

ספר השנה

של ארץ-ישראל

בעריכת:

הד"ר א. צפרוני, א. ז. רבינוביץ וד. שמעונביץ.

שנה ראשונה.

הוצאת הסתדרות המופרים העברים בארץ-ישראל.

תל-אביב, תרס"ג.

ת כן הענינים.

- א. לאחר חמש שנים - ד"ר יוסף קלזנר. 9
א. מדע ארץ-ישראל.
 ב. חלוקת יהודה והגליל - ד"ר שמואל קריון. 24
 ג. לתולדות התנוך בא"י - - - - - סמחה אסף. 42
 ד. שמות הארץ - - - - - ד"ר א. בראוור. 58
 ה. כתיבה למספרע בכתובות - ד"ר א. צפרוני. 68
 ו. גלים - - - - - ש. רפאלי. 74
 ז. נחשי א"י - - - - - י. אהרוני. 81
 ח. תשמישים בירושלים ד"ר א. ברוך-רוזנשטיין. 101
 ט. למאורעות הקהלה הקראית בירושלים -
 אברהם כהנא. 107
 י. לתולדות היהודים בעזה - י. בן צבי 110
 יא. הדבור העברי בא"י במאה המ"ז - -
 ד"ר י. קלזנר. 114
 יב. עפל, ציון ועיר דוד - - - - - ישעיה פרם. 118
 יג. לתולדות חיפה - - - - - זאב וילנאי. 125
 יד. לשאלת הסבמא העברי - ד"ר א. צפרוני. 130
 טו. הצאנים של א"י ואבות בית דין ר. ז. א. 135
ב. ספרות יפה.
 טז. בירושלים (שיר) - - - - - יהודה קרני. 137
 יז. הנכנסים והיוצאים (ספור) א. ז. רבינוביץ. 141
 יח. שירים - - - - - י. צ. רמון. 160
 יט. שירים - - - - - יעקב קופלביץ. 163
 כ. פלחים (ספור) - - - - - חנויה מוסה. 168
 כא. בליל (שירים) - - - - - ז. וולפובסקי. 185
 כב. שירים - - - - - ש. כס. 189
 כג. ריחלה (ספור) - - - - - ל. א. אריאלי. 192
 כד. שירים - - - - - מרדכי ספקין. 209
 כה. חמר הייתי (שיר) - - - - - א. שלונסקי. 212
 כו. ישראל בן ישראל (ציור) - - - - - ס. סיקו. 218
 כז. פעמי באות - - - - - ס. פודולי. 223
 כח. בדרך (רשימה שירית) דוד שמעונוביץ. 225
 כט. לולי וחור (ספור) - - - - - א. ראובני. 251
 ל. יוסף קרינר (זכרונות) - - - - - ש. רפאלי. 263
ג. מהעולם הערבי.
 לא. לתולדות התנועה הערבית ד"ר נסים מלול. 265
 לב. העתונות הערבית בא"י - - - - - הנ"ל. 274
 לג. הספרות הערבית בסוריה - ר. ס. כהן. 277
 לד. מזמירות ערב - - - - - אשר ברש. 288
 לה. חדושים בשמות הערביים שכ צמחי א"י -
 אפרים רובינוביץ. 303
ד. ארצנו בהנהגה.
 לו. המצב המשפטי בארץ - פ. דיקסטיין. 320
 לז. המושבות - - - - - ד"ר ס. זגורודסקי. 328
 לח. במסקי הפועלים החקלאים - ג. בנארי. 360
 לט. המכון לחקלאות בתל-אביב - י. וילקנסקי. 370
 ס. האגרות המשתתפות וקפות המלוה בא"י -
 ז. ד. ליבונסין. 390
 סא. תנועת הבנין בא"י - - - - - א. מונציק. 392
 סב. ע"ד החנוך בא"י - - - - - ד"ר יוסף לוריא. 408
 סג. הינינה ומדיצינה צבורית ד"ר ס. ברוכוב. 420
 סד. עבודת המלח בעמלית - - - - - 429
 סה. הזכרת נשמות - - - - - 432
 סו. קורות השנה - - - - - 435

ה. בקרת וביבליוגרפיה.

- מז. ארץ ישראל ושכנותיה - - - - -
פרופ' ד"ר ש. קרויט. 441
מח. ספרות רשמית על אי - ש. שווארץ. 449
מס. אנרות אחד העם' כרך א' - י. ת. ר. 458
נ. ביבליוגרפיה - - - - - 465

ו. שונות.

- נא. הקומונה אצל המקובלים בירושלים. איז. ר. 469
נב. תבניתו המדינית של ריי אלקעי - -
ג. דינאבורג. 471
נג. צפריה - - - - - ש. ת. קוק. 480
נד. סכתבים של יליג ופ. סמולנסקין. - 481
נה. החקלאית העברית ברופיה הסוביסית
ני. כימי המחפכה - - בן-ציון רובשפיין. 488
נו. תל-אביב - - - - - ס-י. 489

אין צורך לבאר את הנחיצות שישנה בספר שנה של ארץ ישראל. היא
די ברורה וטובנה לכל סופר וקורא.
כמו כן אין להתוכח על תכנית הספר. שצריכה להכיל את כל מה
שנוגע לארץ ישראל בעבר ובהווה. השתדלנו למלא את התכנית. עד כמה
שיכולנו. לדאבוננו הגדול לא יכולנו לתת במחלקת ההוה את כל מה שרצינו.
וכל מה שצריך היה לתת. נקוה למלא את החסרון בספרי השנה הבאים.
הגנו מביעים בזה את תודתנו לוועדה הכספית. שקבלה על עצמה את הוצאת
ספר השנה. היה: י. ל. גולדברג, ז. ד. ליבונמין וז. גלוסקין. והמסייעים להם:
ועד תל-אביב. הי ניידיץ ושפירא.

המערכת.

תל-אביב. ריח אב. תרפ"ג.

פסל חנקו מאחור

המשקל חמשת

לְאַחַר הַמֶּשֶׁשׁ שָׁנִים.

(סקירה לאחור ולפנים).

בחי כסליו, תרע"ח, נתפרסמה הכרזת-בא-לפור; ולאחר שמונה-עשר יום, בערב חנוכה, נכבשה ירושלים – ועמה יהודה כולה – לפני האנגלים. עברו עוד עשרה חדשים, וכסוף תשרי, תרע"ט, נכבשו גם שומרון והגליל. כל ארץ-ישראל נכנסה לנבול-שלטונה של אנגליה. לפי ההכרזה ולפי מהותו של המאנדאט, היה זה לא שלטון נמור, אלא שלטון מונבל. אנגליה היתה ממזנה על ארץ-ישראל ולא שלטת. השליט היה צריך להיות, בעל-הבית – בעל הבית הלאומי. אין סלא בדבר, שהציוניים הריעו תרועת-נצחון והיהודים הלאומיים – תרועת-שמחה. הכרוזים הציוניים דברו על, התחלת-הנאולה; וימות-המשיח, והעתונים, הישראליים והנכריים – על, מיניסטריון יהודי. וזרם של כסף השתפך מאמריקה על ארץ-ישראל, ויסוד הונח לאוניברסיטה עברית בירושלים, ועל עליית מאות-אלפים דברו אחדים מנדולי-האומה, ואף המתונים דברו על חמשים ושלשים אלף עולים לשנה. מאז עברו חמש שנים ויותר, הבה ונראה, מה הביאו השנים הללו להתנועה הציונית בכלל ולהישוב העברי בארץ-ישראל בפרט.

I.

שלש פעויות טעו הציוניים בכלל ויהודי ארץ-ישראל בפרט; וכל אחת מן הפעויות הללו מתנקמת בנו עכשיו נקמה אכזרית. ראשית, טעו פעות מדינית, שכחו, שהאנגלים לא יתקוטמו בשבע מאות אלף המושלמים שבארץ, שמאחוריהם עומדים מאה מיליון מושלמים בשאר המדינות של בריטניה הנדולה, בשביל היהודים המועטים שבארץ-ישראל, ואפילו לא בשביל היהודים המרובים שבחוף-לארץ. ועוד שכחו, שארץ-ישראל קדושה היא לנוצרים קדושת-הדת ומימי הצלבנים ועד היום לא ססקו האנגלים ביחוד

נדוקה מפני שהם מחבבים את כתבי־הקודש ואת העתיקות) מלחלום על השלמת הגזרות בארץ־ישראל. קשה, איפוא, להאמין, שבנקל יתלקו מחלומם זה לטובת־היהודים. ולסוף, שכחו לנמרם, שאפשר להשלים את המיעוט על הרוב המכריע אך ורק בכח הצבא המזויין — ואנגליה לא תרשה לצבא יהודי להיות כח מכריע בארץ ואף לא תשתמש בכחה הצבאי שלה כדי להחליש את שלטון־עצמה ולהניז את הערביים*.) ומכאן — כל התקלות המדיניות, שאנו סובלים מהן כיום הזה, ואנו לא נסינו לקדם את פני הרעה, שלא הכרנוה בזמנה כלל וכלל.

שנית, טעו טעות כלכלית. בכסף המרובה, שהיה שופע אז מאמריקה ושברובו לא נתפזר לארץ־ישראל ביחוד, אלא נתן לארץ, שסבלה מן המלחמה, לא נסו העסקנים המקומיים והאמריקניים לתקן את החיים הנהרסים בארץ תקנה יסודית: ליצור עבודה פרודוקטיבית, ליסד מוסדים של ממש, שיש בהם משום עזרה עצמית; אלא הלכו ובזבוזו את רוב הכסף לצדקה פשוטה (שאף היא, אמנם, הכרחית היתה אז במרה ידועה, אבל לא יותר). ועל זה יש להוסיף, שעלידי הכבוש האנגלי נשתנה פתאום כל אורה־החיים של יהודי ארץ־ישראל. תמיד ידעו הכל, שארץ־ישראל ארץ עניה ודלה היא ויש למוד בה את צרכי־החיים במדה מחוקה, — אם לא כמדתם של הערביים, שצרכיהם הם קצת למעלה מאפס. על כל פנים לא למעלה ממדתם של יהודים פשוטים בתחום־המושבי או בגאליציה ורומיניה, ופתאום באו הבזבוז המצרי וקנה־המדה הלונדוני והניו־יורקי, ביחד עם יוקר־הצרכים המבהיל, שהמלחמה ושערי־הכסף הגבוה גרמו לו כאחד, — והתחילה בִּזְבֻזֵנָה בארץ־ישראל, שאפילו יהודי אמריקה עם הדולאר הגבוה שלהם נבהלו ממנה. והגיעו הדברים לידי כך, שאף כשהזלו החיים מדה ראשונה לא זזה ממקומה הרבה. והכסף של קרן־היסוד עכשיו, שעדיין הוא רב ועצום לעומת מה שהישוב החדש היה מקבל לתמיכתו קודם המלחמה, כסף זה, כשנפרט ללירות מצריות, נראה כסכום קטן ודל, שאינו מספק את הצרכים היותר הכרחיים של ההסתדרות והישוב כיום.

ואולם נראה מכל אלו היתה המעות השלישית, הרעיונית, שנכשלו בה כל מנהיגינו, באין יוצא מן הכלל; אלא שאהדים מהם לא הגיעו בה עד הקצה האחרון, והשאר אף לידי כך הגיעו. ונשתרשו בחטאי — בחטא הגדול לתנועה ולעם.

* על כל אלו העירותי בשנות תרע"ח-תרע"ט בשלשת סאמרי העבריים; לא ברעשי (השלחי, כרך ל"ג, עמ' 582-589), "שכרתי" (שם, כרך ל"ה, עמ' 474-478) ונתעמולה מסובגתי (שם, שם, עמ' 574), וגם במאמרים רומיים בעתון הציוני "יברייסקאיה מיסלי"; אך שומע לא היה לי אז.

קודם הכרות-באלפור היו מתגוששים ומתנצחים בציוניות שני זרמים אקטיביים: הציוניות המדינית והציוניות המעשית (הזרם השלישי, הציוניות הרוחנית, לא היה אקטיבי כל צרכו והמצדדים בזכותו לא עמדו בראש-התנועה). התכלית הציונית אחת היתה לשתיהן ורק האמצעים היו שונים. שתיהן שאפו למדינת-יהודים ושתיהן דברו על מקלט בטוח – מסבות מובנות. אלא שהציוניות המדינית נסתה להגיע לתכליתה על-ידי פוליטיקה יהודית רחבה ועל-ידי יצירת תנועת-עם גדולה, שיש לה באות-כח נבחרת, והציוניות המעשית חתרה אל מפרה זו עצמה על-ידי ישוב יהודי, שהולך ונעשה מעט-מעט כח כלכלי, מדיני ורוחני. לאחר פטירתו של הרצל נתקרבו שני הזרמים זה לזה ובאו לידי השלמה ידועה: הציוניים המדיניים עסקו גם בישוב והציוניים המעשיים לא דחו את הפוליטיקה.

ואולם עדיין היו שני הזרמים במציאות. בסוף נכנע כל זרם אל המצב ועשה מה שאפשר היה לעשות: כשהיתה אפשרות להשפיע במובן המדיני, עסקו בדיפלומאטיה אף ציוניים מעשיים נמורים; וכשלא היתה אפשרות כזו, עסקו בעבודה הריאלית בארץ-ישראל אף הציוניים המדיניים המהורים. ואולם בעיון זרם כל זרם באפיקו המיוחד, מצפה לרגע, שבו תהא לו אפשרות להתגלות בשאיפתו וטיבו העצמיים.

רק צד אחד שוה היה בשני הזרמים: שניהם הוקירו את התנועה הלאומית-העממית מכל יקר. כי שניהם הרגישו והכירו, שכל כחה של הציוניות מן התנועה בא לה, כלומר, מן ההתלהבות של ההמונים הלאומיים, שמקורה במסורת הדתית-הלאומית ובצורך-הקיום של האומה כאחד.

ואולם הנה באה הכרות-באלפור – והתכלית המשותפת לשני הזרמים כאילו הושגה. הכרזה זו הרי הבטיחה לעם-ישראל הבטחה של התחייבות את המקלט הבטוח במשפט גלוי, ואפילו יותר מכך: את הבית הלאומי המובטח במשפט בין-לאומי (מה שחששו צירי הקונגרס הראשון להכניס לתוך התכנית הבאזילאית כדי שלא להקניט את השלטון התורכי). ומכיון שהתכלית הושגה – והושגה על-ידי עבודה מדינית – הרי, ראשית, נתגלה על-ידי כך כחה הגדול של העבודה המדינית ויש, איפוא, לעשותה עיקר בציוניות, ושנית, לא נשאר עוד מה לעשות לתנועה בתור תנועה בעלת-אידיאולוגיה ובעלת-תכלית: יש רק צורך להשלים את בנין הבית הלאומי, שהובטח על-ידי אנגליה ונמסר ברשותה של „אגודת-העמים“^(*)

(*) אני מבכר את המלים „אגודת-העמים“ על פני המלים „חבר-לאומים“, מפני ש„אגודת-העמים“ מזכרת אותנו את התפלה העברית: „ועשו כולם אגודת אחת“.

וכך פסקה התנועה הציונית ובמקומה באה הסתדרות, שיש לה תכלית מעשית פשוטה: קבולת של בנין. ועל צד האמת אף הסתדרות לא היתה. לכך גרמה המלחמה, שהפרידה בין אחים מִישראל. הרי הניע הדבר לידי כך, שחבר הועד הפועל הציוני, סיר פֶּרְנַסִּים מוֹנְטִיפִּוֹרִי, לא רצה להשתתף בעבודה הציונית ביהד עם חבריו מנרמניה, שבאו אז לסזוקהולם או לקוסנהאן הנייטראליות. יתר על־כן: כשרצתה הממשלה האנגלית לפרסם את הכרזת־באלפור, לא מצאה אפילו את הכתובת של ההסתדרות הציונית והוכרחה למסור את הכרזתה לרוטשילד הלונדוני. הרוסה כל־כך ובלתי־מרוכזת כל־כך היתה ההסתדרות הציונית בסוף ימי־המלחמה. ראשי־ההסתדרות, שנבחרו בימי הקונגרס האחרון שקודם המלחמה (הקונגרס הווינאי), קצתם מתו (וולפסון, צ'לינוב) וקצתם נתפזרו בארצות שונות ואויבות זו לזו. טבעי היה, איפוא, הדבר, שעלו על הבמה האנשים, שהיו במקרה בימי־המלחמה באנגליה ועבדו לטובת הרעיון עבודה מרובה ופוריה, אף אם נבחרו־הקונגרס ובאי־כחה של ההסתדרות בגילוייה העממי לא היו. ומכאן — כל השניאות ששנו, מכאן — כל המעשים, שעשו על דעת־עצמם, ומכאן — גם רעיון הדיקטאטורה, שנצנצה בתנועתנו העממית בימים האחרונים.

הסתדרות לא היתה, אך יותר מזה לא היתה תנועה. היו אנשים עומדים בראש מתוך השתלשלות־המסבות, היו מדינאים־דיפלומטים וקבלנים של בנין, היו משלמי־שקל ומאספ־סמון, אך תנועה לא היתה. ובאין תנועה אין הצלחה למפעל לאומי. עסקנים יחידים יכולים לעשות גדולות בכל הגנוע למדיניות החיצונית; ואמנם, ווייצמאן וסוקולוב עשו גדולות כאלו: הביאונו עד הכרזת־באלפור, עד סאן־רימו ועד אשור־המאנדאט, ואולם אף במעשים המדיניים הטובים של יהודים יש סכנה גדולה. אם אין קונטרול של תנועה עליהם, אם השכל של היחיד, השכל הקטן, לא רק סולל מסלות מדיניות ומציע לילך בהן לפני השכל הקבוצי, לפני התנועה ובאי־כחה, אלא אף מוציא הוא לפועל על דעת־עצמו כל מה שעלה על דעתו, דעת־יחיד, סופו לבוא לידי כשלון מתוך חוסר־אחריות. והו חסא גדול, שהרי אם השכל הקבוצי מועה והקבוץ סובל, אפשר לומר על זה: *Volenti non fit injuria*. הקבוץ, מעה — הקבוץ לקה. אבל מה רשות יש ליחיד להפיל את פעויותיו על הקבוץ? — ווייצמאן יטעה — והתנועה הציונית תלקה? היכן ההגיון, והיושר היכן הוא? נתוועד הקונגרס הייב בקארלסבאד, השכל הקבוצי הביע את דעתו ורצונו בנוגע להסוליטיקה החיצונית. גם הקונגרס הציוני — בא־כחה של התנועה —

גם הועד הלאומי — בא־כחו של הישוב — דברו קשות על הוויתורים הגדולים, שנעשו על־ידי ההסכמה הרשמית אל הספר הלבן, על יחסה של הממשלה הארצישראלית אל זכויותינו בארץ, ועוד. אבל מי שם לב לרצון־התנועה ולדעת־הישוב? — אהר כל מה שנאמר בקונגרס ובאספת־הנבחרים, בוועידות של הועד־הפועל ובישיבות של הועד הלאומי, מוסיפים המנהיגים לעשות מה שעשו. המלאכות לבקר את המצב המדיני לא נשלחה. לבא־כה מדיני בארץ נתמנה אדם זר לתנועה. האבוטינסקי הזכרח להתפטר, רוב חברי הועד־הפועל הם מחוסרי כל השפעה, את ההנהלה הציונית בארץ־ישראל משתדלים לבטל על־ידי ראיונות, שאהר־כך מכהישים אותם וחוזרים ומאשרים תוך כרי דבור, — ולסוף באים לדבר על דיקטאטורה נמורה של שני ראשים, שיבחרו להם, מיניסטר־י־מאלה דוקה, שנתפרסמו בתור לא־ציוניים ואפילו לא־לאומיים, או בתור ציוניים מאתמול ובתור לאומיים — אף לא מהיום... וכי תימה יש בדבר, שמרשים לעצמם לנהל משא־ומתן בדבר, סידראציה ערבית — דבר, שכל עתידותינו תלויים בו — בלא תשומת־לב לא לדעתו של הועד הלאומי — בא־כחו של הישוב — ולא לזו של הועד־הפועל הגדול — בא־כחה של התנועה? —

כל זה בא בהכרח מפני שפסקה התנועה הלאומית בתור תנועה, כהויתה בימי הרצל ואחריו. אף הרצל נסה לנהל פוליטיקה על דעת־עצמו, אף הוא בקש בשעתו ליעשות דיקטאטור. באה התנועה, ועמדה בסרץ, וקבעה קונטרולה על מעשיה, ונלחמה בו — ובטלה את ענין־אונאנדה. עכשיו אין תנועה — יש רק מכונה בירוקראטיה גדולה ויש משל־בי־שקל ומאספ־ממון — ולא יותר. ומי יבקר את המעשים, ומי יבטל את המשא־ומתן המסוכן, ומי ילחם, ומי יעמוד בסרץ? —

II

וסבה ותוצאה כאחת של חוסר־תנועה היא בשול הציוניות המעשית והמדינית גם יחד בפני הקבלנות הציונית או הציוניות הקבלנית. ימ־התעמולה עברו. הציוניות העיונית אין לה ערך עוד כיום הזה. הרעיון הציוני עוד אינו, הפוליטיקה הציונית השינה את כל חסצה — ולא נשאר עכשיו אלא לנשם את המאנדאט, ואם הדבר כך, הרי מובן מאליו, שאין צורך לא בתנועה ולא ברעיון, אלא — בכסף, ובכך — הציוניות היא שאלת־הכסף. חזרנו אל השקפתו של נורדוי בראשית הציוניות המדינית. וכך הוא מהלך־הרעיונות כיום כמעט בכל מקום, שיד הבירוקראטיה הציונית מנעת גם בחוץ־לארץ, גם בארץ, יש רק תעודה אחת בשביל הציוניות

כיום: בנין הבית הלאומי; ובנין מצריך כסף. וכסף הרבה. ולפיכך נצטמצמה עכשיו כל הגשמה הציונית בקבוץ-כספים, וכל שאר העבודות הציוניות אינן ולא כלום, או כמעט לא-כלום. ולפיכך צריך לקחת את הכסף מכל מקום שאפשר: מאדוקים שונאי-תחיה וממתכבוללים שונאי-ציון וממתכחשים ללאומיות-ישראל בפתר ובגלוי. הכל כשרים לבנין הבית הלאומי – ובלבד שיתנו כסף. היו פילאנתרופים בלבד, שזורקים כסף לקופת-הציוניות כמו לכל קופה של צדקה, תהא בשלמונם במוכנות היהודית סכנה לכל הרעיון הציוני ולכל ענינו המדיני והרוחני הגדול – אין דבר! ובלבד שיתנו כסף. ומכאן – הצעקות בדבר בנין-הארץ בתור ענין של כל-ל-ישראל, ומכאן – השאיפה לקונגרס יהודי, שבו תתבטל הספה של ציוניות בששים הין של מי אדיקות או התבוללות, ומכאן – הנטיה לשתף בקרן-היסוד בלתי-ציוניים ובלתי-לאומיים, ואפילו להעמיד בראש התנועה את הפלוסופקראטיה המערבית הידועה לנו כל-כך. הלב העברי אינו כלום, הכים היהודי הוא הכל...

ותוצאותיה של ההשקפה, שהציוניות היא שאלת-הכסף, כבר הן מוחשות

בתנועתנו הרבה.

ראשית, הדור הצעיר כמעט שעזב את התנועה. בקונגרס האחרון לא נראו עוד כל אותם הצעירים הנלהבים, שמלאו את הקונגרסים הקודמים חיים ותנועה. גם אנשי-הרוח עזבו את תנועתנו. זולת איינשטיין הגדול – היכן הם הסופרים והעתונאים, הוגי-הדעות העבריים, שהיו גאונו וגאותו של כל קונגרס ציוני קודם המלחמה ושהיו לבה ומוחה של התנועה בימים שבין קונגרס וקונגרס? – אינם, מפני ששוב אין צורך בהם. הלא כסף אין להם – ומה יתנו ומה יוסיפו לציוניות הקבלנית?

שנית, התעמולה כיום הוה ירדה עשר מעלות אחורנית בטובן הרוחני. קודם המלחמה, כשעדיין לא היו לנו לא אשור המאנדאט ולא נציב עליון יהודי ולא זכויות הלשון העברית, היתה התעמולה הציונית יוצאת מן הלב ונכנסת אל הלב. היא היתה משתמשת באותם הרגשים הרומאנטיים, שמזעזעים את הנימים הדקות שבלב היהודי, אבל גם במצבו הריאלי של ישראל באומות, אותו מצב, שמצא לו בטוי בכתוב: ,ובנויים ההם לא תרניע'. ואל היא גם הדבר האחרון קל בעיניך. ציוניים גרי-אריות' הם רק אלה, שנעשו ציוניים אך מתוך פחד לנס שם ולרכושם; אבל הדיאנוזה הכללית של מחלת ישראל כל עוד שהוא מסוור בין העמים, גילוי הסבה של הרדיפות והנדודים בשני-ינוע. שנוי-מונ, בשנוי-דת ושנוי כל ארחות-החיים, – שנויים כבירים, יסודיים.

מוסכמים בפנימיות-ההויה של ישראל. שתוצאותיהם הן בהכרח פנימי האנטישמיות והרדיפות, הנורות והפרעות, התלישות והנדודים, — כל מה שאנו כוללים בשם הגדול והנורא — נלותי. — גילוי סבה פנימית ומקפת-כל זו אל יהא קל בעינינו ואין ללגלג עליו כהרבה מן השטחיים שבציוניים הרוחניים, כביכול. ואולם התעמולה על יסוד שתי אלו — על יסוד הרומאנטיקה הלאומית והמציאות היהודית כאחת — פסקה בזמן האחרון. הכל סובב על ציר אחד: תנו כסף ויבנה הבית הלאומי. ולמה ובשביל מה הבית הלאומי, מה סבת-הויתו הפנימית, ומה יסודותיו וחוקי-ההוותו, ומה ערך יש לבנינו, ומה יהיה כשיבנה ויקום ומה לא יקום ולא יהיה אם לא יבנה, — כל זה אין אף אחד מאנשי-התעמולה יודע, רוצה לדעת ויכול להודיע לאחרים, ומה פלא, שאין תעמולתנו פועלת? שאינה פותחת את הלבבות לקראת הרעיון הגדול, שנפרט, אמנם, לא לפרוטות, אבל — לדולארים ולירות? שלישית, העבודה המדינית והתעמולה הקשורה בה נצטמצמו במסגרות צרות, ועל-כן אי-אפשר היה להן להביא לידי תוצאות גדולות. העבודה בתוך העמים נשחכחה; זכרו רק את העבודה בלשכות של מיניסטריום ודומיהם. המומנסים הדתיים-הלאומיים והצבוריים-הסוציאליים של הציוניות בתור תנועת-תחיה, תנועת-שחרור ותנועה של שני-ערכים לא הוטעמו אלא מעט. חוץ מספרו גדל-הכמות של סוקולוב על הציוניות, שכמותו המרובה בלבד לא נתנה לעשותו ספר תעמולה לעם, לא נכתבה אף מחברת, לא נתפרסם אף מאמר הנון, כדי לברר וללבן לאנגלים, לצרפתים ולאיטלקים, מה הם יסודות-הציוניות בעצם, מה הם האיריאלים הגלומים בה ליהודים ולאנושיות כולה, מהו האנושי-הנצחי שבציוניות — היסעה והטוהר של הרעיון המשיחי היהודי שבה, הנודל והרום של האיריאל החברותי, שהיא נושאת-דגלו כל הימים, ולערבים כלום בארו איזה דבר? כלום נסו לפרסם מחברת ערבית אחת על מהות-הציוניות או אפילו רק על התקופה המזהרת, תקופת העבודה המשותפת ליהודים ולערבים בתורה-הזהב של שני העמים קרובי-הגזע וקרובי-הלשון — על תקופת-ספרד? — ומי יכול להמיל ספק בדבר, שמאמרים ומחברות ממין זה באנגלית ובערבית היו פועלים יותר ממה שפעל בזבז-כספים בנסיעות אל מיניסטריום, או אל עבד-אלה וחבריו או אל מדינאים חשודים, שעושים סחורה ביחסם הטובי אל הציוניות? —

ורביעית, מכיון שהציוניות אינה אלה קבולת של בנין, בעל-כרח נשתנה היחס שלה אל העבודה הרוחנית בציוניות, אם בנין הוא בנין ממשי — מה שאפשר למשש בידים, מה פלא יש ביחס הקר, ואפילו השלילי, של

כמעט כל ההסתדרות הציונית אל כל דבר רוחני, שלא בידים יתופש? — תהנה לנסיונותי — זהו ישי, ממשי, וכדאי להוציא עליה 10,000 ליימ לשנה, אבל מחלקה למדעי-הרוח של אוניברסיטה עברית אינה ולא כלום ולא כדאי לבזבז עליה יותר מאלף ליימ — ואף זה בקושי. מסחר ותעשייה הם ענין וכדאי ליסד אפילו מחלקה מיוחדת בשבילם, אבל הספרות והמדע בעברית — מה להסתדרות הציונית ולהם? — בשביל רפורנטאציה יש כמה וכמה אלפים ליימ לשנה, אבל בשביל ועד-הלשון, המסד והמספחות של הלשון העברית, שהיא מצדה היא המסד והמספחות של כל זכויותינו הלאומיות בארץ, אין 300 ליימ לשנה. ואחרון אחרון חשוב — היחס המחסיר לחנוך העברי, הצעקות לצמצם את ההוצאות על האבן-הראשה של כל קיומנו בארץ, — כלום לא בא כל זה מפני שהציוניות נעשתה, קבולת של בנין? — כשרעיון מתנסח בנוסחה כזו, בעל-כרהו הוא בא לידי ההשקפה המסוכנת, ששיחה נאה עם גדול מאומות-העולם הוא בנין, אבל היצירה בלשון הלאומית אינה בנין; ש.מכון מיקרוביאולוגי הוא דבר של ממש, אבל מחלקה למדעי-הרוח אינה אלא ישיבה הדשה, שאין בה צורך; שמסחר ותעשייה יעמידו ארץ, אבל ספרות וחנוך — זהו ענין פרטי לסופרים ולהורים ומורים, ולא נתפלא, אם אחר כל מה שסבלו המורים בשנה זו, נזכה לשמוע בשנה הבאה, שצריך להעמיד את בתי-הספר, שכבר עכשיו צרים הם מהכיל את המון התלמידים, על מחצה ושליש, או — אף למסור אותם בידי ההורים, כלומר, בידי אגודת-ישראל, וחברותיה ובידי המתכנללים למיניהם, בידי הממשלה, וביחוד בידי המיסיונרים השונים, שישנם ושבוראי עוד יפרצו בארץ...

.III

ומהלך, חדשי זה של ההנהגה הציונית נשתקף בארץ-ישראל ופעל על הישוב את הפעולה היותר רעה שאפשר.

אהר עלית-הנשמה היתה של שנות תרע"ח—תרע"ט באה ירידה נוראה. ססה האמונה מן הלבבות. הבית הלאומי אינו אלא מלה ריקה, שאין שום אדם מאמין בה, וההסתדרות הציונית היא דבר, שמדברים עליו בארץ-ישראל במנוד-ראש, ואם היהודים עצמם ראו את חולשת-הציוניות, האנגליים והערביים על אחת כמה וכמה. לא הבינו מנהיגינו למעת יראת-הכבוד בלבותיהם של האנגליים והערביים לתנועה, שעמדו בראשה. הכסף היה חסר. אבל כלום תנועה אידיאלית כציוניות נשענת על כסף בלבד? — להרצל לא היה אף החלק המאה

מן הכסף, שיש לתגעתנו כיום, והוא ידע לנשוט כבוד ואמן לתגעתנו אלה מנים ממנהיגי כיום.

הז פרעות בארץ-ישראל שליש פעמים. אבל אין זה עוד הדבר היותר נרא, שקרה לנו בארץ. עמים אחרים משלמים בעד מולדתם בדמים יותר מרובים. מלחמה אחת קמנה עולה בדמים יותר ממאה פוגרומים גדולים. ואולם אבדנו יותר מדמים. את כבודנו אבדנו, את בטחוננו במולדתנו אבדנו, את זכויותינו המדיניות והלאומיות אבדנו. נעשינו בארצנו מה שאנו בגלות הקלה של מערב-אירופה — אזרחים ממדרגה שניה. כבר יודעים הערביים והאנגליים כאהה, שמפני דרכי-שלום מותר לערבי לעשות הרבה והרבה דברים, שאסור ליהודי לעשותם — ולא כדאי ליהודים לעשות מזה עסקי. המשפטים המרובים של הזמן האחרון, שעמדו לא על הדין ועל הצדק, אלא אך ורק על פוליטיקה, ידועים לכל. ואוי לה לארץ, שהמשפט בהוכה נהפך לפוליטיקה: עניני דרייפוס ובייליס נהפכו כך — ותוצאותיהם ידועות לכל. יוסיים נעשים ליהודים מעשי-אלמות, גול-זכויות ועוות-דין — והמחאות אינן אלא, מאמרי-טיקה בלבד או שיחותי הניירות של הועד הלאומי ושל ההנהלה הציונית. נזרות העליה הן מכת-לחי קשה לרעיון הציוני; והקרקעות של בית-שאן וקיסריה הם מכה רבה לרעיון הבית-הלאומי. את כל עבר-הירדן, מבתר אדמת עמון ומואב, גלעד, גולן ובשן והרן, ארץ האדמה השחורה והחמה הטובה, ארץ הנהרים, היערות והברזל, גולו מאתנו ביחד עם גלילות צור וצידון וכל הלבנון והחרמון. ארץ-ישראל הקמנה סאו נתקמנה עוד יותר. כמעט כלום לא קבלנו עד כאן זולת זכויות הלשון העברית, ואף אותן — רק במקום שיש 20% של יהודים (כמו בכל מקום בגלות, שיש שם מיעוט יהודי הנון), ואף שם אין מקיימים אותן אלא מעט; ואנו — אף אנו כמעט נואשנו מהן, וההתאגלות — אחות-תאומה של ההתיוונות הקדומה — צועדת בתוכנו צעדי-ענק קדימה. נטל כבוד מבית-חיינו: נתבזה היהודי בתור יהודי, תמה בו הכרת האדנות — והוא פונה אל העם השליש ואל לשונו ותרבותו, כמו בכל מקום בגולה. עדיין לא הניעו הדברים אל מצבם בגלות, עדיין יש אפשרות של הצלה ותקנה. במה דברים אמורים? — אם יש הנועה אידיאליסטית, שנלחמת במציאות המנוולת; במצבה של הציוניות כיום, של הציוניות בתור, קבולת של בנין, אין תקוה לתקן וקמנה התקוה להציל.

ותנועה אין, אם ההסתדרות אינה ממלאת את הובתה, יכולים היינו לקוות, שימלאוה ציוניים בודדים, ואולם גם זה אין, הביטו וראו מה שנעשה

בספרות העברית. מפני שבברלין ובווארשה ההדפסה היא יותר בזול, נתרוקנה ארץ-ישראל מספרים וסופרים. הסופרים העבריים מתגנבים לצאת מן הארץ אחד-אחד והמסדרים והמדפיסים העבריים נודדים הם ללחם. ואין שום הרגשת-אחריות. מאכרים עבריים עניים בפתח-תקוה דורשים, שישלמו לפועל היהודי כפלים – ובלבד שתהא עבודה עברית בארץ; ואילו סופרים ומשוררים ומוציאים עבריים מותר להם להוציא את פרוסת-הלחם האחרונה מפי פועלי-הדפוס העבריים ולמסרה לפועלי חוץ-לארץ, – והכל מפני הזול. ובין כך וכך המרכז הלאומי, המרכז הרוחני הוא בברלין ובווארשה והבית הלאומי הוא רק לענף לרש אף במקצוע הקשור בו ביותר. הלא הנף תחנף האומה עם מובידי גם יחד!

אלו הן התוצאות המדיניות והרוחניות של דרכי ההסתדרות הציונית כיום הזה. והתוצאות הכלכליות? –

שארבעים המושבות העבריות ביהודה, בשומרון ובגליל התחתון והעליון נמצאות במצב כלכלי קרוב למיואש – זה אינו מעניינה של ההסתדרות. המושבות הן ענינם של הבארוני ושל יקיא. מפני-מה הוא כך? וכי לא מכח-כחה של התנועה באו גם פעולותיהם של הבארוני ויקיא? – מחשבות כאלו רחוקות הן ממנהיגינו. ואולם הקבוצות, החוות, החלוצים, שמנהיגינו מתפארים בהם כל-כך – מה נורא מצבם! – גאלו חלק הגון מאדמת עמק-יזרעאל – למרות רצונם של כמה וכמה של המנהיגים. – הושיבו שם צעירים חרוצים ולחלק מהם לא נתנו בהמות לחרישה, – ובעל-כרחו חלק מהם אוכל לחם-חלוקה. והלחם הוא לחם צר, לפעמים רק דיים בלבד, ועל-כן מחלות מצויות באחדות מן הנקודות החדשות והקדחת שמה בהן שמות – ואין מוצא, ואין עצה.

נוסדו כמה וכמה שכונות חדשות בתל-אביב, בירושלים, בחיפה ובטבריה – את עמדותינו חזקנו בארץ על-ידי כך; אבל כל אחד מן הבונים שקע בחובות עד צואר, ולא רק בחובות, אלא גם ברבית – ורבית נבוהה זו הוא משלם לבנקים שלנו, למוסדות ציוניים מכל המינים...

נוסדו בתי-חרושת חדשים הרבה, גדולים וקטנים – וכמעט כולם נסלו או עומדים ליפול מחוסר אשראי ברבית מועמת. הנה היא הציוניות המעשית, העסקנית, המסייעת לאיניציאטיבה הפרטית! אלה הם מעשיה ואלו הן תוצאותיהם! – העל זאת לא יתפליץ הלב ולא תחרד הנשמה? –

ועל הכל יש תשובה אחת: חוסר-כסף. העם לא התעורר, לא פתח את כיסו. נכזבה תקותנו מן העם. והולך ווייצמאן אל הגדולים, מציע להעמידם

בראש-התנועה. אפשר, יפתחו הם את כיסם – ואז, אז יהא כסף, ואם יהא כסף יהא בנין – אפשר יהיה למלא את הקבלנות של בנין הבית הלאומי, שקבלנו עלינו.

אבל, אלי-אלהים! מהיכן יהא כסף? כלום יש לנו שלטון להטיל מסים? – אל העם לא סנינו, כי איך יהיה עם במקום שאין תנועה? – נשארו בני-העליה המועטים, שנותרים מאליהם, – ומהם לנו 360,000 הלירות, שהוציאה ההסתדרות הציונית בשנה זו בארץ-ישראל ובלונדון, חוץ מן 100,000 לירות של הקרן-הקימת, וגם 150,000 הלירות, לכל הפחות, שהוציאו 28 ההסתדרויות הציוניות שבארבע כנסות-הארץ, והעשירים? – אם ציוניים אינם, אם אף לאומיים אינם – למה יתנו כסף? משום רחמנות? מפני הבושה? משום, למה יאמרו הנויים? – משום פעמים פילנתרופיים כאלה מנדבים, נדבות – ונדבות לעולם אינן גדולות ביותר, כל התקוות, שתולים במאשר-אלים, בנו לדסמיתים ובוואסרמאנים, בעל-כרחן תתגרסנה היום או מהר...

IV

מה לעשות, איפוא? במה לתקן את המעוות הנדול? קודם כל, צריך להוציא מלבותיהם של הציוניים, שהציוניות תלויה בהכרזות מדיניות, פוליטיות, צייכוסלובאקיה, ליטה, ליטוניה, אסטוניה, אלבאניה, ועוד, תלויות היו בהכרזה, די היה במעשה רב אחד – בהכרזת חירותם של הפולנים, הציכוסלובאקים, ועוד, – והמדינות הללו קמו ונהיו, הבית הלאומי הוא, כלפני ההכרזה כך גם לאחריה, עולם מתהווה, מדינה הולכת וקמה, הכרזה או פוליטיקה טובה יכולות לסייע להתהוותו, אבל לא לעשותו עובדה או לבטלו, אם המדיניות הבריטית וזו של הנציב העליון בארץ-ישראל תהיינה בעד הבית הלאומי, יהישו בזה את התהוותו קצת, ואם יהיו נגדו, יאחרוהו קצת, אבל מדיניות טובה אין בכחה ליצור את הבית הלאומי כמו שמדיניות רעה אינה יכולה להחריבו, בנין הבית הלאומי היא עבודה ארוכה וממושכת, שנם הפוליטיקה יש לה חלק בה, אבל בעיקרו הוא הולך ונעשה על-ידי מאמציה המרוכזים והעקשניים של האומה, והאומה, כשהיא משתתפת בבנין זה, כבר היא מבטחת לעצמה את קיומה, כלומר: לא רק מציאותו של בית לאומי נותנת קיום וחזוק לאומה, אלא אף השאיפה למציאותו, ההשתתפות בהקמתו והגןם להתהוותו, ולפיכך אין לחוש למה שבנין הבית הלאומי ימשך שנים ואף עשרות שנים: אף בתור שפיר מתרקם והולך כבר הוא מועיל

לאומה, כבר הוא פועל על האומה, כבר הוא עושה את כנסת-ישראל — אומה מדינית וכבר הוא מהפך אותה מאומה בעלת-מום לאומה שלמה בכל אנריה. ולפיכך הפוליטיקה החיצונית, אם אינה אפס (חלילה לי מלחשוב כך!), אף הרבה אינה. על כל פנים, פחותה היא במעלה משאר העבודות העיקריות של הציוניות השלמה בנולה ובארץ-ישראל.

שניה, צריך להוציא מלכותיהם של הציוניים, שהציוניות תלויה! בכסף. שהעבודה המדינית והכלכלית, התעמולתית והרוחנית בארץ ובהויג'ל-לארץ מצריכות כסף, וכסף הרבה — אף ילדים יודעים דבר זה. ואולם הטעות היא באמונה, שאם היה לנו די כסף, היינו בונים את הבית הלאומי מהיום ולמחר. הכסף, כהפוליטיקה, יכול להחיש קצת את בנין ביתנו הלאומי, נאמר: בעשרים למאה מן הזמן הדרוש לכך במצב של מעוט-כסף, אבל לא יותר. במקום שיש פרוצס ארוך, וממושך אין לדחוק את השעה בכל מיני אמצעים מלאכותיים (וכסף מקובץ על-ידי תעמולה הוא אמצעי מלאכותי). כשירצה הרופא להחלים את החולה, שעדיין הוא מצוי בפרוצס של הבראה אטית, עד מהרה, על-ידי תרופות חריפות או אכילה נסה, יצעידהו לבאר-שחת, אילו היו לנו כל 25 מיליוני הלירות, שחלמו עליהן הציוניים לפני חמש שנים, מיד אחר הכרזת-באלפור, היה בזבוז הכספים גדול שבעים ושבעה ממה שהיה אז והתוצאות היו רק קצת טיבות ממה שהן עכשיו. היו מהגים מדינאים שונים, אנגליים וערביים, בכסף או בשוה-כסף — ואנו יודעים, מה ערכם של ידידים כאלה. היו מיסדים בתי-הרושת גדולים הרבה — ואנו יודעים, שבאין לעת-עתה בכל הארץ יותר מחמשים אלף צרנגים ראויים לשם זה (כלום צרנגים הם הערביים, או התימנים והפרסיים והאורפאלים, או אפילו חלק ירוע מן הספרדים ורוב האשכנזים מ.מאה-שערים וכיוצא בה?), בתי-הרושת הגדולים בעל-כרחם יפסידו ובעל-כרחם יפלו. רק קרקעות אפשר היה לקנות: אבל באין לעת-עתה אכרים אמתיים ואוהבי-עבודה ופועלים פשוטים ומעוט-צרכים במספר גדול, היה הנרעון ענקי או במקום שהוא, רק עצום עכשיו. בקצור: אין עצה ואין תחבולה לעומת הפרוצס ההיסטורי הטבעי, אין דוחפים את הרכבת בידים כדי שתמהר ללכת. ולפיכך אין לשים את כל מבטחנו בכסף ואין להקריב את נשמתנו על מזבח של ענלי-הזהב. ואני חוזר ומטעים: התגועה הציונית זקוקה לכסף, ולכסף הרבה לערך. מפני הברכה-ההתפתחות שבין הערביים, בני-המזרח, והיהודים, בני המזרח והמערב כאחד, אי-אפשר הדבר, שהממשלה הארצישראלית והארץ העניה יהא בכחן לספק את צרכינו הכלכליים והתרבותיים הגבוהים. הברכה, זה, שנורם להוצאות

מרבנות, צריכים הכספים הלאומיים להביא לידי שוויומשקל. ודבר זה יצריך עוד זמן מרובה סכומים גדולים לערך, שהנולה תתן אותם, תתן בעל-כרח, מפני שאין תקוה מדינית ואין קיום לאומי ואין מעמד אנושי לנולה כולה מחוץ לבית לאומי זה, שהגלך ומתהווה בארץ-ישראל. אבל, כשנניע לידי ההבנה, שזו, ורק זו, היא תעודתם של הכספים הלאומיים בארץ, ראשית, יקטן לאין ערך וכשנה לשנה הסכום שנצטרך לו, ושנית, לא נקריב לעולם את נשמת התנועה על מזבח הצורך בכספים מרובים: משל למה הדבר דומה? — לאדם שיסכים, שיתזו את ראשו, ובלבד שיקבל סכום גדול של כסף...

ואולם — האין נקבל את הסכומים הדרושים לבנין-הארץ מכל מקום? תשובה על שאלה זו יכול לתת הדבר השלישי והעיקרי, שבו אנו יכולים וצריכים להקן מה שקלקלו עד עכשיו: צריך לגלות מהדש את הגרעין הפנימי של התנועה הלאומית הגדולה.

התנועה הציונית אינה מדיניות בלבד, ולא ישוב בלבד, ולא חנוך וספרות ומדע בלבד, אלא גילוי כהות-האומה במאמציהם לקראת קיום אנשי.

עם-ישראל, אף לאחר שנלה מארצו, צפן בחובו כחות חיוניים עצומים, בגלות נגלו ונדגאו כחות אלה כאהד על-ידי המצב הבלתי-מבעי של אומה תלושה מן הקרקע ותלויה בדעת-אחרים. עברו אלפי שנים, והשתלשלות-המסכות הביאה לידי כך, שבחזתיה מאו, שלא הלכו לאבוד לנמרס, דורשים גילוי ותובעים התגלמות שלמה, וגילוי זה יש לו צורות הרבה: מלחמה בצורר-ישראל בגלות, תביעת זכויות לאומיות בגלות בצורה זו או אחרת, ספרות עברית ולועזית-יהודית, חכמת-ישראל, התאגדות והתארגנות חברותית, מדינית וכלכלית, ואפילו ריבול-ציוניות יהודית מדינית וחברותית; אבל למעלה מכל אלה ונעלה מכל אלה היא השאיפה למדינה לאומית-היסטורית, שבה תהא האומה בת-חורים בחייה הלאומיים ובמוסדיה המדיניים, בסדריה הכלכליים והחברותיים וביצירתה הרוחנית לכל הסתעפויותיה. כל הגילויים המרובים הללו הם פלנים עצומים, שסופם להשתפך לתוך הים הגדול, שאנו קוראים לו בשם, התנועה הציונית. צריך, איפוא, לפלס לשטף תעלה, לפסח ולרבות כל גילוי לאומי, שבכחו לתת חזק לתנועה זו, ולהלהם בכל גילוי, שבכחו להניק להתהזקותה של אותה תנועה או למשטשה ולהאפילה. מפות זה ומלחמה זו הם החובה הראשונה של ראשי-התנועה, ורק ביחד עמה ובתור עומדת על גבה יכולה ליעשות העבודה הגדולה והכבירה של הישוב הכלכלי והרוחני, שאנו קוראים לה בשם, בנין הבית הלאומי. עבודת-ההלאמה —

במובן הכולל של מלים אלו – ועבודת-הבנין – נס-כן לא במובן הפרטימיכי המקובל של המלה האחרונה – פועלות זו על זו ונפעלות זו מזו וביחד הן הן התנועה הלאומית-ההיסטורית הגדולה, שכל כחות-האומה הישנים והחדשים באו בה לידי גילוי בצורה היותר נהדרת, שידעה ההיסטוריה הישראלית מאז ועד היום. ורק אם יובן הדבר הגדול הזה יבוא הקץ לדבורים להעמיד בראש התנועה מומחים ובעלי-ממון, אף אם הם מתבוללים למחצה, אף אם הם, כופרים בעיקר – בעיקר הלאומיות הישראלית לגילוייה המיוחדים. ורק אם יובן הדבר הגדול הזה לא נתפעל משום אי-הצלחה מדינית, ואפילו מפרעות, ולא נתלה תקוות מופרזות במדינאים אנגליים או ערביים, שהיום יש להם השפעה ומחר הם חולפים כצל, ולא נבוא לידי, אֶבְנֵי-מִזְרָחֵנו כענין הסידיראציה הערבית ועבד-אלה בתור המנשם של הכרות-באלפור – הרי זה למסור את החמאה לשמירה להתחיל בכבודו ובעצמו. ואז לא נסתפק גם בהצלחות מקריות והולפות, אלא נתחיל בתעמולה עמוקה וממושכת בין העם האנגלי ובין המשכילים שבערביים, תעמולה, שלא תתן פרי מהיום ולמחר, אבל סוף פעולתה לבוא. וגם את זכויותינו המדיניות והלאומיות נדרוש אז באופן שיטתי, בהתמדה ובעקשנות ראויות לפרוצס היסטורי ארוך, עד שנשיגן. ואז גם נשיג דִּי כִסֵּף לסי הצרכים הלאומיים האמיתיים, שיש לנו בארץ בכל אופן. כי אז נכשיר את העם על-ידי עבודת-העמקה, שתגיע לידי זעזוע הנימים הפנימיות שבלבו ותעשה לו את הציוניות – ענין של אמונה, שבעדה הרי שום קרבן אינו יקר לעמנו יותר מדאי. אז תובן ותורגש הציוניות בתור גילוי-נפשה היותר פנימי של האומה. אז לא תפחד הציוניות ממלחמה בגילויים המטעים של האומה – והמלחמה תכניס חיים ועֶרְנֹת לתוך התנועה. אִז יִפְתְּחוּ לֵאמֹר, מִשְׁנֵה לִשְׁנָה, חֻנִּים חֲדָשִׁים שֶׁל הָאוֹמָה בִּפְנֵי הַתְּנוּעָה ויִסְפְּחוּ אֵלֶיהָ אֲנָשִׁים חֲדָשִׁים מִתּוֹךְ הַכְּרָה פְּנִימִית וּמִתּוֹךְ אוֹתָהּ הַהִתְלַהֲבוֹת הַצְּרוּפָה, שֶׁהִיא פְּרִי הַהִכְרָה. וְאִז תֵּהֵא, עֲלִית-נִשְׁמָהּ בְּתוֹכָהּ, זֶרֶם שֶׁל יִצִּירָה חֲבֵרוֹתֶיהָ, פְּיוֹטִית וּמְדַעִית יֵהֵא שׁוֹפֵעַ בָּהּ, יִרְמִיב אֶת קִרְקַע־הָאוֹמָה ויִכְשִׁירָה לְקִרְבָּנוֹת שֶׁל נַפְשׁוֹת, שֶׁל עֲבוּדָה וְגַם – שֶׁל מִמּוֹן. כִּי אִין צְבוּר מִכֹּשֶׁר לְקִרְבָּנוֹת – עֲנִי, יֵהִיוּ אֲנָשִׁים, יֵהִיוּ עוֹבְדִים, יֵהִיוּ אִיִּדְיָאֲלִיסְטִים – וְיֵהֵא גַם כִּסֵּף, לֹא מִלִּיּוֹנִים הִרְבָּה, כִּמוֹ שְׁדוּרָשִׁים מְגַהֲיִנֵנו כִּיּוֹם, אֲבָל רִבְבוֹת הִרְבָּה, כִּמוֹ שְׁמִצְרִיךְ הַפְּרוּצִם הַהִיסְטוֹרִי הַמְּמוֹשֶׁךְ, שֶׁאֲנִי קוֹרְאִים לוֹ: בְּנִין הַבַּיִת הַלְּאוֹמִי.

הגיעה השעה לקרוא בקול גדול לכל מי שאזנים לו לשמוע:
 שובו אל התנועה הלאומית בתור גילוי-נפשה היותר נעלה של האומה!
 שובו לגדל לנו אידיאליסטים בתוך-לארץ ובארץ! שובו להכשיר את העם

לבנין-ביתו על-ידי תעמולה עליונה, שנונעת ביסודותיו ועיקריו עצמם של
העיון-התחיה, ועל-ידי מְפֹחָה ורְפוּחָה של היצירה הישראלית לכל צורותיה
וגילוייה, בארץ ובחוץ-לארץ! כי אז, ורק אז, יִבְנֶה הבית הלאומי באמת: או
יהיו לנו כל איבעת המכשירים הגדולים של בנין לאומי:
רעיון ואמונה, סבלנות ועבודה!

ירושלים, ערב סמח, תרס"ג.

א.

מדע ארץ-ישראל

דרך שמואל קליין.

חלוקת יהודה והגליל.

א.

המקור הכי חשוב בשאלת חלוקת יהודה והגליל הוא המשנה שביעית ט' ב': 'שלוש ארצות לבעור: יהודה ועבר-הירדן והגליל ושלוש ארצות לכל אחת ואחת: גליל העליון וגליל התחתון והעמק — מכפר חנניה ולמעלן כל שאינו מגדל שקמין גליל העליון; ומכפר חנניה ולמטן כל שהוא מגדל שקמין גליל התחתון — ותחום סבריא¹ העמק. וביהודה: ההר, השפלה והעמק — ושפלת לוד כשפלת הדרום, וההר שלה כהר-המלך²; מבית-חורון ועד הים מדינה אחת. מתחלה הזכיר התנא את שלש הארצות, ואח"כ הוא מתחיל במה שסיים — בגליל, ופורט את חלקיו; אחרי-כן עובר הוא אל יהודה ופורט את חלקיו, אבל על עבר-הירדן אינו מדבר בפרטיות כלום³. המתמיה במשנתנו הוא: כי בתחלה דבר התנא על שלש ארצות שביהודה, שהן: א) ההר, ב) השפלה, ג) העמק⁴ — ולבסוף הוא אומר: 'ושפלת לוד כשפלת הדרום וההר שלה כהר המלך'. לוד — מאן דכר שמה? — ומה מובן המלים האחרונות: 'מבית-חורון ועד

- 1) באיזה הוצאות המסנה (כן גם בכ"י קסברירני הוצאת Löwe): 'והעמק'. אבל זה לא נכון, כי התנא ספרש פה חלקי הגליל ואינו מוסיף עליהם. ע' גם דברי התוספתא להלן (הערה 7) וע' כפתור ופרח (הוצ' אדלמן) 106 שורה 40 שבנוסחתו היה כתוב רק 'ותחום סבריא'.
- 2) בנוסחת כ"י הגיל 'מבית ח'.
- 3) הפעם מפני שחלקיו מפורשים במקרא. ע' הערה 7.
- 4) באיזה נוסחאות במעות: 'הגנב', כי 'הגנב' שנוצר ביהושע פ"ו בתור חלק מיוחד. נכלל בהר ובשפלה ונקרא בזמן המשנה 'דרום'.

הים מדינה אחת? והלא כבר שמענו, שביהודה יש רק שלש ארצות וכבר פרש התנא את שכותיהן ומה לו להזכיר עוד את המדינה האחת, שהיא מבית-חורון ועד הים? — הדבר קשה כל כך, עד שאיזה ממפרשי המשנה חשבו שהדברים האחרונים מוסבים לא על יהודה, כי אם על עבר-הירדן, אבל עבר-הירדן שנוכר במשנתנו, אינו עבר-הירדן שלמזרח הירדן, כי אם למערבו! (א) כמובן אין להאשים את מפרשינו הקדמונים, שהשתרלו לצאת מן המבוכה באיזה אופן שיהיה, — אבל איך נפתור אנו את החידה הזאת העומדת לפנינו? אמנם, באמת לא שלש ארצות היו ביהודה, כי אם ארבע: (א) ההר — ובו נכלל הר המלך; (ב) השפלה — היא נקראת גם שפלת הדרום; (ג) העמק — מעין-נדי עד יריחו; (ד) מדינה אחת — מבית-חורון ועד הים.

(6) ע' רמב"ם הלכות שמיטה ויובל ז' ט': הוא מודפ תחלה אח שש הארצות של יהודה, אחיכ כותב: "עבר-הירדן כולו שפלת לוד והר שפלת לוד ומבית-חורון עד הים ארץ אחת" — הרי, שלפי פירושו יש "עבר-הירדן" בארץ המערבית (ע' גם פי' תפארת ישראל), ע' כ"פ שם בסוף העמוד: "ודע שאין זה עבר-הירדן שהזכיר זיל [הרמב"ם] פי', שאמר עבר-הירדן שביעית ניהנת בה מדבריהם... וחוא על כרחו ס עבר-הירדן ס ערבה". אחיכ סביא את התוספתא (הערה ז) ש"מסכים את עבר-הירדן הנוכר סה אל עבר-הירדן סזחה, כלומר ארץ סיחון ועגי".

(6) יונתן סתרנם "הר אפרים שבשופטים ד' ה' — סור מלכא, איכ הר-ה סלך נקרא קובץ רכמי ההרים שלצפון ירושלים עד גבולה הצפוני של ארץ-שומרון, אבל אפשר שהרחיבו אחיכ את תוכן המושג וקנו בשם זה את כל הרי יהודה (כן דעתו של ד'לקן בספרו Orte und Wege Jesu, הוצאה שניה, צד 48). אבל במשנתנו — אצל לוד — הכונה רק על התרים שלצפון-מערב ירושלים.

(7) כל זה עולה מן הברייתא שבתוספתא שביעית ז' ו' ובירושלמי ס' ב'. נירסת הירושלמי יותר נכונה מסל התום, ע"כ נביא סה את הירוש' ורק את תחלת הברייתא יש למלאות מן התוספתא; וזו נוסחתה: "[שלש ארצות לביעור: יהודה ועבר-הירדן והגליל, שלשתן של שלש ארצות]. איזה הר שביהודה (א) ז' — זה הר המלך, ושפלתו זו שפלת הדרום (ב); ועמק (ג) שלו מעין-נדי עד יריחו. — איזה עמק בגליל (ה) ז' — כגון בקעתו) ננוסר [ציל: נניסר] * והברותיה וכן כיוצא בהן ז'. — איזה הר שבעבר-הירדן; תגי רשביא אומר:

- (א) בתום: "הר שלהי, אבל לא נכון, כי 'יהודה' לשון זכר הוא.
- (ב) בתום: "שפלת לוד", אבל גם זה לא נכון, כי שפלת לוד היא רק חלק קטן של שפלת הדרום (ע' למעלה בהרצאת הדברים).
- (ג) בתום: כתוב תחת "עמקי" — "עומקי", אבל הכוים 107 סביא ניכ מן התוספתא "עמקי".
- (ד) בתום: יעד יריחו. (ה) "שבגליל", (ו) סלת "בקעת" חסרה בתום.
- (ז) שלש סכות אלו חסרות בתום בכל מקום.

* נניסר, כן היא הנוספת הנכונה של השב, כמו שעולה מהשוואת כל המקומות שנוכר בהם שם זה.

אבל רק חלק אחד של מדינה זו הרביעית היה מיושב ע"י יהודים: החלק שמבית-חורון ועד לוד, אבל מלוד ועד הים ישבו בזמן שנשנית משנתנו זו — כמעט רק נכרים. ראיה לדבר: המשנה הראשונה של מסכת נטין: המביא נט ממדינת הים צריך שיאמר בפני נכתב ובפני נחתם... ר' אליעזר אומר: אפילו מכפר לודים ללודי. הרי לפנינו שלדעת ר' אליעזר, שישב בלוד, הכפר הסמוך לעירו, כבר נחשב לחוץ-לארץ! ר' אליעזר חי — כידוע — גם בזמן הבית ואולי קבל הלכה זו עוד מרבותיו.

עוד יש להזכיר שאפילו העיר לוד עצמה לא היתה ליהודה עד זמנו של יונתן החשמונאי, שקבל את לוד והסביבה שלה יחד עם שתי ערים אחרות מאלכסנדר בלס בשנת 147 לפני ספתינ'ס. אנו רואים מזה, שבתחלה לא היו ליהודה רק שלש הארצות: ההר, השפלה והעמק, ורק בזמן החשמונאים נתוספה עליהן לוד וסביבתה, ריל חבל-הארץ שמבית-חורון ועד לוד, ששם ישבו יהודים. בנוגע לחבל-ארץ זה אומרת המשנה, שחלק השפלה של לוד נחשב לשפלת הדרום (=שפלת יהודה) וזהר של לוד להר-המלך (=הר יהודה), כי אין לעשות ארץ רביעית בפני עצמה מלוד וסביבתה לענין הביעור. כן הדבר לענין ההלכה. אבל באמת היה צריך להיות חבל-הארץ מבית-חורון ועד הים מדינה אחת, כי הוא פריכורין בפני עצמו וגם מפני שגם שם יש הר ושפלה ועמק, כמו שמעיר על זה ר' יוחנן בתלמוד ירושלמי¹⁰. אבל מפני שרוב היושבים מלוד מערבה עד הים אינם-יהודים,

בגן הרי סבור ** וגדורח) וכן כיוצא בהן; ושפלתו (ט): השבון וכל עריה אשר במישור (י), דיבון ובמות-בעל ובית בעל סעון וכן כיוצא בהן; ועמק שלו בית-הייב) [ציל הרב] *** ובית נמרה וכן כיוצא בהן.

8) ע'י חשמונאים א' י"א, כ"ח, ל"ד.

9) ע'י לזה דברי אוסיביוס (שמביא Thomsen במ"ע ZDPV Palästina-Vereins כרך XXVI, צד 161: «בל המדינה לצפון ולמערב בית-נוברין היא השפלה. 10) בתחלה נאמר שם: «מבית-חורון ועד הים מדינה אחת-פראכורין [ציל «פריכורין»]. במלת περὶ Ἰερουσαλὴμ מפרש הירושלמי את המלה «מדינה» שבמשנה-וכבר זה מראה שבחבל-ה) בתום' בסעיות נמות (ט) בתום: «שלה», אבל לא נכון, כי עבר הירדן לשון זכר הוא. י) כן ציל ולא «שבמישור» - בתום' ובכ"ס «שנמישור»: 11) כי הדברים לקחו מהמסוק שבס' יהושע י"ג י"ז ושם כתוב «אשר במישור».

** על «מכוור וגדור ע'י בסוף סאמר זה (פרק ו' הערה 18; 14).

*** כן ציל עפ"י המסוק ביהושע י"ג כ"ז. ע"כ יש לחקן גם ג'י' התום: «בגן בית נמרה» רמתה וחברותיה. - רמתה נזכרה פה במקום בית הרם, כאשר מראה הירושלמי, שמשוה את השמות שבמקרא עם השמות החדשים, ובית-הרם נקרא בזמן המשנה [בית] רמתה ע'י בספרי «ארץ-ישראל (וינה תרס"ב) צד 82; 128 ל' 97a.

ע"כ איראסטר לכלול את כל המדינה ביהודה ורק את החלק היהודי שבה כללו בו ואותו חלקו בין השפלה ובין ההר, כאשר ראינו למעלה. עיי הנחות אלו נתבארה משנתנו אל נכון, והרי לפנינו משנה עתיקה. שראשה (הרישאי) מהומן שלפני יונתן החשמונאי—שלא היו ליהודה רק שלש ארצות—וסוסה (הסיפאי של המשנה) מהומן שנתוססה כבר על יהודה העקרי עוד חלק רביעי: לוד וסביבתה.

ב.

בענין המדינה שמלוד עד הים ובפרט בנוגע לחוף־הים יש בידינו עוד הודעות עתיקות וחשובות שעל ידן אפשר לחזק את האמור למעלה. בארבע הלכות אנו מוצאים את השם. המחווי שמציין חבל־ארץ מיוחד ביהודה:

(א) אחד המקדיש בחולת המחוז ואחר המקדיש בפרדסות סבסטיי¹;
 (ב) אחד המקדיש בפרדסות סוססא ובחולית של מחוזא²; ג. רי יהודה אומר אף המקדיש בפרדסות ירחו ובחולית של יבנה נותן חמשים סלע לבית כורי³.—שלש הלכות אלו לדבר אחד נתכונו בענין דין ערכין, רק שבנוסחה הא' והב' נזכרה בנגוד להמחוז (= מחוזא) — סבסטי = סוססא שהיא Sebeste (= שומרון, ששם היו פרדסות שנמסעו בזמן הרודם⁴). ובנוסחה הג' נזכרה חולית של יבנה בנגוד לפרדסות ירחו (שגם שם היו פרדסות כאלה⁵). מוצא הלכות אלו מזמן הבית, שאז היה דין

ארץ אינו יהודי אנו עוסקים: (לענין המושג ע' דברי אומיכוס שבהערה הקודמת). אחיכ אומר ר' יוחנן: "עוד יש בהר ושפלה ועמק: מבית חורון ועד אמאום - הר; סאסאום ועד לוד-שפלה; מלוד ועד הים-עסקי. על זה שואל התלמוד: "ניתני ארבע [ארצות] ? - תירץ: "מעורבות הן-ריל ששלש הארצות האלה של החלק הרביעי מעורבות הן בחלקי ארץ יהודה-בהר המלך ובשפלת הדרום, אבל העסקי של המדינה האחת-חבל-הארץ שסאסאום עד הים-אינו נכלל כלו ביהודה, רק מקצתו, כאשר נראה להלן. אבל רוב ככלו, ע"כ אומר הירושלמי "שמעורבות הן".

(1) משנה ערכין ג' ב'.
 (2) תוס' ערכין ב' ח'. ("מחוזא" = מחווי בארמית ובא"י השתמשו בשני השמות, כמו בשתי הלשונו).

(3) כתיבה זו נמצאה גם במגלת תענית פ"ג (שם יש פעות בהרבה הוצאות: "ים בים סיי" שציל "סיבסטי").

(4) ע' יוספוס: קדמוניות XV 6.8.

(5) ע' משנה פסחים ד' ח': "דָּשְׁנָה של ירחוי; ספרי בסדבר פ"א; דברים ס"ב; ספרי ופא הוצ' הורביץ צד 76; סדרש תנאים 217; אבות דרין פ' ל"ה. - מוכרח אני לקצר במאמר זה בענין טראכיהמקומות, באריכות יהיה הכל מסורש בספרי הנדול שאני מתכוון להויל בעברית בהוצאת "דבריר"-על ארץ ישראל בזמן המקרא והמשנה.

ערכין נוהג⁶—ההלכה הדי היא: מעשה באנשי המחוז שהיו מטמינין בחול [את פירותיהם]⁷.

המחוז הזה היה—כאשר טראות הלכות אלו—באדמת-חול—או בית החולית או בקצור, החול (י)תי⁸ ובסביבת יבנה (נוסחה הני). סביבה זו נקראת המחוזי. ולמה נקראת כן?—על זה נוכל להשיב עפ"י מה שמצאנו למעלה: מפני שמחוז זה לא נכלל ביהודה. מפני שרוב יושביו לא היו יהודים; וביתר דיוק על פי הודעה אחת של יוספוס, ששם מדבר על חלוקת ארץ יהודה ומוסיף על דבריו, ששתי הערים יבנה ויסו לא נכללו בחלוקת הארץ לאחת-עשרה טופרניות (עי' בפרק די), כי אם היו ערי-מחוזות בפני עצמן⁹.

השם המחוז נשאר לזכרון גם בשמה של עירה יהודית בסביבה זו: תנאים—רי יוסי ורי שמעון ורי יוחנן—נקראו על מקום מולדתם המחוזי (המחוסיי, המכוסיי)¹⁰. עוד בימי הבינים מודיעים נוסעים ערביים על מחוז אַזְדוּד (מחוז אַשְדוּד) ועל מחוז יוֹבְנָה (מי יבנה)¹¹ ועד היום יקרא חבל-ארץ לדרום אשדוד (שהיא לדרום יבנה) בשם אַרְץ אֶל-מַחְזוּ (או מְבוּס)¹². שמה של העירה מהו נשאר לנו גם בשטר-מתנה לטיני מוזן הצלבנים שמדבר על casale Machoz¹³, ששם עמד לפי הודעת תיר ערבי אחד, מבצר

6) בנוסחה ג) לא רבי יהודה (שחי אחרי החרבן) הוא בעל ההלכה, רק הוא שנה את המשנה בנוסחה אחרת.

7) משנה מכשירין ג' ד'.

8) שתי פעמים כתוב בתוספתא חולית (מלא) ופעם אחת חולת שצריך להגיד ניב חולת. בספרי דברים פסקא ל"ב (ע"ת שורה 6) ובמדרש תנאים 31.13: בית החולות אבל חתת הו' השניה ציל י', כמו שנראה מהגי' שבמסאיר עין שם: החולסיה שציל 'החולית'. ע' גם מצלה ו' ע"א: 'קסרי... שהיא יושבת בין החולות (מגלת תענית ראש פרק ג'). במדרש הגדול לבראשית (הוצ' שקסר) מצאתי הני' שהיא היתה בית החולות, אבל נוסחה זו אינה עקרית וציל 'שהיא היתה בבית החולית'.

9) מלחמות III, 8, 5.

10) מכלתא לשמות י"ד ס"ו; מכדריש בר יוחאי 48.26; סוכה ס"ה ע"ב. הנוסחאות ע' בדקדוקי סופרים ואצל Büchler: Der galliläische Am haares צד 344 הערה 4. בסביבה זו, שהיתה מיושבת בנכרים נתחלפה ו' בסי' (מחוזי-מחוסיי) וחי' בכי' (מחוזי-מכוסיי); אבל הני' 'מכוסיי'; 'מכות' מעות המעתיק היא.

11) פְקָדֵי (ZDPV—VII, 171), אדרסי (שם צד 128).

12) Name Lists למסה האנגלית צד 365.

13) ZDPV-X, 218₂.

אל-מחוזי¹⁴) ובמקומו נמצאת היום חרבת מכוס (=מהוז) לדרום יבנה ואשדוד¹⁵).

עדים נאמנים וברורים כל אלה על מציאות המדינה, המחוזי או בשמה השלם, חולת המחוזי, שזכרונה נמצא עוד במקום אחד בספרות התנאים, אבל הדברים נשתבשו שם ע"י המעתיקים, כאשר נבאר בפרק הרביעי של מאמרנו.

ג.

במכילתא לספר דברים כ"ו י"ג שנשאר לנו לזכרון ב.מדרש-הגדולי, שבכ"י ומטנו נרמס בספר. מדרש-תנאים שהויל רדיצ הופמן בצד 176 ו 176 נמצאה הודעה עתיקה וחשובה מאד שתפרש אור על השאלות שאנו עמוקים בהן פה. (כתב יד ברלין Or. 1208 דף 146 ע"ב וע"ג):

שאל תלמיד אחד את ר' נהוניה בן הקנה איש אמרוס¹, אמ' לו: עבימי זתים וחמש שבלים מה הן לעכב את הודני?—אמר לו: בערתי הקדש מן הבית—מה שבבית מעכב, לא מה שבשדה, נכנס ר' יהושע² אצלו, אמ' לו: שמעת מה שאל תלמיד זה?—אמ' לו: מה אמרת לו?—אמר לו: בערתי הק' מן הב"י—מה שבבית מעכב, לא מה שבשדה—אמ' לו: אוט' לך דבר שראו עני³, לא מה ששמעו אזני: פעם אחת עליתי לשוק העליון⁴, לשער האשפות⁵ שבירושלם ומצאתי שם את רבן שמעון בן נמליאל ואת רבן יוחנן

(14) אדריסי, שם.

(15) ע' הספה האנגלית—ביתר אריכות הרציתי דברים אלה במיע Monatschrift für die Geschichte und Wissenschaft des Judentums MGWI = 186-188, 1917, צד 186-188, פה הבאתי בקצור פה שצריך להבנת הרצאת הדברים שלחן.

(1) בכ"י כתוב כעין Q. נראה שהמעתיק לא ידע בברור מה לכתוב: אם ס' או ס. אבל הנכון ב.ס. על העיר הזאת ששמה העברי דיה חסת. ע' מה שכתבתי במיע MGWI שנה 1910, צד 26; 1915, צד 157; בעתון REI כרך 60 (שנה 1910) צד 106, ובספרי Iud. palästinesisches Corpus inscriptionum חלק II סי' 1 (צד 66 והלאה).

(2) המעתיק השמים בכל מקום את הר' שבמוף המלה.

(3) ר' יהושע נזכר באסאום גם במשנה כריתות נ' ו' (שם כתוב השם אמרוס) יחד עם ר' עקיבא ורבן נמליאל (דיבנח). נראה שר' יהושע דר בעיר זו מסך איות שנים, כמו שם חבמים אחרים דרו שם (ע' סאמרי שהזכרתי בהערה 1).

(4) כן נקוד בכ"י (מפני שהמעתיק השמים את ה"י אחר הע').

(5) כמו: עיר העליון, ע' בספרי, ארץ-ישראל, צד 27.

(6) שם 26.

בן זכאי יושבים ושתי מנלות סתוחות לפניהם ויוחנן סופר חלה ז' עומד לפניהם ודיו וקולמוס בידו. אמרו לו: כתוב: משמעון בן נמליאל ומיוחנן בן זכאי לאחינו שבדרום העליון והתחתון ושלח ליל⁸) ולשבעת פלכי הדרום שלום! ידוע יהא לכם שהגיעה השנה הרביעית ואדיין קדשי שמים לא נתבערו, אלא שתמהרו ותביאו חמש שבלים⁹, שהן מעכבות את הודוי; ולא אנחנו התחלנו לכתוב לכם, אלא אבותינו היו כותבין לאבותיכם. אמרו לו: כתוב אינרת שנית: משמעון בן נמליאל ומיוחנן בן זכאי לאחינו שבגליל העליון והתחתון ולסימוניא ולעובד בית הלל שלום! ידוע יהא לכם שהגיעה¹⁰) השנה הרביעית ואדיין קדשי שמים לא נתבערו, אלא שתמהרו ותביאו עבישי זתים, שהן מעכבין את הודוי; ולא אנחנו התחלנו לכתוב לכם, אלא אבותינו היו כותבין לאבותיכם. — אמ' לו: 11) מה את מקיים, בערתי הקדש מן הבית? — אמ' לו: מה שבכית מעכב, לא מה שבראש האילן.

כל הענין מוסב על הביעור של תבואות ומעשרות על פי דברים כ"ו י"ב ומשנה מעשר שני פרק ה' ואין זה הביעור שנוכר במשנה שביעית מ' ב' (עין פרק ה' במאמרנו זה). בנוגע לשליחת האגרות נמצאה הערה חשובה גם במשנה מעשר שני ה' ח': אמר ר' יהודה: בראשונה היו שולחין אצל בעלי בתים שבמדינה; מהרו והתקינו את סירותיכם עד שלא תגיע שעת הביעור — זה הוא תכנן הקצר של האגרות שהובאו למעלה בהודעת המכילתא¹²). שולחי

7) הוראת המלה אינה ידועה עד היום. הוא היה סופר הסנהדרין, ע' להלן בפרק זה.
8) כן הוא בכ"י גירזוק (כפי שהודיע המויל של סדרש התנאים צד 266). במית נדפס לשחליל. אבל באמת כתובה המלה בכ"י ברלין באופן זה: ולשחליל. ברור, שהמעתיק כתב בתחלה אחר הו' שבראש התיבה ש', אח"כ תקנה וכתב תחת של-לש. בכ"י סדרש-הגדול נכתבה מלת של תמיד ביחד עם התיבה שאחריה.

9) המויל נתקשה בפירוש מלה זו. לי נראה הרבר פשוט עפ"י ירושלמי פאה ג' ז'...
תיפטר כשהיה שם קלח אחר ובו חמ"ש שיבלין. מזה יש לראות שבקלח אחר צ"ח לרוב חמ"ש שיבלין ואם היו כאלה, אז חייב בעל-הבית לבער אותם מן השדה, היינו לתת מהם תרומות ומעשרות. עוד אעיר על תוספתא דמאי ו' י"א (שבת ד' ו'): גדיש של תבואה, עבים של ענבים ומעטן של זיתים... שהרי שבלין... פלי זיתים ופלי ענבים. הגרי"א הגיה שם 'עיסרי' במקום 'שחרי' (כמו שפירש מה רדציה עפ"י אגרותיו של רבן נמליאל-ע' להלן-עופרי שיבליאי). אבל כנראה, שחרי שבלין הם איזה כלים כמו הדברים האחרים שזכרו עמם יחד בתוספתא.
10) בכ"י ברלין כתוב אחרי 'שהגיעה' - 'לכם'. הקו סראה שיש למחוק את המלה ע"כ השמטתיה.

11) ר' נחוניא לרי יהושע.

12) השנה בפרש את המלות 'הגיעה' - 'תגיע'; 'מהרו' פה ושם.

האגרות, רשבי הנשיא וריכ"ז האב"ד, מזכירים את אבותיהם, שהם התחילו כבר לכתוב אגרות כאלה, וכונתם בזה על רבן נמליאל הזקן, אביו של רבן שמעון הנשיא. כמו שמסר לנו הודעה גם עליו ר' יהודה, שדבר במשנה בקצרה על תוכן האגרות. הוא מספר ¹⁴, שרבן נמליאל וזקנים ישבו על נב מעלה בהר הבית ¹⁵ ויחנן סופר הלז(?) יושב לפניו ואמר לו הנשיא לכתוב אגרת — בלשון ארמית: לאחנא בני דרומה עילאה ואחנא בני דרומא ארעיא שלמכון יסנא! מודענא לכון דמטא זמן ביעורא לאפוקי מעשריאי מעומרי שיבלייא — וכמו כן ליושבי, גלילא עילאה ו. ארעיא ¹⁶ ושם נזכרו, מעמני זיתאי ¹⁷.

בנוגע לשאלתנו — שאלת חלוקת יהודה והגליל — מעניינות אותנו בפרט המלים שבשתי האגרות, המדברות על דרום העליון והתחתון, כי חלוקה זאת לא נמצאה במקום אחר לא בספרות התלמודית ולא אצל יוספוס. אמנם מפני חוסר ידיעות ברורות אי אפשר להחליט, איפה נמשך קו-הגבול בין שני החלקים הנזכרים. רק יש לשער, כי דרום העליון נקרא חבל-הארץ לדרום ירושלים עד חברון ומשם דרומה היה דרום התחתון, — אולם עוד במדה גדולה מזו מעוררות את מחשבותינו המלות שבאגרת העברית: ושלחליל ולשבעת סלכי הדרום — שמות ומושבים שלא נודעו לנו ממקום אחר, כי לא שמענו מעולם, שהדרום נחלק לשבעה סלכים! בכלל המושג, פלך' שנמצא כבר בספר נחמיה (פרשה נ') והרבה פעמים בדברי התנאים לא נתברר עד היום כראוי ¹⁸. אמנם כבר לפני המשיעשרה שנה שיערתי, שפלך' שבדברי התנאים הוא המחוז, שבו ישב

14) תוספתא מנהדרין א', בבל יא ע"ב; ירושלמי א' ב' = ירושלמי עקשר שני ה' ד': ר' יודא = ר' יודן (במנהדרין) = ר' יהודה.

15) ביר' מ"ט: על פעלות האולם בהר הבית. שם היה בית-דינו של רבן נמליאל (ע' גם שבת קפ"ו ע"א), אבל בית-דינו של רבן שמעון ב"נ היה סמוך לשער האשפות, כי מנהדרין נלטה מלשכת הגזית לחנויות ומחנניות לירושלים ומירושלים ליבנה (ריה ל"א סוף ע"א). רבן נמליאל ישב בתחלת נשיאותו בלשכת הגזית (משנה ט"א ב' ו'), אבל בימיו נלטה מנהדרין משם לחנויות בהר הבית (ע' רש"י ריה ס"ט); אחרי מותו נלטה מנהדרין לירושלים ומשם הובילה רבן יוחנן בן זכאי ליבנה.

16) ביר' עקשר שני שם נזכרה ראשונה האגרת לגליל ואחריה לדרום ושם נאמר: צא וכתוב: אחינו... גלילא ארעיתא אבל נ"י זו אינה נכונה, כי גלילי ודרום' לשון זכר הם. — במקום לאפוקי כתיב שם חספון' כמו בסלחא תבאי.

17) יושבי הדרום היו לרוב בעלי-סודות ולהם שבלי' יושבי הגליל היו בעלי-זיתים, על-כן יש לעורר אותם בענין מעמני הויתים. כן פירש כבר רש"י במנהדרין.

18) ע' המלונים ומאמריו של ש. קרויס במ"ע R. E. I. משנת 1908, צד 218-236; 1908.

מעמדי אחד (כידוע היו בארץ ישראל ארבעה ועשרים מעמדות). ראייתו היא ממשנה בכורים ג' ב': כיצד מעלין את הבכורים? כל עירות שבמעמד מתכנסות לעיר של מעמדי. בהלכה השוה שבתוספתא (ב' ח') הלשון: לא היו מעלין יחידים אלא סלכים-סלכים; הרי לפנינו, כי סלך, ומעמדי אחד הם, היינו: סלך, הוא המתו שבו ישב מעמד אחד. גם חיותי דעתי בענין שבעת סלכי הדרום באופן זה: בזמן הבית היו יושבים יהודים ביהודה, בגליל ובעבר הירדן. הדרום הוא החלק הגדול של יהודה, איכ נובל לשער, שכמו שלישי מישראל ישב בדרום, שהם בערך שבעה מעמדות; איכ שבעת סלכי הדרום הגזכרים באגרת הנשיא, הם שבעה מעמדות שבדרום ארץ יהודה¹⁸. אבל בנוגע להגבלת מחוזות אלו — איפה היו ומה היו שמותם ומה היו ערים של מעמדי או הסלך לא יכולתי למצוא שום מענה. כעת נראה לי שאין אנו מחוסרי-תשובה גם בדבר הזה, כאשר יבואר מיד.

ד. 1

לצורך זה עלינו לשים לב להודעות שנשארו לנו בנוגע לחלוקת ארץ-יהודה בספרי יוספוס וסלניוס. — כפי שמודיע הראשון¹ נחלקה ארץ-יהודה בזמנו לאחת-עשרה מופרכיות אלו:

- (1) ירושלים. (2) גוסנא. (3) עקבתא. (4) תמנה. (5) לוד.
- (6) אמאוס. (7) Πελλη. (8) אָדום. (9) עין-גדי. (10) הירודין.
- (11) יריחו.

גם סלניוס² מכיר את חלוקת ארץ-יהודה למופרכיות, אבל יש בדבריו איזה טעיות³. אמנם זאת ברור, ששמה של המופרכיה ה(7) של יוספוס: Πελλη בטעות נכתב כן, כי סלניוס קוראה Beth-leptephenen, שגם זו משובשת וצריך לחקנה: Bethnetephon וזה בית-נטופה⁴. באמת מזכיר

¹⁸ ע' בהוספה למדרש תנאים של מורי רדציה צד 262 וביתר ביאור במיע M. G. W. J. שנה 1910, צד 16-14.

(1) מלחמות III 3, 5. ע' Schlüher II 4, 229.

(2) Hist. natur. V, 14. הראשון שהתעסק בשאלה זו הוא H. Reland בספרו: Palästina ex monumentis veteribus illustrata (1714) I. צד 176 והלאה וכבר הוא ראה את הרבר בענין Πελλη = בית נטופה אל נכון.

(3) הוא מדבר רק על עשר מופרכיות.

(4) ע' הנוסחאות אצל Schürer שם וע' גם Schlatter: Die hebräischen Namen bei

Josephus צד 79.

יוספוס במקום אחר מופרכה בשם זה⁶. פלניוס אינו מזכיר את אָדום (8) ואת עין-נדי (9). לעומת זה נמצאה אצלו Iopica, היא מחוז יסו. אבל כבר שמענו למעלה, שמחוז יסו לא היה נכלל ביהודה, כי היה מחוז בפני עצמו. את המופרכה הראשונה של ירושלים מכנה פלניוס בשם Orine, היא Ὀρεινή ביונית, ההר בעברית⁶.

אם נשים עין לרשימת המופרכות הזאת, מיד אנו מרגישים, שאחדות מהן או יותר נכון: אחדות מהערים שעל סיהן נקראו המופרכות, מצאנו כבר למעלה בפרק א' במשנה ובברייתא של שביעית בענין חלוקת ארץ-יהודה, לבְעוּרֵי, ואלה הן:

- (1) ההר = Orine = ירושלים
- (5) Lydda = Λυδδα = לוד
- (6) Emmau[s] = Ἀμαου[s] = אמאוס
- (9) Eγγαδδα = עין-נדי
- (11) Hierichu (ntem) — Ἱεριχου[s] = יריחו

בפרט יש לזכור את דברי ר' יוחנן (פרק א', הערה 18), שחבל הארץ מבית-חורון עד הים נחלק לשלש ארצות:

1. מבית-חורון עד אמאוס.
  2. מאמאוס עד לוד.
  3. מלוד עד הים.
- אין ספק שחבל-הארץ מבית-חורון עד אמאוס הוא מופרכה של אמאוס (6); הארץ השניה היא מופרכה של לוד (5); השלישית שייכת אל המחוזי שדברנו עליו בפרק ב'. — על פי ידיעות אלו נכלל מעתה להגביל גם את המופרכה של ירושלים (1) — לפחות בצד מערב: היא השתרעה עד בית-חורון. עוד יש לדון על פי סימנים אלו: אם הברייתא מפרשת ואומרת, שהעמק הוא מעין-נדי עד יריחו, אין ספק שכונתה על שתי המופרכות שבעמק, והן: מופרכה של עין-נדי (9) ושל יריחו (11).

מזה יוצא, שחלוקת ארץ-יהודה למופרכות אינה מעשה הרומיים, כמו שהיה אפשר לחשוב בתחלה, כי אם יסודתה בישראל. באמת נזכרו כבר בספר השמונאים א' י"א ליד בשנת 145 לפני ספּהִיג בתור τοπαρχία (או νομοί) פלכי הערים: עפרים, לוד ורמתים⁷. אם כן היו פלכים כאלה ביהודה זמן רב לפני התקופה הרומית. בשנת 43 לפני ספּהִיג מוצאים אנו

(6) מלחמות IV 8. 1. ע' Schürer 232 הערה 37.

(6) ע' Schürer 230 הערה 28; Dalman : Orte und Wege : מצד 48 והלאה.

(7) ע' Schürer שם 254.

בתור ערי-פלך את הערים: נוסנא, אמאוס, לוד ותמנה (8) ואלה נזכרו כולן ברשימת יוספוס ופלניוס. ומה יש לראות. שנעשו איזה שניים במשך מאה שנים אלו בחלוקת הארץ.

אבל אין להמיל ספק שחלוקה כזו היתה לפחות מזמן החשמונאים. בזמן הרודס נעשו איזה שניים, כאשר מוכיח על זה שמה של המופרכיה ה (10) אצל יוספוס ופלניוס. היא $\text{Herodium} = \text{Ἡρωδείου}$. עם העיר המפורסמה ההיא כאשר אומר פלניוס. העיר הזאת נוסדה – כאשר מעיד גם שמה – על ידי המלך הרודס, איכ יכלה להעשות לעיר של מופרכיה רק בימיו. ברור, איסוא, שחלוקה זו אינה רומית, כי אם יהודית, ועל כן נוכל להחליט שהמופרכיות הן הן הפלכים, הם המעמדות והעיר הראשית של המופרכיה היא, עיר של מעמדי, שנזכרה במשנה בכורים ג' ב'.

בתוך המופרכיות שנזכרו ברשימה שלמעלה יש שלש שלצפון ירושלים והן: נוסנא (2), עקרבתא (3), תמנה (4); יריחו (11) היא למזרחה, ואין ספק שאלו לא נכללו בדרום. אבל המופרכיות האחרות: ירושלים וסביביה הדר (1), אמאוס (6), לוד (5), בית-נמוסה (7), הירודיון (10), עין-נדי (9), ואדום (8) – הן לדרום. נחשבו ומספרן שבע. מעתה נוכל לומר בבטחון, ששבע מופרכיות אלו הן הן אותם שבעת פלכי הדרום שנזכרו באנרתו של רבן שמעון בן נמליאל ורבן יוחנן בן זכאי.

אמנם יש לשאול, למה נזכרו באנרתו ההיא רק אלו ולא ארבעה הפלכים האחרים שלצפון ומזרח ירושלים? אבל על זה אפשר להשיב בפשטות, כי בודאי כתבו גם לפלכים אלו, אבל בזמן אחר, להצפוניות כתבו אחרי שליחת האנרות לדרום ולגליל, כי פירות הפלכים שלצפון ירושלים מתבשלים בזמן מאוחר; וליריחו אפשר שכתבו קודם, כי שם הפירות מתבכרים קודם (9) ורי יהושע שמע מסי הגשיא והאבדי, כאשר צוו רק לכתוב שתי האנרות האלה והוא מודיע מה ששמע (10).

(8) קדמוניות, XIV, 11, 2. ע' Schürer סם.

(9) ע' בראשית ר' צ"ט: "...יריחו שהיתה מכרתה... בית אל שהוא סאפתי; ע' גם

תוספתא שביעית ז' י"ב שיש לחקנה עפ"י המדרש.

(10) באמת קשה עדיין, למה כתב גם רבן נמליאל חזקן דוקא לדרום ולגליל (ע' בפרק ג').

אבל גם שם אפשר לומר, שפגני ששתי האנרות נשלחו ביחד לדרום ולגליל ע"כ נשאר זכרון בלב

ה.

- את מקומות-המופרכיות, אשר זכינו עתה להכירן בתור, ערים של מעמדות או של פלכים, מכירים אנו גם מספרותנו העתיקה שמומן ההוא.
- בנוגע לירושלים (1) אין צורך לדבר פה באריכות.
- נוספנא (2) היתה מקום-מושב של הרבה משפחות-כהונה (1). זה מתאים מאד אל העובדה, שהיא היתה עיר של מעמד, כי משם עלה המעמד של כהנים ושל לויים לירושלים, וישראל שבאותו מעמד מתכנסין לעריהן (2).
- על דבר עקרבית (3) נדבר להלן.
- תמנה (4) לצפון-מערב נוספנא לא נזכרה בספרות העברית מוזמן הבית, אבל יודעים אנו שהיתה עיר יהודית. התנא ר' שמעון התמני (8) (בנוסחה אחרת: התמני (4) אשר חי בעשרות הראשונות אחר החרבן, היה מעיר זו.
- לוד (5) היתה מקום-מושב של הרבה יהודים בוזמן הבית, שהצטיינו בנריותם למצוות (6), עד שאמרו שלוד היא, משנה לירושלים (6). בה תגנה פעם אחת הליני, מלכת חריב, יהד עם בניה, את חג הסכות (7). בראש ישיבתה הגדולה (מתבתא רבא (8) עמד ר' אליעזר בן הורקנוס (9). אולי עוד מוזמן-הבית היא הכתובת היונית שנמצאה כעת בלוד, שבה נזכרים איזה שמות של אנשים ונשים יהודים (10). להלן ידובר עוד על משנה אחת, שממנה יש להביא ראיה שלוד היתה, עיר של מעמדי.
- על אטאוס (אמהוס) (6) דברנו כבר למעלה.
- בית נוספה (7) נזכרה רק פעם אחת בכרייתא המוסבת על משנה תענית ד' ה'. שם ידובר על קרבן-עצים של בני נונבי עלי ובני קוצעי קציעותי
-
- (1) ברכות ס"ד ע"א; ע' גם ספרי: Corp. Inscript. צד 58.
- (2) משנה תענית ד' ב'.
- (3) כן הוא הנקוד הנכון ולא "התמני": כאשר הראתי ב-Z. D. P. V. שנה 1910, צד 34.
- (4) ע' הוצאת Löwe צד 641.
- (5) מלחמות II, 19, 1; איכה רבה ג' ט'; ירוש' מעשר שני ה' ב'.
- (6) פסקתא רבתי (הוצאת איש) כ"ט ע"ב שורה 4.
- (7) תוס' סוכה א' א'; בבלי ב' ע"ב; ירוש' א' ט'.
- (8) מכלתא שמות י"ז, ח'; מכרשכ"י צד 82; בכורות ה' ע"ב (גם "מותבא רבא") ; פסקתא דריב קליו ע"א, הערה ליד, פסקתא רבתי פ' ל"ב (קמ"ח ע"ב); "מדינה הגדולה" ציל: מתיבתא ה"י.
- (9) ע' ביצה ה' ע"א וע"ב; שיר השירים רבה א' ג' (סוף פ"י א').
- (10) Corp. Inscript. צד 58 פ"י 172.

והכרייטא מפרשת, שהם בני סלמאי הנטופתיי¹¹. משפחה זו נזכרה כבר בספר דבריהימים א', ב' ניד: בני שלמא בית להם ונטופתיי. המקום נקרא היום בית-נסיף למערב ירושלים.
על אדום (8) נדבר להלן.

בעין-נדי (9), שמצאנו אותה כבר בברייתא לענין הבעור (פרק א' הערה 7), ישבו יהודים לרוב מכת האסיים¹² ואלה עשו יין במהרה לנסכים¹³. שמה של הירודיון (10) נזכר רק פעם אחת בצורת בית הירודין או הירודי¹⁴. העיר עמדה בתחתית ההר שנקרא היום הר הפרדס ועליו התנשא מבצרו של הרודם המלך.

יריחו (11) כתור עיר יהודית ידועה כבר מוזן עולי בבל¹⁵ וממשלת החשמונאים¹⁶. את פרדסיה ראינו כבר למעלה¹⁷. יש בידינו הודעה שהרבה כהנים ישבו בה בזמן הבית¹⁸.

ברשימת יוספוס ופלניוס נזכרו המפורכיות כלן על העיר-הראשית שלהן, הוין מהמפורכיה ה(8): אדום. כנראה אפשר לקבע גם את עיר של מעמדי למפורכיה זו על פי משנה עתיקה:

המשנה נמצאה במסכת מעשר-שני ה' ב', ששם הגבל, תחומה של ירושלים על ידי מקומות שנמצאים במרחק מהלך יום אחד לכל צד: א) לוד

11 ע' בבלי וירושלמי למשנה זו. הנכון כמו בירושלמי "נטופתי" (כ"ט) ובתרגום רות ד' כ': הוא סלמא מן בית-לחם ונטופתי. בענין העובדה ע' יעב"ץ: תולדות ישראל חיד צד 21. הערה 1. - בקעת בית נטופה' במשנה שביעית ס' ה' ובסקומות אחרים אין פה מקומה (כאשר כתבו Neubauer ואחריו Schlürer שם 288), כי אם בגליל, כאשר הראתי במ"ע - Mittellungen und Nachrichten des D. P. V. שנה 1908, צד 83 והלאה.

12 ע' פלניוס V Hist. Nat. 17.

13 מדרש שה"ש הוצ' גרינהום ס"ז ע"א: "יש מקום בא"י ושמו עין-נדי... ועושין שם יין במהרה לנסכים ולקרבן. ע' גם תרגום לשה"ש א' י"ד ורש"י שם.

14 ע' תרגום יונתן לזיקרא ס"ז י' ומשנה יוסא ו' ה': הדודו; אפנם במשנת הירושלמי ורסבים "הורון" וצ"ל: "הורון" שיש לחקן: הור[ד]ון. ע' גם במפרי "ארץ-ישראל" צד 18; 38.

15 נחמיה ג' ב'.

16 חשמונאים א' ס' ג' ועוד. ע' את הערך: Jericho בספר - Bibelwörter buch של Guthe צד 296 והלאה.

17 פרק ב' הערה 2 ו"5.

18 ירושי תענית ד' א'; בבלי כ"ז ע"א. ע' לוח במפרי Belträge zur geographie und geschichte galliäas צד 4 הערה 1.

מן המערב; ב) עקרבית מן הצפון¹⁹; ג) הירדן מן המזרח; ד) אילת מן הדרום.

את לוד מכירים אנו כבר בתור עיר של מופרכיה. — עקרבית לצפון ירושלים נזכרה רק פה במשנתנו, אבל מרשימת יוספוס ידענו שגם היא עיר של מופרכיה היתה. שתיהן עמדו על גבול המופרכיה שלהן: לוד במערבה ועקרבית בצפונה. — במזרחה של ירושלים היתה עיר-המופרכיה יריחו, אבל היא אינה עומדת על גבול המופרכיה ממש, על כן מציינת המשנה את תחומה של ירושלים במזרח על-ידי הירדן. שהוא הגבול המזרחי של המופרכיה, וכונתה על אותה של יריחו. ממופרכיות אלו העלו את נמער-רבעי לירושלים, כדי לעטר שוקי ירושלים בפרות. על פי שלש דונמאות הראשונות נוכל לשער, שגם העיר הרביעית, שזכרה בדרום ירושלים, שהיא אילת, היתה עיר של מעמד, כמו האחרות, ובכך עיר של מופרכית אָדוּם. במקום אחר הוכחת, שהיו איזה מקומות בא"י שיסודתם על ידי האדומיים מתבלטת משמותם. למשל היתה עיר בצפון ארץ-יהודה — דרומה-מזרחה לעקרבית — ושמה אָדוּם (במדרש) ואצל אוסיביוס אָדוּמִיא. גם עקרבית בליססק נוסדה על ידי אדומיים, אשר חדרו אחרי חרבן הבית-הראשון מדרום א"י, מ.מ. פֶּעֶלָה עֶקְרָבִים לצפון יהודה והוליכו שמה את השם של אותו מקום בארצם²⁰. כמו כן בנו אדומיים עיר בעבר-הירדן בין הרי סלעים וקראוה על שם העיר הראשית שלהם רָקֶם (היא Petra): רָקֶם דְהֶגְרָא²¹.

מעתה אין ספק, שגם אילת, שבדרום ירושלים מהלך יום אחד, גם כן מיסוד אדומי היא, כאשר מעיד על זה שמה האדומי. אֵילָת היא, כידוע, עיר החוף של האדומיים אצל מפרץ עקבה על ים-הסוף. אנשים שהגרו משם לדרום-יהודה פָּנו את המושבה החדשה שלהם בשם זה (כעין זה נמצא גם אצל יהודים בבליים שנתישבו בעבר-הירדן וקראו את מושבותיהם על שם הערים הראשיות של ארץ-מולדתם: נְנוּה וְאַחְמָתָא²²).

(19) כן הנוסחה הנכונה.

(20) ע' מאמרי ב MGWI שנה 1917, צד 144 ובקצור בספרי מא"י צד 37. גם בעבר הירדן למזרח ים-סמכו היה מקום בשם זה Ἀραβία (בכתובת שהוכחה אצל II4 Schürer, צד 228 הערה 28). כעת עֶקְרָבִית. ידוע שהרודם המלך הוסיב אדומיים בעבר-הירדן בסביבה זו (ע' קדמוניות XVI, 2.9).

(21) ע' ב' MGWI סם צד 141 וחלואה ובספרי ארץ-ישראל צד 88.

(22) ע' מאמרי בספר Iüdischer Kalender הרפיני שיצא לאור בעיר Mahr, — Ostrau צד 123 וע' אצל II4 Schürer, צד 17 הערה 48.

היוצא מזה, כי אילת היא עיר המופרכה של אדום, אבל לציין את מקומה בדיוק לא עלתה בידי. רק נוכל לשער, שהיא לדרום כפר עזיו, שעליו נאמר במשנה, שהוא סמוך לאדום²⁸.

ו.

מצאנו איפוא, שארץ-יהודה נחלקה לאחד-עשר מעמדות או פלכים ששם היוני: מופרכה, מקורותינו מעידים שבכל ארץ-ישראל היו ארבעה ועשרים מעמדות¹, על כן אין ספק, שגם בארצות האחרות: גליל ועבר-הירדן היתה חלוקה כזו. — חלוקת הגליל לגליל התחתון והעליון ולעמק, שהוא תחום פבריה, ראינו כבר בפרק א' למאמרנו זה. אמנם חלוקה זו היא חלוקה פבעית ומתאמת לחלוקת יהודה להר (=גליל העליון), לשפלה (=גליל התחתון) ולעמק (=תחום פבריה)², אבל לא אדמניס-מריבית-מדינית.

אבל באגרתם של רבן שמעון בן גמליאל ורבן יוחנן בן זכאי (פרק ג') נשאר לנו זכר לחלוקת גליל התחתון למעמדות או לפלכים, כי כן נאמר שם: ...לאחינו שבגליל העליון והתחתון ולסימוניא ולעובד בית הלל. העיר סימוניא ידועה לנו: היא יושבת למערב נְצֶרֶת בגליל התחתון ונזכרה פעם אחת אצל יוספוס במשך ימי המלחמה הגדולה³, גם בהלכה אחת עתיקה בצורת שמעוניא (כי עקר השם מ. שמעון=סימון)⁴, גם יש בידינו הודעות מזמן מאוחר מעט על אדות העיר הזו, שהיתה ונשארה יהודית⁵.

אבל מה נעשה בהמלות עובד בית הלל? — אין שום ספק, שמלות אלו משובשות הן ומעתיק אחד שלא הבין את שמות-המקומות הפכו, עד שנעשה מהם השם הידוע, בית הלל ולהוראת המלה, עובדי לא שם לב כלל וכלל⁶! — עלינו לקחת את האותיות עובד בית הלל ולהפרידן באופן שנקבל מהן שמות הנאותים אל הענין שזכר באגרת רשב"ג וריב"ז. — נתחיל מן הסוף! באותיות, הללי מצא כבר ד"ר ה. הלךס-היימר אל נכון את השם

(28) כלאים ו' ד'—תוספתא ד' ו' וע' משנה כתובות ה' ח' (ע' בספרי "א"י צד 39 § 60).

(1) משנה תענית ד' ב' והברייתות השייכות למשנה זו.

(2) עיין בספרי "ארץ-ישראל" צד 57.

(3) חיי יוספוס פ' 24.

(4) עיין ספרי במ"ע MGWJ 1910, צד 16 והלאה; 1917, צד 146; "א"י צד 60.

(5) אפסר שנתהו השבושים, עובד בית הלל תחת השמעת השמות "עבדון בן הלל"

כס' שופטים י"ב י"ג, למעטים נמצא, שהמעתיקים, בחשבם לתקן את הכ"י שלטניהם, שבשו שמות-מקומות על פי דברי החניך (ע' למשל בספרי "Belträge zur Geogr. u. Gesch. gal." צד 87; צלמן-החת צלמין).

[מ]הלל⁶ או יותר נכון [ג]הלל⁷ שנזכרה ביהושע י"ט מ"ו ולפי הירושלמי נקראת בזמן מאוחר מהלל⁸. אמנם בזמן הבית אפשר שהיתה הצורה העתיקה נהלל גם כן נהוגה. מקום זה עומד למזרח סימוניא.

באותיות עוב (שבראש קבוצת-האותיות) משער אני את שם המקום עֶבֶב (כי יש לקרא תחת הו'-ר"ו). היא עירו של רבן יוחנן בן זכאי (לצפון צפוני) לפני בואו לירושלים. עוד בזמן הבית ישב שם גם ר' חנינא בן דוסא ועליו יספר. שראה בני עירו מעלין נדרים ונדבות לירושלים⁹. עובדה זו מתאמת להשערתנו ומאשרת אותה. שערב היתה עיר של מעמד. שמשם העלו את הנדרים והנדבות לבית המקדש.

באותיות שאחרי ערב. היינו: דבית חושב אני למצא גם כן עיי תיקון קל שם-מקום ידוע מזמן הבית-השני, והוא דְבֵרֶת (ה"י נשתבשה מ"י) למזרח נהלל. בצפון הרחבור; גם כן מקום עתיק מזמן המקרא (יהושע י"ט י"ב). שנזכר במשך המלחמה אצל יוספוס בצורה הארמית: דְבֵרֶת¹⁰.

על יסוד תקונים אלה. שנראים לי נכונים כל זמן שלא יכחשו על פי כתבי-יד. נקבל בדרום גליל התחתון שלש ערי-מעמד אלה:

1) סימוניא; 2) נהלל; 3) דברת; ובאמצע 4) ערב. לאלה יש להוסיף כנראה את 5) טבריה. אף-על-פי שלא נזכרה באנרתנו, וזה מובן, כי בטבריה הקדים זמן הביעור לזמן הביעור שבגליל התחתון והעליון. כי שם הפירות ממהרים להתבשל.

לפלך בפני עצמו יש לחשוב את גליל העליון (6). שיושביו היהודים לא היו במספר רב לפני חרבן הבית, וגם אחרי-כן, עד זמן-רדיפות הדריטס, כמו שנוכח זאת במקום אחר.

לפי זה היו ביהודה ובגליל ביהודים שבעה-עשר. מעמדותי או. סלכים. — שבעת הסלכים שמשלימים את המספר ארבעה ועשרים, היו איסוא בהכרח בעבר הירדן. בנוגע לחלק הארץ הזה אין בידינו כמעט שום אחיזה לקבע את ערי-המעמד ורק בתור. השערה בעלמא אני מזכיר

6) הוא חשב אמנם שמתיק אחד עשה סם-ב' ואח"כ חשבו את חב' לקצור ביתי. אבל אין צורך בזה, כאשר נבאר למעלה.

7) הג' נשמטה בתחלת התיבה כמו אצל כזר [ג]אחוס' (=כ' נחום) ע' בספרי ארץ ישראל' צד 67.

8) ירו' מגלה א' א'. מקוסות אחרים: ירוש' מ"ש ה' ב'; חלה ד' ד' (ע' מ"י 60).

9) עין כל זה בספרי Belträge צד 76 וחלואה; בקצור: מ"י צד 62.

10) ח"י יוספוס 62 ועוד; מ"י 60.

שש'לש ערי-מעמד היו, כנראה: צוער עיר התמרים; מכוור ונדור. הראשונה, בקצה הדרומי של יסדהמלח נזכרה במשנה, שמסמרת ש. בני לוי (ר"ל לויים) הלכו לצוער ובדרך לשם חלה אחד מחבריהם ובחזרתם באו לפונדק שהניחו שם את החולה¹¹. נראה שהלכו הלויים מכל הסביבה לעיר-המעמד צוער¹², כדי לעלות משם לירושלים. מירושלים חזרו בדרך שעלו בה. מכוור ונדור נזכרו בברייתא שמדברת על הביעור (וכמו כן בברייתא אחרת בענין משואות קדוש החדש¹³); גם ממקומות אחרים של הספרות התנאית וכן מדברי יוספוס ידוע שהיו ערים חשובות בזמן הבית¹⁴, על כן אולי לא נמעה אם רואים אנו בהן ערי-מעמד. אך כל אלה הן רק השערות ואולי ימים ידברו...

11) משנה סוף יבמות. - בני לוי במוכן 'לויים' ע' גם במשנה כלים י"ד ג' : מלבנות בני לוי וע' הפרושים למשנה ובערוך.
 12) עיין עליה בארץ-ישראל צד 85.
 13) ע' למעלה פרק א' הערה 7; תוס' ר"ה ב' ב'. עיין 'איי' צד 81 והלאה; צד 84 ובהערות ל 96 צד (128); 100 צד (129).
 14) ע' בפרט משנה תמיד ג' ח'.

לתולדות החנוך בארץ-ישראל

כפאה הרביעית לאלף זה.

לכל מקום שנלו יהודי ספרד גלתה גם שכינתם עמהם. הם הביאו עמם למקומות מגוריהם החדשים את השכלתם ונמוסיהם היפים ואת סדריהם המשובחים בדרכי החנוך והלמוד. בתי הת"ת שהקימו הנולים בשאלוניקי, אמשטרדם, המבורג ושאר מקומות זכו לשם טוב ועלו בהרבה על אלה של יהודי אשכנז ופולין. ההבדל בין תכנית הלמודים שהיתה נהוגה בחדרים ובתי הת"ת שבאשכנז ופולין ובין זו שהיתה נהוגה בבתי הת"ת של הספרדים היה גדול למדי. בראשונים היו כל הלמודים ספלים ללמוד התלמוד. את התורה למדו רק שנתים—שלוש ולמקוטעין: מתחילין ללמוד עם הנער חומש קודם שרגיל היטב בסדוריו, ולומד פרשה אחת בסדרא זו ואח"כ בשבוע אחרת לומד בסדרא אחרת שקורין בצבור, וכן נוהגין כל השנה⁽¹⁾. בתי"ת של הספרדים למדו את התורה על הסדר. מבראשית עד לעיני כל ישראל⁽²⁾. את הנביאים והכתובים כמעט שלא למדו כלל באשכנז ופולין והיו גם כן רבנים שלא ראו המקרא מימיהם⁽³⁾. והוא הדין גם בנוגע ללמוד המשנה. ברוב המקומות לא למדו משנה כל עקר והתלמידים בהיותם כבני שמונה עברו ישר מלמוד החומש אל הגמרא, ומהר"ל מפראג קורא תגר בכל ספריו על סדר למודים זה ועל זה שאין אף אחד משניח על המשנה, בחשבו שלא יקרא רבי רק ע"י התלמוד⁽⁴⁾, ואף במקום שלמדו משניות לא למדו רק פרקים מועטים: למדין במס' ברכות פרק אחד

(1) ס' כיצד סדר משנה לר' משה ב"ר אהרן מורבציק, לובלין שצ"ה. מספר קמן ויקר זה לא נשאר בעולם רק אכסמסלר אחד השמור באוה"ס שבאוכספורד, ויורסם בקרוב שנית בספרי: ספרות לתולדות החנוך, כרך א, העמוד לצאת בהוצ' מ"דבר".

(2) וויי העמידים לר' שעפסיל הורוויץ וע"י להלן.

(3) ס' יוסף אומץ לר' יוסף האן מפרדים שנתחבר בשנות שי"ט-שי"ז בסדר הלמוד

לנדולים.

(4) ררוש על התורה. פראג שני"ב.

או שנים ומתחילין מיד נמרא. מוכן מאליו, שילדים בני שמונה שלא למדו עוד את התורה כהונן אינם מסוגלים להבין את סוגיות התלמוד, אבל המלמד המדגיף לאבות התלמידים אומר להם: טוב שילמדו בנך פלסול הנמרא, בו יעלה מעלה מעלה והיה לתהלה ולתפארת לך ולבניך עד עולם, ומלמדים הנערים לצפצף כעוף המצפצף ואינו יודע מהי (מהריל מפראג בדרוש על התורה). בסדר למודים זה שבו נתקפה למוד התניך לא היה, כמוכן, מקום למדעים כלליים ולשפות זרות, ואף השפה העברית לא נלמדה כלמוד מיוחד בפני עצמו ולדקדוקה לא שמו לב.

היין מן הלקויים שבתכנית הלמודים הפריע את התפתחותו של החרד רבוי הכתות שבו. כל מלמד יש לו לפחות עשרים נערים ובתוכם ני או די שלומדין גפית, ובי או ני שלומדין חצי הלכות¹, ועוד בי או ני שלומדין מקרא או משנה. נמצא שכל ראש מלמד יפרד והיה לארבעה ראשים². מנרעת זו דבקה בחרד מפני שנחשב למוסר פרמי, והמלמד לא היה מקבל שכרו מקופת הקהלה—כנהוג אצל הספרדים—כי אם מאבות התלמידים. וכשלא השיג המלמד את מספר הילדים הנחויץ לחררו מגיל אחד, לקח לו ילדים מגילים שונים. מכאן גם מקור להתחרות המלמדים, שעברה לעתים קרובות את הגבול הנאות, ולחנופה שהיו מתניפים את אבות התלמידים ולעוד קלקולים רבים. למראה הקלקולים האלה נחעוררו במאה הרביעית לאלף זה יחידי מגולה מגדולי הרבנים והמוכיחים שבדור והשתרלו לתקנם³. ראש המדברים בענין זה הוא הגאון מהריל מפראג ש.לגודל שברון רוחו בקרבו—על מצבו הרע של החנוך—חשב למצא מרגוע לנפשו בהוצאת רוחו הנשבר על דבר זה בכל מקום שידו מגעת⁴, והשתדל בכל כחו לעורר את נאוני פולין⁵ שיעשו כל מה שאפשר בענין זה, ואחריו נמשכו הגאונים ר' שלמה אפרים לונגשיץ בעל עוללות אפרים⁶, וכלי יקר⁷ ור' ישעיהו הורוויץ בעל השליה ורבים אחרים. דרישתם הייתה להניח ביסוד החנוך את הסדר שקבעו לנו חכמי המשנה: בן חמש שנים למקרא, בן עשר למשנה וכן סיו לנמרא. ושלא יתחילו ללמוד עם הנער

1) התחלת נמרא וסוגיות סלוקסות.

2) כיצד סדר משנה.

3) על תנועת התקונים כהרר שהתעוררה באותו זמן אחר את הרבון במקום אחר.

4) עיי' ספריו: תפארת ישראל פרק נ"ה, וגם בגור אריה על התורה פ"י ואתחנן ודרך

חיים על פרקי אבות.

5) הקדמה לדרוש על התורה שדרש בפונא.

משנה עד שידע יפה את כל המקרא, ולא יתחילו עמו נמרא עד שיהא בקי בשיתא סדרי משנה ולכל הפחות בארבעה מהם. סדר זה היה נוהג בבתי הת"ת של גולי ספרד, ולכן מצינים אותם המוכחים למופת לאחיהם, יהודי אשכנז וסולין. זכך כותב הגאון ר' שעשטיל הורוויץ, בן השליה, בספרו, וויי העמודים (עמוד התורה פרק ה'): חזי ראשי בוכרי נחתכו בני מעי, בעברי ספרנקפורט (לפוזנא) הלכתי דרך הים ועברתי את קיק אמ שטרדם... הייתי בבתי מדרשות שלהם אשר לכל אחד [מן המלמדים] מחיצה בפני עצמו. ראיתי שהקטנים לומדים המקרא מבראשית עד לעיני כל ישראל, ואחר כך כל העשרים וארבע, ואחר כך כל המשניות, וכשנעשה גדול אז מתחיל ללמוד נמרא, פירוש [רש"י] ותוספות ונדלו והצליחו וגם עשו סרי, ואנכי בכיתי על זה: למה לא יעשה כן בארצנו? — הלואי שיתפשט המנהג הזה בכל תפוצות ישראל, ומה יזיק בזה שימלא כריסו במקרא ובמשנה עד שיהיה בן י"ג שנה ואחר כך יתחיל ללמוד התלמוד, כי בודאי בשנה אחת יגיע לתכלית בחריפות התלמוד מה שאין כן בלמוד דידן בכמה שנים...

גם ר' שבתי במ, בעל שפתי חכמים, ושפתי ישנים, ומחברים אחרים בני המאה החמישית לאלף זה מדברים בשבח הת"ת אשר באמ שטרדם. ר' שבתי נתן לנו בהקדמתו לספרו הביבליוגרפי, שפתי ישנים² האור מפורט ומלא ענין מן הסדרים הנהוגים בת"ת שבאמ שטרדם, שבה התחנכו כל ילדי הקהלה, עניים ועשירים, בעיר זו ראה, ילדים קטנים כתנבים שהיו בעיניו כענקים לרוב בקיאותם בכל המקרא ובחכמת הדקדוק ויכלתם להבר חרוזים ושירים ולדבר בלשון הקודש. אשרי עין ראתה כל אלה, והוא מסיים את דבריו: ומי שיש לו לב להבין, או עין רואה ואוזן שומעת ושמעה קול כאלה הדברים והוא עד או ראה וידע — אם לא יגיד זנשא עוננו. ומי שיש לו בית יד לקבל זה, ישקול בפלס ובמאזני צדק ויראה את ההכרעה הגדולה [שיש לחנוך מסודר כזה], שכל זה מיוסד כדי להקל המורה מהמלמד והתלמיד.

בעוד שר' שעשטיל הורוויץ ור' שבתי במ לוקחים להם למופת את בתי הת"ת שבאמ שטרדם, מעמידים שני מחברים אחרים, שקדמום כימי דור אחד, למופת ליהודי שאר הארצות את דרכי החנוך בארץ ישראל.

(1) היא היה מקודם אביד בפרנקפורט ומסם נקרא להיות אביד בפוזנא.

(2) את ספרו זה הראשון במקצוע הביבליוגרפיה העברית, הדפיס באמ שטרדם בשנת ת"ס. בשנה זו הדפיס גם את ספרו, דרך ארץ, מורה דרך לסוחרים ולנוסעים, גם הגיה את תרגום התניך ליהודית-אשכנזית של וויצנהויזן.

הראשון הוא ר' שלמה אפרים לוננשיץ הנו' למעלה שחיה בסוף ימיו אב"ד ור"ם בפראג. בספרו, עמודי שש', שנתחבר בשנת שס"ו, הוא מותח בקורת עזה על דרכי החנוך בזמנו וביחוד הוא קובל על הפלפולים העקומים והחילוקים, שהיו רגילים בהם בחרבה ישיבות. מצדדי החילוקים היו פוענים: שרואים בחוש שהשכל מתחדר על ידיהם בכל התורה, אולם המחבר סובר שהאמת אינו כן. כי גם עינינו הרואות שבאותן הארצות שאין לומדין סלסול שקר זה, כמו בארץ ישראל ובשאר ארצות העמים¹, ידם רב להם בכל החכמות ובכל הפוסקים, לפי שיש להם פנאי יותר ואינם מבלים בהבל ימיהם ורוב זמני השנה כאשר עושים בארצות אלו (נאשכנו ופולין).

השני הוא ר' משה ב"ר אהרן מורבציק, בן דורו הצעיר של רש"א לוננשיץ, בספרו הקטן והיקר, כיצד סדר משנה' שהזכרנוהו למעלה. המחבר, שהיה כל ימיו מלמד תינוקות, מצייר לנו תמונה שלמה ובהירה ממצב החנוך. אחד אחד הוא מונה את כל הקלקולים והמנרעות ומציע הצעות לתקן את המעוות. בין שאר הדברים הוא מוסר לנו גם ידיעות חשובות על החנוך בארץ ישראל. ליוקר מציאותו של הספר אני מביא בזה את הקטע הגנוע לעינינו כמעט בשלמותו. הוא כותב: ...מה שאין כן בארץ הקדושה שמצוי הוא ומורגל ושכיחי רבים וכן שלמים הבקיאים בסדרי משנה בעל פה כאשר אנחנו פה היום בקיאים באשרי ומכל שכן [שהם בקיאים] בחלקי המקרא. והסבה ללמוד הגיל הוא זה, כי במדינות אלו לרובן ככלן יש למלמד אחד תלמידים כלם מגילים שונים: זה לומד סדור וזה לומד קרוא מקרא וזה נמרא וזה תיספות וזה חילק... ולא ראי זה כראי זה. נמצא כל מלמד שיש לו עשרה נערים ואין למודם שוה בתורה אחת להם—אז אין כל נער לומד ביום כי אם שעה אחת הקצובה לו ואחר כך יושב בטל, כי אין לו חברה, וגם המלמד אינו יכול לחשניה עליו בשעה שהוא פרוד בלמוד הנער השני בענין אחר. וגם למלמד הדבר (היינו, רבוי הכתות) הוא קשה מאד [והוא לו] למשא ולבלבול, ונבול יבול גם הוא גם הנערים... והעצה הנכונה, והיא עצת ה' היא תקום, לעשות כדרך עושיין בארץ ישראל, שאין שליח אחד עושה שתי שליחות, רק כל מלמד ומלמד בעל מלאכה אחת הוא: מקרא לחוד ומשנה לחוד, וכן מאלפא ביתא ולמעלה כל אחד עושה מלאכה אחת

(1) הדברים מכונים כנראה, לאיטליא, שלרגלי שריפת התלמוד בשנות סיד-שי"ט וסבות

אחרות עסקו בה בעקר בלמוד הפוסקים והמרעים השונים.

בסדר הלמוד, ולכל מדרגה ומדרגה יש לה בית תלמוד מיוחד. והתועלת רב הוא לתלמיד ומלמדו, כי כל תלמיד שונה סרקו מאה פעמים ואחד במה שהוא לומד שעורו ובמה שהוא שומע כל היום הדברים היוצאים מפי חברו. וגם יש לו חברים שיכולים לחזור עמו. וגם המלמד יכול בנקל להשגיח על כלם בסיקור אחד, ונמצא שהתלמיד רואה סימן ברכה בלמודו בזמן אחד יותר ממה שרואה בשנתים ימי הרעב. וגם הוא תועלת באופן זה, שהמלמד יכול ללמוד עם נערים רבים, מטעם נר לאחד נר למאה, עד שמלמד אחד יספיק לכיה נערים, ובפרט אם יש לו ריש דוכנא, ואז יוכל המלמד ליקח שכר מועט מנער אחד, לא עשרים או שלשים זהובים מנער אחד, ולא יהיה נכר שוע לפני דל, ואם עשיר ואם עני ואם דל ישכב לבטח וידע שיהיה לבנו מלמד להועיל, מה שאין כן כשאינו כן, כי כסף יענה את הכל ועניים בשפל ישבו... וראוי לתקן סדר זה בקהלות גדולות אשר שם עדרי צאן, נדיים ופלאים.

חויץ מזה מוצאים אנו דברים מועטים על התנוך באיי אצל מחבר שלישי, אימלקי, הוא ר' שמואל אבוהב רב בוניציאה מחבר שוית, דבר שמואל¹. בספר הזכרונות² (דף ע"א ע"ב) הוא כותב: סדר הלמוד מנהגות רבות נהגו בו ישראל, הכל לפי המקום ולפי הזמן. ובדורותינו אלה יש שמושיבין התלמידים ימים רבים בלמוד המקרא³, ויש שרצין מיד לנמרא ויש שלומדין בתחלה במשנה בפרושה גם בעל פה, כמו שעושיין בארץ ישראל ובמקומות אחרים, והיא הדרך הנכונה... גם בתשובותיו (דבר שמואל סי' קנ"ו) הובא, כתב ספר הזכרונות הניתן לחכם אחד העולה לדור באיי לזרוז לקדש עצמו ולעשות משמרת למשמרתו בקצת איסורים שנכשלים שם קצת בני אדם בדורות הללו, ובין שאר הדברים אנו קוראים: לזרוז התלמידים שיהיו בקיאים בכל כ"ד ספרי המקרא והשגרת נרסת המשנה בעל פה וקביעות עיון פרטי בפרושה ודקדוקיה.

העולה לנו מכל המקורות האלה של המחברים בני חויל הוא, שבני ארץ ישראל הצמינו בבקיאותם הרבה ככל כתבי הקודש וביחוד בדיעת המשנה

(1) חסר מקום ושנת הדפוס. לפי בן-יעקב באוהים נדפס בפרג בין שנות סצ"א-ת"א. גם שם מחברו לא נשאר על השער. אך הוא מיוחס לר' שמואל ב"ר חסדת הימים (הוצ' ליוונו) דף ק"י ע"ב. ס' הזכרונות הוא יקר מאד בסציאות.
(2) הכונה לארץ אימליא.

בעל סה. חוץ מזה הנהינו סדרים יפים בבתי הת"ת; כל מלמד קבל רק ילדים מגיל אחד ובעלי ידיעות שוות. המלמדים היו מתאימים לתפקידם וכל אחד מהם היה בעל מלאכה אחת.

עתה אנו עוברים אל המקורות שהשאירו לנו בני ארץ ישראל על מצב החנוך באותו זמן. ר' משה חאניז כותב בספרו, משנת חכמים (וואנסבעק, תצינ): מצאתי בין כתבי אדוני אביו בעל עץ החיים ותחלת חכמה זיל שכתב: העצה הנכונה כל מי שחנן אותו השייה בן ורוצה... לנרלו בתורת ה' וביראתו, אחר שיהיה כבר שית כבר שבע ולמד תורה נביאים וכתובים, יכניס אותו בלמוד קבע בנמרא עד שיהיה בן עשרים שנה ויחמלא כריסו בקיאות ופולסול, כמו שנוהגים בפולין ואשכנז ורוב פורקיא הואיסליא. והנהגתי מנהג זה גם בירושלם תוב"ב, כי כך היו נוהגין בגליל העליון צפת עיר הקדש תוב"ב בזמן המפורסם מהר"י קארו ז"ל, אשר מלא את אותו גליל פה לפה חכמה ודעת ויראת ה', כי כל דורו היה דור דעה. זהו למי שחננו השיית ונתן לו ולבנו הכנה שיהיה דוקא בעל תורה. אבל בכללות הלומדים בת"ת היותר טוב שיעצתי לאבות ולמלמדים, הוא שעד שיהיו בני מצוה יתעסקו עמהם בתניך עם פרשיי זיל, מדרשות והגדות ופסקי דינים מההלכות הנצרכות לצורך הנהגת היהדות בעבודה וביראה. ושנים-שלשה ימים בשבוע ילמוד עמהם קצת משנה עם פירוש ר' עובדיה זיל ומעט נמרא עם פרשיי זיל. וזה יועיל ממה נפשך: אם כשיהיה הנער בר מצוה, יסכים הוא ואביו שיתמיד בעסק התורה, כבר יש לו התחלות טובות, כי למוד התניך עם פרשיי זיל בפירוש הנמרא וגם למוד המשניות עם הפרוש הנזכר הוא מפתח גדול להכנס בו ללמוד ההלכה, ואם אח"כ ירצה להסתחר או לאומנות, על כל פנים יהיה בקי בתניך ובמדרשים ובסדר הנהגת הדינים ולא יהיה עם הארץ כל עקר, שהרי אם בימי ילדותו יתעסק דוקא בנמרא ויניח כל הלמוד הנזכר, אזי כשיוצא לסחורה או לאומנות, ודאי ישכח מה שלמד מן הנמרא, גם אותו מעט שלמד בתניך וגמצא קרח מכאן ומכאן.

מה אנו רואים שלילדים שהצמינו בכשרונותיהם קבעו סדר למוד מיוחד, הוא הסדר שהיה נוהג בחדרים ובתי הת"ת שבפולין ואשכנז. אלה לא למדו משנה כלל, רק תורה ומעט מן הנביאים והכתובים והתחילו ללמוד נמרא

(1) הוא הנאון ר' יעקב חאניז שנפטר בשנת תל"ד. דברים אלה מכונים איפוא לסוף המאה הרביעית ותחלת החמישית.

בהיותם בני שבע או שמונה. בשבילם החזיקו מלמדים מיוחדים, או שאבותיהם היו לומדים עמהם, ולא בקרו את התית. אולם כל שאר הילדים שלמדו בתית הקדישו את כל שנותיהם, עד הגיעם לגיל של בן מצוה, ללמוד התניך והאגדה, ושתיים-שלוש פעמים בשבוע למדו גם משנה וקצת גמרא. את למוד המשנה התחילו אחר שמלאו לילד עשר שנה. רוב הילדים יצאו מן התית במלאת להם יין שנה לעסוק באומנות או במסחר, וקצתם המשיכו למוריהם בתית עוד שתיים-שלוש שנים ורכשו להם בקיאות נפלאה במשנה. בלמוד המשנה, כמו בלמוד המקרא, שמו לב בעקר לבקיאות. אין ענין למידתו של המקרא עכשו כי אם למלאות בטנו של קמן מכל הענינים והספורים שיש בכל המקרא, בין בתורה, בין בנביאים, בין בכתובים ולידע יסוד הקריאה עצמה בדקדוק יפה. אבל ענין הפירוש אין זמנו עתה, כי בפרושי המקרא יעסוק כשיגדל. ולא המריחו את הילד לעסוק בענין ההבנה והעיון כל זמן שהוא קמן ושכלו עדיין לא נתישב, אבל המריחוהו לעסוק במקרא ובמשנה, נרסא לבר, שתתקיים לו לעת הצורך, ואין אנו חוששין מן ההבנה — דלנרים אינש והדר ליסבר¹. ונתנו לו ללמוד המשנה זמן ה' שנים משום דקים להו שבזמן ה' שנים יוכל לנרום אותה נירסא נאה ויפה עיפ (= על פה), עד שלא יצטרך אחרי זאת כי אם לעבור עליה מזמן לזמן. וכן אנו רואים בעינינו...². את סדרי מועד, נשים וגניקין, למדו במשך שלש שנים סדר בשנה, ואת סדרי זרעים, קדשים ומהרות בשתי שנים, כל סדר בשמונה חדשים (סדר היום לרים בן מכיר).

את המשנה השתדלו לדעת על פה וזרוו את התלמידים על זה. ר' יעקב האניז היה, מפרז לתלמידיו מעות כדי שישנו את כל הששה סדרים בעל פה. ויש מהם שעלתה בידם, ויש מהם שזכו במקצת, ויש מהם בשני סדרים (משנת חכמים לרים האניז). גם הלומדים הגדולים בשנים היו רגילים ללמוד את המשנה באופן זה, רוב בעלי תורה לומדים משנה על פה, יש מהם שני סדרים ויש נ' וכי'³. גם המקובל המפורסם ר' משה קורדובירו מצוה, בין שאר הדברים, אשר יעשה אותם האדם וחי בהם, לחזור בכל שבוע שני

(1) שבת פ"ג א', ולפנינו הצירסא: לאמר אינש.

(2) ספר, סדר היוסי לרי משה בן מכיר, שחיה ראש ישיבה בעין זיתון הסמוכה לצפת בזמן סהריי קארו והאריך ימים אחריו. הספר נרסם בוויניציאה שנים, ובסופו יש פירוש נאה על משנת: בן חסד שנים למקרא.

(3) עיי' בספרו של רשיו שכטר Studies in Judaism, Second Series עמ' 217, ס"ט

סוכאים סכתבייד מנהני החסידות שהיו נוהגים בצפת בזמן סהריי קארו ואחריו.

פרקים משניות על סה לפחות¹. נאמנים איפוא דברי בעל כיצד סדר משנה שהובאו לעיל, שבארץ הקדושה, מצוים רבים הבקאים בסדרי משנה בעל סה כאשר אנתנו בקיאים באשרי.

הלמדו בבתי הת"ת והישיבות שבא"י גם קצת מדעים כלליים? קשה להשיב תשובה ברורה על שאלה זו. אמנם ר' רמאל מרדכי מלכי מציע בתננית, שערך לישיבה מסודרת שתוסף בירושלים ותשמש מעין בית-מדרש לרבנים, שבאהת המחלקות ילמדו התלמידים גם כתיבה וספרות ויקחו להם שני מלמדים, אחד מלמד לתלמידים להיות סופרים ואחד מלמד אותם בלשון רומי ובכתיבת רומי, רוצה לומר לשון ספרדי וכתב ספרדי, ועמו חשבונות וחכמת התשבורתי², אבל נראה שזו היתה שאיפתו הפרטית של המחבר הזה שלא נתגשמה במעשה³. ככל אופן אנו רואים, מזה שהצעה כזו היתה אפשרית, שחכמי א"י לא התיחסו ביחס שלילי להמדעים, גם ר' משה חאניז כתב בספרו: משנת חכמים: כל מי שכבר למד תחלה תורת אלהינו... צריך הוא שילמד קצת ספרי חכמות שהם הכרחיות להבנת כונת דברי רבותינו ז"ל בהרבה מקומות בתלמוד, וכבר פרט את שמות הרב המושלם מהרים אלמושינו ז"ל בספר הגהנת החיים⁴ בחלק ג' סי"ב, מה הם הספרים הנצרכים לעסוק בהם בהגיונות, במספר והגרסה, בטבעיות ובאלהיות והסדר הנכון בהם, בתנאי שימלא תחלה כריסו מסם היים והוא למוד תורתנו, למוד התורה מלא אז את כל חללה של א"י וביחוד את הנליל שמהריי קארו, מלא אותו סה לפה חכמה ודעת, היא חדרה לכל הפנות הנדרות ולכל הישובים והכפרים שישבו בהם משפחות יהודיות מועצות שעסקו בעבודת האדמה ובמלאכות אחרות או שהתפרנסו בתור רוכלים המסבבים בכפרי הערבים, מלמדים [היו יוצאים מצפת] וסובבים במדינה ללמד נשים וקטנים תפלה וברכות (שכטר, שם עמ' 298), בצפת עצמה היה האויר ספוג ורווי תורה וקולו של יעקב נשמע בכל בתי כנסיותיה הרבים, ר' שלמה

(1) שכטר, שם עמ' 294.

(2) ע"י לקוים ספרוש על התורה, כתב יד לר' רמאל מרדכי מלכי, רב ורומא

בירושלם, בשנות תליכ-חמ"ה, עמ' 44-43.

(3) דברי בעל עוללות אפרים, שהובאו לעיל, שבארץ ישראל ובשאר ארצות העמים ידם רב להם בכל החכמות ובכל הפוסקים, אינם מוכיחים עוד שהחכמות נלמדו בבתי הת"ת ובישיבות, גם נראה שכברו על החכמות כוון בעקר ליהודי «ארצות העמים» והם בני איטליא, שאצלם תפסו לסודי חול ובתוכם גם לסודי האוסיקה והרקוד סקום חשוב.

(4) נדפס בשאלוניקי שכ"ד והוא כתוב בסדרית מלבד התקדמה והסתפחות שהם בעברית.

שלומיל שנא ממורביה לצפת בשנת שסינ' כותב¹) עליה, שהיא עיר גדולה לאלהים. עיר מלאה תושיה. קרוב לשלש מאות רבנים גדולים ויח ישיבות מצאתי בצפת תוביב. כיא בתי כנסיות ובית מדרש גדול ובתוכו קרוב לשלש מאות²) ילדים ונערים. ועליהם עשרים מלמדים הלומדים אתם מבלי קבלת פרס מן התלמידים. שנמצאים עשירים בקונשטנטינא שפורעים שכירות המלמדים וגם מלבושים עושים מידי שנה בשנה³). ובכל בתי הכנסיות תיכף אחר תפלת ערבית ושחרית מתקבצים כל הקהל ויושבים לסני רבנים בכל בתי הכנסיות (אולי ציל: בכל בית כנסת) הו, וי כתות. כל כת וכת לומדים קודם שיוצאים מבית הכנסת. כת זו לומדים בקביעות בהרמבים וכת זו לומדים בקביעות בעין יעקב. כת זו לומדים בקביעות בברכות וכת זו לומדים בקביעות פרק או משניות עם פרוש. כת אחת לומדים הלכה אחת עם פירוש רש"י ותוספות וכת א' לומדים קביעות מספר הזוהר, וכת א' לומדים קביעות בתורה, נביאים וכתובים. באופן שלא נמצא אחד שיצא בבוקר לסלאכתו או לעסקו שלא ילמוד קודם לכן קביעות בתורה, וכמו כן עושים כל ישראל אחר תפילת ערבית. וביום השבת הולכים כל העם לשמוע הדרשה מפי החכמים...

מכתב אחר. שכתב ר' שלומיל אל המקובל ר' ישכר ביר מקרימיניץ בשנת שסיז' אנו רואים, שבצפת לא היה מקום למלמדים פרטיים⁴, כי כל הילדים, הוץ מיהידים יוצאים מן הכלל, למדו בבתי הת"ת בלי תשלום שכר למוד. הוא כותב אליו: .... ולא יסמוך מעלת כבוד תורתו שימצא פה תלמידים שילמוד עמהם בשכר, יען כי התלמידים כלם מדברים בלשון ספרד⁵) והם לומדים בחבורה של ת"ת ששם יושבים ייח מלמדים המלמדים לכל הנערים

1) מכתבי ר' שלומיל אל המקובל המפורסם ר' ישכר ביר מקרימיניץ, נדפסו ראשונה בב' נובלות חכמה להיס"ד מקנדיא (אמסטרדם שפיס) ופעמים רבות אח"כ בשבחי האר"י.

2) בנוסחא אחרת: לדי מאות.

3) גם ר"ם סלכי (לקוסים עמ' 20) שחי כסאה שנה אחרי זה כותב: ומחיל. שאלוניקי וקוסטנדינא, שולחין הלבשה לתלמידים עניים דווקא, ובזמנו היה זה דבר מועט.

4) גם הנוסע האלמוני שבקר את צפת בשנת רס"ב, אחר שהוא פורס את בעלי המלאכה הדרושים לארץ, והם: האורנים והצורפים, האושכסים והבורסקאים, הבנאים וחחסים כותב: מאם לא ימצא אדם להשכיר עצמו למלמד או לשרת בבית או בחנות (שבחי ירושלם דף י"א ע"א).

5) בצפת חיטה או גם קהלה אשכנזית, אבל מספר אנשיה היה קפן ורל ולכן בסלח ברוב המכריז של הספרדים.

בלי קבלת פרס, יען כי יש עשירים בקושטא שפורעים שכר המלמדים משנה לשנה (עי' המעמר כרך ג' עמ' 8—297). הרי שאז היתה איי מקבלת את הקציב החנוך מחויל והכל חשבו את הדבר למבעי, כי הן כל ישראל חייבים לקיים את התורה בארץ ישראל, ובפרט בירושלם עיהיק, כי ממנה תצא תורה לישראל, שנאמר כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלם, לכן מכל הנולה כלה חייבים במזונות התלמידים והרבנים והספקתם בשפע. ואת הדברים האלה כתב איש שלא נהנה כל ימיו אף מפרוטה אחת של הכספים שבאו מחויל לארץ-ישראל, הוא ר' רפאל מרדכי מלכי שהתפרנס בכבוד מאומנות הרפואה שלמד באיטליא ארץ מולדתו.

כזה היה המצב גם בירושלם, חכם איטלקי שבא בשנת שפ"ה להתישב בירושלם כותב לבנו: .... עוד נצטרך... לתת ליד מעלת הפרנסים הק' ליטרי כלם שיוציאו אותם לספק התלמידים מתית, כי אמנם יש בתית תקנות יפות: ראשונה, יש רשות לכל אדם ליכנס שם ללמוד הלכות כל היום מבלי שיפרע [שכר] מלמד. שבעה מלמדי קטנים נמצאים שם תמיד ולכל אחד מהם עשרים תלמידים בקירוב, ונוסף להם נמצא רב אהר מלמד הלכות לאנשים, ואם שמקבלים הספקה ממעלת הפרנסים ומתנת יד מאביהם של התלמידים, אין הקומץ משביע, ומה גם שלרוב ההוצאות המופלות על הצבור אינם יכולים לתת להם שכרם בזמנמ'1). הרי שנם בירושלם קבלו המלמדים את שכרם מקופת הצבור, היינו מנדבות חויל. אולם בני ירושלם, אם גם היו בדרך כלל יותר עניים מבני צפת, שלמו במקצת שכר לסוד להמלמדים, גם הרימ' מלכי כותב², ששכרם של המלמדים צריך שיהיה מקופת הקהל, בשופע ובריות, ולא בצמצום, ואם אחר כך אבותיהם של תינוקות יעלו להם שכר, אין מדקדקן בהם, ויותר היה מן הראוי שאבותיהם של תינוקות יתנו שכרם, אם ירצו, לנבאי תית ונבאי תית יעלו שכרו במדה גדושה למלמד, כדי שהעניים והעשירים יהיו שווין לפניו.

אחרי שראינו כבר במקצת את דרכי הלמוד בבית הספר, נתבונן עתה לדרכי החנוך בבית ההורים.

החנוך מתחיל בניל מוקדם מאד, התחיל הקמן לדבר, אביו מלמדו, תורה צוה לנו משהי ופסוק ראשון של קריאת שמע, גדל מעט יותר הוסיף

(1) הסכתב נתפרסם עיי ריד קויפמן בירושלם' כרך ה' עמ' 88-70.

(2) קפע זה עוד לא נתפרסם בדפוס, ומודה אני לשר ריבלין על שנהן לי את כתבי-

היד להשתמש בו.

ללמדו קצת ספוקים על מה ובהיותו בן ג' שנים התחיל ללמדו את האותיות. גדל יותר שוכר לו מלמד וקונה לו ספרים ומלמדו⁽¹⁾. מחבר אחר מודיענו ש.מוליכין התינוק לבית הספר אפילו כבן ב' או ג' שנים כדי ללמד האותיות והנקודות וכל מה שישנו. וכן נוהגין⁽²⁾. אבל יש מי שמדקדק שאין מוליך אותו לבית הספר כל זמן שלא מלאו לו ג' שנים, ואפילו ברביעית אינו חושש עד שיגיע לשנה החמישית (סדר היום).

באלה החמש שנים אין לצער לתינוק בשום דבר, כי אין לו שכל כלל, וכל מה שיקח מצדו ומתכונתו יקח, אבל אין להכותו כלל על שום דבר וענין, והמכה בו חוטא... אדרבא צריך לחנכו בכל ענין, וכל מה שישאל יסיקו לו רצינו, הן מאכל הן משתה מכל דבר, כדי שלא יבוא לידי חולי. שעקר הבנין הוא היסוד, ולכן צריך באלה השנים הראשונות לנהוג נוסו בכל עידונין ולהברותו ולהזקו בכל מיני הזוקין... ודברים של טעם הם וצריך כל אדם לעמוד עליהם וללמדם לאנשי ביתו (שם).

לעומת זאת קובל חכם אחר⁽³⁾ וקורא תגר על הפנוק הרב שהאבות מסנקין בניהם בקטנותם. הקמן משעה שיש לו שכל להבין נערה, אביו ואמו

(1) ראשית חכמה לריא די ויראס, פרק נירול בניס. את ספרו זה נסר המחבר בצפת בשנת שליה.

(2) כך נהגו, כנראה, גם באיטליא, שכן מספר ר' יהודה אריה מודינא בספר תולדותיו (חיי יהודה שיל ע"י א. כהנא, קיוב תרע"ב): "ואחל ללמוד האלפא ביתא... וראיתי סימן טוב בלמודי טראשית ההתחלה ובין שהי שנים ומהצה אסרתי החפסרה בכית הבנסת".

(3) הוא ר' שפואל ב"ר יעקב בנבנשתי בספרו הקמן והיקר בסציאות "אורך ימים", הספר נדפס ראשונה בקוסטא ושנית בוויניציאה קרוב לשנת שי"ס, לפני סונחת הוצ' ליוורנו תר"ו (נדפס יחד עם ס' זכרון טוב לר' משה ב"ר ראובן רוזא, וספר אורך ימים תיפס את הדפוס לז'י-סיני). שלא נרשמה ע"י רושמי רשימות הספרים, כבן יעקב ואחרים, בעל "שכס סופרי כותב: "ומצאתי ספר נקרא אורך ימים, קמן הכמות ורב האיכות וכל הספר ג' פרקים. הפרק הראשון מדבר בחינוך וסוסר הקטני, והוא סעתיק כמעט את כל הספר, גם בעל ס' כיצר סדר משנה (ע"י לז"ל) ור' משה האניז בספר צרור החיים העתיקו את רובו סבלי להזכיר את שם הספר ומחברו. ידיעות ברורות על זמנו ומקומו של המחבר אין לנו, אבל נראה שחי בארץ ישראל במחציתה הראשונה של המאה הרביעית. כבר העיר ר' משה שפיינשניידר (בקפלוג הדול של ספרי הבורליאנא באוכספורד) שהמחבר חי בארצות המזרח, כי בפרק ב' מספרו נאמר: "כל בת ישראל תקח סוסר סצניעות נשי ישפע אלי. אבל אין אנו יודעים עוד באיזו ארץ. אולם מצאתי עוד שהספר תורגם ליהודית-אשכנזית והתרגום נדפס בוויניציאה בדפוס די נארא שנת שניס ועל השער כתוב: "אין סעהן סר, זער נוצליכר ור יונגי אונג אלסן, הס עש ניסכס אין

היבים לנעור בו, אם הוא עושה איזה דבר שלא כהוגן. ועתה בזמן הזה לא די שאינם נועדים בו, אלא ששמחים ומתפארים בחכמת הילד, שיודע להרע ומלמדים אותו לקלל ולדבר דברים רעים. וגם כן ממלאים תמיד כל רצון הקטן הן באכילה הן בשאר הדברים... ובה מתגדל הגער בודד לבו בלי מורא ובלי תרבות ובלי דרך ארץ עד שמגיע לה' או מ' שנים, אז אביו ואמו רוצים לתקן את אשר עתה כבר – ולא בא מידם, כי הנער מבקש למודו, ואם לא יתנו לו אז הוא בא לקלל את אביו ואת אמו, ומי הייב בכל זה? הלא אב ואם ורחמנותם שלא לשם שמים. והנה אהבה זו ורחמנות זו נהפכו לשנאה ולאכזריות. לפי שמנעו מורא ומוסר מן הקטן, עתה בגדלו הוא ממיל מורא עליהם. עוד יש מנהג רע, בעת שמוליכין הקטן לבית המדרש מצוין למלמד, בפני הקטן, שלא יכה אותו, והקטן שומע שאין רשות לרבו להכותו, אז הוא מוסיף זדון על זדונו¹⁾. אמנם המלמד אינו יוצא ידי חובתו אם אינו ממיל מורא על הנערים להדריכם בדרך ישרה, וכן אמרו רז"ל: לא המדרש עיקר אלא המעשה²⁾.

בתוך הקטנים במצוות ובדרך ארץ היתה התאמה נמורה בין ביהם ובית ההורים. המלמד היה הוקר לדעת, אם הנער שומע בקול אביו ואמו, ואם הוא נזהר בנמילת ידים וברכת המוציא וברכת המזון, ואם הוא מרוצה במה ששיימו לפניו לאכול, וכן יצוה את הנער שילך לבית הכנסת להתפלל ולענות אמן ושלא ידבר בשעת התפלה, ועל כל כיוצא בזה ידקדק על הנערים לחנכם

קריסטלבר רב פון ארץ ישראל ר' שואל כבנשתי. אין לשון הקודש נו הם עש נדייסיין אורך יסימ, אונז איצונדר הם עש פרטייטשט... ר' יעקב היילפרין (האם זהו בעל שו"ת נחלת יעקב שנדפסו בפאדובה שפיגנז?)... נידרוקס זיא צו וונדיג אין הויז פאן די גארא שניט' (עי' Mittheilungen der ges. für Jüd. Volkskunde, 1889 s. 65), הרי שהמחבר היה תושב ארץ ישראל, יש גם רמז קל שישיב בצפת, כי הוא כותב: 'ואם ישאל אדם למה זה אתם מונעים מוסר מן הקטן, או משיבים: המנסה היא מצויה ואנו מפתחים ליסר את הקטן...' ואחר זה הוא אומר שיש ליסר את הקטן אכל בלי חרון אף וכעס ובפרט בזמן המנסה שאז מצוין הרבה מויקין והסכה הבאה בכעס סכת המנסה מתדבקת עם הסכה ההיא ועיני ראו זה ולא זרי. והנה בצפת פרצו נוראות בשנות שיי, שכני (נמשכה כל הקיץ), ושליב ולהן רוסו, כנראה, המחבר.

1) ר' משה האניו סביא את הדברים האלה בסי' אצורר ההייב, ומוסיף: 'ומנסה ה' הראשונים לא כך היה, אלא כשתתינוק היה בא לבכות לפני אביו ואמו שהמלמד הכה אותו, היו נותנין מתנה לתינוק כדי שהוא בעצמו יוליך אותה למלמד ואמרו לו מצד עצמם: יישר כחו! וכן מקבל מתנה הוננת בכל פעם שהנער יתרעם על המכות... ובימים הרעים האלה אם המלמד הוא המוכיח ומכה לנער – יקרא האב למלמד סתוך ביתו ויכה אותו ויקח מפניו את בנו... יש אמנם לחשוב שמקרים כאלה היו מועטים.

במצות ולהרנילם בתרבות ודרך ארץ. ורק מזה הצד מותר למלמד לקבל שכר מן הנערים ולא שכר הלמודי (אורך ימים). ואף על האב מצדו מוטל להזהר ביותר, שלא לדבר בסני בנו דבר מנונה וכל שכן לעשותו. ואע"פ שהוא מנונה גם אם עשאו שלא בסני הבן, מכל מקום יותר מנונה הוא האב אם דבר או עשה דבר מנונה בסני הבן, שמא ילמוד בנו ממנו... ואם ישמע האב דבר מנונה, או יעשוהו אחרים, יתעבנו מאד בסני הבן ויסלינו בננותו... כדי שיתגנה הדבר בעיני הבן ויתרחק ממנו. ואם ישמע דבר משובח שעשו אחרים, כגון למוד או כתיבה נאה¹) או כיוצא בהם, ישבחנו מאד בעיני בנו... כדי שישמע הבן ויתאוה לעשות גם הוא דבר נאה כמותו. סוף דבר, ישתדל מאד להרחיק את בנו מן הכעור ומן הדומה לו ויקרבנו למדת החסידים והישרים, כשיקום האב בבקר לתפלה יוליך בנו עמו לביהכ"נ. וכן כשילך לנמול חסדים, כגון ביקור חולים²) והכנסת כלה והוצאות המת וכיוצא באלו יוליך לבנו עמו, כדי שירנילנו בנמילת חסדים ובעשיית המצות. וכשיעשה האב מצוה, יעשה אותה בעצמו, כגון סוכה ולולב וכיוצא בהם. יקשור הלולב בידו ויראה לבנו וילמדנו לעשות כך, כדי שיהיו המצוות חביבות עליו (ראשית חכמה).

חשיבות יתרה יחסו גם לחנוך הבנים בנמוסים נאים. ר' שמואל בנבנשתי קובל על זה שהקטן יושב לאכול עם אביו ואמו, ופושט ידו לאכל קודם המסובין, והוא דורש שישים לפניו לאכול על שלחן קטן לברו ובוה יתנדל הנער בתרבות ודרך ארץ (אורך ימים). גם ילמד אדם לבנו כשהוא קטן לנשק ידי אביו ואמו ורבו וירי הגדולים והחסידים³). וכל מי שמנשק הקטן את ידו צריך לשים את ידו עליו ולברכו (ראשית חכמה). כשהולכים⁴) הילדים לישון מניחים את בנדיהם בסדר נאה ומראים על זה

1) גם סכאן נראה חשיבותה של כתיבה נאה בעיני בני הדור.

2) בעל יוסף אומץ סביא דברים אלה, כפרק גדול בנים ומעיר: "בבקר חולים שכתבתי-

לאו דוקא, מסעם שחיישינן שמא יסכן הילד חם ושלום".

3) בעל יוסף אומץ מעיר על דברים אלה: "נראה לי שזהו לפי מנהגם, כמו שכתוב

בס' הכוונות (להארי" ז"ל) שכליל שבת המנהג כן. נראה איסור שכפרנקפורט ובכל אשכנז לא נהגו כך.

4) דברים אלה לקוחים מספר "בננשתי" לר' משה ב"ר חנוך איש ירושלים (נספר

בפראג בשנת שצ"ג). הספר יקר מאד במציאות ואני נותן בוח את הקטע הראשון במקורו על

פי הוצאת בסיליאה שפיב (הראשונה כנראה): "מידם מן ז' ליגן דא זאל מן אירי קליידר צו

אנגרד ליגן אונ' זאק עס אין ווייזן. אונ' צו ניווינגן דו זיא זאגן נוס נאכט אונ' צו סארנש נוסן

סארנן, אם שבת נוס שבת נוס יום טוב. זיצן לייס אונ' עשין זאגט מן ברוכים הישכים. ניט

לתינוקות. ומרגילין אותם לומר בערב: ליל מנוחה! בהשכמת הבקר: בקר טוב! בשבת: שבת שלום! ובמועדים: מועדים לשמחה! יושבים אנשים ומועדים אומרים: ברוכים היושבים! כשבאים אל הבריות אומרים: השם עמכם! וכשנפטרים מהם: ברשותכם! גרלו יותר מלמדים אותם לצרף את השם אל ברכותיהם. דרך משל: יברככם השם בבקר טובי. יברכך השם בליל מנוחה. קדמו פניהם בברכת הבקר או בברכת הערב צריכים הילדים להשיב בחן ותודה ולא יעשו עצמם כאלו לא שמעו מה שאמרו להם; הבריות מתרעמים כשאין משיבין להם תודה על ברכתם...

כשמושימים ידם לאדם ישתדלו, שתהא עמידתם נאה ופניהם יהיו מסבירות. קודם שלמדו ללכת ישאום הוריהם בשבת ויויט אל אביהם ואמם (היינו אל הסבא והסבתא) כדי שיברכום. התחילו לילך – הולכים בעצמם, ויעמדו לפניהם בכפיפת הגוף וירכיבו ראשם בכדי לקבל מהם ברכה. ויתרנלו באופן זה במצות כבוד אב ואם ויקבלו מרותם. עליהם ללכת גם אל הדוד והדודה ואל הרבי לקחת מהם ברכה. ויהיו זהירים גם בכבודם של זקנים וזקנות ויהיו מבקשים להתברך מהם.

הרגילום לאכול מדי יום ביומו בעת ועונה אהת, שלא יהיו תמיד מעלים גרה ככהמה ושלא יהיו לקקנים. לא יהנו להם בכל עת ממתקים ומגדנות, אלא נותנים להם את המועיל לנופם ולא יותר מן המדה, שלא יתאוו לאכול עם אנשים זרים ויסתפקו בזה שנותנים להם בבית אבא ואמא. ובשעת אכילה ישבו בתרבות ובסברה¹ ובנקיות, ולא יאכלו אכילה גסה ולא ינמעו נמיעות גסות, ולא יתאוו תמיד לאכול בשר כהיות רעות, וכשיאכלו יפרסו מלחמם גם לאהרים בכדי שיתרנלו במצות הכנסת אורחים, ולא יאמרו: בזה אי אפשי וזה ניהא ליי. זהו חטא גדול, והבריות ישנאו אותם כשיתנהגו כך, ומי שהבריות שונאים אותו גם הקביה שונאו, כדברי ר' חנינא בן דוסא במס' אבות (פ"ג ט"ז): כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו... חובה לתנך הקפנים שלא יבקשו מבני אדם מה שיראו אצלם, ולא יהיו להוטים דוקא להשיגו: כל כעין זה נקרא פושט ידי. ואותם הבריות שלבם חומד כל מה שרואים אצל אחרים וניהא להם בשל אחרים יותר מבשל עצמם – הללו כל

מן סוף ליימן ברשותכם. קומט מן אן צי ליימין שפריכט מן יהא השם עמכם. ווערפ ער איין וועניג פרישפנדיגער זא לערנפ מן זיא דאז מן איין שם דר בייא נעמפ, אוני שפריכט גאט נעב איין גיט נאכט גאט נעב איין גוסן סארני...

¹ הסלים לתרבות וסברה באות בספר זה, ובספרים עתיקים אחרים הכתיבים יהודית-אשכנזית, במובן של גמול ודרך ארץ.

ימיהם רעים. לא ידעו שְׁלוֹ בבתנם ונפשם לא תשבע... לא יניחום לאכול
בחסון ובחסימה. זה טענה מאד, גם אפשר שחיק לו; האוכל לא יתעכל
יפה. חובה מוטלת על ההורים למנוע את הילד מתפנוקים¹, כי המתפנק
מילדותו תאב לזה כל ימיו ואינו יכול להסתלק מזה גם לעת זקנה...

ואם יש לו לאדם בנות, ידגילן במדות טובות ושתביישנה מפני הבריות
מילדותן... ותסתגלה לכל עבודות הבית ותבאנה בהן לעזר. בכל עת יהיו
בגדיהן נקיים ועליהן להתלבש בנקיות בזמן סעודה ובכל זמן שבתן בבית...
גם אין להן לברור מה שהן צריכות לאכול, ולא תולולנה באוכלין שעל
השלחן לומר: תבשיל זה מלוח יותר מדי וזה מחוסר מלח, זה מעושן וזה
חרוך ושרוף, זה לח יותר מדי וזה יבש יותר מן המדה... ואם רוצות הן
שהמאכל יהא מבדשל יפה, הרי רשאיות הן להכנס למטבח למעום את התבשיל
ולתקנו לפי טעמן.

תכבדה את אביהן ואמן וכן את הוקנים, ותשמשנה אותם בכל הצריך.
גם אם יש בבית שפחות ומשרתות, בכל זאת טוב שתעשינה בעצמן...
אם יש להן בגדים יפים לא תלבשנה אותם להנאתן, בזמן שיעלה הרצון
לסניהן, רק בשבתות וימים טובים, ראשי חרשים ותחונות לכבוד השם
יתברך ולשמו... ולא תלבש הבת בגדי שבת בחול, גם לא בגדי שבת ביום
וראש חודש, אלא תלבש לכל חג הבגדים המיוחדים לו, ובוה תראה שהיא
בעלת סדר.

ירגילה להשכים קום בבקר ושתציע בעצמה את מטתה, או שתעמוד
לפחות על יד מטתה כשמציעין אותה, למען תראה שלא ימצא בה דבר אי-
נקי. ילמדה שלא תתנאה בפני חברותיה ושתדבר עמהן דברי חבה בפנים
מסבירות, והעשירה והעניה יהיו שוות בעיניה. ישניהו שלא תצעק או תדבר
בקול רם ושלא תהיה יצאנית, שקרנית, והולכת רכיל ובעלת קנאה.

יתנו לה מעט כסף למען תוכל לתת לקופה של צדקה. כשבאות נשים
עניות אל הבית, לא תצעק עליהן ולא תכלימן, ומרגילין אותה לכל העבודות,

1 גם ר' יעקב חאניז כותב: "צריך לחנך הנער שיהא לסוד בסהרה ולהפרישו מהתענוגים,
ועל טוב יזכר שם אמי מורתי... שעם חיות כי אבא מארי זיל הניח ברכה אחריו שהיתה יכולה
לפרנס אותו כבן סלכים היא היתה מאכלת אותי לחם צר, כדי שלא אתלמד בגרונות כשאר
תינוקות, והיא שעמדה לי, כי אעים שבאתי בימים לא הצר לי רוב ורוע המאכלים, והו עקר
גדול (הובא ע"י בנו ר"ם חאניז בספרו משנת הכמים).

כי מי יודע מהו הדבר שיביא לה תועלת ושתצטרך אליו, ואם גם תהא עשירה, הרי זה טוב שתוכל ליתן צדקה ממעשי ידיה (כי תאספה או תבשל לעניים) (1)... הגה העברתי בזה לפני הקוראים את סדרי החנוך והלמוד שהיו נהגים באיי לפני שלש מאות שנה, עד כמה שיכולתי להוציא מתוך המקורות המועטים. אפשר – וצריך – היה לדבר גם על הישיבות הרבות שהתקמו אז בערי ארץ ישראל, וביחוד בירושלם וצפת, אך הן קובעות ברכה לעצמן ומן הראוי שיוקדש להן מחקר מיוחד.

ירושלם.

(1) כדאי לציין את עצת מחבר הס' 'ברנסשפינלי', שילמדו את הילדים לקרא שמות עבריים לבגדים וכלי הבית, בכדי שיהיו רגילים בלשוננו הקדושה. להכלילת זו נחמבר, עיי מחבר בלחי ידוע, ספר 'חנוך קסן'. בספר קסן זה נאספו קרוב לאלף מלים, הרגילות פחות או יותר בחיי יום, יום מסודרות לפי עניניהן (מלבוסים, כלי הבית, מדות ומטבעות, ירקות ופרות וכו' וכו'). ותרגומן האשכנזי בצדן. נדפס ראשונה בקראקא ת' (1640) ומעטים רבות אחר כך. גם נדפס בס' קהלת שלמה לונדון (מספרים חסיב ומעטים רבות אחי"ב). יש להעיר שגם המקיבל הגדול ר' משה קורדובירו צוה לתלמידיו ומעריציו "לדבר בלשון הקודש עם החברים בכל ומן" (שכמר, שם עמ' 294).

שְׁמוֹת הָאָרֶץ.

מושגים גיאוגרפיים בעלי היקף רחב, קבוע ומסוים אינם מתפתחים אלא אצל עמים שעלו כבר למדרגה גבוהה בתרבות ובסדרי המדינה¹. חוג המבט הגיאוגרפי של העם בימי שחרותו צר ומצומצם הוא. מולדתו הקטנה, לפי השנותינו אנו, מרכז העולם היא לו. היא אינה מצטרפת ליתר הארצות להאחד אתן בשם אחד. בתוך תחושה כל הר ועמק, כל חלקת אדמה, כל עץ נשקף למרחוק, כל סלע וכל עץ-מים ראויים לשם ולזכר. מחוצה לה נכללים שטחים נרחבים, לפי ידיעתנו כעת, בשם כולל אחד. העם הצעיר רואה את ארצו בקנה מדה מוגדל עד לסאד ואת הארצות הרחוקות בזוכית-מקטנת ומערפלת. כמושג הגיאוגרפי גם השם הוא מטעה, לקוח במקרה מרוח העולם, שבה נמצאת הארץ ביחס למולדת, מאחת התכונות הידועות ביותר או משם השבט השכן הראשון שמעבר לגבול או מן העיר הראשונה המפורסמת. מכאן מרובות ארצות, המזרחי והמערבי, הצפוני והנגבי בשפות השונות. מכאן נקראות עד היום ארצות גדולות על שם שבטים קטנים במספרם ובערכם, שנעלמו זה זמן רב. מרגישים אנו בשמות רבים את אי-ההגיון שבהם, אבל אין בכח השכל לעקור טעות שנשתרשה בשפה.

ארצנו, ארץ המופת בתולדות העמים וכתיבת הארץ, תוכל להספיק דוגמאות מופתיות גם בחקירת השמות הגיאוגרפיים. זה יותר מחמשת אלפים שנה מתעניינים עמים יודעי כתב וספר בארץ ישראל. כל אומה ואומה וכל תקופה ותקופה קראה לה בשם המתאים לנקודת מבטה; פעם בשם הכולל רק חלק מן הארץ ופעם בשם משותף לארץ ישראל ולשכנתה סוריה.

רק פעם ניתן לה שם מבניים על ידי העם היחיד שהתקשר אליה, העם שנתן לה את ערכה המיוחד בעולם והוא עם ישראל. ארץ ישראל זהו השם היחיד הכולל את הארץ בגבולותיה ההיסטוריים והטבעיים כאחד.

הראשונים שכנו את ארץ ישראל בשם היו המצרים², שכנינו מדרום מערב. כבר בימי השולשלות (דינמטיות) הראשונות הצבו במצרים נחשת בהרי סיני וכתרו

(1) על שמות גיאוגרפיים עיין ב־Rudolf Kleinpaul, Länder- u. Völkernamen.

J. J. Egli, Nomina Geographica

הגיל. Namenskunde. Geschichte der geogr. שניהם ספרים יסודיים.

(2) על שמות איי אצל המצרים עיין ב־W. Max Müller Asien u. Europa

Maspero - Sayce, Struggle of the Nations ; 148 דף 2ed. 120-126 מסת א"י.

עם שמות מצרים מהאלף הב' (תרגום מצרפתית); James N. Breasted, Ancient Records of Egypt Vol. V.

מחוז מדויק הוא המלון המצרי של Wallis Budge, Egypt. Hiérogl. Diction. ;

M. Burchardt, Die altkanaan. Fremdworte im Ägyptischen.

עצים בלבנון. לארץ אדום ולא"י קראו על פי הרוב בשם חרו (התנועות אינן במוחות בהעתקות כתבי החרטומים). משערים שחרו בא מאותו שרש שסמנו נגד השם החרתי. המיוחס בתורה לעם קדום שישב בארץ אדום לפני בני עשו. חור"י מבארים בתור עם יושב במערות ובחורים. אין ספק שבאלף הרביעי, בזמן שהמצרים הגיעו לאדום בפעם הראשונה שכנו עדיין בא"י נוסף שבטים שלמים במערות ובחורים. אם מכאן בא השם — מה שאין להחליט בבטחון גמור מחוסר ידיעת שפת העם הזה — הרי היו חוריים גם בא"י.

היקף השם חרו לא היה קבוע ויש חלוקי דעות בין המלומדים, עד היכן השתרעה ארץ זו, אם כללו בשם חרו לפעמים גם את סוריה או לא. עם התרחבות ידיעת הארץ צמצמו כנראה את מובן השם חרו על א"י הדרומית עד הנליל, דוקא על ההר בלבד. את החוף כנו בשם חרתי, פעם הרחיבוהו על כל חוף סוריה וא"י, ופעם התבוננו בעיקר לחוף פיניקיה. לפעמים היה לחרתי המובן סוריה המערבית. שם רחב, שכלל במשך הדורות את כל סדיונת הים, היה פתתו או פמת. משערים, שהשם הזה נמצא גם בשם ארץ כפתור שבתורה. במובן המצומצם השתמשו בשם זה בזמן קדום להארץ, שבה ישבו אחיכ הצידונים (פיניקים). השם הנפוץ ביותר בימי הביניים ובתקופה החרשה של מצרים העתיקה הוא רתנו (רוֹתְנוּ, רִתְנוּ) או (לותרנו למיד ורייש הן אות אחת בכתב החרטומים).

השם הזה כלל את ארץ ישראל וסוריה, ביחוד את ההר. היו מבחינים בין רתנו העליונה (הדרומית) והתחתונה (הצפונית). לפי מושנינו אנו היינו קוראים לא"י הנמוכה, תחתונה וללבנון וליתר סוריה הנבוהה. — עליונה, אבל המצרים השתמשו במושגים לקוחים מארץ הנלוס היוורד מדרום. חרו ולותרנו או רתנו העליונה זהו מושג אחד או שזה ברובו. במשך הזמן למדו המצרים להבחין בחלקים שונים שבחרו ובחזי, ידעו את הגב ואת פלשת בשמם וגם שבטים עברים וכנענים ותחומי מושבם.

את ארץ רתנו כנו המצרים לפעמים בתור תִּי־נִתְר, כלומר ארץ האלהים, אבל זה איננו תואר מיוחד לא"י ולסוריה, על פי הרוב יחסו את השם תִּי־נִתְר לערב המערבית. הידיעות הראשונות מבבל העתיקה על קשר עם סוריה וא"י הן סמחצית הא"י של האלף השלישי (1). סרגן I ונרססין בנו, מלכי אכד, הרחיבו את שלטונם קרוב לשנת 2800 (לדעה אחרת 2600) על כל ארצות פרת וחרקל, כבשו את סוריה והגיעו עד א"י, על מעשי תקפם ונבורתם ופרשת גדולתם מספרים לוחות חרס כתובים בשתי לשונות: בשומרית — השפה העתיקה, לשון המלומדים בזמן ההוא, ובשפת העם השמית. בשומרית נשמרו בלי ספק צורות השמות מלפני אלף שנים ויותר, ממש כבלטינית של ימי הביניים בארופה. לא פחות מארבעה שמות היו בשומרית להוראת סוריה וא"י, השכיח

(1) על השמות השומרים והבבלים דנים: Fred. A. Vanderburgh, The Babyl.

חוברת XXXIII 1918 Name of Pal. Journ. of Biblical Liter. Boston

IV דף 166 וכו'.

Fr. Delitz Assy. Wörterb. Muss—Arnolt Assy. engl. deutsch Handwörterb.

ביניהם הוא כור (=ארץ) מרתוֹכִי. השם מרתו מורה על רוח חזקה, ביחוד על רוח ממערב, ובכך נקראה סוריה בשם ארץ המערב. גם בימי התלמוד היו קוראים בבבל לאיי בשם המערב, מערבא בארמית.

השם השני הוא כור תִּידְנֹרִכִי. לפעמים תִּידְנֹ או תִּידְנֹכִי. גם שם זה הוראתו כנראה, מערב, אבל יש חושבים, שהוא מושאל מסצית מִתִּינוּ, כי בשם זה כנו לפעמים בכתבי החרטומים את צפון סוריה.

השם השלישי הוא כור־נִירִנִיר והוראתו ארץ בצורה או הררית. הוא מוכא גם בלי תוספת כור מלפניו. לכל השמות הללו מתאים השם הבבלי או יותר נכון, השמי סַאֲתִי אַמּוּרִי או אַמּוּרִי או אַמּוּרִי, כלומר ארץ האמורי. את השם הזה מכארים כמו מרתו בתור ארץ המערב, ביחוד מתאיסה לכך הנוסחה האחרת שבה נחלפה המיים בחיית ארץ. אַחֲרִי היא ארץ המערב, כשם שהים האחרון הוא הים המערבי בנגוד לים הקדמוני המזרחי. אחרים מפרשים אמורו בתור ארץ הררית בנגוד לכנען השפלה. השם אמורי בתורה הוא אמנם אתגנרפי, כלומר שם עם, והארץ נקראה על שם תושביה ארץ האמורי, אבל אין מדברי הכתוב סתירה לדעה, ששם העם נמד משם ארצו או עירו. בפרשת העסמים (בר' י' ט"ו) נאמר: וכנען ילד את צידן בכורו ואת חת ואת היבסי ואת האמורי ואת הגרנשי ואת החוי ואת הערקי ואת הסיני: ואת הארודי ואת הצמרי ואת החמתי ואחר נפוצו משפחות הכנעני. מלבד חת אין פה שם של איש, כי אם של שבטים הנקראים על שם עירם או ארצם. לכן נמצא בתנ"ך רק בני חתי כבני ישראל, אבל לא יתכן לאמר בני צידון. אין ספק שהאמורי על שם ארצו נקרא: כערקי וכסיני, החמתי והארודי הנוכחים אחריו בפרשה. האמורים ישבו כבר באלף הרביעי בסוריה הצפונית ובלבנון ודברו שפה שמית. במעם היו כבר אז בעלי טפוסים שונים. יש חוקרים המחשיבים הרבה את ערכם ואת השפעתם על בבל וסצרים¹. השם ארץ האמורי, המיוחס בתנ"ך פעמים אחדות לאיי שלפני הכבוש, קודם איפוא לארץ כנעני או ארץ הכנעני. יש לנו יסוד נאמן לחשוב את הכנענים לתערובת רב־גונית במדיה מרובה מאשר היו האמורים². הארץ נקראה איפוא בראשונה על שם האמורי השבט הראשי, ואח"כ על השם הכולל את רוב שבטי הארץ היא כנען או על העם המאוסף משבטים קרובים שונים. הוא העם הכנעני הגדול. בימי אבותינו אברהם, יצחק ויעקב כבר תש כחם של האמורים, התורה משתמשת בספר בראשית יותר משלשים פעם בשם ארץ כנען לתקופה זו. אבל בברית בין הבתרים תולה הכתוב את אשמת העם יושב הארץ, שבשבילו נתחייב כליה. באמורי: כי לא שלם עון האמורי עד הנה (בר' ט"ו, ט"ז). האמורי הוא איפוא הראש והמנהיג בין השבטים הקרובים לו במע ובשפה.

(1) ראה סמריו של: Albert T. Clay Amurru, the home of the northom Semites.

The Empire of Amorites.

לפי דעתו האמורים הם שכבשו את ממלכת השופרים ועשו את בבל לארץ שמית. חבבלים היו תערובת משופרים ואמוריים.

(2) עיין במאמרו של פלוסץ במהשלח' 37, דף 242 הסביא ראיות שונות לעובדה שחכנעני היה שבט מערב מאד.

יהושע מדבר לפני מותו על אלהי האמורי אשר אתם יושבים בארצם' (כ"ד ט"ו). גם במקומות אחרים אנו מצאים אצלו את האמורי בתור השבט הראשי בהר (ה' א'), בימי שמואל מדינש הכתוב, ששלום היה בין ישראל ובין האמורי (בהר) אחרי שנצחו בני ישראל את הפלשתים בשפלה (ו' ה').

עסום, הראשון לנביאים האחרונים, אוסר: ואוליך אתכם במדבר ארבעים שנה לרשת את ארץ האמורי (כ' ו'). יחזקאל נביא הגולה קורא לירושלים סמל היהדות: אבך האמורי ואסך החתית (ט"ז ג'). עוד בימי התלמוד היו קוראים לאמונות תפלות שונות שעמי הארצות שבישראל היו רגילים בהן בשם 'דרכי האמורי' או 'מעשי האמורי'. השם אמורי היה ידוע גם למצרים בצורת אמור או אמר והם כנו בו את גליל נהר אודונסס במדיה הצפונית.

בהוראת השם אמורו חלו בארצות הפרת והחדקל שנויים במשך הדורות. הבבלים הקדמונים כנו בו את כל המערבי הידוע להם במדיה ובא"י, אצל האשורים כלל השם בעיקר את ישראל ויהודה. את מדינות סוריה קראו על שם החתים שכבשוה באלף השני ועל שם עמים אחרים. השם 'כנען' (1), השכיח ביותר בתנ"ך, לא נזכר בכתובות מצריות ובכתבי היתדות לפני תקופת ההיקסוס. בפעם הראשונה הוא מופיע באגרות תל-אל-אמרנה שנכתבו בכתב היתדות מאת מלכי א"י לפרעה מלך מצרים, הרודה בהם במאה הסיני והייד. פה מובא השם 'גינחו' או 'גינחה' 12 פעם, אם להוראת ארץ החוף או בסובן הרחב על ארץ ישראל המערבית וסוריה. בכתבי החרטומים מורה השם 'כנען' על סיניקה. השם העברי 'כנען' סקוצר הוא 'כנענה' כש'מנע' משמעה (2). השם 'כנען' עד כמה שהוא משרש שמי, נמר ס.כנעי, שהוראתו על שפלות או עבדות. התורה סיחסת את השם 'כנען' לבנו הרביעי של חם בן נח. 'כנען קלל שיהיה עבד עולם לבני שם ויפת, שמו מרמו לקללה הרובצת עליו.

'כנען' בתורה הוא תמיד שם העם מלבד פעם בשירת הים, ששם נקראה הארץ 'כנען' סתם: נמונו כל יושבי כנען'. בנביאים נזכרת 'כנען' בתור ארץ פעם בישעיה (כ"ג י"א): 'ד' צוה אל כנען לשמיד מעוניה' ופעם בצפניה (כ"ג ה'): 'דבר ד' עליכם כנען ארץ פלשתים והאבדתיה מאין יושבי'. הרעה ש'כנען' מורה על שפלות החוף אין לה יסוד נאמן, כשם שלא ברור שהוראת אסורו היא הר. אם נכון שהכנעני היה תערובת של שבטים שונים, אין להתפלא, שהוא הופיע בתחלה בשפלות החוף, כי כל התגודות הגדולות היו פה על דרך השירות הגדולה. כבר בימי אברהם נזכר הכנעני בהר, ואין איפוא שום יסוד לחשבו לעם השפלה. השם 'כנען' אינו הל מעולם על עבר הירדן המזרחי (8) לא כן השם ארץ האמורי הוא הל גם על חלק רב מא"י המזרחית, אבל בשום פעם לא על חוף הים.

1) על השם 'כנען' וגם על האמורי עיין בספרו של Franz Böhl, Kanaanäer u. Hebräer דף 107-108, 31-36.

2) כנענה נזכר בתור שם איש במליא 24, 11, 22, וכדו"ה ב' 28, 10, 18: 'צדקיהו בן כנענה', אחר פנביאי הסקר.

3) בראשית ג', י"א אינו מחיב שהכנעני ישב בעבר הירדן המזרחי. הכנעני היושב בעסק הירדן היה יכול לראות את האבל בגן האמד. גם ביהושע כ"ב, י' י"א הכונה על העבר המערבי, "אל עבר בני ישראל".

בימי אברהם נבלו האמורים אל שדה העמלקי מצפון (בר' י"ד, ז'), כלומר הגיעו עד גובה של ארץ ישראל, בימי משה אנו מוצאים את הכנעני בנגב ביחד עם העמלקי (במדבר י"ד ט"ו). ארץ הכנעני וארץ האמורי אינן חופפות.

הצד השווה שבשמות ארץ האמורי וארץ כנען או ארץ הכנעני ששלשתם אינם כוללים את כל הארץ בגבול היעודים לאבות ולמשה וליהושע, לכן אנו מוצאים לעתים קרובות אצל ההבטחות תאור קצר של גבולות הארץ בתורה ויהושע, מלבד הפרשיות העוסקות בהם באריכות, פעם באפן גיאוגרפי (1) על ידי נהרות, ימים ומדבריות ופעם באפן אתנוגרפי על ידי סגית השבטים שארצם נתנה למורשה לבני ישראל, כולם או החשובים שבהם, פעם נמנו עשרה עממים (2) פעמים אחדות מונה הכתוב רק שבעה (3), ששה (4) או אפילו חמשה (5) בלבד.

יש שהכתוב נשען על מה שנאמר כבר פעמים אחדות מקודם וידוע כבר לעם בתור הארץ אשר נשבע ד' לאבותיך או לאבותיכם, שם קרום הנזכר רק פעם בתורה הוא ארץ העברים, אבל עברים היו לא רק שבטי בני יעקב, כי אם גם בני עשו ובני לוט (6). בשם זה שהשתמש בו יוסף בהיותו במצרים (כי נגב גנבתי מארץ העברים, בר' ט' ט"ו), קורא לפעמים את איי יוסף בן מתתיהו בספריו שנכתבו יונית אחרי חורבן הבית השני Εβραίων χώρα, בעקבותיו יצא גם פוזניאס גיאוגראף יוני מהמאה ה' (7).

השם ארץ כנען הנזכר עשרות פעמים לפני כבוש הארץ מוסק כמעט בניד אחרי שבני ישראל עברו את הירדן, בשמואל ובמלכים לא נזכר כלל, במקומות אחרים הובא בסקירות הסטוריות השכיחות בתנ"ך.

שפת כנען, שבה דברו חמש ערים בארץ מצרים, לפי נבואת ישעיה (י"ט י"ח), ארמית היתה, ואולי כונת הנבואה במלה כנען לגלילות פיניקיה, שמהם הדרה השפה הארמית לאי.

(1) על זה נשוב לדון בפרק על הגבולות.

(2) בר' ט"ו י"ח, בברית בין הבתרים.

(3) דברים ז' א' פדניש הכתוב שבעה נויים רבים ועצומים.

(4) שמות ג' ח' י"ז ביעוד הראשון למשה וכן שמות כ"ג כ"ד, הלצה בפרשה כ"ו פסוק כ"ח רק שלשה.

(5) שמות י"ג ה'.

(6) העברים נזכרים גם בכתבי החרפומים ובכתבי היתדות ובחוד באצרות תג'אל-עמרנה בתור תבירי, הם הופיעו בתחלה בגליל העיר תרן בארם נהרים בתור שכירי צבא הבבלים, בתקופת אל-עמרנה חדרו לארץ כנען וחטילו את החתם על עמיה בתור יוספים ובחזים, ראה במאמרו של פלושץ הנ"ל.

יש חולקים בכלל שהחבירי היו שמיים ושהם אבותיהם של ישראל, אבל רוב החוקרים נוטים לרעה שהחבירי הם העברים, ראה Martin Gemoll Isralliten u. Hyksos דף 27-28, 51 וכו'.

(7) ע' Herzog Hauck P. R. E. Palästine ערך.

כשבת אבותינו בארץ נתבטל בפייהם השם ארץ כנען, חסן רב חסר להם שם סקף את איי כלה או את רובה. השבטים ישבו בין הגויים, חסרה להם אחדות מדינית ולא היה צורך בשם כללי.

ביהושע נקראה פעם הארץ המיושבת על ידי ישראל בשם ארץ בני ישראל (י"א כ"ב). כל ימי השופטים אין זכר לשם משותף לכל שמחי הישוב הישראלי. נבול ישראל, מצין את כל הסדיוסוריות של השבטים. בזה אין אף גרעין ליצירת שם כולל. בשמואל סופיע השם ארץ ישראל בפעם הראשונה (1) (שמי"א י"ג י"ט). אין ספק שאין פה לפנינו עדיין שם שנתקבל כבר באומה ובעמים. זהו רק נבול ישראל המוכא גם בשמואל, כלומר תחומי מושבות בני ישראל.

אין לנו ידיעה, איך נקראה הארץ בימי שאול, דוד ושלמה, שמלכו על כל העם. עד כמה שאין ערכוב תקופות אצל הסופר המאוחד הבחינו כבר אז בין יהודה וישראל (2). בימי שלמה נאמר, יהודה וישראל רבים כחול אשר על הים לרובי, הרי ששבט יהודה היה חטיבה בפני עצמו (מלי"א ד' ב').

אחרי הפרוד חל השם ארץ ישראל רק על סמלכת אפרים, סמלכת בית דוד היא ארץ יהודה. ארץ ישראל זו נזכרת במלכים ב' (ה' ב') ובדריי ב' (ל' כ"ב). גם ביהזקאל סוכא השם ארץ ישראל בסוכן של ארץ עשרת השבטים המערבית. הנביא הזה סבחק בין יהודה ובין ארץ ישראל (כ"ז י"ז) ובין איי והגלעד (ס"ז י"ח). רק בנבואה שבה הוא רואה את ירושלים על הר נבוה (מ') נכללת ירושלים ואתה יחד בודאי כל יהודה ב. ארץ ישראל, כשם שיהודה וישראל נכללים אף בימי הפרוד בשם ישראל. כן גם השם איי מוכן רחב לו ומוכן מצומצם לו, כלומר פעם עם יהודה ופעם בלעדיה. בפרשת הגבולות שביחזקאל (ס"ז, י"ח) מניע נבול איי עד קצה הגבול הדרומי של יהודה, אם איי בסוכנה הרחב אצל יחזקאל השתרעה גם על עבר הירדן המזרחי. קשה להחליט.

בכל אופן אין ארץ ישראל, והארץ אשר נשבע ד' לאבותינו שמות נרדפים בתנ"ך. בימי החורבן של סמלכת עשרת השבטים ואחריו נאלטו רבים מישראל אל אחיהם בני יהודה. השם 'יהודים', הנזכר אצל ירמיהו פעמים אחדות ואח"כ בעזרא ונחמיה, וביחוד בסגלת אסתר, ירש את מקום 'בני ישראל', ומאז הוא היה שם עסנו במי אומות העולם.

הישוב היהודי בימי שיבת ציון וברורות הראשונים אחריה התרכזו בגבולות סלכות יהודה, וגם כאשר התרחב נשאר השם יהודה בתור שם כולל, את כל נבול היהודים.

1) על חסם איי עיין בערך מילין של סייר ובמאמרו של ד"ר א. צפרוני שנדפס בלוח איי של לונץ 21-20 דף 4 וכו'.

2) ד. גרום בירושלים של לונץ 11-12 דף 91 חולק עליו בכמה דברים ומוסיף חערות חשובות.

3) אם נזכרו ביהושע (י"א כ"א) הר יהודה והר ישראל, אין ספק, שעל שם התחיד קראם המחבר.

יהודה: היה השם הרשמי של מדינת היהודים במלכות פרס¹. אנו מוצאים אותו בתוארו של זרובבל, פחת יהודה (חגי א' א'). בארמית נקראה יהודה יהודי (עזרא ה' א' ה' ח'; ו' י' ד'; דניאל ב' כ"ה, ה' י"ג וי"ד).

בשם יהודה השתמשו גם המתיונים במצרים וכסוריה (בתחלה *Iouδα* אחיכ *Ioudaia*)² ובעקבותיהם הלכו הרומאים שקראו בתחלה לאיי *Judaea* = יודיאה. זהו השם המצוי גם בספרות של הנוצרים הראשונים וגם אצל היהודים שכתבו יונית עד המאה ה' אחרי הספירה³.

הפרובינציה הרומאית, יודיאה כוללת את כל איי המערבית ביחד עם אדום בדרום, ובצפון עד הסולם של צור וכוללת גם חלק מעבר הירדן המזרחי. אבל הרומאים ידעו את יהודה גם בתור המדינה הדרומית של איי המערבית. להרחבת המושג, יודיאה אצל הגויים נרמז בעיקר החשמונאים בכבושיהם, אבל מצד אחר החשמונאים הם שהשכיחו את השם הזה בישראל. במתכוין או בלי כונה החזירו החשמונאים את השם איי ונתנו לו מובן רחב וכולל את הארץ בנבולותיה ההיסטוריים. החשמונאים הראשונים הציבו להם למטרה להוציא לפועל את התכנית הדתית והמסורתית הגדולה של תורת משה, החשמונאים האחרונים חשבו בעיקר על הגשמת הפרוגרמה הטריטוריאלית שבה. לפי דעתם לא יצאו לכבוש ארצות לא להם, כי אם להחזיר לעם ישראל את ארץ ישראל⁴. העם בארץ ישראל קרא את עצמו בשם ישראל, כדי להדגיש את הקשר עם העבר הגדול, יציאת מצרים ומעמד הר סיני של בני ישראל. השם ארץ ישראל במובן שהתלמד משתמש בו אינו מיוחס לתחום מדיני או לנבול עמים, כי אם לנבול אידיאלי של הארץ שנתקדשה על ידי ההבטחה ספי הנבורה לאבות ולמשה.

במקום השם איי המלא משתמש התלמד על פי הרוב בקצורו, הארץ, למשל, המצוות התלויות בארץ, כשנכנסו אבותינו לארץ. הארץ סתם בה' הידיעה רק אחת

1) בפליב י"ד כ"ח קורא הכתוב לבני ישראל בשם יהודים: ואשר השיב את רמסק ואת חמת ליהודה בישראל, כלומר ליהודים שבממלכת ישראל. המחבר כותב פה במובן שהשתמשו בו בני דורו. בימי ירבעם בן יואש היה מן הנמנע לקרוא את הישראלים יהודים.

2) עיין באנציקלופדיות הנזכרות לעיל. חשוב מאד הוא הספר הקטן Gust. Hölscher, Paläst. in der pers. u. Hellen. Zeit.

בתרגום חשבעים תמיד רק *Iouδα*, בחשמונאים א' שתי הצורות - *Iouδαία Iouδα*, בחשמונאים ב' רק *Iouδαία* וכך גם בספר יהודית. בכל אופן לא נזכר בשם *Iouδαία* לפני המאה ה'.

בכתבי השליחים מובא השם *Iouδαία*. שתי בפרק י"ט א' מספר שיסו הלך מן הגליל אל נבול יהודה שבעבר הירדן. פה נכלל אפוא הגולן בפרוש בשם יהודה.

3) ראה ספר החשמונאים הא' ס"ו לינ' תשובת שמעון נשיא ישראל לשליחו של אנטיוכוס.

היא, המולדת הקדושה¹). בלשונות היהודים בכל תפוצות הגולה השתמשו בשם ארץ-ישראל ובארמית, ארעא דישראל, שם מצוי בגמרא, בתפלות וכוהר. בתלמוד הבבלי מרמזים לעתים קרובות על איי במלה, התמי או תמי או תמני, כלומר, שמי, כי ברוחם וכלבם היו אסוראי בבל תמיד שם במערבאי בארץ ישראל². הדעה, שהובעה בתחלה ע"י גריץ ואחיב ע"י קרויס, שיהודי בבל קראו את תחום משבם איי או יהודה כבר נסתרה. בשם איי הקדוש לישראל לא יכנה עמנו מדינה אחרת בעולם, אף אם תהא מלאה ישראלים³.

הרוסאים סאחרי מלחמת בר כוכבא התחילו לקרא לאיי בכתבי ערכאותיהם Palaestina ברוסית, Παλαιστίνη ביונית⁴. קל לשער, ששני השם בא בקשר עם השאיפה לרכא את עם היהודים, את השם הזה אנו פוגשים עוד מאות בשנים לפני זה בספרות, פעם במובן רחב ופעם במובן צר. הראשון שהזכירו הוא הרודוסוס, אבי כל כתבי ההיסטוריה ביון, הוא משמש אצלו פעם בתור תואר השם Παλαιστίνη Συρία, כלומר סוריה הפלשתית Σύροι οὗ Παλαιστίνου, הסורים הפלשתניים. בתרגום השבעים בא Φυλιστιείμ במקום פלשתים ופלשת בתורה; בנביאים מעתיקים השבעים פלשתים ב־ἀλλόφυλοι, זיא ודים.

הצורה המצרית לפי העתק הכתב של חוקרים מפורסמים היתה: Pulasati, Purasati Pw'rsty, Pursath, הצורה האשורית של השם היתה: Palastu או Piliste, סכאן בא השם ב־α אחרי ה־Π, ולא בשוא נע כבעברית. הנסיונות לבאר את השם פלשת ופלשתים על יסוד השפות השמיות (משרש פלש) או המצרית לא הצליחו, מצא השם הוא משפת הפלשתים, שאינה ידועה לנו.

(1) ניבוי (Adolphe Neubauer) בספרו La Géographie du Talmud דף 3-1 סובר שאיי נקראה גם ארץ בלי ה' הידועה, ואסנם יש נירסאות או נוסחאות שכתוב בהן ארץ, אבל תמיד נמצא נירסה מקבילה הארץ. בבבלי נסין ח' תירסה בדפוסים שלפנינו: איזהו ארץ ואיזהו חויל, אבל בתוספתא הנירסה (פיב דתרוכות ופיב דחלה): איזו היא הארץ ואיזו היא חויל, וכן גם בירושלמי חלה דף כ"ו: תני איזו היא הארץ ואיזהו חויל.

ר' הירש הילדסהימר בספרו: Beiträge zur Geographie Pal., ע"ב 1.

(2) גם בירושלמי נקראת איי לפעמים מערבא בנוד לבבל.

תמי או התמי בירושלמי היא תמיד בבל (ערך מלין לשירה, ערך איי).

(3) קרויס באנציקלופדיה היהודית באנגלית ערך בבל וב ZDPV כרך ליני עמוד 224.

ראה את החסר ב־Monumenta Talmudica כרך 1 עמוד 6 ערך איי ואת הערותיו של פונק, צפרוני במאמרו בלוח של לונץ כרך כ"כ"א סביא הוכחות לפתור את דברי קרויס.

(4) על השם פלסטינה עיין: Stewart Macalister, The philistines עמוד 2-1;

Fr. Delitzsch, Wo lag das Poradies? דף 288. סם מובא השם האשורי.

Em. Schürer, Gesch. d. jüd. Volkes, I, 643, II 657. Th. Reinach,

Textes עיין שם בקטעים מתוך הספרים הרודוסוס, אריסטו, דיו קסיוס פופוניוס מלה, סילביוס אימליקוס, פליניוס הוקן פונציאס, אמיאנטוס פרצלינוס המוכרים את השם פלסטינה.

הדרוסום וכל הסופרים שדקדקו בלשונם כנו בשם פלסטינה רק את ארץ שלשתים בלבד. הסופרים הרומאים פוספוניוס מלה ופליניוס הזקן, בן דורו של טיטוס, מבחינים עוד בברור בין פלסטינה ובין יודיאה. מובן, שגם יוסף בן מתתיהו אינו מערבב את שתי המדינות וקורא בשם פלסטינה רק את שלשת. אבל ההסוּן וגם אילו סופרים ערבבו את המושגים, והשלטון הרומאי הכריע את הכף לטובת השם פלסטינה-Palaestina בצורתו הלטינית.

השם פלסטינה הרומאי בא מתחילה רק למלא את מקום 'יודיאה' הרשמית מקדם, אבל במאה השלישית הרחיבו את גבולות הפרובינציה הפלסטינאית גם למזרח ונס לדרום, וחלקו אותה לשלשה חלקים: P. Prima, כלומר הראשונה, שכללה את יהודה ואמרים; P. Secunda השנייה, שהקיפה את הגליל והגולן ברובו; P. Tertia השלישית, כל הנגב עד גבול המדבר שהיה ארץ נושבת ופורחת בסוף ימי רומא, כל הר שעיר וכל ארץ מאב.

השם הרשמי השכיח בקרוב את השם הקדום. סטולמיאס הניאוגרף הנדול מזכיר את יודיאה ופלסטינה בתור שמות נרדפים. בבית החדשה לנצרים אין זכר לפלסטינה, אבל הסופר יוסטינוס מרמיר משתמש בו, כבר קרוב לשנת 150 אחרי הספירה, במובן של ארץ ישראל⁽¹⁾. גם איסביוס שעסק הרבה בחקירת השמות שבכתבי הקודש (במאה IV) משתמש בפלסטיני במובן הרחב. הירונימוס הכניס את השם פלסטינה לתוך העתקתו של התנ"ך במובן של ארץ כנען וא"י, והיות שתרגום זה נתקדש אצל הקתולים נפוץ השם ביחד עם הספר בכל אירופה המערבית והתיכונית. בימי מסעי הצלב היתה פלסטינה מחולקת גם כן לשלשה חלקים, אבל קטנים מאלו שבימי רומא המאוחרת: Pal. I השפלה והשרון; Pal. II הר יהודה והר אמרים; Pal. III הגליל.

עבר הירדן המדחי נקרא אצלם Arabia ונחלק גם כן לג' חלקים. אל המסורות העברית הדר השם הזר והמזר הזה רק במקומות בודדים מועטים. במדרש רבה⁽²⁾ רק פעם או פעמים. יש יסוד לחשוב שבעל המאמר מתכוין לכל הפרובינציה הרומאית⁽³⁾. פעמים או שלש פעמים הכונה רק לפלשת בלבד. הכובשים הערבים כנו בשם פילסטיין רק את Pal. I של הרומאים והבזנטים⁽⁴⁾. בימי התורכים לא היתה פילסטיין מדינה רשמית, כי אם נחלקה בין פלכים שונים. גם

(1) Mitt. d. DPV 1905 עמוד 57. בהעמקת לוסר אין השם פלסטינה. בתרגום האנגלי הובא 4 פעמים. החומיסטים הרבו להשתמש בו.

(2) עיין ערך פלסטיני בערוך השלם לקוהנא. ובמלונים הארמיים ללוי וליפטרוב ובמאמרו של קרויס על החלוקה המדינית של א"י בימי הרומאים - Revue des Etudes Juives מסנת 1908 עמוד 218. עיין במדרש רבה ברי' פ' לך לך, לפסוק ויהי רעב בארץ; ויקרא פ' ה'; במדבר פ' י'; איכה פ' נ"ח על הפסוק היו צריח לראש.

(3) ביחוד במרשת לך לך, ששם נזכרות גם הפרובינציות, מיניקיה וערבית שכנותיה של פלסטינה. הנכנסות ניכר לנבול 'הארץ'.

(4) עיין ב Encycl. of Islam ערך Filastin.

העם לא הרבה להשתמש בו עד שבאה בזמן האחרון התעמולה הערבית הלאומית, הגלחמת בנו, וחדשה אותו, כדי לתת לערבים שבאיי מושג של מולדת פילסטין. המופרים הערבים בימי הביניים ובתקופה החדשה היו רגילים לכלול את איי בתוך סודיה היא אֶל־שָׂאם כשפתם, גם היהודים הכותבים ערבית צחה היו קוראים לפעמים לאיי בשם זה. בית הכנסת של אנשי איי שבקהיר נקראה בימי הביניים: כנסת אלשאמין¹.

בספרות ובעתונות העברית הופיע השם, פלשתינה סימות התנועה הציונית, אם מתוך נטייה למודרניות או מסבה אחרת. היו ימים שאפשר היה לשמוע בן עמי הארצות שבציונים, שהוקנים ילכו להם ל.ארץ ישראל שלהם ו.אנו נלך לפלשתינה וכו'. ההנהלה הציונית בעצמה חטאה לשם ארץ־ישראל בהשתמשה לעתים קרובות באופן רשמי בשם פלשתינה המיוהר כביכול עיי חלוף הסמיך בשין שמאלית והסמית בתיו. הבנק הלאומי נקרא: בנק אנגלו־פלשתינה. השלטון הבריטי השתמש בתחילה בשם ארץ ישראל, אבל לסוף נסמע לדרישות שונאינו והחליף אותו בפלשתינה וכדי להרגיע את רוחנו הוסיף בסוגרים (איי), לשם רשמי כזה עם פרוש ברית לא זכתה עדיין שום מדינה בעולם. גם הפעם אין פלשתינה כוללת אף את מחציתה של אי, בגבולות יהושע. בתור ארץ קדושה ונערצת זכתה ארץ ישראל לשמות של חבה שונים, מהם שמשתמשים בהם כמו בשם עצם פרטי ומהם המצויים רק אצל הנביאים הסימנים. שם נפוץ כמעט כאיי וכפלסטינה הוא השם, הארץ הקדושה או ארץ הקדש, רית האהיק או אהיק. שם זה נובע סכל מה שכתוב בתניך על איי, אבל אינו נזכר בו בצורה זו, רק בזכריה (כ' ט"ז) נקראה איי, ארמת הקדש, אצל הנוצרים שכיח הרבה השם, ארץ ההבטחה, המתאים ל.ארץ אשר נשבע ד', שבתורה, הראשון, שהשתמש בו בספרות הנוצרית היה פולוס באגרתו לעברים (119) $\Gamma\eta\ \tau\eta\varsigma\ \acute{\epsilon}\upsilon\alpha\gamma\gamma\epsilon\lambda\acute{\iota}\alpha\varsigma$ סכאן בלטינית Terra Promissa או Terra Promissionis בישראל נפוצו גם השמות: ארמת הקדש, ארץ הצבי, וארץ האבות. יחזקאל הנביא השתמש פעמים רבות בשם ארמת ישראל (י"א, י"ב, י"ז י"ט; כ"ב, י"ח כ' ועוד). ישעיה קרא לאיי ארמת ד' (י"ד כ"ו) גם בשורת האוינו איי היא ארמתו של ד' (דברים ל"ב י"ג), בישעיה קורא לה ד' פעם, ארמת עמי (ל"ב, י"ג). פעמים רבות נקראת איי בתניך נחלת ד': בכל השמות האלה נפגש לעתים בסכתבים סאיי כתובים במליצות הדור הישן.

1) בניסין זאב כָּךְ = Jew. Quart. Review xviii עמוד 584. לפי דבריו ציינו גם רסע

ורמבים בספריהם הערבים את איי בשם אל־שאם (או אש־שאם).

כְּתִיבָה לְמַפְרֵעַ בְּכַתְבוֹת בְּאֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל.

על מצבת שיש אחת שנמצאה בקרבת ירושלים כתובות המלים האלה:

פסוי בר

אהרן דמן

אבודן

ניחן נפשה⁽¹⁾.

טר פרוס' דלמן משער בצדק, שהאותיות: פסויי הן השם 'יוסף' כתוב למפרע⁽²⁾. השערה זו מתאשרת על ידי כתבת אחרת שנמצאה בירושלים. היא כתובה רק ביונית ומכילה את האותיות: NADUOI שהן אינן אלא השם Joudan כתוב למפרע⁽³⁾. השם: יודן במקום יהודה מצוי גם בתלמוד ירושלמי⁽⁴⁾ וגם בכתבות שנמצאו בארץ ישראל⁽⁵⁾.

אמן כתיבה זה אי אפשר שלא תהיה בו איזו כונה. בלי שום ספק נעשה הדבר למטרה ידועה ואין בזה משום מקריות. יודעים אנו מהתלמוד, שבומן ההוא חשבו שלכתיבה וקריאה למפרע ישנו איזו כח, ישנה איזו השפעה בשביל להגן מפני המזיקים, השדים והרוחות. התלמוד אוהב להפך את המלים ולדרש אותן למפרע. ככה אנו מוצאים בתלמוד (שבת, גיה ע"ב) ביחס לפסוק (בראשית, מ"ט ג'): פחו כמים — ר' אליעזר המודעי אומר: הפך את הכתיבה ודרשה: ועזתה הרתעתה פרהה חמא ממך. את המלה הראשונה של עשרת הדברות דורשים (שבת, ק"ה ע"א) נטריוקון למפרע: הייבה כתיבה

(1) ד"ר שמואל קליין: Jüdisch-palästinisches Corpus Inscriptionum

מספר 176 עמ' 88.

(2) שם. (3) שם, מספר 88 עמ' 81.

(4) גם ר' יהודה נביאה נקרא ר' יודן והרבה אמוראים נזכרים בשם זה בירושלמי. עיין

ז. פרנקל. פבוא הירושלמי עמ' צ"ב והלאה.

(5) עיין שמואל קליין, שם עמ' 86 והלאה.

נאמנן¹). לקריאת התפלה למפרע יחסו כנראה השיבות גדולה. עד שהמשנה מצאית לנחוך לאסר לקרא קריאת שמע למפרע (ברכות, פ"ב ט"ב) והתוספתא אוסרת גם כן לקרא באופן כזה הלל ותפלה (תוספתא, ברכות פ"ב). כמו כן אסרו לקרא את המגלה למפרע (משנה, מגלה פ"ב מ"ד). עד היום נשאר המנהג לקרא בקריאת שמע שעל המטה פסוקים יודעים ישר והפוך (=למפרע). בנוגע לכתיבה למפרע או מוצאים בתלמוד את האסור לכתב את מגלת הסופה למפרע (סופה, י"ד ע"ב). כנראה חשבו שעל ידי כתיבה כזו תתברר יותר האמת². הרבה דוגמאות לקריאה וכתיבה למפרע או מוצאים בהשבעות, לחשים וקמיעות שבתלמוד. מוצאים או למשל: מי שעמדה לו עצם בגרונו מביאים מאותו המין. מניחים לו על קדקדו ואומרים: חד חד נחית בלע, בלע נחית חד חד (שבת, ס"ז ע"א). מי ששד נכנס לתוכו אומרים לו: הוית דפקיק דפקיק הוית (שם). ובנוגע לכתיבה למפרע או מוצאים: מי שיוצא לו דם מן האף, צריך להביא כהן ששמו לוי והוא צריך לכתב לו, לויי למפרע, זאת אומרת, יולי³. על קמיע מתקופת הזרעים (הגנוסטיקים) מצאו את הכתבת: ONKLIALIX, חושבים שאלה הן המלים: כי לאל קנא כתובות למפרע⁴. הפרוס' לודויג בלוי חושב שאופן כתיבה זה היה אהוב מאד אצל היהודים, אבל היה מצוי גם אצל היהודים⁵. ברור אפוא הדבר שהיתה אמונה רווחת בעם באותה התקופה שלכתיבה למפרע ישנה השפעה ידועה, וגם בכתבות שעל גבי מצבות השתמשו באופן כתיבה זה. על יסוד זה יש לנו הרשות לכאר עיי כתיבה למפרע שמות בלתי רגילים שלא מצאנו דוגמתם בשום מקום ושאונו מוצאים אותם על הכתבות. ככה למשל נמצאות על כתבת אחת בנצרת המלים:

סועם בר מנחם

נוח נפ"ש⁶.

השם סועם לא נמצא בשום מקום אחר. אולי לא נטעה, אם נחשב, שזהו באמת השם: עמוס כתוב למפרע. פה הכתיבה איננה למפרע לגמרי, כי

1) עיין פה שכתב ד"ר לודויג בלוי בספרו: Das Altjüdische Zauberwesen. II Auflage, Berlin 1914 עמ' 148 והלאה.

2) בלוי שם ועמ' 88 והלאה.

3) ראה כל זה אצל בלוי שם.

4) Schwab: Vocabulaire de L'Angelologie, Paris 1897 עמוד 303 ועיין

בלוי שם.

5) בלוי שם.

6) קליין, שם מספר 166 עמ' 56.

המ' צריכה היתה להיות לפני העי'. אבל יש לשער שבחליפת מקום האותיות השתמשו בצרופים שונים¹. כמו שנראה להלן. מר דיר עמנואל לו' הושב שצריך לקרא: 'סלעם' במקום סועם. כמו שיש גם שם: 'הרגלי'², אולם לפי השערתנו מתבאר השם הזה באופן פשוט מאד.

על כתבת אחת שנמצאה בירושלים קוראים לנו את המלים: מרתא בת פצח(י)³. השם: פצחי הוא מזור לגמרי. מר סרוס' דוד קופמן הושב. שפצחי הוא קצור מן פצחיה וזהו כמו פקחיה⁴. אולם חלוף ק' בצ' לא מצאנו בשום מקום. מן הצד השני מזור הוא לגמרי השם, פצחי. לא נמעה אפוא, אם נחשב שהאותיות: פצחי הן השם: חצפיי כתוב למסרע. חצפיי הוא קצור מן חצפית⁵. שם מצוי בתלמוד וביחוד מפורסם ר' חצפית המתורגמן. גם מקום בשם כפר חצפת היה בגליל עיי שיחין⁶.

בגור נמצאה הכתבת:

חנן בר יחוני⁷.

השם: יחוני הוא בלתי מצוי ומר דיר שמואל קליין משער שעל פי טעות נכתב יחוני במקום יחני שזהו כמו יחנן. הפרוס' דלמן משער שיחוני הוא קצור מהשם: יחניה=חונייה⁸. אם נקבל את הדעה שעל הכתבות השתמשו בכתיבה למסרע, תתאשר בזה דעתו של קליין נגד דלמן. יחני במקום יחנן זהו קצור רגיל. על כתבת ערבית שנמצאה בחפירות בטבריה ישנו השם: יחנא במקום יחנן⁹.

על כתבת אחת שנמצאה ברמה בקרבת ירושלים לנו קוראים:

מאיר בן רובנא¹⁰.

1) דונטאות לזה ישנן הרבה בתלמוד. עיין להשל שבת ל' ע"ב: אל תקרי שושנים אלא שושנים; אל תקרי מור עובר אלא מר בוטר (ככה היא הנרמא הנכונת. עיין פתח עינים להרב חיריא ובערוך ערך סף. שלפניו כנראה היתה נרמא כזו).

2) סובא אצל קליין שם.

3) קליין שם מספ' 66 עמ' 26. 4) קליין שם.

5) קצורים כאלה מצויים הרבה בכתבות. ככה אנו מוצאים בכתבות שעל קברי משפחת

קלון - יחזק בסקום יחוקאל. קצורים כאלה מצויים גם על מסבעות.

6) דיר שמואל קליין: Beiträge zur Geographie und Geschichte Galliläas עמ' 68.

7) קליין שם מספ' 161 עמ' 68. 8) קליין שם.

9) קבץ החברה לחקירת ארץ ישראל, ירושלים תרפ"ב עמ' 45.

10) קליין שם מספ' 169 עמ' 57.

האותיות: רובנא אינן אלא השם: .ראובן כתוב למפרע באופן חלקי.
 כמו בדונמאות הקודמות.
 על הר הצופים נמצאה כתבת זו:
 סרי חיסה¹.

חיסה זהו השם: חסיה. כמו שמשער בצדק מר ד"ר שמואל קליין ויש
 בזה משום כתיבה למפרע באופן חלקי. ד"ר קלוזנר משער שחסיה הוא השם
 הארמי לבן כת האיסיים. ובאופן כזה חסיה בא מהשם העברי: .חסדי².
 בנוגע למלה: סרי אנו מוצאים על כתבת שנמצא בנור: .סרוי כו³. קשה
 לדעת, מה מסמנת המלה הזאת. אצל הקראים אנו מוצאים את הכנוי: אבו סרי.
 ככה נקרא החכם הקראי סהל בן מצליח בכנוי: אבו סרי או אבו אל סרי או
 גם אבו סארי⁴, אבל הכנוי הזה בא מן השפה הערבית והוראתו: אבי החקירה
 והחדירה, או המלומד. על מצבות מימי הבינים אנו מוצאים גם כן את הכנוי:
 סרוי, וזהו נוסריקון: ספרא רבא ויקרא⁵. אין לחשוב שעל הכתבות העתיקות
 שנמצאו בארץ ישראל השתמשו כבר בכנוי זה.
 על כתבת אהת גם כן מהר הצופים נמצאות המלים:

רב חנא⁶.

הכנוי רב לא נמצא על שום כתבת בארץ ישראל. הכנוי הזה הוא
 בבלי ולא ארץ-ישראלי. אפשר לשער שזוהי המלה: בר כתיבה למפרע. השם:
 בר חנא מצוי בתלמוד ומפורסם ביותר רבה בר בר חנא, המלה בר נמצאת גם
 על הרבה כתבות של ארץ ישראל⁷. על כתבת אחת שאותיותיה אינן ברורות
 נמצא השם:

מ ד א⁸.

שם זה מוזר לנמרי ולא נטעה, אם נשער שיש פה כתיבה למפרע
 של השם: דמא. השם הזה נמצא הרבה בתלמוד: ר' אלעזר בן דמא היה בן
 אחותו של ר' ישמעאל (מנחות, צ"ט ע"ב). עפ"י אנדות אחרות הוא היה מהרוגי

1 קליין שם מספר 78 עמ' 29. 2 קבץ החברה לחקירת ארץ ישראל עמ' 78.
 3 קליין שם מספר 160 עמ' 63.
 4 א. ב. גוסלובר, בקרת כתולדות הקראים עמ' 206.
 5 ככה נמצא הכנוי הזה על מצבה באיזמיר, ראה כספר עיניי סבתי צבי, הוצאת
 מקיצי נרדמים עמ' 148 מספר 60.
 6 קליין שם מספר 80 עמ' 80. 7 קליין, הספרים 36, 37, 46, 87, 106 ועוד.
 8 קליין שם מספר 100 עמ' 82.

מלכות¹). בבבלי נדרים נ"ז ע"ב נמצא: ישמעאל איש כפר ימא ואמרי לה איש כפר דמא². ד"ר שמואל קליין קורא על הכתבת הזו:
פדא במקום מדא³.

אם קריאה זו היא נכונה, זהו השם: פדא שנמצא בתלמוד בבלי מעילה ד' ע"ב⁴, בצורת בר פדא.

על יסוד האמור אפשר לחשוב למוכחת את ההשערה, שהשתמשו בכתיבה למספר באופן שלם או חלקי לא רק בקמיעות, כי אם גם בכתבות שעל נבי מצבות מתוך האמונה, שאופן כתיבה כזה יש לו כח והשפעה להגן מפני רוחות רעות או מתוך איזו אמונה אחרת בלתי ידועה לנו. על כתבות שנמצאו בחרבות בתי הכנסת בארץ ישראל אין אנחנו מוצאים כלל שם כתוב למסרע. במקום זה אנו מוצאים חלוסי מקום האותיות באחת המלים של הכתבת. ככה אנו מוצאים בכתבת שנמצאה בכפר כנה את המלים האלה:

דיכר לטב יוסה בר

תנחום בר בוטה ובנו

דעבדין הדה מבלה⁵.

פה כתוב דיכר במקום: דכיר=זכור שנמצא על כתבות אחרות⁶. בכפר בירי או ברעם, כמו שקראו לו בימי הבינים, נמצאה בחרבת בית הכנסת כתבת זו:

יהי שלום במקום הזה

ובכל מקומות ישראל

יוסי הלוי בן לוי עשה

את השקוף הזה

תבא ברכה במעיוש⁷.

(1) עיין ספר היכלות מובא ע"י אהרן יעלינק בחוספה למדרש, אלה אוכרח, לפס"א 1868 עמ' 19.

(2) עיין ערוך חסלם, ערך דימא.

(3) קליין, שם.

(4) עיין יחוסי תנאים ואסוראים, הוצא' מקיצי נרדמים עמ' ב'.

(5) קליין, שם עמ' 76.

(6) כמו למשל בצפורי, קליין עמ' 77 וראה שם עמ' 82.

(7) קליין, שם עמ' 79.

פה אנו מוצאים: במעיוש במקום: במעשיו. בחרבות בית הכנסת בנושׁ
 חלב נמצאת הכתבת:

יוסה בר נחום

עבד האדן

תאה לה

ברכתא¹.

פה בא תאה במקום: תהא. הדעה המקובלת היא שפה לסנינו משום
 פעיזת המתוקק. אולם מכיון שהתוסעה הזאת חזרת הרבה פעמים, יש לשער
 שזהו הלוף מקום האותיות שנעשה בכונה לשם איזו תבולה של נחש והשבעה.

(1) קליין, שם עמ' 78.

א ד ו ם .

(עמ"י התגליות החדשות).

שני נביאים נִבְּאוּ בסגנון אחד על אדום: ירמיה — כי הנה קמן נתתיך בנים בזוי באדם ועובדיה — הנה קמן נתתיך בנים בזוי אתה מאד. הכמינו (במסכת ע"ז) דרשו: קמן בנים: זה אדום שלא היה להם לא כתב ולא לשון. הדרש הזה כמעט שהיה נראה לנו קרוב לאמת, בשימנו אל לב, שבין כל התגליות השונות בארצנו ובארצות הסמוכות לה, אין זכר לתגליות אדומיות. הכתב והלשון של כל העמים הקדמונים הנזכרים בתניכ נלוו לנו ורק את הכתב והלשון של האח היותר קרוב בנוע ומשפחה לישראל — הלא אח יעקב לעשו — לא נלוו עד הנה. את שרידי העם הזה, שזכרונותיו כל כך רבים ועצומים, לא הצליחו לנלות, וגם הכתובות של העמים השכנים אינן מדברות הרבה על אדום. נפגשים אנו באדום הפעם הראשונה בספירוסים המצרים — Anastas ששם כתוב: נוסעים בעדר מאודומה.

גם במכתבי תל-אמנא' אנו פוגשים את השם מדינת או עיר, אודומי' ותגלת פלסר השלישי מלך אשור מזכיר את קִזְמֶלְכָּא מאודומו יחד עם אַחַז מלך יהודה בבואם לדמשק, אחרי שהרג את רצין מלך ארם, להביע למלך אשור את הכנעתם.

גם סנחריב מלך אשור מזכיר את אֵילוֹ אֶרְמֶזְמֶתוֹ אודומו'. ואסרחדן בנו בהכריעו את מנשה מלך יהודה סקד עליו ועל קִזְנֶבְרוֹ מאודומו להביא לו עצים ואבנים מן הלבנון לבנין היכלו בנינה. זהו הכל.

בתניכ אנו מוצאים ידיעות רבות על אדום. לפי המסורה התניכית, יצא אדום מחלצי עשו — אחי יעקב או ישראל — עשו הוא אדום.

למה נקרא שמו אדום?

א) מפני שיצא אדום מרחם אמו.

ב) על שם נזיר עדשים שקבל מיעקב אחיו תמורת הבכורה שמכר לו.

ג) מפני שארצו היא אדומה — היא שוכנת על שפת הים שהחול שלו הוא אדום, ולכן נקרא גם ים סוף בשם ים האדום. חכמינו (ב"ר פ' ע"ה) דרשו: הוא אדום; הוא אָדום, תבשילו אָדום, וארצו אדומה. ארץ אדום משתרעת מהקצה הדרומי-מזרחי של ים המלח, עד לשון ים סוף המזרחי—הוא ים אילת או עֶקְבָה. רוכסי ההרים נקראים, גיבל אל שערה הא סמא. ממול רוכסי ההרים ישתרע עמק נור היא נור בעל, מקום מושב הערביים והמעונים.

במזרח ישתרע מדבר ערב, לדרום—חצי אי סני, בין שתי לשונות הים—סוף, למערב—עמק הנור — הוא מדבר פארן הנזכר בתורה, והוא ים עמוק של חול המפסיק בין הררי שעיר ובין מדבר אל-תיה. במערבית צפונית — נחל הערבה—וְדִי אֶל עֶרְבָה או ני המלה — לפאת צפון—ואדי-אל-אהסא המפריד בין נבל קרוב לסלע-סמרה ובין קרק—היא קיר מואב.

ארץ אדום מלאה הרים ועמקים ומערות וסעיפי סלעים ונקיקים. רמת המשור — במזרח הר שעיר — גבוהה אלף רגל ממדבר אל-תיה — במערבו. האקלים נעים, האויר נקי. פרי הארץ: תאנים, רמונים, גפנים ושדמות זרע, תושבי הארץ עסקו במסחר, עיי ארחות סוחרים ואניות שעברו דרך אילת ועציון נבר.

בני אדום קבלו לפי המסורה את מנהגי אדוני הארץ שכבשו, את מנהגי שעיר התורי, וראשי משפחותיהם נקראו גם כן אלופים כמו אלופי התורי. אלופי אדום נקראו על שמות המחוזות: תמנע—עלוה—יתת—אהליבמה — אלה—פינון, קנו, תימן, מבצר, מגדיאל, עירם.

כפי המסופר בתורה, משלו האלופים בזמן יציאת בני ישראל ממצרים: אז נכחלו אלופי אדום. אבל מיד אחרי כן החלו להמליך מלכים עליהם. וכשהגיעו בני ישראל אל נבול אדום, אל קדש ברנע—בקצה עמק נור, שלח משה מלאכים אל מלךי אדום.

הכתוב מונה שמנה מלכים שמלכו באדום לפני מלך מלך בישראל: בלע בן בעור ושם עירו דנהבה, יובב בן זרח מבצרה, חשם מתימן, הדר בן בדר מעִיִת, שמלה ממשרקה, שאול מרחובות הנהר, ובעל חנן בן עכבור, והאחרון הדר מפעו, שגם אשתו זכתה להזכר בשמה, מהיטבאל.

מלבד השמות האלה שידועים לנו מן התורה, יודעים אנו את שמות המלכים שמלכו בזמנם של מלכי אשור הגדולים — שהזכרתי לעיל, בימי תגלת פלסר, סנחריב ואסרחדן.

בתניכ אין לנו שום ידיעות מתרבותם, אמונתם, כתבם או לשונם. יוסיפוס (קדמוניות היהודים, ס'ו ז' ס') כותב: קוטברוס היה אדומי עסי מולדתו ואחד מהמיוחסים שבהם, אבותיו היו כהנים ששרתו את האליל, קו', שהאדומים העריצוהו וקדשוהו. קוטברוס זה נתמנה על פי הוררוס למושל באדום ובעזה.

זה הוא המקור היחידי שהפליחן האדומי נזכר בו. ובעוד שכמוש אלהי מואב, ומלכם אלהי עמון נזכרים בתניכ, אין שום זכר לקו אלהי אדום. השמות של מלכי אדום מחוברים אל קו' כמו שמות העברים והכנענים אל, אל', או יהי — או בעל', קזמלכאי כמו אלימלך' או מלכיאל' — קונברי' כמו נבריאל'.

כמו כן אנו מוצאים שמות פרטים של אדומים בכתובות הגבסיות של אלהגרי': קונתני' כמו יהונתני' או נתנאל'.

ובכתובות של חצי האי סני—קועזרי' כמו אלעזרי' או עזריה'.
תנימקזי—שאזכיר להלן כמו תנמאל' או תניבעל'.

בתקופה מאוחרת התבוללו האדומים עם הארמים וקבלו את תרבותם, כתבם ולשונם, אבל בתקופה הקדומה, תקופת הזהב של האדומים, היתה להם בודאי תרבות משלהם וגם כתב ולשון.

בן יהודה היה הראשון, שנלה פסקא בתניכ שנשארו בה שרידי שפת אדום. בהרצאתו לפני החברה הכללית האיי לחקירת המזרח, באר בן יהודה את הפסוק (משלי ל"א א'): דברי למואל מלך משאי, שלמואל זה היה אחד ממלכי אדום, והמלים הזרות שבפרק זה שהמפרשים מתקשים בהן כמו: למחות מלכין, אי שכרי, מתקק', אל דין כל בני חלופי' — הן מלים אדומיות.

השערה זו אינה עוד מבוססת כל צרכה ועלינו להזדין בסבלנות עד שהתגלויות תאשרנה אותה. כמו שאראה להלן, הצלחתי לגלות תגלית קטנה בת, ארבע אותיות, שעל סיה אפשר להכיר את הכתב האדומי הקדום. פרם שאבאר את התגלית הנפלאה הזאת עלי להקדים עוד דברים אחדים על דברי ימי אדום עד התבוללותם בין הארמים.

לפי דברי עובדיה היתה תימן, אחד המתחזות באדום, משובחת בנבוריה— וחתו נבוריך תימן ולפי דברי ירמיה נשתבחה תימן בחכמיה: האין עוד חכמה בתימן וכי נסרחה חכמתם'. ואליסו מרעי איוב היה גם כן תימני.

מתו א'. ארץ עוץ. נקרא בודאי על שם עוץ בן דישן בן שעיר החורי
אבל בתורה נמצא שם עוץ נם בין בני ארם: עוץ בן נתור. באיכה אנו
מוצאים: בַּת אָדוּם יוֹשֶׁבֶת בְּאֶרֶץ עוֹץ—ואת איוֹב מִיַּחַס הַכְּתוּב לְאֶרֶץ עוֹץ.
בימי נבוכדנצר נקרעה ארץ עוץ לגמרה מאדום, והושבה על ידי ארמים
שדתערבו עם האדומים ויהיו לעם אחד.

אילת היתה בזמן קדום עיר החוף של האדומים, ובצרה היתה עיר הבירה
של אדום. מתו בצרה היה עשיר במרעה דשן, ועדרי צאן רבים התהלכו
שמה—מיכה (נ' י"ב) אומר: אשימנו כצאן בצרה'.

השם בצרה מראה על כרמים — בצירת ענבים — ולא לחנם אמר החזוה:
חמוץ בנדים מבצרה. מדוע אדום ללבושיך, ובגדיך כדורך בגת'.
גם דברי הנביאים (ירמיה—עובדיה): אם שודדים באו לך, הלא ישאירו
עוללותי, מראים שהיה שפע של ענבים במתו בצרה.

יש חוקרים החושבים את נבל הנוכר בתהלים (פ"ג ח') למתו באדום,
בקרבת סלע־מרה—על יד נחל זרד (ואדי אל אהסא). אולם בפרוש אומר
הכתוב שם לפני זה: אהלי אדום וישמעאלים—איזביוס מתרגם ארץ אדום
במלה: גיבילינהי ותרנום יונתן (בראשית) ניכ מתרגם אדום—נבלא—וכן
גם יתרגמו השמרונים.

סלע — העיר הבצורה של אדום — נמצאה דרומית לני המלח בתוך
עמק גדול מוקף סלעים. העמק כולו משקה ואדמתו פוריה, ולא לחנם אמרו
הנביאים (ירמיה, מ"ט מ"ז): תמלצתך השיא אותך ודון לבך שוכני בְּחַנוּי הַסְּלֵעַ, תּוֹפְשֵׁי
מְרוֹם גִּבְעוּתֵי—(ועובדיה): ודון לבך השיאך שכני בְּחַנוּי סְלֵעַ מְרוֹם שִׁבְתוֹ
אומר בלבו מי יורידני ארץ'.

מסלע ישתרע המדבר (מדבר סלע)—עד ארץ יהודה—(מדבר קדש ברנע).
קרוב לסלע היתה העיר פיטון הנודעה במכרות הנחשת שלה.
עד ימי שאול אין אנו מוצאים בתניכ ידיעות על דבר מריבות ומלחמות
בין אדום ובין ישראל.

כאשר לכד שאול את המלכה אומר הכתוב (שי"א, י"ד מ"ז): וילחם
סניב בכל אויביו במואב ובבני עמון ובאדום.

בימי דוד החלה מלחמה ארוכה בין ישראל ואדום.
דוד חסף להרבות את כבודה ועשרה של ארץ־ישראל גם על ידי המסחר,
ולמטרה זו בא כברית את עם המסחר הצורים. להצורים היו נחוצים תופים בימי
סוף וגם על יד נהר סרת—ודוד עזר הרבה בזה לבעלי בריתו — לכד את

ערי החוף של אדום, והכניע את מלך חמת. הכה את הדרעור מלך חמת צובא, ובשבו מהכות את ארם הכה את אדום בני מלח שמנה עשר אלף איש.

המדרש (ב"ר פ' ע"ד) אומר: כשהלך דוד המלך לארם צובא ולארם נהרים פגע באדומים.

הדרש הזה איננו רחוק מהמציאות—מאותו הזמן החלה התחברות אדום לארם. שני העמים האלה היו מוכרחים להתחבר יחד נגד התקפותיו של דוד — ומאז מתחילה תקופת הירידה של אדום והתבוללותו עם הארמים. שלמה בן דוד חדש את ברית המסחר עם הצורים, והשתתף עם חירם מלך צור בשליחת אניות לאופיר—מאילת.

אילת היתה נמל חשוב לאדום ואליו נהרו עמים רבים.

גם בימי של שלמה לא נמסקה המלחמה בין ישראל ואדום-ארם. הדר האדומי, שהיה ניסו של מלך מצרים, הרים את דגל המרד נגד ישראל. עמ"י המסופר בקצרה בדברי הימים (ב' ח') התחזק שלמה ויעל על חמת צובא ויך את רוזן — ואחרי כן הלך גם לעציון נבר ולאילת על שפת הים בארץ אדום והכניע את הדר. למראית עין נראה, שאדום נכנעה, אבל הפרוד בין שבטי ישראל ויהודה עזר הרבה להתאחדות אדום וארם — ובהזדמנות הראשונה, בימי יהורם בן יהושפט מלך יהודה, פשע אדום ביהודה. יהורם בן יהושפט לא הצליח להכניע את אדום, אבל אמציה הכה את אדום בני המלח עשרת אלפים איש ותמש את סלע במלחמה ויקרא את שמה יקתאל עד היום הזה (מלכים ב' י"ד). אחרי מותו באו האדומים ולקחו את אילת מיד יהודה, ובנו, עזריה או, עזויהו' לכד עוד הפעם את אילת מיד האדומים ויבן אותה ויבצרה בחומות ומגדלים, דלתים וברית, ויושב בה מצב אנשי חיל.

רצין מלך ארם השיב את אילת לארם וינשל את היהודים מאילת — וארומים—כתיב—או אדומים—קרי—באו אילת וישבו שם עד היום הזה.

שתי הנוסחאות הבתיב וגם הקרי נכונות הן, כי אדומים וגם ארמים החלו להתישב בחלק ארץ אדום ויהיו יחד לצור מכשול ליהודה בכל ימי המריבות שהיו בין ישראל ויהודה. וכאשר שלח אחז מלך יהודה מלאכים אל תגלת פלסר מלך אשור בדברי תחנונים וחונף: עבדך ובנך אני עלה והושיעני מכף מלך ארם ומכף מלך ישראל הקמים עלי, עלה מלך אשור על דמשק ויהרוג את רצין — וְאַחֲזִי מֶלֶךְ יְהוּדָה וְקִזְמִלְכָּא מֶלֶךְ אֲדוּם הֵרָאוּ הַכְנַעְתָּם לַפְּנִי.

בימיה האחרונים של יהודה, אחרי גלות ישראל מעל אדמתו – היו האדומים מריעים ככל אשר יכלו ליהודה, ובעת חורבן ירושלם קראו את הקריאה: .ערו ערו עד היסוד בהי (תהלים קל"ז).

ונביא הגולה (יחזקאל ליה) אומר: יען היות לך איבת עולם – ותגר את בני ישראל על ידי חרב בעת אדם בעת עון קץ – וכו' וכו' יען אמרך את שני הגוים ואת שתי הארצות לי תהיינה וירשנה וכו' וכו'.

אחרי גלות יהודה מעל אדמתו נשארו האדומים בארץ וקבלו רשות להתישב בנגב והגיעו עד חברון, אבל הנביות אשר ישבו מנהר סרת עד ים המלח דתפו אותם דרומה. בלי מלחמה מבלי שפך דם נכנעו האדומים לפני הנביות. בימי ההשמונאים התגבר יוחנן הורקנוס על האדומים ויכריחם לקבל את חוקי היהודים ומנהגיהם. אבל אז נמצאו כבר האדומים תחת השמעת תרבות ארם.

שתי תגליות נגלו על ידי בזמן האחרון שאפשר ליהסן שתיהן אל האדומים. האחת – פסל חרם שבור הראש והרגלים, שאוחז בידו צמוד לפני חזהו ראש אדם. על גבי רשומות שש אותיות: חנימקו. דיר קלזנר העירני מיד על קזי שהוא שם האליל האדומי. חנימקו הוא אפוא שם איש אדומי בדמיון לשם העברי, חנמאלי (ירמיה ל"ב) או לשם הכנעני, חניבעלי.

אות החית שבאותיות האלה היא מכתב הארמי אשר בנירב (בערך 600 לפני הספירה). הפסל הזה נמצא בקרבת ראשון לציון ע"י הכורם הלל על אדמת, בית דגן¹). התגלית השניה – הובאה אלי יחד עם שברי כלי חרם שנמצאו בחורבות, פסרה – והיא פסת נחשת עתיק (ברונזה) שארכה אגודל ורחבה שלשה רבעי האגודל. המשקל שלה הוא שבע מאות גרן. עליה חרותות ארבע אותיות: ח מ ש ת¹.

פה יש לפנינו משקל עתיק מאותם המשקלים שבארתים בהקובץ אשר, לחברה העברית לחקירת איי ועתיקותיהי (חוברת א'). בין כל המשקלים העברים שנגלו עד עתה המשקל הזה הוא היותר כבד.

1) את התמונות של הפסל, כמו גם של המשקל 'ח מ ש ת' הנוכח הלאה ראה בראש הספר עמ' 7. כפי שנוכחתי מהתבוננות בפסל וכפי שאפשר לראות גם מהתמונות, זהו פסל אשה האוחזת בידיה ילד, אולי פסל תאם או הפריה ורבייה. השם: חנימקו הוא אפוא שם אשה. שם אשתו של הדר מלך אדום: מדיפבאל היה אולי גם כן מהיטבקו ומוסר התגיכ כתב אל במקום קו.

ד"ר א. צפרוני.

מאלה שהזכרתי (שם) היה משקל כסף—מאה חמשים וששה גרן—
 מיוסד על המשקל הבבלי—המנה בת שבעת אלפים ושמונה מאות גרן—הבקע'
 שהיה מחצית שקל הקדש—מאה וחמשה גרן—ומשקל פים' (שמאל אי י"ג)
 שהיה מחצית השקל הכבד—מאה עשרים וחמשה גרן.
 במוזיאון בעיר אוקספורד נמצא משקל שכתוב עליו שלשתי ומשקלו—
 מאה ששים וחמשה גרן.

אחרי עיון מצאתי נכונים את דברי הח' רנלינג (בהקובץ Z. d. m. G.)
 שהושב את המנה הבבלית לבת חמשים שקל ומשקלה שבעת אלפים גרן.
 בהתחלק המנה הזאת לחמשים יצא שכל שקל היה מאה וארבעים גרן—
 וחמשת' שקלים היו שבע מאות' גרן—הנה יש לנו ראיה נכונה שהאדומים
 הקדמונים יסדו את משקלם על המנה הבבלית.
 הזמן של החרסיות שנמצאו יחד את המשקל העתיק הזה מעיד על
 התקופה של המאה השמינית לפני ספירת הנוצרים.
 והכתב הוא אותו הכתב שנמצא על הכתבות בסוריא ובארם נהרים.
 צעירלי ונירב.

על פי התגליות האלה נוכל לבוא לידי מסקנא, שאם אמנם אדום היה
 קמץ בנים וגם—אפשר—בווי מאד, אבל היו גם לו כתב ולשון דומים לכתב
 ולשון שלנו—והכתוב אומר (דברים, כינ ח'):
 לא תתעב אדומי, כי אחיך הוא.

נַחֲשֵׁי אֶרֶץ-יִשְׂרָאֵל.

מי מאתנו לא הזדרז להרוג נחש רובץ על אם הדרך או מתחיל בין עשבות השדה או מתכרך על עצמו תחת אבן? ובאיוו שמתה וספוק נפשי עשינו זאת! כי שרש נשרשה בלבנו האיבה לזחל הזה מראשית ימי קדם. לרמש שמראהו בלבד דיו להרעיד את לבנו. ושרק חזותו מסמלת לנו את המות בכל מוראיו. ויש מחכמינו שהתירו את הריתנו אפילו בשבת (שבת, קכ"א ע"ב): ההורג נחשים ועקרבים בשבת אין רוח חסידים נוחה הימנו... אמר להו: צירעה אני הורג נחש ועקרב לא כל שכן... אמר רבי יוחנן: בני שוסיין בוי (רשיי: כן דרך הנחש, עושה בעין שריקה כשהוא רואה שונא וכועס), אמונה זו, שאפילו נשיפת או לחישה הנחש ממיתה, מצויה גם אצל הערבים: *الدودس - ضرب من الحيات محرقس الغلام يقال انه ينفخ نفخا فيحرق ما اصابه - دودس - הוא מין נחש המסמר את עור גרונו, ואומרים עליו: שָׁנָה יִפַּח וְשָׂרָף את אשר נגע בו.* *ابن سيده, كتاب المخصص, כרך ח', צד קי"א. ויש אשר האמינו, שהנחש ממית גם במבט עיניו: *الاصلة - حيه كبيرة الرأس قصيرة الجسم تثب على الفرس فتقتله... وقيل وجه الاصله كوجه الانساب وهو عظيم جدا... انها تقتل بالنظر اليها.* *اصله* נחש נדל-ראש, קצרינופה, מקסץ על הפרש וקומל אותו... ואומרים שפני ה*اصله* כפני אנוש והוא עצום מאד... הוא קומל במבט אליו.* *شيخ كمال الدين الدميري, كتاب حياة الحيوان الكبرى, כרך א', צד ל"ב.*

וברי לי, שאין בנו אף אחד, שהתעורר השפק בלבו, שהמית אולי יצור בלתי-מוזיק ואולי גם מועיל? ובכל זאת כך הוא; כי שמונים למאה מן הנחשים, שרצצנו את מתותיהם, ידידים נאמנים ועוזרים חרוצים מאין כמוהם היו לנו בחייהם בהשמידם את העכברים הנוברים, החלדות, החלדים ושאר מיני העכברים והשרצים, המזיקים לתבואת שדותינו ופירות ננינו, כרמינו ופרדסינו, ושאין יד האדם יכולה לנגוע בהם לרעה מפאת היותם חבויים ומסותרים היטב במעמקי האדמה והוריה הצרים, ורבים מהם אינם יוצאים ממאורותיהם אלא

בלילה, וגם בעת הזאת רק עד שרשי הצמחים יניעו ואל פני האדמה לא יעלו. נגד אלה נוצר הנחש דק־הגוף, מלידה מבטן, ואנו לא ידענו... בודאי יש גם נחשים ארסיים, המסגלים להרע לנו (הנני ממעים את הפעל הזה), אולם אין האדם הנבון סופה צדיק עם רשע ושימת לב קלה תספיק להורות למבין את ההבדלים הקבועים והעקיבים תמיד — בין הנחשים הארסיים (Toxicophidia) והנחשים הבלתי־ארסיים (Azemiophidia), לשם חשיבות הנושא — שיסודו אינו כלל בסנטימנטליות אלא בתועלת — הנני לפרט ככל האפשר את הסימנים החיצוניים, המבדילים בין שני הסוגים הללו, באופן שכל אדם יוכל בבטחה לתפש אפילו בידו כל נחש מנחשינו, שאני מתכנן בתור אי־ארסי (כעשותי זאת אני בעצמי אלפי פעמים, מבלי שנוקתי) או להרגיש שביעת רצון אמיתית בחליצת יצור מטיב כזה מידי מעניו. עוד יותר: רופאינו יזהרו וימנעו מזרק את סמם נגד סס־הנחש בנופו של אדם, שנחש אי־ארסי הִפִּישו (תרופה היכולה אולי להזיק יותר ממה שהיא מועילה); כי שיפה או הפרשה כזו אינה מסכנת יותר מנקור צפור.

כידוע נעדר־רגלים הוא נוסו של הנחש, ההולך על נחוט; ובכל זאת מהירות מאד הן תנועותיו, כי הזנב הארך ממלא את מקום הרגלים. בה במדה שיאריך זנבו כן תקל ותמהר מרוצתו ועם קצרו תחאטה. זנב ארך מאד נחוק, איפוא, לנחשים בלתי־ארסיים, שאין להם כל אמצעי־הגנה עקרי זולתי הבריחה. כנגד זה אין לנחשים הארסיים כל צרך במנוסה, כי שום ישימו את מנחמם בשני־ארסם, וזנבם באמת קצר עד למאד, באופן ששתי קצות נוסם דומות כמעט בעבין: נחש כזה נראה כבעל תִּרְיִן רִישִׁין — ذات راسين. נחש ארסי אינו גם לעולם ואינו מנסה להמלט מפני האדם, אלא השאר ישאר במקומו (ופעה על פי רב, והשפיין רק מניע את קצה־זנבו השתור כמות, כאומר: דעו לכם את אשר לפניכם!) גם אם חובטים את נוסו באלה ורשים אותו במקל חובלים. לְבַד תנועותיו של הנחש הארסי הוא גם תוצאה מנופו העבה והמסרבֵּל עד למאד, יוצאים מן הכלל הזה הָאֶסְעָה בנחשים הארסיים, שנופו דק יותר הרבה משאר הנחשים הארסיים, והַלְזָב בנחשים הבלתי־ארסיים שנופו עֲשֵׂת. למעשה מענינת אותנו העובדה, שכל נחש הסוּז מאד בנידי נוו ונפתוליו, איננו ארסי ושכר הַמָּתוּ יוצא בהפסד לאכר.

בהיות שהנחש הארסי בומח בפעולת שניו, אין הוא תושש שישמע קול תנועותיו, כי מלחמתו בַּחֲסִיצֵי רעתו גלויה וישרה. אין זה מוזק לו, איפוא, כלל

ולא איכפת לו אם קשקשי נבו וצדדיו בולטים מאמצעם לכל ארכם, ואם קצותיהן – המצטינות בִּבְשָׁן – מורמות ונותנות לנופו תכונה מתספסת מאד: מזה השאון המיוחד במינו, הנשמע בהטותו עקלקלותיו בין הסלעים או צרורות אבני המדבר. כנגד זה חלק כזוכית הוא נוסם של הנחשים בלתי-הארסיים, בהיות כל קשקשי גַם ממרמים ומהודקים הישב לעורם בכל מלא-ארכם: איכות המקלה להם מאד את ההחלקה בין דשאי האַפֶּר בברהם מפני מבקשי נפשם. מן הכלל הזה יוצאים רק בני משפחה אחת בנחשים הבלתי ארסיים, היא משפחת נחשי-המים: אִפִּי המבטא יִפֶּה בשם המדעי *Tropidonotus* (τρώπις): חֹדֶר-האניה + *vōtos*: גב).

הנחשים הארסיים הם בעלי-חיים ליליים, זאת אומרת: רָדִים ונעים ונדים הם רק בלילה. דרכם זו ידועה היתה כבר לבעלי-התלמוד: אדלקון בוצינא אשכחון אהן דשפיסונאי (ירושלמי ע"ז פ"ב דמ"א סע"א). – אדלקון ואשכחון שפופינאי (שם, תרומות פ"ח דמ"ה רע"ד). – מתאים למדתם זו הוא אישון בת עינב, הארך והצר כסדק ומַרְמָה אותם בזה להתול, החי הלילי אף הוא. לעמת זה האישון של הנחשים בלתי-הארסיים ענל לנמרי. יוצא מן הכלל האחרון הנהו, הַנְּחָשׁ הַחֲתוּלִי: *Ailurophis fallax* (αἰλουρος): חתול + *ōphis*: נחש, *fallax*: מחעה).

פני-ראשם העליונים של נחשינו הארסיים מצופים קשקשים ועירים, בעת שבנחשים הבלתי ארסיים הם מכוסים מגנים גדולים, הנקראים על פי מקומותיהם, מספרם הוא: מנְּחָמֶצַח (*Scutum frontale*) אחד, שני מנְּחָבִין-נְחִירִים (*Scuta internasalia*), שני מנְּחָמֶצַח (*Scuta praefrontalia*), שני מנְּחָמֶצַח לעינים (*Scuta supraocularia*), שני מנְּחָקֶרֶךְ (*Scuta parietalia*), מנְּחָחֶרֶטֶם אחד (*Scutum rostrale*), מנְּחָנְחִירִים (*Scutum nasale*), אחד בכל צד, מנְּחָמֶצַח לעין העין (*Scuta praeocularia*), מנְּחָמֶצַח מאחרי העין (*Scuta postocularia*), מנְּחָמֶצַח העליונה (*Scuta supralabialia*), מנְּחָמֶצַח התחתונה (*Scuta sublabialia*), מנְּחָמֶצַח פְּנֵי הַמֶּדְבָּר (*Scutum frontale*), מנְּחָמֶצַח הַמֶּדְבָּר (*Scutum mentale*), מנְּחָמֶצַח התחתונה (*Scuta inframaxillaria*). – יוצא מכלל זה הפֶּזֶב, שנוכר לעיל, בנחשים שאינם ארסיים.

הודות לקטנות הקשקשים ונודל ראשיהם של הנחשים הארסיים יש להם מקום ליותר משורה אחת של קשקשים תחת עיניהם (*Scuta subocularia*) מלבד מנְּחָמֶצַח העליונה. כנגד זה יש בנחשים בלתי-הארסיים רק מקום לשורה אחת של מנְּחָמֶצַח בין העין ומפתח הפה, כי אלה גדולים יותר. כמובן יוצא גם

בזה הפֶּזֶב מן הכלל ואתו עוד נחש אי ארסי אחד (כִּבְעִין Periops. περί : סביב + ψῶ : עין).

מקומם של בלוטי-הארס הוא, כידוע, לפני צדי הראש בסביבת הצדעה, ואלה מרחיבים את הראש באופן שזה בולט מאד לצדי הצואר. אות זה נכר כנחש ארסי אפילו מרחוק והוא המבדיל את הפֶּזֶב מן הנחשים הארסיים. ובאשר למקומות-משכנם של הנחשים הארסיים שלנו הנני להגיד מה שאני יודע מתוך נסיון של הרבה שנות עבודה בטבע. מגורי הנחשים הארסיים הם רק במדבר הרחב השומם, ששם אינם מורדפים בידי בני אדם, כי כפי שאמרתי לעיל אין הם מתוננים בכשרון הריצה. ואם לא הזיק נחש ועקרב בירושלים, הרי זה רק מפני שלא היו בה מעולם נחשים ארסיים. אולם המלחמה האחרונה ששמשה במקצת את התחומים ומספר לא גדול של נחשים ארסיים, עבר את הגבול ויקבע את מושבו בין מושבות בני אדם, בפרט בארזות ומחסנים. שאין רגל אנוש מצויה בהם ביותר. אפס כי המנין הזה של נחשים ארסיים במקומות הישוב אינו אפילו אחוז אחד מני אלף ביחס לנחשים הבלתי-ארסיים הממלאים את כל אֶפְרַיִם, שדותינו, כרמינו וננינו. לאשרנו יולדים כל נחשינו הארסיים ולדות חיים, הם animalia ovovivipara במלוא מובן המלה, כי שליתם אינה מרוחה במדה כזו, שהיתה יכולה להכיל בקרבה מספר רב של שלילים – וצאציהם מועטים. לא כן הנחשים משוללי-הארס; אלה מפילים כלם רק ביצים שמדתן קטנה בערך לגודל החי.

המסקנה המוסקת, איפוא, מכל דברי היא: כל הנחשים הנראים רצים ביום במקומות הישוב אינם ארסיים ועוזן סלילי הוא להמיתם, כי היטיב ייטיבו עמנו וכל רע לא יעשו לנו.

הנחשים הארסיים בארצנו.

גם בתניך גם בספרות שלאחריו נזכרים על פי רוב רק נחשים ארסיים או כאלה שנחשבו לארסיים. בכל השמות שבתניך יש "ס" בתור חקוי לְפִעֵתָם (אֶסְעָה, פֶּתָן, צָפֵעַ, צָפְעוֹנִי, שְׁפִיפֹן). קסווי בישעיה ליד איננו נחש, אלא נרדף לקסוד באותו הפרק (עין במונוגרפיה שלי על השם הזה, הוצאת דביר).
 (1) הָאֶסְעָה. (افعى, افوان, Eχis) – על היות עורו מחוספס מאד כֶּ־éχίνος : קסוד – עֶכְס, εχίδνα ניר, עכנאי, עכנא, עכנאי, עכנאי, חכנאי, חכנאי, חכנאי : Vipera, Echis arenicola). עכני פרושו: פתל. התפתל. כתיב ומרי וכתוב עכני. רב ושמואל, חד אמר: עכני שמו, ולמה נקרא שמו ומרי? שעשה

מעשה זמרי. וחד אמר: זמרי שמו. ולמה נקרא שמו עכן? שעיקר עוונותיהן של ישראל'י. — עכס הוא מין אפעה, שכשרואה העוף סורה באויר יתחב אל צלו ואיבריו נושרין, וזהו צלמות: צל ועמו מות'. בו השתמש איוב למשלו היפה (תהרנהו לשון אפעה), אולם לשון האפעה — כלשונו כל שאר הנחשים — רכה יותר מדי בכדי לשרש שרמת בבשר החי.

הנחש הארסי הזה הוא הקמן בבני מינו (רק לעתים רחוקות מאד יארך יותר מששים ס"מ) והקרוב יותר מכלם למושבות בני אדם. אני מצאתיו בנאדי פָּרָה, בעת שמשכנו העקרי הוא סביב ים המלח. צבעו היסודי צהבה-חום בהיר ועליו רצועות חומות כהות או שחורות, קיים קמנים ונקודות. תחתיתו צהבה-חורת וטלואה במלאים שחורים, המתלכדים לפעמים לרצועות. קרקרו חום-כהה ובאמצעו כתם צהב או חום קצה, הדומה כמעט לצלב. לאורך נבו שורה של בהרות קטנות מרובעות מאַרְכּוּת או ענולות קצה, שצבעם צהבה-חום וסביבתם חומה-כהה. לארך כל צד מתפתל קו מַצָּן הבהרות בתוך סביבה חומה. המננים בתחתית זנבו מסודרים בטור אחד; מספרם מניע לפחות למאה ששים ושלושה.

2) הַשְּׁפִיטוֹן (Cerastes cornutus Hasselquist, — $\kappa\epsilon\rho\acute{\alpha}\sigma\tau\eta\varsigma$ — $\sigma\eta\pi$ $\chi\acute{\epsilon}\rho\alpha\varsigma$;

קָרָן— $مقرون$ ذات قرنين, $حيه$ قرنا*) ניכר מיד בקרן הארוכה המתודדת המתרוססת מעל לכל עין ובבלוטת-ארסו הגדולים. המרחיבים מאד את ראשו לאחוריו (.... $ورأسها عريض كأنه فلك$ ولها قرنان في رأسها يقال أن تلك القرون غلف لانيابها: ... $ورأשו$ רחב ודמותו כמבעת הנישור, ויש לו קרנים בראשו, ואומרים שהקרנים הללו הם נרתיקים לניבוי). בליטות-השתי של קשקשיו אינן מניעות עד לקצותיהם של האחרונים. מספרם של מנני במנו הוא לכל הפחות מאה ושלושים, מנך-שתי אינו מחולק לשנים. — צבעו היסודי צהבה-כחול, ועליו עוברים ששה טורי-שתי של כתמי-ערב כהים, ההולכים הלוך וקטן לעומת צדיו; שני הטורים האמצעיים מתלכדים לפעמים. באמצע ראשו רצועה חומה-בהירה. תחתיתו חד-גונית: צהבהבה. — משכנו הוא כל המדבר הרחב ממזרח ומדרום לארצנו. במדבר סוריה הוא כמעט הנחש הארסי היחידי. דרכו להתכרך על עצמו בנומת כף-רגל נמל, להתעמק בה בן-רגע (על ידי כווצם והרחבתם של צלעותיו) ולהבליט רק את עיניו ואת קרניו המתנועעות תמיד, לפתות את לב הצפרים התמימות לחשבם לתולעים קמנים. והנקל לו לשוף כאן את עקב הנמל הדורך עליו. כבעברית בולמת האות ק גם בשמו המצרי (בכתבם הקדוש של המצרים הוא נקרא $\text{ק}^{\text{י}}$). שמו, שפִּיטוֹן אינו רק חקוי לקול נפחיו-ונשבו אלא גם $\text{ק}^{\text{י}}$ $حيه$ قرنا* $اذا كان لها كاللحيتين في رأسها$; נחש מקרין, סמני שיש לו כסני ויוי-בשר בראשו.

וביחוד לקול שם שוֹף קשקשיו היבשים עד למאד זה בזה בהתנועעו בחוקה (ויקאל אפמי חריש וחריש וחי חישנה המס السديلة موت الجسد اذا حكمت بعضها ببعض متجرته وقيل الحريش حيه كالافمي وهي اطفل منها ذات قرنين... غليظة... اذا رخلت الافمي الرمل ثم رقتة فورها ثم اخرجت عيناها... وبعض الحيت تطلب الناس فأما الافمي فتقبيلة لا تطلب وان طلبت لم تدرك وانما تعض اذا وطئ عليها او دنى منها... - וקוראים לו אפמי חריש או חריש והוא מחוספס בהמשו ונופו משמיע קול חזק בהתחככו לקלף את עורו. ואומרים שחריש הוא נחש פֶּאספּה, אלא שהוא ארוך ממנו (שבעים ס"מ) ובעל קרניים... עבה... כש.האפעה הוזה נכנס לתוך החול, אז הוא משמחו (את החול) על עצמו בשכבה דקה ומוציא (רק) את עיניו... מיני נחשים אחדים דורשים ומבקשים את בני האדם (להזיק להם). אבל האפעה בגלמיותו* איננו דורש אחר האדם, ואם דרש אחריו איננו רודף (תופש) אותו; אפס כי נשך ישכנו אם ידרך עליו ברנליו או אם יקרב אליו).

3) חִיָּא דְּסוּר (*Vipera ammodytes* L.) שוכן רק בין הסלעים הרמים של הרי הלבנון. ארכו בערך 95 ס"מ. הוא ניכר מיד בראש-חרמומו הבולט ועולה בדמות קרן אחת. מעל לעיניו מנן ענלגל גדול (*Scutum supraoculare*). מספר מגני בטנה של הנקבה 185—162 וזה של הזכר 133—158. צבעו שונה מאד: אפור, צהב-אפור, חום קצה, אדמדם או יתי. באחורי ראשו ארבעה כתמים כהים. לאורך גבו עוברת רצועה כהה מסותלת, המרכבת מטלאים מעיניים. הנוגעים זה בזה. שורת כתמים קטנים מאלה נמצאת בצד הנוף. מאכלו הם ביחוד עכברים וצפרים. גם חיי בני אדם הוא מסכן. אולם ריח השום הנוסף מנופו מבריה את האנשים מקרבתו. בתכונה הזאת מצמין רק הנחש הארסי הזה, ועמי המזרח דמו, שהוא אוכל שום או שותה את מיצו של השום השחוק. ...אכיל ומית חד בר נש עביד תוס שחיק נו ביתיה ואתא חִיָּא דְּסוּר ואכיל מיניה והוי חיזא דבית מסתכל ביה אתון בני ביתיה מיכל מיניה (ירושלמי, תרומות ח' נ"ג). - ר' יוסי בן שאול אמר רב האי תומא שחיקא סכנתא לנלויאי (רש"י לזה: תומא שחיקא: שומין שחוקין. לנלויא: הנחש שותה ממנו אם מוצא מגולה ומסיל בו ארסי). שום-הבר נקרא *نوم الحيه* ויש מין שום הוא השום האססמי הנקרא *Allium ophioscorodon* מן *οφις* נחש + *σχοροδον* שום. כל זה נוסד על התכונה האמורה.

* כידוע נחשב השפספון "לחגרי" (סופה י' א'): אמרו בלעם חניר ברנלו אחת הית שנאמר: וילך שפי. שמשון חניר בשתי רנליו הית, שנאמר: שפספון עלי ארח (ופירשי שם: שפי כמו דסף מדוכתיה (חולין ס"ב) שפספון ספיה כפולה) וכן נקרא הנחש, *القره مخففه; حيه عرجاه*

לא מובנים, איפוא, דברי ההבאי של לויסון המתרגם, תומא שחיקאי (תום שחיק) בירושלמי הנ"ל "geschmolzenes Fett" (Zool. des Talm. צד 370 וצד 53).
 (4) הצפע (*Daboia zanthina Gray*, الارقم (הזכר), الرقشاء (הנקבה) שוכן בערבת הירדן (נליל, מבריה). ראש חרטומו כהה ואיננו בולט כזו, והוא מכוסה קשקשים חדי-בליטות לארכם באמצע. כבמין הקודם יש גם לו מנן עגלגל גדול מעל לעיניו, אלא שזה נפרד מן העין נוסף על ידי פור-שתי של שלשה קשקשים. נבו על פי רוב אפור-חום בהיר עד חום כהה. תחתיתו צהבהבת. בנבו שתי שורות-שתי של כתמים גדולים למדי, שכל אחד מהם מוקף בשולו החיצון קו רחב שחור. נחש העומד בין שני הנחשים (שנדבר עליהם קודם: השפיפון והחברבר) מרוקם בנון אדום ושחור וצבע מנאל והוא ברד בצבע מנאל ושחור ולבן והוא נחש מלוא חור-שרעה... שם הגון ארמ ורמ (רקמה)... שיש לו צבע שחור ולבן. ארמ הוא שם הזכר, אולם שם הנקבה איננו רמא, אלא רמא. ארכו ששים ס"מ. הוא בולע יונקים עד לגודל של ארנבת!

מלבד הצפע שוכנות בארצנו עוד שתי בנות-מינו. הן:

(5) הצפעני (*Vipera euphratica Martin*). בצד הצפע בנליל, מקום

יתחבא בהול ובאנדות עשב ויארב בפרט ליונקים קטנים.

(6) צפעוני-ההוף (*Vipera confluenta Cope*) שאוה לו למשכן את הולות-

ההוף בסביבת יפו ודרומה. בראשון מתלכדים שני הכתמים באמצע נבו לכתם-ערב אחד והם ניכרים עוד היטב גם בזנבו. הבהרות הענניות בתחתיתו מפותחות רק מעט. מעל לכל נחיר מנן ארוך (*Scutum supranasale*). הרוח שבין שני המננים של הנחירים מלא רק על ידי שני קשקשים מהודקים זה בזה. המנן של פני כל נחיר (*Scutum praenasale*) מלוכד ברוב חלקו התחתון עם המנן שהנחיר נפתח בתוכו. מעל לחלל העין בכל צד חמשה מננים (*Scuta supra-orbitalia*) שוים בגדלם לכל שאר מנני הראש. העין נוספת זר של 16-18 קשקשים ושלושה טוריקשקשים מפרידים בינה ובין המנן הרביעי והחמישי של השפה העליונה. מספר האחרונים בכל צד עשרה, והרביעי הוא הגדול בהם; מספרם בשפה התחתונה שלשה עשר בכל צד. בכל פור-אלכסון עשרים וחמשה קשקש. בגרונו שלשה-ארבעה קשקשים. בבטנו מאה וששים וחמשה, בשתי קשקש אחד, בתחתית הזנב ארבעים וארבעה קשקש בכל צד. כל ארכו שמונה מאות ששים ואחד מ"מ. מראש חרטומו עד שתי שבע מאות ארבעים ותשעה מ"מ. ארך הזנב מאה ושנים עשר מ"מ. היחס שבין ארכו הכללי לארך הזנב הוא כחם 1:7.69.

5) הַסֵּתֵן (بشن، ناسر) — על סגולתו להרחיב את עור צוארו — Naja L. : מן נֵיָה: שם הנחש הזה באי־צילון + حيد) הוא הגורא בכל הנחשים הארסיים שבארצנו, כי ארכו מגיע מן 1.6 מטר עד 2.25 מטר. מסכן ביותר הוא בזה שהוא מוכשר להזדקף ברוב קדמת גופו. הוא אמיץ כל כך, שירדף גם אחר האדם. משכנו רק בדרום ארצנו בין עזה ובאר שבע. נונו למעלה כנון הקש ובסביבת צוארו איזו רצועת־ערב כהות שונת ברחבן. ראשו קצר, נבזה ובעל ארבע מַנְבְּלוֹת. נחיריו גדולות וכל אחת נפתחת בין שני מנגים. צוארו עשוי להתפשט הודות לצלעותיו הקדמיות המארכות. קשקשיו חלקים.

הנחשים הבלתי ארסיים בארצנו.

6) הַלְּזֵב (دساس Eryx jaculus Daud. sp.) דומה בכל לנחשים הארסיים; אך ההבדל ביניהם ובינו נראה מיד: ראשו של הכוזב אינו רחב אף במעט מצוארו ונופתו הגלילית. צבעו היסודי צהב על פי רוב כתבן למעלה ואדם למטה; בגבו וצדיו כתמים רבים, חומים או שחורים, המתלכדים לפעמים לטורי־ערב. הדסאס הוא נחש אדם כדם, מתוצר־הקצות, באופן שלא נרע איזו מהן הוא הראש. עֵבָה הגלד, לא תשלם בו מכה, אין כמוהו לעביי. מספר הקשקשים בכל טור־אלכסון באמצע גופו ארבעים עד ארבעים וששה, בנרונ שלשה עשר — חמשה עשר קשקש, בבטנו מאה שבעים ושמונה — מאה שבעים ותשעה מן, בשתו אחד, בתיו עשרים ואחד — עשרים ושבעה מנגים ערוכים רק בשורה אחת. ארכו עד שמונים ס"מ. מתפרנס בעקר בלמאות, חמושיות ומרבי רגלים. משכנו כל השפלה.

7) נחש־החתול (Ailurophis fallax Fleischm. forma syriaca Bttgi) צבעו עקיב למדי: למעלה אפור או צהב־בהיר או אפור תכלכל עם נקודות שחורות ועירות. צבעו היסודי של ראשו, השמחה והרחב קצת מצוארו, אפור־חום ועליו רשומים כהים מטושטשים; בקדקדו על פי רוב רצועה כהה. התפרים שבין מגני שפתו התחתונה שחורים. בשוליהם האחוריים של כל אחד ממגני הגרון כתם שחור קטן ברובם. לאורך אמצע גבו שורה של עשרים ושלושה — עשרים ותשעה ועל זנבו תשעה — ארבעה עשר כתמים גדולים חומים כהים או שחורים, הנפרדים רק במעטים לשני כתמים. לצד כתמיהגב הללו נמשך בכל אחד מצדי גופו טור חברברות קמנות, רק במעטים מלוכדות חברברות־הצד עם כתמיהגב הגדולים והיו לשורות־ערב. צבע תחתיתו כצבע גבו עם כתמים שחורים מרובעים. ברובם משתרע מן הברזא מתחת למגן שלפני העין ומגיע עד לעין או שהוא

נדחק ממנה על ידי המגן שלפני העין המתארך למטה. המגנים שמעל לעינים קפנים וצרים יותר הרבה ממגן-המצח, וקצרים לאחוריהם יותר ממנו. מספר מגני השפה העליונה שמונה בכל צד. מגן-צדעה פְּרִיזִי נדחק עמק למטה בין המגן הששי והשביעי ממגני השפה העליונה. באחורי עיניו שני מגנים ולעתים רחוקות אחד. מספר קשקשיו בטור-אלכסון תשעה עשר, ארבעה – חמשה מגנים בגורו, מאה שבעים וששה – מאתים ושבעה בבטנו, אחד בכל צד שתי, ארבעים וחמשה – חמשים וששה מגן בכל צד מצדי תיזו. רק באכסמפלים מעטים מאד מאד מצופה תהיזו רק בשורה אחת של מגנים. כל ארכו ארבע מאות ששים ושנים – חמש מאות ששים וארבעה מ"מ, מחרטומו ועד שתי שלש מאות תשעים ואחד – ארבע מאות שבעים ואחד מ"מ, אורך זנבו שבעים ואחד – תשעים ושלושה מ"מ. אורך הזנב מתיחס לארכו הכללי כיחס 1:6.51; 1:5.78; 1:6.06. היחס הבינוני 1:6.05. משכנו בשפלה ובהר תחת אבנים. יוצא לפעלו בלילה (עין לעיל) ומשחר זחליות, לפאות ודומיהן, שהוא מחניקן בהתפתלו והתכרכו עליהן. הוא נשכן מאד, מתפש בזריזות מפליאה על אילנות ונאחו היטב בענפיהם.

(8) הַנְּחָשׁ הַמְּעוֹפֵף הַטַּיָּר, ذُو الطَّيْتَيْنِ (*Psammophis moniliger* Daud. var. *hierosolymitana* Jan). כברוא רק מגן אחד שארכו כפול מגבהו וסביבתו שוקעת מאד. מגן-המצח ארוך וצר. חרטומו מחודד וארוך. תחתית ראשו של האכסמפלים השוכנים בסביבת יפו בלתי-טלואה לגמרי. גבו חום צהוב; לארכו שלש רצועות תומות-שחורות, שוליהן התחתונים של רצועות-הצד לבנים. (ذُو الطَّيْتَيْنِ בעל קיום לבנים ושחורים בגבו. الطفي (طفي) הוא גם עלה הרקל הגמדי, גם רצועה או קו, גם סין-הנחש הזה. א.) הוצא צר של דקל הבר, יען כי בצדדיו יש שני קיום פְּרִיזִים פְּרִיזִים דקל-הבר הגמדי). ויש כתימין בעלת ארבע רצועות-שתי כהות בנבה (*var. quadrilineata* Jan). המסוס (*moniliger* Daud) שמור קשקשיו באמצע גבו שחור עם נקודה לבנה עגלגלה ביסוד כל קשקש וראשו, שוכן בבירות, ששם נמצאת גם בתימין הירושלמית. זו האחרונה מתפשטת לכל ארך החוף, רק לאכסמפלים מעטים מאד יש תשעה (במקום שמונה) מגנים בשפתם העליונה, שהרביעי בהם נראה כנדחק בין השלישי והחמישי, והחמישי והששי נוגעים בעין, בעת שתמיד נוגעים בה הרביעי והחמישי. בכל צד שני מגני צדעה סמדרנה ראשונה. הנחיר נפתח כרגיל בין שני מגנים. מספר טורי-השתי של הקשקשים הוא שבעה עשר, בגרון שלשה – ארבעה מגנים, בבטן מאה ששים וששה – מאה ששים ותשעה, בשת מגן אחד בכל צד, בתהיזו מאה וחמשה עשר – מאה ועשרים מגן בכל צד. המספר הבינוני של מגני הבטן מאה וששים

ושמונה, של תהיו מאה ותשעה עשר. ארכו הכללי ארבע מאות חמשים וששה – שבע מאות ותשעה מ"מ, מן החרטום ועד לשת שלש מאות וששה – ארבע מאות ושבעים מ"מ, ארך הזנב מאה וחמשים – מאתיים שלשים ותשעה מ"מ. יחסו של ארך הזנב לארכו הכללי של הגוף הוא כחם 1:2.97 או 1:3.04. יחסם הבינוני הוא 1:2.9. דרכו להסתתר בסככים או בצמרות האילנות ולהתגנף מכאן פְּבִיעָף על טרפו: צפרים או עכברים.

(9) תְּלוּם-הַקֶּשְׁשִׁים (*Coelopeltis lacertina* Fitz. sp.) ניכר מיד בקשקשיו העליונים המתולמים לכל ארכם כשהוא מוקין. בנעוריו משמשת השקערורה העמוקה שבצמחו סימן מובהק להכרתו. الجرشب מחוספס העור והוא جرشم* (جرشم: קמח המצח – בָּרֶשׁ במברשת – על קשקשינו המתולמים. נקד בנונים שונים. א.א.) בין מנן נחיריו והמנן שלפני העין שני מנני ברזא האחד מאחרי השני. מנן המצח ארוך מאד וצר ומרחיק לבלוש מעבר למננים שמעל לעינים. הרחבים יותר הרבה ממנו. באחורי העינים שני מננים בכל צד. בשפתיו העליונות שמונה מננים בכל צד. מהם נוגעים בעין הרביעי והחמישי. צבעו למעלה צהב-אפור או זית-בהיר; כלפי פנים ובצדים גונו כהה יותר גם שחרחר. בראשו רשומים חומים-כהים ששוליהם צהובים. בהלק העליון של גופתו וזנבו כתמים קמנים, אלה יוצרים חמש לעתים רחוקות שבע, שורות-שתי. גם בקשקשים של שני המורים החיצוניים נראות חברבורות לבנות או צהבהבות היוצרות לעתים שורת-שתי ממושטשת. תחתיתו לבנה צהבהבת; בצעירים עוברים פוריות-שתי של כתמים שחרחרים. בבירות נמצאת בת-מין (*var. neumeyeri* Fitz.), שכל גופה למעלה חדרוני זיתי, ירוק-צהב בתחתיתו עם עננים אפורים קצת. מספר שורות-השתי של הקשקשים באמצע גופו שבעה עשר – עשרים, בגרונו שלשה מננים, בבטנו מאה ששים ושמונה – מאה שבעים ושלשה. בשתי מנן אחד מכל צד. בתיו שמונים ושלשה – תשעים וששה מנן בכל צד. כל ארכו חמש מאות עשרים וארבעה מ"מ, מחרטומו ועד שתי שלש מאות תשעים ותשעה מ"מ; ארך זנבו מאה ועשרים וחמשה מ"מ. היחס של אורך הזנב לארכו הכללי הוא כחם 1:4.19. משכנו – המקומות הצחים והיבשים שבכל ארצנו. מאכלו העיקרי: זחליות ועכברים ולפעמים גם צפרים.

(10) נַחֵשׁ הַמַּיִם הַקָּטָן (*Tropidonotus tessellatus* Laur. var. *hydrus*) מצוין – כאחיו הבא – במנן-צדעתו האחד הגדול. באכסמפלרים לא מעטים חמשה מננים בכל צד מאחורי העינים, ויש שמספר מנניהם לפני העינים שנים – שלשה בכל צד ומאחוריהן חמשה בצד האחד וארבעה בצד השני, או שלשה –

ארבעה מכל צד. אם יש לו שבעה מגנים בשפתו העליונה נזנע הרביעי שבהם בגלגל העין, ואם מספרם שמונה נזנעים בעין הרביעי והחמישי או רק הרביעי. נוזן למעלה תוס־צהב או זיתי עם ארבע שורות־שתי של כתמים שחורים ממושמששים; בתחתיתו נוצצים תשבצים שחורים ולבנים; אמצע במנו שחור כליל. מספר פורי־השתי של קשקשיו הוא תשעה עשר, בנרונ אחד — שלשה מגנים, בבמנו מאה ושבעים — מאה שבעים ושלושה, בשתו אהר מכל צד, בתזו ששים — שבעים ואחד מגן. מספרם הבינוני של מגניו וקשקשיו: פורי־שתי תשעה עשר, מגני־נרונ שנים, בבמנו מאה ושבעים, בשתו מגן אחד ובתזו ששים וששה מגן בכל צד. ארכו שמונים ס"מ. משכנו בכצות או בקרבת מ־נחלים צלולים, אנמים ותופיים. מאכלו, מלבד דגים, יונקים קטנים.

11) נח־ש־ה־פ־ים הַנְדוּל (*Tropidonotus natrix* Bois, ج. ו.א.), נוסו גלילי. מדת רחבו של מגן־חרטומו עולה על ארכו. מגן־מצחו מרחב קצת לפנים. המגנים שמעל לעינים אינם בולטים. נחיריו נפתחות בין שני מגנים, המתלכדים לפעמים מאליהם. לפני עיניו יש לו רק מגן אחד ואחריהן שלשה. בשפתו העליונה שבעה מגנים, מהם השלישי והרביעי תחת העין. באחורי הראש כתם לבן או צהבהב בדמות חצי־סהר, ששוליו שחורים. צבעו למעלה אפור־תכול או אפור־ירקק ולאורך אמצעו שלשה — ששה פורי־כתמים; ויש אשר נוזן למעלה שחרחר יותר ושורות־החברבורות ממושמששות. צד־במנו שחור ברובו או משובץ לבן ושחור. ארכו תשעים וחמשה — מאה עשרים וחמשה ס"מ. מאכלו בעיקר דוחיים וזבנים וצפרדעים.

12) ס־ב־עֵין הַמְנִיטוּת (*Periops Ravergieri Ménétr., neglectus* Jan) ניכר מיד בשורת הכתמים (חמשים ואחד — ששים במספר) האפורים־הכהים ולבני השולים, העגולים כמוניטות או מטבעות ומשתרעות לאורך גבו באמצע על צבע יסודי אפור־זיתי בהיר; כלפי אחור הם מתלכדים לרצועה אחת, העוברת באמצע זנבו למעלה. לאורך צדיו נמשך טור כתמים מתחלפים עם כתמי־הגב. בגבול שבין הבטן והצדים נמצאת בקרוב על כל מגן־בטן רביעי חברבורה שחורה לבנת־שולים. מגני הבטן אפורים־כהים באמצעם. בראשו כתמים כהים כתומי־שולים. שורת הקשקשים הקטנים, המקיפים את העין מלמטה, נסמקת על ידי מגן אחד (החמישי) או שני מגנים (החמישי והששי) של השפה העליונה; מספרם של האחרונים שמונה — עשרה. מגני הברזא אחד — אחד, שנים — אחד, שנים — שלשה, אחד — שלשה ושנים מהם נצבים זה על גבי זה, לפני עיניו. שנים — ארבעה, שלשה — שלשה, שלשה — שנים, שנים — שנים, — מאחוריהן

שנים — חמשה מגנים. בששה העליונה שמונה — עשרה מגנים ומהם נונעים בעין החמישי והששי או רק החמישי בלבד. שני מני-צדעה ערוכים אחד על גבי רעהו בשורה הראשונה. הזוג האחורי של המגנים אשר מתחת לסנמר (Scuta submentalia) נפרד באמצע על ידי שני טורי קשקשים. באמצע הקשקשים של טורי-הגב התיכונים מתרוממת כעין בליטת-שתי נמוכה. מספר טורי-השתי של הקשקשים עשרים ושלושה — עשרים וחמשה, בגרון חמשה — ששה מגנים, בבטן מאה תשעים ותשעה — מאתים וארבעה עשר, בשת קשקש אחד או שנים, בתהיז שבעים ושבעה או חמשים ואחד מן מכל צד. המספר הבינוני של הקשקשים והמגנים: שורות-השתי עשרים וחמש (עשרים ושלוש), בגרון חמשה, בבטן מאתים ואחד עשר, בשת מן אחד שלם (או מן אחד בכל צד), בתהיז שמונים ושלושה מן, כל ארכו שלש מאות ששים וששה — חמש מאות שבעים וששה מ"מ. מן החרטום ועד השת מאתים תשעים ושלושה — ארבע מאות ששים ואחד מ"מ. אורך הזנב שבעים ושלושה — מאה ועשרים וחמשה מ"מ. היחס של אורך הזנב לאורך הכללי הוא כחם 1:5.01. שוכן בכל ארצנו בהרים ובשפלה.

13) סִב־הָעֵין הַמְּשֶׁרֶט (Coluber Cliffordii Schlegel, Periops pa-rallelus Geoffr, צהוב-חום קצת או ורדי-בהיר עם כתמים גדולים בגבו וקטנים יותר בצדדיו. צבע כלם חום-אפור כהה ושוליהם שחורים; על ידי שולי-קשקשיהם השחורים נראה הנחש כמשורטט לכל ארכו. הכתמים נראים בחמשה או רק בשלושה טורי-שתי. מגני שפתו העליונה שנים עשר ובשפתו התחתונה שלשה עשר. יארך עד מאה וארבעים ס"מ. מספר טורי השתי של קשקשיו עשרים ותשעה, מגני הבטן מאתים שלשים ושנים. משכנו בשפלה לאורך החוף. מאכלו שרצים מכל מין.

14) הַזְּמֵן הַפְּזֵסִי או הַמְּעֵין (Zamenis Dahlii Fitzp., Tyria Zamenis ocellata Eichw. مرعاه — مرعاه בצדי צוארו שלשה-חמשה (במעטים עד עשרים) כתמים, עיניים מארכים, שצבעם שחור ושוליהם לבנים כבסוככות זנב הסוס (לבן השולים חסר רק במעטים) והולכים הלך וקטן כלפי אחוריו. ראשו יָרוּע מאד: ארכו עולה יותר מפעמים על רחבו. גופו כָּפָה עד למאד. צבעו למעלה אפור-בהיר או ירקרק, כלפי אחוריו חום-צהב או אדמדם. תחתיתו לבנבנה חדי-גונית. ארכו ששים ושלושה-תשעים וחמשה ס"מ. מספר מגני השפה העליונה שמונה, טורי-השתי תשעה עשר, בגרון שלשה — ארבעה, בבטן מאתים ושבעה — מאתים ואחד עשר, בשתו מן אחד בכל צד, בתזו מאה וארבעה — מאה וארבעה עשר מן בכל צד. כל ארכו שלש מאות וחמשה — חמש מאות

ארבעים וארבעה מ"מ, מחרטמו ועד לשתי מאתים עשרים ושבעה – שלש מאות שמונים וחמשה מ"מ, ארך הונג שבעים ושמונה – מאה חמשים וחשעה מ"מ. היחס בין ארך הונג לארך הכללי הוא 1:3.72 – 1:3.69. שוכן בכל מקום. 15 a) הַחֶרְבֵּר או הַחֶרְבֵּר (مرمیر - *Zamenis viridiflavus* Dum. – *Bibr. var. asiana*). בטנו צהובה כקש, משובצת בחברברות צהובות או אפורות-שהורות; ויש שהיא שחורה כמעט לנמר, ורק ארבעה – ששה פורי-שתי של כתמים קטנים משלשים, כמעט ממושמשים, מגון צהב עוברים בה. צבעו למעלה: אפור-תכל ותיכה עם פורי-ערב שחורים ממושמשים, שבכל אחד מקשקשיהם קו-שתי צהב באמצעו (سجاجع) הוא ארך, אפור, תופש את הצפרים ואת החלדות ואת העכברים ואומרים שה-سجاجع הוא מן הנחשים המלואים שחור ולבן, ארך, חסרי-קרנים, בנבו רקמת צבע שחור וצהב (*Zam. gemonensis*). الخفاف הוא נחש מנושם עצום... והוא גדול הנחשים, נקד שחור ולבן ולו הרקמה, ונוסף, והוא קטב יותר מן האר... והוא קלוקלהסם ואין לו כח התנפלות). ובאמת הוא נשכן מאד ואוכל אפילו נחשים ארסיים; הוא נורא, איפוא, על כל סביבו לא פחות מנחש ארסי. גם הוא נוהג להסתתר בצמרות האילנות ולהשמיד אפרח-צפרים בקניהם, ביהוד את, צפור הערבה. – לפני עינו ואחריהן שני מננים בכל צד; משמונת מגני השפה העליונה נינע הרביעי והמישי בעין; מננים יש לפעמים שנים בצד האחד ושלושה בצד השני. מורי קשקשיו תשעה עשר, בנרון שלשה – ארבעה מננים, בבמן מאתים ושנים – מאתים ואחד עשר, בשת אחד מכל צד, בתהיו מאה ושמונה – מאה וחמשה עשר. – ארך כלו 1.146–1.362 מ"מ, מן החרטם עד השת שמונה מאות עשרים וששה מ"מ – תשע מאות שבעים ואחד מ"מ, ארך זנבו שלש מאות ועשרים – שלש מאות תשעים ואחד מ"מ, היחס של ארך הונג לארך כל גופו הוא כיחס 1:3.58 – 1:3.48. היחס הבינוני 1:3.58. שוכן בכל הארץ.

15 b) הַעֶרְבֵּר (عربيد، حشيش أسود سلخ *Zam. viridiflavus* D. B. var. *carbonarius* Bp.) הוא רק בן מינו של הקודם, שידמה לו בכל, רק לא בנון; כי שחור הוא עם ברק תכלכל. בנון הצהב-כקש של תחתית ראשו ומגני השפתים – מלבד התפרים – הוא מזכיר את אחיו הקודם; נחש נוסח ואינו מויקי. الخش (= הנחשי בהתחלפות מקום האותיות) הוא השחור בנחשים, וקוראים לנחש ולכל הרומש על הארץ אחיש כך פנה בו הנחש (ביחוד)... מכל (חי) הצד מן העופות והרמשים אומרים חشית (צד) الصید. מקום משכנו היא כל ארצנו.

עוד שני מיני זעמן שוכנים בארצנו במקומות סלעים. הם: *Zamenis ventrimaculatus* Gray בסביבת ים המלח, *Zamenis caudaelineatus* Günther עם עשרים וחמשה טוריהשתי של קשקשיהגוף – בכל ערי ארצנו.

16) הַתְּלָקָה הַיִּסְוֵי (Litorhynchus diadema) הוא אחד הנהדרים בנחשי ארצנו ואינו נמצא בשום מקום בעולם אלא בסביבת ים. נונו צהבהביר כחול. לארך גבו נמשכת רצועה של שלשים ושבעה ולאורך זנבו למעלה של עשרה כתמים כהים. לפני עיניו שנים – שלשה מגנים; בין אלה ובין המגן השלישי מקנני השפה העליונה מן מסל בכל צד. משמנת מגני השפה העליונה נוגעים הרביעי והחמישי בעין. מספר טוריהשתי של קשקשיו תשעה עשר. בנרון ארבעה מגנים, בכפן מאה ששים וחמשה. בשת מן אחד בכל צד, בתהיו שלשים ותשעה מכל צד. – כל ארכו ארבע מאות ארבעים ושלשה ס"מ. מחרטמו ועד שתו שלש מאות שמונים ושלשה ס"מ. ארך זנבו ששים ס"מ. היחס בין ארך הגופה לארך הזנב כיהם 1 : 7.38. המספר הבינוני של היחס הזה הוא 1 : 6.8.

17) אֶרְבֵּע־הַקּוֹ (Coluber quadrilineatus Pall.) בצדי בטנו מנבלות נכרות. מן-חרטומו ארך לכל היותר כרחבו. מן כל נחיר מחולק באמצע. לפני עיניו מן אחד ולאחוריהן שנים. מספר טוריהשתי של קשקשיו החלקים עד למאד עשרים וחמשה – עשרים ושבעה. נונו למעלה אפור-צהבהב או אדמדם עם כתמים תומים כבלוט ששוליהם שחורים. בכל צד עוברים שני קוים כהים. ארכו ששים ושלשה – שמונים ס"מ. מאכלו לפאות ונחשים. שוכן בצפון ארצנו.

18) הַנְּחָשׁ הַצֶּהֱבֵה או הַמְּרָט (Coluber Aesculapii Sturm). מן-מצחו מרחב מאד לפניו. כל קשקשיו גדולים למדי וממורמים עד להפליא; רק בחלק-גופו האחורי יש לעתים רחוקות מאד קשקשים בעלי בליטה נמוכה לארכם. הם ערוכים בעשרים ואחד – עשרים ושלשה טוריהשתי. צבעו למעלה צהבהב-אפור, זיתי או שחרחר עם שולי קשקשים לבנים בצדדים; הראש והצוואר צהבים על פי רב כקש; בזוית-הפה כתם צהבהב. גם תחתיתו צהבהבת. ארכו מאה עשרים וחמשה – מאה ותשעים ס"מ. מהם חמישית הארך לזנבו. שוכן בדרום בירות.

19) דוֹ הַקּוֹ (Coronella austriaca Laur.) הוא נחש לא גדול (ארכו שלשים וששה – שמונים ס"מ) השוכן במקומות יבשים ומתפרנס בעיקר בלפאות. מן-ההרמס שוה בארכו כמעט לרחבו ונדחק לאחור כלוח משלש גדול בין מגני-הנחירים השרועים והשלמים על פי רב לנמרי. בשפתו העליונה שבעה מגנים, בהם השלישי והרביעי תחת העין. מן הברזא מניע לכל היותר עד לקצהו של המגן השני במגני השפה העליונה. לפני עיניו מן אחד ולאחוריהן שנים.

מספר טוריהשתי של קשקשיו תשעה עשר. ננו על פי רב חום; בערפו כתם כהה גדול, לארך גבו נמשכות שתי רצועות של כתמים וקו כהה עובר את העין ונמשך בצדי הצואר. תחתיתו לכנבנה אפורה או חומה.

20) סלוא הראש (Contia (Eirenis, Ablabes) Rothii Jan) נמצא כמעט בכל הארץ ומצטין בלך מזוג, מה שנרמז בשמותיו (εἰρήνης; שלום; αβλαβης; שוקט). כל נוסו צהב נוצץ; ראשו וערפו שחורים. שחור זה, המתמשם גם על העינים, נפסק באמצע על ידי שני קו-ערב לבנים-צהבהבים שלמים, לפעמים גם שלשת או ארבעת המגנים הראשונים של שפתו התחתונה שחורים הם. יש ששולי המגנים לפני העין ותחתיה צהבים. מנן-הברזא פעום מאד ונמוך. לפני העין יש מנן ואחריה שנים. מנן-צדעה אחד ממדרגה ראשונה ואחד ממדרגה שניה (האחד מאחורי השני), שבעה מגנים בשפה העליונה, שהשלישי והרביעי בהם ננעים בעין. ארבעת המגנים הראשונים של השפה התחתונה באים במגע עם מגני הסנטר או הלסת התחתונה, שזוגם האחורי ארוך יותר הרבה מן הזוג הקדמי. בכל קשקש שבטורי השתי נראית נקודה שחורה זעירה מאד. מספר טוריהשתי של קשקשיהנוף חמשה עשר, בנרון ששה – שבעה מגנים, בבטן מאה שבעים ושלושה – מאה שמונים ושלושה. בשת אחד מכל צד, בתהיז ארבעים – ארבעים ושנים בכל צד. מספרם הבינוני של הקשקשים והמגנים הוא: טוריהשתי של הקשקשים חמשה עשר, בנרון ששה מגנים, בבטן מאה שבעים ותשעה, בשת אחד מכל צד, בתהיז ארבעים ואחד מנן. כל ארכו מאה שלשים ושלושה – מאתים ארבעים ושבעה מ"מ, מן החרטם עד לשת מאה וששה עשר – מאתים ותשעה מ"מ. ארך זנבו שבעה עשר – שלשים ושמונה מ"מ. יחסו של ארך הזנב לארך כל הנוף מתחלף מאד עם שנות גדלו מן 1:7.82 – 1:6.5 – 1:5.64. שוכן בארצנו בהר ובשפלה.

21) נחש השחרון (Eirenis (Contia, Ablabes) collaris Ménétr.) עכה כקנה אברה של אוז. ארכו שלש מאות וארבעה – שלש מאות שלשים וחמשה מ"מ. ארך הזנב 6.340 מ"מ – 8.464 מ"מ. מספר מגני הבטן מאה חמשים ושבעה ובוה נכלל מנן-השת האחד; מגני תהיז ארבעים וששה בכל צד. טוריהשתי של הקשקשים שבעה עשר. אלה הלכים לנמרי ותבניתם מעוינת קצת. צבעו למעלה כצבע קסה עם חלב בהיר ושולי הקשקשים חומים קצת. הראש חום למעלה וכתם מארך כהה בכל אחד ממגני הקרקד. מלבד זה עובר על הערף ענק בדמות שהרון שקערור לפנים מצבע שחור עמוק, שרחבו 8.465 מ"מ והולך הלך ודק עד הגמרו בקו דק מאד תחת הצואר, מבלי שהקצות תתלכנה

תחתיתו נעדרת כל כתמים, אולם אמצעה כהה יותר. המין הזה, הקרוב לקודם, שוכן בסביבת בירות על חוף הים.

22) נַחֲשׁ לֵא-הָדָר (*Contia (Ablabes) modesta* Martin). המין הזה מתחלק לשלש בנות מין, הנבדלות ביניהן רק בגוף, אבל לא במבנה הגוף. משותפים לכולם הם: מנן אחד לפני העינים, הנחלק לפעמים לשני חצאים נצבים זה על גבי זה, ושנים לאחוריהן; שבעה מגנים בשפה העליונה, שהשלישי והרביעי בהם נוגעים בעין. מנן-צדעה אחד בשורה הראשונה ושנים – זה על גבי זה – בשורה השניה, וחמשה מגנים בשפה התחתונה הבאים במגע עם מגני הסנטר או הלסת התחתונה, שזוגם האחורי ארך יותר מן הזוג הקודם להם או ארך כמוהו, שבעה עשר טורי-שתי של קשקשים כבמין האחרון (נחש השהרון).

6) חֵדֶּה-הַנְּנִי (*Ablabes modestus* var. *inornata* Jan) גונו לבנבן או חום קצת. *الحظ* נחש דקיק ואומרים שהוא הלבן (מן הנחשים). באמצע כל קשקש רצועת-שתי בהירה יותר ויש בעלות רצועות-שתי אפורות-בהירות וחומות-אפורות. הראש חסר כל רשום ורק שולי מגני השפה העליונה כהים קצת יותר. מספר טורי-השתי של קשקשיו: שבעה עשר, בגונו שלשה – ארבעה מגנים, בבטנו מאה ושבעים – מאה שבעים ושנים, בשתו מנן אחד בכל צד, בתיו ששים ותשעה – שמונים מנן בכל צד. מדת ארכו מאתיים שבעים וחמשה – שש מאות חמשים וארבעה מ"מ, מחרטומו ועד שתו מאתיים וחמשה עשר – ארבע מאות תשעים ושמונה מ"מ, ארך זנבו ששים – מאה ששים וחמשה מ"מ. היחס בין ארך הזנב לארך הכללי הוא כיהם 1:4.19 – 1:4.58. בתמין זו ידועה רק מירושלים.

3) עֶשֶׂר-הַקוֹ (*Ablabes modestus* Mart. var. *decemlineata* Dum.). בגבו שש רצועות-שתי נכרות קצת ובכל אחד הצדים שתי רצועות נכרות עוד פחות מאלה. בראשו רשומים בולטים קצת של קוים צהובים. יש אשר כל אחד ממגני הזוג האחורי שלפני המצח מתלכד עם מנן הברזא והיו למנן אחד היורד לצד ונסרד על ידי תפר מן המנן השני של השפה העליונה. מספר שורות-השתי של הקשקשים שבעה עשר, בגרון ארבעה מגנים, בבטן מאה ששים וששה, בשת אחד בכל צד. בתחתית הזנב שבעים ושנים מנן בכל צד. ארכו הכללי שש מאות ואחד עשר מ"מ. מן החרטום ועד לשת ארבע מאות ששים וארבעה מ"מ. ארך זנבו מאה וארבעים ושבעה מ"מ. יחסו של ארך הזנב לארכו הכללי של גופו הוא כיהם 1:4.16. בת המין הזאת שוכנת כמעט בכל ארצנו בהר ובשפלה.

(ג) אַרְבַּע־הַפְּתִיל (Ablabes modestus Mart. var. quadrilineata Jan). רשום-ראשו התום בולט (ביחוד באכסמפלרים צעירים) בצבע היסודי הצהוב, והתפרים בין מנייה-ראש הצדדיים נוצצים אצלם בטון חום כבלוט. מארבעה עשר הקיום התורים מאד בולטים ביתר עז ארבעת הפתילים האמצעים של הגב. מספר טוריהשתי של הקשקשים: שבעה עשר, בגרון שלשה מגנים, בבטן מאה ששים וששה — מאה שבעים ואחד מן, בשת אהר מכל צד, בתהיז שבעים וששה — שמונים מן בכל צד. אורך כלו: מאתים ותשעה — ארבע מאות שבעים וששה מ"מ, מן החרטום ועד לשת מאה חמשים ושבעה — שלש מאות ששים ואחד מ"מ, ארך הונב חמשים ושנים — מאה וחמשה עשר מ"מ. יחס הארך הכללי לארך הונב כיהם 1:4.02 — 1:4.14. בתהיזן הזאת נמצאה עד כה בארצנו רק בסביבת חיפה וירושלים.

בנחש-לא־הָדָר מתחלף מספר המגנים של הגרון משלשה לארבעה. של הבטן מן מאה ששים וששה למאה שבעים ושבעה; מספר מגני השת קבוע: אחד בכל צד, בתהיז משתנה מספרם מן ששים ותשעה לשמונים (המספר הבינוני שבכל שלש בנות-היזן הוא: טוריהשתי של הקשקשים שבעה עשר, מנייה-גרון שלשה — ארבעה, הבטן מאה שבעים ואחד, השת אחד בכל צד, תהיז שבעים וששה). — — — דומה להן מאד הוא

(23) נְחָשׁ הָאֵזוּרִים (Eirenis-Ablabes-fasciatus Jan), אולם הכרל יבדל מהן במספר רצועות-השתי של הקשקשים (חמשה עשר במקום שבעה עשר). ידוע רק מטבריה.

(24) הַנְּחָשׁ הַשְּׂמוּחַ (Homalosoma coronella Schleg), מצפון, כנרמו בשמו, בנוסו המשומח עד למאד ושעביו שוה כמעט בכל ארכו. חרטומו מעוגל, ראשו קטן, נחיריו זעירות ונפתחות באמצעו של מגן-הנחירים השלם. ברובם חסר מגן-הכרזא לנמרי (Homalosoma coronelloides Jan) ואם ישנו, הוא זעיר מאד. לפני עיניו ונס אחריהן רק מגן אהר, וכן גם בצדעה. כל שניו שוות ביניהן בגדלן (isodont). זנבו קצר והולך הלך וצר פתאם. מספר מגני השפה התחתונה, הנונעים במגני הסנטר (Scuta submentalia) הוא ארבעה או חמשה בכל צד. מספר טוריהשתי של קשקשיו הוא שבעה עשר (או חמשה עשר), ארבעה מגנים בגרון, מאה ועשרים וארבעה — מאה שלשים ואחד בבטן, אחד בשת מכל צד, עשרים וחמשה — שלשים ושמונה מן בכל אחד הצדדים של תיז. צבעו היסודי חום-כהיר והרשומים חומים כהים. שולי הכתמים עצמם, המפוזרים באיסדר על פני כל הגב והצדדים, לבנים-

צהובים ודומים לקיים; בחלק מן הקשקשים הכהים בכתמי הנב נושא כל אחד קוֹשְׁתִי בהיר באמצע. ויש שרשומי־הנב בהירים יותר והנם חומים־חורים כאנוז על יסוד צהבהב. הראש מנבל כלפי אחר על ידי ענק חום־אדם, המקיף לנמרי את הצואר; הכתם הזה רחב למעלה והולך הלך וצר למטה. תחת כל עין כתם רחב וכל אחד ממני הבטן נושא שתיים או שלש נקודות חומות־הירות. צורת קשקשיו מעינת בגבו ומרובעת כמעט בצדדיו. כל ארכו מאה ועשרה – מאתיים חמשים ותשעה מ"מ, ארך ראשו שנים עשר – שלשה עשר מ"מ. ארך גופו מן ההרסם עד לשתי תשעים ושנים מ"מ – מאתיים עשרים וששה מ"מ. ארך זנבו שמונה עשר – שלשים וששה מ"מ. יחסו של ארך הזנב לארך הגוף הוא כיתם 1 : 6.11 – 1 : 7.85. יחסו הבינוני של המספר הוא 1 : 5.78. הגחש הנהדר הזה שוכן רק בארצנו.

25) שְׁחֹרֶה־הָאֵשׁ (*Rhynchocalamus melanocephalus* Günth). גופו מארך, אצטוני. ראשו קטן, משלש ועובר ישר לצואר בלי כל הספק. מנך־חרטמו מרחב לפניו, מחודד לאחוריו ומרחיק לחרר אל בין הזוג הקדמי של מגני־המצח. מדת מגני־מצחו בינונית; הזוג האחורי רחב פחות מכפלים מאשר הזוג הקדמי. מנן הקדקדק מששה וארכו עולה על רחבו: זויתו הקדמית קהה מאד והאחורית מחודדת. מגני שפוי הראש אינם ארכים בהרבה ממגני הקדקדק וקצם האחורי מעוגל. מנך־הנחירים גדול ושלם, מארך; מנך־הברזא מרבע־מארך. עינו קטנה ואישונה עגל; לפני העין מנן אחד ואחריה גם כן רק מנן אחד. בשפה העליונה ששה מננים, מהם נוגעים בחלל־העין השלישי והרביעי. והששי הוא הגדול בהם. מכל צד מנך־צדעה אחד. משני זונות מגני־הסנמר הזוג האחורי קטן מאד (מניע עד לחצי גדלו של הזוג הקדמי) ודומה כמעט לזוג קשקשים; האחד נסרר מרעהו על ידי קשקש. שלשה זונות של מגני השפה התחתונה באים במגע עם מגני־הסנמר הקדמיים. – בחלקה הקדמי של הלסת העליונה חסרות השנים לחלוטין, באמצעה יש רק שלש – ארבע שנים בינוניות וכאחוריהן רק שן אחת ארכה קצת יותר, פחוסה בצדיה, רחבה, חדת־הפיסיות ובלתי־נדודה לארכה; שני־תך חסרות לנמרי (*Oligodon*: מעוט־שנים). קשקשיו חלקים מאד ומסודרים בחמשה עשר טורי־שתי. מגני־הגרון ארבעה – חמשה, בבטן מאה שמונים ואחד – מאתיים ושמונה עשר מנן, בשתי מנן אחד בכל צד. בתוֹ חמשים וששה – ששים ושמונה מנן בכל צד (כצעירים מאד שנים עשר המננים הראשונים בלתי־מחלקים). המספר הבינוני הוא: טורי־השתי של הקשקשים חמשה עשר, של הגרון חמשה, של הבטן מאתיים, בשתי אחד בכל

צד, בתהיזו חמשים ותשעה מנן בכל צד. ארך כלו מאתים חמשים ותשעה מ"מ. מן קצה החרטום ועד לשש מאתים ועשרה מ"מ. ארך זנבו ארבעים ושמונה מ"מ. יחס הזנב לארך הכללי הוא כחש 1:5.4. צבעו למעלה זית-אדמדם או אדם כאלמג, למטה לבן. פני הראש למעלה, מן-החרטום והחלק העליון של הערף שחורים. השפה העליונה לבנה וגם שולי המננים השחורים של הראש לבנים. בראש הלחי התחתונה שחורים על פי רב ארבעת המננים הראשונים; אולם שני הכתמים האלה נפרדים על פי רב זה מזה על ידי אזור בהיר מחודר לפנים העובר באמצע הסנטר. משכנו בכל ארצנו.

26) שְׁטוּחַ הָרֶאֶשׁ (Micrelaps Mülleri Bttgr.) ראשו משוטח מאד ואין כמעט גבול בינו ובין הגופה. שרחבה שוה כמעט בכל ארכה. חרטומו מעוגל לפנים וסיו רחב. בכל אחת מהשנים הקק לארך צדן האחורי. בכל צד מצדי הלסת העליונה לפנים רק שתי שנים בריאות הנפרדות ביניהן על ידי רוח גדול למדי (רק אלה בלתי-חקוקות); בחלקה האחורי — בערך מעל למקום-ההבור של המנן הרביעי והחמשי שבשפה העליונה — שן יחידה חזקה כפוסה מעט וגדודה עמק. שלש השנים הללו שבלסת העליונה סתיחסות זו לזו בארכן כהתיחס 1:2:3. העין מפליאה בקטנה ואישונה עגל. כל נחיר נסתח באמצע מנן שלם. מנן-ברזא חסר לנמרי, כמו כן נעדר המנן שלפני העינים והזוג האחורי של מגני המצח בא במגע ישר עם שולי המנן השלישי של השפה העליונה. מאחורי העין מנן קטן. מגני צדעה 1+2 ובאי אלו נחשים הם נפרדים מן המנן שלאחרי העין. כי המנן החמשי של השפה העליונה מתחבר ישר למנן הקדקד. בשפה העליונה שבעה כננים. שהשלישי והרביעי בהם נוגעים בעין (השלישי, הרביעי והחמשי הם הגדולים ביותר). וכמספר הזה בשפה התחתונה, שחמשה מהם נוגעים בשני זוגות מגני הסנטר, והחמשי הוא הגדול בהם. משני זוגות המננים שלפני המצח הזוג הראשון צר יותר הרבה וקצר קצת מן הזוג האחורי. מנן המצח קטן, מששה, קהה לפנים ומחודד לאחוריו ומגיע בארכו עד לחצים של מגני-הקדקד. אלה גדולים ומשקיים בקציהם. המנן מעל להלל העין מרובע ורחבו שוה כמעט לארכו. הקשקשים מעוינים, חלקים ומסודרים בחמשה עשר טור. בגרונו חמשה, בבטנו — השטוחה קצת — מאתים חמשים ושנים — מאתים ששים וארבעה, בשש מנן אחד בכל צד, בתהיזו עשרים ותשעה — שלשים ושנים מנן בכל צד. הזנב מפליא בקצרו וברחבו; בחלקו האחרון ישתרע פתאם ומסתיים בקצה קהה. גון צדו העליון לבן-ורדי; לרחב הגוף עוברים שלשים וארבעה — ארבעים וחמשה חצאי-טבעת בלתי מסודרים, הומיסי-כהים או שחורים.

המתפשטים על המשה – ששה טוריקשקשים, בעת שהרוהים הבהירים בניהם כוללים רק שלשה טוריקשקשים בערך. בצעירים רחבות רצועות-הערב הכהות פי שלש מן הרוחים הבהירים. הרוח הראשון שבצואר והרוח הבהיר הראשון ולפעמים גם השני של הזנב הם ענולים סגורים בלתי-נפסקים. הראש למעלה כהה מאד. צדיבטנו הומים-כהים לגמרי. כל שול-מגן אחורי במגני הכסן לבן. (ابن قتره הוא נחש קסן, שגונו אפור, נקד לבן ושחור, יצטנף ואחר יתסרד עד לארך הזרוע בקרוב... יש הדומים לראש-חץ עגלגל). – כל ארכו שלש מאות ששים וארבעה – ארבע מאות ושמונה מ"מ. מן החרטום ועד לשש שלש מאות ששים ושנים מ"מ. ארך הזנב עשרים ותשעה – שלשים ושבעה מ"מ. יחסו של ארך הזנב לארך הגופה כחם 1:12.55; היחס הבינוני 1:15.37. משכנו רק במקומות הרים.

27) פֶּה־הַעֵין או הַנָּחֵשׁ הַשְּׁלִישִׁי (Anguis lumbricalis Daud.) בלחיו העליונה. ראשו זעיר ועובר ישר לנופה האצטוננית, שהיקף חלקה הקדמי קסן מהיקף חלקה האחורי. זנבו מהודד מאד, כפוף קצת לאחור וארך פעם ורבע מרחבו של הראש; קצהו נתון בקשקש קוצי. מנך-חרטומו גבוה ומוצר בין שני מנך-הנחירים השלמים. עינו פעוטה, עגלה; מנך-העין יוצר נפקה (rebord) קטנה מעל לעין. לחיו העליונה בולטת; קצה לחיו התחתונה סניע רק עד לפני הנחירים. הקשקשים זעירים וחלקים, רחבים יותר ממה שהם ארוכים, משושים בחלקו הקדמי ומרובעים בשאר חלקיו של הגוף; שוליהם האחוריים מעוגלים. הם מסודרים בעשרים ושנים (ורק לעתים רחוקות בעשרים וארבעה) טורי שתי וארבע מאות ועשרים טורי-ערב בערך. נונו צהבהור או חום-בהיר; הגב כהה קצת מן הכסן. הוא חי לילי מורד-אור ומתפרנס בתולעים ובשרצים פעוטים מאד. משכנו בכל ארצנו. الجان נחש דקיק חלק אינו מוזק כלל... מתנוצץ בצבע צהב, עיניו שהורות.

28) ראש פֶּרֶטִיאִי (Onychocephalus simoni Bttgr. : δvξ צטרן של חיה טורפת = برتن + κεφαλή; ראשו. קשקשיו ערוכים בעשרים או עשרים ואחד טורי-שתי. ברחב עשרה מ"מ יש עשרים ושתיים – עשרים ושלוש שורות-ערב. ארכו חמשה עשר מ"מ. ידוע עד כה רק מיפו ומחיספה (الحر – حيه دقته من الجان).

הַגְּשָׁמִים בִּירוּשָׁלַיִם.

(תמצית אחד הפרקים סחספר האקלים של ארץ-ישראל הנמצא אתי ככתובים).

מחוסר מוסר מטאורולוגי משלתי עסקו במדידות גשמים בירושלים אנשים שונים. בני ארצות שונות, ע"ם שטות שונות. תוצאות התצפיות הללו נתפרסמו כפעם בפעם בירחונים וקובצים מדעיים של ארצות אירופה, בכל ארץ בשפתה ולפי השטה המקובלת בה. מטאורולוגים מוסחים עבדו כפעם בפעם את החומר שנאסף, ומכאן הידיעות שיש לנו על הגשמים בירושלים. הספר החשוב ביותר בשאלה זו הוא זה של הילדרשייד¹⁾ על גשמי איי עד שנת 1899. אני עברתי מחדש ע"ם שטה אחת בפרוטרוט את תצפיות הגשמים שנתפרסמו עד פרוץ המלחמה העולמית, ואת תוצאות העבוד הזה אמסור פה בקצור.

א. התצפיות השונות.

הראשון שמנה את ימות-הגשמים בירושלים (אך לא מרד את גובה הגשמים) היה לנֵה (Lanneau)²⁾. הוא מנה בעונת הגשמים שנת תרי"ד (4-1843) 63 ימות-גשמים בששת החדשים נובמבר-אפריל; חוץ מזה ירדו טפות גשמים ביום 25 לאוקטובר וחמש פעמים במאי. על מספר ימות-הגשמים בשנת תרי"ו (6-1845) מודיע טובלר³⁾: בנובמבר היו 4 ימות-גשמים, בדצמבר 13, בינואר 13, בפברואר 11, במרץ 2, בס"ה 48 ימות-גשמים. הצופה אולי לא חשב את ימות-הגשמים הדקים. נראה עוד למטה, כי אופן המנן של ימות-הגשמים בירושלים (ובאיי בכלל) שונה אצל צופים שונים. מטעם זה אין כמעט יסוד להשוואת המספרים של ימות-הגשמים, העובי הבינוני של הגשם וכ"י בין מקום למקום או בין השנים באותו המקום כל זמן שלא נתברה, ע"פ איזו שטה מנה הצופה את ימות-הגשמים. לדאבוננו לא שמו האקלימטולוגים שטפלו באקלימה של ארץ-ישראל את לבם לדבר הזה, ומסקנותיהם בנידון זה אינן ע"פ רוב נכונות⁴⁾.

הראשון שעסק במדידת גובה הגשמים בירושלים היה הרופא הראשי בכיה"ח של המיסיה האנגלית מַק גוֹן (Mac Gowan). מדידותיו נמשכו מתחלת שנת 1846 עד סוף שנת 1859 בהפסקה של עונת-גשמים אחת שבשנת תרי"ו (50-1849). המדידות

¹⁾ D. Hildersheid, Die Niederschlagsverhältnisse von Palästina in alter und neuer Zeit, Leipzig 1902.

²⁾ Lanneau, Monatl. Ber. d. Berl. Ges. f. Erdk., 1847, p. 49.

³⁾ Tobler, Denkblätter aus Jerusalem, עמ' 21

⁴⁾ ביתר הרחבה עמדתי על השאלה הזאת בספרי: האקלים של יפו-תל-אביב-שרונה, עמ' 8.

הללו ותוצאותיהן נתפרסמו במקומות אחרים. סדרתי את החשבונות לפי עונות-הנשמים (בקירוב לפי שנות-הלוח העברי).

טבלא א. נשמי ירושלים בשנות תר"ז—תרי"ט, תר"א—תרי"ט (בינונים של 12 שנים).

אוקט'	נובמבר	דצמבר	ינואר	פברואר	מרס	אפריל	מאי	יוני	שנה
8	36	131	163	205	97	47	6	0.3	693
11	52	189	235	296	140	68	9	0	1000

ע"ד מספר ימות-הנשמים בירושלים בתקופה הנזכרת אין לנו ידיעות. בשנת 1860 התחיל מודר את הנשמים בירושלים הרומא של המיסיון האנגלי ד"ר טומס טשפלין, שהמשיך את עבודתו זאת עד שנת 1882. עבודתי נמשכה אח"כ ע"י המיסיונרים ג'מל ורצ'י תחת השנחתה של החברה האנגלית לחקירת איי (Pal. Expl. Fund) עד שנת 1914 באותו המקום (בגן בית-החולים של המיסיון בתוך העיר) וע"פ אותה השיטה. תוצאות הסדירות האלה נתפרסמו כפעם בפעם ברבעון של החברה הנזכרת ובמקומות אחרים ע"י טשפלין עצמו, המטאורולוג האנגלי גלישר (Glaisher) ואחרים. אספתי את כל הידיעות האלה, עברתי אותן, ומכאן התוצאות שאספתי בקצור בפרק השני, עד סוף החורף 1916 המשיך את סדירות הנשמים באותו המקום הרומא האוסטרי הצבאי ד"ר הרמן פון שריוטר (Schröter), ששלח את הסכומים השנתיים, בלי פרטים על החדשים וכיו"ב, למטאורולוג יוליוס פון הנן (J. v. Hann) והלה פרסם אותם בירחון, שנערך על ידו¹). את המספרים האלה, לפי הטובא אצל הנן, אספתי גם כן להלן.

במשך 10 השנים תרי"ט—תרי"ט (1879-80—1888-9) סדר את הנשמים בירושלים גם הרומא של בית-החולים הרוסי קשטיל'ו בתוך הגן שעל יד בית-החולים במגרש הרוסי. אספתי את המספרים שהניל פרסם בספרו², והנני מוסר בטבלא ב' את הבינונים.

טבלא ב'. נשמי ירושלים בשנות תרי"ט—תרי"ט (בינונים מעשר שנים).

אוקט'	נוב'	דצמבר	ינואר	פברואר	מרס	אפריל	מאי	יוני	שנה
4	54	141	185	150	98	59	17	0.5	710
6	76	199	262	211	138	83	24	1	1000
1.6	5.5	9.5	12.0	11.0	7.7	5.9	2.6	0.3	56.1

בהשוותי את כמות הנשמים של כל חודש וכל שנה שבתחנה הזאת לעומת הכמויות של אותם החדשים ואותן השנים בתחנה האנגלית, מצאתי לפעמים קרובות שניים גדולים וחסר התאמה בין שתי התחנות האלה ממש כמו שמצא אכסנר³ בין

¹ J. v. Hann, über 68 jährige Niederschlagsmessungen in Jerusalem, Meteor. Zeitschr., Jahrg. 1918, 309-10 עמ'

² Ръшетилло. Объ этиологии малярии, С.-Петербургъ, 1890.

³ F. M. Exner, Zum Klima von Palästina, Leipzig 1910, 31 עמ'

התחנות האנגלית והגרמנית בירושלים בשביל שנות 1896—1905. אבל המכיר את מצבה הניוגרפי של ירושלים לא יסתר להסכים לדעתו של אכסנר, כי ההבדלים האלה מקורם בטעויות-כתב או דפוס שברשימות האנגליות (את הגרמניות הוא חושב למדויקות בהחלט), אבל יחד עם הנן (במסמך הנ"ל) זקוקה זה על חשבון ההבדלים המקומיים והגשמים החוקים הנתכים בירושלים לפעמים במקום אחד בכמות יותר מרובה מאשר בשני.

למרות חוסר ההתאמה בחדשים בודדים ובשנים בודדות יש התאמה נמורה בין שתי התחנות בנוגע לבינונים של תקופת עשר השנים הנ"ל. הבינונים של הכמות השנתית הם 710 מ"מ בשביל התחנה הרוסית, 704 מ"מ בשביל האנגלית. הבינונים של מספר ימות-הגשמים בשנה הם 56.1 בשביל הראשונה, 56.8 בשביל השנייה. המדרד הרוסי חשב אמנם לימות-גשמים רק את הימים עם כמות לא פחותה מ-0.5 מ"מ והאנגלי את הימים עם כמות לא פחותה מ-0.25 מ"מ. אבל ימות-גשמים עם כמות פחותה מ-0.5 מ"מ בירושלים בכלל מעטים. המהלך השנתי של הגשמים מתאים גמ"כן בשלש התחנות: הרוסית, האנגלית (טבלא ו') והגרמנית (טבלא ג').

משנת 1895 עד 1914 נמדדו גשמים בתחנה הגרמנית שבעמק רפאים, הנמצאת בקירוב כשני ק"מ מהתחנה האנגלית, כעשרים מ' נמוך ממנה. התצפיות נעשו מטעם החברה הפלשתינאית הגרמנית ונתפרסמו בכל שנה בספר השנתי של המכון הסטאטולוגי המרכזי בוינה. התוצאות של השנים תרניז—תרס"ה עובדו על ידי אכסנר בחוברת שהוכרתה למעלה. אני עברתי את התצפיות בשביל 18 השנים תרניז—תרע"ג, והתוצאות נמסרות כאן בטבלא ג'.

רואים ממנה, כי הכמות הבינונית השנתית של הגשם בעמק רפאים היא 634 מ"מ ב-60.4 ימים.

הבינונים מאותה התקופה בשביל התחנה האנגלית הם 715 מ"מ, 59.1 ימים. הכמות השנתית של הגשם בתוך ירושלים עולה איפוא על זו שבעמק רפאים.

טבלא ג. הגשמים בעמק רפאים (התחנה הגרמנית בירושלים) בשנות תרניז—תרע"ג. (בינונים 18 שנים).

אוקט'	ניבסבר	דצמבר	ינואר	פברואר	מרס	אפריל	מאי	שנה
14	60	137	163	123	93	37	7	634
22	95	216	257	194	147	58	11	1000
2.7	6.7	9.4	13.3	10.8	9.6	5.4	2.5	60.4 (1)

מספר ימות-הגשמים בתוך העיר לכאורה יותר קטן ב-13%. אבל כפי שכבר העירונו, לא מני האנגלים את הימים עם כמות של גשם פחותה מ-0.25 מ"מ, בשעה שהגרמנים מני את כל ימות-הגשמים עם כמות לא פחותה מ-0.1 מ"מ. הטבלא ד' מכילה את כמויות הגשמים בעמק רפאים בכל אחת מ-19 השנים תרניז—תרע"ד. הקורא יראה כבר ממנה, כמה גדולה ההשתנות של הגורם האקלימטולוגי החשוב הזה בירושלים. עוד יותר תכלט ההשתנות הזאת בטבלא ה'.

(1) בהוספת 0.3 ימים במספמבר ו-0.2 ימים ביוני.

טבלא ד'י. הכמות השנתית של הנשם בעמק רפאים (תחנה גרמנית בירושלים)
בכל אחת מהשנים תרניז — תרע"ד.

שנה:	תרניז	תרניז	תרניז	תרניז	תרניז	תרניז	תרניז	תרניז	תרניז	תרניז	תרניז-מ"ה
מ"מ:	1114	463	632	599	568	724	552	521	392	—	618
שנה:	תרס"ו	תרס"ז	תרס"ח	תרס"ט	תר"ע	תרע"א	תרע"ב	תרע"ג	תרע"ד	--	תרס"ז-ע"ד
מ"מ:	818	806	562	540	546	340*	562	782	480	801	624

מהשואת שתי הטבלאות אפשר לראות, כי בכל שנה, חוץ משנות תרס"ב, תרס"ג ותרס"ד, כמות הנשמים השנתית בתוך העיר ירושלים עלתה על זו שבצמק רפאים.

ב. הנשמים בירושלים וחלוקתם השנתית.

מכל תצפיות הנשמים בירושלים הכי חשובות הן האנאליות, המתחילות ממק נון ונגמרות בשריטר. על יסוד התצפיות האלה סדרתי את הטבלאות ה' ו"י. הטבלא ה' מיסרת את כמות הנשמים (פילוסטרם) בכל שנת-נשמים (שנת-הלוח העברי) בירושלים משנת תר"ז עד תרע"ז בכלל, חוץ מהשנים תר"ז ותר"ח, שבהן היו הפסקות במדידות, ובכן 68 שנים. מספרי ימות-הנשמים ידועים רק אצל השנים תרכ"א—תרע"ג, וגם אלה נמסרים בטבלא ה'.

הכמות השנתית הבינונית של הנשמים ב 68 השנים הללו היא 669 מ"מ. הכמות הזאת אינה פחותה (ובמקרים רבים היא עולה) מזו של אירופה התיכונית (הכמות השנתית הבינונית של הנשמים בווינה 555 שנים היא 628 מ"מ), אבל השנויים משנה לשנה הם בירושלים גדולים מאד. שנים נשמות ושנות בצורת באות לפעמים תכופות זו אחר זו; כמקרים רבים באה אחרי שנות-בצורת אחדות שנה נשומה מאד (תרל"ד; תרל"ח). השנה הכי שחונה היתה תר"ל עם 319 מ"מ נשם או 47.7% מהכמות הבינונית, והכי נשומה שנת תרל"ח עם 1092 מ"מ או 163.2% מהכמות הבינונית. כשנתבונן לבינוניים של התקופות בנות עשר שנים, נמצא בהם מחזוריות ידועה. הנשמים מרובים בתקופה תר"א—תר"ט, פוחתים בתקופה תרכ"א—תר"ל, הולכים ומתרבים עד תקופת תרנ"א—תר"ס ואח"כ שוב הולכים ופוחתים.

טבלא ה'. כמות-הנשמים (מ"מ) בירושלים בשנות תר"ז—תרע"ז ומספרי ימות-הנשמים בשנות תרכ"א—תרע"ג.

שנה:	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
מ"מ:	-	-	-	-	-	-	-	585	506	602	-
שנה:	תר"א	תר"ב	תר"ג	תר"ד	תר"ה	תר"ו	תר"ז	תר"ח	תר"ט	תר"י	תר"יא-י"ג
מ"מ:	844	646	488	857	666	786	976	781	640	-	787
שנה:	תרכ"א	תרכ"ב	תרכ"ג	תרכ"ד	תרכ"ה	תרכ"ו	תרכ"ז	תרכ"ח	תרכ"ט	תר"ל	תרכ"א-תר"ל
מ"מ:	550	616	581	516	395	488	680	740	634	319*	351
י"מ:	40	44	48	43	39*	58	65	62	61	44	50.4

שנה:	תרל"א	תרל"ב	תרל"ג	תרל"ד	תרל"ה	תרל"ו	תרל"ז	תרל"ח	תרל"ט	תר"ס
מ"מ:	487	470	481	1003	677	420	348	1092	410	601
י"מ:	49	53	46	71	57	52	41	68	39	55
שנה:	תרס"א	תרס"ב	תרס"ג	תרס"ד	תרס"ה	תרס"ו	תרס"ז	תרס"ח	תרס"ט	תר"י
מ"מ:	677	687	678	812	665	746	795	520	906	629
י"מ:	56	60	60	70	58	54	49	52	54	64
שנה:	תרנ"א	תרנ"ב	תרנ"ג	תרנ"ד	תרנ"ה	תרנ"ו	תרנ"ז	תרנ"ח	תרנ"ט	תר"ס
מ"מ:	859	765	976	746	648	958	931	756	627	596
י"מ:	69	65	64	68	56	72	59	65	62	57
שנה:	תרס"א	תרס"ב	תרס"ג	תרס"ד	תרס"ה	תרס"ו	תרס"ז	תרס"ח	תרס"ט	תר"י
מ"מ:	405	509	677	585	948	990	526	755	780	650
י"מ:	42	53	57	51	61	64	57	61	55	57
שנה:	תרע"א	תרע"ב	תרע"ג	תרע"ד	תרע"ה	תרע"ו	תרע"ז	תרע"ח	תרע"ט	תר"ל
מ"מ:	940	683	652	462	544	699	-	-	-	668
י"מ:	63	59	69	-	-	-	-	-	-	-

המספרים של ימות-הגשמים בכל שנה מקבילים בדרך כלל לכמויות השנתיות של הגשם. מספר הימים עם כמות לא פחותה מ-0.25 מ"מ היא בחשבון מסוצע מ-58 שנים 56.8. צריך לשער את כל ימות-הגשמים (מ 0.10 מ"מ ולמעלה ביום) ל-60. המספר הכי קטן של ימות-גשמים (39) היה בשנת תרכ"ה. הכי גדול (71) בתרל"ד.

טבלא ו. חלוקה שנתית של הגשמים בירושלים (53 שנים).

שנה	פסח	סיון	אדר	שבט	תמוז	ניסן	חשוון	קנין	אבן	אדר
כמות (מ"מ):	0.7	11	60	146	169	128	104	43	7	669
לאלף מהשנה:	1	16	90	218	253	191	156	64	11	1000
על כל יום של החדש										
או השנה (מ"מ):	0.03	0.37	2.00	4.71	5.45	4.53	3.35	1.43	0.28	1.88
ימות-גשמים:	0.2	1.8	6.3	9.6	12.5	10.3	9.1	5.4	1.6	56.8
עובי (מ"מ ביום-גשם):	3.5	6.1	9.5	15.2	13.5	12.4	11.4	8.0	4.4	11.8

הטבלא ו' מראה את חלוקת הגשמים לחדשי השנה. בדרך כלל סתחיל הגשם בירושלים בסוף אוקטובר ונמשך עד אמצע מאי, ובכך עונת-הגשמים נמשכת בקירוב 6 1/2 חדשים. אבל כמו בכמות השנתית כך גם בהתחלת הגשמים ונמירתם חלים שנויים גדולים משנה לשנה. מ-53 השנים תרכ"א-תרע"ג התחיל הגשם יורד 7 פעמים בפסח (בששה מקרים מהם בכמות מעטה מאד, ואח"כ לא ירד גשם באותן השנים באוקטובר). 35 פעמים באוקטובר, 11 פעם בנובמבר, 2 פעמים נפסק הגשם ביוני, 81 פעם באדר, 20 פעם באפריל. פעם אחת, בשנת תר"ן, ירד גשם באוגוסט (2 מ"מ). שנה אחת (תרנ"ז) לא ירד שום גשם באפריל ושנה אחת (תרס"ו) - בנובמבר. עיקר הגשם יורד בארבעת החדשים דצמבר-מרס, שלא נשאר אף שנה בלי גשם והמקבילים יותר מארבע חמישיות

(818⁰/100) מכל הכמות השנתית; דצמבר וינואר יחד מקבליהם קרוב לחצי (471⁰/100). וינואר לבדו יותר מרבע. ינואר הוא החודש הכי עשיר בנשמים, אבל לא בכל שנה נופל בחלקו המכסימום. ב־58 השנים הנוכרות נפלה הכמות הכי מרובה של הנשם פעם אחת בחלקו של נובמבר, 15 פעמים בדצמבר, 20 פעם בינואר, 9 פעמים בפברואר ושמונה פעמים במרץ. כמות הנשם של ינואר השתנתה מ־3 מ"מ (תרל"ג) עד 367 מ"מ (תרנ"ז), ובאופן סתאים לזה השתנו כמותיות הנשמים גם בחודשים האחרים: בנובמבר העני בנשמים ירדו פעם אחת (תרנ"ה) 176 מ"מ, במרץ (תרנ"ג) 314 מ"מ (כמעט כמו בכל שנת תר"ל), ואפילו באפריל ירדו פעם (תרמ"ה) 166 מ"מ, מכאן רואים, כמה גדולה השתנותם של הנשמים בירושלים ואין להסיק משנה לשנה על הכמות החדשית של הנשמים, ואין גם לאמור על תופעות דומות, כמו שנוהגים הרבה מאתנו: בא שנוי באקלים, איש אינו זוכר דבר כזה! המספרים הנמסרים בספרים ורשימות הם עיפ רוב בינתים מתקופות קצרות בנות שנים אחדות או יותר ארוכות, אבל אינם סתאים למספרים המסשיים שבשנים בודדות.

עיי חלוקת הכמות החדשית (או השנתית) של הנשם במספר הימים שבחודש (בשנה) נתקבלו המספרים שבשורה השלישית של טבלא ו', המראים, כמה נשם היה עולה בחלקו של כל יום מהחודש (השנה), לו נתחלקה הכמות הזאת במדה שוה לכל ימות־החודש (השנה). ברור, כי המספרים האלה גדולים בשביל חדשי הנשמים (נובמבר—אפריל), קטנים בשביל חדשי המעבר (אוקטובר ומאי) ושונים לאפס בשביל חדשי הקיץ של ארצנו (יוני—ספטמבר). בשביל יום בינוני של השנה מתקבל מספר קרוב ל־2 מ"מ (1.83). למספרי ימות־הנשמים (שורה ד' של טבלא ו') יש מהלך שנתי מקביל לזה של כמות הנשמים: המכסימום (12.5) בינואר, גם המספרים האלה משתנים משנה לשנה: ככה למשל היה מספר ימות־הנשמים של ינואר 19 בשנות תרמ"ג, תרמ"ה, תרנ"ו ותרע"ג, ורק 3 בשנת תרמ"א.

מחלוקת הכמות החדשית (השנתית) של הנשם במספר ימות־הנשמים של החודש (השנה) הננו מקבלים את עובי הנשם (שורה ה' של טבלא ו'), הנותן לנו מושג על השטף הבינוני שבו יורד הנשם בחודש (בשנה). הננו רואים, כי העובי הבינוני של הנשם בירושלים הוא 11.8 מ"מ. מכסימום העובי חל לא בינואר, אלא בדצמבר (15.2) מ"מ בחשבון סמוצע ביום־נשם). בחודש הזה יורדים הנשמים דרך כלל בזעף; הנשמים הכי שוטפים, נשמי היורה, יורדים בדצמבר. הנשם הכי חזק במשך 24 שעות (מעת לעת) הוא בחשבון סמוצע בכל שנה בן 60 מ"מ וחל עיפ רוב בדצמבר, אך היו כבר מקרים של נשמים בני 100 מ"מ ויותר במשך 24 שעות.

ימות־שלג יש בירושלים בחשבון סמוצע 2.5 בשנה, עיפ רוב בינואר, אבל היו מקרים של שלגים גם בדצמבר ובפברואר, ואפילו בנובמבר, ובשנת 1910 (תרע"ב) ירד במרץ שלג בלי הפסק במשך 5 ימים (בימים 10—14), והוא היה מונח עוד בתוך העיר במשך כל היום החמשה־עשר, ועל הגבעות וההרים בסביבה עוד 8 ימים אחר־כך.

ימות־ברד יש בירושלים בחשבון סמוצע 3.

ימים עם ברקים ורעמים 8.5 בשנה, בעיקר בראשית עונת־הנשמים (אוקטובר ונובמבר) ובסופה (מרץ, אפריל ולפעמים גם במאי).

למאורעות הקהלה הקראית בירושלים.

הקהלה הקראית שבירושלים לא פסקה להתקיים במשך כל הזמן שהיה קיים הישוב היהודי בארץ. אם עכשיו קטן מספרם של הקראים ונוצרו אמיליו אנדות על סבת התמעטותם — מפני שנכוו בגחלתו של בעל .אור החיים וחלה עליהם קללתו, שלא יהיה להם מנן בעיר הקדושה, על שהעזו לחלל כבודו של הרמב"ם בזה שטמנו את ספרו, משנה תורה תחת המדרגות של בית כנסתם, — הנה בזמנים הקודמים היו בודאי מרובים, פחות או יותר, במספרם. כמו שהיה השם חגי' תאר נכבד אצל המושלמים למי שזכה להיות פעם אחת בחייו במכה, כך היה נהוג אצל הקראים התאר החשוב ירו' (= ירושלמי) למי שזכה לעלות פעם בחייו לירושלים. הרבה מהם היו מפקירים את עסקיהם ועוזבים את משפחותיהם כדי לעלות בדרכים הקשות לא"י. כמה מאותם העולים היו נשאים, כמוכן, בארץ ומשתקעים בה.

אני מפרסמים כאן שתי תעודות הנוגעות לעלייתם וישיבתם של הקראים בארץ. שתי תעודות אלו נמצאות בכיבליותקה הפומבית שבפטרבורג באסיפת כ"י של פירקוביץ(1). התעודה הראשונה היא משנת תקל"ח. שמונים קראים מפולוניה עם רבם בראשם החליטו לעלות לירושלים. בדרך קמה סערה גדולה שהטביעה את הספינה ואך שלשים מהם נמלטו ובאו ערומים לעיר נוזלוו (איבסטוריא). משם נסעו לעיר קראסוב ושם חטלו עליהם והושיטו להם עזרה. רק יהושע בן דוד ואשתו ובתו היחידה לא יכלו לנסוע לקראסוב, כי חלו וגם לא היו להם בנדים לכסות את מערוטיהם. יהושע בן דוד היה שוחט מהיר במלאכתו, והיהודים התלמודיים שבעיר, שהיו צריכים לשוחט, היו מפרנסים אותו. ענין זה, שהיו רבנים משתמשים בשוחט קראי, הוא תמוה קצת, אבל עובדה היא, כפי שנראה מתוך שיחתו לפי תוסו, אות הוא שבקרים לא היו או היחסים מחודדים כל כך בין הרבנים והקראים. בצר לו פנה יהושע בן דוד אל אחיו הקראים, אל רבם הלל בן יצחק קיריסי, ובקש מהם שיתנו לו בנדים להתעטף בהם, כדי שיוכל לנסוע בחזרה לפולוניה באחת העגלות שבאו משם לבחציסראי. אחרי שעזרוהו בבגדים, פנה שנית אל רבן של הקראים בבקשה שיעזרוהו בשכירת ספינה ההולכת לפטאנבול, מחמת שהוא מתגעגע על רבו שהלך עמו ממקומו כדי לעלות לארץ ישראל, וברור לו שכל מה שהביא הקביה עליהם הוא לא בשביל שיחזרו לפולוניה, אלא בכדי לנסותם, לראות

(1) העתקת המכתבים הוצאתי מתוך מחברת העתקות שעשה לעצמו חיי גורלנד בשנת

1866, שהואיל לחשאל לי הרב י"ל פישמן, ואני סביע לו בזה את תורת.

אם יעמדו ברצונם והחלטתם ומשיכו את דרכם. סוף הדבר היה שהקראים מעדת כפא שכרו לו ספינה וגם נתנו לו מכתב מליצה אל עדת הקראים בקושטא שיקבלוהו בסבר פנים יפות ויעזרוהו לעשות דרכו ירושלים¹).

התעודה השנית מספרת לנו כבר על גורלם של אותם העולים בירושלים לאחר עשרים שנה בערך. הזמן—שנת תקני"ט—היה בעצם ימי מלחמתו של נפוליאון עם נזאר משא תחת חומותיה של עכו. מצב ענינים זה נתן מקום לישמעלים (בלי אלף). כך כותב בעל התעודה שלפנינו מרוב התמרסרותו עליהם) שבירושלים לכלות את כל חמתם ב.כופרים. למרות זאת שנפוליאון התנהג כסבלנות רתית נפלאה—מספרים, שכרי להוכיח למושלמים שאין ברעתו שום פניה רתית היה נוהר בעצמו להתנהג בהיותו בקהירה במנהגים של האישראלים—הוציא השולטן פירמן, שבו קרא למושלמים להתאחד לשם מלחמת מצוה והגנה על הארץ, שהיא עריסת האישראלים סימי קדם, מפני הצרפתים שויתרו על כל רת והכחידו את כל הקדוש ברתם הם. אם לא הועיל כרוז זה לקום נגד הצרפתים את יושבי הארץ למלחמה קדושה, הנה בירושלים עשה כרוזו של השולטן פרי. וכאן מצאה האכזריות הפראית מקום להנקם ביהודים ונוצרים וקראים כאחת. באגרתו של חכם הקראים הירושלמים, מרדכי לוי, אל אחיו בקרים אנו שומעים הר קול מצוקותיהם של הקראים בירושלים, שהיו בלי סגן ובלי אמצעי חיים באותן השעות הרעות.

I.

להרב החכם הכולל רבם של בעלי מקרא ולאלופי מנהיגיהם רב שלמכון ייפני. הן ידוע למעלת כבודכם כל הקורות אותנו ואשר אף השם עלה בישראל שנרבו לבם לעלות לארץ הקדושה וגם בי היתה יד השם יותר מבכל אחי להפיל יי אותי לחולי ולא הצלתי מן הים כלום ונשארו ערומים אני ואשתי ובתי היחידה שהשאיר לי השם יתברך שמו. וכדיום אחי הנשארים נסעו מזה לעיר קראסוב ואולי שם יתנו לכל אחד מהם איזה בגד ללבוש ואני לא יכלתי ליסע מחמת חולי ואין לי שום בגד במה ליצא מפתח הבית ובלילה במה לשכב, ושמעתי שבאו ענלות ספולין לעיר באחצית שאנו יכולין ליסע לפולין עליהם, כי אסן כה וכה ואראה כי אין איש להחזיק ידי באופן שאוכל לבוא לעיר הגדולה עיר סטאנבול וסשם היה יכול להיות שיתנו לי אנשי עיר סטאנבול ספינה לארץ הקדושה, אך כלתה נפשי לתשועה הזאת שאני רואה שאין רצון הבורא ביה לזה שהשליכני לארץ אחרת בערום וחסר כל ורצונו היה להביאני לידי סתן בשר ודם, אכן אל מי מקדושים אפנה להלבישנו איזה בגדים, כי בעלי תלמוד אנשי עירכם הם עניים ודלים ודי שהם מחזיקים אותי עד הנה באכילה, אכן אליכם אישים אקרא בני רחמנים לרחם עלי ועל אשתי ותנו לנו איזה בגדים להיות עלינו לצל יומם ובסה להתכסות בלילה סקרח כי הביאני יי יתברך לידי שאלה ובקשה. אכן אנשי חסד חוסו ותחוסו עלי ואל תשיכוני ריקם כי השם ית' ימלא חסרונכם מסיא (=ממקום אחר) וזה הוא דבר האיש אשר השם השליכו אל ארץ אחרת מבית אביו ומארץ מולדתו.

יהושע בן דוד יציו.

(1) כל הפרטים המסופרים כאן ואינם בעצם האגרות הנתנות למסן ניפולו מתוך הקטע של מכתב ההמלצה מעדת כפא לעדת קושטא, שספני קסעותו לא הבאנוהו כאן.

הן ברך לקחתי וברך לו אשיבנו להיה הרב החכם הכולל רבם של בעלי מקרא ולאופי ראשי קציני מנהיגיהם שלוסכון יסני לעד.

מבלא איש דברים אנכי כי כלימה כסתה פני לדבר פה אל פה לפני רום מעלתכם אכן באתי בסכתב לאסר ולהודיע את רום מעלתו את אשר נשאר לי ברעת לילך בדרך אשר הלכתי בה. בדרך ארץ הקדושה. כי נראה לי לפי עניות דעתי ולפי מיעוט שכלי אשר ענה הבריא אותנו היה לנסותנו הנלך בדרכנו ולא כדי להחזירנו לסדינותינו. אכן אליכם אישים אקרא כי אנשים אחים נחנו אב אחד לכולנו אל אחד בראנו וגם נמלתם חסד עמדי אל תמנעו עוד חסרכם מלעזור לי להתאמץ במצוה רבה להתעסק בשכירת הפסגה. כי שמעתי שיש פסגה שהולכת ליום המחרת לסמאנבול כי האנשים המחזיקים בדת התלמוד אין רצונם להתעסק בדבר הזה. כי רצונם שאשב במקום לשחוט להאכילם בשר ובוודאי אם יתנו לי כל הון דעלמא אין אני דר אלא במקום תורה כי פה שהלכנו מארצנו. אחרי רבינו הלכנו. אכן למי מהגדולים אפנה לעזרנו בכרי שאוכל לישב על הפסגה. כי זאת ידוע למעלת כבודו שאין מלה בפי ומענה בלשוני לדבר עם הישמעלים אכן בשאלתי ובקשתי לגמול עוד חסד עמדי ואל תשיבני ריקם ואם תעזרנו גם על הוצאות. אזי השם ימלא חסרונכם ומשאלות לבכם ממקום אחר ובשכר [זה] יבוא משיח צדקנו וינאלנו. אמן.

כיד יהושע בטהריר דוד יציו.

II.

כתב מבני עדת הקראים בירושלים [בשנת ה' תקניט] לאחיהם אשר באי קירים קיק קלעא וקיק גולווא וקיק כפא אשר בראשם עמדו או בנימין אנא ביר שמואל אנא ואחיו אברהם אנא. יצחק קלפא הזקן. יצחק החזן המלמד וכו'. משה צלבי סינאני ביר אברהם צלבי סינאני וכו'.

ואחר דרישת שלוסכם וטובתכם בלב תמים כל הימים ונקיון כפים מתוככי ירושלים אותותי אלה יגידון לפני מעיב סאודותינו מיום שבאו הירושלמים שרים יצחק ירו' ואברהם ירו' ונחמו ירו' ונשיהם הי' שבא עם אחי כהיר סעדיה לוי חזנתו ושלחתם לנו בידיהם הספקתנו וקצת כספי החוב וכתבים ושלחתי לכם עמהם תשובת כתביכם ולא ידעתי אם הגיעו לידכם וגם כתב אחר שלחתי לכם עם הערלים העמלקי ולא בא אפילו אותיות שנים וכו' ובפרט זו השנה שבאו כתבים לכל האומות וספינות הערלים והרבנים באו להם ואנחנו לא בא לנו שום כתב מקהלתכם ולא סקיק קוסטנדינא ובמאד לבי נשבר ונרכה ונכאב ומר לי וחרה אפנו ונתעצבנו ונשארנו ריקם מכל טובה ועינינו נשאנו ליי אלהינו עד שיחננו וכו' ויתן בלבבכם חנה בעד שתחנו עלינו אולי תסקרו אותנו ותציאנו מאסורנו ותצילו אותנו מדחקנו ומעולות הישמעלים ומעבודת מצרים שמשלו בנו אנשי העיר העצבנים והאכזרים הישמעלים ישיו שהם מעבדים אותנו באכנים ובעפר סבקר ועד ערב. אנחנו וערלים ורבנים בעבודה עול ונלות במאד קשה. ספני ביאת חיל פרמון ריל פרנסים ששלך אסכנרדיא ודמיאט ומצרים וסביבותיה סכות ואסקלאן ועזא ויפו ורמלא עד עכה והוא יושב על עכה ולחם ילחם עם הניזאר משא וכמה אלפים שהרגן שישמעלים עד לאין מספר ואנשי עירנו ירושלים הישמעלים

כלם קמו על הערלים להרוג ולשלול שלל שלליהם ושלל היהודים והדיר של פרנק דיר של רומיים ודיר של ארמני ריל עמלק ואוסרו פקידי הערלים וכהניהם כמו ארבעים יום ולקחו מכל דיר יותר מאלפים כיסים וסרבנים חמשים כיסים והוציאו אותם. בעוד כמה ימים אוסרו כל הערלים בבית עבודתם ולקחו מהם שוחד אין למספר ונשארו אכזרים שלשה חדשים והוציאו אותם. והיום הגוים מתעללים עלינו ועל הנצרים והרבנים עלילות רעים שונים משונים ולא נוכל לצאת מבתינו חוצה לא לשוק ולא לחובות מעצם החסם שהם עושים עמנו משפטי נקמות ולוקחים מדינו שחד וממון בכח זרוע ואין לנו מציל מידם ונפשותינו על כפינו ונאמר היום יהרגו אותנו יעבור יום נאמר מתר יהרגו אותנו, ובסכנה גדולה ובצער גדול יושבים אנחנו על פי הנס בעה"ר צרותינו לא די לנו גם שלח אחרינו מושל העיר ישו והתעלל עלינו ולקח ממנו מאה וחמשים גרו' עונש וגם ל' גרושות בעד האנשים שהצילו אותם מידו נהיו כך מאה ושנים גרושות מלבד ההוצאה שפודתי לישמעלים אילי העיר שלקחו ממני תיק גרושות בכח זרוע. ובעלילותם שהם מתעללים עלי בכל יום ובכל רגע הישמעלים שהיו שוכנים ברוד המלך עליו השלום ובאו להוציא אותנו מבתינו ולשכון בבתינו המה והלכתי לגדולי העיר ובביתי ספנה אל סנה נתבלבלתי והלכתי לשיך אשלאם ושלה אחריהם ומנע אותם ולא קבלו דבריו עד שלקחו ממנו שוחד כל הראו דלים (?) כל אחד מהם בכבודו וכמה סתנות להם ולגדולי העיר שנתתי וכמה צרות ורעות שעברו על ראשנו עד היום ומחר לוקחים ממנו שוחד בכח זרוע ואין מושל עליהם. ואין לברח מידם, היה רצוני לברוח מפניהם לא אוכל לפי [ש]פתחי העיר סגורות וכל הישמעלים שומרים על האומה יושבים אין יוצא ואין בא. וכל זה הצרות לא הספיקו בעה"ר הש' ית' יסף עלינו טרב עונותינו סכות מצרים ותחלואיה שהכה בהם פרעה והמצרים בזמן אבותינו ניכ הכה אותנו מניסה ארבה ורעב שחין אבעבועות וחלאים רעים ומלחמות מכל הצדדים, כל זאת המה נמצאים בירושלים וכסף אין בכיס ושום אדם לא יאמין ליתן הלואה ומקדון כסף וזהב בידי האנשים לא יתנו ולא יאמינו לתת בנשך ותרבית, גם כלי הבתים ובגדים אין קונה, כסף וזהב סוכרים ואין קונה, וגם לנו בנשך ותרבית לא מצאנו ללקוח בעד אחיתנו. וכל כלינו ובגדינו סכרנו בעד מאכל להחיות נפשנו ונפשי טפנו ועוללינו והיום לא נשאר בידינו ולא בבתינו מאומה ועינינו תלויות עליכם עד שתחוננו וייטב לבבכם עלינו ותראו לענינו ולדלותנו ותשימו עינכם עלינו, מה נעשה ומי לנו זולתכם ומי יקום במקום קדשו תחתכם צריך מעיכ תראו לנו ולירושלים עירנו...

(החובות שעלו עליהם מ' אלפים וקכ"ב גרושות עם החוב הראשון).

נכתב יום חמשי כ"ה ימים לחדש אייר שנת

ונספר בציון אית מעשה יי אל' לפיק מ' לספדיע.

ע"ה סרדכי לוי בלא"א הח' הש' שמואל הלוי

ירושלמי הזקן החזן תנצביה.

לְתוֹלְדוֹת הַיְהוּדִים בְּעֵזָה.

בחצר בית הכנסת שבעזה היה מונח עמוד של אבן גדולה. בהתחלת המלחמה העולמית הביא האכר המנוח מר אליהו הרשפלד את העמוד סעזה לבאר-מזכיה, ומבאר-מזכיה לראשון לציון, והוא הוקם על קברו אחרי מותו. העמוד הוא עגול, עם כותרת פשוטה בראשו, וניכר היטב שאינו אלא חתיכה מעמוד יותר גדול. נבהו של הקטע הוא בערך שני מטרים, ועליו חרותים שני עגולים, זה על גבי זה, ובתוכם שתי כתבות עבריות. העגול התחתון סמוך לעליון וחוטכו במקצת. הכתבת שבעגול העליון ניכרת היטב בכל אותיותיה, ובתחתון האותיות מטושטשות. כל האותיות (כמו גם העגולים) חרותות באבן, והכתב הוא מרובע דומה לכתב המצבות הספרדיות הרגיל בארץ-ישראל.

העגול העליון הוא גדול מהתחתון, הכתבת שבו היא מארבע שורות בצורה כזו:

המלאך

הנואל אותי סכל

רע יזכני לעלות

לירושלם.

החצי הראשון של הכתבת אינו אלא ציטטה מברכת יעקב (בראשית, ט"ח, ט"ז), בשני קטן בכתיב (במקור כתוב הנאלי, בלי וי"ו). הכתבת הזאת היא נדר מצד המקדיש, שנעשה בשעת מחלה או מקרה אחר. צריך לשער שהנדר נעשה בעזה, אולם קשה לדעת אם עצם העמוד שיך למנדר, או שהמנדר השתמש בעמוד עתיק, וחרת את שמו עליו.

נעבר אל העגול השני החותך את הראשון סתחתיו. העגול הזה הוא הרבה יותר קטן מהראשון, ואלכסונו הוא כמעט החצי מאלכסונו של העגול העליון, דהיינו — 8 ס"מ. הכתבת החרותה בפנים העגול התחתון היא הרבה יותר מטושטשת ויותר קשה לקריאה אותיות אחדות כמעט שאינן ניכרות בו. אנכי העתקתי העתקות אחדות בניד דק וגם בעזרת נידרסופג מיוחד, ואחרי עמל רב הצלחתי להבחין כמעט את כל האותיות.

הכתבת הזאת תופסת גם היא ארבע שורות בצורה זו:

הצעיר

ביש [ד]ה בן

יוסף צבי

ת[ס]ט.

המלה הראשונה היא די ברורה. האות השלישית שבשורה השניה היא שין. הדומה ל.שין' שבשורה האחרונה של הכתבת העליונה. האות הראשונה מהשם דוד אינה ניכרת די צרכה, אבל אין שום ספק בנדון לה. כמו כן ברורות המלים .בן יוסף צבי'. לעומת זאת אין האות האמצעית של השורה האחרונה ניכרת היטב ורק ע"ם קיים אחדים — ביחוד ע"ם קו שבאמצע המלה הזאת באתי לכלל דעה שאין זאת אלא .ס'. לפי זה קראתי את הכתבת שבעטל התחתון באופן זה: .הצעיר ביש(ראל) דוד בן יוסף צבי תמיטי'.

מי הוא דוד בן יוסף צבי, אי אפשר לדעת מתוך כתבת קצרה ופתומה זו. אולם דבר אחד ברור נכלל להוציא מפה, וזהו — שהיה קים ישוב יהודי בעזה בסוף המאה החמשים לאלף הששי.

בנוגע לעדת היהודים בעזה, אנו מוצאים את עקבותיה עוד בתקופת הנאונים. בס' הוריית הקורא נאמר, שבזמן הקודם לכבוש הערבים היו .היהודים אשר במזרח באים אל סדינת מעוזה (מכריה) להתפלל שם, ואשר במערב — היו באים אל סדינת עוזה, מה שמראה כי הישוב היהודי בעזה נשמר כמו בטבריה שהזמן הקודם לכבוש הערבים, בכתבי הגניזה נזכרו יהודי עזה במאה הי"א (למשל המכתב לר' אפרים בר' שמריה עזת י'). אולם במאה הי"ב לא מצאנו את זכרה אצל ר' בנימן ופתחיה, ור"י אחריו מזכירה דרך אנב, ולא ברור אם היה בה ישוב יהודי בזמנו, או לא¹.

לעומת זה אנו פוגשים את זכרון הישוב היהודי של עזה מחצי המאה הטי' לפינן הנוצרים ואילך. ר' משולם בן מנחם מוולטרה שבקר את אר"י בשנת הרמ"א, 1481, מספר על עזה כדברים האלה:

עזה קורין אותה הישמעאלים נאזה, והיא ארץ טובה ומשובחת, ופירותיה משובחים מאד, ושם נמצא לחם ויין טוב, אף כי היינות אינם עושים אלא היהודים. והיא מקפת ד' מילין ואין לה חומות, והיא סמוכה לים כמו ו' מילין, ובבקעה ובהר היא יושבת, ויש בה עם רב כחול אשר על שפת הים, וכמו ששים בעלי בתים יהודים וכמו כן ד' בעלי בתים שמרונים, והם יושבים בשמוע הארץ, ובראש הייודיקה (רבע היהודים) הבית מדלילה, והיה דר בתוכו שמשון הנבור...
ובמקום אחר מספר הנוסע הנ"ל ככה:

1) יותר קרוב הדבר כי לא היה ישוב יהודי באותה תקופה בעיר הזאת, אשר נחרבה כמעט לנמרי בהמסך המלחמות, הקודמות לצלבנים, שבין מושלי מצרים ומוריה, ואסנם נוסעי הצלב מצאו את עזה בחרבנה, וחרבותיה התפשטו על החר והעסק אשר לרגליו, כמו בזמנו. בש' 1149-1152 בנה בלדיון סבצר בקרבה, בכדי להגן על אשקלון מצד הנב, תגנת הסבצר נמסרה לאבירים מסיעת בני-היכלא, עזה נישבה שוב, אולם בשנת 1170 שורדה מחדש ע"י צבאות צלח אלדין האיובי, אע"פ שלא הצליח הלה ללכד את הסבצר, אולם אחר ספלת הנוצרים בקרני-חמין בש' 1187 נכנעה אשקלון, ואחריה נפלה גם עזה, מאז נפלה העיר בירי המשלמים, ולא שבה עוד לנוצרים, בשנות 1289, 1244 נזכרה עזה בקשר עם ספלתם של הנוצרים במלחמותיהם עם המשלמים והקראי-ומיאנים.

בעזה יש כמו חמשים בעלי בתים, בעלי מלאכות, וגם בהם נכבדים, ויש להם בית כנסת יפה קטן וכרמים ושרות ובתים, וכבר התחילו לעשות היין החדש, וכברז אותי ביותר, ובפרט ר' משה ביר יהודא ספרדי, והוא כבר מה מעט. ור' מאיר ספרדי צורף, והוא חותן משה דווילה סארינה ריאלה. והיהודים יושבים ברום הארץ, יריסם ה', ובית דלילה ברום הארץ, בראש היודיקה (רחוב-היהודים).

שבע שנים אחריו, 1488, בקר את עזה רבי עובדיה מברטנורא והוא מתאר כמו כן את העיר בתור עיר גדולה ויפה, אולם פתוחה בלי חומה. והוא מוסיף:
 וראיתי בעזה הבית, אשר הפיל שמשון על פלשתים, כפי מה שספרו לי יושבי הארץ בעלי בתים רבנים. ישבנו בעזה ארבעה ימים, ושם היום רב אשכנזי נקרא ר' משה ספראגה, אשר ברח מירושלים, והביאני אל ביתו בעל כרחי, והייתי עמו כל הימים אשר ישבתי בעזה. וביום השבת באו כל הפרנסים לסעוד עמנו, והביאו אשישי ענבים ופירות כמנהגם, ושתינו שבע(ה) או שמונה כוסות קודם אכילה והיינו שמחים¹.
 כל'ה שנה אחריו בקר רוד הראובני את עזה, וגם הוא מזכיר ישוב יהודי בתוכה (בארד ש' רפי' 1528).

קהלת היהודים בעזה התסידה במשך כל המאה הזאת (הטי'ז). המפורר הידוע ר' ישראל נגארה הוזמן בתור רב לעזה בשנת שע"ט (1619), ושם סת ונקבר הוא ובנו ר' משה אחריו.

גם בתנועת שבתי צבי, תופסת עזה מקום חשוב. שבתי צבי בקר את עזה בש' תכ"ה (1665) וכאן נודמן עם נתן בן אלישע העזתי, אשר נעשה לנביאו. הקהלה הקדומה הזאת התקיימה עד שנת התקע"א (1811) שבה נתבטל הישוב, שהתחיל להתמוטט לרגלי המכה שקבלה עזה במלחמת נפוליון (1799), מני אז נשבת הישוב בעזה. הוא נתחדש בשנת התרס"ג (1888), ובמלחמה העולמית נחרב שוב. הכתבת שלנו מקשרת איפוא את הישוב העזתי של תקופת שבתי צבי ונתן העזתי עם הישוב של סוף המאה הי"ח, ומשמשת חולית החבור בין שתי תקופות והוכחה נוספת ע"ד המשך הישוב היהודי שבעזה לכל הפחות במשך תקופה של שלש מאות וארבעים שנה — ממונו של ר' עובדיה מברטנורא ועד התקופה שלאחרי נפוליון הראשון.

1) כחמש שנים לפני רבי עובדיה, בש' 1488, מתאר גם הנוסע הנוצרי סברי את עזה בתור עיר מרובת אוכלסין, עם יהודים ונוצרים כמו בירושלים, ועשירה בצרכי אכל המצפיינים במיכם ובזול מחירם (מסעות ע' 291, מצומפ ע"פ רובינסון).

הַדְּבֹר הָעֵבְרִי בְּאֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל בְּמֵאָה הַחֲמִש־עֶשְׂרֵה¹.

המנוח אליעזר בן־יהודה, שהשתדלותו להחיות את הלשון העברית בדבור החי הנחילתו שם־עולם וכתר־אַלְמָּוֶת, פרסם לפני שנים אחדות מחברת בשם: **עד אימתי דברו עברית?**, ובה החליט, שהדבור העברי פסק דור אחד אחר האמוראים הראשונים רבי ושמאל, זמן מועט אחר האמורא רבי יוחנן². ואולם יש לנו עדות של נוצרי מסיח לפי תומו, שלא היתה לו שום כוונה להרבות בשבחה של הלשון העברית ולהעיד על חייתה, עדות, שלפיה עדיין לא מתה הלשון העברית בארץ־ישראל לנמרה אף בסוף המאה החמש־עשרה לספירת־הנוצרים.

הפרש הגרמני ארנולד פון האַרְף (Harff, 1471—1505), עבר במשך כמה שנים למסעיו בארצות שונות, ובכל מקום, שבא לשם, רשם רשימות שונות על מה שראה ושמע. בין שאר הרשימות השתדל לציין את המלים והבטויים בלשון כל ארץ וארץ כפי ששמע אותם יוצאים מפי בני־הארץ על הצרכים היותר הכרחיים של חיי יום־יום. לא מפי ספרים וסופרים למד מלים ובטויים אלה, אלא מפי השמועה. ותכליתו היתה לתת לתיירים־נוסעים שכמותו ידיעות קלות בלשונות החיות כפי שהן מדוברות בארצות שונות. שום תכלית מדעית או ספרותית לא היתה לפני ארנולד פון האַרְף.

והנה הוא בא לירושלים, וכאן בא במגע עם יהודי־ירושלים. בירושלים — הוא אומר — יושבים יהודים הרבה, והוא מכיר מתוכם יהודים מלומדים אחדים מלומבי ארדיה ושלשה יהודים אשכנזיים; ומתוך דבורם תפס מלים שונות. ומה משתוממים אנו לשמוע, שהפרש הנוצרי למד מן היהודים האשכנזיים והאיטלקיים מכרו כמה וכמה מלות־דבור עבריות! — בספר־מסעותיו, שהוציא פון

1) הרצאה, שהרציתי בעברית ביום י' באייר, תרפ"ג במחברת המזרחית הארצישראלית

(Palestine Oriental Society) בירושלים.

2) אליעזר בן־יהודה, עד אימתי דברו עברית? — הוצאת "קדימה", ניו־יורק תרע"ט.

נרוטי רק בשנת 1860. אנו מוצאים שני עמודים, שבהם באה רשימה ארוכה של מלים ובטויים עבריים, שהם לקוהים כולם מן הלשון הפשוטה והמדוברת, ואלה הם בשבילו Die Jutsche Sprach — הלשון היהודית בפשטות ובסתמות⁽¹⁾. ומכיון שרשם את המלים והבטויים על-פי השמועה בלבד, הם משובשים קצת, אבל לא קשה כל-כך להכירם⁽²⁾. לסנינו מלים, שהאדם זקוק להן לצרכי יום-יום: לחם, מים, בשר, גבינה, ביצים, יין, חומץ, שמן, סוס, תרנגול, אווזה, דגים, מלח, ספינה, גר, תבן, מססוא, רשא, עשבים, קערה, כף, כתונת, איש, אשה, בעל-בית, אנכי, אכילה, מרחץ, ובית-הכסא. ובכן — מלות-דבור נמורות. לא לשון-הדת ולא לשון-חכמים, אלא לשון-השוק, לשון הבית והחיים. ולא רק המלים הן כך, אלא אף הבטויים: טוב בוקר, טוב לילה — תרנום מלשון זרה, שוודאי היו יהודי-ירושלים מושפעים ממנה בדבורם העברי בימים ההם. עבריים יותר הם הבטויים: השם עמכם ומה שמו? — או שיחות קצרות אלו: יהודי אתה? — כן דברת!; כמה תתן לי? אנכי אתן לך זהובי. דבורים טבעיים של לשון עממית פשוטה וחיה. כן, ולא שמששות או מלות חיוב ושלילה כמו בימינו, ולא הן, ולאוי. אבל מה שמפליא ביותר היא פראזה עברית זו: סלונית, אנכי שוכב אצלך זה הלילה. פראזה בלתי-צנועה זו מלמדת אותנו הרבה בנוגע למצב התרבות והצניעות בתוך יהודי-ירושלים באותו זמן; אבל לענינו חשוב הדבר, שאפילו על ענין כזה מוצא פון הארף לנכון להביא בטוי עברי.

כיצד יש לבאר שמוש זה במלות-דבור עבריות בארץ-ישראל של סוף

המאה ה-19?

שני באורים אפשריים הם כאן. הבאור האחד הוא: שהלשון העברית שמשה או לשון מתווכת בין יהודי ארצות שונות, שדברו בלשונות זרות אחדות, ואמנם, בין המלים של Jutsche Sprach אצל פון הארף יש גם שתי מלים ספרדיות-איטלקיות בצורה אשכנזית: bever, beber — (שתה) ונם dormir — dormen (ישון). באין להם לשון משותפת אחרת הוכרחו היהודים

(1) עיין: Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold Von Harff, herausg. V. E. V. Groote, Köln 1860, SS. 187—189.

(2) עיין עליהם: I. Robinger, Die hebräischen Sprachproben bei Ritter Arnold von Harff (Monatsschrift für Geschichte und Wissenschaft des Judentums, 1920, LXIV, 71—75).

מארצות שונות לדבר ביניהם עברית לא רק בדבריתורה, אלא גם בעניני-חולין: על הצרכים החיוניים; באופן שהלשון העברית לא פסקה מלהיות לשון חיה במדה ידועה אף באותן השנים. — והבאור השני הוא זה: בסוף המאה ה-19, קודם שנתגברה העליה לארץ-ישראל מצד יהודים-ספרד מיד לאחר גירוש-ספרד (1492), עדיין היו היהודים ילידי-התוף (האיטלקים, הספרדים והאשכנזים) מועטים בערך. ועדיין היו בארץ-ישראל יהודים, ילידי-הארץ, שהמשיכו לדבר עברית פחות או יותר. אך לאחר שגדלה העליה הספרדית לארץ-ישראל, שנים מועטות אחר גירוש-ספרד, ואחר-כך, כשגם האשכנזים התחילו עולים לירושלים בהמון, ואף יהודים מארצות הלשון הערבית נתאחו כן יותר, — אז אך אז דכאו שלשת הוֹאֲרָגוֹנִים היהודיים (האיספניולי, האשכנזי והערבי) את הלשון העברית החיה כמעט לגמרה. אני אומר, כמעט מפני שעדיין היו בני קהלות שונות מוכרחים לדבר עברית זה עם זה מפני שאך העברית היתה הלשון המשותפת לכולם.

ראיה לבאור הראשון יש להביא מכמה וכמה מקומות ואסתפק רק במקום אחד: ר' שלמה פרחון, תלמידם של ר' יהודה הלוי ור' אברהם אבן עזרא, שחבר את הערוך שלו בשנת 1160, מבקש בהקדמתו סליחה מאת הקורא: אם ימצאו בו שננה וכו' או לשון שאינו סבואר ביותר ידיני לכף זכות, כי לא נהגו בני-עמנו לדבר בלשון הקודש כל כך, מפני שכל המקומות של ארץ-ישראל לשון אחת יש להם וכל האכסנאין הבאים אליהם יכירו את לשונם. לפיכך לא הוצרכו לשמש בלשון הקודש להיות רגילין בה. אבל כל ארץ-אדום משונים לשונותיהם זו מזו וכשיבואו אכסנאים אליהם לא יכירו דבריהם, הוצרכו לדבר בלשון הקודש, לפיכך הם רגילים בה יותר¹. — הן אמנם, מכאן יוצא, שהיהודים המשועבדים לערביים, כיהודי ארץ-ישראל, לא נהגו לדבר בלשון הקודש כל כך. אבל, ראשית, הפעמת המלים, כל כפי מוכיחה, שאף הם דברו עברית, אלא שלא דברו הרבה, בימיו של פרחון, כהיהודים המשועבדים לנוצרים; ושנית, הפעמת האכסנאים, בתור מכריחים לדבר עברית, חשובה היא לעניננו. אף בימיו של פון האַרְף הכריחו, כנראה, האכסנאים, היהודים ילידי-התוף, לדבר עמהם עברית.

ואף ראיה לבאור השני יש להביא מכמה וכמה מקומות. עוד בן-אשר בעל המסורה, מעיד, שבני-ארץ-ישראל, ולכל הפחות, בני מעוזה-טבריה,

1) הקדמה למחברת הערוך לריש פרחון, הוצאת ספרן, פקסבורג תר"ה.

עברית, ישיחו בשיחתם, והיא בפי האנשים והנשים והטף¹. והכתבים העברים המרובים, שהוצאו מן הנגיחה בפוסטאט שבמצרים, מעוררים את מוציאם החכם דיר יעקב מאן, לשער, שהלשון העברית, אפשר, אף היתה מדוברת במאה העשירית, האחת-עשרה והשתים-עשרה בארץ-ישראל². ואולם עוד כמה שנים אחר-כך שרדו בארץ-ישראל שרידי-יהודים, שדברו עברית, ואף על זה מעיד נוצרי, שבנוגע ללשון העברית היה אף הוא מסוּח לפי תומו. המיסיונר הגרמני רייכארט (Reichardt), שבקר את ארץ-ישראל בשנת 1853, מעיד על היהודים שבכפר סקיעין, בגליל העליון (אל-בִּקְעָה כיום), שהוא חושבם, כהרבה חוקרים אחרים, שעסקו בהם³. לשרידים, ששרדו מימי בית שני – שבימיו, רק לפני 70 שנה, עדיין דברו עברית⁴. ואולם מר יצחק בן-צבי, שבקר אותם זה לא כבר בתור חבר הוועד הלאומי של יהודי ארץ-ישראל, עומד ומעיד, ששפת הדבור העברי של יהודי-סקיעין היא ערבית מכמה דורות⁵. במהירות מרובה כל-כך נשתכחה העובדה של הדבור העברי החי אף בתוך יהודי-סקיעין עצמם על-ידי מסבות-הזמן והסביבה הזרה, שמקפת את שרידי עמי-הארץ מישראל שבארץ-ישראל, שלא נסמנו בין הערבים. על כל פנים, הדבר ברור, שבארץ-ישראל השתמש חלק גדול מן התושבים כמעט בכל הזמנים בעברית לצרכי-החיים. הדבור העברי של אליעזר בן-יהודה היה חדוש בזמנו; אבל, ככל המהרשים הגדולים, אף בן-יהודה מצא קרקע מוכשר לחדושו. בעוד שבחוקי-לארץ לא היה שום יסוד חיוני נוולת הספרות החיה לתחית הלשון העברית בדבור החי, כאן, בארץ-ישראל, היה יסוד כזה מפני שלא נשתכחה כאן הלשון העברית החיה מעולם ושמשה לשון מתווכת, בין-לשונית, אם אפשר לומר כך, בשביל קבוצי-היהודים המדברים בלשונות שונות, וביחוד בשביל אכסנאים וסוחרים ולומדים-נודדים ושאר נוסעים מכל המינים, שאך הלשון העברית יכולה היתה לעשות להם אמצעי של תוֹך. ודבר זה אנו למדים, כמו מתוך שאר ידיעות מבוררות, גם מתוך ספרו של הפרש-התייר, הנוצרי-הגרמני המסוּח לפי תומו, ארנולד פון הארף.

(1) "רקרוק הפעמים לבן אשר, עמ' 7 (עיין: ש. אסף, "בבל וארץ-ישראל בתקופת-

הגאונים", "השלח", כרך ל"ה, עמ' 449).

(2) עיין: I. Man, The Jews in Egypt and Palestine under the Fatimid

Caliphs, Oxford 1922, Vol. II, Preface. p. 9.

(3) י. בן-צבי, הישוב היהודי בכפר-סקיעין, חליאביב תרפ"ב, עמ' 22-24. ועיין גם-

כן: י. קלוזנר, עולם מההווה אודיסה תרע"ה, עמ' 201, 204-208.

(4) עיין מאמרו של דיר היינריך לוי (Löwe) בעתון Die Welt, 1911 No 13.

(6) י. בן-צבי, הישוב העברי בכפר-סקיעין, עמ' 20.

עפ"ל, ציון ועיר דוד.

א. תאור המקום.

מדרום לחומה הדרומית של מקום המקדש משתרע שטח רחב היורד בשתי מדרגות ממערב למזרח ובשש מדרגות מצפון לדרום ונופל במורדיו הזקופים לצד מזרח אל נחל קדרון ולצד דרום למוצא השלח. הוא משתפע לצד מערב אל גיא טירופיון החוצה את ירושלים מצפון לדרום. יוצא את העיר דרך שער האשפות ונמשך הלאה בדרך זו בין שני הרים ממזרח וממערב עד התלכדו בין השלח ובין עין רונל עם נחל קדרון הבא מצפון וניא בן הנם הסובב את העיר מדרום-מערב. אורך השטח הוא לערך 600 מטר מצפון לדרום ורחבו לערך 200 מטר ממערב למזרח. כל השטח מכוסה עפרות-שפך של חרבות משנות אלפים, שעליהן עברה המחרשה פעמים רבות ופוררה אותן לרסיסים. עפרות-השפך האלה ירדו גם אל הגאיות הסובבים את ההר וישפיעו את מורדיו הזקופים. הם הגביהו את קרקע הנחלים והגאיות וביחוד מלאו את גיא טירופיון אשר ממערב להר זה. מתחת לשכבת העפר מתגלה בעומק של 3.40 עד 12 מטר הסלע המצק של ההר הנראה לעין רק במורדו הדרומי שעל יד השלח. גבה סלע ההר במדרגה העליונה, הצפונית, 694 מ' ובמדרגה התחתונה, הדרומית, 644 מ' מעפה"י.

לצד צפון נסרד השטח הוה ממקום המקדש, הגבוה ממנו, ע"י חומה המתרוססת בגובה של 23 מ' מעל פני הקרקע. חפירות ורן¹⁾ הוכיחו, שהחומה הזאת שקועה בעומק של 24 מטר בתיך האדמה ושהחלק השקוע בקרקע הוא עתיק מאד. בחומה הזאת נמצאים שלשה שערים הסתומים היום והשקועים גם הם ברובם בתוך האדמה, שער כפול במערב, שער משולש באמצע ושער פשוט במזרח. את השערים הסתומים הללו רואים בקיר הדרומי של האולסים הגדולים הנמצאים היום מתחת לחצר מקום המקדש בפנה הדרומית-מזרחית והידועים בשם ארוות שלמה. דרך השערים האלה יצאו, כנראה, לרחוב שעבר ממזרח למערב ושחלקים מרצפתו הרוסית מצא ורן בעומק של 12 מטר מתחת לפני-הקרקע הנוכחים. בעומק 7 מ' מתחת לרצפת הרחוב הרוסית מצא ורן צנור מזמן קדום. הרמן גוטה²⁾ סובר, שבין הר הבית ובין השטח הוה היה גם כן גיא, שחבר את גיא טירופיון עם נחל קדרון באפן שהשטח הוה היה מוקף גאיות מכל העברים.

¹⁾ Charles Warren, Recovery of Jerusalem. London 1874.

²⁾ H. Guthe Ausgrabungen bei Jerusalem, ZDPV. v. [1882] עמ' 204—7
378—271.

לרנלי השטח הזה מסודח נמצא המעין היחידי של ירושלים, שמימיו נובעים בשפע ואינם נזכרים לעולם, הוא הניחון (1) או כמו שנקרא בימי חזקיהו, הניחון העליון (2) בנגוד לניחון התחתון, הוא השלח, שמימיו זורמים לאט לרנלי ההר מדרום. רק בנינים אחדים של ערבים בנויים על ההר הזה, בשנת 1881 היה שם גם בית של משפחה יהודית-ספרדית מירושלים (3).

ב. שם המקום.

את ההר המתואר רגילים חוקרי ארץ-ישראל לכנות בשם הר העפל. הוראת השם עפל הוא מקום רם ונשא (עפל = התרוסס, התנפח, בערבית عجل) כגון גבעה, מגדל, מצודה גבוהה או גם גבעה מבוצרת (4). עפל בת ציון (6) היתה מצודה חזקה ברומ הר ציון או הגבעה הגבוהה של הר ציון, שהיתה מבוצרת. יותם בן עזיהו בנה לרב בחומת העפל (6) ומנשה בנה חומה חיצונה לעיר דוד מערבה לניחון בנחל... (וסב לעפלי (7). העפל הוא כנראה שם נרדף להמלוא. בלכוד דוד את מצודת ציון, בנה סביב מן המלוא וביתה (8). שלמה בנה את בית ה' ואת ביתו ואת המלוא ואת חומת ירושלים (9) ובה סגר את פרץ עיר דוד (10). גם חזקיהו בנה את החומה הפרוצה ויחזק את המלוא עיר דוד (11). מכאן מוכח שהעפל או המלוא היה בעיר דוד.

יוספוס בתארו את החומה הפנימית, הקדומה ביותר של ירושלים, שנבנתה ע"י דוד ושלמה ומלכי יהודה שמלכו אחריהם, אומר בין יתר הרברים, שקו החומה נמשך מדרום על יד השלח צפונה למקום הנקרא עפלה (Οφλα) ויצא משם לאולם המזרחי של המקדש (12), ובכן היה העפל בפרק הצפוני, העליון, של הר ציון או עיר דוד הגובל עם מקום המקדש. הלאה מספר יוספוס, שבמקודת סיטוס העלו אנשי חיל רומא באש את הארכיון, את הרובע אקרא, את בית המועצה ואת מחוז העפל (13). הארכיון ובית המועצה היו על יד בית החשמונאים בשוק העליון מסול לפנה הדרומית-המערבית של מקום המקדש. על אדות מקומה של המצודה היונית אקרא מתפלנות דעות החוקרים, — אם היא היתה בשוק העליון קרוב לבית החשמונאים, או בשוק התחתון, כלומר מדרום למקום המקדש. העפל נמצא בכל אופן עפ"י יוספוס בפרק העליון של הר ציון.

ג. ציון או עיר דוד.

ההר הזה הנמצא היום מחוץ לחומות ירושלים היה במבנהו המוצק, במורדיו הסלעיים הזקופים המוקפים נאיות ובמעונו הכביר הנובע לרנליו עלול ביותר להיות עיר-

(1) מליא, א' ליג. (2) דהייב ליב לי.

(3) שם, Guthe, Ausgrabungen

(4) השוה: מליב ה' כ"ד; ישעיה ליב, י"ד. הרגום יונתן בן עוויאל למסוק האחרון: בית צדיאה, כלומר בית סארב, מגדל שסמנו אורב הצופה לאויב המתקרב אל העיר.

(5) סיכה ד' י"ח. (6) דהייב כ"ז ג'.

(7) שם ליג, י"ד. בשני המקומות האלה סתרגם יונתן את המלה עפל במלפרון.

(8) שמואיב ה' ס'. (9) מליא ס' ס"ו.

(10) שם י"א כ"ז. (11) דהייב ליב, ה'.

(12) מלחמות היהודים ה' 4, 2. (13) שם ו' 6, 3.

מבצר חזקה. עליו היתה בנויה עיר היבוסי, אשר שלט במצודתו החזקה, מצודת ציון, על העיר ועל הסביבה. ההרים הסמוכים, שנכללו בשם ירושלם לא היו מבוצרים ואליהם היה קל יותר לגשת, ביחוד מצד צפון. בני יהודה לכדו אמנם את ירושלם¹, אבל את מצודת ציון לא יכלו לכבש, והיבוסי נשאר ארון העיר במשך כל ימי שמוט השושמים. גם שאול, שנלחם כל ימיו בפלשתים מסביב ובעסלק לא נסה לעלות על עיר היבוסי, ורק גבור כרוד הצליח אחרי הכנות רבות ללכד את המצודה החזקה. מפני חשיבותה של מצודת ציון עשה אותה לבירתו ויקרא לה בשם עיר דוד ויחזק את ההר בחומות בצורות מסביב². הר ציון היה צר מהכיל את כל יושבי העיר עוד בימי ממשלת היבוסי, על יתר הרי ירושלים הגובלים עם ציון ישבו או בני יהודה יחד עם היבוסי³, וגם אחרי הכבוש הרשה דוד ליבוסי לשבת בהר אשר מנבג לירושלם הנקרא על שמו כתף היבוסי, שבו עבר הגבול בין נחלת יהודה ובין נחלת בנימין⁴.

בימי שלמה הלך הישוב בירושלם הלוך וגדול והעיר הלכה והתרחבה. עיר דוד אביו, אשר שמשה גם לו למושב בזמן הראשון⁵, לא יכלה למלאות את שאיפותיו הגדולות של המלך האריר, מצפון לה מתרום הר נבוה יותר, שם בנה לו בירה חדשה ומפוארה⁶. סמוך לארמונו הקים המלך את בית ה' במקום נבוה מביתו הוא⁷, ויבן חומה מסביב לירושלם החדשה⁸. אולם ביחד עם זה לא הוגיח גם את הבירה הישנה ובסוף ימיו, בנה את המלוא וסגר את פרץ עיר דוד אביו⁹.

במשך כל ימי הבית הראשון מלאה עיר דוד תפקיד חשוב, בהיותה הנקודה החזקה ביותר בירושלם, בקשו בה המלכים מפלט מפני חוקפיהם טפנים ומבחוץ, ולכן דאגו גם לחזקה ולבצורה. בקשור עברי יואש קשר במלכם בקש הוא מפלט מפניהם בבית מלוא ושם הרגוהו נפש¹⁰. בית מלוא הוא בליים המלוא או בית במלוא, כלומר ברובע המבוצר ביותר של עיר דוד¹¹. חזקיהו חזק את המלוא בפני סנחריב¹², ומנשה בנה חומה חיצונה לעיר דוד בכדי להגן עליה בפני צבא אשור¹³.

בעיר דוד, סמוך לבירתו של אבי המשפחה ובקבורתו, היו גם קברי מלכי בית דוד, שלשה עשר המלכים הראשונים מבית דוד נקברו שם; דוד, שלמה, רחבעם, אביה (אבים), אסא, יהושפט, יהורם, אחזיה, יהואש, אמציה, עזיהו, יותם ואחז. בסוף דברי ימי כל אחד מהמלכים האלה כתוב; וישכב... עם אבותיו ויקבר עם אבותיו בעיר דוד, או; וישכב... עם אבותיו ויקברו אותו בעיר דוד, או; ויקברו אותו בקבורתו עם אבותיו

(1) שושמים א, ה'.

(2) שמואיב ה, ז, ס; דהייב יא, ה, ז-ח.

(3) יהושע ס"ה, ס"ג.

(4) שם ס"ה, ה'; יח ס"ו. (5) מליא ג, א'.

(6) שם ס, כ"ד. (7) מליב יא, י"ט; ירמיה כ"ה, י'; ליה י-י"ב.

(8) מליא ג, א'. (9) שם יא, כ"ו. (10) מליב י"ב, כ"א.

(11) השוה; שמואיב ה, ס'; מליא ס, ס"ו; יא, י"ז; דהייב ל"ב, ה'. השוה גם את תרגום

השבעים למלוא — ἄραα = מצודה, מבצר.

(12) דהייב ל"ב, ה'. (13) שם ל"ג, י"ד.

בעיר דודי¹. חזקיהו הוא המלך הראשון שעליו נאמר שקברוהו. במעלה קברי בני דודי². פה לא נזכרה יותר עיר דוד. אין אנו יודעים, איפה הוא מקום. מעלה קברי בני דודי. בכל אופן לא נקבר חזקיהו בקברי המשפחה. בימי חזקיהו חזקה ההכרה הדתית בקרב העם ששמר את מצוותיו אשר צוה ה' את משהי³ ושם לב בלי ספק לאמור התורה לקבר את המת בתוך חומות העיר. מזמנו ואילך לא נקברו המלכים בעיר דוד, פגריהם הרחקו מסקום שם ישכן אל⁴.

בני עיר דוד הידועים לנו מכתבי הקדש היו מסודרים באופן כזה: בית המלך, שבנו סלאכי חדרם מלך צור מאבנים ומעצי ארזים⁵ עמד על אחת המעלות המערביות של ההר⁶. הוא היה בניי במקום גבה מסצודת ציון, כי דוד ירד מביתו למצודה⁷, שעמדה אולי במעלה השניה של ההר מעל לניחון וקרוב לו. במעלה השלישית היה בית הגבורים, אחריו, במעלה הרביעית, המרכה העשויה ולאחרונה, במעלה החמישית, היו קברי המלכים. מהמעלה התחתונה ירדו במדרגות לברכת השלח ועל ידה היה שערי העיר, שדרך בו יצאו לנ המלך⁸. הבדיקות והחפירות, שנעשו עד כה בהר, הראו לדעת, שכלב הבנינים שהיו בנויים מעל הקרקע שנענו בתים רבים על הסלע ולהם היו חדרים ותאים חצובים בתוך הסלע.

גם קברי המלכים היו, כנראה, חצובים בסלע. יוספוס מספר, שיוחנן הורקנוס צוה לפתח את קבר דוד והוציא ממנו 8000 ככר כסף, שבהם שכר צבא להלחם באנטיוכוס⁹. הורדוס נכנס יחד עם ידידיו בסתר הלילה אל הקבר ולקח ממנו אוצר של כלי זהב וכל יקר. אולם לאחר המעשה נפל פחד אלהים עליו וכדי לכפר על עונו צוה להקים על יד הכניסה אל הקבר בהוצאות טרובות מצבת זכרון סאבני שיש. ההיסטוריון ניקולוס הרמשקאי (Damascenus), ידידו ובן זמנו של הורדוס, מודיע גם הוא על דבר הקמת המצבה, אף שאינו מזכיר את חלול קברי המלכים עיי הורדוס¹⁰. הבדיקות והחפירות בהר הוכיחו, שבעיר דוד היו בורות וברכות לרוב חצובים בסלע ההר, שבהם נקוו מי הגשמים. בתאורים השונים על דבר המצב, שהעיר ויושביה היו נתונים בו בשעת מצור מסופר על דבר הרעב, שהיה עושה שמות ביושבי העיר, ואולם אף פעם לא נזכר, שהם סבלו מחסר מים.

עורק החיים של העיר היה מעינה הגדול והבלתי פוסק, הוא הניחון. אבל בהמצאו לרגלי ההר ומחוץ לחומת העיר היה יכול בשעת מצור להספך לקללה לעיר. הוא היה יכול להספיק מים לאויב ולתת לו את האפשרות להחזיק מעמד זמן רב. לכן צוה חזקיהו, בעלות מנחריב על ירושלים, אחרי הועצו עם שריו ונבוריו לסתם את מוצא מימי הניחון

(1) ראה את המקומות החם בספרי מלכים ודברי הימים.

(2) דהייב ליב, ליג. (3) מליב יית, ו'.

(4) השוה לזה גם יחזקאל סיג ז', מ'. (5) שמואיב ה', י"א.

(6) נחמיה י"ב, ל"ז. (7) שמואיב ה', י"ז.

(8) נחמיה ג', מ"ו-מ"ז.

(9) קדמוניות היהודים י"ג, 8, 4.

(10) שם מ"ז, 7, 1.

(אל נחל קדרון) ולחצב נקבה בתוך סלע ההר, לישר את המים למטה מערבה לעיר דודי¹). הלא היא התעלה הירועה הנמשכת מהניחון ועד השלח עם הכתובת המפורסמת שנתגלתה בשנת 1880 בקיר הנקבה. כנראה, לא היתה זאת הפעם הראשונה, שהשתמשו בתכסיס כזה כדי להבטיח ליושבי העיר את מי המעיין. החוקר האנגלי ורן גלה וחקר בשנת 1867/68 מכרה היורדת מגב ההר אל תוך ברכת הניחון לא רחוק מטוצא המעיין². ברור הוא, שבמכרה הזאת ירדו יושבי העיר אל המעיין והברכה לשאב מים בזמן שהעיר היתה במצור ואי אפשר היה ליושביה לרדת בדרך הרגילה אל המעיין. נראה הדבר, שהמכרה הזאת היא קדומה יותר מנקבת חזקיהו ואולי עודנה מימי היבוסים. התעלה, שחוצבה בימי חזקיהו בסלע ההר בהתאמצות מרובה ושכה יורדים המים בשפע מהמעיין אל הנקודה הנמוכה ביותר של העיר, מציגת קדמה רבה לעומת המכרה הנוכרת, שבקושי רב היה אפשר להעלות בה מים בכלים. על קדמת התרבות טראה גם העובריה, שהמלך חזקיהו קבע לזכר עולם את קורות עשית התעלה בלוחדאבן בקיר.

אני מוצא שהמכרה הזאת נזכרת בספור על דבר כבוש מצודת ציון עיי דוד. בעלות דוד על ירושלים לעג לו היבוסים, באמרו לו, שלא יבא העירה, כי אם יסיר העורים והמסחים³. כלומר שהעיר היא די חזקה, עד שגם עורים ומסחים יכולים להגן עליה. דוד סכיר את המצב והוא ירע, שכל זמן אשר לא יבטיח בידו את הדרך למעיין לא יוכל להחזיק מעמד בעיר, גם אם יצליח לכבשה. הוא סדד את אנשיו ומאמצם להסתער על העיר ומבטיח לעשות, כל סכה יבסו ויגע בצנור⁴ לראש ולשר⁴. כל המפרשים, למן הראשונים ועד האחרונים, מתקשים בבאור המלה, צנור. יונתן בן עוזיאל סתרגם: כל דקטל יבוסאה וישרי למכבש כרכא, ובעקבותיו הולכים המפרשים שלנו האוסרים, שהצנור הוא מצודת ציון, בהיות למצודה או למגדל גבוה צורה ארוכה וצרה כלצנור. בעלי בקרת הטקרא⁵ מסרסים את המלה צנור או נותנים לה באורים מזורים⁶. אולם לפי דעתי אין כל קושי בבאור המלה הזו. אחדי גלויו של ורן אין להטיל ספק בדבר, שרוד התבון למכרה הנוכרת, שהובילה למעיין הניחון, המכרה הזאת היא הצנור, שעשהו היבוסים כדי להבטיח בידו את הניחון, לכן היה כבוש נכבד מאד בעיני דוד התכסיסן. רק הנוגע בצנור וכובש את הדרך למעיין שולל מהאויב את אפשרות הקיום.

(1) סליב כ', כ', רחייב ליב, די, מסלי בן סירה 48, 10.

(2) Ch. Warren and C. R. Conder, Survey of Western Palestine, Jerusalem. — P. E. F. Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft, ע' 371-366, הוצא 1882, ע' 746 והלאה.

(3) שמו"ב ה', ו'.

(4) שם, שם ח', דהיא י"א ח-ו.

(5) ראה באוריהם של Wellhausen, Budde, Kittel.

(6) Wellhausen למשל תושב, שצנור הוא אבר בגוף האדם שנגיעה חזקה בו מספיקה

להמית את האדם, ועל יסוד זה קורא Budde צואר במקום צנור.

עיר דוד והעמל נכללו גם בחומת ירושלים של נתמיה. שנמשכה מברכת השלח בדרום עד המגדל הגדול היוצא מחצר המסדה אשר לבית המלך ועד חומת העמל בצפון¹). ארדיאנוס, שהפך את ירושלים היהודית למושבה רומית *Aelia Capitolina*, בנה מסביבה חומה חדשה, שבה לא נכלל ההר הדרומי-המזרחי הזה. הקסרית הביזנטית אידוכסיה הקימה את החומות על יסודותיהן העתיקים. על ההר הדרומי-המערבי בנתה מבנה נוצרית בשם ציון² ומאז קראו הנוצרים את ההר הזה בשם הר ציון (המסורת). שקברי מלכי בית דוד נמצאים בהר הדרומי-המערבי, בבית הנקרא במי הערבים א—נבי דאוד, מקורה בימי הביניים). הפרסים החריבו את החומה הביזנטית, ומהמאה השביעית והלאה הסתפקו בוני חומות ירושלים בקו הדרומי הנוכחי של החומה. מאז נשאר ההר הדרומי-המזרחי מחוץ לעיר ולא נושב מחדש.

ד. קורות החקירות בהר ציון או עיר דוד.

חקירת כתבי הקדש הביאה את החכמים בחצי השני של המאה שחלפה לירי המחשבה, שההר הדרומי-המזרחי של ירושלים הוא הר ציון הנכון ושב צריך לבקש את העמל ואת המלוא, את מצודת ציון ועיר דוד ואת קברי מלכי בית דוד. הם קוו, שחפירות מעטות בארמת ירושלים תספקנה כדי לאשר את השערותיהם. אמנם תקוותיהם לא נתמלאו בשלמותן, אבל בעבודותיהם החשובות הפיצו אור על השאלה הזו. ורן³ חפר בשנים 1870—1867 על יד חומת הר הבית ובעמל. הוא גלה שם חומות של מגדל גדול המחוברות לחומת הר הבית. ארכו של המגדל מסורח למערב, לאורך החומה הדרומית של הר הבית, 800 רגל, מצפון לדרום מעל למדרון המזרחי, הזקוף, של ההר 90 רגל ולצד דרום-מערבי 700 רגל. הנדבכים התחתונים של החומות הן הם מימי נחמיה והעליונים מהתקופה הרומית, מימי הורדוס או לכל המאוחר מומן ארדיאנוס. לפי דעתו החומות האלה הן שרידי העמל או המגדל היוצא מבית המלך העליון אשר לחצר המסדה⁴). מלבד המגדל הגדול הזה מצא עוד שלשה מגדלים קטנים. התגלית החשובה השניה של ורן בהר הזה היא המכרה או הצינור⁵. גומה⁶) חקר את תעלת השלח וחסר בהר בשנת 1881. הוא גלה מגדל קטן, שרידי חומות, מערות ובורות חצובים בסלע ובנינים מקושרים עם רצפות משוככות מהתקופה הביזנטית. שיק חקר את תעלת השלח וברק את ההר בשנים 1890—1886. בשנים 1909—1911 חפרה משלחת פרקר בהר החל מהניחון, תוצאות עבודותיה נתפרסמו ע"י האבא הדומיניקני וינצנט בירושלים⁶). חשובות מכלן הן החפירות, שעשה ריסונר ויל

(1) נחמיה ג' כ"ו—כ"ז; יוספוס, מלחמות היהודים ה' א' 3.

2) Ch. Warren, Recovery of Jerusalem. Ch. Warren and C. R. Conder, Survecy.

3) H. Gutte Ausgrabungen (8) נחמיה ג' כ"ו, כ"ז.

4) P. Vincent, Jerusalem sous terre (Les recents fouilles d' Ophel) 1911.

5) P. Vincent, Les recents fouilles d' Ophel. Revue biblique 1912. 105-86 ע'

בהוצאות הברון רוטשילד בשנים 1913—1914 במעלה התחנתה של ההר וקרוב לשלח¹⁾. הוא נלה ברכות ובנינים עתיקים מאד, שחלק מהם בנוי אבנים וחלק חצוב בסלע. בתוך עפרות החרכות מצא אבן עם כתובת יונית, ששמשה משקוף לבית כנסת יהודי בימי הבית השני. ויל הניע בחפירותיו גם לנקבת השלח העוברת שם. הוא מעורר את השאלה, אם הנקבה לא חוצבה בכונה תחלה בעקומים ובפתולים כדי לסוכב את קברי המלכים הנמצאים בפרק הזה של ההר. אם נכונה היא ההנחה הזאת, אז צריך לבקש אותם באחת המדרגות התחתונות בקרבת התעלה. תוצאות החפירות והחקירות של יובל השנים האחרון וביחוד הצלחתו של ויל לא השאירו מקום יותר לספק, שההר הדרומי המזרחי של ירושלים הוא עיר דוד. מחלקת העתיקות של ממשלת ארץ-ישראל הכינה תכנית רחבה לחפירות בהר הזה והזמינה מדינות, מוסדות מדעיים וחברות ארכיאולוגיות להשתתף במפעל הגדול הזה. עד היום הבטיחו את השתתפותם הברון אדמונד רוטשילד, שבהוצאותיו ימשיך ויל את חפירותיו מלפני המלחמה, החברה העברית לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה בירושלם, שלה הוקצב שטח רחב במעלות התחנתות של ההר על יד החפירות של רוטשילד, החברה האנגלית לחקירת ארץ-ישראל, המכון הארכיאולוגי לחקירת המזרח שעל יד האוניברסיטה בשיקגו, חברה ארכיאולוגית באיטליה, הדומיניקנים בירושלם ועוד. העבודה תתנהל בהשנחת חוקרי העתיקות המפורסמים ביותר החיים אתנו כיום: פלינדרס פטרי, מקליסטר ועוד. במשך השנה תעשה מחלקת העתיקות בדיקות במקומות שונים בהר והעבודה העיקרית תתחיל בראשית השנה הבאה. עולם המדע מחכה בהתענינות רבה לתוצאותיה.

1) Raymond Weil. La cité de David. Paris 1920.

לְתוֹלְדוֹת חֵיפָה.

בכל כתב-הקדש לא נזכר שם חיפה, למרות שהסביבה הסמוכה לה, מורדות הכרמל ונחל קישון שמשו במה להרבה מאורעות חשובים בתקופת המקרא. יש חושבים שבשירת דבורה בסמוך: אשר לחוף ימים, ועל ספרציו ישכון (שופטים ה' 17) הכונה היא לחיפה, ואמנם סביבתה של חיפה שיכת, לפי חלוקת הארץ לשבטים, לנחלת אשר. פליוס, בקדמוניות היהודים (י"ב, 18, 8), מספר, שתלמי לטירוס (117—107 לפני סה"נ), בא מסצרים והוריד את צבאו, 80000 אנשי-חיל, לחוף העיר סיקמנוס, ומכאן הלך לעכו (פטולוסאָה) לעזר לה במלחמתה עם אלכסנדר ינאי.

חוקרי הארץ עוד מימים רבים החליטו שסיקמנוס היונית אינה אלא חיפה הקדומה. היהודים קראו לה שקמונה ע"ש עצי השקמה (Ficus Sycomorus) שנדלו למכביר בימי קדם בסביבתה, שהמשנה ידוע לנו שמיני פרות בשם רימן היו מצטינים בטיבם בסביבות שקמונה, ואמרו חכמים: כל הרימן מטורין (מדמאי) חוץ טרימי שקמונה (דמאי א' א'). אין אנו יודעים בברור מה הם הרימן הללו. מוכרים שהם הפרות הידועים בימינו בשם רום הצומחים על שיח גדול הנקרא סָרָר (Zisypus Spina—Christi). גם אחד התנאים, תלמידו של רבי עקיבא, היה מהעיר שקמונה, ונקרא ששעון השקמוני (1) (בבא בתרא קי"ט ע"א).

שקמונה נמצאה דרונית-מערבית מחיפה הנוכחית במקום הידוע בימינו בשם תל-איסמך (תל-הדנים), בתל הזהה טמונים שרידי שקמונה הקדומה שהשתרעה על שטח רחב עד מורד הכרמל. מוצאים אנו בסביבה הזאת שברי עמודים, רצפות, אבני משכית (מזאיק), שברי כלי חרס חבוכית וגם הרבה אבנים מהקצעות וכתרות-עמודים מחטבות. מצאו פה גם אייאלו מטבעות מתקופת היונים בא"י. ידוע לנו שבשנת 126 לפני סה"נ בימי פריחתה של שקמונה טבעו בה מטבעות גדולות ויפות עם תמונתה של קלאופטרה, בתו של תלמי IV פילומטה, ועוד מטבעות אחרות (2). על מורדות הכרמל היורדים ושופעים לעבר תל-הרנים ישנן מערות-קברים וגם הן מעידות שהיה כאן ישוב גדול בימי קדם. החברה האנגלית לחקירת איי פלסטין אקספלורישן פונד התחילה בשנת 1887 בחפירות בתל זה. מצאו במורד המזרחי מערת קברים מענינת, ועוד שרידים אחרים, אולם עפ"י פקודת הממשלה התורכית הכרחו להפסיק את החפירות הללו (3).

(1) עיין ב. ז. בכר, אנדות התנאים בתרגום א. ז. רבינוביץ, כרך ראשון - חלק שני, יפו תרפ"א, עמוד 150.

(2) עיין Quarterly Statement של Palestine Exploration Fund, שנת 1907, עמוד 159, ראה גם ש. רמלי, מטבעות היהודים, ירושלים תרע"ג, עמוד נ"ה.

(3) עיין Q. S. של P. E. F. 1887 עמוד 226, וגם שנת 1896 עמוד 121.

חוקר הכרמל הגרמני גרף פון מילינגן¹) משער שהשם תל ארסמך נשתבש מהשם סיקמנוב. ידוע שהערבים נוהגים לתת צורה ערבית לשמות הזרים ומהשם סיקמנוב השמיטו את הסיום. נוסף והמלה סקם החליפו בנקל לסמך המובן להם, כי התל סמוך לים, מקום ציד דגים.

בתלמוד נזכרת חיפה הרבה פעמים ונכתבת לרב באי. היונים קראו לה חפה או חפה. היא השתרעה בצפונה של שקמונה במקום הידוע בימינו בשם חיפה אל-עתיקא (חיפה העתיקה). יש מבארים את המלה חיפה משרש חפה — כסה. כי ראש הכרמל הבא בים, מכסה וחופה עליה מכל רוחות הים. התיר סיר יהן מנרויל מהמאה הייג אוסר שנקראה כיפא עיש הכהן הגדול שמעון כיפא (לוקאס ג' ב'). שהוא בנה את העיר²). נוצרים אחרים מוצאים בשם כיפא את המלה העברית כף-סלע. כי על החוף ודועים הרבה כפיהים.

זמן התלמוד היה בחיפה ישוב גדול של יהודים. בבבלי מגילה כיב עיא ובירושלמי ברכות פ"ב ד' נאמר: .אמר רב אמי: חיפני (תושב חיפה) ובישני (תושב בית-שאן) לא ישא את כפיו, תגיא נמי הכי, אן מורדין לפני התיבה לא אנשי בית-שאן ולא אנשי בית חיפה... ספני שקורין לאלפין עיינין ולעיינין אלפין. גם הרבה הכמים היו בעיר זו. ר' אבדימי דסן חיפא (קרושין ליג ע"ב), ר' אבא דסן חיפא (שבת ס"ה ע"ב), ר' חלפתא דסן חיפא (ניסין ס"ו ע"ב). יוסף חיפני היה שמשו הנאמן של רבי (כתובת קיג ע"א). התלמוד מספר עיר, צידי חלון מסולמות של צור ועד חיפה (שבת כ"ו ע"א). תעשייה יקרה ואת היתה כסביבות חיפה עוד סימם קרמונים. לפי דברי התלמוד גם בני זבולון שנחלתם השתרעה יותר צפונה, עסקו בהכנת הארנמן. היה סין ארנמן שקראו לו כרמיל (דברי הימים ב', ג' י"ד) ואולי עיש הכרמל שעל חופו הכינדהו. היונים קראו גם לחיפה בשם פורפיריה מלשון פורפירון — ארנמן, ההסמוריון המפורסם של תקופת מסעיר הצלב, וילהלם איש-צור (886-1182 לסה"נ) מספר בספרו רבי-הערך³) שלמנקרד מושל הגליל נתנה, עיר-החוף חיפה שקוראים לה גם פורפיריה. מקום בשם פורפירון היה גם בדרומה של צידון, ובשם זה נקראה גם חיפה או שכונה קרובה לה, ספני שתושביה עסקו בהכנת הארנמן סמיני החלזון (*Murex brandaris, M. trunculus*) הנמצאים לרב על שפת הים.

אין לנו ידיעות מסצבה של חיפה אחרי תקופת התלמוד עד שנת האלף. בשנת 1047 עבר בחיפה הנוסע הפרסי נצרי-כוודי וכתב ביומנו — עזבנו את עכו ובאנו לכפר חיפה... בעיר (?) זו ישנם בוני-אניות וסכינים סידות גדולות הנקראות בשם ג'ודי⁴).

1) Dr. E. Graf von Müllinen, Beiträge zur Kenntnis des Karmels.

1908, עמוד 142. הספר הזה הוא הוצאה מיוחדת מהירחון ZDPV כרך XXXI—XXX.

2) The Book of Sir John Maundeville (1322—56) ע"ן 56.

T. Wright. Early Travels in Palestine 1848

3) Will. Tyrius. Historia Hierosolimitana IX. 13 fol 770.

4) Nasir-i-Khusrau, Diary of a Journey through Syria and Palestine ע"ן 14.

מתרגם מפרסית ע"י Guy Le Strange (1047).

במאה הייא היו הרבה יהודים בחיפה, והקהלה היתה מפרסמת בארץ ומחוצה לה. ידוע לנו גם שכליף בגדדי מסר את העיר לרשות היהודים והם שלמו רק מס שנתי. הגאון ר' אליהו בן שלמה הכהן עמד בראש בית המדרש בעיר צור, שהעבר מירושלים אחרי כבושה ע"י הסלג'וקים בשנת 1071. הגאון הזה בא לפני מותו (בכסלו 1088), לקדש את השנה ולחדש את הגאונות והמסיכה בבית הועד אשר בחיפה (1). אחרי שנים אחדות בשנת 1099 בא אסון גדול לקהלה היהודית בחיפה ולכל תושביה. מהצמון באו נוסעי־הצלב, כבשו את עכו ועברו לחיפה בדרכם ירושלימה. נוטפריד מביון מסר את העיר לסנקרד שנתמנה למושל הגליל. סנקרד צר על חיפה וההסטוריון של מסעי־הצלב הראשון אלברט מאַקס (2) מספר שתושביה היהודים והערבים התאחדו והגנו באמץ ובנבונה על עיר מולדתם. אולם צבא סנקרד היה חזק ורב, סוזן בכלי מלחמה שונים, וגם אניות ונציה שבאו סעכו עגנו בימה של חיפה ועזרו לו. אחרי מלחמה של ש"ו ימים, ב"ר לאונסט, התפרצו הנוצרים העירה, אספו את תושבי העיר סביב צלב גדול, ושחטו את כולם בלי הבדל גיל וסין.

ר' בנימין מסודילא שבקר את הארץ בתקופת הצלבנים (1170) מזכיר במסעותיו (8) את חיפה וחושב שהיא נת־חפר. אולם ר' בנימין טעה. נת־חפר מולדת הנביא יונה נמצאת בגליל התחתון ונקראת כפי הערבים בשם משהר.

בשנת 1187 עברה חיפה לשלטון צלח א־דין. תחת חסותו התישבו שוב הרבה יהודים בחיפה, ונוצרה קהלה יהודית גדולה. אילם בדורות הללו התפתחה והצמינה בעקר הקהלה היהודית בעכו. מסורה היתה בידי יהודי עכו, שעירם היא מחוץ לא"י, ולכן קברו את מתיהם בכפר יסיפ (כפר יוסף) הסמוך לעכו שהיה נבול איי והיה בו גם ישוב עברי חקלאי וגם הובילו את מתיהם לבית־הקברות של חיפה. תלמידו של הרמב"ן (1267) מספר בתוצאות ארץ־ישראל: "מעכו לחיפה ארבעה פרסאות, והדרך על שפת הים עד שמגיעים לחיפה. שם בית הקברות בתחתית הר הכרמל, שם קבורת הרב הגדול רבנו שמשון ביר אברהם בעל התוספות זק"ל, ושם קבור רבנו יוסף מבורגוני (מסדינת בורגוניה שבצרפת) זק"ל, והרב רבנו . . . בן רבנו יחיאל מפריש המכונה שיר דילשוש זק"ל. והרב יוסף משיינוש והרב ר' יעקב מוינורא זק"ל והרב ר' יעקב הקטן בן רבנו שמשון בעל התוספות זצ"ל ומורי הרב ר' משה ביר נחמן מנירונדא (רמב"ן) זק"ל וכמה גדולים לא ידענו שמותם (4). גם הרמב"ן שנחשב לאבי הישוב החדש בירושלים, הובא לקבורה בעיר חיפה על יד קבורת ר' יחיאל מפאריס, שבא לא"י שנים מועטות לפניו (6).

(1) ראה בספר החשוב J. Mann, *The Jews in Egypt and in Palestine under the Fatimid Caliphs* 189 עמוד I חלק 1920

(2) ראה XXVI—XXII פרק VII Lib Aix Albert 300 עמוד וכו'. הבאתי עמ"י Q. S. של P. E. F. 1914 עמוד 186.

(3) מסעות ר' בנימין מסודילא, הוצאת אשר, עמוד 64.

(4) ראה הספר ג' שחוצא ע"י החכם א. מ. לונץ, ירושלים תר"ם, עמוד 67-68.

(6) צ. נרץ, דברי ימי ישראל בתרנום ש. פ. רבינוביץ, חלק ח', עמוד 180.

הישוב העברי בחיפה התפתח ונדל, וכאשר בקר ר' יצחק חילו בשנת 1834 מצא בה קהלה יהודית מפרסמת כאנשים חסידים. חילו מזכיר גם את בית-הקברות שלרנלי הכרמל שבאים אליו העולים לארץ-הקדושה, להשתטח על הקברים הקדושים שבהם טמונים הרבה סחכמי ישראל מכל הארצות אשר מתו בעכו¹.

במאות הט"ו, הט"ז והי"ז מזכירים התיירים והנוסעים את חיפה מעט סאר. בודדים זכירה דרך אנב בשם כפר ותו לא. חיפה לא תפשה מקום חשוב בדורות הללו. העיר עכו הנשקפת מרחוק ויושבת בקצה השני של המפרץ היתה מרכז למסחר ותעשייה והיא העיבה גם את פרסומה של חיפה. במאה הי"ח לא שמה הממשלה התורכית לב, ולא דאגה לשלום איי. במחצית השנייה של המאה הזאת ב־1770 הכריז את עצמו השיך הברואי שהיר אל-עמר בתור מלך הגליל העומד ברשות עצמו, וקבע את בירתו בעכו. לפני הכרזתו זו הרס את חיפה ססבת מריבה שנפלה בינו ובין הממשלה המרכזית בקושטא. גם את המבצר שהיה בה החריב ואת תותחו היחיד העביר לעכו. כאשר עמד שהיר אל-עמר במצב איתן פקר לבנות חיפה חדשה, במקום שהיא בימינו. מקומה הראשון היה גלוי לרוחות הים וסערותיו, וגם פתוח לרוחה לשודדים הבאים מהשרון. סאבני העיר החרבה בנו חומה לעיר החדשה. החומה הקיפה את שלשת עבריה והיא היתה בצורה וחזקה ורק שער דרומי וצפוני היו בה, ודרך רחבה עברה משער לשער בהקבלה לחוף הים. על החומה היו מגדלים עגולים ומשמרות היו בהם. שהיר בנה לרנלי הכרמל סול העיר את המבצר הידוע בימינו בשם בורני א־סֶלָאם (מבצר השלום) ובעיר בנה את הסֶרָאִי ואת המסגר. בשנת 1876 הרחיבו את השער הדרומי כדי להקל על התנועה. גם פרצים אחרים עשו בחומה, ולאט לאט היא נחרבה ונעלמה. אבניו שמשו לבנין ולסלילה. גם מבצר השלום הולך ונחרב כי החיפנים נוטלים את אבניו לבנין ולסלילת הכבישים. רק שרידי חרבותיו והסראי המבקע מזכירים את מעשי הברואי שהיר אל-עמר.

במשך הזמן נעלמו ונסתרו גם החרבות של חיפה העתיקה. גלריהחול הבאים מהים בלי הרף, קברו אותן והגנים שנשעו עליהן הסתירן מעין הרואים. רק לפעמים תמצא בסביבה הזאת יסודות בתים, עמודים שכורים, אבנים מהקצעות, וכים סמוך ליבשה תוכל להכיר גם יסודות מגדל שנלי הים שוחקים ונורסים את שרידיו האחרונים. בחרבות חיפה העתיקה נטמנו הרבה אוצרות וכלים שונים, ומעשה בחופר בשנת 1878 שחפש אבנים לבנין בעיי המפלת, ומצא כד נחשת קטן ובו עד 1000 מטבעות זהב עתיקות עוד מימי הביצנטים בארץ².

הנוסע הצרפתי וולני שעבר בשנת 1788 בארץ, ופרט בספר מסעותיו³ את כל הישוב בזמנו, מוסר לנו דרישת שלום קצרה: חיפה כפר לא רחוק מעכו! וחמל!

(1) ראה שבילי ירושלים לרב יצחק חילו, ירושלים תרע"ט, כרך י"ג, עמוד 107.

(2) ראה Q.S של P. E. F. 1914 עמוד 189.

(3) C. F. Volney, Voyage en Egypte et en Syrie pendant les années 1783 - 85. Paris 1787.

בשנת 1829 נשלח מטעם הממשלה האוסטרית אנטון פון פרוקש כדי להגן ולשמר על זכויותיהם של היהודים והנוצרים נתיני אוסטריה. הוא מספר במסעותיו (1) שחיפה היא עיר מוקפת חומה ובה 8000 תושבים ומהם רק 10 משפחות של יהודים. אחרי ארבע-עשרה שנה בקר התיר הסקוטי וילסון את חיפה וגם סר אל ה.חדדי של ילדי היהודים ומצא בו רק 10 ילדים, כלם הבינו עברית ואחד מהם גם קרא ערבית. וילסון מספר גם שמלוהו נסה לדבר עם הילדים בעניני הדת ומישרהנוצרי, אולם הילדים פנו לאחור ועזבו את האורחים⁽²⁾. ב-1846 מדיע לנו הקונסול האנגלי רוגרס שחיפה מונה 3000 תושבים.

אחרי עשר שנים (ב-1856) בקר הנסע היהודי לדיוג אנוסט פרינקל את חיפה והוא כותב בספרו: ואלה ההודעות אשר השמיעני (צעיר ספרדי מחיפה): הננו מה (בחיפה) עדה אחת קטנה, כמעט הקטנה בכל ארמת-הקדש, מספרה לא יעלה רק עד מאה נמשות. המסחר הנהו לברו משען מחיתנו, להחיות בלחץ ובמצוק את נפשינו. אין עושה טוב ואין גם אחד אשר יחון אותנו לפקדנו בפקודת ישע ורחמים, בעת אשר יפוצו מעינות הישועה לבעלי ברית אמונתנו בירושלם, בחברון, בצפת ובטבריא מכל פנות ורחבי הארץ.

..... בית-תפלתנו מצער ומראית העמל על שניהו; בעד בנינו אין מה חנוך ותלמוד, ועל כן גם נבערים הננו מכל דעת. אמנות ומלאכת הידים נסגרו בעדם כבריח ארסון על כי לא נעזו בנפשינו לתת ביד הישמעאלים ולשלחם לבתימו. כי טוב שאת עוני ולחץ, מפנות אל החטאת הרובץ לפתחי⁽⁸⁾.

בחצי השני של המאה הייט התחילו התושבים להתרבות והכפר חיפה שלא היה לו ערך רב נעשה לעיר. ב-1868 באו הנרמנים, בני-ההיכלי לחופה של חיפה וב-1869 ירו את אבן הפנה לבית הראשון ואחרי זמן קצר הקימו את מושבתם הראשונה באיי, שהוסיפה הרבה ליפיה של חיפה ולהתקדמותה.

סימי, חבת ציון, והציוניות נשתנתה חיפה שנה רב ביחוד עיי התישבות היהודים בתיכה ועל הכרמל ובמושבות שמסביב לה. אך לזה ראוי להקדיש פרק מיוחד.

Anton von Prokesch, Reise ins heilige Land im Jahre 1829 Wien (1)

1831 עמוד 18 - 25.

(2) חלק II 1847 עמוד 289. John Wilson, The Land of the Bible

(8) ראה דיר ל. א. פרינקל, ירושלים: בתרנום עברי עיי בריי שמערן, וינא התריים

עמוד 367.

לשאלת המבטא העברי.

דוברי עברית הראשונים בארץ ישראל היו יהודי רוסיה שנמנשו מה עם היהודים הספרדים תושבי הארץ מכבר. היו להם רגשי הערצה ליהודים הספרדים בכלל ונשארו להם זכרונות מימי הילדות על יהודים ירושלמיים שהיו באים לרוסיה מלובשים בתלכשת מזרחית ומדברים עברית בהברה משונה. כלה פתחים. אין פלא אפוא שהם קבלו את המבטא הספרדי בדבורם העברי. המבטא האשכנזי נרמס להם כסמל הגלות ובנערם מעל רגליהם את אבק הגלות בכלל. עזבו גם את המבטא שהיו רגילים בו עד עכשיו. אולם קשה היה ליוצאי רוסיה אלה לסגל להם את המבטא הספרדי לכל פרטיו. הם לא יכלו לבטא את העי, הקי, הטי' והצי' באופן מזרחי-ספרדי וגם על מבטא השוא לא שמרו. הם רק בטאו את הקמץ הגדול כמו a באופן שאין הבדל בינו ובין הפתח. את החולם כמו o באופן שאין הבדל בינו ובין קמץ קטן ואת הת' הבלתי דנושה בטאו כמו ת' דנושה ובעקר קבלו את הנגינה הספרדית שהיא תמיד מלרע. המבטא הזה שאינו בעצם לא אשכנזי ולא ספרדי נשאר אצלנו עד היום הזה. אולם בזמן האחרון שוררת אי שביעת רצון גמורה במבטא זה בין חוגים שונים של הישוב בארץ. מצד אחד ישנם פוריסטים המדקדקים במבטא הספרדי לכל פרטיו ודקדוקיו ומשתדלים להפיץ את המבטא הזה בקהל. מן הצד השני טוענים כנגד הנגינה שמלרע המשוררים שלנו. הנגינה הזו היא סונוטונית מאד, השפה מאבדת על ידה את רכותה וגמישותה. ביחוד אין שום אפשרות לכתב שירים במשקל הטוני, אם להתחשב בנגינה זו. ואם גם נסכים לעזוב את המשקל הטוני, מה נעשה לכל השירה החדשה שלנו מימות נורדון ועד היום, שהיא כלה כתובה במשקל הטוני לפי הנגינה האשכנזית (מלעיל)? היתכן שנקריב את כל שירתנו החדשה לנגינה הספרדית, שלא ידוע עוד בברור, אם היא נכונה באמת? רוצה אני איפוא לברר מה שאלות אחרות הנוגעות למבטא מנקודת מבט מדעית מבלי לגשת לפתרון עצם השאלה. איזהו המבטא שעלינו להחזיק בו.

מבטא האותיות.

בהיות השפה העברית שפה חיה ומדוברת בפי העם היו לה בלי ספק הרבה מבטאים. בתלמוד בבלי שוררת הרעה שמבטא נכון של העברית היה רק ביהודה. אנשי הגליל דברו ברשלנות ולא בטאו את האותיות כהוגן וגם לא דקדקו בנגינה. ככה מסופר בתלמוד בבלי (ערובין נ"ג ע"ב) על גלילאי אחד שהלך ושאל: אמר לסאן, אמר לסאן? על זה ענו לו: גלילאי שומה, חמר למרכב או חמר למשתי, עמר למלבוש או אימר לאיתכסאה.

הספור הזה שיש בו הרבה סן ההומור העממי, לקוח בלי ספק מן המציאות. הוא מראה לנו שהגליליים לא הבדילו במבטא בין א' ח' ע' ושאת הפתח בטאו כמו e (החליפו איטר בחסר). במקום אחר בתלמוד (מגלה כ"ד ע"ב) נאמר: .אין מורידין לפני התיבה לא אנשי בית שאן ולא אנשי בית חיפה ולא אנשי טבעונן מפני שקוראין לאלפין עינין ולעינין אלפין. מה שמסופר פה על אנשי הגליל, מוצאים אנו במקומות אחרים ביחס ליהודי בבל. ר' חייא הבבלי היה לצחוק בארץ ישראל מפני שלא הבדיל במבטא בין א' ה' ח' ע'. אמרו עליו שכאשר הוא קורא את הפסוק (ישעיהו ח' ט"ז): וחכיתי לה' המסתיר פניו, הוא סחרף ומגדף, כי הוא קורא: והכיתי. במקום אחר (מועד קטן ט"ז ע"ב) מסופר שקראו לו בצחוק: עי"א. בכראשית רבה פרק כ"ז מסופר שבגליל קוראים איזיא במקום חיזיא (איכה רבתי, הוצ' בובר, עמ' 96). במקום אחר (ברכות ל"ב ע"א) מסופר שבבית מדרשו של ר' אליעזר בן יעקב לא הבדילו בין אלף לעין. התלמוד הבבלי מחליף לעתים קרובות ע' בא': אלתר = על אתר, קשיא דרבא אדרבא = על דרבא, וכ"ו. ככה מחליף התלמוד הבבלי גם כן ח' בה'. את המלה 'פחז' בפסיק: פחז כמים, דורש התלמוד (שבת נ"ה ע"ב): ועזת, הרתעת, פרחת נשמתך. גם הקראים אינם מבדילים בין ה' וח'. יהודה הדסי (אשכול הכפר איב קסיר) מבאר את שם הנקודה חולם מלשון עטרה ההולמת אותו, וככה גם השמרונים, לסרות זאת שמדברים ערבית ורגילים להבדיל היטב בין א' ע' ה' ח', אינם מבדילים במבטא האותיות האלה בקראם בתורה. להיפך תרגום השבעים, יוסף פלביוס ופילון מבדילים בהעתקת השמות הפרטיים שבתנ"כ לא רק בין א' ע', ה' ח' אלא גם בין ט' ות' ובין ק' וכ'1). אותו הדבר אנו מוצאים בתרגום הרומי של הירונימוס (וולגטה), שהוא אומר בפרוש, שאינו יכול לבטא את האותיות הארסיות מפני קשי ההברה שלהן2).

על יסוד כל זה אנו צריכים לבוא לידי מסקנה, שהיה מבטא רשמי לשפה העברית, שהוא נשמר פחות או יותר בטהרתו ביהודה ושעליו שמרו בקריאת התורה בבית הכנסת. בחיים לא היו שומרים על פירטי מבטא האותיות וביחוד בגליל ובבבל לא נהדרו במבטא ודברו בכלל ברשלנות. המבטא הגלילי והמבטא הבבלי היו דומים זה לזה. המבטא הרשמי היה פחות או יותר קרוב למבטא הקדום של האותיות, שהוא בלי ספק הבדיל בין א' ע' ה' ח' ובין ק' וכ', ט' ות', כי לולא זאת לא היה צורך באותיות שונות. תרגום השבעים ויוסף פלביוס התחשבו רק עם המבטא הרשמי.

מבטא התנועות.

קסץ גדול.

בתרגום השבעים, אצל יוסף פלביוס, פילון והירונימוס נמסר הקסץ הגדול תמיד ע"י a. זאת היתה ההברה הרשמית שלו וכנראה גם ההברה הקדומה. אברהם אבן עזרא אומר (צחות דף נ" עמ' ב') שרק בטבריא ובצפון אפריקא יודעים לבטא אל נכון את

1 E. König: Lehrgebäude der Hebräischen Sprache עמ' 81 והלאה.

G. Dalman: Grammatik des jüdisch-paläst. aramäisch עמ' 66 והלאה.

2 Siegfried: Die Aussprache des hebr. bei Hieronymus, Zeitschrift

עמ' 68 והלאה. IV für Alt. Wiss.

הקמץ הגדול. מזה יוצא לנו שאבן עזרא חשב את המבטא הספרדי של הקמץ הגדול לבלתי נכון. באמת ברור לנו, שהמנקדים חשבו את הקמץ הגדול ל-ס. זה יוצא לנו לא רק מהעובדה שצורתו היא גם צורת הקמץ הקטן, אלא גם מזה שהמנקדים שמים קמץ גדול גם במקום שמשקל המלה דורש ס. והספר דקדוקי הטעמים מעמיד בהקבלה את המלים ימים חדשים, מה שמראה שבשבילו היתה הברת הקמץ הגדול דומה להברת הקמץ הקטן¹. חושבים שהקמץ הגדול היה קודם a עמוסה קרובה ל-ס ובדבור הוא לאט לאט נהפך פשוט ל-ס². אבל גם במקרה זה נשאר המבטא הנכון פחות או יותר בארץ ישראל. בבבל בטאו את הקמץ הגדול כמו ס. המבטא הבבלי השפיע אחר כך גם על ארץ ישראל ולכן גם בנקוד הטברני הקמץ הגדול דומה בצורתו לקמץ הקטן והוא בא גם במקום שמשקל השם דורש ס³. שכבבל בטאו את הקמץ הגדול כמו ס מראות העובדות האלה:

(א) מבטא התימנים. למרות זאת שהם מדברים ערבית ובשפה זו מקביל תמיד פתח לקמץ הגדול העברי, הם בכל זאת מבטאים את הקמץ הגדול כמו ס. יהודי תימן באו לשם, כידוע, מכבל.

(ב) בתלמוד (מנלה י"א ע"א, מדרש אבא גוריון, הוצאת בוכר עמ' כ"ג) דורשים את המלה אחשוורוש בסופן אחי רש שכלם נעשו רשים בימיו. זה מראה לנו שאת הקמץ הגדול במלה רש בטאו כמו חולם, ז"א ס.

(ג) בתלמוד בבלי בא הרכה פעמים השם גידל בר מניומי. בירושלמי בא השם הזה בצורת גידל בר מניימן ובמקומות אחדים (פסחים פ"ח): גידל בר בנימן (פרנקל, מבוא הירושלמי ע"א ע"ב). מניומי בבבלי הוא אפוא קצור מהשם בנימן בחלוף ב' במ' ובאבוד הני' המופתית. בירושלמי בא או בנימן או מניימן. זה מראה לנו שאת הקמץ הגדול שתחת האות י' במלה בנימן בטאו בבבל כמו חולם, ז"א ס ובארץ ישראל כמו פתח.

(ד) על שתי כתבות יוניות שנמצאו ביפו כתוב השם: אבא מרי כך: Αββομαρί — Αββομαρησ. שתי הכתבות הן על מצבות של יהודים לא ארץ-ישראליים שנקברו ביפו⁴. על האחת כתוב שהמת היה בבלי, על השנייה, שהוא היה מהעיר Tosela שאינה ידועה לנו. הכתבות האלה מוסרות את הקמץ הגדול במלה אבא ב-ס ובמלה מרי ב-a. יש לשער אפוא ששם המתים היה אבא, שכבבל בטאו אותו abo ומרי הוא כנוי כבוד שקבלו בארץ ישראל, ועל כן פה בטאו את הקמץ הגדול כמו a. החולם.

תרגום השבעים, יוסף פלויוס ופילון מעתיקים עפ"י רב חולם ב-ס ורק לעתים רחוקות ב-ט. השואה בין השמות השמיות מראה לנו שהיו באמת שני מיני חולם בשפה

(1) ראה: Dalman שם עמ' 81.

(2) ראה: König שם עמ' 90 והלאה.

(3) ראה: S. Bacher: Die hebräische Sprachwissenschaft עמ' 7.

(4) Samuel klein: Jüdisch-palästinisches corpus inscriptionum עמ' 44.

מספר 120, 121, גם מספר 124 מכיל את השם אבא מרי כתור שם אבי המת בעור שהמת עצמו נקרא Beniamis. ז"א בנימן. נראה שהאב לא היה ארץ-ישראלי.

העברית: האחד שמבטאו היה au והשני o. יש חולם בעברית, שבארמית מקביל לו גם כן חולם ובערבית פתח שאחריה ו' שואית שמבטאים אותה au. ויש חולם אחר שבארמית מקביל לו קמץ גדול ובערבית פתח שאחריה אליף, ז"א a ארוכה שבטאו אותה אולי באופן עמום קרוב למבטא o.

דוגמאות	ערבית	ארמית	עברית
יום יוסא ^{يوم}	و -	ו	ו
שָׁלוֹם שְׁלָמָא ^{سلام}	ا -	גדול	ו

נראה הדבר שבזמן הקרום הברילו בין שני מיני חולם אלה, אולם אחר כך התחילו לשמש את ההבדל בדבור באופן שבארץ ישראל בטאו כל חולם כמו o וכבבל כמו au ומזה נתהוו שני המבטאים האשכנזי והספרדי, הספרדים מבטאים כל חולם כמו o, ובין האשכנזים ישנם מבטאים אותו כמו au או כמו aū או גם ei. לאשכנזים אין בזה מבטא קבוע, אולי מפני שהשפעו משפות העמים שבארצותיהם ישבו חלקים שונים של היהדות האשכנזית, יש לנו אפילו הוכחה שבין האשכנזים היו כאלה שבטאו את החולם כמו o. ספר חסידים דורש לכתוב את המלים בתפלות מלא תמיד, כדי שלא יבואו לידי טעות והוא נותן דוגמאות: לעוברך מלא ו' קודשך מלא ו' וכו' (ספר חסידים, הוצאת מקיצי נרדמים עמ' 134). זה מראה לנו שבזמן מחבר ספר החסידים היו מבטאים את החולם כמו קמץ קטן, ז"א o.

ה נ ג י נ ה.

בשמית הקדומה, שממנה נתהוו כל השפות השמיות שרדה נגינה חפשית, זאת אומרת בלתי קשורה בהברה ידועה ובלתי תלויה בארך ההברה או בקצורה, ז"א בלתי תלויה בזה, אם התנועה היא גדולה או קטנה¹. בכושית גם עכשיו ההברה היא חפשית. בערבית היא עפ"י רב מלעיל, רק במקרים שההברה האחרונה היא ארוכה, ז"א שיש בה תנועה גדולה, היא מקבלת את הנגינה. בעברית הקדומה היתה הנגינה מלעיל וזה נרם שעפ"י רב אבדה בעברית ההברה האחרונה לנמרי. qatala נעשה בעברית qatal קטל, כתב וכו'. מה נעשה עם הנגינה אחרי אשר אבדה ההברה האחרונה? המסורה חושבת שהנגינה נעשתה או מלרע לא קטל כ"א קטל. נגד דעה זו יש להעיר:

(א) לו היתה הנגינה במלה קטל, שָׁמַר כְּתַב מלרע, צריכה היתה הפתח תחת השפעת הנגינה להפוך לקמץ גדול, כמו שאנו רואים בשמות דָּבַר, חָכַם וכו', שהפתח הקדומה של ההברה נהפכה לקמץ גדול.

(ב) מין נקבה מן קטל, כתב. שמר יהיה: קטלה, כתבה, שָׁמְרָה. לו היתה הנגינה במלים קטל, שמר, כתב מלרע, לא היתה אובדת התנועה האחרונה. השפה שומרת על ההברה הסנוגנת ויותר נוח לה לאבד את ההברה הבלתי מנוגנת. צריך היה אפוא לנקבה לאמר: קטלה, שָׁמְרָה וכו' ולא קטלה, שָׁמְרָה וכו'. אנו רואים זאת בשמות התאר שבהם דוקא אבדה ההברה הראשונה והאחרונה נשארה: חָכַם חֲכָמָה וכו'.

צריך אפוא לאמר, שבפעלים היתה בעברית הקדומה הנגינה מלעיל ובשמות עפ"י רב מלרע, חוץ מהסגוליים שבהם כמובן היתה מלעיל. בעלי המסורה ותחת השפעתם

(1) C. B. Brockelman: Semitische Sprachwissenschaft עמ' 61 והלאה.

יהודי ספרד השוו את הפעלים לשמות ואצלם גם בפעלים הנגינה היא סלרע. אולי היה מבטא זה בארץ ישראל בזמן בעלי המסורה. יהודי אשכנז ואולי עוד יהודי בבל למניחם השוו להפך את השמות לפעלים וגם בשמות העמידו את הנגינה מלעיל.

היוצא מכל דברינו הוא, שבזמן שהשפה היתה מדוברת במי העם היו לה מבטאים שונים, חוץ מהמבטא הרשמי שהוא נשמר ביהודה. כמעט את כל ההבדלים שאנו רואים בין המבטא הספרדי והאשכנזי אנו מוצאים כבר קודם בתור הבדלים בין המבטא של יהודה והמבטא הגלילי או גם המבטא הבבלי שהוא כמעט דומה למבטא הגלילי. העובדא הזו מאשרת את הרעה של אחדים מחוקרי דברי ימינו, החושבים, שיהודי אשכנז באו לשם דרך איטליה מבבל ויהודי ספרד באו לשם מארץ ישראל דרך צפון אפריקה. יהודי ספרד לא עברו דרך בבל ועל כן הם שמרו על המבטא העברי, כמו שהיה נהוג בארץ ישראל. יהודי אשכנז הביאו אתם מבבל את המבטא הבבלי.

הגאונים של ארץ-ישראל ואבות בית דין.

בימי רב שרירא נאון נדלה קנאת הדת של הערבים במלכות הכליפית ונתרבה הישיבה בבבל, ובטלה משרת ראש הנולה, ומרכז היהדות הנבלי אסף ננהו.

ובזמן שהתרוססה הגאונות בבבל התחזקו חכמי ארץ ישראל ויסדו את הגאונות בארץ ישראל¹. את רשימת שמות הגאונים ואבות בית דין סדר הדיר ש. פוזנסקי בספר היוכל של הדיר שווארץ 1917. אלה אבות בית הדין, שאח"כ עלו בעצמם למעלת נאון, נרשמו עם כוכב בצד שמותיהם.

אבות בית דין

גאונים

א. מנזע דוד (יוצאי ירך הנשיאים):

מאיר

יצחק.

(אהרן?) בן מאיר (ש' 921 לספ'ה"נ) 2

.	.	.	.	.
.	.	.	.	.
.	.	.	.	.

ב. כהנים:

יוסף (989)

שמאל בן יוסף.

ג. מנזע דוד (שהיתה להם קורבה משפחתית אל בן מאיר?):

אברהם.

(1) ע' תולדות היהודים בא"י 26 - 27.

(2) בינו ובין רב מעריה נאון היתה מחלקת עצומה ע"ד קביעות השנים, ע' מאמרו של

מר חיאל ברנשטיין בהתקופות (הוצ' שפיבל) י"ד, ס"ו ומ"ו.

אבות בית דין	נאונים
	אהרן בן אברהם.
• שלמה בן יהודה בן ברכיה.	יאשיה בן אהרן בן אברהם (1015).
	ד. לא נודע מוצאו:
	שלמה בן יהודה בן ברכיה (1027—1046). יוסף הכהן.
אהרן II בן יאשיה I בן אהרן.	
	ה. כהנים:
• יוסף בן שלמה הכהן.	שלמה בן יוסף
יאשיה II בן אהרן II בן יוסי I.	יוסף בן שלמה בן יוסף (1053)
	ו. מגזע דוד:
• אליהו בן שלמה הכהן.	דניאל בן עזריה (1054—1062).
	ז. כהנים:
• אביתר בן אליהו הכהן.	אליהו בן שלמה 1062 — 1085.
• שלמה בן אליהו הכהן.	אביתר בן אליהו הכהן 1085 עד לפני 1109
צדוק בן יאשיה השני (אחר 1094).	צדוק בן יאשיה.
אברהם הכהן?	

ב ספרות יפה.

יהודה קרני.

בירוּשָׁלַיִם.

א.

אֲרָצִי, אֲרָצִי, אֲרָצִי, אֲנִי סוֹבֵל מִמֶּנּוּ,
מִקֵּד עֲרֹף לִי אֵה וְשָׂדַי יִגְדֵי עַל הַדֹּר.

אֲנִי דְקוֹר מִחֶם, אֲנִי מוֹבֵס־הַלַּיִל,
וּמִה־כּוֹאֵב יוֹתֵר, יִמְאֹר אוֹ אִם הַיָּלֵד?

וּבְחֶרְבוֹנֵי תְּמַח לֹא נָשָׂם, לֹא אָנֹס,
וְעַל שְׂדוֹת שְׂרוּפִים אֲנִי עוֹרֵף חַגְעִם.

וְעַם כְּרָבִים צְרוּבִים אֲנִי מִיֵּלֵד וְרֵין,
אֲנִי, מִשְׁרַעֲב לְיִשׁוּן, לְזוֹקֵק אֵלֶּשׁ הַחֲצִין.

וְעַם גָּמֵל מִעֲנָה אֲנִי מֵאַרְיֵק צְנֹאֵר:
לְקַטֵּף מִן הַשְּׂמִיר, אוֹ אִם מִן הַצִּבְרֵד?

וְעַם חֲמוֹר עֵקֶשׁ אֲנִי סְתֵאוֹס נוֹעַר,
הָאֵם בּוֹכָה אֲנִי, צוֹהֵל, אוֹ אִם גּוֹעַר?

ב.

מִה־סוֹבַב בִּי יֵשׁ חוֹרְבָה שְׂדֵדְדָה
וְכוֹס לְשִׁבּוּרָה לְאַנְחַת פְּרִידָה.

מה־טוב כי יש מקום, לששם
מתר לבנות על האשם.

מה־טוב לעלות יחיד כפיר
על החומה ולהתפלל.

אחר מה־טוב לשריד מן עם
לנפל משם כי בן־הום.

ג.

אני אל תהום אקרא, למרום כל צוק אעפיל,
ואש תסתה אדליק, אם לא אדליק א־שחג;
אני בשיר אנס, אני תחנה אפיל,
אני כפיר אשתק, אני מיום אשאני.

אני אקרע לבכם, אשלח בו צפרני,
אני אמשח פתכם משחת דמכם־דמי,
אני אבעיר שדי ובאש אחרון־גרני
אני אטבל פצעי, אקלה את שוט־זעמי.

ואם גם אז תישנו שנת עולמים,
אני אנדיל שושן, אני ארבה בחג;
אזעק זעקה אחת — אחר אעלה רמים
בצחוק.

ד.

הערב פה לא מתגנב, ונכנס בהשאי
עם החתול;
אדרת ליל היא לא קטיפה רכה, גתנה לך שי
כרי תתול.

הַעֲרַב פֶּה הוּא לֹא נֹקֵב לְלֵב, נֹקֵב, מוֹצֵץ
 סִפּוֹת, סִפּוֹת עֲדֵי תָמֵן;
 וַיִּלּוֹן הַלֵּיל הוּא לֹא נֹסֵף וְחוֹצֵץ
 בֵּין הַמִּסְמָן וַיִּמָּה שְׁלֵא סָמָן.

הַעֲרַב פֶּה רוֹגֵל, עוֹקֵד, שׁוֹחֵט וְעוֹבֵר
 מְגִישׁ לְלֵיל;
 הִנֵּה דוֹרֵם, סוֹחֵט וְקוֹבֵר
 וְסוֹחֵט עַל הַגּוֹלֵל.

ה.

אֵךְ יֵשׁ לְלֵיל אֹרוֹת שְׁקוּסִים,
 מְיֻשָּׁרִים קָמָטִים עַל פְּנֵי הָרִים סְנוּסִים,
 בְּהַתְלַבֵּשׁ אֲבֵנֵי חוֹמָה, מְשַׁתְחָמִים,
 הוֹרוֹן הַרְחָמִים.

בְּעֵלוֹת מַמְסָתָרִים סְמָלִים, שְׁבָרֵי גוּסִים,
 וּבְהַתְלַחֵשׁ עִם שִׁישׁ שׁוֹסְתֵי הַגְּלוּסִים,

לֵילוֹת מְחִיִּים אֵלִים שְׁבוּרִים,
 מוֹחִים אֲבָק צוֹרֵב מַעַל הַיִּסּוּרִים,

אֹרוֹת-עֵלוֹף, הַמְשַׁחֲקִים תַּנּוּם בּוֹכִים
 וּמְקַפְּיָאִים עֲקָרָב בֵּין גְּדָבָכִים,

וְדִין אֶחָד גְּמַתַּח מְלֵב לְלֵב
 וּכְלָל אֶחָד מִן הַמְצַלֵּב אֶל הַמְצַלֵּב,

לֵילוֹת קְדוּשָׁה
 מְבוֹס יְרוּשָׁלַיִם הַגְּדוּשָׁה.

עֵת אֱלֹהִים עֵת אֱלֹהִים.
 הַמְקַשֶּׁרֶת כָּל שְׂבִילֶיהָ.
 בְּאֵם דְּרָגִים וְקַמָּעִים מְתַקְנָלִים, מְתַרְמָמִים.
 לְמָרוֹם קְמָרוֹן אֶדָה, מִנְגַּף מִצֵּל עֲשִׂים.

וְ.

בְּמָה אֲשַׁרְת - לִי אַחַת, אֲדַבֵּי.
 וְאִם אֲזַמַּר
 בְּקַהֲל־עַם רוֹנְנִי,
 וְאִם בְּיַחֲדוֹת מְגַמְרֵי יִתְנַמַּר.

אִם אֲעֲשֶׂה מִבְּמִנִּי, אִי בְּקָרוֹן תֵּצֵר
 אַחֲבִיב, מִמָּאֲסָא -
 בָּךְ אִו בָּךְ וְאִבְסַח, כִּי בַחֲג הַעֲצֵר
 אֶתְהַטָּא, אֶתְהַטָּא.

וְאִמַּת לְשִׁמְקוֹמֵי בֵּין יְשָׁרִים וְנוֹנְנִים -
 הֵן אִישָׁא נִם, הַדְּלִי אֶאֱנֵר תְּחַוִּיבֵי
 אֲנִי לֹא סְרָמֵן, וּמִתְדָה, מִסָּא רוֹנְנִים,
 לֹא אֲנִי אֶעֱזוֹב.

הַנְּבִיָּאִים וְהַיּוֹצֵאִים.

(ס. 107.)

איש ריב וצעק מריון חיה שלמה האשלי - מהנשבה, אשלי אברחם - לכל תושבי המושבה, ולא רק לתושבי המושבה, אלא לכל הישוב העברי שבארץ ישראל, כולם לא: ופי מעיניו.

מליטא חיה שלמה זה איש אחר לנמרי. שם היה, להפך, איש נוח מאד. בן רב וקצור הגון בעיר... למדן ומשכיל, חוקר בהסמוריה וחובב ציון. באספות היה הוא מראשי המדברים ודוח מעיף בהתלהבות לאחדות האומה, וכולם שתו בצמא דבריו. הוא היה מעריך מאד את הפרופיסור ר' צבי נרץ (בהזכירו את שמו חיה מוסף: לו ביקת חיים ארוכים); וכך חיה נודג להוביר את ר' יצחק אלחנן מקובנא ואת ר' יום טוב ליפמן צונק, את ר' ישראל מלנער ואת ר' אהרן ילינק - כולם היו חשובים בעיניו כשרה אמת. מקעל הבית הגון חיה מתנהג במה שנוגע לענין הדת בנימוס ובדרך ארץ. בקיטו חיתה קשרות נמורה, ובבית הנסתה הגדול נתמנה לנבאו שני רבנים וסופרים משקילים היו מבאי ביתו והיו נהגים משלחנו הישן ומשיחתו, שיחם תלמיד חכם ומשביל הגון, אפשר לומר שחיה חביב על כל מביריו, רק איזה חסידים קנאים היו רוננים אחריו סתרה, או אפשר חיה לחם למלוח לאיש שספרי מינים נשרים מחיקו, ואצלם הלא עצם הענין: של חבת ציון מוסר... כל הענין הזה הלא המצאת אפיקורסים. הוא... אולם גם אלה היו רק מלחשים במתה. סוף סוף אין בודקין אחרי מעשי איש אמיד. כסף וחוב ממזר קמורית ואפיקורסים, מקל וחמר.

אמל מעת שבא האיש חרך החפשה הזה לארץ ישראל נשתנה לנמרי. הוא נעשה לרגון ומקש-מונים, בכל (בשומבקים, או, מידוע, מוצאים). הוא נעשה קנאי לא: רק-נגה תחפשים, אלא גם נגף החרדים, החפשים: הם אנשי חפכה, והחרדים אינם חרדים אלא צבועים... אין גם אחד!...

נדמה לו כי שם, בחוק לארץ, רחפה במחשבתו ארץ ישראל אחרת לנמרי. נדמה לו כי בזה יושבים צדיקים נמורים כמו שאמרנו, ועמך כולם צדיקים לעולם יירשו ארץ. ופני עיניו רואה... אי ואבי!...

הסבה שנרמה לו לשלמה שנשתנה שנוי גדול שכזה היא, מפני שכאן היה קשה לו להתבצר כראוי. שם בעיר מולדתו היה תופס מקום חשוב והרגיש שמציאותו איננה מיותרת. וכאן הוא בא כאותו המשורר בחזונו של שיקר, שנוצד אחרי שנתחלקה כל הארץ וכל טובה... מנהלים ומנהיגים ישנם פה למרי גם בלעדיו. לנאם – אין השפה העברית שגורה על פיו. והוא נשאר ככלי אין חפץ בו. לעמוד בשורה בין החיילים הפשוטים – אוי, כמה זה קשה וכמה זה מעליבו!

חולת זאת גם סבה פנימית נרמה לשנוי תכונתו. הסבה היא יותר כללית ושכדאי לעמוד עליה. השתיל כשעוקרים אותו ממקום נידולו ושותלים אותו במקום אחר הוא בבחינת חולה איזה זמן, עד שהוא נקלט במקומו החדש, יש כאלה שאינם נקלטים ונשארים תלושים לעולם. וכנראה גם האדם, המשנה את מקומו, הוא כך. הפסיכולוגיה שלו היא פסיכולוגיה של אמיגרנט, של תלוש, שהכל מרגיז אותו, שאינו מצא מנוחה הגמש, ולפיכך גם שלמה שנתלש ממקומו, כל מה שראו עיניו נשתקף אצלו בנזן שחור כלו... ומי יודע אולי זוהי הסבה שאנו רואים בארץ ישראל כל כך הרבה פרודים, נגודים, מחלקת לשם שמים ולא לשם שמים. וכל אחד מצוי לתוך קדרת חברו יותר מן המדה... אבל זהו לא מעניינו.

בתור קו אפי צריך לציין ששלמה שלנו גם אחרי שנעשה לחרד קנאי, עסק בכל רגעי מנוחתו דוקא בספרות החדשה. היא, דוקא היא, משכה את לבו, ומהספרות החרדית כמעט שנתרחק לנמרי. הוא קרא בחשק את ה,אורי של בן יהודה את, הפועל הצעיר וכן הספורים והמאספים שיצאו בחוץ לארץ, ומיד, כשמצא בהם איזה דבר שאינו מסכים עם השקפותיו החרדיות, מהר להתריע על הסכנה. אפשר היה לחשב, שבקריאתו בספרות פסולה זו הוא מתכוון רק לקיים מצות, ודע מה שתשיב לאפיקורס; אבל אפשר היה גם לחשב, שהדברים כשהם לעצמם היו חביבים עליו... איך שהוא, התלמוד ונושא כליו שאר ספרי המוסר והיראה היו עומדים בארונו מאקקים, בעת שהספרים הפסולים היו משמשים תדיר. לפעמים הרגיש בעצמו בדבר הזה, שהוא חוטא חטאה גדולה, שאינו עוסק בתורה ומבלה זמנו בדברי הבל ותפלות, אך קשה היה לו להבליג על יצרו. הקריאה בספרות החדשה היתה לו לדרישה נפשית פנימית, שלא היה יכול להתגבר עליה. אולם השפעתה עליו היתה תמיד מהופכת: היא השפיעה עליו לעורר את קנאתו לרת. ואם מצד אחד היתה מעננת אותו, מנחילה נעימות רבה, מצד השני הרגיזה אותו, עוררה את קצפו וחמתו, מפני שמצא בה דברים שאינם מתאימים לדעותיו.

* * *

שלמה בא לארץ ישראל יחד עם אשתו, שלא רצתה לעזוב כלל את מקומה. אבל בעלה התעקש, הוא כבר מאם בחיי הגולה... שם יסתפק במועט מן המועט, ובכלבד

לשבת בארץ ישראל. עמהם הביאו את כנם יוסף, נער בן השע עשרה וצבדה בתם ילדה בת שש עשרה. ולא בידים ריקות בא שלמה. הוא הביא עמו כעשרת אלפים ריכ במזומנים, כלי כסף זהב, וכשבא לארץ ישראל נודמן לו לקנות נחלה מוכנה במושבה היפה, אשל אברהם עם בית וגן. הוא ראה בעליל שדרכו דרך נכונה, כי החלומות שחלם בהיותו בחוץ לארץ נפתרים והולכים על צד היותר טוב.

תקותו היתה להיות בעל אחוזה בארץ ישראל, לשבת תחת נפנו ותאנתו, ככתוב. עתידו נשקף לו כאירליה יפה: יהיו לו עבדים שכירים שיעשו רצונו, ושפחות עושות כל עבודות בית, ובלילה יהנה בספרים, יחדש חידושים, יתפלפל ויתוכח, ויהנה מעולמו של הקבדה. והנה מצא כאן הכל מוכן לפניו: אחוזת בית, ארוות, בהמות, שדה וגן.

אולם אחרי שבעצמו לא ידע כלום בהלכות המשק החקלאי, שכר לו ערבי היודע רוסית להיות לו מורה ומדריך בכל עניני המשק. בפועל עברי לא רצה שלמה מפני כמה טעמים. ראשית כל בפועל עברי לא האמין שהוא יודע בחקלאות יותר ממנו. ואפילו אם עבד בחקלאות איזה שנים, אי אפשר, לדעתו, לדמות אותו אל הפועל הערבי, שהוא ואבותיו ואבות אבותיו עבדו בחקלאות בארץ ישראל. וזולת זאת, מעת שתקפה אותו הקנאה הדתית היה כל פועל עברי תועבה בעיניו. ולפיכך אפילו אם היה הפועל העברי יודע באמת את תורת החקלאות בכל פרטיה ודקדוקיה, היה מבכר את הערבי על פניו. הערבי הקורא, אף על פי יתר קרוב ללבו מהיהודי שאין אלהים בקרבנו. הוא לא רק זר לו, אלא שונאו תכלית שנאה.

וגם עם ר' ראובן השריב של המושבה לא היה, שוה בשוה, למרות שר' ראובן היה יהודי חרד לכל הדעות ונזהר בקלות כבחמורות. שלמה הביט עליו תמיד בעיני חשד וכמעט שלא רצה לאכול משחיטתו.

ואמנם ר' ראובן היה יהודי מסוג אחר לנמרי: איזה טפוס מיוחד שמועטים כמוהו בכל הארצות. הוא היה יליד ירושלים, כלומר בא לארץ ישראל עם הוריו בהיותו עוד בן שלש. אמו נתאלמנה מהרה והיתה מפרנסת את עצמה ואת ראובן בנה מעבודה קשה: כביסה, שרות לילדות, אפית לחם. ראובן עשה חיל בלמודיו ולמד אצל ר' שמואל סלנט ואצל ר' יהושע ליב דיסקין, ואף על פי כן נטה אל התנועה הלאומית, וכשנרש השתרש לעמוד על הקרקע ולעבוד עבודה עצמית. העבודה הקשה שעבדה אמו כל הימים למדתהו בינה, שבני האדם בכלל לעמל נוצרו, לעבוד עבודה נופנית ממש. וביחוד בעבודת השדה, כמו שכתוב בתורה: ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש ואספת דגןך תירושך ויצהרך. פשוטו כמשמעו. וכשהתעמק בדבר מצא שהעבודה היא עיקר גדול ביהדות. וכמו שצריך לזהר במצות, וביום השביעי תשבותי, כך – ועוד יותר מזה – צריך לזהר במצות, ששת ימים תעבודי, כי אם אין ששת ימי עבודה אין שבת.

העבודה הכשרה היוצרת, והיא כלל כל התורה כולה ואיך פירשתי, זכור אשר הסיף ר' ראובן לעבוד באמת בעבודת שדהו וזכרמו, כך הוסיף לאהוב ולהוקיר את העבודה. שמחה וענג היו לו החרישה, הזריעה, הגמיעה. הוא היה חי עם השבע, שהוא כלו יציר כפיו של הקב"ה. כאלו הרגיש את הפיקות לבה של הארמה, את צהלת הפנים של כל צמח וכל פרח; אפילו השמים וכוכביהם לא היו זרים, רחוקים וקרים בעיניו, הכל חי עמו והוא חי עמם. הכל ממקור אחד נובע, במקור חי החיים העליונים, שאין להם סוף ותכלה.

ר' ראובן לא היה מכסה על העוהו, ולא נמנע מהגידו בקהל רב, ולרבים היו דבריו מוזרים מאד. איך אפשר? הלא מקובל ומוסכם הוא, שכל אדם צריך לבקש פרנסה קלה שהק"ה רבים. ובשביל זה העולם נוהג לחנך את הבנים, שיהיו רבנים או דוקטורים, פקידים, אינז'ינרים, סופרים ומורים, שיעבדו עבודה קלה ויקבלו שכר הרבה ויהיו ברחוק. והלו בא ואומר: לא, כי חייב אדם לבחור ורקא בעבודה קשה בעבודה המפרכת את הגוף, שאינה נוחתת לו אלא לחם צר זמים לחץ - אתמהא!

ובכל זאת איש לא נועז לדבר מרה ברי' ראובן. הכל ידעו שרי' ראובן איש ישר מאד, וכשרה היא לא רק הקדרה שלו, אלא גם פרוסתו.

הוא, באמור, לא היה משתמש מעבודה קשה, אבל לפעמים בומן מחלה, או כשהעבודה נחוצה והרשת עזרה היה שוכר פועל ודוקא עברי. לא מפני שהעברי היה שנוא לו. הוא באמת אהב את כל איש עובד, היה מאיזה עם שהוא, ובכלל שמוא לא ידע ר' ראובן כלל, אלא היה בוחר בפועל יהודי, מפני שמצבו יותר קשה ממצב הפועל הערבי, וחולת זאת הוא חשב לו למצוה לחנך את היהודי הצעיר בעבודה חקלאית ולהרריכו בדרך העבודה. יחסו אל הפועל העברי היה כיהם אב אל בנו, ובחזו היו חמיד הפועלים העברים באים לבלות איתו שעה כמו עם ידד וחבר זקן, הרבים היו גם פוערים על שלחנו, ולא הפלה בין הפועל הזהיר במצות ובין החפשי בדעות, כולם היו חביבים ויקרים בעיניו כאחים, כבנים. ואת פרוסתו האחרונה היה נכון לחלק לכל רעב וקשה יום.

אשתו היתה לפעמים רוסנת על הפורנות של בעלה, העובר כל כך קשה, ואינו רואג לעצמו ולבני ביתו להגעים את חיהם.

הוא משיב לה: רעיתי המובה! וכי משלי אני נותן? אני נותן רק מחלק השותפים שלי... הגיעי בעצמך: אני חודש, זורע, קוצר ודי. אבל יש לי שותפים שעובדים יותר ממני. הרבה יותר... ומחלקם אני נותן.

האשה מביטה אליו בתמהון...

- מה את תמחה כל כך? הגה הארמה הוא מצמיחה, הגשם גם כן שותף הגון וכן

השמש והרוח. כולם עובדים עמדי יחד באמונה, וכמה וכיתי לאסוף את כל היכול אלי וליהנות ממנו בעצמי כאלו הכל שלי? וכמו שהארמה מצד עצמה, הנשם והשמש הרוח הם הפקר לכל, כך גם חלק היכול שיוצא בעזרתם גם כן צריך להיות הפקר לכל. ואם נמוד את עבודתי הרלה נגד העבודה הגדולה שעובדים השותפים שלי, או נראה כי לי מניע חלק קטן מאד.

– כמדומני שגם אתה לא של עצמך הנך, אלא הפקר לכל, – מנחמת האשה בעינים שוחקות.

– יפה אמרת, רעיתי המובה! הכל הוא לא שלנו; – לה' הארץ ומלאה תכל ויושבי בה, – ענה ראובן בכת צחוק נעימה, שתמיד הספיקה להשקיט את כל לב נרגש. אבל שלמה רוח אחרת חיתה בו. הוא תושב את ר' ראובן לצבוע ונוכל, כי אלו היה ירא שמים באמת, למה הוא נתן דריסת רגל לפושעים בביתו?
– ואתה, ר' שלמה, ענה ראובן על שאלה זו בניחותא – רוצה הנך לפעוט את הרת עי שנאה לעובדים יהודים?

– איזה יהודים הם, אם יהדות אין בהם! – קרא שלמה בחמתו.
– בשעת הרחק – ענה ראובן בפנים שוחקות – אפשר לסמוך על דעת ר' מאיר שאומר: בנים אתם לה' אלהיכם בין שהם נוהגים מנהג בנים ובין שאינם נוהגים מנהג בנים. אתה יודע שר' מאיר היה תמיד מן המתמירים, ובדבר הזה דוקא הקל...
אולם שלמה עמד בשלו. כתוב מפורש הוא: הלא משנאיך ה' אשנא ובתקוממך אתקוטט תכלית שנאה שנאתים... תכלית שנאה – השמעת?
ומכיון ששלמה רואה שדבריו אינם נשמעים, הוא מטיף חשד בראובן, שגם הוא אינו נקי מאפיקורסות, ורק מתעטף באיצטלא דרבנן, כי כך המה החרדים בזמן הזה.

* * *

שלמה לא היה סופר, אבל את חרשיו היה נוהג לרשום בעט או בעפרון על פסות ניר קטנות שהיו שמורות עמו. וצריך לומר שגם בדרך חידושי, ביחוד בהיספוריה, נעשה ניכ, בבואו לארץ ישראל, שנוי גדול. האוטוריטטים המוסכמים שפלו בעיניו וירדו מערכם. גם נרץ וגם צונץ נפלו, ומכל שכן ווייס. הוא נמשך עכשיו ביחוד אחרי החוקר ר' יצחק אייזיק הלוי בספרו, דורות הראשונים. אותו הוא עכשיו מעריך מאד. קורא הוא בו וחוזר וקורא ונהנה הנאה מרובה בראותו שהלוי מחלק מכות באפו לכל האמוריטטים, שהשתחזה להם מלפנים, לכל חכמי אשכנז, ומבטל אותם כעפרא דארעא. הרוח הריבוולוציוני שרתה גם עליו, על שלמה שלנו, הוא עוד הרחיק ללכת ממנו. בחריפותו המציא, מלכד הבית הראשון והשני ובית חוניו, עוד בית רביעי, שבנהו, לדעתו בר כוכבא ושעליו רמו יחוקאל בתכנית הבית אשר ציר, ויחוקאל זה

לא היה יחוקאל בן בוזי הכהן, אלא יחוקאל אחר, מאוחר, שהיה בזמנו של בר כוכבא, והגשימי שנוכר ביחוקאל השני הוא בר כוכבא, שלא זכה לשם מלך. ועוד הפליא לעשות בחקירותיו שהיו שני משה רבנו, אחד משה בן עמרם ואחד משה בן יוכבד, ושניהם לא היו בזמן אחד, יש לו על זה הביטות של ראיות...

אכר אחד היה באשל אברהם שבער חרודיו נקרא זאב הלץ, שיחד עם כשרון החרוד היה גם אהב ספרות ובר אורין. ובו בחר שלמה לנגלות לפניו את חקירותיו המשונות. קשה היה לו לשלמה להבליג על יצרו ולשמור את המצאותיו בלבו, וברלית ברירה נתן מחמתו לא ליראים.

— אוי ואבוי! — קרא זאב — ישמעו החרדים וירנמוך.

— החקירה, — ענה שלמה ברצינות נמורה — היא ענין לחד. אסור לו לאדם לכבוש את רעיונותיו כמו שאסור לנביא לכבוש את נבואתו. כך היה נוהג הרשבים ואבן עזרא ועוד.

— והרהורי עברה? — שאל הלץ, בעשותו פנים של תמים, — הגם אותם אסור לכבוש? — הרהורי עברה אינם מחשבה, — ענה שלמה נרנו. — אולי אצלך הם משמשים במקום מחשבה...

— למה לי הרהורים? יותר טוב מעשים, — עונה זאב, בשרבבו את לשונו. — אצלי ההרהורים תמיד מאחרים לבוא אחר שנעשה מעשה.

— הגה לך יהודי ארצישראלי — קורא שלמה בכעס. — אנשי מעשה: הגם כלם. גם בבאור התניך היתה לו שיטה מיוחדת: פרוסי מחשבה וערכובי הגיון עם דרשות נומריקן ונמטריאות. והכל רשום על פתקאות מיוחדות באותיות קטנטנות...

הוא גם נסה כחו בשירים, ששלח אל הברון רוטשילד ואל עכרול-חמיד, לעורר לבם לעשות טובות עם ישראל, והיה בטוח שיעשו רושם גדול. ויצמיחו קרן נאולה וישועה. מתחילה היו בני המושבה סובלים מעקיצותיו, מחרופיו ונדופיו. והיו בנייהם מריבות גדולות. אבל אחיכ התרגלו עמו והדבר נעשה להם למחזה שעשועים. ביחוד היה מענין כשנספח אליו זאב הלץ, שלמה מתמרמר, חורק שן, וקופץ מעורר, והלז מוציא מפיו איזה בדיחה, והמושבה שמחה... יש תנועת חיים... חיון שאינו עולה בכסף.

* * *

ביחוד נרצה שנאתו של שלמה אל הפועלים מאת שנודווג לו פועל צעיר אחד, דוקא קרובו דוקא צורבא מרבנו, גרשון בן אחיו, הרב מעיר... שהמיט עליו רעה רבה. גרשון זה היה מהתלמידים המצוינים שבישיבת אביו הרב. ובאותה שעה למד ברשות אביו גם בלמודים הכלליים וזכה לקבל תעודת בגרות ונכנס אל האוניברסיטה, אך משם, מהקורס השלישי, גרש מפני שהשתתף בשביתת הסטודנטים. אולם גרשון לא

התעצב על זה. הוא כבר ראה בעני עמו, והבין שכל זמן שעם ישראל לא יבסס את חייו על העבודה העצמית בארצו ההסטורית, אין לו תקוה לקיום. וכשנתקע הרעיון הזה בלבו נמר בנפשו להוציאו לפועל. עיי התעמולה שעשה בערים שונות הצליח לרכש לרעיונו חברים צעירים שעלו עמו יחד לארץ ישראל ויסדו קבוצה על יד, אשר אברהם. בתור קרוב היה נרשן לפעמים מבקר את דודו שלמה. הוא כבר ידע את כל שנתנותיו. וזהר מבוא עמו בוכחים. בסבלנות נמורה היה יושב ושומע כל עקיצותיו, הרפותיו וזלוליו כלפי האסיקורסים, ולא היה משיב דבר, כאלו אין הרבר נונע אליו כלל. רק פעם אחת, כשהציק לו דודו בדבריו יותר מן המדה, לא התאפק נרשן ואמר לו: – דודי היקר! מלח נא לי אם אמר לך שכל דברך הם כלל לא ממין הפענה. וכי אנכי נגד האמונה, נגד הדת? אני כבר עברתי את התקופה של החפץ להשתחרר מכבלי הדת. השמחה היא שהיתה תוקפת אותי בפריצות הנדרים, בנתוק הכבלים, כבר איננה. הכבלים לא היו חוקים והם נמוגו בכפי. אבל אחרי הנצחונות נשאר בלב חלל ריק שאין במה למלאותו. ואני מרניש כמוך את יקרת הערך של האמונה. אבל מאין אקח אותה? דרושה לי אמונה שתהא נובעת מתוך הלב, מעצם נשמתו, לא זו שאתה ועוד אנשים כמוך תושיטו לי בארבה או בכעס, בדברי פתוי או באיומים. האמונה הזאת שאתה מציע לנו הוא פרח נובל שנתנרף ריחו... היא לא תחיה את נשמותינו הכמהות. אבל אין אנו מתיאשים מן האמונה, היא תבוא מאליה, ממקור החיים הכשרים והעבודה הכשרה שאותה אנו מוצאים כאן בארץ ישראל. חיי האוזה והעזרה ההדרית המה תצעידנה אותנו אל האלהים... אבל כל זה הוא שאלה לעתיד לבוא...

– כל אלה דברי אסיקורסות הם – קרא שלמה. מה אתה מספר לי.. וכי אנכי אינני משכיל? אלא שטרחתי ובקשתי להשלים בין האמונה ובין ההשכלה ונמצאה לי הדרך הנכונה, העולה למעלה למשכיל. ינעתי ומצאתי תאמין. אבל אתם פתם פורקי עול. – דודי היקר! הלא אתה חוקר בהסטוריה, והגך יודע שבשאלה זו כבר נתחבטו חכמים לרוב. זוסניך הוכיח באותות ובמופתים כי, אכן יש ה'; חיים זלינ סלוננימסקי הוכיח באותות ובמופתים מציאות הגפש וקיומה חוץ לנוף; ר' שמשון רפאל הירש הוכיח באותות ומופתים שהתורה היא מן השמים והחובה לקיים כל מצותיה. ואף על פי כן השאלה במקומה עומרת. כנראה לא בהוכחות מדעיות תליא מילתא, ובזלולים שקר לא יקשא... אולם אנדי לך האמת, אלו נשארה לנו רק הראנה הזאת, כי אז היה מצבנו כלל לא רע, הצרה היא שיש לנו דאנות אחרות, הרבה יותר קשות מזו, – יש מצוה שהומן נרמא. ולפיכך שאלה זו של האמונה וההשכלה אפשר לרחות לאיזה זמן, עד שירחיב ה' נבולנו, ולעת עתה נתעסק בשאלה שבה תלוי קיום עמנו בהוד, שאלה שדורשת פתרון תיכף.

– מה היא השאלה הזאת לפי דעתך? אדרבה הגד נא לי... ישוב ארץ ישראל?
 כדאי! אנתנו הלא עוסקים בזה...

– כן, אתם עוסקים בזה, אבל איך אתם עוסקים?
 – מהו פירושו, איך אתם עוסקים? קונים אדמה, בונים בתים, חורשים חורעים –
 הגה אנו עוסקים...

– לא אתם עוסקים, אלא אחרים, – אמר נרשון. – אחוז קמץ של העבודה הוא
 שלכם והשאר – של הערבים, בעבודה כזו לא ישע ישראל... ואולי גם אתה בתור
 איש פרטי לא תושע...

– ואיך חיים כל העמים? וכי אין אצלם פועלים שכירים? – שאל שלמה בתמימות.
 – אצל כל העמים – העם כלו עובד ורק אחדים מהעם אינם עובדים, ולפיכך
 העם יכל להתקיים, אבל אם נלך בדרך וברוך חבריך יהי עמנו טלית שקלה תכלת
 ולטלית שקלה תכלת אין צורך בעולם ואין לה זכות קיום, ומשום זה החלמנו אנו,
 הצעירים האינטלגנטים, למרות שהיינו יכולים לחיות ברוחה מפרוססיות חפשיות, להכניס
 צוארנו בעול העבודה ממש ולהיות למופת לאחרים, ואנו יודעים שאין הדבר הזה קל,
 שיש הרבה מפריעים בדרכנו, בדרך העבודה היוצרת, וכבר מעמנו את כל הקשי שיש
 בזה... אבל אנו יודעים שאין דרך אחרת כשביל קיום עמנו, אנו יודעים שאסור לנו
 להשתחרר מהעול הזה, ואנו מאזרים את כל כחותינו ועובדים... ומי יודע? אולי
 הדתאמצות הזאת חשובה גם בעיני הקביה יותר מאמירת, הללויה...

המלה האחרונה באה כניצוץ לתוך אבק שרפה. פני שלמה האדימו מכעס:
 אהא! הוא לועג, להללויה...

– כך הוא לפי התורה הסוציאליסטית, – נהם שלמה בכעסו. – תורה מסיני!
 תורת קרל מרכס!

– למה חודי תדבר על דבר התורה הסוציאליסטית, שלא למדת אותה ולא ידעת?
 – מה יש שם לדעת? שלך שלי.

– נו, זהו לא כל כך פשוט כמו שאתה אומר... אבל איני רוצה להתוכח עמך.
 לדידי תוכל להתפלל כל היום, אדרבה! מי מפריע?

שלמה מתמלא רגז, פניו נעשים אדומים כדם והוא קורא:

– אוי ואבוי לאחי שיש לו בן שכזה!

וגרשון לחץ בכתפו ושחק.

בצאתו היתה שיחה רוחחת בין שלמה ובין אשתו. היא התנפלה עליו על שנוהג
 בקנאות יתר. היא בכלל אינה מבינה מה הוא רוצה? על מה הוא תמיד מרעיש
 עולמות? אם רוצה הוא להתנהג בחסידות, יתנהג לו כחסצן, ומה לו ולמה שאחרים

עושים? היא אינה מבינה... אדם ממציא לו שונאים... הלא כל אנשי המושבה שונאים אותו תכלית שנאה...

הוא באחת: אי אפשר לשתוק. הם יקלקלו את העולם כלו. הגה בן אחיו – הלא אכזר הוא. כל באיה לא ישובו. ממנו צריך להתיאש. הלא יקלקל את יוסף בנו, מתרועע הוא עמו יותר מדי. שלמה מרניש כבר את הסכנה. לעת עתה יוסף מניח תפילין ומברך ברכת המזון, אבל מי יודע מה שיהיה בקרוב... – מדוע לא נרשתי אותו, את הכלב ההוא, מן הבית? לכל הפחות אל ידביק מחלתו בבני. עמדם אי אפשר להתגנה בנימוס, לנרשם צריך, לנרשם במקלות: יהיה מי שיהיה, אפילו אם הוא בן אחי... ושלמה התחיל להשניח על יוסף בנו בהשנחה מעולה. תמיד היה נכנס עמו בשיחה ומדבר על לבו שיתרחק מן אחיו ומכל החברים ההם... הוא צריך לדעת את ערכו, בתור בן בעל-הבית הגון, ולא נאה לו להתרועע עם הצעירים המקולקלים...

וליוסף קשה היה לשמוע את השיחות הללו. הוא ראה שאביו מציא דבתם רעה שלא בצדק, וככל אשר אביו מרבה לספר בנוותם, הוא, יוסף, מרבה להוקירם ולאהבם. ואביו, שהיה שומר צעדי בנו, ראה שלמרות כל אזהרותיו לא פסקה ההתקרבות שבין בנו ובן חברי הקבוצה. בכל יומא דפגרא יוסף הולך שמה ומבלה שם שעות רבות, שומע את הרצאותיהם, את התורות שלהם... חכמות גדולות!..

וכשרואה שלמה שאין דבריו הרכים נשמעים, הוא מנסה לדבר עם בנו בטון יותר חריף, מציק לו בתוכחות עוות והגיע הדבר פעם גם להרמת יד... כאן נתערבה האשה הרחיקה את בעלה ולא נתנה לו לנגוע בבנה...

הגה בבקר אחד, דוקא בשעה שהיתה עבודה רבה בשדה, בקש שלמה את בנו ואיננו. פתאם נעלם. הוא הלך ונספח אל הקבוצה, אל החבריא, שאינה מודה בעול שמים ואינה רוצה בעול דרך ארץ... סתם יחפים!

מדומן הוא התחילה המריבה הקטטה להיות תדירה בבית שלמה. האיש היה מאשים את האשה שעל ידה יצא הבן לתרבות רעה, והיא האשימה את בעלה על שהוא בקנאותו הרחיק ממנה את בנה, את יחידה... ויחד עם התנרה באה גם מחלת האשה. עצביה רופפו, ולבה נחלש. לפעמים היתה מתרנות עד התעלפות...

ולא פלא הוא, אם מאז נדלה שנאתו לפועלים שבעתים. הוא היה מסחר מן יגזלו ממנו גם את בתו. כל פועל עברי שהיה סר במקרה לביתו נדמה לו כלים שמים מזוין... ואולם לא תמיד היתה רוחו כך זועפת. יש שגם עצבות תקפה אותו. עצבות נוראה ונחם. היו רגעים ששלמה היה משפוש במעשיו ותלה העון בו בעצמו, ברא כרעיה דאבורה, – חשב שלמה – יש בן מעין מה שיש באב, הוא נזכר, כי גם הוא בעצמו איננו דומה לאביו הרב זכרונו לברכה. אביו היה יהודי תמים, גדול בתורה וכיראת

שמים, והוא לא הלך בדרך אביו ומנה אל ההשכלה, ומבלה שעותיו בקריאת ספרי השכלה ועיר נפנמה אמונתו... בכלל רחוק הוא מאבא מרחק לא ישוער... ועכשיו הגה דור חדש, וגם הוא אינו כאבותיו... מה זה? האם חלילה קץ האמונה בא? אך אפשר שתהיה הבירה בלי מנהיגי העולם גם עכשיו מקולקל מאד, אבל אם האמונה תחרב, אז הלא יתקלקל לגמרי. לא יהיה הברז בין אדם לחיה. הכל יחרב, אחרי שאין יראת שמים שתעצר בעד החיה שבאדם... והיהדות מה תרא עליה? כל האוצר היקר הזה שממנו נתפרנסו אלפי שנה?

– אך מה לי ולצרת העולם?... דאנתי, דאנת עצמי אינה נותנת מנוחה: בן יחיד היה לי, ועכשיו הגני כערער בערבה... הבת? – מה היא בת?... איזה ערך יש לבת? אין הבת יורשת מקום בן...

היו רנעים שנמשו של שלמה כלתה לראות את בנו. וביחוד כשנוכח איך בנו חידו חי שם בקבוצה. הוא שמע שדחקם של החברים גדול מאד, שלעתים קרובות אין גם לחם בבית, הם ממלאים את קיבתם בשהי פהי, בירקות, בדורה, ויוצאים לעבוד כל היום עבודה קשה. ולב שלמה מתמלא רחמים לבנו המפונק, שהיה יכול להיות חיים יותר טובים, והי יודע על מה ולמה הוא מתענה כל כך.

יש שהיה שלמה מתחרט על שגם להרחיק את בנו מעליו, ואז היה משה כלפי חסד ומבקש להצדיק את בנו. ואם גם אמת היא שיוסף בנו סר מדרך היהדות, הכי אשמתו היא? הלא זהו מחלת הדור. כמה בני רבנים סרו מן הדרך. מי הוא ברדיצבסקין אם לא בן רב? ולמה יכעם כל כך על יוסף בנו?

צריך להגיד האמת – חשב שלמה בלבו – שאי אפשר לדמות את הצעירים העובדים באי לאלה האפיקורסים שהיו מלפנים. האפיקורסים שהיו מלפנים טובת עצמם היו דורשים והנאת גופם. וצעירי ארץ-ישראל – איזו הנאה נופנית הם דורשים? הלא גם הם כמו חכמי ישראל שהיו מלפנים מקיימים בעצמם, פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה ועל הארץ תישן וחיי צער תחיה. והלאי שימצאו פת... ואם יש אהבה לאומית, אהבת הארץ – הלא גם זהו דבר גדול.

וכך משתדל שלמה לפעמים להמתיק את הדינים, כי גדולים נענועיו לבנו. וכמעט שהיה מחליט בלבו להשלים עמו, אבל אז התיצבה נאותו כצור ולא נתנה לו לעשות כדבר הזה. איך? הוא ישפיל את עצמו לבקש מבנו סליחה ולפצר בו שיעשה עמו שלום? והוא הלא יהיה אז לבו בעיני כל הארחי-פרחי ההם...

פעם לא היה יכול לעצור ברוחו, המציא לו איוו אמתלא והלך אל הקבוצה, אבל מאמצע הדרך חזר... אי אפשר לו ללכת שמה...

וגם כשבא הפסח, כשהתחילה האם להציק לבעלה שיזמין את בנה לחג, לא הסכים בשום אופן. רוצה היה מאד שבנו יבוא, אבל כלום אפשר, שהוא יקרא ראשון לו לשלום?

– כלום מרור חסר לי לפסח? – ענה שלמה בלעג.

אבל האם אינה יכולה עוד לכבוש רחמיה, ופעם כאשר נסע בעלה ליפו, הלכה היא עם בתה לבקר את בנה. וכשראתה אותו התנפלה על צואריו ובכתה, ושעה ארוכה לא יכלה לעצור בעד בכיה העצבני.

והראיון הזה השפיע עליה לרעה. היא – האשה החלשה המובלעת תמיד יסורים – אבדה לנמרי את מנוחת נפשה, ומהרה חלטה מחלה קשה. חרשים התהפכה על ערש דוי, הוליכה ליפו לבית החולים ושם מתה.

ואז נעשה שלום בין האב ובין הבן. לא שלום ממש, אלא שביתת נשק. הבן בא לבקר את אמו החולה ונפגש עם אביו ואחייב בא ללוותה לבית עולמה ולשבת שבעה בבית אביו.

• • •

אז מצא שלמה שעת הכשר לדבר על לב בנו שישוב אליו. הוא אמנם אינו צריך לו... לא איכפת לו אם הוא מתרחק ממנו... בודאי אלה השקצים יותר יפים בעיניו. חברתם יותר נעימה לו... מילא, יהי כך... אבל התכלית... מה תהיה התכלית...? לא לנצח האדם צעיר... חובה היא לחשב על דבר העתיד... מה יש שם בקבוצה... דלות וקרחת! אם בעבודה הוא חפץ, אדרבה יעבוד עמו בנחלתו. אבל הבן מנמנם... יש בקבוצה איזו אידיאה... בעיני אביו אפשר שתהיה מזורה... אך הוא לא יבגוד בה... יהיה מה שיהיה...

– מה היא האידיאה שלך? הנידה נא גם לי – אמר שלמה.

– רוצים אנו לעבוד בתכורה, להתרנל בעבודה הדדית, עזרת חברים. בגולה היינו עובדים ודואנים כל אחד לעצמו. שם אולי אי אפשר היה באופן אחר. אבל פה, בארץ ישראל, רוצים אנו להתחנך בעבודת חברים, שכל אחד רואנ בעד הכלל קלו. – קדרה רבי שותפיו, – אמר שלמה. – כלום לא יצא מהדבר הזה. אני מבין שצריך לעזור קצת, לתת נמילות חסד, נדבה. אבל במה שנוגע לפרנסה, צריך כל אחד לבקש לעצמו, או יעבוד כדבעי, יתחרץ, ואם לא – יתבטל, יתעצל... מה לעשות? כך הוא טבע האדם, ואין לשנותו.

– ואנו רוצים לשנות טבע זו, ענה הבן. – הגה לפעמים האדם חולה, המחלה גם היא טבע, והאדם מתאבק עם הטבע, ויש שהוא מנצח... אכן ידעתי מתחלה שהדבר יהיה מוזר בעיניך. בן דור אחר אתה, ואנחנו הצעירים רוצים לנסות כהנו...

- ומה יהיה, כשהיה לאחד אשה ובנים?
  - לעת עתה כלנו רוקים, כשהיו נשואים ובעלי משפחה, אנו נדון בדבר.
  - דברים במלים, - ענה האב ביאוש נמור, - להביל ולריק יכלה כחך.
- וכך נשאר הבן בשלו והאב בשלו.

* * *

צביה הגיעה לפרקה, וחתנים, אוי אם אינם ואבוי אם ישנם! כלם, לדעת שלמה, זכורית שבזכורית. אין גם אחד קצת הגון...

היה אמנם אחד באשל אברדם בעל בית הגון, יהודי כשר בוראי, ובעל נכסים ראי. אחותו היתה גדולה ומשוכללה בכל הפרטים: שדות, כרמים, ננים, והוא האכר היחיד במושבה שלא היה חייב פרוטה לאיש. ולו בן חרוץ וישר, חמים ומשומט כאביו. שם האיש יעקב איבנוב, מורע נרים, שנתישב בארץ ישראל. בו היו המדות המשוכחות, שישנן באכרים הסלבים, הקשורים לאדמה, יחד עם הגזירות והצניעות שבעם העברי, והוא היה רוצה מאד להתחתן עם שלמה האשלי. רוצה היה מאד לבוא בקהל ישראל ולהתבולל בו התבוללות נמורה. איבנוב זה, אעפ"י שכבר עברו ארבעה דורות מהראשון שקבל עליו את היהדות, עדיין הוא מרגיש את עצמו כנצר זר בקהל ישראל. הבנים אמנם מדברים עברית, אבל בבית עוד מצלצלת השפה הרוסית במקוריותה הטאמבונית והשם איבנוב גם הוא צורם את האזן. והבחור אברדם, בנו של יעקב, רצה מאד לקחת את צביה לאשה, ותמיד הראה לה פנים מסבירות והיה מאשר מאד אם הצליח במחול הרונדו לאחו בידה ולרקוד עמה. אך שלמה מאן להתחתן עם איבנוב. איך אפשר שהוא, התלמיד-יחכם, הרחים ומוקיר הבן ומורע רבנים, יקח לבתו איזה איבנוב עם הארץ?

אולם להשיא את הבת נחוץ מאד. שלמה מרגיש שהסכנה קרובה, ואולי תלך גם היא אחרי אחיה אל הקבוצה. הפועל העברי - זהו דוב אורב. הוא צודה את נפש הבת, לכלוא אותה בבית לנמרי - אי אפשר, ובחוק - איזה חפשי! איזו פריקת עול!.. והנה הזמן לו הקב"ה...

באותו זמן בא לאשל-אברדם צעיר אחד מושלם, מגשה שופריני. הרוח נשאו לארץ ישראל, לא לשם ארץ ישראל, אלא לבקש לו פרנסה איזו שהיא. אחת היא לו: פרנסת מורה או סופר או מזכיר באיזה ועד. באמת כל העבודות הללו הן בשבילו ארעיות, כי לא לשמן הוא רוצה להקדיש חייו, ולא בהן הוא רואה את עתידותיו. לפניו יש מנמה ברורה ותכלית מכוונת. רוצה הוא להיות סופר בישראל. עטרת סופרים מושכת את לבו, כי בה הגדולה והתפארת. לננים אפולקטים וחרב, וליהודים - שם סופר.

מנשה אהב מאד את הכתיבה, הוא, כנראה, נולד להיות מחבר. הוא אינו כמו הכופרים שצריכים מתחלה לחשב מה לכתב. וכמה הם מקמטים את מצחותיהם וכמה הם מויעים עד שמוציאים איזה מאמר! המסכנים הללו! לא כן הוא, מנשה השופרוני. הוא צריך רק לאיזה פנה, לעמ, דיו וניר, ומיד כשהוא יושב וטובל את עטו, והגה המחשבות מרחפות במוחו כערת צפרים הרודפות זו אחר זו, והוא יכול לכתוב שעות שלמות... הוא כל כך אמן את ידו לכתב עד שכמעט אינו צריך לשום מחשבה, אלא היד כותבת מעצמה בלי מעצר.

אהב הוא לכתוב ביחוד, מסות. הוא מרניש של, מסותי אין נבול, אפשר לכתוב ככה ואפשר לכתוב באופן אחר לנמרי. במסה כל הקושיות מתרצות, כל הסתירות מתיישבות. שם לא תקמה הוא העיקר, ואין צורך לתחום תחומים, והמחברות הולכות ומתמלאות אותיות, מלים, מלים, מלים...

מנשה הצליח שדבריו נרפסו באיזה עתון. אמנם מכל מה שכתב נרפסו רק שורות אחרות, אבל בזה לא הוא אשם, אלא העורך, שדרכו להיזק ולקצץ. איך שהוא, שמו, מנשה השופרוני, נרפס באותיות מאירות עינים. והוא מחזר על כל מכיריו ומראה להם את נצחוני הנדול, שכבר זכה להכנס במחיצת סופרים.

ואמנם לרעיונות מנשה אין חקר... מתחיל הוא לכתוב משל ונמשל, רפואות הנף ורפואות הנפש, והוא כותב וכותב ומרניש שאין לדבר סוף, וכן בשאר החקירות הנדולות, כמו הענין העמוק של טבע בנמטריא אלהים, וכאן הלא באמת יש סתירה נוראה: הטבע הוא נשמי ואלהים רוחני? וכדי ליישב סתירה זו אפשר לכתוב ולכתוב, אפשר למלא משא תריסר נמלים.

ואל יאמר שכותב מנשה רק לעצמו. לא! יש אנשים ש, לוקקים אצבעותיהם מחקירותיו וממליצותיו. הם מתפלאים על כשרונו הפורה מאד, על מליצותיו שכולן לקוחות מן התניך והעיקר על רעיונותיו – רעיונות עמוקים! וגם שלמה האשלי מוצא שמנשה זה סופר מובהק. הוא אמנם אינו חוקר, בהסתוריה ידעתו מועטה ואי אפשר לומר שהוא למדן, אבל יש לו רעיונות רבים ויש לו עט קל...

שלמה נפגש עם הצעיר הזה פעמים אחרות בבית הכנסת והדבר הזה כשהוא לבדו עשה רשם. צעיר מבקר את בית הכנסת... ושם הוא נכנס עמו בשיחה של תורה ושלמה נלה לפניו את חדושינו. הראהו גם את שיריו ששלח לנדולי המדינה וגם את מכתבי התודה שקבל מהם. ומנשה מצדו גם כן הראה לו מה שכתב על כמה וכמה ענינים. בקצור שניהם נהגו זה מזה הגאה מרובה. וכשבת בקש שלמה את מנשה לסעוד אצלו ומאז התחיל מנשה להיות יוצא ובא

תמיד בבית שלמה, והתחיל גם לעבוד אצלו עבודות קלות... מהרה למד את תורת
ההשגחה על הפועלים וידע אפילו לקרוא ג'לה!

ובערכים יושב שלמה עם פועלו ומשוחחים יחד בדברי תורה וחקירה. יש לו
לשלמה קצת נחומים ומלוי חסרון של בנו שהלך ונפרד ממנו. והוא משתדל לקרב את
לב בתו אל הצעיר הזה. היה משבח אותו באוניה בשבחים רבים: צעיר מושלם וירא
שמים מאין כמוהו. והעיקר, אף על פי שהוא פועל – איננו ממפלגת הפועלים. הציעו
לפניו, השקצים שיכנס לתוך מפלגתם ולא רצה. הוא אי-מפלגתי. וכאמת המפלגות
למה? ישראל נוי אחד בארץ – ולמה יתפלגו?

פעם רואה השוב והנה שלמה בא אל ביתו.

– ברוך הבא, ר' שלמה – קרא השוב, – בודאי לא בכדי באת... זמן רב שלא
דרכת על סף ביתי... שב נא.

-- כן, כן – אמר שלמה, – אני באתי, לא סתם ביאה... יש לי ענין... רוצה אני
לבקשך שתהיה שדכן לבתי.

– שדכן?! – התפלא השוב – וכי עסקי בכך?

– אני רוצה שתשדך לבתי את הצעיר מנשה... הוא מצא חן בעיני... צעיר
הגון... וכי לא כך?

– איש איש ומעמו, – ענה השוב בקרירות.

– האם בעיניך לא טוב הוא? – שאל שלמה.

– אנכי אינני מכיר, ואיני רודף אחריו להכירו, – ענה השוב קצת באי רצון.

– אבל תהיה שדכן, מה תפסיד? תקבל שכר שדכנות.

– אנכי... לא. אינני שדכן ואיני רוצה בשכר שדכנות.

– אני יודע: אילו הייתי בוחר באחד מהחברייא שלך, כי אז היית מסכים, – אמר

שלמה בעקיצה ויקם בכעס.

– גם אז הייתי מתיישב בדבר, – ענה השוב בצחוק.

ושלמה יצא ממנו מלא חימה. עמד קצת בדרך ופתאם נמלך וילך אל השמש

שהיה יהודי פשוט ומגושם, קאפיל הסנדלר.

כשאין קציצה טוב גם הבצל.

קאפיל השתומם על ששלמה פונה אליו בענין שכזה: איך הוא פתאם יהיה

לשדכן?.. הוא יודע בזה כמו בתפירת מכנסים... אבל אין מסרבין לבעל הבית...

והוא, אור, כנבר חלציוי ואחר התפלה ננש אל מנשה, הטוה הצרה ונלה לפניו

חפצו של שלמה.

– מה איכפת לך? – פתחו קאפיל, – תהא נדוניא, כלה יפה, מחותן עשיר, מה איכפת לך? הוא שלמה אינו כשאר בעלי הבתים, הוא נותן דמי חנוכה שלשה בישליקים... ומנשה לא מרב. ולמה יסרב? מה יפסיד? גם הוא חושב כמו קאפיל. החשבון הוא מדוייק וברור.

– טוב, מסכים.

ושלמה שמח מאד. רואה הוא שיש השנחה פרטית. זימן לו הקביה מציאה שכוון הוא ממלא פיו תהלת מנשה, ביהוד באזני בתו. כלי יקר שכזה, אוצרות מלכים לא ישון לו. מלא גרוש בתורה ובחכמה וכתבא רבא. וצביה נכנת. אביה אומר כך. הוא מלא התפעלות. וינשפיננעריץ. היא אמנם עדיין צעירה, אבל כמו שאומרים: יותר טוב אשה צעירה מבתולה זקנה. ובמחצאי שבת נכתב ברית תנאים כדת וכהלכה בקהל עם. ההתן בעצמו כתב את נוסח התנאים על פה. השרב קרא, שברו צלחת, כמנהג, וקריאת מול טוב מלא את הבית...

בתור נדוניא חלק שלמה לחתנו כרם של שקדים ששוה אלף רובל, מלבד זה הלא רוצה הוא שחתנו ידור עמו ויאכל על שלחנו ויפקח על האחוז.

• • •

לא ארכו הימים ושלמה חדל מהרעיש עולמות על האפיקורסים, גם אצלו נולדו דאנות אחרות, שהסיחו את לבו ממצות, הוכח תוכיחי. במשק שלו, למרות הידיעות הבטוחות של הערבי היועץ, נתגלה פרצה. ההכנסות אינן מכסות את ההוצאות. צריכים לזכר את השרה, והזבל עולה ביוקר, קונים בהמות והן מתות. נודע הדבר, כי לא יכלו לפקוח עליהן כראוי. וסוף סוף היבול הוא מועט. הוצאות העבודה, אעפ"י שהיא זלה, עולות לסכום הגון; מסי הממשלה, הבקשישים. העיקר, אין מי שישניח על המשק כדבעי. גם הוא, שלמה בעצמו, נודקן הרבה. העבודה היא קשה, והעיקר-הטרדה. תמיד צריך לנסוע ליפו, לבקש הלוואות, לשלם רבית ולהכנס מיום ליום בעול חובות מרובים. בשעת הדחק לזה ברבית – היאומן כי יסופר? – מאת פועל אחד ערבי, שהיה עובד תמיד אצלו בעד בישליק ליום. אצל הערבי הזה שהיה מכנים ואינו מוציא, נצטבר רכוש הגון, והבין להגדילו ע"י נשך ומרבית, נשך ממש – כדבעי: חמשים אחוזים ויותר.

אחרי עצות רבות במה אפשר להקים את המשק הרחוי, לשתום את החורים שם, ולהטליא את הקרעים כאן, נוכח שמהלוואות שהוא מקבל ע"י סרטורים ברבית לא ינשע, כי סוף סוף הרבית תאכל אותו כלו. אין דרך אחרת אלא לפנות אל הקופה הציונית שהיא תחלץ אותו מצרתו. ומדוע לא יעשו כדבר הטוב הזה? הכסף הוא בטוח. בעל נכסים הוא מכל מקום, והוא ישלם את הקרן ואת הרבית קמעא קמעא, ויוצא שזה נהנה

וזה לא חסר. והוא יודע שמלפנים היו נעשים דברים שכאלה. יש אכרים שקבלו כמה פעמים תמיכות מכמה וכמה קופות, ומדוע יגרע חלקי? וכי הוא לא עסק בחבת ציון כל ימיו?

הדבר היה כמעט קרוב להעשות. נמצא מן המנהלים שהפך בזכותו, זכות עסקן ציוני במשך שנים רבות בחוץ לארץ, אבל אחד צעיר מתברי הנהגה סרב. הוא אמר – ובפני המבקש – כי אין לקופה הציונית לעזור לאלה שמשקם בנוי על יסוד עבודה זרה, כי משק כזה אנטיציוני הוא.

עו פנים שכה!

שלמה השתומם. הוא אינו מבין מהו פירושו משק אנטיציוני? וכי אינו משלם לערבי בכסף מלא בעד עבודתו? ומאחר שהוא משלם בעד העבודה הלא העבודה היא לא זרה, אלא עבודתו היא, עבודה שנשתלמה מכספו. ואם הוא ציוני הלא גם המשק שלו ציוני. ומה זה בא לבלבל את המח?

– אתה אינך מבין, אדוני – ענה המסרב – מפני שסוחר היית כל ימך, ובשכלך נתקשרה הציוניות עם מסחר יחד. אתה סובר שמתוך שאתה קונה ידים עובדות העבודה היא שלך, כמו הסחורה שהיית רגיל לקנות בשביל חנותך. אולם באמת אין הדבר כן. הציוניות היא לא ענין של מסחר, אלא פתרון של שאלה לאמית-מוסרית ואין לה עסק עם מסחר. היא כבר נכשלה פעמים אחדות במעשים מסחריים, ובמקום לעזור לפתרון השאלה הלאומית הרחיקה את הפתרון עוד יותר: העשירה איזה ספיקוליאנטים, והעם נשאר דל ורעב יותר מכמו שהיה...

ושלמה שומע ושוב אינו מבין. מהו מבדיל בינו ובין העם, וכי לא אחר מהעם הוא? ואיזו ספיקולציה יש בזה שהוא רוצה להנות מפרי נחלתו? ואלא מפני שאינו מעסיק פועלים עברים. וכי הוא אשם בדבר? יהיו נא הפועלים פועלים ועברים ממש ובודאי יבחר בהם. אבל הם לא פועלים ולא עברים ובודאי שערכים קודמין להם... אפס, איזו רשות יש למי שהוא להתערב בעניני הפרטיים? הם, המתקדמים שבנו, מדברים כל היום על החפש, ואיזה חפש הוא אם בעסקי הפרטים אהיה מוכרח לעשות לא כמו שאני רוצה, אלא כמו שרוצים אחרים?

הכל שקר ומרמה! לעצמם ולהנאתם יבקשו חפש ועל אחרים יחפצו לשים על ברזל... היה לא תהיה! נור-כלב זה ילמדני מה זו ציוניות ומה לא ציוניות!... כדאי היה לעמוד כל כך הרבה במשך שנים רבות לנגד נחשים שכאלה שישמרו על הקופה, שמא תביא תועלת לאיזה אכר חובב ציון.

אך לצערו התרעומות שלו לא הועילו. התחול גם כן יודע לקלקל, ולא נמצא מי שילמד סנגוריה נגד הקטיגור הרע הזה. ארץ נתנה בידי רשע, נהם שלמה בכעסו.

אבל מה לעשות? איך להגצל מצמרני המלצים ברכיית? אם ימשך מצב כזה עוד שנתים, שלש שנים, לא ישאר בשבילי כלום מנחלתו. יבואו הנושכים ויקחו ממנו את הכל. צריך למהר בעוד מועד להציל מהדליקה.

אין תרופה אחרת, אלא למכור את נחלתו לאחר. או ישלם את חובותיו והשאר – כאלפים רובל – יפתח חנות ביפו, או יבקש לו ענין אחר... אולי ישוב לנמרי לחוף לארק. יקח עמו את בתו ואת חתנו התכשיט ויצא.

ובאמת איך אפשר שיצליח בחקלאות? הוא בעצמו הולך ומזדקן. בנו שהיה יכול לעזור לו נפרד ממנו ונסתפח לערת מרעים. וחתנו הוא אמנם צעיר עדין, תלמיד חכם, צעצוע, אבל לעבוד אינו יכול, חיליה לאורייתא. לומד וכותב... מחבר... החקלאות לא בשבילי.

ומגשה גם הוא נתמלא דאגה בימים ההם.

הוא הלך ירושלימה ובא אל העורך של העתון החרדי, לשם שמים, והראה לו את אוצרות כתביו. העורך קבע לו זמן. ומגשה בכליין עינים צפה למשפטו. עכשיו נהתך הגורל, אם ישאר סופר בארץ ישראל. אבל כשבא היום, דחהו העורך ליום אחר וכך הלך הרבה פעמים, עד שסוף סוף זכה... שהעורך השיב לו את הכתב די.

– ומה? לא טוב? – שאל מגשה בחרדה.

– טוב מאד, אך לא בשבילי.

– אפשר לדעת מדוע?

המאמרים שלך טובים למבינים גדולים – ענה העורך, – אבל קוראי עתונים הם מסוג אחר, אין להם עסק עם חקירות עמוקות. הם אודבים דבורים עיום, דבורים שמעוררים עמוש. ראה, למשל, את הפיליטון שלי, איך אני מותח על העמוד את האפיקורסים, כל מכה ומכה היא של מאתים מכות ויותר. זה מברח את הדעת, מגרה את התיאבון... העיקר, צריכים לעורר את השנאה בלב הדמון הפשוט אל החפשים. זהו העיקר, ובמאמרים של חקירות לעולם לא תגיע למטרה.

– לפי דברי אדוני, תפקיד הסופר לא להורות את העם, אלא להסתגל לדרישותיו –

ענה מגשה בחרדה.

– כודאי, אם רק אתה רוצה בהצלחת העתון. חכמים דברו דברי תבאי ונוזמא

למען יכנסו דבריהם באוני השומעים, ובעלי עתונים מקל וחמר... סליחה! אין פנאי! – הוסיף העורך, בראותו כי מגשה רוצה להתוכח עמו.

הוא בא אל עורך אחר בעל הקבץ, שעיריסי. אמנם אותו בעל הקבץ הוא חפשי,

אבל שמע כי הוא נותן מקום גם לבעלי דעות אחרות, כדי שיתבררו ויתלכנו הדברים.

הגה העורך, אחרי שקרא מדברי מגשה קטע כאן וקטע שם, אמר לו:

– דע, חביבי, אתה, כנראה צעיר מושלם, אבל אינך סופר כלל, ואתה מבלה שעתך להבל ולריק... ולמה? החושב אתה שתנחל כבוד גדול? שתתעשר הרבה? לא דא, ולא הא... ספרותנו עניה ודורשיה מועטים... כלך לך ממנה... בקש איזה מקצוע אחר בחיים... – הוא פסימי – חשב מנשה בלבן, בצאתו מבעל הקבץ. – מה שאינו ברוח הפסמיות לא נכנס אצלו בנדר ספרות...

אין בשבילו מקום בארץ ישראל. הוא יצא לחוץ לארץ. הוא יכתוב באידיש... העתונים שבאידיש עושים עסקים טובים, והוא, על פי כשרונו, באמת שייך אל סוג הסופרים ההם...

וגם שלמה התחיל כבר להתיאש מארץ ישראל, ואת מחשבתו נלה להמיעד להיות חתנו.

– באמת – אמר מנשה – הענין של ארץ ישראל הוא ענין רוחני. ארץ ישראל בודאי יקרה וחביבה וצריכה להיות שמורה בלב, לפנות אליה בתפלה וכדומה, מפני שהיא עיקר גדול ביהדות. אבל לשבת בה... לאו דוקא. הנה ר' נחמן מברסלב בא לארץ ישראל, ראה את הארץ, קלט את הרוחניות שבה ויצא ממנה... גם חובבי ציון הגדולים של זמננו עשו ועשים כך... ולא רק אלה שאינם מוצאים במה להתפרנס כאן, אלא אפילו אלה שהיו יכולים למצוא כאן פרנסה, גם הם מוצאים שיותר טוב לעזוב לעת עתה את הארץ... הרוחניות של ארץ ישראל אפשר שתתקיים גם בניוזה... ואולי שם קיומה יותר בטוח... שם נשב עד שתבוא הנאוזה האמתית במהרה בימינו.

* * *

ושלמה מכר אחותו, שלם לנושיו, קנה כרטיסי ספינה לון, לבתו ולחתנו. וכבר נכונים לצאת, כארחין גוברין יהודאין, האובדים בארץ אשור והגודדים בארץ מצרים ושאר הארצות.

* * *

מעת שמתה אמה הטתה צביה שכמה לסבול עול הבית. היתה אמנם משרתת ערביה, אבל היא, צביה, לא היתה רק משניחה ומפקדת, אלא גם עובדת בעצמה עבודה קשה. ולכל מה שנעשה מסביב כמעט לא שמה לבה. גם התרחקות אחיה ואפילו מות אמה לא עשו עליה רשם מיוחד. שקועה היתה בטרדות הבית, שהשכיחה את הכל.

ורק בימים האחרונים התחילה צביה מהרהרת וחושבת את דרכה. ההחלטה שהחליטו אביה והצעיר המיעד לה להתן לצאת מן הארץ העירוה מתרדמתה. היא הרגישה שאיזה הרס בא בתוך הבית, לא רק הרס של רכוש, אלא הרס של משפחה. אחיה יצא – למה יצא? אביה היה רב עמו תמיד, מרר את חייו, למה? ואמא מתה – גם היא לא יכלה לסבול את שנעותותיו... רצה אבא לתקן את העולם כמו שטוב בעיניו ובתוך כך נהרס הכל... ובמי בחר? בצעיר ההוא... בו הוא מוצא די שקמים תחת אחא

ותחת אמא... עמו הוא מתייעץ ותהת השפעתו הוא עומד. זה הצעיר אומר שצריך לצאת לחוץ לארץ, והנה הוא נכון לצאת עמו, ונם אותי סוחבים עמהם... ולמה זה אנכי? חסה אנכי על אבא, אבל בצעיר הזה אינני רוצה... איני רוצה לעזוב את הארץ הזאת, איני רוצה לעזוב את אחא, את קבר אמא... מה לי שם בחוץ לארץ? הלא אנו כמעט ברהנו משם, ופתאם לשוב שמה... שם יקשרוני בכבלי נשואים אל הצעיר הזה, שאינו רצוי לי כלל וכלל...

ככה התחילה צביה מהרהרת, ומיום ליום גדלו ענויי נפשה, בזכרה כי עוד מעט והיא תצטרך לעזוב את הארץ ולשבת בספינה לבקש לשוא אחרי איזה חוף, אחרי איזה מקלט...

אבל מה תעשה? היא אינה יכולה למרות את פי אביה... והיא גם חסה עליו... נלמוד הוא חקן... אילו היה לה מפי מי לשאל עצה? אילו מצאה איזה עור ותמיכה?... ואולם ביום האחרון, כשהיה כבר הכל קשור ואריו ומוכן לצאת מן המושבה, והנה פגשה צביה באברהם איבנוב.

— צריכה אני להפרד ממך, אברהם, — התחילה צביה ופתאם התפרצה בבכי. — אביה מכריח אותה לצאת מהארץ עמו ועם הצעיר... ההוא... היא אינה רוצה בזה... רוצה היא למות במקום שמתה אמה... ואותו הצעיר... מה לה ולז... היא אינה חפצה בו... הוא הריח את אביה... אבל אינה יודעת מה לעשות... יותר נוח לה להטבע בים מאשר לצאת מן הארץ...

— בואי אלינו, צביה יקרה — אמר אברהם בקחתו אותה בידה. — הורי ישמחו עליך. לא צריך לנסוע מארץ ישראל...

צביה באה במבוכה והורידה עיניה לארץ.

— אל תדחמי, צביה, אמר אליה אברהם. — בואי אל בית הורי. הם יקבלו פניך באהבה. תשבי עמנו. אבא שלי ילך וידבר עם אבא שלך. ונם את בעצמך לא ילדה קטנה... אי אפשר שתעזובי את הארץ. אי אפשר...

וכשנודע לשלמה, כי בתו הלכה אחרי אהובה, אחרי הנר איבנוב, כמעט שנתבלבלה דעתו לנמרי. אבל מנסיעתו לחוץ לארץ נתחרט.

— אנה אסע לבדי ולמה אסע? — חשב שלמה בלבו. — ארדה כל שנתי על מר נפשי. אשאר כאן, אלך ירושלימה...

נסע רק מנשה. הוא אינו פסימי... הוא בטוח שיצלית בספרות, אם לא באיי— בחוץ לארץ; אם לא בעברית — באידיש. ונם כלה בודאי ימצא, ואולי עוד יותר נאה. אין דבר... עוד לא ככה מזלו...

א.

לְבָבִי עַל חוֹט־שְׁעָרָה תְּלוּי,
לְבָבִי מֵת בְּנִעְנוּעֵי,
אֲרָבָה לִי הַצִּפּוֹרִים
וְעַל עַרְש־חַלְמוֹתַי אָמוֹת, אֲנִיעַ.

נִסְיָן־הַחַלְמוֹת אָנִי,
אִךְ אֱלֹהִים נָדַר דְּרָבִי;
עֲתָה חָשַׁב בֵּית הַמִּלְכָּה
עַד שֶׁלְבִין שְׁעָרָה,
וְאֲנִי בְּמִקוֹם־נֶכֶד אֶפְוֵל
וּמִסְתַּחֲוֹת־הָאֲרָמוֹת בְּכִסִּי.

ב.

בְּאֵתִי אֶל הַשָּׁרוֹן
וּבִסְרָחִים הַתְּנַחֲמָתִי,
לְבִי הוֹמָה לְסְרָחִים,
לְבִי עוֹרָג לְסְרָחִים,
מֵעַת קָלִיתִי בְּאֵהָבָה
אִין לִי נַחֵם
רַק בְּסְרָחִים.

ג.

עַל שִׁפְתַּת הַבְּנֵרֶת
אֲתַנְעֵנֵעַ אֶל הַיָּם הַגָּדוֹל:

אֶהְבֵּתִי זְאוֹת יָם...
 מִחוּף הַיָּם הַגָּדוֹל
 אֶקְמֶה לְבִנְיָתָהּ:
 אֶהְבֵּתִי הַמִּית הַנְּעוּזִים...
 עַל־בֵּן יָבֵה לְבִי מִשְׁבָּרִים,
 וַיִּלֵּן תַּחַת צְעִיף־הַחֲלוּמוֹת...!

ד.

אֶהְבֵּתִי סְלָעֵי אֶרְצִי
 עַל הַרְרֵיהָ.
 כִּל אֶבֶן אוֹמְרָה שִׁיר...
 אֲנִי עוֹלָה מֵאֶחָת אֶל אֶחָת,
 וְקָרְבִי תִתְעוֹרֵר רָגָה:
 אֶלֶּה חַיּוֹ קְמוּתִי,
 חֲלֹמוֹ הַרְבֵּה, הַתְּנַעֲנֵנוּ, —
 חֲלוּמֵם רַחֵק מִבּוֹא —
 וַיְהִי לְאֲבָנִים...

ה.

עַל קְבֻרוֹת הַקְּדוּשִׁים
 אֶפְלֵל,
 אֲאֶהְבֶּם פְּשׁוּת־הַפְּרָחִים
 בָּם הֵם טְמוּנִים.
 וְאֲנִי מִסְּלֵל לְאֶמוּנָה,
 לְאֶהְבָּה,
 וְלִבִּי לְשִׁתִּיהֵן
 כְּאֶחָת...

ו.

אֶהְבֵּתִי מְנַשׁ עֲרֵבִי צֶאֱן

עַל דְּרָכָי

וְשִׁמוּעַ צַעֲקוֹתָם —

מָה! ... מָה! ...

וּפְנִיָהּ פְּקִרְאוֹתָם —

מָה! ... מָה! ...

וְהַעוֹלָם תְּמִידָה אֶחַת אֲתָם —

מָה? ... מָה? ...

ו.

רְאִיתִי הִלְבֵּנוֹן בְּשִׁלְגוֹ וְאֵשׁ,

וְאֲתָמָה לְמִרְאָה:

גַּם זֶה לִבִּי מִלֵּא שָׁמֵשׁ וּכְסוּדָה ...

נִלְחַמְנוּ וְנִשְׁלִימוּ —

וּשְׁנִיָהּ לְאֵלֵהֶם ...

מבריה, ניסן.

שְׁלוּחַ.

יְמֵי מִלְּאוֹ דְּמָמָה וְנִצָּחַת,
לְפִי – בְּבַעֲצָם יוֹם אוֹר־נֶר.
מִסּוּד קְרוּמִים דְּלִיתִי לְמַד:
אֲנִי מֵאֲמִין בְּטוֹב כִּי עַר!

עֲתָה שְׁלוּחִי, לֹא אֲדַע לָנוּ.
אֶהְבֵּתִי נִצָּחַת, אֶהְבֵּתִי תָם.
קוֹלוֹת הַסְּבַע לְמַדוּנִי קֹשֶׁב,
הַזְמַן גָּלָה לִי כְּדוֹשֶׁת-הַיּוֹם.

לֹא אֵיךְאֵ סִסְקִי, לֹא אֵיךְאֵ שְׁקִרִי,
הֵן מִלְּאֵהָ מְנַח לִי בְּרִית יִנְצָר:
נִתְתִּי נֶפֶשׁ בְּמַחִיר הָאֲמִן,
חַי נִתְתִּי בְּמַחִיר הָאוֹר!

בְּנֵאוֹת הַתָּם.

הָיָה עָנָו! הוֹשֵׁט לְבָבָה לְכָל –
כְּשֵׁשֶׁט צָמֵא רֵאשֵׁנוּ אֵל פִּי מַעֲיָן.
בְּנֵאוֹת הַתָּם יִמְרָה רַעֲהָ, נַחֲמִל
עַל כָּל נִדְחַת מִהֵם, כִּי לֹא בָּרָן
אֶתָּה לְנַמְשָׁה! שׁוּמֵר נַסְפָּה

הגף. אחזי בתרב החיון.
 לכל יבא סגול ואשר לא תה
 בקהל ימיה הנטוש פרזון!

 ואת סך הפשם המהור תשמר
 משמרת-עד בארון סתרי-הלב.
 וננזת בו עצמת מעופי-אור.
 ויו פני משאלתה, נאולת כאב.
 ווף דמעי רעיה, בקעה הלי...

 ונצר אמון לכל נגע פמעט.
 אה פעם, באסם קצה תיך-צל:
 במנצח הן קדשתו לעד:
 שערי תיך סתח לכל עובר.
 כי לא לשוא עליך נח צלו...
 בננהות-ליל שתך הנה הובר.
 ואור הנר יקר לך בהלו.
 וזרע וזהורי-לב באשר תלין.
 ועל יבלי מים שלח ווף האר:
 בצבי אלק רמות, קול טבע בין.
 וכרות צח נחם כל פרח-בר.
 מחה יגון וענר בת-צחוק ופאר
 לכל באשר יך תמצא נשמה:
 על כל עינים שחה בעל פי באר.
 אהב בלי גבול והמלא דממה:

הַנִּסְתָּרֵת.

כּוֹכְבֵּי מוֹלֵי בַת הָאוֹר!
בְּמֵרוֹמִים אַתְּ תוֹעֵה לְלֹא שְׂבִיל,
אֲמוּלָּה בְּלֵב זֶהָר וְדָרוֹר...
מִבְּטֶחַ שֶׁחַ לְאַרְיֵן אֵין-יֵיל.

וּבְאַרְיֵן אֵין-יֵיל, אֲסִיר-צֵל,
בְּנוֹשֶׁ-צֵל יִלְבֵּט בֶּן-אָדָם:
לְסַנְיָךְ יִכְרַע בְּלֵב הַלֵּיל,
יִתְפַּלֵּל, סְנוּף נֶסֶשׁ וְרָם.

לֹא יִבֵּן שְׂפַת-אוֹרֶךְ הַבְּרוּרָה,
וַיִּסִּי לַחֲרֻמְיֶךָ לֹא סוֹד...
זֹאת יָדַע: בְּלַעֲדֶיךָ הוּא רָע,
בְּלַעֲדֶיךָ הָרְבוּ שְׂמֵי הַהוֹר.

מִבְּטֶחַ בְּצִלְמֹת לֹא נָה,
בְּמַחֲוֹן יִשַׁע וּמִתְקֵה-חַוּב,
מִצְנֹת קָשָׁב לְקוֹל אִמֵּן עַר,
הוּא הָאֲשֶׁר מַדְעַת: יֵשׁ טוֹב!

וּמַדּוֹר לְדוֹר נִצְחֵי-דָרְכֶךָ
יִנָּטֵה עַל יְקוּסֵי-חַלִּיפוֹת.
בְּקֵ אֲסִיר-אֶהְבֶּתְךָ הוּא יִרְאֶךָ –
וּבְכִלְיוֹן גְּאוּלָּה יִשְׁאַל אוֹת...
—

מִן הַיָּם.

אֶפְסוּנִי צִלְמִירְנֶעֱר, נִשְׁכַּחַת־יִקְרָה,
 שְׁתוּ, נִקְהָלוּ עָלַי, סְמִיכּוּנִי בְּעֶצֶב שָׁר...
 קַעֲנִי-אֲדָם, נִגְעֵדוּ יָמָה לָעֵת כִּי יִסֵּן יוֹם,
 יַחַד בָּאוּ, חָרַשׁ זָאוּ, זֹהַר עַל פְּנֵי תְהוֹם.

צִלְוֵי סֵתֵר עֲרִבְרִיקִין — בָּם לְפָנַי יִהְיֶה,
 חֲמִי לִסְפָּה לִי-חֶרֶף — אֲנִדּוֹת אֵין גִּיב...
 רְנַעֲי-הוֹד, יִהְיוּמִי זְמַן, סְקַחוּ עֵין אִמְקָדָאוֹר —
 סְלֵאֵי זְמַר-אַרְנָנְקִין בְּאֵנְלִי סִלְיֵה-פֶר...

זְכַר־חֶסֶד! הֵם עֲלִסוּנִי וַיִּשְׁקוּנִי רִדֵּי,
 בְּנִרְתִיק־דְּמַע צַח הִרְאוּנִי אֶת בַּת-צְהוּק הַחוּף...
 וַיִּשְׁירוּ עַל הַתָּאם — מִקְהֵלֶת בְּנֵי-רֵן —
 בְּלִי לְהַט, צְבָעֵי נֶפֶשׁ, סִימְסוּנִיָּה בַת-אוֹן.

כִּל הַבִּיעוּ, לֹא הִתְבִּיאוּ! כִּל עֲנוּגֵי-חֶלְוָה,
 רַעֲדֵי עֲדָן, תִּכְלּוֹת סֵתֵר, לֹא חִדְלוּ מִכָּאֵב...
 כִּל בְּלִבְךָ נִבְּא לְסֵלָא, מַעוֹלָם לֹא מָה,
 כִּל יַחַד לְאוֹר־עֵינַיִם, נִגְנְנוּ שָׁם בְּלִי עַת...

יִרְאֵת נֶצַח, חֶרֶדֶת סָבַע, קוֹל חֲיֵי-הַמּוֹב —
 הֵם מִלְאוּנִי, הַחֲלִימוּנִי, עֲרַבּוּ נֶפֶשׁ לְטוֹב!
 יוֹסִי חֵי, בְּלִי תְאוּר־טוֹת, סַתַּע שְׁטַף כִּל,
 בּוֹ נִתְכּוּ לְאַחַד-זֹהַר: רְנַשׁ, צְבָע, קוֹלֵנוּ..

ה פ ר ש.

זול. זבוטינסקי.

לָאן תְּדַהַר, לְבִי בְּלִי הֶרֶף, יוֹם וְלֵיל?
מֵאֵז שְׂמַתְךָ בִּי יַד־סֶתֶר חֲכָמָה...
תְּדַלֵּג שׁוֹר וְעֲרוּיָן, וּבְלִי־תִיעַף תְּדַלֵּק!
אֵת מַה תְּרַדֵּף? בְּרַתְתָּ, בְּאַהֲבַת־גִּיל,
בְּכַאֲב, בְּכִסְף־חֵיל – אֵת מַה תְּרַדֵּף?

– אֵל נַחַת, אֵל דְּמִי – פֶּרֶשׁ־חֲלוֹם בְּלִי־עוֹל,
הֵבֵא מֵאַפְסֵר־עַד, מֵאַרְיֵן צֶל וְדָמִי –
הֲרִנְצָה שְׁעֻטָּתוֹ, וּבְקֶצֶב דְּהִרְוֹת־עֵז
יִתֵּן רִשְׁפֵי רִנָּה, לְיִרְלָחָם רַב אֵיל,
קִרְבוּ עִזּוֹ תִקְוָה וּמְרִי גַעְגְעִי־אֵשׁ! –

הֵבֵא מֵאַפְסֵר־עַד – אֵל פִּי הַתְּהוֹם יִחַדְדוּ!..
שָׁם קִין לְיִשְׁבִּיל קָל חַיִּי! שָׁם חִשְׁךְ עַד! הַסּוּף!
פֶּרֶשׁ, פֶּרֶשׁ! לֵב רָם! הִתְרָא אֵת הַתְּהוֹם?
– אֵל נַחַת, אֵל דְּמִי! הִתְרָא שְׁעֲרֵיָה?
כִּלּוֹ עֲשׂוֹי שְׂמֵשׁ, בְּשִׂמְשׁ יֵשׂא רֵאשׁוּ...!

חֵישׁ קָל יִדְהַר הַלֵּב... הַתְּהוֹם קְרוֹב!.. פֶּרֶשׁ!
– הִתְרָא זְכוּר הָאוֹר! שָׁם אֲשֶׁר־נִצַּח יִיף!
בְּאֵשׁ בְּכַד וּבְעַר, בְּלֵיל טַהַר, שְׁנִיא־הוֹד!..
דְּהִרְוֹת־אִימָה! הַתְּהוֹם! הָאֵין מִסְלָט, לֵב רָם?
– הַתְּהוֹם אֶפְחָד? הַבּוֹז! טוֹם הַלְּאָה, לֵב! חֲזָקוּ!

○○○@○○○

פְּלִחִים.

(ספור).

א.

ימי הדישה בעצם תקפם. השמש הגדולה, הזועמת והבושרת כאש הכבשן, עמדה ממעל לנרן הסמוך לבתי הכפר ותציפנה בקרניה הלהטות. הרוח הדרומית, רוח הבקר, אשר נשבה מהרי חברון מאז הקיץ השחר, פסקה, והרוח המערבית עוד מרם באה. הזורים, אשר מדמדומי הבקר היו פנידם אל הדרום ואשר כבר הספיקו לזרות את התבן הראשון, הפנו את פניהם מערבה ויעמדו הכן לזרות את התבן השני. פניהם האדומים-שחורים, שמופי הזעה הביטו בקצור רוח: אימתי יבא המערבי?... והידים, שאינן יודעות מנוחה, מנסות כפעם בפעם להרים בקלשון של עץ רחבי-האצבעות חפן תבואה מתוך הערמה ולזרקו כלפי מעלה... אבל החטים, התבן והנסל שבים כבת אחת למקומם ורק אבק דק נפרד מהם ונופל הצדה. האויר מת. והפלחים – האבות כבדי התנועה נאנחים ומננבים בשרווליהם את הזעה מעל מצחיהם: קשה לעמוד בחבוק ידים בשעה שהעבודה כה רבה...

ואצל הרשים התחילה התנועה. מל הליץ כבר יבש לנמרי. הפלחים-הבגים החרוצים והורזים הפכו על פניהן את הערמות שנודשו אתמול – השבלים אשר למטה עלו למעלה... – והילדים הזעיקו את הבהמות להביאן בעול...

באויר עמדו קולות של צעקה, של קריאה, של זירון, ואף של קללות נמרצות. והתנועה הלכה ורבה מרגע לרגע. כל הגרן כאילו נהפך לכורת דבורים. מזוממים, הומים, מתנועעים, אצים, רצים ועובדים.

פה, על ערמה נבחה של קש נפוח, הולכה ומתנועעה בקשי, טובעה עד הצואר ועולה שוב למעלה שורה של ברמות הקשורות יחדיו בחבלים אשר בצואריהם: שורים שלשה, פרות שתיים, חמור אחד ועגלים שנים... מאחוריהם דולג נער קטן הטובע אף הוא בתבן, טובע ושט למעלה, קורא, צועק ומורו ומכה במקל, הארוך פי שלש מנשאהו. שם קשורים לצוחי-הדיש סרר וסוסה רזה, והנער הנהוג בהם ברמה עומד על הלוח ומצליף באויר בשוט אשר בידו. הסיח בן הסוסה קופץ אף הוא מאחרי הלוח, נכשל,

נופל, קם ורץ שוב. לא רחוק מדם מתנועע לאטו נמל נבה הקומה ומושך מאחוריו את לוח הדיש ומעלה נרה בשלזה נמורה. רק כשהגער הקט הגוהג בו מושכהו בחבל הדק, הקשור אל רסנו, להטותו הצדה, הוא חדל לרנע מהעלות נרה ומפליט מפיו קולות בלולים, כעין תרעומה, לנקלה הזה הרודה בו.

הילדים נוהגים בקקרו. הבחורים מהפכים בקלשונים הקש. והגשים הכפופות עד לקרקע מכנסות כידיהן ובמטאטיהן את החול ואת האבק שיש בהם חשש של נרענים. החום הולך ונדול מרנע לרנע. האויר הלהט המרה אבק ומוץ מחניק את הגשימה. והנה סוף-סוף נכמרו רחמי אללה על בריותיו. הרוח המערבי המקוה בא. תחילה עבר גל פוחז של רוח. עבר בחפזון ובדילונים, אחז בקש אשר בערמה האחת ויפזרו לכל עבר, פסח על הערמה השניה, יצא אל הדרך, הרים עמוד של אבק ומוץ. האוחז בקרקע ומגיע עד לשמים... והעמוד הולך ומסתובב כנלנל... קפץ מן הדרך אל הכפר, ננע בערמה של זבל, פורה, התחמק מבין לבתים, נעלם ואיננו... נער קטן חטף חתיכה של זכוכית וירץ אחרי עמוד הרוח בכונה להשליך בשד את הזכוכית, לפצעו ולראות בעינו ממש את עקבות דמו... אבל את הרוח לא השיג ושאר על מקומו נכלם.

אחרי הגל הראשון באו גלי רוח מתונים, מדורים ומיושבים. נאנחו הפלחים-האבות אנחה של הקלה, אחוו בקלשוניהם, תקעום עמוק, עמוק בתוך התבואה, הרימו חפן מלא חרקודו למעלה. התבן עף הלאה למקומו המיועד, אחריו רבץ הנסל באמצע, ומאחוריו, לרנלי הזורה, נפלו הגרעינים וידרדרו על פני האדמה הקשה. היד המנוסה והמסונלה למלאכתה אינה מאבדת אפילו נרעין אחד בתוך הנסל והעין החדה שומרת היטב על היד שלא תכשל. והשפתים דובבות ולחשות תפלה לאללה ולנביא, כי ישלחו את הברכה בגרעינים הללו שמהם שובע לאדם ולברמה...

הפלחים-הבנים שאפו רוח לרוחה. הוקל להם מהאויר המחניק. קטעי שירה מדלנים על השפתים והעינים מחפשות מבין לנשים והגערות הכפופות איש, איש את שארבה נפשו.

הכפר, אשר ליד הגרן, עמד ריק, שמם ועווב, תחת קוי השמש הלהטים, ללא צל של עץ, ללא קול של אדם וללא לחש של אש בתגורים. כל הכבודה נעתקה אל הגרן. את הלחם ואת התבשיל אופים ומכשלים רק עם נמות היום. בתיהחומר הקמנים, השחורים, המזודמים והעורים, ללא חלון, עומרים דבוקים זה בזה ושוקעים ברפש הרובץ על דלתותיהם. הם עומרים עלובים, סגורים ואלמים. מי ירצה אותם בימי קיץ כשכל עץ, כל שיח וכל נדר רחווה נותנים צל למחסה מהשמש ואויר נקי וטוב? גם מספר הזקנים הבלים המעטים, שנשארו בכפר, יצאו את הבתים וישבו בצל התאנה

האחת אשר בקצה הרחוב ויגדו בניוניהם העיקמות ויפלו שולי כתנותיהם... הם יושבים שותקים, שקועים במלאכתם ואינם מוצאים אף הגה מפהם כאילו נדרו לבלי הפריע את דומית השממון. גם ילדים עיקמים אחרים, יתומים או עזובי הוריהם המרודים, שיצאו מנדר של טיפול ולכלל עבודה לא הגיעו, מתנוללים באבק הרחוב, תחת חום השמש הלחמ, מפקירים את עצמם לרכבות הזבובים, השתים עליהם, מחפשים ומוצאים קליפה של אבטיח ומלקקים אותה... גם כלבים מספר רובצים פה ושם כאמצע הרחוב ונושמים בכבדות ובדממה כשלשוניתיהם תלויות מבין שניהם באויר, ורק לעתים רחוקות הם מפליטים מפהם קול יבבה דקה, כשהזבובים העוקצים מציקים להם ביותר. רק על יד הבאר עוד יש סימנים של חיים. אטקלה ההגר וענר עינו האחת – תוצאות מהלה ארורה שהוא חולה בה שנים רבות – עומד סמוך על עמוד האבן התומך בתקרת הבאר, ומזרו את הנמל המסתובב על מקומו, כשעיניו קשורות במטפחת, ומביא לידי תנועה את הגלגלים, המניעים את התיבות, אשר תרדנה ריקות אל הבאר ותעלינה מלאות מים הגשפכים אל הברכה, ומן הברכה ממלאות בנות הכפר, הבאות לעתים תכופות מהגרן. גרול החום וגרול הצמאון של העובדים.

ב.

היום פנה לערב. עם נפול החום הדלו מרוש ועם רדת השמש פסקה הרוח וחדלו מזרות. בכפר, מעל לבתים מתמר ועולה עשן. הפלחיות אופות לחם לארותח הערב וליום מחרתו ומבשלות את ה, תבשילי: בלי ערשים ופולים חדשים. הפלחים כנסו את בהמותיהם וישבו בחצרות על המחצלות, עיפם ורעבים, כשהם מחכים לארוחתם. אל הבתים המחניקים אין איש בא.

שקט. דממה. רק זעיר שם, זעיר שם עדין נשמע קול צעקות ונערות של פלח וגם צליפות השוט על גב הבהמה, אשר התעקשה ואינה רוצה להבנס אל החצר המזדממה... היא נמשכת אל השדה... נדם כל קול. הכפר שקוע במנוחת הליילה. רק נבחת כלב מפריעה אותה לפעמים וגם נחרת הפלחים, אשר שכבו לאחרי הארוחה על מחצלותיהם וירדמו.

הגרן ישנה גם היא. פה ושם שוכבים סרוחים על גבי הערמות פלחים, שקשה להם הפרידה מנרנם גם בליילה. ערמות התבואה מונחות כבדות וצלליהם מפילים אימה... כאילו אומרות הן להפחיד את הגנב האורב מאחורי הצבר והמצפה עד אשר יפנה השומר וילך הצדה...

הם... מתוך כרם התאנים, אשר להסן עקבללה, העומד כמטחי קשת מהגרן נשמעה אושה קלה... מי זה?.. שועל המתננב אל לילי הכפר או ננב?.. או פלח, אשר

קלה הלחם מביתו והוא מסכן את עצמו לננוב מערמתו, מנרנו, שלא מדעת הקלניי, הממונה על המעשרי...?

לא. אין זה רחש רגלים, כי אם לחש שפתים. הקול האחד מפתח והשני דוחה. חסן בנו בכורו של חסן עבר ללילה ונעמי היתומה מאמה, בתו של השיך השוטה סעיד – שאת בנו הכבוד הזה קבל בירושה – יושבים שניהם על הקרקע נשענים אלי מצבת עץ תאנה ומתלחשים חרש. עיני נעמי נפחדות כעיני הצבי ומביטות לרגעים לצרדין, כאילו הן רואות את מי שהוא האורב להן...

– נעמי... אל תתיאשי... אחרי הגרן... אבי ימכור את החטים ואת הדבלים...

– החטים הרי ממשכנים לו מדאשתקד...

– הוא ידחה לקציר הבא...

– לא ידחה... בכונה לא ידחה... הוא מאים לקחת גם את אדמת אביו

המקשנה לו...

אנחה חרישית נמלטה מפי חסן, צדקה הגערה ממנו, ורק לשוא ינחמה בדבריו. אין מוצא. אין מציל. כשנקרא חסן לצבא נתן במשכן את אדמת אביו לשיך חליץ ויקח ממנו חמשים לירה לשלם פדיון נפשו. הוא השתמט מעבודת הצבא, כי פחד לנעמי היתומה פן תהי לאחר... ועתה שם בה את עינו השיך חליץ בכבודו ובעצמו. עוד מתחילת הקיץ שלח המגל שדכנים לשדכה לו ויבטיח לתת את מחירה מאה לירות ועשר לירות לבגדים ותכשיטים... נעמי גרשה את השדכנים בשאט נפש. והאב השוטה הסכים, הוא מסכים לכל דבר... ושלשום בא השיך אל בית אביה ובלכתו השאיר את מטפחתו המצוצת והמבושמה בידה, כדרך הבחורים האוהבים... זקן אשמאי... גם הוא, אוהב...

חסן שתק שתיקה קשה. כי ידע כי אין דברים בפיו לנחם את נעמי. ויחץ

אליה יותר כאילו אמר להגן עליה לכל יגולה מידו...

חסן אהב את נעמי זה הרבה שנים. מאז קתה עליה אמא נשארה עוובה ונלמדורה

וצפויה לחרשת רעב. אביה השוטה לא ידע לראונו לנפשו ואף כי לנפש בתו. חסן,

שבית אביו רבוק בביתו של אביה, ראה בעיני הילדה ויתמכנה בננבה מאביו ויכלכלנה

בלחם לחץ. נפשו נקשרה בנפש הילדה וכאשר גדלה ארבה ויאמר לקחתה לו לאשה.

גם אביו הסכים לזה, אבל הנערה שיפתה בנדלה משכה פתאם אליה את עיני

השיך חליץ, ויתחיל לתמוך בשיך סעיד המיכת-כסף ועומה וגם עשה עמו קנין, כי בתו

תנשא לו לאשה ומוהר יתן לו מאה לירות. כאשר נודע הדבר לחסן כעם ויתעבר ויבא

לבית השיך חליץ ויצעק, ויקלל... הוא אמר כי שלם ישלם לו את הכסף שנתן לשיך

סעיד ואל בתו אל ישלח את ידו, כי מהשמים נועדה לו... השיך חליץ לא נער בו ולא

הרים עליו את קולו ורק צחק את צחוקו הערום והתל התל בו באמרו, כי יקדים לשלם את חובותיו ואח"כ יערב בעד אחרים... וידע חסן כי צדק השך ממנו ויצא מביתו חסן ראש...

- נעימי...

- חסן...

- האמנם?... אמנה ספרה אתמול בנרן, כי הוא השאיר את מטפחתו בידך... הנערה רעה קלה. הנה נודעה, חרפתהי ברבים... והפחד אשר בעיניה גדל. ממי היא מפחדת? הלא חשך פה, הלא עין איש לא תשורנו... והרי מפני כך הסכימה להפצרתו של חסן לבא אל הכרם הזה לטכס עצה, באין איש רואה ושומע אותה... ולמה הפחד?

- חסן... המטפחת איננה...

קולה היה רווי צער ופחד...

חסן הזדקף. זק של שמחה ונצחון נצנץ בעיניו והוא אחז בנעימי ויאמר לחבקה ולאמצה אליו, אבל היא דחתו בלא דבריב.

- את השלכת לו בפניו?...

- לא...

אש הנצחון כבה בעיני חסן. היא לא העיזה. רפת רוח...

- חסן... אמנה ננבה ממני את המטפחת...

- אמנה?... הארורה?... למה?... כיצד?...

וחספר לו הנערה בלחש, כי למחרת יום בוא השך חליץ אל ביתם, באה אמנה, הרבתה לרג עם אביה, שמרה את צעדיה, שאלה למטפחת, ברכה אותה לזמול טוב, ואחרי לכתה נעלמה המטפחת, שהיתה מטולה מאתמול על המחצלת, כי מאנה נעימי לנגוע בה...

שניהם ישבו שותקים ותמהים. הדבר היה לפלא בעיניהם. מה מחשבתה של אמנה?... אשה רעה וארורה זו, לכה רע לכל האנשים... אין זאת כי כונה רעה הוצקה בנגבת המטפחת...

עודם יושבים כה שותקים ונדהמים ומאחורי הצבר, מאחורי הכרם נשמע רשרוש צעירים... נעימי התחלחלה כלה... חסן הטח אוזן לשמוע ולא שמע כל קול. מבטו חדר אל תוך החשכה ולא ראה כל דבר...

- אולי רמתו אונינו... ואולי רשרוש רגלי שועל...

- לא... יראה אנכי... אלך ואשוב הביתה...

הנערה קמה ללכת כשעיניה מביטות לכל עבר.

– חכי כמעט רגע, אביא לך מהגן מעט פול וערשים...
 – לא... איני רוצה... הולכת אנכי...
 ובצערי חרש הלכה מבין לעצים אל מוצא הכרם, חסן הלך אחריה.
 – נעימי... באי מחר בעת הזאת, אכין לך מעט חטים...
 – לא... לא... יראה אנכי...
 ותתחמק ותעלם בחשכת הלילה, חסן נאנח אנחה עמוקה, שב אל הגן, הלך אל
 ערמת הקש, נפל עליה מלא קומתו ובעוד רגעי מספר ישן שנת עובד אובר.

ג.

השיך חליל היה המכתר הראשון בכפר, הפלח הכי עשיר והכי מקבד. הוא
 הניע כבר לניל הששים, אבל כחו עוד אתו ובצעירים ממנו יתחרה. בוקנו היורד על
 מדותיו נורקה שיבה רק פה ושם, ושער ראשו שחור לנמרי. פניו שזופים וצחוק של
 ערמה מרחף תמיד עליהם. רק עיניו השחורות לאות מעט. ביד ימינו היה שיך חליל
 מחויק תמיד מחרוזת של חוליות, כדרך העירוניים, ומונה אותן אחת לאחת בבהן ובורת.
 חלק גדול של אדמת הכפר ושל הגן ממושכן אצלו, הכל הולך לכיסו ומכיסו יוצאות
 פרוטות במשך השנה לפלחים. מגן לגן הולך כיסו הלך ועבה וכיסי הפלחים הולכים
 ורזים. הוא מכובד על כל הכפר ואף על האיפנדים שבעיר. מקורב לרשות. זקני, מדיר
 או אפילו קימקם, כי יודמן לכפר והתאכסנו בביתו המרוח של השיך הוא נהוג מנהג
 הכנסת אורחים ביד רחבה. אמנם את ההוצאות הוא זוקף על חשבון הכפר, כי הרי
 שליחצבור הגהו. ורק על דבר אחר מרגנים אחריו – על תנו את חילו לנשים...
 מלכד שלש הנשים היושבות בביתו יש לו גם פלגשים, אחת במגדל ואחת בעזה – שתי
 הערים שהוא מבקרן לעתים קרובות. המעט לו כל זה וישים את עינו גם בנעימי
 היתומה, אשר נועדה כאילו מן השמים לחסן בנו של חסן עבדללה. ועל זה רע עליו
 לב כל בני הכפר וכלם נדים בלבם לחסן. ענין ביש זה התחיל גורם לו, לחליל, ענמת
 נפש. השיך חשב, כי על נקלה יפס את חסן, אבל מיום שהתפרק לביתו ויחרפהו וגם
 קללהו ועיניו הביטו מבט של כעס ושנאה, חרד בו לבו ויחשוב מחשבות אך להפטר
 מהבחור המפוש הזה, האומר להתנגד למי שתקף ממנו.

וגם רגזה של אמנה קפץ על השיך חליל, בשל נעימי. אמנה היתה פלחה כבת
 ארבעים, אלמנה מבעלה השלישי – שלשתם מתו מיתה הטובה – אשר סימני יפי
 נעוריה נשתמרו עדין בפניה. אחרי חליל היתה היא העשירה ביושבי הכפר. היא התחכמה
 לרשת את ירושת כל בעליה, וכל היורשים אשר באו אתה במשפט לא הצליחו. אין
 כמוד בעיני ערכאות, ובמקום שלא עמד לה הכסף עמד לה החן... ובכל אשר חפנה

תצלית. לבה היה רע עליה מנוער וכל בני הכפר שנאוה וקראוה, ארורה: כי אין איש בכפר אשר לא הציקה לו, אשר לא העלילה עליו ואשר לא התדינה עמו. רק עם השיך חליץ לא רבה. ולהפך יש אשר אמרו, כי עוד בחיי בעלה היחה מתנה עמו אהבים בסתר... אחרי מות בעלה שלחה אליו שדכנים להגשא לו רביעית על שלש נשיו הראשונות ובסתר לבה רקמה רשת של מזמות להפטר משלש נשיו ולהשאיר אשתו היחידה של השיך חליץ. אבל השיך השיב את פניה. אמנה ככשה את עלבונה בלבה ולא חדלה מדבר רכות עם השיך, אבל בסתר נפשה שמרה את הדבר ותחקור אחרי סבתו. או נודע לה סוד אהבת השיך, לנעימי. ולא יכלה לשלוט ברוחה ותתחיל לדבר סרה בשיך וגם לחרחר ריב נגדו. יחד עם זה חבלה עצות איך להבאיש את הן נעימי בעיני השיך ולהרחיקה מעל דרכה היא. ומאו התחילה לשמור את צעדי נעימי ואת צעדי חסן אהובה, כי חשבה להבנות מאהבתם זו...
וגם דבר התבואה, אשר נגב חסן מנרן אביו ויתן לאהבתו, נודע לאמנה.

ד.

מומן, שהתחילה העבודה בנרן נטה ה,קולניי, שליחו של חוכר המעשר, את אהלו ליד הנרן. וזה סדר עבודתו: בערב, כשהפליחים מסמנים את ערמות הדגן, למען דעת אם לא שלח בהן נגב את ידו בלידה, מסמן גם ה,קולניי את סמניו לכלי ישלחו הפליחים בעצמם את ידיהם בערמות לפני הפרישם את המעשר. ובכללות הפליח את כל הדיש ובא ה,קולניי ומדד את הדגן ולקח את החלק השמיני, ואת כל החלקים הללו, הצבורים ערמות ערמות על הנרן, ישלח על רבשת נמלים העירה לבעליו.
ה,קולניי היה השנה איש טוב: תורקי שהתאזרח בארץ בין הערבים ולקח לו אשה ערבית. עד היום לא ידע לדבר כן ערבית. ותורקית ידבר עם כל יודעיה ברצון רב. הוא היה שמן, עצל, אוהב בצע, אבל רך ועיבר על מדותיו והכפרים אשר זכו לו שמחו בגורלם. ולכן היו בעליו מתחלפים משנה לשנה. ויהי ה,קולניי שוכב לו במנוחה באוהל, ישן בימים ובלילות להגאתו ואינו מתאנה הרבה לפליחים, יען כי האמין ביותר לבם וגם יען כי השיך חליץ הזה משחרו לטוב, שולח לו אל אהלו מטוב שלחנו, כשאין איש רואה – תוחב מתנות כסף לידו.
והנה זה ימים מספר התחילה אמנה מבקרת אותו באהלו, משקרת לו בעיניה ומרננת באזניו כי אין שלום בנרן... וכי מערמותיו של חסן עברללה נונבים לילה, לילה המה, פול ועדשים. בראשונה לא שם אליה ואל דבריה לב, כי מה איכפת לזו... החום נדול ומוטב לו לשכב במנוחה על משכבו באהלו. אבל כאשר הציקה לו יום, יום נעשה לבו רע עליו.

הנה באחד הליצות העירתי אָמנה משנתו ותלחש על אוננו: הבה אוכילך ואראך את הגנב. וריח בשרה שכר אותו וילך אחריה כהלום יין. היא הוליתו סחור, סחור מסביב לנרן עד אשר באו כמתננבים אל ערמתו של חסן עבדללה ויראו, כי איש שוכב מלא קומתו על הקרקע ליד ערמת החטה ולוקח מלא חפניו מהגרעינים ושמש בשק הקטן אשר לידו... ותתנפל האשה על הגנב, אשר נפתע, נפחד וקפץ ועמוד מבויש ונכלם... זה היה חסן, בנו בכורו של חסן עבדללה, בחור כארויס... הגנבי עמד נפחד ומבויש וגם הקולני נפתע מבלי לדעת מה לעשות בבחור הטוב והרענן הזה... והיטיב חרה לו על כל המעשה... וללא אָמנה היה שב תיכף לאהלו ולמנוחתו: מהבחור הזה לא יָגנה... אבל אָמנה לא שקטה, היא אחזה את הבחור בשתי ידיה, הויתו לכל עבר, צעקה, התגעשה ותמלא את פיה חמה כאילו ננב דבר מאשר לה...—למי אתה מביא את החטה הגנובה?... הלא לה, לבת המרדות, לבת השיך השומה, לנעימי... הודה—ואם לאו!.. הבחור עמד כבתחלה נפחד ומבויש ויבט אל הקולני ויחכה לנורלו המר: להקשר בידיו ולהובא אסור אל הנקטה שבכפר. והקולני פתח את פיו לרוחה, פהק, נהק, נרד בערפו ויחשוב: הלשוב אל אהלו?... והנה קפצה עליו אָמנה, אחותו בידו, משכתו אל הבחור ותהמה ותהנה:

— הלא שמעת?... הנה הוא מוד, שאת החטה ננב להביאה לנעימי המתנה עמו אהבים...

היא הביט אליה בתמיה: מנין לה שהבחור הודה?... והוא טרם יוציא מלה מפיו סבלנותו פקעה סוף-סוף ויקלל את האשה ההומיה ויפן וילך אל אהלו. אָמנה עוד המשיכה לנרף ולחרף רנעי מספר ותלך לה גם היא... חסן עמד זמן מה משתאה לכל אשר קרה לו בזה ופתאם נעקר ממקומו ויברח כל עוד רוחו בו, כאילו מי שהוא רדף אחריו להדביקהו...

ה.

בבית-הקהל, העומד בודד באמצע המגרש, אשר בין הנרן הכפר, יושבים על מדין שיכי הכפר וזקניה. ואין החום המחניק והעבודה הרבה והתכופה מעכבים. כבדה עליהם יד הקולני לשפוט בדבר הנגבה שקרה הליצה בנרן. על צד האמת לא הקולניי אכף את ידו על ראשי הקהל, כי אם אָמנה. משהאיר הבקר לא נחה אף רנע: רצה משיך אל שיך ומזקן אל זקן ותספר על השערוריה שנעשתה בנרן: בנו בכורו של חסן עבדללה ננב מהנרן להביא מתנה לאהובתו נעימי בת השיך סעידה... ותוך כדי מעשה נתפס עיי הקולניי... ועכשיו יצא הכעס על כל הקהל וגדלה חרפת הכפר... לא שקטה אָמנה עד אשר הביאה את כל השיכים אל בית-הקהל. או המריצה

את הַקֹּלֶנִי לְמַהר אֵף הוּא, כִּי כֹל הַשִּׁיכִים וְגַם הַשִּׁיךְ חֲלִיל בְּרֹאשׁם נֹאסְפוּ לַעֲשׂוֹת מִשְׁפָּט וְהִיהַ כִּי יַחֲסֵר מְקוֹמוֹ וַיַּחֲשֵׁב לוֹ הַרְבֵּר לְחַטָּא בְּעֵינַי בַּעֲלֵי הַמַּעֲשֵׂר... וְגַם אֵת הַשׁוֹבֵשׁ, הַמַּסְקָח עַל הַנּוֹקְמָה, הַבִּיאָה... וְחָסֵן עַבְדֵּלָהּ וּבְנוֹ הַכְּרַחוּ לְהַפְסִיק אֵת עַבְדוֹתָם וּלְבֹא אֶל בֵּית הַקְּהֵל לַעֲמוֹד לְחֻקֵּיהָ וּדְרִישָׁה...

בְּרֹאשׁ הַמְּסוּבִים, אֲשֶׁר יֵשְׁבוּ בַשּׁוּרָה עַל הַמַּחְצֵלוֹת בְּבֵית־הַקְּהֵל הַצֵּר וְהַמַּחְנִיק, יֵשֵׁב הַשִּׁיךְ חֲלִיל וַיִּמְנֶה אַחַת לְאַחַת אֵת הַחֻלְיוֹת אֲשֶׁר בַּמַּחְלוֹת הַגְּתוּנָה בִּיד יְמִינוֹ. מִנֵּי הִיוּ זֹעֲפִים. לָבוּ נִבֵּא לוֹ, כִּי יוֹתֵר מִמֶּה שֶׁהַחֻקֵּיהָ הִזְאֵת, שֶׁחֻלְלָתָה אָמְנָה, מְקוֹנָה נִגְדַּר חָסֵן הִיא מְקוֹנָת נִגְדוֹ. מִבְּטוֹ הַזֶּעֶם עִמָּךְ פַּעַם עַל הָאִשָּׁה הַהוּמִיָּה, פַּעַם עַל הַקֹּלֶנִי הַמַּפְשֵׁשׁ, שֶׁהֵלֵךְ בַּעֲצַת הָאִשָּׁה, מִבְּלִי לְהִקְלֵךְ עִמוֹ, וּפַעַם עַל הַשִּׁיכִים הַזֹּקְנִים עוֹזְרֵיו לְדַעַת: בְּמִי מֵהֶם יִבְטַח... וַיֵּדַע, כִּי קָנָה רַצוֹן הֵם וְאִין לוֹ לְהַשְׁעֵן, כִּי אִם עַל כַּחוֹ וּבִינְתוֹ. עַל יַד חֲלִיל יֵשְׁבוּ שְׁנֵי הַשִּׁיכִים עוֹזְרֵיו. הָאֶחָד, הַמַּכְתֵּר הַשְּׁנִי, הִיהַ אִישׁ מִרְמָה, אֲשֶׁר הִיהַ כְּלוּא. שְׁלֹשׁ פַּעֲמִים בְּבֵית־הָאִסּוּרִים עַל מַעֲשֵׂי אוֹנָאָה וּמַעַל וּבְכָל פַּעַם הַצֵּלִיחַ לְהַשְׁתַּחֲרֵר בַּשּׁוּחַד. אֲלוֹ הַקְּדִים הַשִּׁיךְ חֲלִיל לְקִנְיַת אֵת לָבוּ הִיהַ זֶה מְסִיעַ לוֹ בְּכֹל, אֲבָל הַדְּבַר נַעֲשֶׂה פִּתְאֹם וּמִי יוֹדַע אִם אָמְנָה לֹא הַקְּדִימָה לְהַבְטִיחַ לוֹ דְבַר־מָה... וְהַשְּׁנִי, הַשִּׁיךְ הַשְּׁלִישִׁי, אִישׁ סוּדָה שֶׁל אָמְנָה הוּא מְכַבֵּר הַיָּמִים. הוּא שׁוֹתֵף לְאִמְנָה בְּכֹל עַסְקֵיהָ וְהֵם סוֹחֵרִים בְּדַבְרֵים נְנוּבִים מִן הַסְּבִיבָה. בְּלִילוֹת מְכִיאוֹים הַנְּנִיבִים אֵת סוֹחֲרָתָם אֶל הַמַּחְתֵּרַת שֶׁתַּחַת בֵּית אִמְנָה וּבִימֵים מוֹצִיאִם שׁוֹתֵפָה אֶל הַשִּׁזְקִים שֶׁבַּעֲרִים הַרְחוּקוֹת...

מִלְּבַד שְׁלֹשַׁת הַשִּׁיכִים יֵשְׁבוּ לְמִשְׁפָּט נִם שְׁלֹשָׁה זֹקְנִים, יוֹעֲצִים. הָאֶחָד הַרְוִישׁ, זֶקֶן בֶּן תְּשַׁעִים, נְבוֹה וְדַק כַּמְקָל, חֲרַשׁ שְׁתֵּי אוֹזְנָיו זֶה עֶשֶׂר שָׁנִים וְלִקְוֵי כִכַּח מַחֲשַׁבְתּוֹ, אֲבָל זוֹכֵר מְנַהֵג הַיָּמִים הַרְאֻשׁוֹנִים, וּבַשְּׁבַתוֹ עַל מַדִּין הוּא מְכַה בְּמַקְלוֹ הָעֵב, צוֹעֵק וְנוֹעֵשׂ וּמְבַרֵּיק בְּעֵינָיו הַכְּהוֹת... הַשְּׁנִי פֶלַח מִן הַפְּשׁוּטִים הַדְּעִינִים, שֶׁנִּבְחַר בִּימֵי הַחֻרְיָה לְהִנָּן עַל עֵינָיו חֲבָרְיוֹ בְּמִנֵּי הַשִּׁיכִים, וְהוּא יוֹשֵׁב כְּנַכְלָם וְאֵת קוֹלוֹ לֹא יִרִים וְלִמְפַרַע יִסְכִּים לְכָל מֶה שִׁינִיד הַשִּׁיךְ חֲלִיל. וְהַשְּׁלִישִׁי הוּא הַפְּתָבִי שֶׁל הַכֶּסֶף, אִישׁ מְלוּמָה, שֶׁהִבִּיא חֲכַמְתּוֹ מִמְצָרִים, מִמְּלֶאכָה בְּכֶסֶף הַרְבֵּה תַּפְקִידִים: הוּא סוֹפֵר הַקְּהֵל, הוּא מְלַמֵּד הַתִּימְנוֹת וְהוּא, הַמַּתְחִיל בְּנִימְיָה בְּיוֹם הַשְּׁשִׁי... וְהוּא נִם נוֹבֵה הַמְּסִים. אֵת מַשְׁכַּרְתּוֹ, חֲמֵשׁ מְנִידֵרֵז לְחַדֵּשׁ, הוּא מְקַבֵּל מִיַּד הַשִּׁיךְ חֲלִיל וְנִכְנַע בְּכֹל לְרַצוֹנוֹ.

שְׁתֵּי־קָה שֶׁרָרָה בַּחֲרָר הַצֵּר וְהַמַּחְנִיק. הַשִּׁיךְ חֲלִיל צָרִיךְ לְהַתְחִיל וְהוּא עֵדִין מִפְּקַק אִם לְהַחְמִיר וְאִם לְהַקְּלֵ. וְלְבַסּוֹף הַחֲלִיט לְהַקְּלֵ וְלְהַפְסִיק אֵת דְּבַר נִרְנְנוֹתָה שֶׁל אִמְנָה וַיֹּאמֶר:

— יְגִיד הַקֹּלֶנִי, מֶה הַדְּבַר, אֲשֶׁר הַמְּרִיצוֹ לְהַחְרִיד אֵת מְנוּחַתְנוֹ בַּעֲצַם עַבְדוֹת הַנְּרָן... מִבְּטוֹ הַקְּשָׁה עִמָּךְ עַל הַקֹּלֶנִי וְקוֹלוֹ הִיהַ קְשָׁה וּמְצַלִּיף. הַקֹּלֶנִי חָרַד וַיַּתְחִיל

בְּקוֹל רַמָּה:

-- זה ימים מספר שיד נעלמה נונעת בגרנו של חסן עבדללה... לא הייתי מקפיד... ההיזק קל ואינו שוה בטרחת השיכים... אבל חליה... היה מקרה... נודמתי אל הגרן ומצאתי את זה... - הוא רמו בידו על חסן - ממלא את שקו מהערמה... אמנם קמן היה השק, אבל... אין להניח דבר כזה בלי עונש... הדבר יודע... חסן עבדללה, פלח צהרבה בא בימים, בעל כתפים רחבות כאמה ומחצה, אשר פניו מפיקים צער ודאנה ונוו כפוף תחת משא המעשר, המסים, השיכים, החילים, הבצרת והעבודה הקשה, עמד כל הזמן שותק ונפחד ומביט לרגעים כלפי הגרן ששם נפסקה עבודתו הנחוצה... ופתאם התעורר לשמע דברי ה,קולניי וישים מבט קסתע למחצה וזועם למחצה בבנו:

- אתה?!

האב בכעסו רצה להכות את בנו.

הרגיש בכך השיך חליץ ויקדים רפואה למכה ויקרא בקול גדול:

- חברי השיכים הזקנים, הלא ידענו מתמול שלשום את חסן ואת בנו, כי אנשים כנים הם, מעולם לא נגעו באיש לרע ולא שלחו את ידיהם בנגבה... אין זאת, כי קרה מקרה לא טהור שלא מדעת עושהו ושלא מרצונו... נמחל לו, לבחור, הפעם ונהייהו לבלי לשוב עוד לכסלה... ואתה, חסן, קח את בנך ולכו לעבודתכם לנרנכם... הלא הסכמתם לי חברי?! - נמר השיך חליץ ויתרומם מעל מושבו...

חבריו, אשר הבטיחו את עזרתם לאמנה, נבוכו... חסן שמח לאפשרות לשוב לגרן וישכח את כעסו ויאמר ללכת... וזנה קפץ הדרויש הזקן ממקומו, התחיל צועק ומכה במקלו... ותתאושש אמנה ותפתח בקול רם, מבלי לשים לב למבט הזועם של השיך חליץ:

- רבותי השיכים הזקנים... עוד לא נגלו לפניכם כל תעלומות המעשה שנעשה... מובטחני בצדקת משפטו של השיך חליץ ולו ידע את הדבר לכל פרטיו, היה מחמיר... ה,קילניי הנכבד שנה לראות... לא שק קטן היה כאן, כי אם שני שקים גדולים. האחד, משא חמור, נמצא בגרן השני ליד ביתה של נעימי בת השיך סעיד... ולא הנגבה מהגרן כאן העקר, כי אם החטא אשר פשה בכפר... ולזאת התעוררתי על הדבר הזה... לא חסן הוא הפושע, כי אם האשה החוטאת, המעבירה את כל בחורי כפרנו על דעתם... אתם השיכים לא ידעתם אותה... ומכל שכן השיך חליץ... אין זמנו נתון בידו לקטנות... אבל אנכי ידעתי וכל הכפר יודע... היא מתנה אהבים עם כל בחורי הכפר ומפתה אותם לנגוב מגרני הורידים ולמלא את ביתה זהב...

פני חסן חורו... לפני השיך חליץ נתכרכמו מכעס. ואמנה עשתה את עצמה

כאילו אינה יואה דבר ותמשיך:

– ואם תרצו להנכח באמחות דברי הגה צויתי לעדים, אשר הלכו עמדי אחרי
הקולניי בלידה אל הגרן ואל בית החוטאת, לבא הגה ולהביא עמדם את שקי החטים...
הנה הם באים...

ברגע הזה נשמעה נעירת חמורים וקול נערה של חמרים ועל פתח הבית נמלי
ברעש שני שקים מלאים... אל הבית התפרצו שתי בריות, ספק פלחים, ספק עירוניים,
ממבקרי בית אמנה, וכידרם שק חטים, אשר פיו קשורה במטפת מציצה...
אמנה קמצה כחתול אל השק, פתחתו וכאחזה את המטפת בידה התבוננה אליה
בתמיה כאילו ראתה אותה בפעם הראשונה ותאמר:

– ראו נא... התבוננו נא במטפת... כמטפת שנותנים אודבים לאהובותיהם...
אין זאת כי מתנת נעימי היא... אחת המטפות של אודביה...

ומדי דברה נענעה במטפת באויר... נמל מכמו של השיך חליץ על המטפת
ופניו חמו... ואף עיני חסן נדבקו אליה ושפתיו לחשו: 'וזה... ויעף מבט זעם אל
השיך... ואמנה עיניה משניחות בכל והיא ממשיכה כאילו אינה רואה דבר:

– לו לעצתי שמעתם, אדוני השיכים, הוקנים והיועצים, הייתם אוסרים את
הבחור ושולחים אותי אל הנקטה... ואת האשה החוטאת הייתם מביאים הנה ומלקים
אותה עד שתודה על כל חמאותיה... ואז תלכישוה שק ותשימו אפר על ראשה ותעבירוה
בכל הכפר ותקרא לפנייה: ככה יעשה לבת המרדות...

קמץ חסן ממקומו כאילו נשכו עקרב וכאומר להתנפל על אמנה... אבל ברגע
הזה שנה השיך חליץ את טעמו ויקרא בקול נוער לשוביש, ברמוז על חסן:
– קח את זה, אסרהו והביאהו אל הגוקטה עד שננלה את עקבות הנגבה... הלא
הסכמתם חבריי...

ובטרם שחבריו אמרו דבר קם ויצא את הבית. האספה ננמרה. חסן הובל לנוקטה.
ופני אמנה שמחים וצוהלים.

ו.

עוד בערב אותו היום הביאה אמנה אל ביתה את הקולניי ושמה ישבו מסובים
ידידה השיך השלישי ואחרים מאנשי שלומה על מחצלת ערוכה בכל טוב, ותושיבו
בראש, במקום שהיה מוכן בקבוק ארק, כאשר ארב. ואמנה ישבה על ידו ותמוזג לו
כוס אחרי כוס. וכשטוב לב המסובים בסעודה התחילה אמנה מקריאה לפנייהם את
המזכירה על מעשה הנגבה של חסן והדברים כתובים וערוכים בטוב טעם וסדר.
והיוצא מהם, כי חסן, שהיה רגיל בנגבות, נתפס עיי הקולניי, בפני שני עדים, כשהוא
נוגב מערמת המעשר בגרן, וכשבקשו לאסרו הרים מקל חובלים ויד את הקולניי ורק

בעזרת המלחים שנחפזו ובאו לקול הצעקית נתפס הנגב ונאסר. ועל כל הדברים הללו חתמו במסירת קולמוס וגם בראשי אנבעותידם הטבולות בדיו כל העדים, הם ידידי אמנה הנאמנים, יגם על הקולניי לחתום בכתב דיו...

בראשונה מאן הקולניי לחתום וינסה להוכיח לאמנה שלא כן היה הדבר... אבל לכסוף, אחרי מוינת כוסות ארק נוספות ואחרי העיות חן של אמנה חתם, כשהוא מבוסס לנמרי... וכשהתפורו האורחים, שקעים וכוכי לב לבתידם, סגרה אמנה את ביתה והלך בהתנגב מאחורי הבתים עד באה ל,נוקסיה, שחרה את החיל ותכנס פנימה. לאור העשית הקטנה ראתה את חסן יושב בפנית החדר המרופס, כשידיו קשורות בכבלי ברזל, ומכטו השחור, כמכט דוב שכול, עמד עליה.

– חסן, למה נדרה שנתך, יקירי...?

אמרה אמנה בניעמות ותשב על הקרקע ליד האסור. חסן הביט בה כתמה, כאילו לא הכירה ופיהאום נתמלא חמה ויקרא:

– צאי מפה, ארורה... את הנצאת דבה על נעימי... את... אנכי...

והוא אים עליה באגרופי ידיו הקשורות.

– אל נא בכעם, יקירי... עוד יבוא יום ונשקת את ידי בתורה... רק את טובתך

ישיבת נעימי בקשתו, להצילה מידי האשמאי, אשר אמר לצודה ברשתו...

ולמה עשית את כל הרעה הזאת לה ולי...?

– שמע לרברי והבנת: אין עצה להצילה מידו, כי אם להבאישה בעיניו... אם

תהי לתרפה והתביש לקחתה אל ביתו... הלא שייך הוא... ואז ינער את כפיו ממנה

ואתה תקחנה לך לעולם... ועתה אם תבין ואם תרע לכלכל את דבריך בדעת כאשר

אלמדך והצללת את נפשך ואת נפשה...

הדברים האחרונים הרגיעו קצת את רוח חסן ויאמר:

– מה עלי לעשות...?

– לאשר ולקים את כל אשר אמרתי היום בבקר...

– פני חסן נעשו ירוקים ואדומים מכעם...

– היה לא תהיה... האם כננבה וכונה אחן את נעימי... טוב לי מותי במרם

אוציא מפי דבר רע עליה... ואם תוסיפי לדבר ככה ארוצן את ראשך אל הקיר...

אמנה נבהלה ונסונה לאחור... אבל כרנע התאושה ותאמר:

– טוב... כטוב וכישר בעיניך תעשה... הגה בידך לבחור: אם תעשה כעצתי

והיחה נעימי לך לאשה ואם תמאן ונשלחת בחטאתך לעכו, כי ננבת מרכוש המלכות

והכית את הקולניי, ונעימי תלך לבית השיך חליץ לשכב בורעותיו...

חסן נדהם למשמע אונו וידי הדבר כחלום רע בעיניו ולכסוף צעק ונהם כדוב מצוע:

– מה את שחה... הננבתי מרכוש המלכות והכיתי את ה,קולני... הנסתרה
בינתך?..

– אם לא תאמין לי הנה והקראתי לך את דברי ה,מזביטה: שנכתבה ונחתמה
בחוק...
ומדי דברה הוציאה את הניר מחיקה ותקריא לי בעל-פה כל מה שכתוב בו.

וכשנמרה הוסיפה:

– על זה חענש בעבודת-פרך לחמש שנים...

חסן הבין עכשיו את כל המזימה שרקמה אמנה ויתנפל עליה... היא התחמקה
מבין ידיו ותצא מבית הבלא.

ז.

כל הכפר היה כמרקחה. כל הפיות מספרים וכל האזנים שומעות. ובגן כמעט
שבתה העבודה מרוב שיחות ורק בעמל רב השביתו הזקנים את סערת רוחם של
הצעירים-וישעברום למשמעת הגרן. זה מספר בכך חה בכך ויוסיפו נזמאות על נזמאות
והנוסח האחרון היה קשה מנוסחה של אמנה... ואת נעימי נתנו לזונה... גם נמצאה
להקת נערים-שובבים, שנפתו על ידי הנערות המקנאות ביפיה של נעימי, והלכו ויסובבו
את ביתה ויצעקו לה: וונה!.. וישליכו פגרי עכברים על דלתותיה!.. ומהכפר באו אל
הנוקטה ויספרו לחילים על המעשה שנעשה... והדברים הגיעו לאזני חסן...

השיך חליל בא בבקר ההוא עם זריחת השמש אל גרנו ופניו רציניים מאד
ועיניו רובות ניצוצי כעס וינער בפועליו. על לא דבר וירם את ידו וזך את אחר
מאריסו הזקנים, כי נדמה לו שהפיל נרעינים אל הגסל; וכשנפנש פתאום ב,קולני,
שהלך למרוד אצל אחד הפלחים, הרעים עליו את קולו, כי אין לבו לעבודתו, כי אם
אל ה,סעודותי בלילות... ה,קולני המסכן החויר ויתחיל מנגנם דבר-מה ויסוג
אחורנית... ואל ביתו לא הלך השיך לארוחת הבקר ועל נכדו, אהוב נפשו, שבא לקרא
לו הרים את מקלו ויאים עליו. הילד נבעת, בכה ויברח כל עוד נשמה בו... ולא
נתקררה דעתו של חליל וכשנפנש ב,כתב, איש סודו ונאמן רוחו, התחיל מנרפו, מחרפו
ונוחף בו בפני כל על אי-הסדרים, אשר בכפר, על הפרת המוסר, על פריקת העול ועל
אי-המשמעת לנדרים ולזקנים... כאילו הוא, ה,כתב, אחראי על כל מעשי הכפר...
ואחרי ששפך השיך את כעסו על ה,כתב, הלך אל ה,נוקטה: וישאל בקול נערה אם
נשלח האסיר למנדל, וכששמע שעדין לא נשלח, כי עוד טרם מסר ה,קולני את
ה,מזביטה: לשזביש, נתמלא חמה פי שבע, הרים את מקלו ברמה ויצעד בצעדי און ישר
מיל אהליו של ה,קולני... ופתאם הגיע לאזני קולו של חסן, הקודא לו... הוא נתעכב

רנע, עמד, נלחם בדעתו, החליט, חזר ונכנס אל ה,נוקטהי. בחדר הצר והמעפוש ישב חסן, ידיו שלוחות זו לזו ופניו חורים ומרונוים... לב השיך הכהו פתאום... וינש אליו ויברכהו ברכת הבקר בקול נח ושקט.

– שיך חליץ... שקר ענתה אמנה בנעימי... אינה מתנה אהבים לא עמי ולא עם מי שהוא מבחורי הכפר... בעת שנתימה מאמה תמכתי בה שלא מדעת אבי... אהבתה כל הימים... אבל לא ננעתי לרעה... תמה היא וכה כשמש... אין בה דפי... ופתאום... אם מחולשה של רעב, כי לא טעם מיום אתמול ואם מצער ורנו... פרץ חסן בבכי מר ויפול ארצה ויתפלש בעפר... רחמי השיך נכמרו עליו ויקרא לשוטר ויצאנו להתיר את ידיו ולהביא לו מים קרים להשיב את נפשו... וכששב רוחו של חסן וישב שוב על מקומו מבויש ונכלם וראשו כבוש בקרקע שאלהו השיך מתוך לחש:

– המטפחת מנין באה לך?..

– חי נפשי אם ידעתי... השק והחטים לא שלי הם ואף לא המטפחת... המטפחת

ננבה מנעימי...

– ננבה?.. מי ננבה?..

– אמנה...

– מי ספר לך?..

– נעימי... לכה היה רע על הננבה הזאת... והשק לא לי... ישאל את ה,קולניי... וילך שיך חליץ אל ה,קולניי וישאל ממנו על פרטי הננבה וזה שמה לקראתו ויספר לו הכל בפרוטרוט ונם על דבר ה,מזביטה ספר לו... מנחתו הנמורה של השיך שבה אליו. צחוקו הערום התחיל שוב מרחף על פניו. הוא חשב ויבן את כל המעשה אשר עשתה אמנה וידע, כי בקשה להבאיש בעיניו את הנערה... ויצטחק ויוסיף לחשוב: מעו יצא מתוק... קנאת אמנה העבירתה על דעתה ובמקום להרע לו – היטיבה, כי הרחיקה מעל דרכו את הפנע... את חסן... ונעימי וכה, לא היתה בה יד נבר... חסן לא שקר...

ויתנחם השיך על מחשבתו הטובה שחשב על חסן ב,נוקטהי... הוא לא ישחררהו... ילך למנדל... ישב שנים מספר בסוהר... יקנה לו מעט שכל וידע שאין לעמוד על דרכם של תקיפים ממנו... ובלכתו לא יהיה עוד איש, אשר יפריע בערו לקחת את נעימי אל ביתו... מאללה יצא הדבר... אין זאת, כי רצה את דרכיו ומחשבותיו... ויקם השיך שמח וטוב לב ממקומו וילך לביתו לאכול את ארוחתו השמנה.

ת.

ואללה רצה את דרכו של השיך רב יתר מאשר שער בעצמו.

כבר פשטו דמדומי הערב. חסן ישב בספנת הנוקמה. כבלי הברזל היו מוטלים אצלו על הקרקע. השוטר לא אסרו שוב לאחרי שהלך השיך. וחסן לא חשב לברוח. לאן יברח? ולשם מה?.. הוא ישב אָבֵל ומדבא ובתבשיל אשר שלחה לו אמו לא ננע ורק מן הלחם פרס וילעם בשניו ללא חשק. לבו רע עליו. הוא לא פחד לנוראו. הלא כל דבריה של אַמְנָה אינם אלא שטות... צחוק!.. הוא נב ויכה את הקולני... רק התל התלה בו להעבירה על דעתו ולהטותו לחפצה לנבל את שם נעימי... הוא לא ירא לנפשו, אבל ידוע ידע, כי בלחה עליו הרעה. נעימי לא תהי לו. היא תהי לשיך חלי... אין בכחו להתנגד לו. נורה היא מן השמים. והוא נכנע לנורה כמו שנכנע תמיד למכות האב, השיכים והחילים ולמכות השמים: היובש, הברד, שטף המטר, השדפון והדבר... ואיך לא יכנע?.. דברמה קשה ואיום נתלה לו כקולר בצוארו וגם כל ניד וניד יפגע בו ומכאיב לו.

לבו של חסן רע עליו, אבל חמה לא ידע. עד היום שמר עברה לשיך חלי, יען שחשב עליו מחשבות רעות. יש אשר יבעיתהו פתאם רעיון רע: להדליק את גרנו... לארוב לו במחתרת בדרכו העירה ולהכותו נפש... והפעם סרה חמתו מעל השיך. הלא הוא יגן על כבודה של נעימי מעלילותיה הנבזות של אַמְנָה...

וכשנוכר בוו האחרונה התרנו שוב ויחרק שן... איזו נבלה!.. את נעימי, אשר נפשה זכה כמי המעין, עשתה כזונה!.. ואותו, את חסן, אשר אהב את נעימי מנפשו, נסתה לפנות שיהיה לה לעזר להשלך עליה שקוצים.

מי יתגנה פה והכה אותה נפש... קדה ארורה... והדבר נתפרסם ברבים... ובנות הכפר, המקנאות בו, שמחות לאידה... ואולי ברנש הזה סובבים נערים שובבים את ביתה ומדברים בה סרה... לו היה חפשי לנפשו היה רץ שמה, היה מנין עליה ומכה ומגרש את הנערים ומספר את חרפת הבנות ברבים... אבל אסיר הגהו במזמתה הרעה של אַמְנָה... אם ידיו אינן אסורות השוטרים עסוקים בארוחתם... רק קפיצה אחת והוא מעבר ל,נוקמה... ומשם רק צעדים מספר לבית נעימי... אבל הוא לא יברח... עליו להבנע...

הגה הניע לאזניו קול השוביש המצוה לשוטר לחבוש את סוסו ולהביא את האסיר עוד הלילה למגדל, כי ה,מוכיטה' כבר נחתמה גם בידי השיך המכתר... שמע חסן את הדברים הללו ויקבלם כדבר המובן מעצמו מבלי לתמה, כי גם השיך, איש חסדו חתם על המוכיטה העלילה... נורה היא...

הנה גם קול אִמְנָה ננע לַאוֹנוֹ... היא מפתה את לב השוכיש לרחות את הנסיעה
 עד לבקר... והוא ממאן... מה המזימה החדשה של הארורה?
 אִמְנָה נפתעה מהשנוי אשר נהיה. השיך חליץ פניו שקטו ויחתום בלי התנגדות
 על ה,מזביטה. וגם דבר ינב לָה, כי מביתו של השיך נשלח כמה מחון לְהַשִּׁיךְ סַעִיד...
 האמנם נכשלה, הפעם, ועצתה לָא הצליחה?.. ותכעם ותחמרמר ולא ידעה
 למשול ברוחה... ויחר לָה עד מות על הבחור השוטה הזה, אשר התעקש וישם את
 כל מחשבותיה לָא... אין פחד בתי־הסוהר מכהילו... שומה שכמותו... כבוד הנערה
 יקר בעיניו מחיו ומאשרו... שוטים שכאלה מצוה לבער מן העולם, כי הם מקלקלים
 לעצמם ולאחרים.

וכשנידעה לָה פקודת השיך לִשְׁלֹחַ את האסיר עוד הלילה מהרה אל השוכיש
 לְהַשְׁתַּדֵּל לרחות את הרבר עד הבקר... אולי תצליח לשנות את הרבר בליילה... ויהי
 כי לָא שעה אליה השוכיש, כי כבר קבל את שכרו מהשיך, התפרצה אל חסן ותמטיר
 על ראשו גרופים ותוכחות וקלילות על האסין שהוא מטיט בטפשותו עליו ועל נעימי: רק
 מהשד יצא הרבר לבלב אל מחו ולהטותו אחרי עצת השיך...

חסן ישב ושמע את כל דברי הנאצה, שמע ולא שמע, הבין ולא הבין ויהי כל
 הדבר כהלים רע בעיניו, ודבריה כזמומם של זכובי־מות באוניו... ופתאום הגיע
 לַאוֹנוֹ דבר רע... רע עד מאד... אִמְנָה מכפרת, כי הלכה אל נעימי וכי נעימי הבינה
 לרעה ובפני נשים אמרה, כי שכבה עם חסן וגם הרחה לו... דבר מה החשיך את
 עיניו, דבר מה אחז את לבו ככצבת... דמיו רתחו בו ויקפוץ ויגמגם בקפי רב...

— את... ארורה... את העות... כדברים הללו באונייה... נעימי!

ופתאום תפש את כבלי הברזל שהיו מוטלים אצלו ויך בכל כחו על ראשה
 של אִמְנָה... היא לָא אמר להכותה, כי אם לנרשה מעליו כחזיון מכהיל... אבל כיון
 שהגיע קול צעקתה הפראית לַאוֹנוֹ ורסיסי הדם נזרקו בפניו נתבלבלה עליו דעתו
 והתעורר בו חשק־שנעון להכותה, להכותה... ויך שוב על ראשה, על פניה, על
 לבבה ועל כל מקום שנעו בכבלי הברזל בו... רק בעמל רב תפשוהו השוטרים
 ויקשרוהו ויפילוהו ארצה ליד אִמְנָה, אשר התבוססה בדמה בלי כל רוח חייב...

מ.

את חסן לָא הביאו למגרל לָא בליילה ההוא ולא למהרתו. באה, כשפיהי מעזה
 מורכבה מהרבה פקידים וחילים. וישבו בכפר שלשה ימים ויחקרו וידרשו וישמעו
 דברי עדים רבים ויכתבו וימחקו ושוב כתבו ומחקו וכתבו... כל גרנו של חסן
 עבדלילה היה לבו לחילים וכל התרנגלות שבחצרו נשחטו ואף שלשת עזו ושתי עגלותיו.

השיך חליץ כלכל כל אותם הימים את ה, בשמיה בשכל וברעת ולא חס על
 ממונו ולא נכשל בלשונו ולבסוף שחררו כל האנשים החשודים, ורק חסן יריו ורגליו
 הושמו בנחשתים ושהה חילים רוכבים לוהו לעזה.
 חסן עבדללה מכר את אדמתו לחלוטין לשיך חליץ ויקבל מידו אי-אילו עשרות
 לירות וילך אחרי בנו לעזור להשתרר לרכך את גורלו, וישב בעזה שלשה חדשים
 וכשנמר המשפט ונור דינו יצא להשלח לעכו לעבוד עבודת סרך עשרים שנה, חור
 חסן לביתו כשפניו ירוקים ועצמותיו שפויות.
 ובאותו השבוע חגג השיך חליץ ברוב פאר את חתונתו עם נעימי, ויעש משתה
 לכל בני הכפר לשבעה ימים ובכל ימי המשתה ישב חסן עבדללה בין כל המסובים
 ויסעד את לבו משלחנו השמן של השיך חליץ.
 ועם תחלת עונת העבודה בחורף השכיר חסן את עצמו ואת שני בניו הקטנים
 לאריסים על אדמתו של השיך חליץ.

בְּנֵי לֵוִי.

הַחֲרָמוֹן.

הַשָּׁמַיִשׁ שׁוֹקֵעָה.
עַל כְּתֻמֹּת אַחִים, כְּהִלְי־רֹאשׁ, נְמָדִים
הֵרַח חֲרָמוֹן נִשְׁאָא, מִלְּבִין דִּם בְּקֶרֶן צְפוֹנִית,
וְנִגְחָה פְּלֵאֵי לֵוִי...
כְּאַגְדָּה רְחוֹקָה,
אֲשֶׁר תִּסְפֵּר פֶּעַם לְמִשׁוֹרְרִים וְלִילָדִים,
קִרְבָּה חֲרֵשׁ וַתַּעֲמֵד פֹּה
עִם אֲהָרִית יוֹם...
בֶּן אָדָם חוֹלֵם, עֲלֵה-עֲלֵה,
עִם גַּעְגְּעֵיךְ קִרְבַּ הַלְלוּם,
חֲזֵה וְזִכָּה:
אֲנִי, הַחֲרָמוֹן, אֲנִי הֵרַח חֲרָמוֹן, עֲתִיקִי גֵא,
אֲנִי — נִדְּאִי גַם הַלְלוּם...

בְּכִי-הַכְּנֶרֶת.

הַיּוֹמָה, הַיּוֹמָה הַכְּנֶרֶת
וּמִסְפָּרֶת:
סְבוּנֵי, יִלְחָצוּנֵי הַרִים
מִעֲבָרִים;

צרו גבולי לי ואנחותי ושירותי
 טובעות דם ונמקות במצולותי;
 וימים רודפים ימים,
 ושנים נוקסות עלי שנים,
 ורק הרים, הרים סביבי נמים,
 פגדי זקן רב וגשוא־שנים,
 תרדמת־ערד וקסאון וגם אני נרדמת
 ובצהר־ריום באור הזזה וחולמת:
 הנה חופע נהרה קלה
 בין־חריצי קמטי פניהם
 או יעורו לַסמע וזכרו
 חסן הוד ימ־געוריהם...
 אך אַקציה:
 רד היום, הם יפכו וירעמו,
 כל החלומות שהצתי
 פָּכָר נְמוֹנוֹ, הנה תמו,
 הנה כבו, ספו כליל,
 והכל צעף שחור עטה,
 והכל אסף שריד מאוניו
 ויכונן פאבו בעלטה...
 והם, ושחור, וסוד, ולכד ראשי הרים,
 רק רוח חפשית תעבר ותמלט חיש ממצרים
 ואני נלמודה, סוערה, אלי גדתי את־פח
 וירדן יקרב וחמק שוב, נלוז וצולת...

בהר־ביתניה, תרס"ב.

סָתִיּוֹ.

כָּל הַיְלִידָה שְׂרָה הַגְּנֵרֶת
 וְלִבְקָר
 כְּעֵדֶת אַפְרַיִם קַמְנוֹת, לְכַנּוֹת
 כְּסוּ סָנֵי הַמַּיִם
 הַגְּלִיּוֹת גָּאוּ, הָמוּ...
 מִלֶּדֶד חֶרְמוֹן,
 שָׁב וְעִתִּיק יָמִים,
 דוּמָם הַיָּסִיב בְּרֹאשׁוֹ הַעֲטָרֶת...
 כְּמִתְנֶדֶד חֶלְוֹם הַתְּעוֹרֵר רָנַע
 וְעוֹד הַפַּעַם שָׁקַע בְּנוֹשָׁנוֹת;
 עָנּוּם הַשְׁקִיף אֵלַי שְׂמַמַּת הַהָרִים וְהַשָּׁמַיִם
 וְתַחַת כַּפּוֹת רִגְלָיו גְּמָדִים כְּהִלָּים גָּמוּ...

— — — — —
 וּבָהּ וְשָׁם בֵּין צִלְעוֹת הָרִים
 תָּעָה צֵל וְהִתְרַפֵּק עָב
 וְנִסְכַּחַת עָצֵב שְׂמֵשׁ נָמָה
 וְתָבֵא חֶרֶשׁ בְּמִסְתָּרִים...
 וַיֵּשֶׁר יָם עַל הוֹד הַשְּׂמָמָה,
 וַיִּרְדֵּךְ סָתִיו.

כנרת. תרס"ב.

על הרי מנדל.

ל.ט.

על הרי מנדל נחה דומיית צהרים,
 ולאור היום השקוף שלנה הפנתה;
 ואת עמדת על ידי ציץ בך בנוף הפלאים,
 וכחלק חי נרמית לי משלמות התפארת.

מעבר ים פנתת התלכרו אחים הרים;
 הגולן את הגלעד התחבקו ונרדמו,
 שם צפור נונה תועה ומפרשה כנפי זהרים;
 נמו, דורות, נמו, חסרי אור לא תמו!

ואני ואת, פת־ערנה, מעולם סוער באנו
 ובשקע רגע אחר בחלום של דמי נשיה;
 האור, האור הרב, השלום הדהימני
 ונהיה מאשרים בלי ערנה, בלי צפיה...

שְׁלוֹם.

בְּנֵף-לַיִל חוֹתְרָה אֶל חוֹף הַיּוֹם
וְצֵל אֶל צֵל יִבִיעַ:
הַרְחֵק, הַרְחֵק אֶל אֵי-הַחֲלוֹם
אֲךָ שָׁם בְּדַמִּי גִרְנִיעַ...

בְּלִי-מְרֻחָק בָּאִים הַלּוֹם,
גוֹשְׁקִים חוֹסֵי-מוֹלְדָת,
סְלֵעֵי-דְמָמָה צוֹפִים בָּם דֵּם
וּבְרֻחָם רוֹעֵדָת.

מוֹלְדָת-אִם בְּשֵׁנֶת תְּרֻקָם
שִׁירַת-עוֹבְדִים פּוֹרְחָת,
שְׂדוֹת-בוֹל לָרֵב, וְטַל מְלֵם
עִם רֵיחַ בָּר וְשִׁחָת.

וְרוֹחַ-אֵל תְּרַחֵף מִמְקוֹם
בְּרֻפְתֵּי-חַיִּים יוֹרְדָת.
וְעַל פְּגִיבֵל, שׁוֹחֶק־שְׁלוֹם...
שְׁלוֹם לְאִם-מוֹלְדָת.

לִּילָה עַל הַיָּם.

רק אַחֲזֹק־לִילי, מול סהר, על פְּנֵי יָמִים.
גְּלִיצֵל עֵנִים וְנִרְדָּמִים
וּמְלָמְלוּ בְּתִינוּקוֹת מְתַנּוּקָה.
חֲמָה עֵינֵיהֶם וְעֻנּוּקָה.

כַּף־יָד אַחֲרָה זֹרַעַת בְּחֻלְמִים.
אוּ הַתְּגַשֵּׁשׁ נְתִיבוֹת נְעֻלְמִים?...
מְסַרֵּשׁ אַחֲרָה תּוֹעָה כְּחֵלוֹם בְּהִיר
בְּאֶסֶל שְׁנָתָה. עֲרֻנַּת־מְרַחֵק יָעִיר.

וְעֶצֶב־נֶעֶר גָּא, פּוֹרַח בְּגִן־לֵב
לְקוֹל־דְּמֵי תְרוֹנָנֶע, לְהִרְשָׁחֹק יָם שְׁלוֹ,
וְסִתֵּר יָד זֹרַע.

וּמָה מְשַׁנִּיהֶם טוֹב, הַיּוֹת מְסַרֵּשׁ עַל יָם,
אִם סֵהר נָד בָּעֵב, בְּצֵל רְקִיעַ חָם,
אֵין הֵלֵב יוֹדַע...

יפו - תרס"א.

לִּילָה בְּעֵמְקָה.

מִי אָמַא וְלֵבֹא לֹא רָנָה מִיְגוֹן־סוֹד
רוֹעַף מְבַסֵּר־שִׁמְמַת עַד? מְרִית
אֲדָמָה רֹתֵח־חֵלוֹם הִרְיוֹנָה, וּיְקוֹד
בְּנַסֵּרִיוֹם גְּמוֹנִים מוֹל חֶרֶם־שׁ הַזֹּרַח?

בְּשִׁסְפָּה צוֹחֵק־צַח לִיל־עֲרָנָה הָדוֹר־הוֹד
בְּדַמְעוֹת־גִּיל חוֹגֵג חַג־אֲשָׁרוֹ הַפּוֹרַח.

חם האור התלכל. מי עינף וְלא עוד
 צנח, יִשָּׁת מְבוֹסֵה-עוֹלָם הַפּוֹלֶת...
 מי רוֹרֵף שְׁבִיל־יָאֵד, מְעַפִּיל בְּהָרִים,
 אֶל־אֵזֶן מִצָּא חֲשֵׁף עֲנָנָיו,
 יִאֲסֵף אֶל עֵינָו כָּל צְבָעֵי־הַסְּתָרִים.
 תִּחְתָּיו יַעֲמֵד. אֵינ־הַפּוֹף בָּא, נוֹנֵעַ
 בְּנִימֵי לְרֵבּוֹ וּסְרִט רְנָנָיו.
 וְלִבְב־מְכֹאֲבִים, מִתְנַחֵם וְרוֹנֵעַ...

כפרינהלל-תרפ"ב.

ל ב ו ב.

בְּדַעַף הַיּוֹם בְּנִיא, עִם זֶהָב מְלָלִים בְּסִקָּה,
 לֹא עוֹד תָּרוֹן בִּי, לֵב, כְּנֶל־הַלֵּיל הַקָּם,
 וְכִמּוֹ עוֹרֵב מְשֻׁמִּים תִּנְקֵר פִּצְעֵי הַנֶּם
 וְכִנְהַלֵּל אֲבֵל, עַל שְׁוִי־אֹרֵי, תִצְנַח -
 אוּ יֵשׁ כְּמִנְגֵר רְחוֹק עֲטוּף זְנוּעוֹת גִּזְלֵי,
 כְּאִסִּיר בּוֹרֵד תִּלְּם, נוֹנֵעַ בְּתֵהוֹם־חֲתָיו
 צְבָעֵי־יָמִים קָבִים, אֲשֶׁרוֹ וּמֵאֲנָיו
 אֲשֶׁר בְּחֹזֶק־יָד מַחֵק הוֹה תִּסְלֵ.

הוּי, סְרִיץ, לֵב גַּא וְזֵר, בְּמַחֹל־אֲלִים וְשִׁטְף!
 וְכֹאֹר עַל שְׁוִי־חֶרֶבָה עֶבֶר בְּשִׁיר וְצַחֵק
 עַל פְּנֵי עוֹלָם רָעֵב וּמְתַבּוֹסֵם מְקַרֵּב.

אִם אֵין אֲמוּנָה בְּמֵאוּם, בְּךָ הַחֹזֵק וְדָבָק,
 יִרְעַף מְלָךְ, לִוְהַט, עַל פִּי תֵהוֹמָה, וְשִׁאֲב
 מִמְרִיר־דָּמָה - אֹרֵעַד, מִכְּלִי־נֶהָ - אֵין סוֹף...
 נורים - פ"ב.

רִיזָה.

(כמורו של חלוק).

...הלה, הוהליני, מפקפק לספר לכם את הרפתקאותיו, את יציאת מצרים שלו, חושש הוא שמא לא תאמינו לספוריו וישאר מוהוק בדאי. אם משום כך, היה גם עלי לשבת עתה דומם בפנתי. ואלא מאי: אתם מפצירים... ואני... בין כך ובין כך אין לי מנוס ומפלט מכל אותן תמונות התפת, אם אדבר ואם אחרל. אספר לכם איפא רק מקרה אחד, שקרני בדרכי הגה, והוא כה זר, כה מבהיל, שבדי עמל אאמין בעצמי, שכל אלה אמנם ראו עיני בהקיץ, עיני ולא זר.

ימים ושבועות עברו עלי בבירת אוסטריה באפס מעשה, חכיתי לרשיון מפה לכסף מאחי שבקפטון, ושניהם – גם הרשיון וגם הכסף – התמדהו לבוא. באפס מעשה... לו ידעתם מה מסתירות בקרבן שתי מלים אלו בשביל איש צמא רשמים שכמותי, מי שנשא את נפשו דוקא לעיר בירה זו, מי שחלם עליה כעל אהר משבעת פלאי העולם, כעל חזית הכל, ולבסוף, כשזכו עיני לראותה, עמד ונפשו בקרבו ריקה ומבולקת, באין יכולת לטעם אף מעט מועיר מכל מנעמיה. שא עיניך וראה – היה איזה קול לוחש לי – הגה אנדרטה נפלאה! הגה נן כליל יופי! הגה תזמרת מירוללה! כלום לא אל אלה כלתה ונכספה נפשך שנה על שנה משחר ילדותך? הרי שלך לפניך! – לא, לא, רעי, כל ישותי היתה חולה ופרוקה וטעמה תפל ונעל בכל אשר ננעה. יום ולילה הייתי נודד לבדי ברחובות הרועשים, וראשי עלי כנלגל מזכרונות, וזכרונות העבר הקרוב ובלהותיו. מנגד עיני רוחי לא ימוש רגע מבט עיני אבי האמלל בשעת הפרדו מאתנו להיות מובל אל הגדרום של הציקה על חטא, שמצאו אצלו שני פודים מלח. מבט זה המלא תחנה קורעת לב ופלצות, יאוש לא-אנושי, חרות בצפרן ברזל על לוח לבי, והוא ילני כל ימי חיי על אדמות עד רנעי האחרון. גם מצנפתו, מצנפת עור כבשים, החבושה אותה שעה לראשו באפן מצהיק כל-שהוא, שכן כסתה רק און אחת, בהשאירה מלמטה את קצה התנדך מכבבק, לא אשכח לעולם. ומדי חשבי כאבא ובמצנפתו, תופיע לעיני גם דמות אחותי המובלה בחרבות שלופות דרך רחוב העיר אל מעון האופיצר של הקימקים. היא לא השתתפה כלל במהפכה, כל חטאה

היה יפה. עליה חולצת פסים דקה ובחוק קר נובמבר, ואחותי יכלה להתקרר... ומאו לא יספנו לראותה... ומור, מזור: כשם שאיני יכול לחשב על אבי מבלי לזכור את מצנפתו, כן נשאר לי מאחיתי זכרון חולצתה הדקה ורגש רחמי העוים עליה, שהיא יכלה להתקרר בקרת נובמבר... הוי, היש לי המשפט להעלות כל זה על דל שפתי? המותר לי לנשם וליהנות מאור שמש אחרי ראותי כל זה בעיני, בעיני עצמי מבעד לאשנב הנג, ועודני חי... ועוד לא פוצצתי ראשי אל הסלע?!.. אך זה עוד לא הכל. אין אנכי פונש באשה באה בימים מבלי שיעלו לפני זכר אמי, שהשארתי בודדה עם אחי הקטן ועם עוד חמש משפחות יהודיות באותה עירה נדחה וארורה, צפויות לכל אסון ופגע רע. הן טענו כלן: לאן נלך? גם בדרכים תשכל חרב... ואנכי – אלהים עדי – לא יכלתי, לא יכלתי להשאר עוד שם. מדי יחל לפנות היום יתקפני פחד ויאוש צלמות, שאין להם שם ובטוי בשפת אנוש, צל אבי וצעדי אחותי לא ימוש מעלי כל הליכה – ועין בעין, כפטע ביני ובינו, ראיתי את השנעון.

והדרך... אהה, הדבר היותר מרעים הוא, כי בתוך כל המאורעות האלה יש לפעמים גם מצבים כליכך מנוחכים, עד אשר על אפך והמתך מתעוות שפתיך לחיוך, בעוד אשר לכך מתפלץ כלו מכאב ומדמעות חנוקות. ואז תרגיש בחוש כאילו איזה שטן רע ואכזרי עומד מאחריך, מתפתל בהעיוותיו, צוחק על משבתך, נוגע ואינו נוגע בערפך הלוהט...

בדרכי אל הנביל נדמן לי – ואתי עיד שתי נשים רוטות זקנות פליטות רעב – ללון בעירה אחת באגף של בית-חילים נעזב וריק, ריק למרות הטיפוס והחולירע, לפנות בקר קפצנו ממשכבני לקול ענית יאוש וקריאות לעזרה, שמלאו את כל העיריה מפה לפה: להקת שודדים, ששוטטה בסביבה, ערכה טבח ביהודים, כשהגיעו השודדים אל אכסניתו נזכרתי פתאם במצנפת הקיקות, שקניתי לפני ימים מספר במקרה ואמרתי להם, שאני ארמני. הם הפצו לינסותנו וציו לי להבר ארמנית לראות אם לא אכשל בלשוני. באתי במכוכה, אך הוא הלצה כהרף עין. אני אמרתי להם ברצינות היותר נדולה מהתלה עד הסוף ובהפסקות כבושות פה ושם את הזמר, אתקינו סעודתא דמהימנותא שלימתאי – והם, הבידלקים הנסים הללו, האמינו לי, הם נתנו, מהימנותא שלימתאי לדברי ונתנו לי ללכת לדרכי. מעשה השמינאי! האף אין זאת? אך כלים אין אתם מחייבים על, אתקינו סעודתאי שלי מתוך הנעל והבון, שמעודרת בכם התבשהיית?

גם ברכבת לא חסרו קיריוזים. מתקרבים אנהנו אל תחנה אהה, שערים סביב לה, ובבר מרחוק אנו מרגישים, שהתחנה כמקרהה: עליה פשט נדוד אולי של מתקוממים ואולי של שידדים סתם. הרכבת עמדה. מרחוק איי אפשר להבחין מי הם

מלאכי החבלה ומה טיבם, אך קרובה מאד בכל זאת ההשערה, שהם אויבים לשלמון הקומניסטי. הוי אומר, מי שתמצא בידו תעודה מהשלמון הזה – אחת דתו להמיתו בכל מיני מיתות משונות ואכזריות שבעולם. והנה החלו הנוסעים לקרע את תעודותיהם ולהשליך את פסות הניר אל כל רוח.

מהתחנה מגיע קול יריות תכופות, מי שהוא מעביר ברכבת את השמועה, ששם הרנו את פקד התחנה ואת בנו, ילד בן אחת-עשרה שנה – אלהים יודע איזה עוף הולך הנה את הקול הזה. אחרי חצי שעה – כנראה, הספיקו בינתיים להודיע לעירה הקרובה – התנפל נדוד של קומניסטים על השודדים והרג בהם ופזר אותם. עכשו נכנסו המנצחים אל עגלות הרכבת לברק אם אין כאן קונטר-רובלוציונרים. כל קהל הנוסעים התחיל להתחנן על נפשו ולטען, שהיו בידו תעודות סוביטיות, אלא שקרען זה עתה וכלם למקטן ועד נדוד החלו לוחל על ארבעתם על פני הרצפה המלאה כיה ורוק ולאסף את פסות הנירות הקרועים, בכדי לצרף ולסדר מהן את התעודות המעידות על כשרותם הקומניסטית. בידי צעיר מסכן אחד עלה להציל מכל תעודתו רק פסת ניר קטנה ומעוכה, שכתובה עליה המלה היחידה „יוֹפְרָקוֹס“, אך עיפ תשובותיו המטורפות והמבולבלות אפשר היה גם לחשד בו, שהוא שלוח לרנל את ה„יוֹפְרָקוֹס“. המלה הזאת „יוֹפְרָקוֹס“ היתה מצחיקה אותי תמיד בדמיונה ל„יוֹקוֹס פוֹרְקוֹן“, ולמראה כל המון העלובים האלה הווחלים בבהלת מות על ארבעתם, שגם אני הייתי ועשיתי כאחד מהם, עלה על דל שפתי מין צחוק קלוש, לא ידעתי לתארהו, צחוק פולח כליות ולב. ככה צחקים כמדומני, התלויים והנוססים.

אך הנה תודה לאל בוינה הגני! בהכנסת האורחים של מחלקת העליה צר קצת ובלילות מעט חמצן בחדרים, אך החמימות שמסביב וגם קול הכרך השואן יום ולילה ברחובותיו המוארים, שאון משא ומתן, המולה שאיננה מכונה לנפשך ואיננה אורבת לדמך, יחד עם הבטחון, שכל הליצה לא יעריך מעול ומרצח וחפשי אתה לשתות כוס רויה ממנעמי השנה כאות נפשך – כל זה מצטרף למשהו נעים ומלטף מאד, מאד. אך כמעט ירדו קורי תנומה על עפעפיך – וכרנע יעברך כלך רעד פלצות!

זהו כמין הדימה חוקה של אנרוף גדול וכבד, הדימה בחזה, המזכירה לך, כי אסורה השנה. כמדומה לי, כקול צפורה, אחותי המתחננת, שמעו אוני! כה קרוב, כה קרוב... קול רועד מקור... הוי, בחולצת הפסים שלה היא תתקרה, היא תתקרה... אתה מעיף את עניך הלהטות בחלונות המכחילים בשחור הליצה ושפתך מדובבות בתחינה: „אלי! אל רחוק! מה שם? מה שם? איה צפורה שלנו כעת? איה... ובבקר רק לנמת לנימת תה והגך שם את פניך כדרכך יום יום אל, המשרדי להקדע אם לא הגיע עוד

הכסף והרשיון. הם עוד לא הגיעו. ואתה יוצא שוב לנרד, לנרד, הלך ושוב בלי תכלית ומטרה בכל אותם הרחובות והסמטאות, שהיו לך לזרא עוד מתמול שלשום, ובכל תקה כמסה אולי יהיה היום האות, היום תחול הפנישה עם צמורה באחר הרחובות והסמטאות הללו. הוי, מדוע לא? חיים אנחנו בדור שהכל אפשר. בעד שני פוּרְי מלח הורגים בן-אדם! בן-אדם בעד שני פוּרְי מלח! ושוב אני רואה את אבי ואת קצה תוך אונו המבצבץ מתחת למצנפת הכבשים, ויאוש ובהלה ממלאים את כל יצודי נוי בעצם המולת הכרכרות וחום היום.

באחד מנרודי אלה חשתי רעב ובראותי את עצמי רחוק מן הכנסת האורחים' חפשתי אחרי בית אכל זול, ובמהרה מצאתיו. לפי צבע הדלת המחוק יכלתי לשער, שזוהו בית אכל לא מן היקרים, והשם, נולדשטיין, שראיתי כתוב על השלם, משך אותי ביחוד. נכנסתי. השולחן הארוך שבאמצע החדר היה מכוסה מפה, שלא כובסה זה עקן וערנים, עליה ממלחה וצנצנת קטנה הרוחצת בורמי חרדל ישן כמו בדמעות כבודות. לא היה כאן איש, אך לקול הפעמון, שהשמיע את צלצולו מעל הדלת בהכנס, יצא מן החדר הסמוך יהודי צנום ושחר זקנקן כבן שלשים ושבע. היה בו משהו מיהודיני, יהודי פודוליה ואוקריינה. זה אפשר היה להכיר מיד. הוא זרק אלי מבט זהיר ובחון, שיש בו יותר מסקרנות רנילה. מבטו כאילו שואל: שמא בעל-דבר אתה? בעל-דבר יותר מאשר לארוחה אחת? אך ברנע הראשון לא עמרת עוד על מהות מבטו זה. אותי העסיק רעיון אחר. אלי! - דברתי אל לבי - והרי יאוש אין ישותו של אדם זה מביעה בכל אופן. הוי, הוי, יהודי זה, שהיתה בו יד הזמן אולי כמו בי, לא התיאש עוד, כנראה, למצא מנוח כאן... הומנתי לי ארוחה. מן הפתח הציצה פעמים אחדות באותה זהירות בחגת צורת אשה צעירה בשבים. היהודי נעלם, ואני התקנתי כבר את עצמי לקראת ארוחה קרה ותפלה - לפי צבע הדלת והשלם ולפי צנצנת החרדל אי אפשר היה לחכות לאחרת. ואולם האכל היה יותר טוב מכפי ששערתי ואני כל-כך שקעתי בקערה ומלואה עד שלא הרגשתי, שהיהודי הסתלק לו חרש אל הקומודה והוסיף לפקוד אותי מזמן לזמן במבטיו. אני נשאתי אליו את עיני כשואל. זה כאלו הוסיף לו אמץ, והוא התקרב אלי צער אחד והתחיל:

- הם, סליחה. כבודו אולי ממקומותינו?

- ומאין אתם? - שאלתי.

- אנו מיקטרינוסלב הננו.

- לא - ענית - אני הנני מפלך קמיניץ-פודולסק.

- מקמיניץ-פודולסק! - הוציא בן-שיחי קריאת הפתעה והתרנשות שמחה אדירה,

שלא היתה מובנה לי כל עיקר. - ריזלה! ריזלה! - מחא בכפיו בפגותו אל פתח החדר

הסמוך: – הרי לך... הזמין לך הקביה "земляк", בן מלכו של גרישקה שלנו... אח-אחאית, הראית? טורא בטורא לא פנע... יבוא נא, יבוא הארון... ריזלה תשמח מאד להתודע אל כבודו.

אני לא הזדרותי לקום. בעיני היה מזור הדבר. האמנם לא יתני בר-נש זה גם לנמר את צלחת המרק? זה הנדיל את קצר רוחו של היהודי.

– הם – התחיל בחפזן ובקול מורד בהביטו בכעין פחד לצדדין – הפצתי לשאל, אולי יש צרך לארון בתכשיטים, במתנות?... הרי... כדאמרי אנשי... עולם כמנהגו... Дѣло по дѣламъ, а судъ по формѣ... שמא יש לו צרך, כדומה למשל, בשעון זהב וכיוצא בזה, מתנה לכלתו?

– אין לי כלה.

– אבל כך, בעלמא – לא נתן בן-שיחי דמי ללשונו: – כלום יודע אני? יטריח נא כבודו להכנס הנה. אני אומר לו, בחצי חנם. הריני בטוח, שכשיראה לא יוכל להתאפק...

דבריו חזקו עלי מאד, ואני קמתי ממקומי לא בלי קורטוב של מבוכה והלכתי

אחריו.

בחדר השני, שרשמו הראשון עלי היה, שהשמש לא הגיעה מעולם לשני חלונותיו, ישבו שתי נשים. אחת, בעלת השבוס, זו שהציצה קודם לכן, ישבה אל השלחן ותפרה פנינים דקות לכר מחטים מקטיפה שחורה. אך בהביטי על השניה, נערה כבת עשרים ושלוש, שישבה בכורסה נמוכה סמוך לכיר, נדהמתי למראה עיני. – מקדקדה ועד ברכיה היתה טבולה ומכוסה כולה בתכשיטי זהב כוערים ומבריקים, ובאור יקרות של אבני החן היותר מקסימות ומשכרות בברק צבעיהן. אצבעותיה כמעט שלא נראו מרוב הטבעות, על כל אחד ממרפקיה החשופים עמדו זו למטה מזו המש אצעדות בעלות תקופות וסגנונים שונים והענילים, המשובצים שני יהלמים גדולים, הכבידו יותר מדי על תנוכי האזניים. שפעת הזהב עורה ממש את עיני. בימי חיי חלדי המעטים לא נודמן לי עוד לראות כל-כך הרבה תכשיטים יקרים על איש אחד. בשעת הכנסי ישבה הנערה כשנופה הישר מתוח ונתון קצת לפניו ושתי ידיה תלויות למטה לארך מתניה – ישיבה של מחכה. אפן ישיבתה זה ביחד עם מבטה המישיר להביט נוכחו בלי נוע אל החלון שוו עליה הוד אלילת עשתרת, שמעריציה קסטוה בתרומות נזמיהם ושהרוניהם. אולם יותר מההוד והיפעה היתה שפוכה בכל יצוריה מין הכנעה עמוקה ואלמת, הכנעה לגורל, שהתנלם בצורת שפעת זהב כבד ונוצץ. בתוך החדרים האלה ואחרי המפה המוזהמת וצנצנת החרדל היה כל זה בעיני חידה סתומה והפתעה מדהימה עד מאד.

ובתוך כך לא פסק היהודי מהעתיר דבריו:

– הנה, ריזלה, земляк לנרישקה שלנו. מקמיניק...
 – באמת, דוד? – שאלה היא בשוין-נפש בהרימה אלי את עיניה החומות והיפות
 והושיטה לי מתוך צלצול מתכת את ידה.

יש נשים, שעקר יפין צפון בקילן. היא היתה מאלה. קילה היה קונטראלטו חזן,
 ספוג יפי הלום ועדנה בלתי ריזלה, וכה לטף, כה נחם את הנפש. היא כאלו הזכיר
 דבר-מה חביב מאד שכוח מימי הילדות, שבה ערנ הלב להעלותו מתהום השכחה ולא
 יכול, ולא יכול... היא היתה קרובה ויקרה לי מרגע שמעי לראשונה את קילה, אם
 תראו, חברים, סנטימנטליות בדברי, לא תצדקו.

אני ישבתי על כסא סמוך לכורסתה והיא התחילה לשאל אותי על המצב
 ברוסיה בזמן האחרון. הדיו פרעות? איך יחסם של הקומוניסטים אל היהודים? כיצד
 הניזקתה? כלימר לא ערך הרובל, לא, זה היא יודעת היטב בלעדי, אבל איך מביטים
 השלטונות על הסחר בנלוטה ואם נוספו הרבה סוחרים בסחורה זו? אני החלתי לספר
 לה מה שידעתי: פרעות היו, בנלוטה סוחרים גם המורים, גם התלמידים וגם הרופאים.
 בעקר, כמובן, מבין אחינו בני ישראל, ומה שנוגע לקומוניסטים... אך הדוד שסע את
 שיחתנו בפנותו אל ריזלה:

– האדון הלא רוצה אולי לקנות מתנה לכלה שלי...
 – יש לו כלה לאדון? – נשאה קילה הפעם בלי שוין-הנפש, שהיה קודם
 בדבריה, וענג לא ישער השתפך בכל חדרי נפשי, בשעיניה הנפלאות קמו עלי רגע
 ממושך לבחן אותי ולהעריכני בתור חתן.
 – לא, אין לי כלה – אמרתי משום-מה באנחה, ותוך כדי דבור צחקתי בלבי
 על אנחתי התמימה הזאת.

– אם כלה אין לו – לא הרפה מעמדתי הדוד – הרי אולי יבחר משהו בשביל
 ידירתו, או אחותו (הוי!! הוי!!) – הרדהרתי – האחות... צפורה... תתקרה... או שארת...
 כלום יתכן צעיר בלי ידידה לפחות? הנה... יבחר לו דבר-מה – אמר הוא בנשתו
 אל ריזלה ובהראותו על תכשיטה: – יבחר לו האדון. אני מבטיח לו בהן צדק, הכל
 בחצי חנם. הענילים האלה – הראה הוא על אזני הנערה – הוא יכל להשיג באמת
 בזול מופלג... השעון הזה, אעים שקטן הוא, גם נברים יכולים להשתמש בו.
 בנאמנות, לפני שבוע קנה אדון אחד שעון כזה ואמר מפורש, שזה בשביל עצמו.
 – כיצד?.. אינני מבין... את התכשיטים הללו ממש מוכרים אתם? ולמה זה?..
 ובכלל...

מבוכתי לא נתנה לי לנמר, אך היהודי הבין מה שהיה תמוה ולא מחוור בשבילי
 ולא התמרמה לבאר מיד:

– אה, לאדוני מיקשה... הריני מבין... מדוע ריזלה נושאה את כל התכשיטים הללו, המזמנים למכירה, עליה... נו... – הוסיף הוא בקול קשקש – לאדוני מותר לנלות... כבודו יהודי משלנו... ובדאי... ש... הענין הוא ש... הענין הוא כזה – הוריד הוא עוד יותר את קולו: – אסור חמור מטעם השלטונות למכר תכשיטים ומי שיתפשו אצלו אינו בטוח ממש בחייו... נו, ובכן, ככה... כמות עינים... תרוץ: תכשיטים לשמש פרטי... אני לא ידעתי נפשי מתמהון ומדכדוך-נפש גדול, גדול, כן, זה היה מין סחר טמיר מפני תעלולי השמן בחיי היהודים, הכסא והרצפה התגודדו מתחת. על שפתי התפשטה שוב אותה בת-הצחוק הנוראה של קפראקום, של זחלים על ארבעתם ברכבת ושל, אתקינו סעודתא...

– ובכן... – השמעתי בקול את המלה היחידה הזאת וכונתי היתה לומר: ובכן לא רק שם בעירי, לא רק אב מומת בצירקה, לא רק אחות, ש... שיצאה בחולצת פסים דקה... גם פה, יש עסקים שונים... היהודי הוסיף לבאר:

– כן... כמובן... מפחד השלטונות... ואולם... ברנע הזה נשמע מהחדר הסמוך קול צלצול הפעמון היהודי מדר לצאת שמה. – אם כן – שאלה ריזלה: – אדוני לא יקנה כלום אצלנו? אם במקרה יש לו כסף לא אוסמרי, זה לא כלום, אנו נחליף לו.

הם יחליפו... אמר מעתה, שגם מלוושה אינם מניחים את ידם. נפשי נעלבה לכל עמקה לשמע את קולה המרנין והמקסים מחולל עיי עינים של מקח וממכר בוויים וחמאים. אני בארתי, שלא לויתן הועלה הפעם בחכם, שאני חלוץ עני, שאם אמליט את נפשי מהחרב ומהשנעון – די לי די, ולא מה שהם אומרים עוד: תכשיטים...

– שנעון? – שאלה היא בלי תמהון כעל דבר ידוע לה ודרשה ממני לספר את כל אשר עבר עלי בארץ הרמים והיא גם היא לא נמנעה מלנל לפני את מגלת חייה בשנים האחרונות. מרבית בני משפחתה נשחטו ומתו בטיפוס, ויבמתה ההרה רומשה ואחרי שהכניסו חתול חי לתוך מעיה, תפרו את במנה שוב; איה בעלה של זו, נשתגע... או נמלך אביה בדעתו לשלוח אותה, את ריזלה, הגה אל דודה. פה בכל זאת אפשר לחיות איך-שהוא... ולהרויח... ואת בתו השניה... כן! – הבריקו עיניה בחיוך מהמם כקרן אביב את הנפש – הרי אחותי נוסעת גם היא לפלשתינה. היא אולי כבר יצאה בימים האלה... אה, וזדי ציונית נלהבה, סכנת נפשות. אולי עוד תפנשו אתה שם פעם בציון...

היא הורידה את עיניה ובווית שפתיה הפתוחות במקצת נשאר לרנע כעין במדי דק מן הדק של התחטאות. אולי הרגישה את עצמה כאשמה, שאיננה יכולה להעריך

את ציון כאחותה, ואולי לא נעמה לה ההשוואה בין אידיאל מרוקם ובין מסחר חשאי בצמידים ובמרקות של ניר. אחר-כך קבלו פניה לאט לאט בטוי של עצב והשתקעות בזכרונות, ורחמי, שנכמרו למראה, השתפכו בצורת שאילה כזאת:

– האם לא כבר לנברת? – רמותי על תכשיטיה: – הזדב... הלא זה מכבד...
– לא, לא ביותר – ענתה היא בבת-צחוק עיפה. – הלא זה לא כל היום, רק בבקר, בצהרים ובערב, כשאנשים נכנסים הגה לאכל. בבקר אני... אני מקש... אני מלובשה כשעתים וחצי, בצהרים ובערב קצת יותר.

קול דברי הדוד בהכניסו שני קונים חדשים שם קץ לשיחתנו. אלה היו שני צעירים במגפיים נבזיים, כפי שהבינותי מדבריהם, סוחרים בינונים מפוזן. הדוד דבר אתם לא על תכשיטים ומתנות, כי אם על התודעות לפרויילין ואולם הצעירים היו, כנראה, בקיאים ומנוסים בענינים כגון אלה. האחד מהם נשאל ריזלה מיד בצער ישר והתחיל בלי אמר ודברים למשש בתאווה גלויה את ידיה החשופות ואנב גם את האצערות אשר עליה. השני, כנראה, קצת יותר הגון, לטף באותה שעה את חלקת צוארה עם מחרות המרגליות הגדולות מתוך חיוך וחבת חן כמו שמלטפים חתלתולה יפה. וריזלה ישרה בין שני אלה בראש מורם אליהם, על לחייה נשפך חכליל קל, אבל אפשר היה להכיר, שהיא רנילה כבר במשוישי-לטופים אלה וגם חדלה מחשב אותם לדבר שביצר ובלב, אלא לחלק בלתי נפרד מסחר התכשיטים. לא יכלתי להביט על המראה הזה ויצאתי דומם ומלא זעף מבית האכל.

הלכתי כמשתולל ברחובות ההומים והאדישים, וכל עור בשרי בער כדקור שפודים מערבון צורב. בשלמא – דברתי כמתוכח וכוח מר ועצום עם עצמי או עם רבונני-שלי-עולם – בשלמא יהודי שולח את בתו מנייה-הרגה אל אחיו היושב במקום, כביכול קצת יותר בטוח. אבל על מנת לסחר בלזטה! על מנת לסחר בתכשיטים באותה צורה מנונה! בת ישראל סוחרת בלזטה!! מה איפא נשאר עוד לעם האמלל, אם דינרו האחרון נפל לתוך שולית הבוק? בנות ישראל! הן, בנות ישראל! כמה המר שדי לכן! אנה נוליד אנחנו, אחיכן את חרפתכן?... הגה הסוחרת בנומים ובטבעות – כלום טוב נורלה מגורל צפורה מסכנת?... מתהום דמיוני עלו בתולדות עדינות וחמודות המספרות כורעות אנסים ומענים אכזרים, רב ועצום היה מספרן, מאוקריינה, גליציה, פולין, אונגריה, ארץ ארץ ויהודיותיה, ולכלן היו לוועתי פני אחותי ופני ריזלה. כלן היו פרועות שער, חשופות שובל וחזה ופני להבים פניהן. שום ענייים פראיים, שום מיתות משונות לא הדהימוני כחלול תומתן של עלובות אלן, כי אכן מהר האשה הוא חמדה גנוזה ויקרה לעם, הוא סמל נשגב ונעלה, ועם, שקצרה ידו להגן על עלומי בנותיו, הוא עם שפל, עם אשם ולא רק עם אמלל.

באותו הערב הקדמתי לשכב במטה, אף כי בחדר הרביעי, הוא חדר האכל של הכנסת האירחים. עוד שעה ארוכה אחר חצות הלילה לא נשתק שאון שעטת ה,הורה הארצישראלית (אותה היו רוקדים כאן בשקידה ולומדים בכבוד ראש כאחד תנאי ההתאקלמות בארץ), וקול זמרת, עושי, אחים, חושי, שחורה בלויית מחיאות כפים מדורות פעמים אין ספורות. שם היה, כמדומני, משהו מעין תנאים או קנין בין זוג חלוצים. אני שכבתי תחת שמיכת הצמר החומה, מקשיב ולא מקשיב לשאון הפיקת הדם בצדעי שנלחצו כמו במכבש ולהרהורי המזומים וצורחים כעדת כלבים שוטים. בקרבי התנועע והתהוה דבר-מה גדול וכבר כמו הר. אך הנה זה כבר לא הר, כי אם עגלה אוקריינית פשוטה המלאה לה גדיש עמרים כנבה הבית והרתומה לסוסה צינית ורודפת שלום. מה אתה מוביל שם, אוסטף הזקן, ידידי מאז – קצות שפמו השב של אוסטף מורדים והוא מחריש, אך העגלה עונה: מתחת לעמרים מהנוללות אחת אחר השניה המון גויות רבות של ילדי ישראל שחוטמים. הנה אני רואה בניהם את וליניל בן שבני הנחמד כל-כך כשהוא מנגמם מתוך מבוכתו: הנה מאיריל הפזול והחביב כשפן קטן; הנה נחומיל האוהב לדבר כמו גדולים, – כלם אישון עין הוריהם ונחמת לב כל רואיהם... המצוקה הטביעה את חותמה האחרון בקוי פניהם המעויים בעוית נסיסה ובכוץ כל אחד משריריהם הכחושים והקפואים. הגויות מתנוללות ונופלות ומכסות את כל הדרך הגדיש על העגלה איננו מתמעט על ידי כך, והנה הגיעה העגלה אל בית חמר דל, בית דודתי. אוסטף מועיף את נבותיו ודופק בשוטו בדלת: ליוריקה! צאי וקחי את בנך... אני נזכר, ששחטו את הילדים בחדר ביחד עם רבם והחוחול הטוב אוסטף מקיים בזה מצות השבת המתים לבתיהם... ופתאם חשך ועלטת מות. הדודה נושאה בזרועותיה מתוך אנקות בהלה וכאב לא אנושי את הגויה הקרה הביתה והדוד מפצל בסכיניו מהמשקוף גרודות אחרות ומדליקן ומסתכל לאורן בפני הילד המת. זועת פלצות מקפיאה דם וקרב... – נו – חושב אנכי כשידי משפשת בחוקה את מצחי הלוהט – אין עוד בזה שום... שום דבר מיוחד... הן כל זה היה, כמדומה, במציאות... כן... זה קרה ככה בעירתי. זוהי איפא לא הוית דמיוני המטורף והתועה. אני מאמין, שעוד לא נשתנעתי. האף אין זאת?.. אך מה זה? אדה, מי זה דופק שם שוב? הפעם לא שוטט הוא הדופק בדלת, כי אם בקול אצבעות מתופפות בזנונית חלון, בזנונית אחד חלונות החדר, שאני ישן בו! ולא עוד אלא שאין ספק שהדפיקה מכוונת אלי, אלי... גל זועה קרה שוטף ועובר לארך גי, ואני פוקח את עיני. לבי לא ימלאני להביט אל החלון ואני מעביר את מבטי מסביב לכל רחב החדר. שלהבת קטנה כנקודה מנצנצת בברק חלש מעשית הלילה וטובעת בים צללים כבדים. מהמטות מגיעים קולות נחרה שלוח ועמוקה המחול והזמרה נדמו מזמן וכל הבית

שקוע בדומיה. אך מבלי משים נתקלת עיני בוגונית החלון המשחיר לננדי – וקול צעקת בלהות מתמלסת מעמק חזי: בחלון מציצים פני אבי, הם מביעים תהנה וראש חבוש מצנפת כבשים כמו אז בשעה האחרונה בהלקחו לצ"קה... מי שהוא מרים את ראשו ממשכבו על אחת המטות לקול צעקתי ומביט שמוף תרדמה אלי. אני אינני מסתיר את מבטי ממנו, אדרבא אני מתאמץ לחדר את כלו בכל חושי הכרתי העצמה כשואלי: מה? זה התחיל כבר עמי? הראש נופל בחזרה על הכר. כהתאמצות בלתי רנילה אני סוגר את עיני וכשאני שומע עוד פעם ופעמים תמיפות רפות בחלון אני חוגר את שארית כחותי לבלי לפקח אותן. ידעתי נאמנה, שאם אפקחן – ומתי. ובנשמי נשימות תכופות וכברות כאלו חנקוני, אני מתחנן: אבא... אבא... הרף ממני, הרף מבך האמלל... מה אתה חפץ ממני?.. מה פשעי?..

אינני יודע כמה ארך הרבר, אך לאחרונה הוסקה הקשבתי לנחרתם של שני שכני, שיצאה מנחיריהם במשקל מדוד, פעם כאחד ופעם בסרונין כעין שאלה ותשובה, מפוקטה חזק היו עוברים לפיאניסימו, דומה היה כאלו נגנו ביחד מין דואט פלאי, והנחרה הזאת התחילה לאט לאט להשקט אותי. מבעד לסדקי עיני נראה לי אור השחר העולה ובוקע אל החלונות ואיזה ששון עמוק ועז, ששון של סודות וניל מלא פתאם את כל חדרי לבי והציף בדמעות את עיני. מי שר שם בקול כה מקסים "Снова мнѣ слышится пѣсня родимая...? האין זה קולה של ריזלה?.. הוי, מלאכי כמה מזור שכל הלילה הנורא הזה לא עלה זכרוניך על לבי!.. הגני! הגני! הגני!...

ובתנועות פרצים של ידים רפות ורוערות ושל גו רוחץ בנהרי ועה התלכשתי בחפזן ומהרתי החוצה.

כשבאתי אל בית המסעדה של גולדשטיין לא בקשתי לא תה ולא אכל, אף כי צמאתי מאד, ובלב פועם נכנסתי ישר לחדרה של ריזלה. היא ישבה כבר מקושטה בקורסתה והביטה נוכחה במבט של אלילה נכנעה. על ידה ישב איש צעיר ועיפ ועמו, שבו פקר לעתים את ריזלה, הבינותי, כי לא זר הוא לה, היא לא התמהמהה להציני לפניו, земля מקמיניץ-פודולסק, חלוק. נוסע לארץ ישראל. וזהו נרישה. ידידי... האף אין זאת?..-גמרה היא בחיך חן, שבצבך בו קורטוב של הכנעה והתרפסות. אנחנו הבטנו רגע איש בפני רעהו. לנרישקה היו עינים קרות ומחוצפות של בן עשירים יפה ומפונק ומכיסו העליון הציץ קצה ממחטה לבנה כשלג. אני עמדתי לפניו חור, מקומט ופרוע שערות, וראיתי בעיניו את הבז והבטול, שהוא שולח לי, לבן ארצו.

הוא נם לא פקפק להביע לי בטול זה די ברור בקול דבריו:

- הא... חלוק... לפלשתונה נוסע...

– וכלום מה? – שאלתי נעלב משהו והתחלתי מפשפש ובדוק בכל פנות זכרוני:
היכן ראיתי את האיש הזה? היכן שמעתי את קולו?
– לא כלום – ענה נרישקה בפשטות – אל נא ישכח מר רק לבוא פה במשא
ומתן עם שאר סוחרי העבדים.

– דבריו מעונים באור – אמרתי והתקנתי את עצמי לשמע הלצה יפה.
– פשוט מאד – נענה לי בן-שיחי – הלא אתם, הציונים, משעבדים את הערבים
לעבדים, מתעללים, מתעמרים בהם ומוכרים אותם.
– למה... כלומר... משום-מה... – נמנמתי מוכה תמהון – אה, דעת אדוני
מכודחה עליו ודאי...
– כלל וכלל לא – מהר הוא בקול של החלטה להעמיד אותי על טעותי –
אתם, הציונים... הוי, לולא אתם, סריסי אירופה המנונה, מורדי האור והחפש, הזה
הקומוניזם כבר מזמן שולט בכל המזרח. הלא כל ערבי קומוניסט הוא מלדה ומבטן.
ואתם החייתם את סחר העבדים.

ער היום אינני יכול להחליט בבטחה, אם דבריו על סחר העבדים היו נזמא
של מליצה או איזו ברותה עתונאית, שהוא האמין בה באמת ובתמים. נרישקה המשיך:
– הבורניאוויה פושטת צורה ולוכשת צורה. הציוניות איננה אלא אחת מאלפי
צורותיה של הפלוטוקרטיה העולמית ושל הפוליטיקה הקולוניאלית של בריטניה,
ששאיפתה היחידה לדכא עמים וממלכות. מי יתן לי לורד אנגלי ודלנט לקינגרם
הבוילאי – משניהם הייתי פושט את עורם ונותנהו להם למאכל כשהוא טבול בחרדל...
עם ברק עיניו נראה, שהוא היה גם נאה מקיים, אלו באה ההודמנות לידו.
לי הכאיב מאד לשמע מפי יהודי דברי עתק ושנאה כאלו על המפלט היחיד
האחרון של עם אמלל. בלבי זע דבר-מה ואני הוצאתי בקול נופל ומרוסק, שהיה לא
רחוק מבכי:

– ובכן... ובכן... לאן איפא עלינו ללכת?... שם טובחים אותנו ואת ילדינו...
כצאן טבחה... אשמים אנו תמיד ובכל... וכשאנחנו...
– אייאי – הניע הוא בבטול בידו – די, בבקשה, בתאניה ואניה... די, די...
„Мы, бедные евреи...“ – חקה הוא בקול גרוני במבטאה של יהודיה מבררדציב – גם
בשעת ערעור יסודות אין אתם, הבורגנים, יכולים להסכים, שהקומודה תזוז בביתכם
ממקומה. ויהודי שואל תמיד את עצמו: לאן ללכת? – למה? ולשם מה? כלום לא נולד
הארון ברוסיה? ולמה ללכת?

נמר ותפס את ידה של ריזלה והתחיל לדבר אתה דבר-מה בלחש. קומוניותו
של בר-נש זה היתה קצת חשודה בעיני בגלל הממחטה המציצה מכיסו העליון, אע"פ

שלא היה ספק בעיני, שהוא שלוח הנה להפיץ תורת הקומוניזם. ואולם אני הייתי מנוצח ומבוטל. הרי, היכן ומתי בכל זאת ראיתי סלון ממאיר זה?

בתשובה ללחשו ענתה ריזלה בתחינה:

– לא, נרישקה, זה אי אפשר. השרשרת אינה שלי. בקש את המכעת הזאת או את המדליין, ואני בחפץ לב... אבל...

– זהו דבורך האחרון – שאל נרישקה כמאיים.

– נרישה, חביב, איך אוכל לשאת עין אל הדודי? השרשרת שלך היא.

– אין דבר, לא יתלך הדוד.

– לא, יקירי, רחמני, אל תבקש זאת.

– ובכן, זהו דבורך האחרון? – שאל הוא שוב: – המ, נו, טוב – והוא פנה ויצא

לאט כאלו לתת עוד זמן לריזלה לשוב מהחלמתה.

ריזלה חורה כסיד ועיניה תעו לפניה כעיני חיה נרדפה. לבי נמלא רחמים עוים

אליה, אך לא מצאתי מלת נחם בפי. לבסוף שאלתי בקול כאוב מארץ.

– מי הוא אדם זה? חתנך, ריזלה?

עיניה נמלאו דמעות כבדות, שנמללו טפות טפות על אחת האצבעות של יד

ימנה.

– אני יודעת מי הוא? נמפל אלי ברכבת. בראשונה עור לי איזו עזרה קלה

בשער המכס ואחר-כך נמפל... כל יום דורש דבר אחר... ומאיים... אם לא... ידיע

לרשות... כבר נתתי לו שיעון, שתי טבעות וסכה יקרה לעניבה... ו... והוא...

דבורה נמסק משום מה פתאום. היא כמו נחנקה מרמעותיה.

ובכן – הרהרתי במרירות – קומוניסט ותיק זה הגלחם כל-כך לערבים נגר עול

הציונים הוא... הוא שנמניסט פשוט... היכן, היכן סוף-סוף ראיתו וגם כן בתפקיד,

כמדומה, דומה לזה? לבי נתכוך מחמלה על הנערה הנחמדה, שנפלה בידי נבל.

אני לא ידעתי נפשי מהמית רגשותי, ננשתי אל ריזלה ותפשתי את ידה וקולי הגרנש

רעד מאד בדברי:

– ריזלה!.. יקרה!.. עובי כל זה... השליכי את כל הזהב לרודך... ו... ונסע

ביחד לארץ ישראל...

ועוד הרבה-הרבה דברה לשוני וכחום וברגש עמוק ומטורף. אמרתי לה כמה

היא ערינה וכמה נחמד קולה, וכלום זה בשבילה עסק לשבת כאן כמין תערוכה

מטוטלת של צורף ולחכות לקונים או, חס ושלום, להתפשט... אני נשבעתי לה בכל

הקדוש, שזהבה איננו נחוץ לי, שאני מתהלך כה מדוכא וערירי ואם לימיני תהיה אשה

טובה כמה, אקום, למרות הכל, לחיים חדשים...

ככלותי את דברי נדהמתי בעצמי לזכרם. איזה דברים גדולים ונוראים דברתי אחרי בקרי אותה רק בפעם השניה! ושוב אני, הדל, מעז כמעט... כמו... לבקש את ידה של זו המסובלת פטדה וברקת! אמנם אני הבטחתיה, שאין לי צרך בזהבה, אבל הלא יש לה גם רשות לא להאמין, כשם שאנו איננו מאמינים לערבי באמרו לנו: חוד בלש *). אכול מבוכה וקצר-רוח חכיתי לתוצאות.

ענידה, שלא יבשו עדיין מדמעות, הביטו נכון כדרך בלי נוע. בהן נקפאה הבעה של צער, והיא הוציאה בקול רועד:
— זה אי אפשר.

— אבל מדוע? — שאלתי כטוען והתכוננתי שוב לדבר הרבה.

— הוי, זה לנמרי אי אפשר, אי אפשר...

ושוב פרץ בכי מגרונה, שהרעיד רעד חזק את כתפיה ואת תכשיטיה עליה. באתי במבוכה נוראה. היא היתה כלי-כך אמללה. מה לה? היא הטובה, הערינה, אומרת בתקיפות אותו, אי אפשר! גם לנרישקה בדבר השרשרת וגם לי ב... בעיני אני... ובוכה. מה פשר הדמעות האלו? האמנם כה גדול פחדה מפני בן-בליעל זה? או אולי באמת היא חושבת אותו לחתן, כי הספיק להכניעה לנמרי?
עברו שני רגעים של שתיקה ותמהון. עכשו, להפך, היתה אצלי החלטה לא לדבר ולא לשאל כלום.

ריוחה מחתה אותה שעה את דמעותיה ואמרה:

— אין אני מכירה עוד אותך, ארון חיימון. אולם הרשם הראשון שקבלתי ממך היה טוב ונעים מאוד. מה אין פוגשים כלל אנשים כאלה... עם רגשות... אבל... אני... אינני מיועדה בש... אני כבר אמרתי לך... ש... נו, כן... שבע נא — אמרה היא כחפצה לנחמני — יש לי אחות. היא נוסעת לפלשתינה. אה, אני הן כבר ספרתי לך. היא הרבה יותר יפה ממני. הגדה... — הוסיפה היא בחיך עצב — כשתבוא... הנסה את מולך אצל... אולי...

— לא! לא! לא! — דוכבתי כמתחנן על נפשי: — עלי לשמע כל יום את קולך...

לראותך כל יום... והאמנם תשארי כאן... יושבת ככה בכורסה זו... עד עולם?

— כאשר אבדתי אבדתי — ענתה קצרות.

לכי היה מלא על גדותיו אהבה ורחמים ותמהון ועוד אלפי מיני רגשות, המוצאים את הלב ואוכלים אותו כמסוס נוסס, ואני התכוננתי לשפך לפניה, את כל רחשי אלה עד תומם, אחד מהם לא נעדר. אולם ברגע זה נשמע קול צעדים מתקרבים וקול הרוד בשדלו איזה קונה בכל נפשו ובכל מאדו. אמרתי לה בחפזון:

*) קח חנם.

- יש לי הרבה לומר לך, ריזלה. חפצתי לראותך פעם כאחד האדם, בלי כל הכבודה הזאת. נו, מתי? אמרי.
 היא הרדה בקול, מחר שבת, ואחכ מהרה לענות בחצי לחש:
 - מחר בבקר בתשע, בנן המיול.

• • •

הדוד עם הקונה כבר עמדו בחדר, ואני מהרתי להסתלק החוצה ובהתרנשותי, כי רבה שוב לא בקשתי מאומה לסעד את לבי, למרות חולשתי ורעבוני, ברחוב הרגשתי את תשומת לב העוברים והשבים מוסבה אלי, אל זה האיש המזור המדבר לעצמו בקול ובתנועות כתפים וידיים. מוחי עמל לפתר את חידת דבריה של ריזלה: כאשר אבדתי - אבדתי... מה פרוש? האמנם כל-כך קשה לה להחליץ מן השנפניסט הזה?.. וככל אשר הרביתי לחשב על ריזלה ועל כל אשר דברתי אליה, כן הלך ונרל בקרבי רגש הפחד בפני המתהווה, הווי! מה זה קרה לי היום? - שאלתי את נפשי: - האמנם כה בוגד ונמהר לבי, כי אעז לחשב על אשר, על עתיד, על חיים טובים? האמנם יש שכחה למה שהיה שם, שם?.. ואיך זה פושעים כמוני מתהלכים חפשים ובאין מכלים דבר ברחובות, ורעם משמים איננו מדמם אותם?.. אך דבר אחד נדול, מפתיע ונורא הדהים פתאם את חלק מחשבותי. בקצה הרובע השני, כששים מטרים ממני, יצאה מאחד השערים נערה צעירה שחורת שער, בינונית בקומתה, חשופת צוואר, בחולצת פסים דקה. אהה! הלא זאת אחותי! - פרצה צעקה מגרוני, אך נאלמה בפתחי שפתי - הלא זאת צפורה עלובתי האבודה! אותו נענוע הכתמים, אותו העמדת הראש האצילה, אותה החולצה, החולצה הפסים, חולצת הקיץ, אין כלל שום ספק בדבר - זאת היא, היא!.. בידה משהו מעין ספר דק בלתי מכורך או אולי זיורנל מצויר והולכת היא הליכה מהירה וזריזה, אפשר לשער - מורה המהרת להספיק אל הצלצול בבית הספר או אולי לשעור פרטי. בבית אמנם לא היתה צפורה נותנת שעורים, היא נמרה רק שש מחלקות, אך בנכר... על פת לחם... ההכרח לא יגונה... אני אוסף את כל כחותי הדלים, נושם בחזי הריק נשימות תכופות חממות ומרחיב את צעדי אחריה... המ... חולצת הפסים... היא לא החליפה אותה כלל... שוב, כמובן, מפני אותו הכרח... על כרחך... אני חפץ לצעק אליה: אחות!... אחות יקרה!.. עלובה!.. עמדי!.. הגה אחיך!.. הלא אם אחת הרתנו והיניקתנו!.. - אך קולי כבה וגרוני היבש כאלו שכח את כשרון שמושו. אני רץ אחריה כל עוד נפשי בי, מבלי שים לב למבטי התמיה הגורקים אלי מכל צד ועבר, וברגע שאני מתקן לשבת בכרכרה היא פונה ותכנסת לססג'י אחר, שנגו המוונג מבריק מרחוק, ונעלמת מעיני.

בריעבד אני שמח: לפסני אמנם אי אפשר להכנס בסום וככרכרה, אבל עקב זאת יותר קל למצוא שם איש, הלא כל מבי מפורש ומסוכך זה איננו אלא כמין רשות היחידה. הגה הגעתי גם אני שמה. אֵיךְ? אה, הֵקֶה, הֵקֶה שם בקצהו השני, תחת השלט הענקי של שוקולדה קֵנֶדֶה: המבי הצר מלא אנשים ושרוי בחצי אור המסתגן מלמעלה מבעד לנג הזכוכית. והגה נעלמה!.. אֵלֵי! אֵלֵי! מה אמר אנכי!.. אני שוב אזור את שארית כחותי ורץ... כלם מביטים עלי, כמדומני, כמו על משונע, אבל – כך מהרהר אנכי – דוקא היא הגותגת: ארוץ לֵי... למשונע מותר הכל... האח, הגה, הגה הופיעה שוב!.. והגה נכנסה בצעדה הרך והממוקף אל חנות אחת גדולה... הרי לא מעית, הרי אין כאן מעשי חרמונים ואחיות עינים!.. אך מה לזה ולחנות הזאת, מענין לרעת? אני בא עד החנות ונכנס לתוכה בריצה, נתקל במפתן עם משרת צעיר בסגור ובשרוולים מפשלים ושואל אותי מתוך דבור דחוף, ממורף ומבהל:

– האם לא נכנסה הגה אחת בחולצת פסים?

– מי? – שואל המשרת.

– בחולצת פסים... אחת... אחת... אחותי... אחותי...

– אחותך? – אמר בזעף המשרת. – יודעים אנו איוו אחיות. לך לחפש לך

אחיות במקום אחר, בסרם רוצצו לך כאן את נלגלתך.

אני יצאתי מן החנות בלב ריק ושומם, ואמר, כמו שאמללים בני האדם בחלומות רעים. ממול מוצא הפסני היה בולבר קמן, ישבתי פה על אחד המפסלים ותפסתי את ראשי בשתי ידי וזרם דמעות רותחות פרץ מעיני. האמנם משונע אני כבר? מהיכן כאן צפורה? הלא היא וראי נבלה כבר מזמן בורעות איוה הֵיִמְק כסנלֵה רכה וענוגה תחת פרסות סוס!.. הוי, האמנם זה, אותו דבר נורא ומבהל, הוא כבר פה? הוא כבר בי, בתוכי? – אני קמתי ממקומי בזהירות כאלו טפות השנעון היו תלויות על ענפי העץ שבצלו ישבתי ועל נקלה יכלו טפות אלו לנפל עלי, אל תוך מחי ואל לבי. בעמדי מתגודד על רנלי באמצע הרחוב רמותי לעגלון אחד ובעוד עשרים רנע נכנסתי ל,הכנסת האורחים' ונפלתי מתעלף על ממתני.

כל אותו יום שכבתי על משכבי, לונם לפרקים לנימת חלב חם וכף רפואה המונשים לי בידי איוה חלוצה, שלא ראיתיה ולא הכרתיה מעולם, ודמיני חזה חיונות שוא ומדוחים. אולם לפנות ערב נתבהרו קצת מחשבותי ושמחתי להוציא מכל נל ההויה אמת אחת חשובה: בחזון נגלה גרישקה עובר על פני, חבוש, פסקה' אפורה ובידו מרדה לרדת לחם מן התגור, ומיד נזכרתי איפה נפנשתי אתו! הוא היה מ,בעלי המרדה, Лопатники בלעיו. אלה היו גורדים של שודדים פחותים באוקראינה. ומפני שכל גורד לא היה יותר מחמשה-עשר איש ומפני שהיו מזוינים במדה דלה ועלובה למדי, לא היו

מעידים להכנס אל הבתים, לשהות בהם ולבדק בפנות, אלא היו שולחים דרך החלון מרדה ארוך ומקביל אליו קנה-רוכה, לפעמים רק רובה של צידים, והיו דורשים שישמשו על אותה מרדה שטרות, קרנקותי בסך כזה וכזה ומלמעלה כבר לחם עם חתיכת שומן חויר בכדי שהרוח לא ישא את הקרנקות. פעם בחרף עם בוא הגרודים הלכנים התחמקתי מהעירה ובליתי ימים אחדים בבית חוחול אחד, ידיד נאמן לבייתנו, קלָהָה שמו, היושב בכפר אחד קמן ונרחה. ישבנו בערב לאור פתילת השמן והתאוננו על צוק העתים. פתאם נבהלנו כלנו לקול נפץ זנונית החלון ולמראה המרדה הזוחל ונכנס לפני ולפנים עם הרובה מצדו. מאחריו בחוף עמד נרישקה בֶּפֶסְקָה האמורה שלו ואתו עוד פרחחי אוקריינה אחדים. קרנקותי נמצאו אצל בעל הבית שלש במספר, כל אחת בת מאה רובל, והוא מסר אותן לנרישקה כמעט בלי וכוחים יתרים. ואולם שומן חויר לא היה בנמצא. נרישקה התחיל לזכן את הרובה אל קלידה ולאים. האשה והילדים נתנו בועקת בכי קולם והבית היה לחרדת אלהים. פתח קלידה בתחנה: הלא הצום הגדול עכשו ומדיכן לנו שומן חויר? אולי יואיל כבודו לקבל דבר מה אחר? – נו, ладно – אמר נרישקה בועף ועיניו המהוצפות הביטו כעיני בן עשירים יפה וממונק הבעם על שממרידים אותו ונחלים את זמנו – הבא דבר אחר. קלידה שם פגיו אל המונק ואחרי חפוש של רנעים אחדים שב ושם ממעל ללחם זנב דג מלוח. כל המשא ומתן הזה, כנראה, נמאס כבר על נרישקה, ומבלי דבר דבר מדר להוציא את המרדה עם כל אשר עליו ולהעלים עם בני חבורתו.

זהו נרישקה! – אמרתי בלבי – אפילו לא שודר כדבעי! והגה בידי מגול ובזוי אדם זה מתחבטת ריזלה. אותה יונה כשרה ואמללה!.. הוי, הוי, איך אפשר לחיות בעולם הזה!..

ובלילה היה שוב לא טוב; בערב, כבר לאור הנר, המציאו לי מכתב מאמי. כל אחד ממכתביה היה, כמו שתשערו על נקלה בעצמכם, מין ויהי, סימן לצרה. פעם ספרה, כי היופה-פיה בבנות העיר הסמוכה דינה'לה אייבשיץ מתרפאה ממחלת עגבים, שהעניקו לה האנסים, פעם אחרת – שאת רב העיר הכריחו במכות אכזריות לאכל כוס גדולה של מלח במשך עשרה רנעים והוא אכל ומת – מדמלח או מדמכות. בשורה האחרונה הודיעה תמיד, כי מצפורה שלנו אין שומעים כלום. אני פתחתי את המכתב בידים רוערות. הפעם בשרה לי אמי, כי מעל בית-הכנסת של עירתנו הסירו הגויים את התריסים ואת הרעפים ועשוהו רפת לצאנב. לבי התכוץ ועמד מדפק. הוי, הוי, בית-כנסתי, אחי, יקירי – הרהרתי כל הלילה בכאב מר עד כדי תריקת שנים – אתה הוא שהקשבת לברכות, המפטירי שלי בהיותי לברי-מצוד, אתה הוא שהשכמתי לפתחך בימי ילדותי המוכים לסליחות ולזכור בריתי, בין יחד עמוד השחר עם כל כוכבי בקר,

אתה, אתה לקחת עכשיו אתנו חלק כחלק בחורבנו ובעלבונו הגדול והאיום!.. לא!
 לא! לא! – צעק קול מתאה אדיר מתוכי-היה לא תהיה! עליך לעמד! עליך להתקיים-
 ודיי מה!.. הגה הם אומרים, שתור הזהב של הדמוקרטיה, של חפש הדבור, של
 פרלמנטים וכיוצא באלה, כבר בא לעולם. באיזה פרלמנט לא אממו און משמע את
 דברינו? איפה לא מלאו מידם צחוק אכזרי על צעקת שברנו? איזו מדגהרותיהם לא
 היתה לנו לעג לרש ודחיה בקש? כמאז כן עתה רק אתם, בית-כנסתנו, וספר תפלות
 בן ישי, נשארתם לנו הפנה היחידה, השרידה, הקרושה לשפך בה את לבנו ההנה, לתנות
 את צערנו, להשמיע את האמת על חיי היהודי! אך לאט לאט מרניש אני והנה עולה
 ומתמשמת על שפתי אותה בת-הצחוק הגוראה של, אתקיני סעודתאי ואני שומע כקול
 דממה דקה מאחרי: להשמיע מותר לך כאות נפשך, אבל שומע לא יהיה לך
 גם בפנה היחידה והקרושה. גם אלהי ישראל אמם את אזניו לנצח... לנצח... כשקמתי
 היה כר מראשותי רפוב כלו מדמעות.

למרות המצרותיה של החלוצה, שאשכב עוד יום במטה, קמתי ויצאתי בחפזן
 החוצה. בקר, בקר סיון, היה בהיר ויפה מאד. בענפי הפרק, שדרך בו עברתי, צפצפו
 דמון אנקורים שכורי ניל ונחליאלים רצו על פני השבילים כה וכה והביעו את אשרם
 בנענוע זנבותיהם, שהיה בו היום משהו חדש ובלתי רגיל. גות מבריקים מטל ועשן עולה
 מארובות – הכל התערן ערנת ההשכמה לקראת השמש העולה. כשהנעתי אל נן המיול
 היתה השעה עוד לפני שבע ואני לכתחלה קבלתי עלי את יסורי הצפיה הגבוים לי
 במשך יותר משעתיים... עוד מעט אהראה כאן עם ריולדה... עוד מעט והכל יתברר לי...

* . *

וכשארבה לי הצפיה עד כלות עינים, הלכתי אל משכן דודה, לראות מה נעשה,
 שם... בבואי מצאתי שם חרבן נמור. שוטרי הממשלה עשו שם חפוש רב, הרסו את
 הרצפה, עשו חורים בקירות, בקעו את הכסתות ואת ריזלה והדוד הוליכו והשיבו
 במאסר. נשארה בבית הזקנה בלבד שוממה וכמעט ממורפת מרב צער. ממנה רק נודע
 לי שהכל בא מיד גרישקה, שהיה ריבולוציונר וקונטר-ריבולוציונר כאחד; יורד ומסית,
 עולה ומשטין... בריאה כעורה חדשה שיצאה מתוך ההפכה העולמית...

שירים.

א.

יום־אב מתערטל מצעיפיו הלֵבנים.
החומות מוריקות בכתמי־האורה.
ברחבה עץ נחר. וצפור־הנגים
בנאקה פחולה עם פקר גערה.
הדממה האטומה בין חומות תרדה.
כאנחה אט חלסה מקומה לקומה.
כתוהה במרחק קמה צערה.
וצעיפה העשן העיר נשאה רומה.

ב.

העיר נוֹאקה. הרחובות
בעלטה הנעתמה
יתפחלו דומם כממכאובות.
מה תנאקי. עיר נועמה?
הארבות כמו זרועות
בידל־שקר דם נשאות
על פני המבואות.
קצר פני צאן נתעות.

סות־עֲשֵׂנָה הַתּוֹמָה
 כְּמוֹ פְרוּעָה הִיא בְּחֵרוֹנָה...
 מַה תּוֹעֵמִי, עִיר זְעוּמָה?
 גַּם אֲנִי בָּא בְּהַמוֹנָה.

אֲנִי נוֹשָׂא כְמוֹ בְּנִיָּעִים
 אֶת בְּרֵפְתֵי־חַיִּי הַנִּסְתָּרָה.
 הַתְּנַפְּצִים, הַתְּנִיעִים
 בְּיַד זְעוּמָה וְנִתְרָה?..

ג.

כָּל הַיּוֹם בְּעִיר שְׁרוֹת
 הָאֲבָנִים הַנִּתְרוֹת.
 כָּל הַיּוֹם בְּחֵרְדָה
 בְּרַחוּבוֹת לֶם אֲצַעֲדָה.
 רַק בְּעָרְבִי, כְּשׁוֹף שְׂאוֹנָה,
 אֲדַע דְּרָכֵי הַנְּכוֹנָה
 הַרְפוּדָה דְּמִי וְצַעֲדִים רַפִּים
 שֶׁל הַהוֹלְכִים בְּמַחְשָׁפִים...
 כָּל הַיּוֹם בְּעִיר שְׁרוֹת
 הָאֲבָנִים הַנִּתְרוֹת.

ד.

הוּי עִיר אֲסוּרָה, עִיר לֹא נִתְמָה,
 אֲהַבְתִּיךָ בְּעָרְבִים, רַחֲמִתִּיךָ בְּדַמָּה!
 פָּנֵי שַׁחַק אִסְלִים חָרָשׁ מְנִיעִים
 עַם־עַפִּי הַנִּסְתָּה, וְכִמוֹ מְנִיָּעִים
 מְלֵאִים נְעֻלְמִים הַדְּמָמָה נִתְמָה.
 עֲלֵמָה כְּחוּלָה עֲלֶיךָ אֲזוּ נָחָה.

כָּבֵד נָדָם בְּךָ שְׂאוֹן קוֹל הָאָדָם
 וּכְבוֹד אֵת פְּרוּעֵ-הַצִּימִים שְׁנָדָם.
 בְּצַעֲרֶיךָ הִי הָאִסְלָה חֲרָשׁ נִגְרָה
 מְחֹמֶזֶת עַל רִסְדֵת-אֶסְפֵּלֶם הַגְּחָרָה.
 הַרְיוּחַ נוֹהֶרָה כְּנוֹשָׂאָה לְךָ חֲגִינָה
 וְלוֹמָסָה מְבוֹאֵךְ בְּרֵד סְמִירָה עֲדִינָה.
 מִי צוֹעֵד שָׁם אִם עַל יַד הָאֵלֹהִים
 בְּכָפָר הַרְיָקָה, מִלֵּא הִי וְיִטְנִים?
 וְעַל הַיְצִיעִים הָעוֹטִים צְאֵלִים
 מִי נִגְאָק שָׁם מוֹל שְׁחָקִים אִסְלִים?

ה.

בְּמְבוֹאוֹת קָבוֹ בְּכָר הַצְּעָרִים הַסּוֹעְרִים.
 בַּק בְּהַרְת־אוֹר פֹּה וְשָׁם תּוֹעֵעַ.
 אֵצֶא אֶל הַרְחוֹבוֹת הָאִסְלִים וְהַגְּחָרִים. —
 אוֹר-לַיִל מִכְחִיל עַל הָעִיר וְרוֹעֵעַ.

מִה לְפִי כָכָה נָע וְחָרַד
 מוֹל אוֹרוֹת-עִיר מִכְחִילִים וּבּוֹעְרִים?
 אֵת מִי אֶקְדֵם פֹּה וּמִמִּי אֶפְרַד
 בְּרְחוֹבוֹת אֶל הָאִסְלִים וְהַגְּחָרִים?

תָּמַר הַיִּתִּי.

תָּמַר הַיִּתִּי,

צִיץ חוֹרֵג בְּעֵרְבוֹת הַצִּפּוֹן;

וְאַלְוֵן אֶסּוּפִי שְׂבַתִּי אֵלֶיךָ, הַמְזֻרְחָה!

וְאֵי חֵיקָה?

אֵי רֵגֵב, עֲלִי יִתְרַסְקוּ שְׂרָשֵׁי:

לִי הוּא! לִי הוּא!

הַיּוֹכֵל קָרָא, אֲמִי זֶה אֲשֶׁר יִתֵּם?

וְלָמָּה תִּתְמָה

אִם יִנְהַם הַלֵּב מִמְּאֻרֹתַי?

תָּמַר הַיִּתִּי,

צִיץ חוֹרֵג בְּעֵרְבוֹת הַשֶּׁלֶג;

וְאַלְוֵן אֶסּוּפִי שְׂבַתִּי אֵלֶיךָ, הַמְזֻרְחָה!

ת"א. אייר. פ"ג

ישראל בן ישראל.

(ציור).

א.

אור כהה של מנורת שמן מגלה פני חדר, שכתליו נתוקי טיח וכמתצית חלונותיו אטומים בשקים בלים. שלחן מסודר מארגנים ועליו תפוחי-אדמה ובקבוקים ריקים, קערה ובתוכה חלקים משעון-כחל, סדור ותיק עם טלית ותפילין. על הקרקע המכוסה קרום של רפש ונוצה, נראים תרמילים אפורים, קדרות פנומות וכלי-בית רצוצים. שריד מראי של קיר ובו מהחדר השני משתקפת מפה יוצאת דופן ועליה מנוכבים כרים, ספלים ותמונות-קיר קרועות של צדיקים. יהודי בעל זקן לבן עומד ומסיק תנור בקש בנורי-עץ נרקבים של בנין שנהרס. בצד אור התנור מודעוץ נו של אשה כפופה על ערבה ומטפלת בעיסה מתוך נשימות קצרות וכברות. ליל סוף-מרחשון מביט מבעד לחלונות בעיניו השחורות והקרות ונשמע קול רוח סוער ומילל.

– אוכרה ואהמיה... – נעורה האשה בצפצוף-תמרורים. – היום מלאו חמשה שבועות מ,הושענא-רבא, מוזן שנלקח ישראל מאתנו... איך אתאסק ואשתוק, איך לא אמסה את עיסתי ברמעותי?

הזקן שותק, מביט בתרעומה בפני האשה וכחרד הגמנע להפסיק מתפלחן, מאריך בעבודתו. משניח הוא במסמרים חלודים ועקומים התקועים בקרש ועוקרם בצבת ומניחם על הכירים. אחרי כן מותח את הקרש על ברכו ומפלגו לשנים, וורקו לפי התנור והוסף פניו לאשה וקורא אליה בתלונה:

– בעלך הגרצח בני הוא, – ימציא אל הרחמים מנוחה לנשמתו על כנפי השכינה! ברם, חנה, את לבך כבר שפכת, ננמרו, שלשימי וטרם הפסקת, – תתחיבי בנפשך ובחי שברחמך, רחמנא ליצלן!

חנה מעמידה פנים של נכנעה בפני חמיה, משקיטה את קוליה וחוזרת ללוש את הבצק. דרך ארץ והתבטלות לה מפני זקן זה, שהיה מלמד כל ימיו, והיא משתדלת תמיד לצית לו. היא תמשך בעל הפרנסה, תעשה חליות ותאמן בתנור ומחר תצא עם סלה למכור לנוים, שיבאו לשוק. אם ימעטו הגוים לכא, כמו שקרה בשני בשבוע העבר,

יום השוק, תהא רחוקה משכר. אם ירבו הגנים לבוא, היהודים יפחדו מפני פרעות ויתחבאו, ואף היא בכללם, – ואז תהא קרובה להפסד...

הנה מתחילה לסדר את החלות, מציצה לאש ומעירה לזקן שהתגור החם כבר כל צרכו. הזקן מפסיק להסיק ומוצא לו שעת הבשר לישר את המסמרים העקימים ולהבשיר מבסוי-ארזן מרף לספרים. אנחות רסוקות ועמוקות כאלה חונקות את גרונה של הנה והיא שוקעת במחשבותיה... שוב חולף בזכרונה אוהו יום התוכחה של הושענא-רבאי עם כל פרטיו. עוד בצהרים יצאו בשלום מבית-התפלה וברכו זה את זה בברכת נמר חתימה טובה. עוד נהנו מסעודת המרק עם, לכיבות הבשר, שכנהוג בישראל בשלו לכבוד הושענא-רבא. תודות לאל, שהילדים, מרים ודוד, העובדים בבית חרשת לנפרורים בעיר, לא באו לימי החג... – כשתי שעות אחרי הסעודה נתפשטה שמועה, שממחנות רחוקים מתקרבים פורעים לכאן, והתחילו חוששים לפרעות. בעירה טרם פרעו ביהודים והתחילה מצפינים את החפצים. עוד בערב הספיקה לברך על נרות יום טוב... פתאם מתגלה השכן מאחורי החלון ולחש שקוזקוב ראש הפורעים, הגיע כבר לעירה. הבעל רעד ואמר, שקוזקוב, כידוע, אינו נוגע בילדים, בזקנים ובנשים מעוברות, ולפיכך אשתו ואביו ישארו הוא יברח להתחבא אצל ניו... עוד הוא מדבר והנה הם בחצר, עולים כצללים שחורים, נחפזים ומביטים לחלונות... פריצו לבית, הכו ודרשו מעות, גזרו וקלקלו, חמסו ורמסו, עשו מה שעשו אבל נכמרו רחמיהם ולא הרגו, חמלו על הנפשות... הללו יצאו ונכנסו חדשים, ראו שהכל ננול והתחילו סוחבים את בעלה, הוא צועק והם סוחבים... היא, המעוברת, עומדת ומביטה וכאבן תרם, נאחות בשולחן ואינה מוציאה מפה הגה... שומעת היא את צעקת בעלה, הגה הצעקה מצד זה, מהחצר, הגה מהצד השני, מהרחוק, או! ועוד הפעם או! או! – ודממת-מות... בבקר מצאוהו מוטל מת על פני הרחוב, מסביבו דמיו שנקפאו ואצבעות שתי ידיו קצוצות...

– כל קרבי קובלים עלי... – מתפחת הנה בגרסה ובאספה את הנחלים לפתח התגור, – למה נאלמתי ולא בקשתי רחמים עליו? למה לא נתליתי כששילת ברזל בצוארו לבלי הפרד מעליו? אם לחיות – יחד, ואם למות – יחד ולא להקרע לשנים, הוי, הריוני הוא שהיה בעוכרי?

שוב הוקן משפיע על כלתו וכרוח-סופה המשתתקת קמעא-קמעא מתכנסת היא לתוך עצמה. עוד הצעקה נוססת על שפתיה והיא מורה באצבע לזקן להושיט לה את החלות ובמרדה מתחילה להכניסם לתוך התגור. הנחלים הלהטות המנורפות מאירות את חורון-הסיד שבפניה הדמעות המתלבשות בין עפעפיה. בחוץ תהום הרח, נחמפת לארובת-העשן ומחרחרת ונחנקת. מעבר למפתן החדר השני הצרצר מתחיל לצרצר

ומפסיק. יתמות-עורון נשקפת מהשקים הבליים שבשמשות החלונות ואלמות צעקנית נסוכה על החפצים המלוקטים והמכונסים, עיני חנה נתקלות בברק שרירי-הראי ומודעוּת ומעל לחיה יורדת דמעה על נחלת עשנה ולוחשת...

– לעולם אל יתאש יהודי – מנעים הזקן את קולו בנמרו להניש את החלות ובשובו להתעמק בהכשרתו של אותו מדף, הזקן מתחיל לספר על אותו, מעשה נסי, שנעשה לו היום. כבר מסר לכלתו, קצור הענין ועכשו שוב חוזר על פרטיו. יצא היום לשוק לקנות מלח, כידוע לה, ופגע בגוי שרצה למכור שק ספרים. סוקר הוא את השק – והשק שלו, בודק את הספרים – שלו הם, ספריו שירש מחותנו. התחיל מתחנן לפני הגוי, שהספרים שיכים לו ושיחזירם, והגוי צוחק ואומר שאינם שיכים לו ואם ישלם בעדם – יחזירם... המוכר מוסר לו מודעה שאינו לוקח תשלומים בשטרות, אלא מה הוא לוקח? רוצה להחליף סחורה בסחורה והרי הוא מרים את מנפיו ומראה לו סוליותיהם שנפסלו. נעשה ממש גם ונקרה נחמיה הסנדלר, נתרצה לבקשתו ובזוג סוליות פדה את ספריו ואף מרח והביאם לכאן...

המדף כבר ערוך והזקן נהגה ומציא מכים מעילו את משקפיו המטלאים בחתיכות-בדיל וקשורים בגורי חוטים. חסר עשו לו אותם גולנים שלא לקחו ממנו את משקפיו, שתי פעמים החזיקום בידיהם ולא גולום... גם זה לטובה, – מהו לנבי ספר בלעדי המסיעים הללו? והוא מרכיב על אפו את משקפיו ומהדקם יפה ומתחיל להוציא בדחילו ורחימו את ספריו מתוך השק. שמח הוא בספריו כבשבוים שנפרו, מסדרם אחר אחר על נבי המדף ובגנון מפרסם שמותיהם. שתי מהדורות של חומשים, משניות ומדרשים, המסכתות, שבת' ויבמות', הילקוטים והזהר הקדוש... מי מלל, מי מלל, שתושב לו אברה וזו? לעולם אל יתאש יהודי.

עיפה וחורת צונחת חנה על מושב-ארנוים, מקשיבה לדברי הזקן ובחצי-קול, מווג

כאב-לב קוראת:

– הספרים הושבו ונשמתי היקרה, אוי, רבנו של עולם, נשמתי – היכן היא, היכן? מספל הזקן בספריו, כשעיניו מבריקות מבעד זכוכית משקפיו. הוא מבאר שנשמות הקדושים אינן מתבטלות ולעולם הן קימות. שמו יתברך ממרומי זבולו יורד לעמק ללקוט שושנים – נשמותיהם של בני ישראל הנהרנים על שם קדשו. דור הולך ודור בא, מהנשמות הללו שרש והמשך עד סוף כל הדורות.

דברי הזקן מלטפים את אוני חנה, אבל נפשה אבלה עליה ואינה מקבלת תנחומים. אינה מעיזה להגיד לחמיה, שכל אותו ספורי-המעשה על הנשמות אין לו אחיזה בלבה. נשמות הקדושים ננוזות באוצר ולעולם הן קימות – כך רק הדברים בכתובים הקדושים... ביום ובלילה, בשכבה ובקומה, עיני רוחה רואות את בעלה

ונשמתי לא בשמים – כאן על פני הרחוב נטרפה ונשארה... ישראל, זה הענו מכל האדם, סתר תבואה ומשך שקים כל ימיו, לא נגע באצבע באיש מימיו... אור מנורת השמן דועך והולך והוקן השקוע בספרו הפתוח אור-פניו כאלו קפא ונתאבן. עוד נשמע לחש כל שהוא של הנחלים המגרפות על הבירים ועוממות ומשחירות. הגה עכבר יוצא מחורו ולושש מחסי-עניו, קופץ בפיוזות, פעם ושתיים מצפצף... פתאם קמה חנה ממקומה, מביטה על כרסה שבין שניה ונשמתה תקצר ותכבד.

– למה לא רצתי אחריו, למה לצרה ולעמל הריתי? – קורעת חנה את הדומיה בשאנה מחרידה וסופקת כף.

ב.

לבקרים משכים הזקן לבית המדרש ללמוד-משניות, לתפלה ולאמירת-קדיש וחנה נשארת לבדה בבית. אז היא כולה נתונה לרשות עצמה והיא כמכירה יותר בעזובה הגדולה השולטת בכל פנות מעונה. כבר השבוע הששי לאחר החורבן ובביתה רפס ופיח, הכל מקולקל ומלזוכלך, הכל מעורב ומהופך. לא טחה קיר ותגור, לא לקחה מחט לתקן כר קרוע, לא פשטה בנד ולא החליפה כתנת. עוד הכאב חי ומפרפר בלב, עוד עם כל פתיחת דלת נרמה לה שישראל יכנס... הגה כאן היה אוכל ושותה, כאן היה שם פניו לקיר לעמוד בתפלת שמונה עשרה... שלשם נפנשה בשוק עם שוחמו הקודם של בעלה, לא ראתהו מלפני האסן – והיא נתנה קולה ביללה... אחמל עבר לפניו גוי מעוסף באותה המטפחת שהיתה חבושה לצואר בעלה בברחו מהבית – היא צעקה ונתעלפה... – ידיה כאסורות לסדר משהו, משושטת היא בבית וכוועסת, יוצאת לחוץ חועמת, גם באלהים יחר אפה... רגע חוקפה רעין שנעוני לשבור ולקעקע את השארית שבבית עד נמר אחרון. הגה נתקלות עיניה בבטנה, כלה אך בסן, – והיא תופשת בראשה בידיה ומקללת את יום הולדה. היא מקללת את עצמה ומתבישת מהריגה כמו ממעשה חמא שעשתה. נשים תמיד דעתן קלה, היא נשתנעה עוד קדם – הליהודית למעלה מארבעים להיות אם צעירה? יקשה וימר לכה גם בבעלה המנוח – הליהודי קרוב לחמשים לבלי לקבל נורה על עצמו שלא יוליד בנים?

– אשה ילודת אשה! – מיסרה הזקן בחרדת-לב ובתבה טמירה, בשמעו אותה מקללת את עצמה עם פרי במנה.

אך הגה מלאו ימיה ללדת, הגיע אמצע כסליו, סוף ימי עבודה לפי חשבון השבועות וראשי החדשים וסמני החגים שלה. נמלכה גם בשכנתה הבקואה בענין והוברר אצלה שקרובה כבר שעת לידתה. בערב משערת היא – עד בקר, בבקר – עד ערב. שני נהדה בה, שקמה. התחילה להביר בעצמה מצבי-נפש של ילדת והיא יותר נוחה

לִקְבֹּל פְּנֵי אִישׁ. בְּבִקְרָה נִכְנַסְתָּ הַשְּׂכֵנָה וְעַמָּה מִיָּד וְחָנָה אֵינָה מִתְנַגֶּדֶת לָהּ וְשׁוֹתֶקֶת. הַשְּׂכֵנָה מִתְחִילָה לְטִיחַ וְלִסְיֵד וְגַם הִיא עוֹרֶת לָהּ בְּעַבְדוּתָהּ. בְּצַהֲרִים, מִבְּלֵי שֶׁנֶּכְרֵי אֵיךְ וּמִתִּי, בֵּא גַם הַגֵּנֶר הַעוֹרֵי, עוֹסֵק בְּתִקּוֹן הַמְטָה וְהוֹקֵן מִשְׁמָשְׁהוּ. מוֹצִיאִים סַמְרוּטִים מִשְׁמֻשׁוֹת הַחֲלוּנוֹת וּמְחַלְיִים אוֹתָם קִצְתָם בּוֹכּוֹכִית וְרוֹבֵם בְּלִוְחוֹת עֵץ, – הַזּוֹכִיכִית יִקְרֶת הַמְצִיאוֹת בִּימֵים הַלָּלוּ. חָנָה מִקְבֵּלֶת מִמִּי שֶׁהוּא מַחֵט וְחוֹטִים וּמַחְבֵּרֶת בְּתַפְרִים אֶת חוֹרֵי הַכְּרִים, מַטְלִיָּאָה, מְנַקֶּה וּמְסַדֶּרֶת. פּוֹשֵׁטֶת כֶּסֶף עֲלִיּוֹן מֵעַל כֶּסֶת וְעוֹשֶׂה מִמֶּנּוּ קֶשְׂרִים וְחֲתוּלִים לְיֶלֶד, הַעֲתִיד לְהַגְלִיל לְאוֹר עוֹלָם. עֶרְבָה עִם מֵים לְפָנֶיהָ וּבְתוֹכָהּ שְׁתֵּי צִפּוֹת כְּרִים וּמְנַבֵּת אַחַת הִיא כּוֹבֶסֶתָן. כִּמְתַנַּבֵּת מְכַנִּסָה חָנָה לְתוֹךְ הָעֶרְבָה גַם לְבָנִים מִשְׁלָה וּמִשֵּׁל הוֹקֵן וּמְבִיטָה כִּמְצַטְדֶּקֶת בְּפָנֶי עֲצָמָה – הָרִי כִּבְרָ לְאַחַר, שְׁלִשִׁים. בֵּת הַשְּׂכֵנָה שׁוֹמֵפֶת אֶת הַרְצָפָה וּמִתְחַת לְשִׁפְכֵי־טִיחַ מוֹצֵאת קוֹפְסֵת־טֶבֶק שֶׁל הַנְּהַרְגַּנּוּ וּמוֹסֶרֶתָהּ לְחָנָה, – הִיא פּוֹרֶצֶת בְּבִכִּי. הַשְּׂכֵנָה וּבְתָהּ, הוֹקֵן וְהַגֵּנֶר, הַעוֹרֵי אַרְבַּעַתָּם יָחַד מְשַׁדְּרִים אוֹתָהּ לְהַרְנֵעַ – הִיא נִשְׁמַעֶת לְקוֹלָם. הַחֹדֶר מִתְפַּנֵּה, מִיִּשְׁהוּ מְכַנִּס כֶּסֶף וּמְעַמִּידָהּ, עַל הַמְטָה פּוֹרְשִׁים סֶדֶן וְשִׁמְיָה, שֶׁהַשְּׂאִילוֹם בְּרַחוּב שֵׁנִי. חָנָה נוֹמֶרֶת סְחִיטָת הַלְּבָנִים, מוֹסֶרֶתָם לְזִקֵּן לִיבֶשֶׁם, עוֹמֶדֶת וּמְבִיטָה בְּלִפְנֵי הַמְטָה שֶׁעָשׂוּ. הַגֵּנֶר כִּבְרָ יָצָא, חָנָה צוֹנַחַת עַל הַכֶּסֶף לְנוֹת. הוֹקֵן מִהֶמֶם מִים בְּתַנּוּר. שְׁאוֹן שֶׁל קוֹמְקוֹם רוֹחַ וְקִשְׁקוּשׁ שֶׁל כּוֹס וְצִלְחָת. אוֹר שׁוֹפֵעַ מִהַחֲלוּנוֹת וּמִהַכֶּתְלִים, רִיחַ מִפְּעַפֵּעַ שֶׁל תֶּה – לֹא הוֹרְנִשׁוּ פֶה מִכְּבָר וְאַף חָנָה מִקְבֵּלֶתָם בְּרִצּוֹן.

בִּקְרָה שֶׁל יוֹם שֵׁנִי בְּשַׁבּוּעַ – יוֹם הַשּׁוּק. הוֹקֵן נִחְפָּז וּמְקַדֵּים לְצֵאת מִבֵּית הַמְדַרְשׁ וּלְקִרְאָתוֹ רֵצָה הַשְּׂכֵנָה וּבְשׁוֹרָה בְּפִיהָ שֶׁחָנָה יִלְדָה בֵּן לְמוֹלֵךְ טוֹב. חֶרֶד הוֹקֵן וְעֵינָיו מִתְמַלְאוֹת דְּמָעוֹת, נִנְשׁ עַל רֵאשֵׁי אֲצַבְעוֹת רַגְלָיו לְחֹדֶר הַיּוֹלֶדֶת וּמְבִרְכָה מִתּוֹךְ כִּבִּי וּמִסְתַּלֵּק לוֹ בַּחֲשָׁאִי. לְזִקֵּן הוּא עַל עֲצָמוֹ לְדַאוֹנֵי אֶת כֶּל דְּאֵנֶת הַבַּיִת וְנִשְׁשׁוּ מִתְרוֹמַמֶּת, – הוּא יִהְיֶה לְאַב לְהַכְנִים אֶת הַיּוֹלֶדֶת בְּבִרְיָתוֹ שֶׁל אֲבִרְהָם. זָכָה בְּנוֹ, עֵיד, שֶׁבְּשַׁבּוּעַ הַשְּׁבִיעִי לְאַחַר יְצִיאַת נִשְׁמָתוֹ יוֹלֶד לוֹ בֵּן זָכָר וּבְשֵׁמוֹ יִשְׂרָאֵל יִקְרָא בִּישְׂרָאֵל! – הוֹקֵן רֵץ, יָנֵעַ, שׁוֹאֵב מִים וּמְסִיק תַּנּוּר, מְצַפֶּה לְפִקּוּדוֹת הַבָּאוֹת מִחֹדֶר הַיּוֹלֶדֶת וּמִמְלָאָן בּוֹרִיזוֹת. שֵׁם, בְּחֹדֶר הַיּוֹלֶדֶת, שְׁתֵּי נָשִׁים, הַשְּׂכֵנָה וְהַמִּילֶדֶת וְהֵן מִסְתִּיעוֹת בּוֹ לְכֹל מִינֵי טְרַחָה לְשִׁלְחוֹת. הוּא אָף מוֹסֵר לָהֶן עַל הַגְּעֵשָׁה מִחוּץ לְבֵית – יוֹם הַשּׁוּק דוֹקָא הַרְבֵּה גּוֹיִם. אֲבֵל הֵבֵל בְּחֶסֶד, בְּרוּךְ הַשֵּׁם!

בְּעֶרְבׁ נִלְקַחַת מְנוּרַת הַשֶּׁמֶן לְחֹדֶר הַיּוֹלֶדֶת, הוֹקֵן לְאוֹר הַתַּנּוּר מְרַפֵּדָהּ וּמְעִין עֵינָיו חֲטוּף בְּסַפֵּר. תוֹךְ כִּדֵּי עֵינָיו נֹזֵכֵר וְנוֹטֵל אֶת הַסַּפֵּר, רוֹיָאֵלִי (בְּתוֹךְ סַפְרָיו נִשְׁמַר גַּם סַפֵּר זֶה לְפַלְטָה!) וּמִתְכוּן לְמַסְרוֹ לְיַדֵּי הַיּוֹלֶדֶת לְהַגִּיחָהּ מִתַּחַת לְכֶר לְמַרְאֻשׁוֹתֶיהָ, כְּנֶהוּן, הַמִּילֶדֶת וְהַשְּׂכֵנָה, הַעֲסוֹקִית בְּרַחֲצוֹת הַיּוֹלֶדֶת, מִשְׁנִיחוֹת בּוֹקֵן וְרוֹמוֹזוֹת לוֹ לְבִלִּי לְהַפְסִיק אֶת הַיּוֹלֶדֶת מִשְׁנֶתָהּ – הוּא נֵעֵלֵם. הַיּוֹלֶדֶת נְעוּרָה וּבְקוֹל חֲלוֹשׁ וְדוֹאֵג מִבְּקֶשֶׁת

שיתנו לזקן לאכל וגם את לבניו שכבסה אחמול ונתיבשו. הזקן שומע את קול היולדת וברתכנו לבלי להפריע ממנוחה שוב אינו מתנלה בחררה ומבשרה מרחוק בקריאה בקול:

– יום השוק עבר היום בשקט נמור, בזכות היולד!

– בזכות היולד – מאשרות המילדת והשכנה בחשיבות בהוציאן את היולד מתוך הרחצה ובהשקותן אותו מעט מים מתוקים.

– תינוק בן יומן, תינוק שלא חטא, זכותו גדולה מזכותו של צדיק! – מסתיע הזקן ברברי החכמים בהכנסו לחדר היולדת, ושלושת הנשים נהנות ומתבטלות מפני תורתו.

המילדת נוטלת את היולד המטוהר והמרווה והמחותל יפה ומראתהו לנגד האור לאם.

– לו יראנו האב וחי... – לוחשת האם ברטט ובאנחה. – עיניו כעיני אביו וגם מיו וחטמו כשל אביו...

– יבדל לחיים ארוכים! – ממהרות השכנה והמילדת להעיר ולהטעים בעינים מורדות.

ביום השביעי לאחר הלידה, בערב יום הברית, בשעה שהשכנה והמילדת אינן בבית, מתישבת חנה על מטתה וקוראה לזקן לבוא לפניה. באנחה מביעה היא לו שרצונה הוא שהברית תהיה לא בבית-התפלה, אלא במעונם, בבית שבו חי אביו, עליו השלום. גם יזכור לבלי לקחת חליצה ממי שהוא דברים לכבוד בהם את הקרואים לסעודת המצוה. יקנה מעט שמן ופתוקה (פסולת משרף הסוכר), בצים וסלת הכינה בעצמה וימסור לשכנה, והיא תאפה מה שצריך לאפות. יין הרי ממילא אין, ולא עכשו השעה לשתות, בפרט בביתה, ומדמאפה המתוק אין להמנע, שהרי מנהג הוא ואין משנים מנהג ישראל. – הזקן מבטיח לבלתו, שבנה יהא נמול כאן בביתה ומיד יודרו ויקנה מעט שמן ופתוקה וימסור לשכנה כאשר צותהו.

ג.

מתחלתו של בקר עסוק הזקן בכל אותן הטרדות וההכנות המרובות לברית המילה. התחיל בדבר עוד מאתמול משעת הערב, עורו לו הנגר העור, השכנה ובתה וגם המילדת. שלחן ושני ספסלים ארוכים הכנים הנגר העור, מבית מלאכתו, הכשירים למכור ביום השוק והשאינם לזמן הברית. השכנה ובתה הוציאו ממקום-סתר שבחצרן מפה לבנה, שהצפינה מעיני הפורעים, ופרשוה על השלחן. המילדת הביאה שני נרות, שנשתמרו אצלה מהימים שהנרות היו קימים, והעמידתם על השולחן להדליקם בבקר בשעת התפלה. רצה הזקן שלכבוד הברית יתאסף היום בביתו מנין לתפלה. משעת

זריחת החמה אין מגוחה לזקן הוא רץ ממקום למקום. קפומה שתורה של שבת שאלי מגבאי הקלויז, מי שהיה תלמידו, נתלבש בה הררי הוא כבר כבעל שמחה נמור. היום יום שני בשבת, יום קריאה, והוא צריך לדאוג ולהביא ספר תורה שיקראו בו. בעונות הרבים אחרי הפרעות נתמעטו ה,מהרות' ולטול, מהרה' הביתה - לא מהדברים הקלים. ברם הזקן מתגבר על כל המעצורים וכבר ספר תורה כרוך ומקופל שוכן כבוד במעונו. גם להקהיל מנין בביתו - להלכה דבר זה לא קשה מה שאין כן למעשה. יום-שוק זה טרוד זה מיוחד, לזה אין מלית, נקרעה או נגולה. נלקחו המליות מהיהודים בפרעות ולזקן שני מיני יגיעות - לכנוס יהודים ולדאוג ולמצוא מלית למחוסרי-המליות שבהם... השוחט ר' יצחק אליה, הוא המהלך, יושב בביתו ומורוזו: מהראוי להתחיל ולנמור במצוה בהשכמה, יום שוק, סכנה חס ושלום! השמש איננו, חלה, החזון ר' שמעון, ידירו המסור, נפצע בפרעות ושוכב בממתו. רץ הוא לרחוב שלישי לקחת שם את ה,המסמסופולרי, החיל הגיקוליבי, יהודי לא סחין ומליתו נשמרה בשלמות, ובשובו כדרך פונע עוד בשנים ומושכם ומכניסם לביתו. אבל דא עקא, שבעוד אליה נכנסים, הקודמים יוצאים, זה אץ לפרנסתו וזה רץ לביתו. שוב הזקן נחפו לרוץ ובהחפזו וברצו מחשב בלבו את הבטוחים למנינו, וכך הוא מונה: הוא, השכן וחתן בתו, החיל והגנר ה,עור - תמשה, המלמד וכן החיש ואחי הסנדלר - כלם שמניה, עוד שנים חסרים... שכח למנות את השוחט הוא המהלך, ובכן חסר רק אחד, רק אחד!

המנין מצטרף, שבעה יהודים עם מליות ושנים בלי מליות, גם שלשה נערים למעלה מניל, בר מצוה: ואחד מהם תלמיד הנמסיה שאינו יודע להגיה תפלין. היוולדת כבר לבושה בשמלה וחורת יושבת לה ליד הדלת הפתוחה לחדר המתפללים. קבוץ קמן של נשים אתה. השכנה ובתה (הבת וחתנה יהיו ה,קנטרים') המילדת ואשת הגנר ה,עורי וכלתה. כל הגשים לבושות בגדי חול, עצבות על פניהן ומשדו מחנינת קדש מפעפע בשיתחן ובהליכתן. על נבי ארנו קערת חרס מלאה מדמאפה המתוק, אותם דובשנים עגולים וקשים הידועים בשמם, דובשני קריאת שמעי. הילוד, לאתר שמיניקתרו האם, נחתל בחתולים רעננים וחבוש בתוך כר, נשקע באחת מזויות המטה. כפעם בפעם נכנס הזקן להתיעץ עם היוולדת בלחש על סדר הברית וחלוקת הבבודים.

- מה יפה הוא בשנתו, מה נעים! לחשת בת השכנה ה,קנטרין' העתידה,

בהצצה ובמפלגה עם הילד.

הזקן מדליק את הגרות ומתחיל בברכות השחר והגה על המנין נוספו עוד

שלשה יהודים: נבאי בית המדרש והגבאי של הקלויז ועם האחרון גם חתנו הבכור המשכיל המסחר הידוע...

- חשובי המקום... - עובר לחש בין הגברים ובין הגשים.

הוקן מאושר בשלשת אורחיו, שבקשם לבוא ושמחשש יום השוק לא קה לנמרי להתכבד בהם, משניח הוא כבר בעשרה מעוטפי טליות ובשמחה ורנה פותח, בהודו:!
 - הרב הולך... שני הרבנים הולכים... הרב ה, צעירי וגם הרב הישישי! -
 לוחשים ומבשרים המתפללים העומדים סמוך לחלונות.

מתוך מבוכה של רצון מתרוממים המתפללים מעל הספסלים ומכבדים בקימה את פני שני הרבנים, שנתגלו בפתח. מתעוררות גם הנשים שבחדר היוצרת, גם היוצרת קמה מעל כסאה ועיניה משוטטות בחדר המתפללים. ה, סבסטופולי, מתמתח כמיתר, ובהודיע חיל על כניסת ניירלים לוחש לנגר ה, עורי שהרבנים כבר נכנסו. הכל מתפללים על בואו של הרב הישישי; הרי מוזן שמסר את הדינות לרב ה, צעירי אינו יוצא מפתח ביתו. הוקן המתפלל לפני הצבור, כמקבל פני שכניה, מציץ כלפי המוכתרים בכתר הרבנות שכבודו, - הוא שש ושמה ומתלהב בתפלתו.

המתפללים מתרבים, מרנע לרנע מספרם הולך וגדול וכבר הגיע ליותר משני מנינים, הנה בא גם החזן ר' שמעון, תחבשת לראשו, ידו וגם רנלו חבושות, לא שלט בחשקו וירק ממטתו לכאן. הנה גם ר' ירוחם, בעל חנות האמון, שלפני הפרעות היה הנביר שבעירה. הנה ר' חנינה העוסק בדברי צבור, הנה גם ר' מרדכי הנבאי שבבית, בקוריהחוליים. הנה גם הרוקח, בא כחם ומליצם של היהודים לפני כל השלמונים המתחלפים. הרוקח בא ואתו גם אשתו ושניהם בידיהם צרורות מלאים מיני מאפה. הנה גם צעירים ובתוכם גם הסטודנט בן רופא הצבא, שנהרג במלחמה, והסטודנט אינו יודע צורת אות עברית. הנה יעקב, גוי, החובש האוכל טרפות ושאינו מבקר בבית הכנסת אף ביום הכפורים. הנה הרישקה, קצפ, אותו ענלון עברין, הנה, סומקה, הסוחר ב, חצירים ובסוסים גנובים. כל פני העירה, רבניה וחשוביה, בעלי-בתי ומשכיליה וצעיריה, וגם ה, חלבונה, שבה כלם יחד בכנפיה אחת, הללו מתפללים והללו מקשיבים, אור מרחף על פני כלם והם בצרוף אהר ובחטיבה אחת.

לפני הקריאה, הוקן מכבד את נבאי הקלויז ליטול מקום לפני השולחן ולחלק את ה, עליות. הרב הישישי, שבנעוריו היה בעל-קורא מפורסם, מביע רצונו לקרא בתורה - ורצונו מתמלא בשמחה. הרב השני, היושב על כסא מדין, ר' יעקב יוסף הכהן, נקרא ועולה ראשון לתורה. נבאי בית המדרש ר' אליעזר ה, לוי, עולה שני, ישראל, המסגם - הוקן בעלי-השמחה בעצמו. בהשתדלות הוקן בעל השמחה מתכבדים הנגר ה, עורי, וה, סבסטופולי בהנבה ובנלילה. ה, סבסטופולי, איש הצבא שלמעלה משמונים, מנביה את ספריהתורה, כנשא גם, מנשאו ומעבירו לפני הקהל ומעיניו נשקפת נבורה. הנגר, העורי, גולל וקושר ופניו אורו, נומר ויושב ליד ה, סבסטופולי ושניהם חזותם תעיד שישיבתם ומחשבתם בקדש. רנעים מועטים לפני סיום התפלה והתחלת

סדר המילה עומד לו הזקן שקוע בפקפוקים עמוקים שלא נתנסה בהם מימיו. כבר פעם שלישית שנה במחשבתו את חלוקת הכבודים ביחס אל התרבות אורחיו המזמנים והבלתי-מוזמנים ושוב אינו יודע כיצד להתנהג. מי יהיה הסנדק ולמי, כסא אליהר למי, מציתה ואת מי יכבד בברכות? ר' זלמן יהודה הנבאי של, חברה-קדישא, מוהל מצוין ומהראוי היה לכבדו בחתוך ופריעה. אבל הרי השוחט ר' יצחק-אליה לא יותר בשום אופן על זכותו! בודאי ובודאי צריך היה לכבד את הרוקח ואשתו בכבוד הקטרים, שהרי להם כבוד זה נאה ויאה, אבל הרי היוולדת עקשנית היא ולא תשוב מדעתה, שהקטרים יהיו בת השכנה עם חתנה... – לעזרתו של הזקן חש ידו הטוב החזן ר' שמעון הכל על מקומו בא בשלום. מוציאים הקטרים את חתן המילה מחדר היוולדת ומוסרים אותו לידי מי שנחכד ב,כסא אליהר. והלה מסרו לידי הסנדק, הכל כנהוג אצל יהודים, חסל סדר המילה כהלכתו. והרב הישיש נתכבד בברכות. מתאושש הרב הישיש, מזדקף ומתישר, מתגבר כארי וקולו קול מבשר, מבשר ואומר:

– ויקרא שמו בישראל ישראל בן ישראל!

הזקן מחייר ורועד והיוולדת, המשקיפה מבעד פתח חדרה, פוצחת ביבבה. נוסף עוד קול בוכים של משהו. אשת הרוקח מחתה במטפחת את עיניה. לחש משקיט ואחריו קול דברים.

– ישראל האב וישראל הבן! – מעיר הנגר העורי מתוך אנחה, סבסטופולי העומר לימינו. – ימח שמם של הרוצחים!

– ישראל במקום ישראל! – משמעהו הסבסטופולי בהתלהבות. – מלחמה. ואנחנו חילים בשלשלת... הפיל האויב חללים – נמלא מקומם בחדשים... התבין? לשלשלת!

הנימול הצועק והמפרפר, ששמו נשמע מפי רבים, נמסר לאם המחכה לו בדמעות ובורעות פתוחות ובשדים שנכוננו. הנשים מזרזות זו את זו למסור למשמשים את הקערה עם המאפה המתוק והאחרונים מקבלים ומעמידים אותה על השולחן. מיד נוספים על, רובשני קריאת-שמעי הללו גם הצרורות שהביאו הרוקח ואשתו – כל מיני מאפה משוכחים, ריח טוב ותאוה לעינים... הזקן בעל השמחה מומין את הרב הישיש להיות המתחיל הראשון לטעם את הפרפראות בסעודת המצהה. הרב הישיש מביט כמי שלבו מהסס, מחייר ומתוך התנצלות והתחבטות בלשונו אומר:

– צרת הכלל... אני שרוי בתענית... אלא סעודת מצהה... דוחה...

הרבנים ויתר בעלי הסברה נכנסים בשיחה. תעניתא דצבורא... תענית שני... בתענית דוחים סעודת מצהה לאחר התענית...

- הואיל והרב שריו בתענית אף אנו שרויים בתענית! - מרעים ה, סבסמופוליי קילו והוא כוורק מצצה לתוך הצבור.

- כלנו מתענים! כלנו ישראל! - צועקים יעקב, נוי והרישקה, קצם, ר' יצחק אליה השוחט פונה ל, סבסמופוליי ולחבריו ומסביר להם, כי מעו במחילה וכי הרב הישיש, לדמך, רוחה הזים את תעניתו מפני סעודת המצודה.

הרב הישיש ננש לשולחן, מברך בורא מיני מזונות ומועם. מברך ברכה אחרונה, קם מביט לכאן ולכאן, פוסע וננש אל פתח חדר היולדת, מכנים את ראשו ואומר:

- תנחמי מצערך ובבנך ישראל תנחמי. ישראל חי וקים!

פְּעֵמֵי-בְּאוֹת.

(שרטוט).

בהאדים פאתי מורח, עם קריאות הנבר האחרונות נִדְמו יריות התותחים הקרובות לנמרי, במורח, אי מזה, ממעין טמיר נבעו נלי מו ורדיים, נשתזרו וציירו פנת-נוף ענוג ומושך עד כלות נפש. הרי יהודה הוארו וקרבו, והיה בולט בהן ונראה לעין כל משקע כל חריץ, השתררה דממה עצומה, הרחובות לארכם היו פנויים, מפתח בתים הופיע לרנעים מישוה, פסע פסיעות כבושות לצד הרחוב, הציץ אל תוך הרחוב הריק, אל אופק הדרום עד כמה שהעין מנעת וחזר שנית אל פתח דלתו שנסגרה שוב אחריו. היתה הקשבה עמוקה אל דבר מה מתרחש מסביב כה קרוב-קרוב ואין יודע מהיכן. אחרי לי-זועה זה, לי רעמי תותחים, היה בהרנשה - הרנע האחרון של המשבר, התבלים כבר עברו, עויות הכאב נשתתקו. הגה, הגה ותשמע פעית התינוק. קירות הבית, שבילי החצרות, כרי העצים המתוחים והנטויים מבלי הניד אף עלה. הספסל הריק, הכל, היה שקוע בצפנת-דומיה. גם משק כנפי היונים המעופפות מן השוכך אל נג הבית הקרוב נדמה היה עצור וחרישי יותר. העינים היו נטויות אל עבר ההר השני, מעבר לפסגות, בפעם הראשונה הורגש בחוש, שאלה הפסגות עומדות כתיץ נטוי בין המושבה ובין השפלה, שפלת הדרך הפתוחה והרחבה. רוחב אין קץ נדמה עתה מעבר השני - ומעבר מזה, אולי במרחק רנעים מספר, כאילו כונסו כלם אל תוך קרן זוית צרה, מעיקה ושוללת את הנשימה. שורות העצים, עצי השקדים הנטועים זה אחר זה וזה מול זה במרחקים שוים העלו בדמיון חיל רנליים קרבים טורים טורים והאונים הקשיבו רב קָשָׁב.

פתאם פלחו שלש יריות. נעניי*) את החלל הקרוב והחריד את הלבבות מקצה המושבה ועד קָצָה. וכמו מקרב הארמה הניח פרש דולק בקצה הרחוב בדרך המלך ואחריו, רנלי, חייל תורכי לכל פרטיו, ספק נושא כליו, הסקרנים, נבלעו בהוללים אל תוך הבתים. ילד במרוצתו נפל והרים קול בוכים, אביו הרימהו והכהו, הכות ושנה. עלם

*) רובח תורקי.

מאיך אחר נשאר על עמדו ובראותו את תלכשתו הפשוטה של הפרש אָמץ עוד יותר,
 פסע פסיעות אחרות לפניו ובמבט עין אָלם שאַל לַפּוּשׁ הַדְּבַר. הפרש השיב:
 - „איי הוּם!“ (הָגָה הַגָּם!) וְהַצְבִּיעַ מֵעֵבֶר לַהַרְיָם.
 הקול היה ספוג חרדת תהום.

על פרשת דרכים, בראש הרחוב הראשי הפונה לדרך המלך, המוליך לרמלה
 עבב הפרש את מרוץ סוסו וחכה לנושא כליו. הלז ננש, חבק ידו, נשק לו ומלמל:
 - „חַלְקִי! עֲמֹד! קֶצֶנו קָרוֹב.
 במבט עיניו התרוצץ פחד, הבנעה ותחנונים.
 - אֲבָנֵר (סֹר הַלְאָה)! לַפְּנִי! וְלֹא - וִידו שֶׁלַח אֵל נִשְׁקוּ.
 - תַּחַת אוֹמְרְקִי (בְּרִשׁוֹתֶךָ).
 - עִיפְתִּי.

הפרש הטה סוסו אל עבר ההרים בחזרה והתחיל פוסע אחורנית בדרך אל
 הכרמים, תר ומקשיב. הוא לא ראה דבר עור. הסוס עמד נטוי אזנים ונשם ברטט עני.
 מפתח בית אחד יצא עלם עברי וננש אל הפרש. על נבי אוכף הסוס היתה
 מוטלת מקופלת יריעת אהל הרום, שיכול לשמש כרי מכנסים וחולצה, שאַל לַמְּקַח
 היריעה. הפרש לא השיב לו דבר. הוא שלח בו מבט נוקב וישט מעליו. עוד מבט אחד
 שלח הפרש אל עבר הכרמים. ירה עוד שלש יריות בכיון אל מקום מציאותם המשוער,
 טפח על צוואר סוסו, ננע ולא ננע בדרכנות נעליו בסוס. הסוס ורוכבו היו לַמְּקַשָּׁה אַחֵר.
 החייץ הרגלי במרוצתו אחר הפרש נטה לצדדין, נתעכב. הסוס נתקדם לפניו.
 להטהרהרה גרלה יותר ויותר. בקצה הרחוב, בפניה, נטה אל תוך פתח שער פתוח
 אחד והתחמק אל תוך החצר הקרובה השניה, התחיל וחל על ארבע וכרע בין קיר
 הארזה ולול התרנגולות בנשימה עצורה. סקר סביבו במבט רצוצ ומטורף. פרק מעליו
 רובהו, התיר חנורת הכדורים, הגיחם לרגליו על האדמה ברחוק איזה צעדים ממנו, ישב
 ישיבה ישמעאלית צמוד־דבוק אל הקיר - נכון לקראת שובים.
 הפרש לא חש בהעדרו. הלמזת לבבו פעמה באזניו כדהרות סוסים דולקים אחריו.
 כל פסיעה קדימה היה נָבוֹשׁ. הסוס חש תחת כפות רגליו את האדמה בממשות מיוחדת
 וכאילו היא עומדת להעקר מתחתיו.
 תמרות אבק התאכבו ויצאו בעקבות הפרש האחרון של הצבא הנסוג אחור,
 ושוב השתררה דממה עמוקה.

ב ד ר ך .

(רשימה).

א.

היתה במדור התחתון דמיה של אחרי צהרים.
בני העלומים התפזרו למעלה על מקפה הספינה.
בענן שם אור המרחב וגבול אין לערבות המים.
גם משנה צלצול לשירם מתחת רקיע התכלת.
יחיה עם המית הגלים וקשקוש גלגלי הספינה.
גשארה רק קבוצה קטנה במדור התחתון, האפל.
לה עוד לא היו קורא מעשיות אותו וזהליני.
זה מי שהיה לפנים שומר בגליל העליון
ועתה הוא שב שמה שנית יחד עם בחירת לבבו.
נצרה אדמונית, בת רב מעירה בדרומה של רוסיה.
מעשיות גבורה נפלאות על פגישות עם פרוים פהרים.
איה הזה שוק על ירך חקר של שודדיררכים.
איה בליל אפל התנפלו עליו צבועים רעבים
דרך בואכה צפתה, ואיה על סוסתו הקלה
היתה לו קפיצת הדרך מהיפה לטבריה בשעה.
אמנם כבר החוק בדאי אותו וזהליני מגליל.

אוֹלָם סְפוּרֵי גְבוּרָתוֹ נִשְׁשׁ הַשּׁוֹמְעִים הַרְהִיבוּ,
 שָׂמַח לְקִרְאתָם בְּיַחּוּד אֶחָי כְּלִתוֹ הַצְעִיר,
 נֶעַר בֶּן עֶשֶׂר מִתְנַאֵה מְאֹד בְּגִיסוֹ הַגָּבוֹר.
 נִשְׁאָרוּ גַם הַחֲלָשִׁים בְּמִדּוֹר הַתְּחַתּוֹן הָאֶסְלִי,
 עוֹד לְאִיתָנָם לֹא שָׁבוּ מִמְחֻלַּת הַיָּם, זֶו רַבְּאָתָם
 לִיָּה עַת נָעָה הַפְּסִינָה וְשָׁקְעָה וְעֵלְתָה חֲלִיסוֹת,
 עָפָה, נִדְחָסָה בְּרוּחַ, מִמְשָׁבֵר אֶל מְשָׁבֵר נְהַדְפָּה.
 יֵשׁ מִי שֶׁמְטָה אֶת רֵאשׁוֹ מֵעֲרֵשׁוֹ וּמִקְשִׁיב לְגִילְיָה,
 יֵשׁ מִי שֶׁלּוֹכֵב וּמְנַמְנֵם וְזוֹכֵר בְּאַהֲבָה וְיָגוֹן
 אֲבוֹת וְאֲחִים שְׁעוֹב שָׁם, בְּמוֹלְדֵי-הַנֶּכֶר,
 יֵשׁ מִי שֶׁקּוֹרָא בַּסֶּפֶר וּמִי מֵהֶם כּוֹתֵב עַל בְּרָכָיו,
 מִכְּתָב לַהוֹרִים וּקְרוֹבִים, מִלֵּא גְעוּגוּעִים וּבְרָכוֹת,
 מִכְּתָב לְחֵבֵר בְּנוּלָה, מִלֵּא בְּפִחוֹן וְאִמִּין,
 מִכְּתָב לְכַלָּה עֲנָנָה, מִלֵּא הַשְּׂתַפְּכוֹת הַנֶּפֶשׁ,
 אִף גַּם תּוֹרוֹי הַטְּבַע שֶׁל אֲרֻצוֹת הַנֶּגֶב, בָּם עָבַר.
 נִשְׁאָרוּ שָׁם גַּם הַזְּקֵנִים, בְּמִדּוֹר הַתְּחַתּוֹן הָאֶסְלִי,
 נוֹסְעִים גַּם הֵמָּה בַּצְּעִירִים לְאֲרִיץ הָאֲבוֹת הַקְּדוּשָׁה,
 אֵךְ לֹא לְעִבְרָה וּלְשִׁמְרָה, כִּי אִם לְעִבּוֹד אֶת הַפּוֹרָא,
 נוֹשָׂאִים אֶל הַר הַיִּזְיָתִים אֶת נַפְשָׁם וְנוֹסִים הַתְּשׁוּשׁ.
 קוֹי הַשְּׂמֵשׁ אִם תָּרְרוּ מִבְּעַד הָאֲשַׁנְבִּים הַצָּרִים,
 נִסְלוּ עַל סֵלִים וְשִׁקִּים, אֲרֻגִים וְצִוּרוֹת וּמִטּוֹת,
 יֵשׁבוּ עֲלֵיהֶם הַזְּקֵנִים וְשִׁתּוֹ חֲמִין בְּחִבּוּרָה,
 סָפְרוּ סְפוּרֵי גִּמְלָאוֹת עַל חֲבֵרוֹן, עַל פֶּתַל מְעַרְבֵי,
 נֶאֱנָחוּ אִם בְּהַתְּפַעְלִיּוֹת אֲנַחָה שִׁישׁ בָּהּ הַנְּאָה,
 וְזָעָה מִבְּהִיקָה עַל מִצְחָם וְרַעְתָּם זָחָה עֲלֵיהֶם.

אף גם משהו מערב התג קבר שורה עליהם.
 ערב חג השבועות, היום בלילה יתקדש.

היתה במדור התחמון דמיה של אחרי צהרים.
 גדול הזום, רק לעתים רחוקות מבצע האשנבים
 בא רוח קל משיב גשש ומזמין למרחב, למרחק.
 אולם פגוע יפגף ושנית הם מתניק ודממה.
 גם הוזהלינירגלי לא ירים את קולו כדרכו.
 כי אם בשלוח של עצלות את מעשי הגבורה יספר
 תוך פרי שכובה על ארנו מבסה עביה ערביאית.
 זו אשר פשט מפתסיו שיה אחד, ראש שכט של גדוים
 ולאות חירות נצחים נתגה לשומר שילנו.
 יען פי בא לעזרתו בקרב עם השכט העזין.
 נקמת דם היתה ביניהם, נמשכת זה שנים ודורות.
 סביבו במעגל השומעים מסבים ושומעים פרסיון.
 לאות נסוכה עליהם וכמו מתוך שנה יקשיבו.
 רק מדי פעם יעורו לצלצלי שמות מקסימים.
 שמות עלופי רז קדומים וספוני בעננות עלומים:
 משמר הירדן, פגרת, חרעאל, דנגיה, תבור.
 כמו יתפל לרנעים הגלילי ספוריו מוסלאים.
 נגדם בקצה הישני מספרים בלחישו הזקנים.
 תרש זולסת שחתם ומניהם הקמוטים מאירים
 מדי לאזנם יגיע שם קדוש: מערת המכפלה.
 קבר זכריהו הנביא, קברו של שמעון הצדיק,
 קבר רחל אמנו, קבר רבי מאיר וכו'.

קברים, קברים וקברים... וסנידם הקמומים מאירים,
 קרני השמש מזהיבות בסף הזקן ופאות,
 ציציות ארבע-הבנסות ושביסי הזקנות הכסוסות,
 דמם ובסברת-חסידות תקשכנה לשוחות הקרש.

בין שתי הקבוצות על יד הפך-רנות העולות למכסה
 עמדו שני נוסעים לבדם, ואף פי במנוחה דברו,
 אולם מאד היו שקועים, בנראה, בשית רב ענין
 עד כי בדרךם למעלה אל מכסה הספינה נעצרו
 על יד השלבים, וישכחו גם לעלות במדרגות.
 הנה האחד בן עשרים וחמש, גבה-קומה וחסן,
 בתפיו רחבות, שערוותיו הבהירות תלתלים, ועיניו –
 מעין עלומים וכה. השני בן שלשים ולישם
 רעו יגיע, בלאשו קרחת ועיניו השחורות
 ססוגות-פאב ועמקות. לרגעים את ידו הנקה
 יעביר על מצחו החור וחרש ידבר ולאמו:
 .הנה גם אלה ואלה – לסניהם הדרך נכונה:
 נוסעים הזקנים למות ולהקבר באדמת הקרש.
 אמןם הטלמול לא קל הוא, אף שופר משית פי ותקע
 יחשכו גלגול מחלות מנששם עיפת התלאות,
 אף גם הם יהיו ראשונים ליהנות מזיו המשית.
 נוסעים הצעירים לרות נענועים לארץ מולדת,
 אף גם למצוא שמה מוצא לשפעת האון, און הנער,
 גדר לסניו כל דרך בגלות העוונה, הרודסה;
 אולם גם אלה ואלה מעצם ילדותם עוד קסנו

אהבת ה'רו המסתורית אל ארץ האבות הרחוקה
 יחד עם למוד החמש ותקון-חצות של הסבא,
 לבן רק המה עלוילים לראות שמה ארץ מולדת
 אף גם כמו על מולדת התגעגע וחלם עליה.
 אולם משנה לשנה הולך וסוחת מספרם...
 — סלח לי — אז יפסיק את דבריו הבחור החסן, הבהיר —
 בלל לא צדקת, כי אלה רק אלה, אשר מילדותם
 יחד עם למוד התורה, עם תקון חצות של הסבא
 ספנו את אהבת ה'רום לארץ האבות הקדושה,
 הם רק לבדם עלוילים לראות שמה ארץ מולדת.
 אף גם כמו על מולדת התגעגע וחלם עליה.
 לא! הנה עברה ילדותי כמעט גם מבלי שידעתי
 כי בן ישראל אנכי. בדרומה של אשכנז עמדה
 ערש ילדותי — מה אהב אהבתי בנריה היפה,
 מיגן לי היתה עיר קדש, קרית אמונים וחזים —
 מה לי ולארץ ישראל? במעט לא שמעתי את שמעה,
 על אחת כמה וכמה שלא חלמתי את פדותה!
 אולם השנאה לעמי לאט לאט פקחה את עיני,
 פתאם נוכחתי, כי נכרי אנכי בלי ארץ מולדת —
 חיי כאילו נתרוקנו! פתנים מנספים דגלים:
 זר אני תועה ברחובות, לא לי המה רומזים בגילה.
 בוער העולם מקצה עד קצה בלהבות מלחמה,
 נסער כל לב וכל נפש נתפעת ונותנה ברעדה
 אהבה ונעורים וחיים, אבל רק אנכי לבדי
 נתבע ונתן את חיי: רק חיי, אף נפשי לא דרושה.

חיי נתרוקנו! מלגלגים אמןם יהודי המזרח.
 חוזרים בתשובה על פרחים יקראו לי ולחברי,
 אולם סבורני, כי לילא עוד הבהב בתהום נשמתנו
 ניצוץ תעלומות הנגה אל צור מחצבתו בלא-יודעים.
 לא על נקלה היינו או מוצאים השביל לעמנו.
 אולם אם פה ואם פה, אף לא פחות מאלה ואלה –
 רמו בשואל על הצעירים וימינו לעבר הזמנים –
 ארגיש, כי בן אני עתה לעמי ואדיר כל תפצי
 לראות את כבודו מחדש, זה כבודו העתיק, המחלף!
 חיה לם בעל הקרחה ועיניו הגדולות עצובות:
 -אכן את זה לעמת זה עשה אלהים: לך אבד
 דבר והנה מצאתו ונמשך שנית רונה.
 אולם נורלי הוא אחר, לא אבד לי דבר, להפך.
 לכד משאי ענני, זה משא יהודתי בנפשי.
 הה, מה שאסתי להקל את גמלו, אבל ללא הועיל.
 הדרך בלי לם מנוחתו, פנשמה המבקשה תקונה,
 העיק עלי מבלי הרף ויומם וליילה בו חשתי,
 פכה רק חוש החולה באבר הפואב, הדנה.
 תמיד עת המריא רעיוני העז והקל אל המרחב,
 מרחב הנצח, הוא תפשי מפבלי מולדת ואומה,
 דלק חיש אחריו צל קבד פלכד הגלות המרה.
 גדבק בכנפיו פאבן וארצה הפילו ממרומיו...
 עד פי לי נשארה תקנה רק אהת: העם פי יגאל –
 נפשי תגאל גם היא מאותה הרנשה חולנית,
 הן באבריו הבריאים לא חוש איש פריא מעולם.

אז גם תנאל מחשבתה הכלואה של אמת ישראל,
 שנית אז תיצר במרחב ותרחיב אפקים יצירו,
 שנית אז ירד באש אלהים על הר סיני הקבוי...

נדברו פכה השנים ומתוך שיחה נם שבו
 על עקבותיהם אל קבוצת הזקנים התקרבו ויטו
 אונם גם המה אל שיחות הישישים הזולסות בנחת
 תוך כדי גמיעת החמין. המלמד הישיש מרובנה
 בעל הפנים הורודים ועיני התכלת התמימות
 העמיד את פוסו הריקה על ארנו העומד לסניו.
 הוציא מטפחת אדמה ומחה הזעה ממצחו.
 החליק את זקנו הרחב וסנה למסבים ופתח:
 .היה בקהלת הקדוש של פרג מעשה נפלא ויקר.
 פעם ואשה יהודית על יד חלון חדרה ישבה
 ואל הקצר השקיסה, והנה על גג שמנגר
 ראתה חתול שחרחרת המקשה ללל ומיכללת
 מרה בקול הודר לב, פאילו היא קוראה לעורה.
 נכמרו רחמי האשה על מעשה ידיו של הבורא.
 עלתה לגג וליצור הפואב עזרתה הושיטה;
 וכשהחתול המליטה לקחה האשה הנורים
 נחד עם אמן ותביאם לחדרה הקטן, ומשקב
 למו הציעה על תיבת פחמים שעמדה בזוית.
 מילא קבן, מה סבורים אתם, רבותי? למחרת
 נעלמה פתאום החתול ואתה גם נחד גוריה.
 אך הפחמים, אשר עליהם הציעה לה משקב

אותה צדקנית, לזהב טהור כלם נהסכו.
 ספרה זאת תיכף האשה החסודה לבעלה, שהיה
 עני ורש, לא עליכם, אבל ירא-חסא וישר-דרך.
 אמר: הזהב הזה לאדני הוא, כי לא בעמלי
 אותו רכשתי, וכתוב: יגיע נסיון פי תאכלי,
 ומפני כך לאדני נקדשנו. ויבן בית תפלה,
 הוא בית התפלה המפורסם, המכנה הישן-החדש,
 בו את הגולם בשם המברש עשה מהביל,
 רבי יהודה מפרג, וכותו יגן עלינו.

נדם המלמד ועמד ופשפש בפנים מאחוריו,
 נענעו ראשם הזקנים ממעלה למטה, כאומרים:
 אכן היו נפלאות בימים הטובים, הקדומים.
 חיכו הצעירים (הם בגדו בימים בשומר הנלילי,
 הסריו מאד בגבורותיו עד פי נסתבך וערבב
 שמות ומעשים ובא במצר מבלי להחלין,
 פריץ בעצמו בצחוק וצחקו אתו גם שומעיו,
 טסחו על גבו בידירות, לאמר: אל יפל רוחך,
 אף על פי בן הן בן-חיל אמה ושומר מגלילי;
 אף עזבוהו לנפשו ונגשו אל פנת הזקנים).
 הוציא המלמד סוף סוף מים החלוק, מאחוריו
 קומסת עצם ופתחה, הנישה לאפו וירת,
 עד פי התעטש ברעש וענו השומעים: אסותא!
 לשב אז שנית על צורו ופנה למסבים ואמר:
 אף עוד המעשה לא נגמר ושמעו, רבותי, את סופו,

פי נק הסוף בו העיקר ואמנם בראי הוא לשמעו.
 אותו החסיד שנבב הוהב לבנות בית-התפלה
 היה איש עני כאמור ואולם שמה בחלקו.
 רק תשוקה אחת לא נתנה מנוחה לו זה הרבה שנים.
 חסין למות ולהקבר בארץ הקדושה. פי היה
 זקן האיש ושבע ימים וחשב על ימו האחרון.
 אך מהיום שהביאה החתול לביתו האוצר
 נוספה לו עוד תשוקה אחת: הלא היא לראות את החתול.
 זו שעל ידה נתגלגלה לו זכות פה גדולה, ולהודות
 לה על כל גמולה. נהי היום והוא יושב ולומד
 סרק משניות בדרךכו, והנה לו קוראה זוגתו
 לאמר: ראה, הנה שמה החתול, לראותה אוית.
 נחפו החסיד לצאת לראות מיטיבתו, אך תיבך
 קפצה ממקומה ותברח. רבף אחריה החסיד
 עד פי הגיעו לבית-התפלה החדש-הישן.
 טפסה החתול ותעל בחלון לבית הקדוש.
 מהר החסיד לבוא בסתח וירא את החתול
 יורדה למטה בחור, ברצפת הפלוש האפל.
 מילא בקיצור: החסיד שלנו לא חבב את ידיו,
 ירד בעקבות החתול החורה וילך אחריה,
 זחל על ארבע, פי היתה המערה נמוכה וצרה,
 ענף מאד, פי איש זקן היה האיש, וארבה
 היתה הדרך וחשך כחשך מצרים מסביב.
 פתאום והנה אור גדול קמעט בסנורים הפהו,
 רגליו במרחב עמדו, ואיכה החתול? איננה?

מצמיץ החסיד בעיניו, אבך את המקום לא הכיר,
 רואה בני אדם משנים לבושים כמו ישמעאלים
 סחים בלשון מזרה, קצת דומה ללשון של תרנום,
 פניהם שזופים משמש ורוכבים על גמלים חמורים.
 תמה החסיד והלך דרך רחובות וסמטות,
 דרך מבואות מקרים ושוקים, שם כל מיני פרות,
 רמון וזית ותאנה, עגבים, הרובים ושקדים,
 עד כי הגיע לכתל, מאבני גזית הוא בנוי,
 נדל כל אבן בקומת בן אדם, ועומדים יהודים
 לובשי חלוקי צבעונין ומצנפות שער לאשם,
 עומדים ומנשקים הפתל, אומרים תהלים ובוכים.
 הביט החסיד משתומם, אף סוף סוף התעשת וישאל,
 למה זה עומדים ובוכים, ואם רחוקה היא פרג, קהלת-קדש?
 סקרו הנשאל מלאש ועד רגל נמשך בכתסיו:
 ברום על יד פתל מערכי מקום לדברי ליצנות?
 הבין החסיד מיד לאן הוליכתו החתול,
 פרע ברטט על ברקיו לפני האבנים הקדושות,
 בכה ושחק כאחד משמחה נשנבה, נסלאה,
 הואיל וזכה לבוא לקריה, בזה בחר אלה.
 'ירושל'ים! רק לחש ברטב הפתל בקמעות,
 'ירושל'ים! ויותר לא הוציא מפיהו אף הנה,
 נשק לפתל ורצאה נשמתו הסהורה בנשיקה.
 בלה המלמד ונגעו שומעיו את לאשם ברצון,
 נראה הספור מאד בעיניהם, ואחד הזקנים

אמר: שִׁמְעֵתִי מֵאֵבִי הַרְבֵּי, זְכַר צַדִּיק לְבָרָכָה.
 כִּי אֲבֵן דְרָכִים גַּעְלָמוֹת מוֹבִילוֹת לְאֶרֶץ יִשְׂרָאֵל
 מִכָּל בֵּית־תְּסֵלָה יְהוּדִי וְאוֹלָם הֵן קְמוּיֹת מֵעַן.
 רַק כִּפְאֲשֶׁר תִּזְכֶּה הַדּוֹר תַּגְלִיגָה וְהִלְכוּ גְאוּלָּיִם...
 גַּכְנִם אִזּוֹ אֶחָד הַצְעִירִים לְדַבְּרוֹ וְאָמַר: סְבוּרָנִי,
 כִּי מִכָּל לֵבָב יְהוּדֵי מוֹבִילָה לְאֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל
 דִּרְךָ גַּעְלָמָה, אִךְ סְגוּרִים הִלְבָּבוֹת וְאַתָּם הַדְרָכִים...
 נִהְיָה הַמְלִמֵּד הַיְשִׁישׁ מִדַּבְּרֵי הַבְּחֹר וְאָמַר:
 יִסָּה דְרָשָׁתְךָ, עוֹלָמִיִּם! חֲתוּמִים הִלְבָּבוֹת, חֲתוּמִים
 אֲלֵא... וְטָרַם עוֹד תִּמַּר וְיִשְׂרָאֵל צוֹרֶמֶת הַרְיָעָה,
 שְׂרִיקַת הַסְּפִינָה שֶׁקָּרְבָה לְנַמְלָה לְשֵׁל אִתְּמִיר הַיִּסָּה,
 צִלְצְלוּ כְבִלֵי הָעַנָּן וְנִשְׁמְעוּ קוֹלוֹת וַצְעָקוֹת,
 קְרִיאוֹת־תְּרַסּוֹת מְעוֹדְדוֹת, צְחוּק וְחִרְקַת חֲבָלִים.
 נַחֲסוּ, עָלוּ הַצְעִירִים בְּצַהֲלָה אֵל מִכְסֵה הַסְּפִינָה,
 פָּשְׁטוּ בִּינְתוּם דְּמִדּוּמִים בְּמִדּוֹר הַתְּחַתּוֹן. הַזְּקֵנִים
 עֲטָפוּ מְעִילֵי הַשֶּׁבֶת וּמְנַחָה הַתְּפִלְלוּ חֲרָשׁ.

ב.

רַבְבוֹת אֲשֵׁים בְּנִקְדוֹת שֶׁל זֶהָב גַּעְזוֹת בַּחֲשֶׁךְ
 נִקְדוּ אֶסְלַת הַלֵּילָה וּבְרִטְט תַּעֲלוּמוֹת פֶּרֶפְרוּ.
 אִתְּמִיר הַלֵּילִית זֹאת דְּבָרָה בְּלַחֲשׁ נִגְהוֹת רְחוּקִים,
 רְמֹזָה לְסְפִינָה הַהוֹלְכָה הָלֶךְ וְרַחֵק מִחוּסָה.
 לְשָׁנָה לֹא לְשָׁנָה הַסְּפִינָה, אֲבָל גַּם הַעֲרִים כְּאִילוֹ
 נִמְסְרוּ דָמָם לְלֵילָה, הַתְּמַכְרוּ לְקַסְמֵי הַדְּמָמָה,
 זוֹ לֹא דְמִית צְהָרִים, דְּמִיָּה לֹוֶהֶטָה, שׁוֹמְמָה,

כִּי אִם רַענָנָה וּמְלוּלָה וּסוּרָה הַלּוּמוֹת וְחֹזֶן.
 גַּם הַגְּלִילִים, מְנוּחַ לֹא יָדְעוּ גַם יוֹמָם גַּם לַיְלָה,
 עֲתָה כְּאֵילוּ הַמִּירוֹ בְּנִינָה מְלֹאתִי קֶצֶב
 אֵת הַמוּלְתָם הַיּוֹמִית הַכְּבֹדָה וּבְלוּלֵת־הַקּוֹלוֹת.
 הַמִּית הַגְּלִילִים פְּנֵמָה לֹא גָמָה, כְּעָרָה לֹא עָרָה,
 רַחֲפָה, רַפְרָפָה, לְטַפָּה וּפִיסָה לְכַבּוֹת עֵינַיִם.
 נִדְמָה כְּאֵילוּ הָאֵיתָן הַלְּאָה מִסְּעָרוֹת עֲקָרוֹת,
 לְאָה מִכַּחוֹ הַשּׁוֹמֵם, מִבְּדִירוֹת וְרָמְתוֹ הַנִּצְחִית,
 זָכַר מְנִינָה קַרְמוֹנִית, מְלֹאתִי לֶךְ וְעַדְנַיִם,
 שְׂכַח גְּאוּנוֹ הַקּוֹדֵר וְחָרַשׁ יְשִׁירָה לְנִסְשׁוֹ.
 פָּכָה בְּלִיל לְלֹא־שָׁנָה מְלֶךְ יִנַּע מִכְתָּרוֹ
 חִזַּר שִׁיר עָרֶשׁ, שִׁיר יְלִדוֹת וּבְלִחַשׁ גְּעַנְגְּעִים יִתְרוֹנָן.

חָרַשׁ עִם לְחַשׁ הַלְּיָלָה, עִם הַמִּית הַגְּלִילִים הַסְּמִירָה
 גְּמֻזָּה שִׁיחָה חֲרִישִׁית, עֲצוּרָה, וּכְאֵילוּ חוֹשֵׁשֶׁת
 פֶּן אֵת הַדָּר דָּמִי הַלְּיָלָה בְּצִלְצוֹל לֹא־מֵתָאִים תִּפְרִיעַ.
 מִבֵּין הָעֵבִים הַפְּרוּמִים הַתִּפְרִיץ לְרַנֵּעַ הַסְּהַר
 חוֹר וְנִבְהַל פְּאָסִיר בּוֹרַח לְמִרְחָב מִבְּלָאוֹ,
 הַצִּיף אֵת מִכְסָּה הַסְּפִינָה בּוֹהַר לֹא־צְמוֹי וְהָאִיר
 פְּנִיָּהֶם שֶׁל בְּעֵלֵי הַשִּׁיחָה הַיּוֹשְׁבִים וּמִסְּפָרִים בְּלִחַשׁ.
 עֲטוּף בְּשׂמִיכָה מְעוּכָה לְמַנֵּן מַצַּנֵּת הַלְּיָלָה
 יָשַׁב עַל פִּקְעַת חֲבָלִים הַמְּלִמֵּד הַיְשִׁישׁ מְרוֹבְבָה,
 נִדְרָה שְׁנָתוֹ מְעִינִי בְּמַחְנֵק הַמְּדוֹר הַתְּהַתּוֹן,
 עָלָה לְמַעְלָה לְשִׁאוּף מְעַט אוֹיֵר וְנִגַּשׁ לְצַעֲרִים,
 פָּנוּ לוֹ מְקוֹם וְהָטָה אֵת אָזְנוֹ גַּם הוּא לְדַבְּרֵיהֶם.

פָּנָיו שְׁגָדְמוּ בַיּוֹם עוֹד רַעֲנָנִים וּוְרוּדִים הִסְכוּ
 לְאִים וְחֹרִים בְּלִילָה לְנִהוּת הַפֶּהר; מַעֲיָוִו.
 עֵינֵי הַתְּכֵלֶת הַתְּמִימוֹת רָעָפָה תוֹנָה עֵיפָה.
 חוֹנֵת הַחַיִּים הַכְּבֹדָה; אֶכֶן הַמְּלִמְדוֹת כְּרוֹבְנָה
 קָלָה לֹא הִיְתָה כָּל עֵיקָר, כְּנִרְאָה; רַק חֵיוֹף הַחֶסֶד
 רַחֵף עַל שְׁפָתָיו כְּקָדָם. הַבֵּיט לְמַעְלָה וְאָמַר:
 צַר, כִּי הִשְׁאַרְתִּי לְמַטָּה אֶת תְּקוֹן שְׁבוּעוֹתַי. לֹא כְהִיר
 נָגַה כּוֹכְבִים וּלְבָנָה, עַד כִּי לְאוֹרָם לֹא יִקְשָׁה
 קָלָא כְּסָפָר; הָאוֹיֵר לֹא מִמֶּשׁ מַחֲיָה נִסְשׁוֹתַי.
 זְכָרוּ הַשּׁוֹמְעִים לְסִתְאוֹם אֶת חַג הַשְּׁבוּעוֹת הַיְקָר
 שְׁמָה בְּבֵית הַמּוֹלֶדֶת: עֲנִפִים יִרְקִים מְקִשְׁטִים
 כְּתֵלֵי הַבַּיִת, וְגוֹרֵף רֵיחַ הַקְּהֵלָה וְרֵיחַ
 עֲנוֹת הַחֶלֶב הַמְתַּקּוֹת, יְדֵי אִם וְאֵהִיֹּת אֱהוּבוֹת
 אֶסוֹן לְכַבּוֹד הַשְּׁבוּעוֹת... וְאָבָא כְּנִגּוֹן מְסֻלָּסֵר,
 נִגּוֹן הַקְּרוֹמִים סְסוּגֵי־רִזִּים, הַתּוֹבֵעַ וְנִעֲנָה כְּאֶחָד,
 אוֹמֵר אֶקְדָּמוֹת בְּחֶדְוָה... וְנֶאֱמַר הָאֶחָד וְאָמַר:
 צַר, כִּי רַק פֶּעַם בְּשָׁנָה, בְּלִילָה שֶׁל תְּשַׁעָה בְּאָב,
 שְׁעָרֵי שָׁמַיִם נִפְתָּחִים... אֶלְמֵלֵא לִי נִפְתָּחוּ עִתָּה —
 בְּקִשׁ בְּקִשְׁתִּי רַק אֶתָּה: לֵהִיֹּת רַגַע שְׁנִית לְיֵלֶד...
 זְכַר עוֹד אֶזְכֹּר הַגִּיל, אֲשֶׁר פֶּעַם אֶת לְבִי הִקְשָׁן.
 עַת רַבִּי מִשָּׁה הַשֶּׁמֶשׁ בְּבֵית הַסְּלִתְנוּ הַיָּשׁוּן
 הַדְּלִיק הַגְּרוֹת הַגְּדוֹלִים בְּבוֹכֵי הַמְּגוֹדְדוֹרֵי,
 זֶה מְגוֹדְדוֹרֵי הַסְּלֵאִי, הַתְּלִוִי מִתַּחַת לַחֶקְרָה,
 עֲשׂוֹי מַעֲיֵן וּמֵאֵד עֲתִיק וְלוֹטָה כְּבֹד כָּל הַשָּׁנָה,
 רַק כְּבוֹא עֲרַב שְׁבוּעוֹת וְהוֹסֵר מַעְלִיו הַצְּעִיף.

יְשִׁים רַבִּי מִשָּׁה בְּזוּיָיו אֶת גְּרוֹת־הַנְּשֻׁמָּה לְשֹׁדְבוּ
 בְּנֵי הָעִירָה לְזִכֵּר פְּמִירָתוֹ שֶׁל דָּוִד הַמֶּלֶךְ...
 נִדְמָה לִּי אָז, כִּי לֹא רָאִתָּה עֵין גְּנֹהוֹת בְּאֵלֶיךָ.
 אוֹלַי הִתְחַרְוֹת בָּם יוּבַל רַק אֹר שֶׁבַעַת הַיָּמִים...
 הֵה! מַעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה כָּבֵר נִמְחַתָּה עִיר הַמּוֹלָדָת.
 מֵת רַבִּי מִשָּׁה מוֹת קְרוּשִׁים וְנִשְׂרָף גַּם הַמְּגוֹן־דָּוִד.
 יָתֵר עִם סִסְרֵי הַתּוֹרָה, לְאַחַר שְׁחַלְלִים מִמָּאִים...
 הוֹרִיד הַמְדַבֵּר אֶת רֵאשׁוֹ וְתִהְיֶה דְמִיָּה מִסְכִּיב
 רְנַע וְשָׁנִים... אֵךְ הֵנָּה הַשׁוֹמֵר הַגְּלִילִי לְמַלְמֵד
 פָּנָה וְאָמַר: וּמָה הָיָה כְּבוֹדוֹ מִבְּקֵשׁ, אֵלְמֵלֵא
 נִסְתָּחוּ לוֹ הַשְּׂמַיִם? גִּאֲנָה הַנֶּקֶן וְחִידָה:
 מָה לִּי לְבַקֵּשׁ? רַק זֹאת: לוֹ אֲדֹנָי יְבִיאֵנִי
 לִירוּשָׁלַיִם בְּשָׁלוֹם וְאֶזְכֶּה לְחֹנֵן עֲפָרָה.
 אוֹלָם מָה אַתָּה הֵייתָ מִבְּקֵשׁ? הֵן צָעִיר עוֹדָךְ,
 רַבּוֹת שְׂאֵלוֹת בְּלִבְךָ וְאִיזוֹ מִהְיֶה תִּבְבֵּר?
 אֵךְ טָרַם יַעֲנֶה הַשׁוֹמֵר וְנִכְנַם תִּבְרוּ בְּשִׂיחָה.
 אָמַר בְּצַחוֹק: אֵין בָּל סָסֵק, כִּי אִילּוֹ שְׂמִים נִסְתָּחוּ
 הָיָה הַגְּלִילִי מִבְּקֵשׁ לֹא כֹחַ, כִּי כֹחַ בְּמִתְנִיּוֹ;
 אֵף גַּם לֹא עֲשָׂר, כִּי מִרְבָּה נִכְסִים מִרְבָּה רְאָנָה,
 אֵף גַּם לֹא אֲשֶׁה, כִּי יֵשׁ לוֹ כָּבֵר בְּפִיָּה חֲסוּדָה וְנֶאֱהָ,
 אֵלֵא מָה הָיָה מִבְּקֵשׁ? כִּי סִקְחִים וּפְתָאִים בְּאֶחָד
 הָאֵמֵן יֵאֱמִינוּ לְדַבְּרֵיוֹ וְלִמְעֲשֵׂי גְבוּרָתוֹ נִסְלָאִים.
 שְׁחָקוּ הַשׁוֹמְעִים וְשָׁחַק הַגְּלִילִי רַב יָתֵר מִבְּלָם,
 טָסַח עַל שְׂכָם תִּבְרוּ וְאָמַר לוֹ: אֲדַרְבָּא, נְסוּ
 אִתְּם לְסַסֵּר מְעֲשִׂוֹת חֲמוּדוֹת וְנֶאֱוֹת קְמוּנֵי —

לְהוֹט אֲנִי אַחֲרֵי מַעֲשֵׂיֹת נְאוֹת וּתְבַרְכְּכֶם נַפְשֵׁי.
 עֲנֵה אִזּוֹ אֶחָד הַשּׁוֹמְעִים: לִי יֵשׁ אִמְנָם מַעֲשֵׂיהַ נְאֻדָּה.
 בְּלִבְכֶם הֵן לְשִׁמְעֵתֶם הַמַּעֲשֵׂה בְחֶסֶד סְפָרְנִי, מַעֲשֵׂה נִפְלְאָה,
 מְנַהֵג לֹא נוֹסֵף סְפוּרֵי וְדוֹמָה הוּא אֵלָיו בְּמִקְצֵת.

הָיָה בְּחֹר בְּעִירֵי, עוֹר בְּחִנּוֹת שֶׁל קַמַח.
 בְּחֹר צָנוּעַ וּבִישׁוֹן; וְאוֹלָם עַל קֵל הָאִסְסוֹת
 רָאָה רְאוּדוֹ, אִם רַק שָׁם עַל צִיּוֹן הַשְּׂיחָה נִסְבָּה,
 מְקַשֵּׁב בְּצִמָּא לְדַבְרֵי הַגּוֹאֵם מִסְתָּר וְנִיתוּ
 (תְּמִיד הַסְתָּתֵר בְּנִוִית בְּאֵילוֹ מִירָאָה לְלִכְלֹךְ
 בְּגֵרֵי הַבָּאִים בְּמַעֲלֵלוֹ מְאֻבְק־הַקַּמַח, וְאוֹלָם
 גַּם בִּימֵי שַׁבַּת וּמוֹעֵד, עַת לְבַשׁ מְלִבוּשִׁים נְקִיִּים
 סֹתֵר סְנָתוֹ לֹא עוֹבֵד, לֹא אֲדַע מִי נִטַע בְּלִבּוֹ
 אֲהַבָּה לְצִיּוֹן, מֵאֲבִיו הַמְלַמֵּד נְתִיתֶם בְּאֵבוֹ,
 קִבַּל מִמֶּנּוּ בִירוּשָׁה רַק תְּסַלִּין וְאַרְגּוֹ שֶׁל סְפָרִים,
 בָּם, אֲשַׁמֵּת שׁוֹמְרוֹן, וְ, אֲהַבְתִּי-צִיּוֹן וְ, מְלַחֲמוֹת הַיְהוּדִים,
 וּבִימֵי שַׁבַּת וּמוֹעֵד הַזֶּעַר עֲלֵיהֶם הַתַּעֲנַג.
 הֵן מִי יוֹדֵעַ? יֵשׁ אֲשֶׁר יִקְרָא אִישׁ סֵפֶר רַק אֶחָד
 קֵל יְמֵי חַיּוֹ וְתְמִיד בּוֹ יִמְצָא תְּחִשּׁוֹת וְנִצּוֹרוֹת
 יֵשׁ אֲשֶׁר אֵלֶּךְ מֵלֶ אֶחָד לְנִשְׁמָה הָעֶרְהַ יִבְיַע
 יוֹתֵר מִנְהָרוֹת וְנִמִּים לְלִקְבוֹת אֲמוּמִים, יִשְׁנִים,
 אוֹלָם, בְּאִמּוֹר, לֹא אֲנִי בְּבִטְחָה מִי נִטַע בְּלִבּוֹ
 אֲהַבְתִּי הַפְּלֵא לְצִיּוֹן, וְאִמְנָם מוֹסְלָאָה וְזָרָה
 הִוְתָּה אֲהַבְתוּ! וּבַעַל הַחִנּוֹת, בָּה עֶבֶד הַבְּחֹר,
 קַעֵם לֹא אַחַת וְשְׁתֵּים עַל עוֹזְרוֹ; לְקַאֲרָה, בַּר דַּעַת.

עובר נאמן וחרוץ ופרק יודע במסחר.
 דבריו יכלפף בדעת עם מוכרים וקונים, לא יבוז
 גם לעבודות הקשות, ואולם בו נכנסה קלפה:
 די רק, כי יבוא לעיר איזה מטיף לציון, והנה –
 איה הבחור? איננו! ואף כי הוא בישן מטבעו
 אך בלבב דופק ורועד הוא צר כבד על פתח המטיף,
 חוקר ודורש: מה חדש? ומתי יפתחו השערים?
 מה גם אם יבוא במקרה מארץ ישראל אורה,
 אז – הוי שלום, החנות! פאילו אין קונים ומוכרים,
 אין בעל בית ועסק, פאילו כבד בא המשיח?
 כן. ובבקר יום אחד נעלם הבחור. איהו?
 הלך לארץ ישראל. ביצר? הן סגורים השערים?
 אולם אין מקשין על אדם, שנכנסה קלפה לתוכו.
 היה בידו קצת כסף שאמר על יד בעבודה,
 חרף את נפשו ועבר גבול רוסיה ונכנס לסולין.
 שם אסרוהו וברח ואחרי טלטולים אין-קצה
 בא למריעסט. משתרע לפניו הים בהדרו,
 בא אל הנמל הבחור יום יום, עיניו רואות וכלות:
 שמה כמעט שוראנה, מאחרי צעיף הערפל,
 שמה במקום השמים וארץ ישקו, רובצת
 ארץ חמדתו לה יצרנ – והיא ככה קרובה ורחוקה:
 הזלכות אגיות, מספרות נתיבות לקנות פמים,
 אולי הן הזלכות גם שמה – ואולם השערים עוד סגורים...
 אזל בינתיים גם כספו. אז ינע ומצא עבודה
 קשה בנקל: לשעון גם לפרק אגיות המשא.

אוֹלָם הוּא שְׂמַח מְאֹד עַל כִּי נִקְרְתָה לּוֹ הַעֲבוּדָה
 דְּוָקָא בְּנִמְלָ: הוּא יָכַל לְרֹאוֹת אֶת הַיָּם בְּכָל רִנְעָה.
 יָכַל הוּא לְנַעֵץ מִבְּמִיּוֹ בְּמִרְחֵק הַעֲטוּף עָרְסָל.
 נַחֵשׁ וְחֹזֶה בְּדַמְיוֹן אֶת אֶרֶץ חֵלְוָמוֹ הַרְחֹקָה.
 פַּעַם, עַת מְעַן פְּחָמִים בְּאַחַת הַסְּסִינּוֹת הַגְּדוֹלוֹת
 נִצְנָצָה סְתָאוֹם מַחְשָׁבָה בְּמַחוּ: בְּמַחֲסֵן פְּחָמִים
 קָרַ לְהִתְבָּא, מִבְּלִי אֲשֶׁר תִּרְגִּישׁ בּוֹ עֵין בּוֹדֵקָת.
 וּמִנִּי אֲזוֹ כְּבָר לֹא הִרְפְּתָה מְגִהוֹ מַחְשַׁבְתּוֹ הַלְוִי.
 חֲבָה לְרִנְעֵה הַבְּשָׂרָה, עַת תִּסְלִיג אֲנִיָּה מִזְרָחָה.
 בְּלָכֶם הֵן שְׂמַעְתֶּם הַמַּעֲשֵׂה בְּחִסְדֵי מִסְרָג, אִיךְ פְּחָמִיּוֹ
 נִהְסְכוּ אֲצִלּוֹ לְזֹהֵב, וְאוֹלָם לְבַחֲוֹר שְׂלִנּוֹ
 יִקְרוּ מֵאֹז הַפְּחָמִים מְזֹהֵב, מִכָּל אוֹצְרוֹת חֲמָדָה,
 הִרְהַר בָּהֶם גַּם בְּעֲבָדוֹ וְגַם עַל מִשְׁכָּבוֹ בְּלִילָה,
 עַד כִּי הִשְׁעָה הַמְּקוֹה הַנִּיעָה: אֲנִיָּה שֶׁל מִשָּׂא
 הִלְכָה לְחוּסֵי מִצְרַיִם, אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל וְסוּרִיָּה.
 נִכְנַם בְּעַרְבֵי הַבַּחֲוֹר, שְׂעֵבֵד בְּטַעֲנִית הַסְּסִינָה,
 דֹם לְחִדְרֵי הַפְּחָמִים וְשָׂמָה הַסְּתַתֵּר עִם צְרוּרוֹ,
 לְחֵם בּוֹ צְרוּר וּנְבִינָה, גַם נִכְלֵ מִיָּם לְשִׁתְיָה,
 שְׂמַח כְּמוֹצֵא רֵב שְׂלֵל וַיִּשְׁפֹּךְ אֶת לְבָבוֹ בְּחִסְפָּה,
 אֵף כִּי זֶה כְּבָר לֹא הִתְפַּלֵּל וְחִסִּיד לֹא הָיָה מַעוּדוֹ
 וּבִאֲסֻלַּת הַמְּדוּרָה, בְּשִׁכְבוֹ עַל סִנֵּי הַפְּחָמִים
 וּמִזֶּם אֶת שִׁירֵי הַמַּעֲלוֹת יַחַד עִם שִׁירַת הַתְּקוּהָ,
 יַחַד עִם פְּסוּקִים מִצִּיּוֹן, הִלֵּא תִשְׂאֲלֵי לְשִׁלוֹם אֲסִירֵיךָ.
 הוֹמִים, מִשְׁכָּשְׁכִים גְּלִים, מִשְׁתַּקְשָׁקִים, הוֹלְמִים גְּלִילִים,
 גְּדוֹל שְׂאוּנָם פִּי שְׁבַע בַּחֲשָׁה, בְּתַתְּחִית הַסְּסִינָה.

אוֹלָם בְּנִילֵת הָעֵדָה קְלִמִּיטֵב מְנַיִנֹת הָעוֹלָם
 מִקְשִׁיב אֲלֵיהֶם הַבְּחֹר מְבַדִּירוֹת מִחִבּוֹאוֹ הָאֶסֶל,
 מִקְשִׁיב וְנִזְכָּר בְּלִוֵי קוֹרוֹתָיו הַנּוֹנֹת־נִשְׁנָבוֹת
 אָבִיו לוֹ עוֹד בְּיַלְדוּתוֹ סֵפֶר בְּרִנָּשׁ וְיִגוֹן.
 אוֹלֵי בְּנֵיבֵת הַמַּיִם הִלְזוּ לְאֶרֶץ תְּמֻדָּה
 הֶלֶךְ גַּם הוּא, גְּדוֹלֵה־שָׁרִים, בְּאוֹתָהּ נְתִיבֵת הַמַּיִם,
 זֶה הַמּוֹלִיקָה גַּם אוֹתוֹ, אֵת עוֹזֵר־הַחַנּוּת הַפְּשׁוּט
 אֵל הַמּוֹלֶדֶת הַפְּלֵאִית? וְרַעֲדַתְּרוּ תַחֲלִפְנֵי.
 עָבְרוּ כֹה יָמִים וְלֵילֹת, בִּינֵיהֶם הַבְּחֹר לֹא יִבְדִּיל,
 כִּי בְּמִחִבּוֹאוֹ שׁוֹרְרֵת עֲלֵמָה גַּם לֵילָה גַּם יוֹמָם.
 יִדְלִיק רַק גְּסֵרוֹר לְסַעֲמִים וְהַבֵּיט בְּמִוְרַה־הַשְּׁעוֹת,
 כֹּל עֲשָׂרִים שָׁעוֹת וְאַרְבַּע יָסְמֵן בְּלוֹחוֹ לְמַעַן
 יַעַת אֵת מִסְפַּר הַיָּמִים שָׁעֲבָרוּ, הוּא יָדַע, כִּי שְׂבַעָה
 יָמִים אוֹ שְׁמֹנֶה הַסְּפִינָה תַעֲשֶׂה בְּדֶרֶךְ עַד בּוֹאָה
 אֶרֶצְהַיִּשְׂרָאֵל, בְּלֵילָה יֵשׁ יֵצֵא מִסְתָּר מִחִבּוֹאוֹ,
 יִשְׂאֵף בְּצַמָּא הָאֲוִיר וּמֵלֵא אֵת כְּלָיו בַּמַּיִם,
 יִרְאֶה בְּכוֹכֵב מְהַבֵּב וְטַבֵּל מְבַטֵּל בְּנֵלִים,
 אֵךְ לֹא יִתְמַהֵמָה וְשֹׁנֵית אֵל בְּלֵאוֹ יִמְהַר מִיִּרְאָה
 פֶּן יִמְצָאוּהוּ וְנִתְפַס וְהוֹשֵׁב בְּבוֹחַ עַל עַקְבוֹתָיו,
 עָבְרוּ כֹה יָמִים וְלֵילֹת וְחֻלֵּשׁ הַבְּחֹר וְהַתּוֹרִיר,
 אֵךְ עַל חוֹרוֹנוֹ הָאֶסֶלִּיהַ אֲבָקַת הַפֶּחֶם הַשְּׁחוֹרָה,
 זֶה אֲשֶׁר עֲטָסָה אֵת פָּנָיו וּבִגְדָיו בְּשִׁכְבָּה לֹא יִקָּה,
 חֻשֶׁה מְשֻׁחָר תְּאָרוֹ, רַק הַעֵינַיִם בֵּיתֵר אֵשׁ יִקְרוּ,
 עַד כִּי לוֹ אִישׁ אוֹתוֹ רְאָה וְנִבְהַל וּבָרַח עַל גִּשְׁשׁוֹ.
 עָבְרוּ כֹה יָמִים וְלֵילֹת וּדְאָנָה הַתְּנַבָּה לְקָבוֹ:

הנה כבר קרוב המועד, בו תזוה את ארץ חלומי,
אף האם תזכה לדרוך על אדמתה? הן הסקרו שומרים.
הפרד יסרירי בין אם ובין בנה, נפשו כלתה אליה.
הנה כבר בא יום הישמיני – החוף גם מרחוק לא נראה,
עבר כבר גם יום התשיעי – מסקיב רק מדבר המים.
נבוך הבחור ויתרד מאד: אולי נרדם וישן
עת האניה הגיעה לחופה של ים או תיפה?
אולי כבר עברה הספינה מגבולות הארץ והלאה?
אולם לב נבר לבחור ורוחו עליהו לא נפל,
האיר שעונו בגסרור ונרא, כי השעיה שעת בקר;
החליט לשפב ולנוח ולהחליף את לחו בשנה
עד כי הלילה יגיע: אז יצא מסתרו למעלה,
יגיש אל חסם הספינה במקום שם גערמים חבלים,
שמה יסתתר וצפה, והיה כי יראה אור קרוב,
סימן לקרבת החוף, והתגפל המימה ושחה
עד כי יגיע לחוף – הוא יודע לשחות בהלכה –
כה גמר אמר ושנית בטחונו לו שב ואמונו.
גם זו למזכהו! אז חשב: הן רחוק מנמל לא תשיג
אותו עין צופה ובדרך, החוסם השביל למולדת.
נסקה החלמית האמין על לבו מרנע ושלקה,
שכב על מצע הסחם ונרדם נרנע באבן
ובהקיצו כבר היה ליל אפל, ליל סוף חדש סיון.
רעננה אותו השנה, החלימה את גוו העיף,
קם, סעד לבו בשארית הלחם ושגרי הגבינה,
אז מנמלא האפל ועלה לחסם הספינה.

בין החקלים תר מחבוא לו, נעין מבטו במרחק,
 דסק לבבו משמחה, כי נצנצו אורים לנדרו,
 ירחקו פעם, ופעם הם יקרבו שנית לעיניו.
 הבין, כי שטה הספינה לארץ החוף, בקרבתי,
 נשל געליו ופשט את בנדיו ושמים בצרורו,
 שם את הצרור על השכם והדקו לנבו בתכלי,
 חפה לרגע, עת תקרב הספינה לאורים עוד יותר,
 קפיץ, התנפל המימה מבלי אישר עין תראנו,
 רק הפוכבים ראוהו מפרומי שמים אפלים,
 ראו, איך נאבק עם גלים, גלגלי הספינה הרתיחום,
 ראו איך שרה עם גלים הנודד השב למכורתו,
 קשרו לו כתרים של זהב בקצה הפסח ההומה,
 לו את הדרך האירו, עד בא למחוז הסצו בעמל,
 עלה לחוף וינער מנוסו רסיסי המים,
 היה הליכה ליל חם והשתיה השיבה את נפשו,
 שטסו הגלים מפניו ונוו את שכבת הסיה,
 הרגיש את עצמו כמחדש, במטהר מחלאת הגלות,
 התיר מנבו את צורו, שנרטב רק קמעא במים,
 לבש את בגדו ונעל געליו וסקר מסביב:
 איפה הוא נמצא? בסוריה? או אוילי הספינה—מי ידע?
 נעכבה הרבה בדרך ורק למצרים הגיעה?
 הביט הבחור לשחקים הזרועים פוכבים ושחק;
 אוילי באמת על אדמת מצרים פעת עומדות רגליו?
 ראה לפתאום את עצמו פאחד מיוצא-מצרים...
 בקיעת הים... עמוד איש... עמוד עגן... המדבר הנדול...

נדפסה מחיצת העתים, ועבר והנה נשקו...
 ישוב על אבן והלם עד ששקעו, יגע, בתגומה,
 וכשהתעורר פבר פבו כוכבים והחור השחק,
 נשא הפחור את הנליו וילך... האם אל המדבר
 דרכו תוכלו, או אוילי אל הנלי הלבנון יגיע?
 אוכלם לא הרפה להרהר... רק הלך, ורוח הפקר
 ספוג ריחות בשם וצנה השיב את נפשו הנכונה,
 הלך בשעה ושמים וירא פצה גדולה לפניו,
 רובצות בה חיות מזרות ושערן המרפוש מסמר,
 דומות לסרות, אף גדולות רב יתר ומראן מה פרא.
 חשב לרגע, פי אלה הם סופי היאור של מצרים,
 בהמות הזכורות באיב, ואוילי הנליוס בעצמו
 זרם לא הרחק... ויוסף ללכת והנה לפניו
 יער. השחר פבר הפו צמרות העצים הגבוהים
 ובשירת פקר עלתה כנפירינגים השתסכו,
 אף ומיר צפרים ביער את לב בחורנו לא עודה,
 היה לו עתה הושמא לקרי ויהיה בטוח
 פי לא אדמת ישראל צועד הוא עתה יגע:
 קרא בספרים, פי אין פבר בארין ישראל יערים,
 אף הנה בלה היער. שדות חטים מבהיקים פמרחב,
 חלקם פבר קצור וחלקם עוד ערוי פזהב השפלים,
 נוצצים, נוגהים משפלים, ואף פי השעה מוקדמת
 אוכלם פבר מלאו השדות קול חיים ותרועת עבודה:
 קוצרים מאלמים אלמים, צחוק, רנה וצלצול מזלים,
 פסע הפחור לאטו וירא בני עם זר לפניו

שְׁוֹסֵי הַפְּנִים, חֲסוּנִים, וּבְדַבְרָם—בְּמַנְסְרִים בְּגֵרוֹנָם.
 הַאֲמִין, כִּי בָא לְקַבֵּר מִצְרֵי אוֹ סוּרֵי, אֲךָ הִנֵּה לְאֹזְנֵי
 פִּתְאוֹם מְקַבְּצָה שֶׁל עוֹבְדִים הַנִּיעַ צְלִיל יָקָר, צְלִיל עֲבָרֵי.
 מֵהָר וַיֵּשׁ לְמַדְבָּרִים— בַּחוּרִים בְּדַמּוֹתוֹ קְצֵלְמוֹ
 טוֹעֲנִים תְּבוּאָה בְּקִרוֹנוֹת וּמְזֻזִים בְּצַחוֹק אִישׁ אֶת אָחִיו.
 מִי מֵהֶם לְבוֹשׁ עוֹד חוֹלְצָה שֶׁהֵבִיא, כְּנִרְאָה, מְרוֹסְיָה,
 מִי מֵהֶם עוֹנֵד לְרֵאשׁוֹ עוֹד כּוֹבֵעַ סְטוּדֵנְטִים מִמַּעַד,
 אוֹלָם בָּבֶר מִישָׁהוּ—רֵאשׁוֹ מְכַסֶּה מִמַּפְחַת לְבָנָה
 יוֹרְדָה עַל פְּתָסָיו וּפְתִיל שְׁחֹר, עֵבֶה, יְהִדְקָה לְרֵאשׁוֹ:
 בְּדוּי! אֲךָ עֲדִים מִשְׁקָפָיו, כִּי סוֹעַל יְהוּדֵי הַנְּהוּ.
 גִּדְהֵם הַבְּחוּר וּשְׂאֵלָם: הַגִּידוּ בְּמַטּוֹתָ לִי, אֵיפֹה
 נִמְצָא אֲנִכִּי? בְּלוֹמַר: מַה שֵּׁם מְקוֹם זֶה? וַיִּסְתַּכְּלוּ
 בּוֹ הַבְּחוּרִים בְּתַמְיָה: הֵאֵם אֶת הַדְּרָה לֹא תִפִּיר?
 אֵין זֹאת, כִּי חֲדָשׁ הִנֵּךְ וְשִׁלּוֹם עֲלֵיכֶם, רַבִּי הַכֶּרֶז!
 מַה שְּׂמָה נִשְׁמַע בְּגוֹלְתָּה? וַיִּבַּט הַבְּחוּר מִסְבִּיב
 גִּרְעֵשׁ מִשְׁמַחָה נִסְלָאָה, עַד גִּטְלֵי מִמֶּנּוּ הִדְבּוּר,
 הַבִּין רַק הַבִּין, כִּי אֶתְמוּלֵי, עַת שְׁקַע בְּשִׁנְתוֹ הַבְּבֵרָה
 נִגְשָׁה הַסְּפִינָה לְיָפוֹ וַתִּסְלַג מִשָּׁם שְׁעָה קָלָה
 לְסַנֵּי הַקִּיצוֹ מִשְׁנֵתוֹ... בִּינְתִים וְהִרְבֵּה יָדִים
 נִסְרְשׁוּ אֲלָיו וְלָחֲצוּ יָדוֹ בְּשִׁלּוֹם עֲלֵיכֶם.
 אוֹלָם הַבְּחוּר בְּשִׁפּוֹר רַק הֵבִיט מִסְבִּיבוֹ וּמִלְמֵל,
 צַחוֹק וְלֹא צַחוֹק, בְּכִרְלֵא־כְכִי בְּקוֹלוֹ הֶרְסוּקִי, הִרְוַעַד:
 אֲרֵץ יִשְׂרָאֵל? הַדְּרָה? הַאֲמַת זֹאת? אֲרֵץ יִשְׂרָאֵל?
 דָּמָם הָעוֹבְדִים הַתְּפִלָּאוֹ לְמִרְאָה שֶׁכְּרוֹנוֹ הַמּוֹזָר,
 רַק עַת מִגִּילּוֹ הַסּוֹעַר הַתְּפִכָּה מַעַט, לָמוֹ סִפֵּר

מעשה יציאת מצרים. ויצחקו כלם בשמעם
 איך היו מריאי חדרה לסוסי הגילוס בעיניו.
 אף גם במרירות לנגנו על עצמת שמתו למראה
 שדמות ישראל הללו: בן, שדמות ישראל הן אלה.
 אוכלם מי חרש השדות, מי זרעם ומי יקצרומו?
 חרש חרשם ישמעאל, הוא זרעם והוא גם הקוצר.
 אלא לתשעה בגרהגר יצרה יהודי למנו...
 ככה במרירות לנגנו על גיל האורח התמים,
 אף בהביטם אל פניו חיש עצרו את לענם מיראת
 רוממות פלאית, ושנית, באילו לא שמע קטרונם,
 קטועות ומלמל בנדהם: ארץ-ישראל? האמנם?
 צנה יגע לארץ, גבוה משפעת הנשות.
 רכה שבלת בסיחו ולעסה בדממה בלי הוציא
 הנה משפתי, רק החליק את אדמת מושבו בדממה,
 החליק עפר האדמה מבין לשבלים הפזורות...
 אוכלם באותו יום גופו, עוד טרם מדרפו ינות,
 אחו בבר קלשון בנדי, בעזרו לרעיו בעבדם,
 מלא ענלה בעמיר והוביל התבואה לגרן.

ג.

מקסה הספינה נטרונקן, רק עמד נוסע יחיד
 בעל הקרחה הנמוך עם עיני היגון החרות,
 כפוף למשען ויבט באשים ההולכות וקבות,
 הולכות ונזות באפל, הוא חשב: בן נצנין באפל,
 נצנין וקבה באפל באזמיר זו גוסה לסנים

פוֹכֵב שְׁדֵרֶךְ מִעֵקֶב וַיֵּצֵא לְקָבוֹת לְרִבְבוֹת.
 שִׁבְתִּי אֲבִיז פֶּמָה לְקָבוֹת הַצֵּת וַתְּשׁוּרֶף לְאֶפֶר...
 נִסּוּר הָאֶפֶר... אִיְהוֹ? הַרְשֵׁן אֶת קִרְקַע הָאוֹמָה?
 כִּמָּה שׁוֹשְׁנִים הַצְמַחֶתָּ בְּמִדְבַר הַגְּלוֹת הַגּוֹרָא.
 נִהְסְכוּ כָלֶם לְלַעֲנָה בְּטָרֶם עוֹד פִּתְחוּ נְבִיעֵיהֶם...
 שׁוּמֶם עוֹד מִבְּרֵאשִׁינָה נִהְפֶּף הַיְשִׁימוֹן הַגּוֹרָא...

נַעֲלָמָה אִזְמִיר בְּמִרְחָק עִם רִבְבוֹת אֶלְפֵי אִשְׁיָה.
 צִמֵּק הַלְיָלָה וּבְאֵילוֹ לְרוֹחָה הַיָּם נָשֵׁם פִּתְאֵם
 אַחֲרֵי הַתְּרַחֲקוֹ מַחוּסוֹ, מִקְרִבֶת אֲדָמָה-צָרְתוֹ.
 זוֹ אֲשֶׁר גְּבוּלוֹת הַצִּיָּבָה לְסַעֲרַת אוֹנִיו הַנְּצָחִים.
 כִּיזֶן שֶׁנְּבוּלָיו לֹא רָאָה, שׁוֹב רָאָה אֶת עֲצָמוֹ אִי־סוֹפִי.
 שׁוֹב בְּהִזְוֵת הָאִין־סוֹף כַּחֲתוּיו הַגָּמִים נַעֲרוּ,
 גָּדְלוּ וְעֲצָמוּ וְשָׂרוּ, וּבְשִׁיר הַתַּעֲלוּמוֹת הַגִּשְׁוֹב
 נִרְכָּם וּפְרָכָם הָאִין־סוֹף, גִּתְיָה הָאִין נְחִי...
 דָּם הַגּוֹסֵעַ הַבוֹדֵד הַקָּשִׁיב לְנֵהֶם הַגְּלִים,
 הַרְהַר: הַזְוֹת, הַזְוֹת... אֵף הֵן גַּם תּוֹלְדָנָה הַמְּצִיאֹת,
 הֵן שְׁתַּדְּלָקְנָה הָאוֹרִים לְהָאִיר הַשְּׁבִיל לְמַטְרָה,
 הֵן שְׁתַּרְתַּקְנָה הַקְּרוֹב אֵף גַּם אֶת הַרְחוֹק תַּקְרִבָּנָה
 וּמְנִי סִלְעִים חֲרָרִים תּוֹלְנָה הַמִּים הַחַיִּים...

רוּחַ הַתְּחִילָה מִנְשֻׁבָּה וְדִרְדְּרָה בְּנִסֵּי מַעֲלֵלוֹ,
 גָּאוּ מִשְׁבָּרִים וְרָמוּ וּרְסִיסִים הַצְּלִיסוּ עַל פְּנֵיו,
 אֵף כֶּם לֹא הַרְגִּישׁ וְהוֹסִיף לְגוֹלֵל אֶת פִּקְעַת הַרְהוּרִיו:
 תְּגוּמַת קִסְאוֹן בְּלִי תְּגוּדָה בְּאֶפֶס תּוֹחֶלֶת וְחֻזוֹן

סופת חלומות משפירים – ומר ורב-תוּנה סתרוֹגם –
 מה מהם עדיף? הן אוֹלֵי מבֹלֵי החלומות המשפירים
 זה מכִּבֵּר הִתְהָה האומה נרדמת וישנה המות...
 או אוֹלֵי היא כִּבֵּר ישנה המות? וְכֵל פְּרִפּוּרִיהָ
 הם לא פְּרִפּוּסֵי הַיָּשׁוּן, השואף בְּסִבָּה החלומות
 כִּבֵּלֵי הַתְּנוּמָה לְנִתְק וּלְבַקֵּר יוֹם חֲדָשׁ הַתְּעוֹרָר.
 כִּי אִם וְעוֹזְעִים אֲחֵרוֹנִים, שְׁאֵרִית וְעוֹזְעֵי הַגְּסִיסָה,
 עוֹד אֲכֵר בּוֹדֵד מְרֻטָּט, אֵף קָר כִּבֵּר הַלֵּכֵב וְאַלֵּם?

מָחָה מִפְּנֵי רְסִיסֵי הַגֵּל שֶׁהַתְּנַפֵּץ לְמַכְסָה,
 צָחֵק צָחוּק עָצוּב וּמְלַמֵּל לְנִפְשׁוֹ: אֵיךְ אָמַר הַבְּחוֹר?
 דֶּרֶךְ נַעֲלָמָה מוֹבִילָה מִכֵּל לֵב יְהוּדֵי לְצִיּוֹן...
 דֶּרֶךְ הַתְּתוֹר וְדֶרֶךְ פְּחָמִים וְעוֹד פְּמָה דְּרָכִים,
 אֵף עַל פִּי כֵּן דֶּרְכֵי צִיּוֹן מַה שׁוֹמְמוֹת הֵן וְאַבְלֹת...

הוֹרִיד אֶת לֵאשׁוֹ לְמִטָּה וּבַחֲשׂוֹכֵת הַיָּם הָרוֹתֵחַ
 כְּבִשׁ אֶת עֵינָיו הַנוֹנֹת, בְּנִבְכֵי הָאֶסֶל הַהוֹמָה,
 גִּלִּים לְגִלִּים עַל גִּלִּים וּבְרַעַשׁ מִשְׁבָּרִים נִשְׁבָּרִים,
 תְּהוֹמוֹת נִסְעָרִים נִסְעָרִים וּבוֹלְעִים אֶת רִכְסֵי הַפְּסָף,
 אוֹלָם מֵאֶסֶל הַתְּהוֹמוֹת, עֲנוּדֵי עֲטָרֵת מוֹהֲרָת,
 שְׁנִית הַגִּלִּים מִתְעַלִּים וּמְזוֹנְקִים מִשְׁבָּרִים בְּהָרִים.
 אֵין זֹאת, כִּי עָצוּם הַנְּהוֹשֵׁל וְרַב־תְּאֵילֵי הַיָּם הַסְּעָרָה
 אִם בְּמָקוֹם כֵּל גַּל מְנַפֵּץ טוֹר גִּלִּים חֲדָשִׁים מִסְּתַעֵר;
 אֵין זֹאת כִּי עֵמֶק בְּנִפְשׁ הַמִּיּוֹנוֹת הַפְּלֵא מְעָרִים
 אִם עוֹד לֹא עֵיפָה הַנְּשָׁמָה לְאַחַר אֲכוּבוֹת לְרִכְבוֹת

טוה וְשׁוֹר מְחַדֵּשׁ אֶת חוּט הַחֲלוּמוֹת הַנִּתְקָן
 אֲבֵן יֵשׁ אַחֲרֵית לְתַקְנָה הַנּוֹבֵלָה וְשֵׁנִית פּוֹרְחַת.
 תְּקוּת הָרָז הַנִּעְלָמָה, שְׁנֵם בְּהַשְׁרָפָה לְאֶסֶר
 פִּתְאוּם תִּתְלַקַּח מֵאֶסְרָה וְנִעוּרִים רַעֲנָנִים תַּחֲדֵּשׁ...

כֹּה הִרְהַר דָּם הַנּוֹסֵעַ הַעֲנוּם הַרְהוּרֵי חֲלִיסוֹת.
 נְחֹשֶׁל לְפִתְאוּם הַנִּיעַ הַסְּסִינָה בְּכַח לֹא צְפוּי,
 מְעַדוֹ רִנְלִיו מֵעֵצִם הַדְּחִיפָה וַיְמוֹט וַיִּפֹּל
 עַל הַתְּכָלִים מִתַּחַת וּבְאֶשֶׁר נָפֵל שָׁם שָׁכַב.
 הַלִּיט אֶת רֵאשׁוֹ וְרַבּוֹ בְּנִלְיָמָה הַחֲמָה, הִרְחֲבָה,
 סִתְרָה הִיא לוֹ מִהַרוּחַ, וַיִּקְשָׁב מִבְּעֵדָה לְסַעְרָה,
 נִעְמָה לוֹ מִחֲבִיוֹנוֹ וַיִּשְׁקַע בְּשֵׁנָה עֲרָבָה.
 זֹאת לֹא הִסְעָרָה נוֹהֶמֶת, לֹא נָלִים מִחֲלִבְטִים, מִתַּחֲבָטִים.
 זֹאת הִיא מְנַנִּינַת קָלִי זְמַר, קוֹל הַמִּית בְּנוֹרוֹת וּנְבָלִים
 רוֹעֵד, מִשְׁתַּפֵּךְ בְּאֹיִר מִמְּאוֹת הַסְּסִינּוֹת הַקְּלוֹת,
 נוֹשָׂאוֹת אֶת שְׁבִיר־הַנּוֹלָה אֶל חוּפֵי מוֹלְרֵת מְצַפָּה.
 טָסוֹת הַסְּסִינּוֹת נִעְלָסוֹת מִחִשְׁבַת הַלִּילָה לְיִשְׁחַר,
 עֲמוּד אֵשׁ יִנְחֵם בְּדַרְךָ, מִסִּינִי עֲלִיהֶן יוֹפִיעַ...
 הִרְחַק הָהָר בְּלוֹ עֶשֶׂן, נֶאֱסַד עַרְפֵּל וְלֵהַב,
 קוֹלוֹת וּבְרָקִים וְעָנָן וְקוֹל שׁוֹפָר חֹזֵק בְּרַעוּ...

רחובות, תרפ"ג.

איך נשתנה מזלו של הקפיטן לולי והור.

(ספור).

הקפיטן לולי והור בא אל משרדו באחור של חצי שעה, כרגיל. רשות זו של אחור היתה אחד התחומים הקטנים שקמו והתצבו מאליהם בינו - האנגלי, הפקיד ממדרגה א' - וקמץ הפקידים הנמוכים, יהודים וערבים - מתורגמנים, לבלדים ונערות הפורטות על מכונות-כתיבה - שעמדו תחת פקודתו.

היו תחומים רבים, דקים, אבל מסוימים. נעים היה לו להרגיש בהם וגם לנרדם לאחרים שירגישו את זה.

השם בלכר - Whurr - אפילו לא כל אנגלי ידע איך לכתבו, את השם הזה. אך לכל און אנגליית שקלמה אותו היה ברור מיד, כי מצאו ממעמקי אנגליה ונשאו הוא בודאי אדם בריטי קרוץ מ, חמר עתיק. לו נופו היה ידוע רק זה שמשפחתו יושבת בלונדון מזה דורות, וכי והור הראשון, אשר זכרו חי עדיין בבית, סבו של אביו, בול והור, היה בורסקי, בעל בית מלאכה ברחוב קילבורן, לא רחוק ממידה ויל.

בניו וניניו אחריו היו בורסקים וכלם דבקים באותו המקום ומעשה אבותיהם בידיהם. רק אביו של הקפיטן, שגם שמו היה לולי והור, נטה מהדרך הכבושה, התקרב לחברת משחקים בקלפים ומוזיקה-שטרות עד שנפל בידי המשפט ונדון למאסר לשנתיים. בצאתו מבית הכלא ראה לפניו רק מצא אחד: להתגרב לצבא אשר בהודו. במשך הזמן עבר מעבודת הצבא לעבודה במשטרה והצליח יותר מכל הבורסקים הישירים לבית והור, אשר קדמו לו. וגם נכסים השאיר אחריו - בית שערכו יותר מאלפים פונט, המכנים לו, ללולי הבן, שכר-דירה הגון.

העבר נע ונד בראשו של הקפיטן והור כערפל בקר דק, שט ברשות עצמו אנה ואנה, מצא את מחו בקול אושה קל ונעים - והשכל הפכת, שכל-היום, לא השניח כלל בצללי העבר, כבר התחיל פונה אותה שעה לעבודה המשרדית הרגילה. הקפיטן שקע מתוך הגאה בכסאו הרך, העגול, המצופה שעונית חומה-אדמרת, הכסא קבלו אל חיקו ברצון, כדרכו, ומיד התקין עבורו נמה רחבה, נמישה, הדומה לקערה גדולה, בדיוק כזו שעשה לו אתמול ושלשם ולפני שנה - באותו מקום ובאותה מדה.

בשעה שהקפיטן והור הדליק את מקטרתו עברו עיניו בלטיפה על צרור הנירות שהוכנו כבר בשבילו על השלחן – עתוני שלשם, עבריים וערביים, עם תרגומי הקטעים שצוה לעשות, ועתוני אתמול, עם רשימת תכנם הקצרה באנגלית. הוא צלצל.

הופיע נער ערבי בן שתיים-עשרה – שלש-עשרה, לבוש בגדי כקי, כחיל קטן, ומעילו מקושט בכפתורי-נחשת מתנוצצים.

– אמור למר ג'ורג' אבו-עיסה, שאני מחכה לו!

נכנס צעיר בעל קומה נבונה מעט מבינונית, דק, רזה, עינים לו גדולות, שחורות, מזרחיות-עצובות; עניבת צוארו הירוקה מבהיקה; בלולאת מעילו, העשוי ממשי נלום בהיר, נתונה שושנה קסנה, חורת. הוא השתחזה בנמישות, ברנש, והצטחק בשניו ועיניו הצטחקות סקיד מסור, המברך את אדוניו ומשתוקק לשרתו.

הקפיטן והור עיין בעתונים הערביים אשר לפניו. לא קשה היה לו להבריד ביניהם אפילו מרחוק – על פי צורת השם והגודל הכירם. ומכיון שהיה לנגד עיניו קצור תכנם באנגלית, וגם השמות הערביים של המאמרים בכתב לטיני, לא יכול למנוע מעצמו את הענג לכטא מלים אהדות בערבית. הוא קרא אותן בקול – באותו קול משונה, מחונק, הרניל אצל אנלי בשעה שהוא מדבר בשפה זרה – כאלו מלאו פיו בחצץ – ורק אחר זה חזר עליהם באנגלית, בקולו הטבעי, בהברתו הלונדונית, הברת הקיקי.

פניו הצנומים, קלי התנועה של אבו-עיסה, שבביתו קרא תמיד לאדונו בריא-הבשר, חנזיר קאתי (חזירי) או, איננליו תנזירי (האנגלי החזיר) וברח את בני ביתו בחקיי מבטאו הערבי, הביעו עתה חיוך מתוק ופיו השמיע אותה המחמאה שהיה משמיעה בכל עת-כשר – פעמים או שלש פעמים בשבוע:

– אה, הלא הוא קורא ערבית באפן מצוין, אדוני!

– האמנם? – היה פולט הקפיטן והור בהטעמה שהיה בה משום דו-משמעות:

סמק לנלוג, סמק שביעות רצון.

אולם, דבר אחר הוברר מכבר לאבו-עיסה והוא שהמחמאות האלה אינן מזיקות לו – ועל כן לא נתן להטעות את עצמו על ידי נחוך מלנלג ותנועת שפתים מתעקמות. הקפיטן והור הוסיף להסתכל בעתון הערבי. פניו היו מרכויים. הוא התאמץ להכיר אותיות בודדות בתוך קליעת הקוים והעגולים והנקרות שבהתמונות היו למלה אחת. דבר זה לא היה מן הקלים אפילו לו, שקנה לו שם של יודע לשונות המזרח – מימי ילדותו נשתמרה במוחו ערבוביה של בטויים וגם משפטים שלמים בנללים ומללים – לאביו היתה משרה גם כסינפור ושמש בה שלש שנים. וגם בערבית כבר למד הקפיטן

לדעת את האותיות בשעה שהן היו מוברלות, כל אחד לחוד, כמו בספר האלף-בית שלו. אך בהתלכדן לנוש אחד, בהבלען זו בתוך זו, באפן שלא נשארו מהן כי אם זנבות קטנים, שאי אפשר היה להניד בבירור למי זנב זה – לאות זו או לרעותה – ואליהן נלוו נקודות, שהיו כמו כל הנקודות בעולם, ורק שעמדו פעם מעל לנוש הקלוע ופעם מתחת לו – או נשמטו ממנו בהחלט עד שהתיאש מתפסן.

ללמוד העברית התמסר הקפיטן והור פחות לאין ערך, אך בפרט אחד בכרה על הערבית: כל אות שמה סדות בינה לבין שכנתה, עמדה ברשות עצמה, היתה ניכרת בנקל. עיניו היו נחות מדי הביטן על הכתב העברי: קיים ישרים, ברורים, במוחים; כל אות כאבן מסותתת היטב ונתונה בתוך חומה מאצקה – מרובעת, נבדלת – ועל כן קשורה בקשר אמיץ אל שאר האבנים ומסוגלה לשאת את משקל הבנין כלו. הן הזכירו לו את אבני הכתל המערבי, אבני היסוד של חומת העיר העתיקה ובתי זמננו – תבות האבנים.

ככה הם שני העמים, האין זאתי – עבר בראשו רעיון בעלמא – מחו היה רניל למשחק של השואות ולשון נופל על לשון.

הקפיטן לילי והור הצטין בין חבריו האנגלים, סקידי ממשלה בינוניים, בזה שהיה בעד, רעיונותי, המצאות שכליות, שהפיקו ברק של חדוד ולפעמים גם של מחשבה מקורית קטנה. ואם כי היתה בה שטחיות ואי זריוות למדי – ביניעת מחו זו – בכל זאת החשיבהו מאד בחוגי הפקידות בירושלים, וגם היו לו פטרונים נבדלים בלונדון, אשר להם מסר באפן פרטי ידיעות על הנעשה בארץ. אך יותר מכלם החשיב את עצמו הוא נופו. לעולם לא נפל ברוחו. יום יום רקם רקמת תחבולות דקה וערומה, והכין כמה הזדמנויות להצטין בעיני אלה שחסה בצלם, ולטפס עוד מדרגה אחת מעלה – ולאט לאט פנה לו דרך קדימה. לא מעט עזר לו בזה גם מנהגו שלא להגיד את אשר עם לבו ואשר היה רוצה להגיד, אלא דוקא את ההיפך מזה.

ככה עשה בהיותו ילד בלונדון – לשם הענג שהסב לו דבר זה, ובהיותו סקידי בירושלים – לשם התועלת הרבה שמצא בזה.

על כן פלט גם עתה כבדרך אגב:

– הכתב הערבי יפה כנייטטה אמנותית, והאותיות העבריות – ארגונים, תבות נסות, בלי טעם, כבתים ממש, אשר היהודים בונים להם פה – ומשחיתים פני העיר הקדושה... נועל נפש להביט עליהם.

שנדים שחו אל הנירות. ראש האחד סגלגל, פניו בעלי השפם הדק, השחור, מארכים מאד וצרים מאד, פנים צהבהבים-כהים וכבויים, בשעה שאין בהם תנועה, המרמזים על קלקול נועי של כתה קטנה ורמוסה, המתבשלת בחלכה מזה דורות,

ובולצ'ת ובחשית בלי הפסק את מעט הרים הישן, המשחת אשר ליה – פניו הטפוסיים של ערבי-נוצרי מנוצרי ארץ-ישראל. זה היה צעיר כבן שלשים. וסמוך לו, בנגוד חריף אליו, הזוהר ראשו האדום, הנדול ועגול, של האנגלי; שערות אש קלויות; כתמי סנל על הלחיים הרחבות, הבשרניות; חטם חכלילי, המתגודף בברק כחלחל, חטם בריא, תוקע; שפם עבה, מסתמר, קלוי אף הוא, אם כי התחילה כבר לזרוק בו השיבה. גם לעיניו העגולות, הבולטות קצת יותר מדי, ברק אדמדם.

נדמה ממנו – לנבי ראשו הסחוט של אבר-עיסה – רעננות של רוח השדה וריאות בריאות, של קיבה בריאה ושנים נקיות, וגם צלילות של מח ישר, ערום ועושה בחשבון.

– מה כתוב שם על דבר המכירה בפומבי? – שאל הקפיטן והור.

אבר-עיסה באר:

– מכתב אל המערכת, שכתב אחד... וחתם: עובר ארחי.

– מסתיר את שמו?

– כן, בלי שם.

– וגם אתה אינך יודע מי הוא זה?

– איך אוכל לדעת?... כלומר, אני יכול להודע. ממני אין מסתירים – אני יכול

להודע הכל. אם אדוני רוצה אודיעהו מחר.

– מוכן שאני רוצה. עלינו לדעת הכל. הלא זהו כל ה *raison d'être* שלנו –

הבהיק בשני הקפיטן והור.

אבר-עיסה עיין בעתון ותרנם לאנגלית:

– הוא כותב, איפוא: הלכתי ברחוב וראיתי בהתאסף המון אנשים שמראיהם

כמראה הבולשביקים, ואחד מהם הדומה ליהודי רוסי או פולני, עומד וקורא דבר מה

בקול והברה כאלה שגם האנגלים וגם האזרחים לא היו מסוגלים לקלוט מלה מכל

קריאותיו, ורק המון הזרים, שהתאספו מסביבו, הבינו אותו, כנראה, באופן מצוין, והשתתפו

בשקדה בקניות. שאלתי: מי הוא זה? אמרו לי: זהו המכריו הממשלתי, חיים מגדלמן!

והגה אני שואל את הממשלה: האמנם אין למצא מבין התושבים אנשים המוכשרים להיות

מכרזים ממשלתיים? האמנם מן ההכרח הוא שכל המשרות הממשלתיות האחריות

תמסרנה בידי זרים, שאין איש מסוגל להבין את דבורם?

– כן, זאת נכנים, – והקפיטן והור סמן את המקום בעתון.

תפקידו היה להשגיח על העתונות המקומית. הוא היה נוחן לתרגם את המאמרים

שדה בהם ענין, והיה שולח חמר זה לכל המחלקות בשביל הפקידים הנבזים, למען

ידעו, ואולם, בעבודת הברירה הזאת, הבלתי-קבועה, המשרדית והעשויה כאלו לשם

ידעות סתם, הבנים הקפיטן והור מהלך משלו, שיטה שלמה, שמצאה חן רב בעיני

העומדים ממעל לו. והשיטה היתה פשוטה למאד: הוא היה מוציא מעתוני הערכים את הכתוב בהם נגד היהודים, או נגד השלמונות האנגלים, במדה שאליה מצדדים בזכות היהודים, דולג על כל זה שהיה מכון נגד האנגלים בכלל או נגד הגזרים, וכמו כן, על הידיעות בדבר מריבות הערכים ביניהם לבין עצמם – מתוך חשש של החלשת הרשם. והרושם היה צריך להיות, שהערבים כלם עומדים כקיר ברזל, מוחים בקול גדול יומם וליילה נגד, ההברחה, התרגשותם אינה פוסקת אף לרגע, וזה עולה לאנגליה בהרבה מרחק והתאמצות, והעיקר, בהרבה כסף – לעצור מפרעות או גם ממרד.

הם נמרו לעיין בעתוני הערכים. אברעיסה לקח את צרור הגיירות בידו וקם ללכת. הקפיטן והור בקשהו לשלח אליו את זליקובסקי.

אל המשרד נכנס התורנמן העברי זליקובסקי – צעיר בעל קומה נמוכה, בהיר שער ולבן פנים, מנוצח היטב, על חטמו הדק רכוב פנסנה של זהב, הלוכו היה בלתי במוח, אך מתוך עיניו הציצה עקשנות. ובהתחלת דבורו נמנם:

– ביבקר טוב, אדוני

– בקר טוב, מר זליקובסקי! מה חדש לנו היום?

שניהם פנו אל העתונים העבריים.

– קרן קימת, – קרא הקפיטן והור בעברית כאשר קרא מקודם בערבית. –

וזהו הקפה היהודית הלאומית? אין זה חדש. ופה: עירית ירושלים – מה כתוב?

– כיכי כי היהודים רוב ממוחלט בירושלים ואין להם באות-כח נכונה... ולמה

עורכים בחירות?

– טוב, ומה זה: יד מי באמצע?

– זה על אודות התעמולה בין הערכים – שהוא באה מבחוק, ושהפקידות

הבריטית בארץ מנהלת אינמרינה בלתי ישרה כנגד עיקרי המנדט.

– טוב מאוד, – העיר הקפיטן והור בקרירות.

הוא סקר את היהודי בעינים בוחנות ולא יכל להחליט בנפשו אם הלה אומר

מה שאומר מתוך שמחה וחוצפה או מתוך תמימות, בלי הבנה ובלי כל יחס וענין.

אולם, פני זליקובסקי היו כעת שלווים, היה שלו גם דיבורו – כבר הלשון פר ממנו

לרגע – והשלוה הזאת נחה עליו כמסוה – אי-אפשר היה לחדר בעדה ולרדת לסוף

דעתו.

אבל הקפיטן והור בעל המצאות היה.

– ובמה מסיים המאמר? – שאל.

– בהתקפה כנגד הנציב על שהוא, שהרי הוא עצמו יהודי, מרשה כל זאת,

ועושה הכל כרצון הערכים, בדאנו רק לתועלתו הוא – לקרירה הפרטית שלו.

- זהו הרבר! - קרא הקפיטן בקורת רוח. - ידעתי כי בסוף ימצא דבר-מה שיש בו ענין. את הסוף הזה יתרגם נא בטובו כלו, והדברים הקודמים לזה - בקצור, בשתי מלים, מפני שכל זה ידוע מכבר... ואולי, מוטב שאעשה זאת בעצמי.

הוא לקח גליון ניר וכתב מבלי חשוב הרבה, בסגנונו הרגיל, הקר, המשרדי: יד מי באמצעי מאמר אנטי-בריטי ביסודי, כתוב בסגנון של שנאה בולטת אל הפקידות הבריטית, נגמר בהאשמות האבסורדיות הבאות כלפי הפוליטיקה והאישיות של הוד מעלתו הנציב העליון לארץ-ישראל - ופה יבא סוף המאמר בתרגום מלא ומדויק.

- אגב, מר ז'יקובסקי, - פנה אליו הקפיטן והור לפתע בשעה שהלך עמד ללכת - הלא הוא בא מפולין, לא כך?

- כן.

- האם אינו קרוב לנגרל ז'יקובסקי, זה שכבש את וילנה?
בגלל השאלה הזאת, הבלתי צפויה מראש, הסמיקו פניו של ז'יקובסקי ולשונו כברה יותר מאשר עד כה:

- שמו כי-כידוע ז'יקובסקי הוא נוצרי!

הוא ראה היטב, כי האנגלי הבריא והבשרני הזה לועג לו, וברניל אצלו במקרים כאלה, לא מצא אותה שעה מה להשיב לו, ועמד אין אונים - ועל כן הוטעמה יותר ארשת העקשנות שבפניו, וחטמו הדק נעשה עוד יותר דק ועוד יותר ארוך עד שעורר ראנה לנגרל פנסנה הודב שלו - פן יגלוש פתאם ממקומו ויתלה באויר בקצה שרשרתו הדקיקה.

הוא השקיף על השולחן, המכוסה ניירות, ותר לעצמו את פני הקפיטן שמוהירים ברוב נחת - ובטלו בלבם, כאמרו שהוא אדם פעוט וצבוע. אז בשבתם בנן, בריסטולי למשחק הגרדשיר, והוא ז'יקובסקי, ידו על העליונה, התחיל קפיטן והור זה להביט אל שעונו ולהגיד שעליו ללכת מיד אל הקולונל ליקרס למסור לו ניירות נחוצים - עד שהוציא ממנו הסכמה לחשוב כאילו נמרו את המשחק שזה בשוה... מוכן לכל הכוזבים שבעולם ורק שלא יוגר עליו שהפסיד. וככה בכל!

הקפיטן והור דפק במקטרתו על קצה השולחן, נערה מהאפר ושלח את ז'יקובסקי מעל פניו בצחוק של טוב-לב.

- זה הכל... צינתי את אשר עליו לתרגם.

- הוא היה מרוצה מהמציאות אשר נודמנו לו בימים האלה בעתוני היהודים, התקפה נגד מנהיגי הציונים, ריב בין אשכנזים וספרדים, בין אגודת ישראל ואגודות אחרות של חרדים ובלתי-חרדים. היתה התאמה שלמה ונמורה בין שני צדי המטבע. הרשם שנתקבל היה זה שצריך היה להתקבל.

זליקובסקי יצא. הקפיטן הורר הוסיף והרהר בו רנעים מעטים, על צד האמת, אין לו כלום נגדו... וזה שהוא תמים קצת - קצת יותר מהמדה - מוטב! אחר היה, אולי מחוכם יותר מדי, כמו, למשל, אותו היהודי, העובד תחת פקודת בן טילט. וזה לא נעים כלל.

הקפיטן הורר חיד: מה אמר או לבן טילט? - הוא משער, כי זליקובסקי זה אולי גם מסור לו, למרות היותו יהודי - מתוך תמימות ומתוך מין מבוכה, השוררת בנפשו, מסור הוא ונאמן, לדעתו... רעיון, בכל זאת! ההיחיה-היא!...
על שולחנו התחיל מצלצל הטלפון. בלי חפזון קרב אל אונו קצה האכזב. מתוך עימק גרון הנומי השחור, הרק הגיעו אליו צלילי קול לחוץ ונחנק - קולו של הטלפון.
- כלו! מי מדבר? - שאל בשלח.

זה היה הרגע האחרון לשלוחו באותו יום ובימים שאחריו. הוא קם על רגליו וישב עוד הפעם על כסאו. כל דמו עלה לראשו. מתוך הטלפון דבר אליו ידידו ג'ניקנס, אופיצר במשטרה. הוא קרא לו לבוא מיד הביתה. היתה התנפלות על אשתו, על אלים - התנפלות רצינית.

- מי התנפל עליה? - שאל הקפיטן הורר את פי האכזב.
האכזב רעד בידו ודפק על אונו באופן שקשה היה לשמע ולהבין את הנאמר.
לסוף קלט מלים אחדות:

- ערבי... בשדה - היא יצאה לטייל...

- בחיים היא? - נועק הקפיטן הורר.

- אה, אין סכנה לחייה! אלא שהיא במטה. אמה אתה.

במשך שלשה או ארבעה רנעים שישב באוטומוביל, בדרכו הביתה, לא יכול הקפיטן הורר לברר דבר לעצמו.

התנפלות - מה פירוש התנפלות? מי? למה?

האם שדרוה? פצעה?

האוטומוביל עמד. הוא מהר לקפוץ ממנו. אבל בראותו אנשים לפני הבית ושטר נצב בדלת, הזדקף מתוך הרגל, העמיד מבט קר, קופא, עבר דרך הקהל בצעדים בטוחים, מבלי הבט סביבו, ונכנס לביתו. גם פה, באולם הבניסה, הסתובבו שוטרים ועוד איזה אנשים בלתי ידועים לו. כלם דברו ביניהם בשעה שפתח את הדלת וכלם השתתקו פתאם בהכנסו - כך נדמה לו. אך לא היה פנוי כלל להרהר בו, מפני שעל ידו עמד כבר אופיצר המשטרה ג'ניקנס, תפס בידו וסחבו לווית האולם.

הקפיטן הורר הסב אליו עינים כבדות - מבטו תעה והיה נדהם:

- ג'ניקנס, אחי, הגד לי את האמת: מה פירוש כל זה?... העודנה בחיים?

כבר נרנעה מעמ. רק אל תרניזנה מחדש. היא שם, בחדר השנה, עם אמה...
 – הוה אדם, לזלי! משול ברוחך!
 – אבל, מה קרה, נ'נקינס? – אמר בקול נמוך, ובקש בעיני ידיו הבחשה לאשר ידע כבר ולא רצה לקבלו, ותבע במבטו האלם מאת האופיצר הנבדק, רחב הנרם, שיבטיח לו, כי זה שידע, כי היה, באמת לא היה כלל.
 אך מבטו של נ'נקינס הסתתר מאחרי משקפיו השחומות, הגדולות, העגולות, הדומות לעיני צמור-ליצה מזורות. פניו היו מרוכזים וחמורים.
 – פראים!... חיות מרף! – אמר וזעף והכה בידית שוטו הקשה על אדן האבנים אשר לחלון.
 הקפיטן והור תקע עינים יוקרות בשמשות השחומות של משקפי ידיו, אשר לא יכול לחדור בערן, ושאל בקול חריף:
 – מי הוא?
 – ערבי... רועה צאן או פלח עובר דרך. מי יודע?
 בהכנסו לחדר אלים הגיע אליו ממתחה ריח של חמץ ועוד מיני ריחות חריפים, המבשרים על תרופות כנגד כאב ראש. אלים היתה מכוסה בשמיכת קיץ קלה, ראשה עטוף מטפחת לבנה, פניה חורים, רציניים ויפים – יותר מהרניג' יפים. אולם, אך ראתה אותו נודעוזה כלה, הפכה את פניה אל הקיר והתחילה מכה ראשה בכר מתוך תלחלה היסטורית. חותנתו רצה לקראתו ותפסה אותו בשתי ידיו:
 – לזלי, בני, תניח לנו עתה... מוטב... תבוא אחר כך.
 הוא שמע לקולה ויצא. באולם הכניסה עוד הסתובבו משום מה השוטרים ושאר אנשים, והוא הרניש שוב הפעם, בלי כל ענין – שהם השתתקו בשעה שהשניחו בו. הוא עבר על פניהם מבלי להתעכב, נכנס ישר לחדר עבודתו ושקע בכסא-ההמב הגדול והרך, אשר בו היה נוהג, כרניג, לנום רבע שעה אחרי ארוחת הצהריים.
 בשבוע שעבר ישב בבריטמולי יחד עם בן מילט. הם שתו בירי-ברנדי וכן מילט ספר גם כן על מקרה כזה שקרה לעלמה יהודית לא רחוק מיפו. הערבי נתפס, אבל אחר כך, בדרך, ברח, כנהוג שניהם צחקו אז למדי, דברו שטויות... ועתה יהיה הוא לצחוק... אותו בן מילט עצמו יצחק... וגם סרד קאופר, ומניור ברימסבי – כלם! נוסף על היהודים... ילענו לו – לא לים ולו ילענו כעת, כמו שהוא וכן מילט או, בן בריטמולי... אה!
 הוא תפס את ראשו בשתי ידיו – מצבו היה טוב כל כך, מזלו האיר לו, הוא הצליח בכל. הנה רק לפני שעה, לפני חצי שעה, אולי, היה אדם מאושר, ופתאום – אין מאומה הכל נשבר לרסיסים... לעזאזל! לעזאזל!

איך נתחלחלה אללים בראותה אותה איך הסבה את פניה אל הקיר! אללים המסכנה!
 אך מיד התרנו עד כדי רתיחה: עליה לחמול, חיה-היתה!...
 לו אהבה אותו לא היתה בחיים עתה... ומטפחת של חמץ לראשה כבשעת
 כאבראש רניל...

גם לעת חתונתם לא אהבה אותו. הלא הנידו לו מראש, כי יש לה בחור –
 ההיה זה ארום או אהוב? והוא לא שם לב כלל. השעה היתה שעתו – אופיצר ששב
 מהמלחמה ולו משרה טובה במושבה חדשה שזה אך נכבשה. והיה לו עוד טעם
 שלא להחמיץ את השעה – יותר מארבעים שנה עמדו מאחרי כתפו.

הוא לקחה לו לאשה והביאה הלום... לאסונו!

באולם הכניסה דברו בקול רם. הקפיטן והור הציון דרך סדק הדלת. הוא ראה
 פלח אחד עומד נצב מול פתח חדר אשתו, במרחק של שני צעדים מהדלת הפתוחה,
 כפו של ניניקנים על שכמו, שלשה שוטרים מאחרי נבו, ומאפלולית חדר השנה עולה
 לחשה ההיסטרי של אללים:

– לא! לא!

מוציאים את זה, מכניסים ערבי שני. ועוד הפעם אותו הלחש המתפרץ:

– לא! לא!

הקריאה נקבה את ראשו, עברה בעד עצם קרקדו ונקרה את מוחו הערום.
 הוא נהם נהימה אלמת, שנחנקה פנימה, והכה באנרופו על מצחו מכת שנעון, שהתיזה
 זיקות מעיניו – והוסיף לעמוד על מקומו בלי תנועה. כשהוא אוכל במבטו הרעב את
 נבי המובלים. את פניהם לא ראה. אלה אחר אלה עברו לפניו עביות מאובקות, שדמו
 לשקי אשפה, רגלים יחפות, שחורות מטיט, תרבוש אדום, עטוף במטפתת-ראש צהובה,
 קרקים עשויים מעור עבה, אדום, עגלים, קפיות.

בסקרו אותם אמר אל נפשו, כי באמת אין הברל מי מהם המתנפל. צריך היה

להמית ביריה עשרה מנוולים כאלה – זה היה טוב!

מאביו שמע, כי בהודו עשו כך לא פעם, ואף הוא הרניש את עצמו מוכן
 לעשות זאת מיד, לו רק נתנו לו. אבל לא יתנו. והי הפוליטיקה שלהם – ושלנו...
 לשדים ולרוחות עם הפוליטיקה! – נהם לתוך קרבו, בלי קול.

ושם מכניסים ומוציאים ערבים תפוסים במקרה. כמה? חמשה, ששה או שבעה?
 הוא לא ידע את המספר. ידע רק אל נכון, כי לחנם כל הטרחה הזאת. האם ככה
 מוצאים? צריך לשבור את עצמותיהם, לפשוט את עורם רצועות רצועות, צריך להסיר
 עור גלגלתם מעל ראשם כמנהג האדומים באמריקה – או יודע הכל. וככה – למה
 ינידו? האם יצאו מדעתם?

באה הפסקה בחקירה ודרישה – ההפסקה אשר לפני הקץ. השוטרים הויעו ופקו. מחם הצהרים היו עיניהם כבדות וטעונות שינה. איש מהם לא האמין עוד בהצלחת חפושיהם, ורק חרה להם על שמעכבים אותם פה שעה ארוכה כל כך ללא צורך.

לפתע קם בבית שאון של התענינות מחודשת. אחד הערבים שהוכנס כבר פעם ונשלח לנמשו, הובל עתה שנית. נשמע קולו של נ'נקינס שהתעורר:
– נברת והור, צויתי להביא עוד הפעם את האיש הזה. אני מבקש מאד להסתכל בו היטב, אם אפשר?

מתוך האפלוז'ית, אשר מאחרי הדלת הפתוחה, נשמע פתאם, כן' נמוך, נמוך מאד, אך הרו – בתוך דממת האנשים העמוקה – היה כהר קול רם וצלול. ומיד – צחה, קריאת כאב – ודלת חדר השנה נסגרה ברעש.

הקפיטן והור הגיח מהקבינט שלו, כי יצא מדעתו.
– אני אירדה בו! – צוח אף הוא בקול דק ומשונה.
השוטרים עמדו על דרכו. נ'נקינס רחפו חורה אל חדרו.
– היה אדם! משול ברוחך! – דבר על לבו האופיצר בשעה שדחהו לאט לאט אל הנקליט שבו ישב מקודם.

הוא שקע בעומק הנקליט, הגיד בראשו, כסוס זה שקשרו כים לפיו, וחור בעקשנות עורת:

– אני אירדה בו! אני אירדה בו!
– אי אפשר לך לעשות זאת כעת... כשהוא בידי החוק, – העיר בקרירות אופיצר המשטרה. – אבל הוא יקבל את ענשו – אל תפחד! ובעתונים לא יזכר הדבר כלל – את זאת אוכל להבטיחך!

הקפיטן והור נשאר יושב במקומו. זמן רב היה כשקוע בשכחה. דרך השכחה צצו ועלו אל הכרתו ונצבו לפניו ברורות ובוזמות מזיו של נ'נקינס: לא תוכל לירות בו כעת... כעת! פירושו שצריך היה לעשות מה שרצה לעשות, מקודם, תיכף ומיד... לא לשוע כאשה זקנה, ולמלא את הרחוב כלו בקריאות: אירדה בו!, כדי שיתפסדו בידיו ולא יחנו לו להפיק זממו, כי אם לנשת ישר, בשקט, ולירות בו כבכלב... זאת היה עליו לעשות... לזה התכון אף נ'נקינס!...

הוא קפץ ממקומו כחית יער מגורה, פניו כחם אדום אחד, להבת קצף מתפרצת מעיניו הענולות, חטף מרלסקה-הליצה שלו את אקדחו המלא, כרניל, ויצא בצעדים מהירים אל אולם הכניסה. הפעם היה מוכן לכל.

אך הבית היה ריק ועווב, הכסאות והטרסקלים, הוואו ממקומותיהם בלי סדר,

הרצפה היחה מכוסה אבק ואמר של סינרות – ואיש לא נראה בכל המקום מסביב. הוא ננש אל החלון והציץ – שדרת עצים ארוכה, שדופה, רחוב שמם. הוא ירד אל הצרו, אקרח בידו, ונרש בבעיטות-ירגל את הנגר הערבי, שתקן את הדלת בארותו, וגם את מוסטפה משרתו ששרתו זה שנתים.

– לא עוד פראים בביתי! – אמר בנעלו את השער.

ואז חזר לפני הבית, קרב אל המזנון ואכל בתאבון טוב חתיכת בשר קר, שהיה מוכן לפי טעמו, קנח את סעודתו בנבניה הולנדית אדמה, שתה כוס ויסקי מלאה ושכב לנוח בחדרו על ספתו ספת עור שחומה, מקררת.

למחרת אותו היום בא אל עבודתו בזמנו הרגיל, באחור של חצי שעה, ומראהו כהמול שלשם – שקט, שקט-אכל-ושנה – רק פניו לא הזיזו כבכל יום.

בעברו במסדרון על-יד חדר תרנמניו קלט דברי זליקובסקי:

– אבל איך נודע הרבר כיכי הוא זה.

ואבו עיסה צחק:

– פשוט מאד – וממנו נופא, מההדיוט. הלא בראשונה לא הכירה אותו. שלחורו, אפוא, לנפשו. והוא יצא החוצה וצוחק ואומר למישהו: חסד כזה עשיתי עמה, והיא אף הכר לא הכירה אותי. שמע זאת נוצרי אחד ומסר את דבריו למשטרה.

הקפיטן והור נכנס למשרדו וישב אל שלחנו כמו בכל יום ויום. בדמינו ראה דמות אדם שתרבוש נבזה ומלובלך חבוש לראשו, עטוף מטפחת צהובה ומלובלכת אף היא – אדם שראה אותו רק רגע אחד – אז, בשעה ששוע כי יירה בו וניקנס רחפו אל חדרו חזרה: נבר למעלה מארבעים, לא פלח, לובש מכנסים, עירוני, מראהו כמראה המשניחים העומדים על נבי הפועלים המתקנים את הדרכים בעיר. האם פנשהו פעם? איפה? אולי, אז – בעת הפרעות... בן הכלכה! ממזר! ואבו-עיסה... עלוקות! קבצנים ארורים!

– מה שלומך, קפיטן? – שמע פתאם מעל לראשו קול צלול, ידוע לו היטב.

הוא קפץ על רגליו והתמתח כחיל העומד בשורה.

– לא, לא, ישב לו, קפיטן! – דבר רכות הקולונל ליקרם, מנהל המחלקה. – מוכן

מאליו, שלנסיעתו לא תהיה כל מניעה.

– איזו נסיעה? – לא השיג בראשונה הקפיטן והור.

– לחוץ לארץ, לנות, אוכל גם להאריך לו את החפש ליותר משלשת החדשים

הנהונים... אכן, אוכל לתת לו ששה חדשים שלמים!

– אני מודה לו מאד, אדוני! – אמר הקפיטן והור בקול נמוך. זה הרבה יותר

מאשר נחוק לי. רק אלה את הנברת והור הביתה...

ואמנם, כעבור שני חדשים שב בנפשו. אלפים ואמה נשארו באנגליה. הוא חזר לעבודתו. העבודה היתה אותה העבודה, אבל הוא היה אחר, אם כי הוא נפו לא ראה בעצמו כל שנוי. והאנשים אשר מסביב לו גם הם נשתנו – פתאם היו משתתקים בבואו, כך נדמה לו על כל פנים. וזה הרניזהו, נרה את עצביו וקלקל את היחסים בינו ובין תב"ח.

הוא נסה להתמסר כלו לעבודה. אך בזה מצא עוד פחות מרגוע. אותו דבר שהיה טמון עתה בקרקע נפשו הרם מאציו שלמות שיטתו הקודמת, הנכבדה על הכל. הוא עצמו לא הרניש איך התגנבה לתוך ה, ידיעותי שלו נסיה מויקה ומתנגדת לנמרי לו שקדמה לה, ועוררה כנדרו אירצון רב. והדברים הגיעו לידי כך שהקולונל ראה חובה לעצמו לזנוף בו נזיפה חמורה.

הקפיטן והור התנבר על חולשתו. טבעו עור לו – זה הרנלו הישן, האומר שאדם צריך להיות זריר ולא לנלות את אשר עם לבבו, כי אם את ההפך מזה – הרנל, שהועיל לו הרבה כל כך עד כה. ועבודתו שבה אל הדרך הנכונה היתה נמרצת כקודם.

ובכל זאת לא כקודם. היא היתה נמרצת יותר מדי. סר ממנו חוש המדה. זה שנרבק אל לבו, חדר אל מוחו ואל דמו, ובקש לו מוצא – את המוצא ההכרחי – ולא מצאו – זה שהיה נאלץ להדפו אחר לזרות רצונו – המה בקרבו בכח פרא, שאין לכבשו. פעולותיו לטובת שיטתו היו כעת כפעולת אותו דב-המשל שחפץ להציל את ידידו המתבודד מהזכוב שהציק לו.

אירעו דברים בלתי-נעימים, בלתי רצויים כלל, והקפיטן והור הוזמן שנית לשיחה עם הקולונל ליקרם.

הקולונל אמר:

– קפיטן והור! הוא יוצא בנלוי יותר מדי. הוא מופיע לעיני כל בלי סוללה ובלי מכסה. זה מוזק לענין. ולא עוד. אני מעריך מאד את מסירותו, אבל – צר לי מאד... עליו להתפטר... כן, אני מצטער מאד-מאד, אדוני... מובן מאציו, כתב המלצה משובח יותן לו. לזה אראנ אנכי.

וככה, בנלל המקרה הרע הזה, נסקה באמצע הקרירה המזהירה של הקפיטן

ז'ולי והורידהו.

יוסף קרייגר.

(מוכרונותי לפני כארבעים שנה).

על דבר יוסף קרייגר, המליץ של ראוף פשה – פחת ירושלים, ספרו וקני ירושלים, שפעם באו רגלי שלשה צעירים מאונגריה דרך הבלקן – קושטא לארץ ישראל ואחד מהם היה יוסף קרייגר שסגל לעצמו שפות אחדות, ונתמנה לתורגמן לפחת ירושלים. הירושלמים התנאו בו – ספרו עליו שהוא ירא שמים ומנן על אחיו תושבי ציון, בפני שונאיהם ורודפיהם. וביחוד נלחם את המסיתים – המה חברי המיסיון הבריטית שפרשה רשתה לרדת העם. וליוסף קרייגר לא היה הדבר קשה, יען שעין הממשלה הטורקית גם היא היתה רעה בפעולות המסיתים.

בכל פעם שיצא קרייגר ברחובות העיר בימי הגנוסיא של השלטן או בעת שמלא מקומו של הפחה לקבל פני מושל או שר שבא לשערי ירושלים, היה לובש בגדי שרד, חרבו על ירכו, ואותות הכבוד על חוהו, ויהי לסמל ההוד והתפארת. ויהי ביום חמישי אחד בירחים האחרונים לחורף יצא הכרוז – כמנהג אז – שמחר ביום הששי יופיע בשערי עיר הקודש ציר אמריקה מקושטא. – ממחרת יצא הגרוד של הצבא עם התומורת לקראת הציר למוצא. סקרנים והולכי בטל מילידי הארץ גם מאחינו היהודים השכימו קום ויצאו מהעיר עד המקום שכעת בנוי שם בית החולים, שערי צדק – זו היתה התחנה האחרונה, שנס אמיצי הלב לא ההינו שמה ללכת – ושם חכו לכיאת הציר.

הגרוד עם התומורת עברו למוצא. ויוסף קרייגר על חמורו ומשרתו לפניו אחריהם, לקבל את פני הציר בשם הפחה. השעה המיועדת לקבלת הפנים היתה שעה 9 בבקר, אבל חלפו שעות רבות, ומרכבת השר איננה. כנראה, היא עודנה משרכת דרכה מ,שערי-העמק – על הרי קרית-יערים. בעלי בית המלון האירופי היחיד שהיה אז בירושלים – הם היו ממשפחה ידועה של מומרים, בעלי ברית המיסיון – הרחיקו ללכת בענלה לקראת האורח שהיה צריך להתאכסן אצלם. הקהל שעמד בשערי ירושלים כבר נלאה לחכות. ויחלו לעזוב את מקומם וביחוד היהודים שחרדו לקראת השבת. וגם יוסף קרייגר זכר את יום השבת לקדשו ולבלתי חללן, ויצר לו מאד. מה יעשה? הלא גם רגלי ללכת אי אפשר לו יותר מתחום שבת – והשעה מאוחרת, והנה באו בעלי המלון ובשורה בניהם. מרחוק נראתה ענלתו של הציר. בכליון עינים חכה יוסף קרייגר עד שבא הציר בענלתו. ויגש אליו וימסור לו ברכת הפחה, נתן פקודה לשר הגרוד, לחכות על הציר עד שישיב לבו בבית הקפה היוני במוצא, ובבקשו סליחה מהציר על שהוא נחפו לעלות העירה. רכב על חמורו וימהר לשוב ירושלים ובהגיעו לשער יפו – נשמע הכרוז: יא צינקר! – כלומר להדליק נרות של שבת.

יוסף קרייגר מהר להכנס להפחה ולמסור לו את הראיון עם הציר. ויבאר לפניו שהוא היה מוכרח למהר לשוב העירה. – הפחה הבין את הדבר ולא אמר כלום.

ויהי ממחרת - ביום השבת בבקר - והפחה בקר את הציר - במלוננו - באותו המקום שכעת נמצא, מלון אמדורסקי והנה פני הציר זועפים - מתאונן שתורנמנו העליב אותו באופן נורא - הוא עוב אותו יחידי במוצא.

הפחה נסה להמליץ עליו שהשבת בא והמתורנמן הוא יהודי. - כן, אמר הציר, כבר שמעתי - בעלי בית המלון בארו לי כבר, שתורנמך הוא שונא נורא להגנצרים ולהגנצרות, ומפריע את עבודתם של המסיון. - יש רק עצה אחת לפים את ממשלת ארצות הברית הגאורה, על עלכונה לפטר את הפקיד הזה מיד.

הפחה שקבל הוראות מיוחדות לחלק כבוד גדול להציר האמריקאי הבטיח לו למלא את דבריו.

ובשובו לכיתו שלח אחרי קריינר וימסור לו את המצב. - הוא ידע ששום עלכון לא היה כאן ונם הבין שיד המסיתים באמצע, וברוח כזה הלך לקושטא את פרטי המקרה.

ולקריינר יעץ להתראות מיד את ראשי היהודים בירושלים שילכו ויפייסו את הציר, אולי ישוב ונחם על כעמו ונסלח לו. הרבר נודע מיד בכל בתי הכנסיות בעמד העם בתפלת השחר - והעיר נעשתה כמרקחה. - מיד התאספו הרבנים ומנהלי העדות והחלט להתיצב לפני הציר עוד היום; התירו שבות דאורייתא וכתבו עיי נכרי בקשה באנגלית - ובשעה 2 אחרי הצהרים התאסף קהל גדול על יד המלון על השטח שבין, מנדל דודי ומקום המלון. ראשי העדות נסו להכנס פנימה אל הבית, אבל משרתי המלון קבלו פקודה לבלתי לתת ליהודים להכנס, ועל המנרש נראו קפטנים, תרכושים ומצנפות - עומדים צפופים. נודע להם שבשעה שלש יצא הציר ובני לויתו לרכוב על הסוסים לדרבם ליריחו ולים המלח. וביתים המשרתים ושוטיהם בידיהם מכים על ימין ועל שמאל, אינם מבחינים בין זקן ונער ונכבד, מתלוצצים על היהודים בדברי נבלה. כשהגיעה השעה השלישית יצא הציר מהבית, עמד על המרונות והביט על הקהל, ננש אל בעל בית המלון המומר וזה לחש דבר מה באזניו, הציר נתן צו והמשרתים החלו להמסיר מחדש מהלומות ומכות על ימין ועל שמאל. הנאספים מהרו לברוח אל כל אשר נשאום רגליהם. השר וסיעתו רכבו על סוסיהם ויעלמו וקהל המביטים מעם הארץ הרים קול צחוק על היהודים - וְלֹד אֵל מְיֹאוֹתַי - ילדי המות, מוני הלבי.

הפחה קבל עוד ביום ההוא תשובה מקושטא, לקבל את התפטרותו של יוסף קריינר אפנדי, ולשלחו לקושטא לקבל משרה יותר גבוהה עבור עבודתו להממשלה שעבר באמונה. באותו השבוע פרסם ה' ישראל דוב פרומקין בהחבלתי מאמר ראשי, בקרת חריפה, על הקהליה האמריקאית וחופש הרבור שלה עם צירה העריקי. -

המאמר תורנם על ידי המסיתים, והציר דרש להעניש את העורך. - את האחריות של כתיבת המאמר קבל עליו אחד מנכבדי עדת ירושלים, רבי נסים בק - ובוזה הוקל ענשו של העורך והושיבוהו רק לשלשה חדשים בבית האסורים, והעתון נסגר לאיזה זמן, ורבי נסים בק שהיה נתין אוסטרלי יצא זכאי בהשפטו. -

וקריינר בא לקושטא ומשרת של, מנהל המדיניות בסלוניקו נתן על שכמו וישא את המשרה הזאת כל ימי חייו.

ג.

מה עולם הערבי.

דרך נסים מלול.

לתולדות התנועה הערבית.

(עובדות ותעודות).

א.

עד המלחמה העולמית אין כמעט לדבר על תנועה ערבית במובן המלא של המלה הזו. בזמן שלטונו העריץ של אברול חמיד לא היתה כמעט בסציאות עתונות ערבית וזו שהתקיסה קיום עלוב לא העזה להביע איזו דעה חפשית. התושבים היו מדוכאים ונשאו את סבל הפקידים התורכים ברמסה. עם הכרזת החוריה — הקונסטיטוציה התורכית — נתן חפש ידוע לעתונות ואז סתחילים להראות הנצנים הראשונים של דעת קהל ערבית ושל תנועה ערבית. התנועה התבטאה בהתנגדות לסיעת. אחדות וקדמה שהיתה לאומית-תורכית קצונית. מצרים נעשתה למרכז ששם התרכזו גדולי הסורים והלבנונים ויצרו את הנרעין של סיעה אל-מרכזית שדרשה הנהלה פנימית עצמית לארצות ערב תחת שלטונה של תורכיה. סיעה זו נתמכה על ידי מתנגדי אחדות וקדמה — ההסכמתיים, זיא מצרדי הידירות עם מסלכות ההסכמה בנגוד לאחדותיים שהלכו יד ביד עם מסלכות המרכז: גרמניה ואוסטריה. ההסכמתיים והאל-מרכזיים התאחדו אחר כך לסיעה אל-מרכזית אחת. באותו הזמן סתחילים להופיע בעתונות הערבית סאמרי שטנה נגד הציונים ומעשיהם בארץ-ישראל. ביחוד היה קצוני בזה העתון: הכרמלי בחיפה ועתונים אחדים בסוריה. הישוב העברי בארץ נדהם מהתקפות אלה של העתונים. נעשו אי אלה נסיונות לשחד את העתונים, אולם נעשה גם נסיון רציני לבוא לידי הסכמה עם הסיעה האל-מרכזית והדבר היה קרוב להתגשם, אלא שבניתים פרצה המלחמה.

ב.

עם פרוץ המלחמה העולמית וכניסתה של תורכיה לתוכה בתור בעלת ברית של מסלכות המרכז נמנה, כידוע, נימל פשה העריץ בתור מושל בלתי מנבל על ארצות ערב, ארם-נהרים, סוריה וארץ-ישראל. האחדותיים רצו להשתמש במצב המלחמה בשביל לדכא את

התנועה האל־מרכזית. ראשי התנועה ודבריה, שהיו ידועים לממשלה התורכית, נתפסו ע"י ג'מל פשה ונססרו למשפט צבאי שישב בעלי אשר בלבנון ושרן לתליה הרבה מנכברי הערבים בדמשק ובירות.

בין יתר המשיכילים הערביים אשר ג'מל פשה סכרם למשפט, היו גם אחדים מהמשפחה הדמשקאית הידועה. משפחת על־עזבי. ובסקרה, היה באותו הזמן השריף פייצלי בדמשק, ויתערב בענין הזה, וינסה להמליץ בעד המשפחה הזאת. ג'מל פשה ענה לו שאסור לו להתערב בדברים האלה, וכאשר עמד על דעתו בדרישותיו, חתם ג'מל פשה על פקודה לתפוס את השריף ולאסור אותו בנחישותם עד אשר יפורש מה יעשה לו. הדבר נודע לה־שריף בלילה שלמחרתו צריכה היתה הפקודה לצאת, וישתמש בחשכת הלילה וימלט אל אביו בלויית אי־אלה מאנשיו, אחרי ששלח אל ג'מל פשה התראה ואיום, כי עוד יבוא יוב, ויקם את נקמתו סמנו. ג'מל פשה ידע ע"ד בריחתו של זה בזמנה, וישלח פלוגת אנשי צבא לתפוס אותו, זו דלקה אחריו עד שהשיגה אותו, פרצה מערכה כברה בינו וכינה וכאשר ראה פייצל שלא יוכל לעמוד נגד אנשי ג'מל פשה, התיר לסוסו האציל את רסנו, וימלט על נפשו.

באותו זמן שפייצל היה בדמשק התחיל אביו ה־שריף חוסיין במיזם עם אנגליה והסכים למרד בתורכים ולצאת במלחמה נגדם, כתנאים ידועים, אם אנגליה תושיט לו את עזרתה הכספית והצבאית. אנגליה הבטיחה להכתירהו למלך על ארץ חניז.

ה־שריף חוסיין אסף את נכדיו, מכהי והשיבים שבה, ויביע להם את דעתו ויזכיר להם את שלטונם העריץ של התורכים בהוכחות ברורות, ממעשיו של ג'מל פשה בדמשק ובבירות, ויסביר להם שבדיטניה הגדולה מוכנה לעזור להם במרדם נגד תורכיה, ויקריא לפניהם את נוסח האמנה עם אנגליה. הנאספים הסכימו להצעתו זו, ולמחרת היום ההוא הכריז השריף חוסיין על מרדו, ויכבוש את ארמון הממשלה מידי אנשי הצבא התורכי, שרובם היתה ידם אתו ויספחו אליו.

בהגיע דבר המרד למצרים, נכרה השמחה לא רק בחוגי האל־מרכזיים, אלא בין כל הצורים והאיי המתגוררים במצרים. הרבר השפיע גם על המצריים עצמם שרעת רובם היתה עד אז נוטה לתורכיה.

אנגליה ידעה איך להתנהג עם המצריים בשעת חרום זו. את הכדיב, עבאם השני שרחש אהדה לממשלת העות'ומנית, הדיחה מכאן, ותמנה תחתיו את דודו הנסיך, חוסיין כאמילי ותתן לו את התואר, שולטן. יחד עם סגנו של השולטן, הוציאה כרוז אל העם המצרי שהיא יושבת במצרים רק באשן חסיתי, ושלשולטן נתן חופש נמור בעניני הארץ הפנימיים, אלא, שהוא צריך להתיעץ עם ביכ המלך האנגלי בענינים החשובים הננועים לשלומה של הממלכה השולטאנית המצרית. הרבר הזה הרגיע קצת את רוחות המצריים.

אנגליה לא הפתפקה במעשיה אלה בשביל לרכש את אהרת הערבים, אלא שהיא מלאה את ידי הסיפר האידיוע, שיך סחרי, אל־קלקילי, מכפר קלקיליה ושהיה עורך את העתון הידוע בשם, אל־אקרם בהשתתפות, מוחמד אל־שנטי, האנטי־ציוני הידוע, להוציא עתון בערבית לשם תעמולה לטובת התנועה הערבית בכלל ולעזור

לעבודתו של נכרו של הנביאי ביחוד. העתן הזה עזר הרבה להפצת הרעיון הערבי. הממשלה האנגלית יסרה גם כן ציוריה חגיגות בקהיר שהתחילה לאסוף מתנזרים מצריים. סוריים וארץ ישראלים לצבא השריף חוסיין. המפקדה האנגלית במצרים באה לידי הוכחה, שבלעדי עיר החוף, אל-עקבה (עציון-נבר) לא יוכל. המלך חוסיין להצליח. על כן שלחה פלוגה של אנשי צבא מצריים בשתי אניות מלחמה אנגליות לכבוש את העיר הזאת. הפלוגה הזאת לא הצליחה מפני מעוט אנשיה וכחה הרל, שלא היה יכול לעמוד בפני כחותיו של ראוף פשהי המפקד התורכי, או לשלחה לו עזרה מדיית והמפקד התורכי הוכרח לסגור את המבצר לידי המצריים, ואחרי ימים מעטים באו לשם שתי פלוגות צבא אנגליים וצרפתיים. השריף פייצל בא שמה רק אחרי שבועים ימים מחוף. אל-ינדי החגיגות שעל ים-סוף אחרי שסבל נוראות בנסיעתו זו שעשה אותה בסירת דונה, וניע לעציון-נבר ערום ורעב מסש.

מהיום ההוא נהיתה עציון-נבר למרכז צבאי חשוב. השריף פייצל התחיל למשוך אליו את הברווים באפנים שונים, ואז התחיל זרם הערבים הנספחים אליו מטעם הציוריה החגיגות בקהיר לזרם אליו מצריים, ושכני הערבים מטעם אחיו, זייד, מוחמד עלי ועבדאללה אשר היו במקומות שונים; וסוים הצליח לגרש או להטות אליו את אותם הברווים, אשר לא היו נותנים לו מנוחה ע"י התנפלויותיהם הפתאומיות מעל ראשי ההרים בחשכת הלילה ושהיו מפילים חללים רבים מאנשיו.

בזמן הזה התחילו הנדרים האנגלים להסתער על הכחות הצבאים התורכים אשר בבצרה, בקית אל-עמרה אשר בארם נהרים. הראשונים נצחו את התורכים נצחונות תכופים ומהירים. שבויים ערבים רבים מנדודי התורכים נשלחו להודו, ונשארו שמה חדשים אחרים. וכאשר ראתה אנגליה את מצבו של השריף פייצלי והצרך הגדול באנשי צבא שהיה לו, סדרה תעמולה בין השבויים הערבים האלה. ע"י השבויים היהודים אשר נשבו אתם ע"י בצרה וקית אל-עמרה ועל חופי פרת וחרקל. היהודים עשו את שלהם ויכריזו על התנרבותם לצבא השריף, וכאשר ראו חבריהם הערבים את קנאתם של היהודים לטובת הערבים והתנרבותם לנדוד השריף התכישו גם הם וירשמו את שמותיהם בתור מתנרבים. לא עבר שבוע ימים עד שהפלינו כלם לסואץ ומשם לאססעיליה על חוף תעלת סואץ, ונשארו שמה כחדש ימים. אחרי כן נשלחו לאל-עקבה ויספחו לנדוד השריף שתחת פקודתו של השריף פייצלי.

היהודים האלה היו הגרעין הראשון ליסוד התומרת הצבאית בצבא השריף. בתחלת שנת 1916 הגיעה התנועה בין הערבים, הן במצרים, הן בחגיז והן בטריפולי המערבית למדרנה נכונה. השמועות הנוראות ע"ד מעשיו של ג'מל פשה בסוריה התחילו להשפיע על המצריים; רבים מהם הציעו את שרותם לנדוד השריף. בעציון-נבר נתאספו צעירי הערבים מארם נהרים, מצריים, מסוריה ומא"י תחת דגלו של פייצל, ובטריפולי המערבית השלים הסינוסי הגדול עם האנגלים בתנאים ידועים, ויהפך ליריד נלהב ונאמן לאנגליה. רוח הנקמה שפעטה בלב הערבים אל התורכים, התחילה להתקרה, ותבוא בטקוסה רוח של התעוררות גועית. השריף פייצל ע"י הכחות הרעננים שבאו אליו סן החץ בדרך מצריים, התחיל לתקוף את אויביו ובמשך זמן קצר הצליח לכבוש את

הכפר הידוע בשם „אבו-אל-אסן“ ושיסהו לתחנה צבאית, וימלא את ידו של אחד מגדולי אל-עקבה, שיך יוסף, כשירים, להיות לבא כחו שמה.

שמעה של התנועה הערבית החיובית הזאת הגיע לסוריה ואיי. ובהיות שהמצב הכלכלי בשתי הארצות האלה, שהיו כגורות מצד הים, היה נורא, התיר גימל משה לאי-אלה סוחרים לנסוע אל אל-עקבה להביא משם סחורות כדי למכרן בדמשק ובחורן. זה היה בהשתרלותו של נשיא הדרוזים הידוע, סלים משה אל-אטראשי.

המוחרים הדרוזים והדמשקאים האלה, אשר היו נוסעים כפעם בפעם דרך של 20 יום בערך על גמליהם, לא היו מסתפקים בקניית סחורות לבד כ"א היו מוסרים ידיעות על המצב בסוריה ואיי והיו מביאים ידיעות מהשריף לארץ ישראל וסוריה. היו ביניהם כאלה שהיו גם מקבלים משכרת חדשית בלירות אנגליות מהשריף פייצל, ובכך, נהיתה אל-עקבה (עציון-גבר) לא רק למרכז צבאי חשוב, אלא גם למרכז מסחרי.

סלים, נמשכו הדרוזים אחרי השריף פייצל, עיי האהדה שהיה מראה להם תמיד, וביחוד לנשיאם, סלים משה אל-אברשי, אשר נסע לעקבה עפ"י הזמנתו. זה האחרון הבטיח לו שהוא סוכן ומוזמן להקל לו את כבוש הארץ, ושאנשיו הדרוזים ילוו את השריף עד נהר אל-אודק הידוע על גבול איי, סוריה וחניז. בינתים הגיעו צבאותיו של הלורד אלנבי כבר לעזה וגם ליפו, וגם מעאן נכבשה עיי צבאותיו של פייצל, בעזרתם של שבטי הדרוזים שתחת דגלו של „אבן-שעלאן“ אשר היה מקבל בעד 10000 אנשיו משכרת חדשית סאת פייצל בחשבון חמש לירות וחצי כאויא, וגם מהתזכרים היה מקבל סכום שכזה, וגם עיי אנשיו של ראש שבט „אל-תיאההי“ ועוד.

ג.

איי וסוריה נכבשו עיי הגרודים האנגלים, מפני סבות ונמוקים מדיניים, הכו לפייצל וגדודו הערבי המעורב שהוא יכנס לדמשק, וירים את הרגל השריפי על ארמון הממשלה, ובהיות כי גרוד זה היה מרכב מארץ-ישראלים, סוריים, לבנוניים, בנדריים, וחניזיים, היתה צריכה ממשלתו להיות מרכבת מהאלמנטים השונים האלה, באופן יחסי ע"פ ערכה של העזרה שכל אחד עזר לו. פייצל נעשה למושל דמשק וכל צעקו, פטפטן ונרנן שהיה ניש אליו בחלקקות לשוננו, היה מפנה לו מקום באחד מחוני הממשלה, ואנרכיה התפשטה בכל החונים הממשלתיים. הרמשקאיים.

כבר הזכרנו למעלה את השבויים הבנדריים שהתנדבו לעבוד בצבא השריף, ובהיות כי מספרם לא היה קטן, היה פייצל מוכרח להתחשב אתם, עיד מימי היותו בעקבה מנה את „נעפר משה“ למפקד ראשי לגרודיו. וזה אמנם מלא את חובתו באמונה, כאשר נכבשה דמשק הכרח השריף פייצל להתחשב שוב עם „נעפר משה“ והשאיר אותו על מקומו בתור מפקד ראשי. הדבר הזה, הרגז בסדה ידועה את הסוריים, אותם החניזיים, אשר לוו אותו עוד מ. אל-עקבה עפ"י פקודתו של אביו, המלך חוסיין, רצו ניב לקבל זכות ידועה אחרי גמר הכבוש, ויביטו אל ה„עיראקיים“ (הבנדריים) כעל מתחרים בהם.

בינתים הגיעה לאיי המשלחת אשר שלח אותה הנשיא „וילסון“ בנוגע למסונות שתושבי איי וסוריה רוצים בה, הממשלה הצרפתית בסוריה עשתה את הכל, בנוגע

לתעמולה בין התושבים ע"י העתונים ואמצעים אחרים כדי שיביעו שהם רוצים בסמונת הצרפתית. הממשלה האנגלית בא"י שהיתה אז ממשלה צבאית — היתה בטוחה ביהודים שיבחרו בסמונת הבריטית. בנוגע לערבים היו המושלים האנגלים בכל מקום מזמינים את נכבדי המושלמים והנוצרים, ואחרי אשר היו מבארים לפניהם את היתרון של סמונתה של בריטניה הנאורה על סמוניותיהן של ממשלות אחרות, היו דורשים מהם להתחשב עם זה. המושלמים והנוצרים המזמנים האלה סדרו בינם ובין עצמם אספות, שבהן התכחו על שאלת הסמונת.

זה הוא הגרעין הראשון של הפרוד אשר הממשלה האנגלית הצבאית זרעה אותו בין המושלמים והנוצרים מן הצד האחד, ובין היהודים מן הצד השני ע"י המפקד גבריאל פשה חדאד. וכאופן כזה נוצרו החברות המושלמיות-נוצריות בא"י. אחרי אשר הממשלה סמכה את ידה עליהן, ותתן להן את הכח והסמכה לדבר בשם כל התושבים, סבלי ידיעתם של אלה.

התסיסה שהתחילה בין הערביים עם בואה של המשלחת נגמרה בזה שנקרא קונגרס של נכבדי סוריה וארץ-ישראל. חברי הקונגרס לא נבחרו ע"י העם באופן ישר. הסתפקו בזה, שהבחרים שנשארו מימי הבחירות התורכיות, בחרו בחברים לקונגרס הזה. עפ"י אותה השטה שעל פיה היו בוחרים בחברי המושלם התורכי. היו אחרים שבקרו את שפת הבחירות הזו, באמרם שהיא איננה חוקית, ושרובם של הבוחרים הם מחברי חברת אחדות וקרמה.

מספר אלה אשר השתתפו בקונגרס, היה 69, ו-20 חברים שנבחרו במערב ובצפון לא הספיקו להגיע לדמשק בזמן הקבוע. בין החברים המשתתפים היה מספר של נוצרים, אבל לא היה אף יהודי אחד.

הפרונטרס הסורית: אנחנו החתומים מטה, חברי הקונגרס הסורי הכללי המתאסף בדמשק ביום הרביעי 2 ליולי 1919, המורכב מבאריכח שלשת השטחים (הדרומי, המזרחי והמערבי) אשר בידם ביאת-כחם של התושבים המערובים ממושלמים, נוצרים ויהודים, באנו לידי הסכמה לסדר את הפרונטרס הבאה להלן, כדי להביע את חות-דעתם של התושבים אשר בחרו בנו, למען הגישה אל הסניף האמריקאי של הוועידה הממשלתית, כפי שנתאשרה — הפרונטרס — ע"י הסכמה הדדית על כל פעיפיה, חוץ מהסעיף החמשי אשר נתקבל ברוב סכריעי.

1. דורשים אנחנו שלטון-עצמי מוחלט לסוריה, כפי הנבולות האלה: הרי, טורוסים צפונה, רפיה והקו המשתרע מ-אל-ג'ונף עד אל-עקבה דרומה, נהר פרת ואל-כבורי הנכנס בקו המשתרע מזרחה מ-אברקמאלי עד מזרח אל-ג'ונף, מזרחה, והים התיכון מערבה.

2. אנחנו דורשים שמשללת סוריה תהיה דמוקרטית קונסטיטוציונית ממודנה, שתתנהג עפ"י האל-מרכזיות הרחבה, ושתהיה הננה על זכויות המעוטים, ושהאמיר פייצל אשר השקיע הרבה מרץ ועזר בהרבה לחופשתנו, ושהשיג את אמונו המוחלט — יהיה לסליף.

8. בדיות כי הערבים הסורים אינם פחותים בכשרונותיהם מיתר העמים המסודנים, וגם אינם פחותים במרנה מהבולגרים, הסרבים, היונים ורוסנים, אשר השיגו את

- עצמאותם. הננו מוחים נגד הסעיף העשרים ושנים של אמנת חבריהעמים אשר מעמיד אותנו בשורה אחת עם העמים הנחשלים בהתפתחותם הזקוקים למסונות.
4. אם ועידת השלום תדחה את הסחאה הצורקת הזאת מפני איזה סבות שאין אנו מבינים אותן, אנחנו, על־מסך הצהרותיו של הנשיא וילסון, האומר שמטרת המלחמה היא, לשים קץ לכבוש ולישכנות — מתחשבים עם המסונות הנזכרת באמנת ורסיל, כעם עזרה כלכלית ואדמיניסטרטיבית, שלא תיגע במשהו בעצמאותנו המוחלטת. ובהיות כי רוצים היינו, שארצנו לא תהיה טרף לרעיון הישכנות, ובהיות כי מאמינים אנו שאמריקה רחוקה מרוח הישכנות, ושאינן לה שום שאיפה סדינית בארצנו, אנחנו דורשים את עזרתה הכלכלית וההנהלתית במשך זמן לא יותר מעשרים שנה.
5. אם ממשלת המדינות המאוחדות לא תוכל להעביר לדרישתנו זו בנוגע לעזרה, דורשים אנחנו את העזרה הזו מאת בריטניה הגדולה, בתנאי שהעזרה הזאת לא תיגע בעצמאותנו המוחלטת, ולא בהתאחדות ארצנו, ושומנה לא ימשך יותר מהזמן הנילי.
6. אין אנו סודים בשום זכות, שתוכל צרפת לדרוש באיזה חלק מארצנו הסורית. דוחים אנחנו את עזרתה, או שתהיה לה איזו יד שהיא בארצנו, באיזה אופן שהוא, ובאיזה מקום שהוא.
7. מתנגדים אנחנו בכל תקף לטענותיהם של הציונים, בנוגע ליסוד ממשלה יהודית בחלק הדרומי מסוריה, הידוע בשם פלשתינה. מתנגדים אנו להגידה ציונית לאיזה חלק מחלקי ארצנו, מפני שאין אנו מודים להם בזכות הזאת, ולא עוד אלא שאנחנו מאמינים שהם סכנה לעמנו מן הצד הלאומי, הכלכלי והמדיני, אבל בנוגע לאחינו היהודים היושבים אתנו יש להם אותן הזכויות שיש לנו בארץ, ועליהם אותן החיובות הכוטלות עלינו כלפי המולדת.
8. אנחנו דורשים שלא להפריד את החלק הדרומי, הידוע בשם פלשתינה, והחלק החופי שבו נכנס לבנון, מארץ סוריה. רוצים אנו שהתאחדותה של הארץ תהיה שלמה מבלי כל חלוק באיזה אופן שהוא.
9. אנו דורשים עצמאות מוחלטת בשביל ארם־נהרים, ושלא תהיינה שום הגדרות כלכליות בין שתי הארצות: סוריה וארם־נהרים.
10. בהיות כי העקרים של הנשיא וילסון, מתנגדים לכל האמנות החשאיות, הננו מוחים בכל תקף נגד איזו אמנה האוסרת לחלק את ארצנו הסורית, ונגד איזו הסכמה פרטית לסדר את הציונות בחלק הדרומי של סוריה, ודורשים אנחנו לבטל את האמנות וההסכמות האלה בטול גמרי.
- היסודות הנכבדים אשר הכריז עליהם הנשיא וילסון, מחזקים את בטחוננו, שדרישותינו היוצאות מעמקי לבותינו, יהיו הגורם המכריע בהחלטה על עתידנו. אנו בטוחים, שהנשיא וילסון והעם האמריקני החפשי, יהיו לעוד לנו בהגשמת תקוותינו, ושיראו לנו מופתים על ידידותם אלינו, בהתאמה לרגשותיהם הנעלים כלפי העמים החלשים בכלל, וכלפי עמנו הערבי בפרט.
- בטוחים אנו שועידת השלום תבין, כי לא יצאנו נגד התורכיכ אשר היינו שותפיהם בזכויות המדיניות, התרבותיות והמורשונות, אלא רק מפני ששללו מאתנו את

זכויותינו הלאומיות, ובחשבנו שהזכויות האלה תהיינה אחרי המלחמה יותר מרובות מאשר לפנייה, מפני זה שפכנו את דמינו לטובת החומש והעצמאות.
ובמייב דורשים אנו להרשות לנו לשלח משלחת מצדנו אל ועידת השלום, כדי שתגן על זכויותינו, ותשמר על הוצאת דרישותינו אל הפועל.

זמן מה אחרי הקונגרס הראשון בדמשק, רצו המשכילים האלה להשפיע על הקהל, וקראו לקונגרס שני בירושלים, ושם נשמעו אותם הווכחים שכבר צלצלו בחללו של הקונגרס הראשון, היו שבועות, אסנות, וכו'... הקונגרס השלישי נקרא בחיפה, מרכז הגליל, כדי להשפיע על הגליל, הוא חל אחרי נפילתו הרמשקאית של המלך פייזלי, ונסיעתו ללונדון, ומפני זה הוא דן רק על שאלת ארץ ישראל ועוזב את האמרות המפוצצות ע"ד האחדות הסורית. הוא מרכז את כל תשומת לבו על ההתנגדות להצהרת בלפורי והבית הלאומי, כי זהו הדבר היחיד שנשאר להם מכל הפרוגרמה הרחבה על סוריה המאוחדת והחפשית.

במשך כל הזמן הזה השפיעו הסורים היושבים במצרים הרבה מאד על התנועה בסוריה, ההתאחדות הסורית נוסדה בקהיר בשנת 1912, מטרתה היתה לאחד את הסורים המתגוררים במצרים — התאחדות מוסרית, ויחד עם זה עמדה בקשר ידוע עם סיעת ההסכמה החפשית העותומנית, אשר נבלעה אל תוכה של הסיעה האל-מרכזית, כפי שבארתי למעלה, רוב חבריה היו עתונאים, סופרים, סקידים נבונים, ונספחו אליהם עוד אייאלה מהפלשתניאים.

כאשר נגשה האגודה הזאת לבחירות בתחלת שנת 1915, נבחר העשירי הלבנוני הידוע, מישל לוסף-אללה פשה' לנשיא של האגודה, מישלי תמך בה גם בחומר וגם ברוח, וימנה את מזכירה — עורך הקובץ הברדני, מגלת סקרים — בתור מזכירו הפרטי, וישלם לו מסייב כספו. האגודה התקרטה הלאה גם במספר החברים, ויתחיל מישל במשא ומתן עם המלך חוסיין, שתוצאותיו היו שקבל ממנו את התואר, נסיך' ומהיום שהוא התחיל, הנסיך' לוסף-אללה להכריז על נסיכותו זו בעתונים.

שטתה החדשה של ההתאחדות הסורית שנקבעה ע"י נשיאה זה, היא לפרסם מאמרים בעתונות הערבית, הצרפתית והאנגלית, לקנות סאת המערכת איזה סאות או אלפים העתקות סאותו הגליון שנתפרסם בו המאמר ההוא, ולהפיץ אותן בכל רחבי הארץ, ובפרט לשלחם לעתוני איי וסוריה בתור חמר תעמולה.

לרגלי הקונגרס השלישי הפלשתניאי, הורכבה ועדה מיוחדת שתוך ההתאחדות הסורית בשם: ועד הפועל הפלשתניאי; מטרתו של הועד הזה, כנראה, רק לפרסם כרזים בהודסנויות שונות אל העם הערבי באיי, כדי להסביר לו מה לעשות נגד הבית הלאומי בארץ ישראל.

כדאי לציין כאן, שהעתון, אל-אהראמי היזיל בקהיר, הידוע בשאיפותיו הצרפתיות, נחשב לכלי מבטאה של האגודה הזאה, ועורכיו — מעטדי התוך שלה, ובה אפשר להבין קצת את מהלך רוחה של האגודה, למרות צעקותיה התכופות להתאחדות סורית תחת שלטון עצמי, בלי עזרתה של צרפת או מסונותה.

שתי המסגרות: הצרפתית על סוריה, והבריטית על איי, הפרידו בין שתי הארצות האלה, גם בסוכן הלאומי. אותה ההתאחדות הנפרדה אשר הסורים והאיי הבליו גם כלפיפנים וגם כלפיחוץ אחרי הכבוש, הלכה ותפורר. כל חלק דואג לעצמו ולנורלו. הערבים באיי, נחלקים לשלש סיעות: א) האגודות המושלמיות-נוצריות, שהאורן הרשמי שלהן הוא הועד הפועל הערבי הידוע, ב) האגודות הלאומיות-מושלמיות, שעובדות בנגוד לחברותיהן הקודמות, ג) המתונים הבלתי-אורניים, הנוטים באמת לשאיפותיהן של האגודות הלאומיות-המושלמיות.

בזמן האחרון נראו מרצים בהתאחדות המושלמית-נוצרית. הופיעו נגודים בין המושלמים ובין חבריהם הנוצרים שבאגודות המושלמיות-נוצריות. הנגוד הראשון הופיע לרגלי הסבלות, אשר סבלו המושלמים בסוריה עיי הממשלה הצרפתית במקומות ידועים. שאלת המחאות כנגד צרפת עמדה על הפרק אז, הנוצרים לא אבו להשתתף, והמחאות נשלחו בחתימותיהם של החברים המושלמים לבד. גרעין המרוד השני השלך, בזמן שהותה של המשלחת התגאודית במכה, כאשר הכריזה על מושלמיותה של איי, והבעת-דעונו של חוסין סלך חניז לעזור לתנועה הזאת, אחרי אשר נספחה ל.התאחדות המושלמית העולמית אשר נוצרה בהודו. הגרעין השלישי — בעונת הבחירות למועצה המחוקקת, כאשר הכריזו על אי השתתפותם בבחירות פה אחד, וב.רנעה-האחרון' הלכו הנוצרים ויציעו את מועמדיהם, ואת המושלמים השאירו מחוץ למחנה. והגרעין הרביעי, לרגלי מחאותיהם של איראלה מהערבים, שהנוצרים לבדם תופסים את משרות הממשלה, ושאיין פקידים מושלמים בחוגים הממשלתיים ולרגלי הצהרתו של המזכיר האזרחי, שאין הממשלה סבדילה בין מושלמי ובין נוצרי, אחרי ששניהם ערבים. התשובה הזאת הציתה אש קנאה בלבות המושלמים כלפי חבריהם הנוצרים.

אולם כח גדול מתנגד לנו נוצר עיי הממשלה האנגלית במועצה המושלמית העליונה, שאינה מצטמצמת בעניני דת, כי אם משתמשת בדת לטובת הפוליטיקה שלה. חברה מהפכים כל ענין מדיני לענין דתי, ואין לך רבר המשפיע על ההסון, כמו הדת. לדוגמא, די לנו להזכיר את ענין השביתה בימי הששי אצל המושלמים, שבעיקרו איננו כלל דתי, מפני שהדת המושלמית איננה אוסרת את העבודה בימים ההם. אלא רק בשעת תפלת הצהדים.

ועוד דוגמא יותר בולטת: כאשר רצה ועד-הפועל הערבי להשפיע על ההסון לבלי השתתף בבחירות, שלח את עברול-קארד אל-מחנר' לנאום בכל הערים ובכל הכפרים החשובים. המועצה המושלמית הקדימה לשלח סקודות אל כל חוגי המסגדים לותר על דרשותיהם הם בפני דרשותיו המדיניות של הניל. ההסון כסוכן הגושפע עיי, וביחוד כאשר היו מאימים על אלה, הפורשים סן הצבורי שלא יתנום להבא להתפלל במסגדים, וביחוד בבית-המקדש בירושלים, ובמערות-המכפלה בחברון, ושלא יקברו את מתיהם בבתי-הקברות של המושלמים.

חוגן מההשפעה המוסרית-דתית של המועצה העליונה, שאת פרטיה קשה לכאר במאמר כזה, היא גם-כן מעניקה לתנועה המדינית — את הוצאותיה הכספיות, היא עזרה למשלחת בהיותה בלונדון בכוסים הגונים מקופת-היתומים, שאת פרטיהם פרסמו העתונים

בזמנם. היא משלמת את משכורותיהם של מזכיר ועד-הפועל של הקונגרס הערבי וחבריו. את הוצאות ההזמנות והמשתאות הנערכים לכבוד האורחים במשך השנה, ולכבוד הפרחים ועמדיר-התוך של התהלכות החברונית, השכמית והירושלמית בימי חג. נביא מוסהי, ולכבוד התהלכות הלודית, הרמלית והעותית בימי חג. נביא צאליחי, ואת הוצאות נסיעות חברי הועד-הפועל הערבי ומעריציו הנוסעים ב.שליחות-סצוהי, — את כל ההוצאות האלה — מוציאה המועצה המושלמית מקופת ה.ווקיף (ההקדשות) ורושמת אותן בסנקסי ההקדשות על-חשבון תקן-בנינים נהרסים...

ויחסה הרך של הממשלה, נותן את האומץ לפקדיה — שברובם נוצרים הם — לחוק את התנועה הזאת, וביחוד אחרי שאינם נענשים על מעשיהם אלה, ואחרי שאינם רואים מחבריהם הפקידים היהודים שום התנגדות, מתוך פחד של פטורים. ההמון הפשוט נרחף עיי פקידי הממשלה הללו, בחשבו שגם הממשלה רוצה בזה. התנועה היא בעיקר לאומית-סדינית, אולם בכונה תחלה נתנו לה צביון דתי בשביל להשפיע על ההמונים, וכזה הצליחו.

דִּיר נְסִים מְלוּל.

הַעֲתוֹנוֹת הָעֶרְבִית בְּאֵי

בחסד השנים האחרונות.

בכבוש האנגלים את איי, לא היה מופיע בארץ ישראל אף עתון ערבי אחד, והשלטון הצבאי האנגלי לא היה נענה לדרישותיהם של אי-אלה מהעתונאים, אשר דרשו להרשות להם לחדש את עתוניהם. המצב הזה נמשך עד שנת 1919, כאשר הרשה השלטון הצבאי האנגלי לחדש את העתונים, אשר היו יוצאים לפני המלחמה. העתון הערבי הראשון שיצא שוב אחרי המלחמה, היה אל-אכבארי ביפו, בעריכתו של כותב המורים האלה. ואחריו יצאו עוד עתונים אחרים בירושלים, ביפו ובחיפה.

בינתיים והרצועה הותרה קצת לעתונות באיי. יצאו עוד עתונים חדשים. מלבד אלה שהיו מופיעים לפני המלחמה העולמית, ושכבר קודם נתנה להם הרשות להופיע שוב. בירושלים יצאו: אל-קודם אל-שריף בעריכתו של חסן צדקי אל-דנאני (מושלמי), סוריה אל-ינוביה בעריכתם של חסן אל-בודירי ו.עארף אל-עארף (מושלמי), בית אל-מקדס של בנדלי משתורי (נוצרי), העתון הזה ידוע בתור כל-מכטאה של צרפת באיי, אל-צנאחי (הבוקר) עיי ועד-הפועל הערבי של האגודות המושלמיות-נוצריות, ליסאן אל-ערבי (לשון הערבים) עיי, אברהים נגארי (נוצרי), אל-אקצאי עיי, מוחמד צאליח אל-חסיני (מושלמי), יום אל-רבי עיי המסיון, אל-סלאם (השלום) עיי דיר נסים מלוּל (יהודי), בריד אל-יום עיי חברת הסוללי (יהודים), אל-טבלי עיי, אברהים כראיים (מושלמי) ומראת אל-שרקי עיי, בולוס שחאדהי (נוצרי).

בחיפה יצאו: הכרמלי בעריכתו של נגיב נצארי (נוצרי), אל-נפירי עיי, אליה זכהי (נוצרי), ומגלת אל-נמילי עיי נמיל בחריי (נוצרי).

המאורעות המדיניים אשר אירעו במשך חמש השנים האחרונות, השפיעו בהרבה על קיומה ומהלך-רוחה של העתונות הערבית באיי. התחזקותן של האגודות המושלמיות-נוצריות, הפרעות ביהודים שהיו בירושלים, בחיפה וביפו, ההתקסות על פתח-תקוה וחדרה, חולשתה של הממשלה, חולשתן של האגודות

המושלמות-לאומיות המתימרות לירידות לנו, וכשלונה של השטה הפוליטית ביחס לערבים אשר השתמשנו בה במשך כל הזמן, — כל הדברים האלה נרמו לשנוי לרעה ביחס העתונות הערבית בא"י אל הציוניות. העתון. סוריה אל-נבייה חדל להופיע זמן קצר אחרי התמנתו של אחד משני עורכיו, עאריף אל-עאריף. למשרת. יועץ-המושל בנין, חלף הסחתו התכופה נדנו, וביהוד לרגלי נאומי הירוע בזמן הפרעות בירושלים. אל-קודס אל-שריף נפסק אחרי אשר צרפת חדלה לתמוך בו, מפני שעורכו הפך את עורו פעמים אחדות: לפעמים היה תומך בפוליטיקה הצרפתית, ולפעמים היה מחסידיו של הנסיך סייצל. אל-צבאחי, כלי מבטאם של הערבים הקיצוניים, חברי האגודות המושלמיות נוצריות, גם הוא נסגר מחוסר אמצעים כספיים. אל-אקצהי פסק גם הוא מחוסר אמצעיו הכספיים והספרותיים יחד. אותו הרבר גם בבריד אל-יוסי של הסוללי, שלא מלאה לו שנה שלמה וישבוק חיים לכל חי. אל-נפירי נסה לינוק גם מאת הקיצוניים שבערבים כפי שינק מאתנו, ויהפוך את עורו יותר מארבע פעמים במשך השנה האחת. אל-טבלי הפסיק את יציאתו חדשים אחדים לרגלי איזו ננבה שהיתה בבית-דפוסו ויוצא שוב בחיפה, אחרי שנתפשר עם עורך אל-נפירי בדבר ההדפסה והעריכה.

והגני מביא כאן רשימת העתונים המופיעים היום, יחד עם השקפתו של כל אחד ואחד מהם, נועז של העורך, מספר ההעתקות שהוא מרפס מכל גליון, ובאיוה זמן הוא מופיע.

ב י ר : ש ל י מ :

מספר הגליונות	השקפתו	זמן הופעתו	הנוע	השם
1000 - 1500	?	יומי (עכשיו פעמיים בשבוע)	נוצרי	1. ליסאן אל-ערבי
1500	ציוני	פעמים בשבוע	יהודי	2. אל-סלאם
500	אנטי-ציוני	— —	נוצרי	3. מראת אל-שרקי
500	"	— —	נוצרי	4. בית אל-מקדס
500	מסיוני	יומי	נוצרי	5. ירושלים חדשה
500	"	שבועון	נוצרי	6. יום אל-רבי
500	אנטי-ציוני	דו-שבועון	נוצרי	7. צות אל-שעבי
400	"	שבועון	נוצרי	8. אל-נפאיים

ב' פ' :

מספר הגליונות	השקפתו	זמן הופעתו	הנוע	השם
300	ניטרלי	דו-שבועון	נוצרי	9. אל-אכבאר
750—1000	אנטי-ציוני	. . .	נוצרי	10. פלסטין
ב ה פ ה :				
750—1000	אנטי-ציוני	דו-שבועון	נוצרי	11. אל-כרמלי
400—500	אנטי-ציוני	. . .	נוצרי	12. אל-נפיר
1000—1500	אנטי-ציוני	. . .	מושלמי	13. אל-טבלי
500	. . .	ירחון ספורי	נוצרי	14. מגלת אל-נמיל

יוצא לפי הרשימה הנ"ל, שמספר העתונים המופיעים כעת בא"י עולה לארבעה עשר, פסקו מהם שנים. שהם: ירושלים חדשה, ואל-נפאיים. משנים עשר העתונים הנשארים: 10 נוצרים, יהודי אחד ומושלמי אחד. עפ"י השקפותיהם הם נחלקים לארבעה סוגים:

- 1 עתון שהשקפתו בלתי ברורה, זהו ליסאן אל-ערבי.
  - 1 . . . . . ציוני מוחלט . אל-סלאם.
  - 9 עתונים, שמהם 8 נוצרים ומושלמי אחד, מתנגדים לציונות נגוד נמור.
  - 1 עתון שהשקפתו נייטרלית, זהו אל-אכבאר ביפו.
- שלושת העתונים, ליסאן אל-ערבי, אל-סלאם, ואל-טבלי הם הנמוצים ביותר. הראשון מדפיס 1000 — 1500 העתקות. הוא נפוץ ביותר בעבר הירדן, בסוריה, במצרים, ובמושבות העבריות יותר מאשר ביתר המקומות. השני — אל-סלאם נפוץ ביותר בעבר-הירדן, בכפרי הערבים בא"י, בין שבטי הברווים שכדרום ובסורח ובחוגי הערבים המתונים בא"י. השלישי — אל-טבלי נפוץ עפ"י בין ההמון בא"י ובסוריה, בתור עתון התולי.
- בנוגע לשפה, הם נחלקים לשלושה סוגים: 1) ספרות יפה ושפה צחה — ליסאן אל-ערבי, אל-סלאם, ואל-נפאיים. 2) כינונית, — מראת אל-שרקי, בית אל-מקדס, ירושלים חדשה, יום אל-רב, פלסטין, אל-כרמלי, ומגלת אל-נמיל. 3) שפה לקויה — אל-אכבאר, אל-נפיר, ואל-טבלי.

הַסְפָּרוֹת הָעֵרֶבִית בְּסוּרְיָה.

מסחצית המאה הי"ט, נכרים סמני התעוררות בין הערבים והתאמצות להחיות שוב את הספרות הערבית, שהיתה כיכ מסותחה בימי הבינים. שני המרכזים הנדולים, קהיר ובירות, שבהם נולדה האינטליגנציה הערבית, הודות להשפעה העצומה של מוסדות החנוך ובתי-הספר הנבדחים, שנפתחו ע"י האירופים, הוציאו מתוכם, בתקופה האחרונה, משוררים וסופרים לרב. קהירו הגדילה לעשות במובן זה יותר מבירות, אולם אותנו מענינת פה רק התפתחות הספרות בסוריה.

גם ביתר המרכזים שבסוריה, חוץ מבירות, נראו פה ושם ניצוצות של תחיה, וגם מהם יצאו מפעם לפעם חלוצים בתנועת הספרות של המאה הי"ט, כעין אלעזיר מצידון, המשורר אלזינדי מחומס, סלים אלנחורי מדמשק, בעל הספר, קינו אל נאזים (אוצר המשורר), ופרנסיס סאראש אלחלבי מארם-צובא, מחבר, אלמיראת אלחוסנאי (הראי היפה) ורכים אחרים. הצבור הערבי אשר בא"י, נשאר עומד מרחוק, שקוע באינרציה מבלי להראות כל אות של התעוררות וחיים. לא קמו מתוך העדה הזאת, סופרים בני שם, ומלבד השיך אלנחאווי מצפת, שכתב אי אלה ספרי מליצה ותיאולוגיה בלתי חשובים, ומיכאל אבן נקולה צאבבאג מעכו, שהתפרסם בסחצית הראשונה של המאה הי"ט בספרו, מוסאבאקאט אל ברק ואלחאטאס (פרוץ הברק והיונים), אשר תורגם ע"י פילוסטר די סאסי לצרפתית, ואחיכ ע"י אחרים לגרמנית ולאיטלקית, אין גם סופר אחד ראוי לשם זה בין הערבים בארץ-ישראל.

בירות היתה ועודנה גם היום, המרכז הספרותי של כל סופרי ערב בסוריה. בה נולדו וכתבו, אלה שעמדו בראש הספרות בתקופה האחרונה, והיו למורי דרך לכל מושכי בעט. היותר מפורסמים שביניהם הם: בוטרוס אלכוסטאני, שהעשיר את הספרות הערבית ביצירות ענקיות, כגון: מוחיט אל מוחיטי (הסקיף את האוקיאנוס), מוצבאח אל טאליבי (נר לתלמיד), הוא התחיל לכתוב גם אנציקלופדיה ערבית, דאיאראת אל-מעאריף, שלא הספיק לגמור אותה. אחריו, יש להזכיר את המשורר כליל אל כורי, הסופר סלים בוטרוס, ואיסקנדר אבקאריוס שכתב על אדות השירה האיטלמית הקדומה, ומחבר הספר, רודאת אל ארבי, גם השיך נאציף אל יאזיני בעל, מנסע אל בחרין (סקוה שני הימים), ואחמד פארים אל שודיאק שכתב את הסיר אל לאיאליי (סודות הליל) והרבה ספרים אחרים. כל אלה עמדו בשורה הראשונה של מערכות הסופרים הערבים בסוף המאה שעברה.

אולם בה בשעה אשר במצרים נוצרו, אם גם במספר זעום מאד, אי אלה יצירות מקוריות, אשר למרות כל ערפלויותן וכהות צבעיהן, משתקפים מתוכן חיי העם, שאיפותיו

וזמיו השונים, מאויי לכו של המצרי הצעיר, וכסף נפשה של בת מצרים, להתעלותי ולהרמות לאשה האירופית המשכלת, הנה נפקד מקומן של יצירות כאלו בספרות הסורית החדשה לגמרי. היא לא הוסיפה על הרכוש העתיק, אלא קובץ של מלונים, ספרי דקדוק, וחקירת תולדות השפה, וערמה גדולה של שירים, אשר הטובים שבהם, הם כטפה בתוך אוקיאנוס, של חרוזים וגלמי פיוט זולים ופחותים, שהציפו את כל ארצות ערב. שדה השיר הוא הפקר, לכל מי שרוצה לבא ולישול לעצמו את העטרה של משורר.

נוסף על זה, השכילו הסופרים המצריים לעשות, כנסותם קצת מדרכי הסליחה, שבהן הלכו הסופרים הקדומים, אשר שמו בריח על הספרות הערבית, ועשו אותה לקנין יחידי סגולה מהמלומדים שבעם, שרק הם ידעו לחדר לתוכה ולצלל במעמקה. זיידאן, זה הארי שבחבורת סופרי מצרים, היה הראשון אשר התאמץ להפשיט מעל השפה הערבית את הלבוש הערפלי, שבה היתה מעולפת במשך מאות בשנים, ולעזק ולסקל מכרם הספרות, את כל החושים והקוצים אשר מלאוהו והשחיתו בו כל חלקה טובה. הסופר הגדול הזה, שהחזיק בידו את מפתח הספרות הערבית בתקופה האחרונה, ואשר אחדים מספריו תורגמו לשפות אירופיות, היה בין המסיסים הראשונים לסלילת נתיב חדש בסגנון. בספריו הרבים, ובירחונו „אלהילאלי“¹, שהיה ועודנו גולת הכותרת של הספרות הערבית, ובאר מים חיים לכל קוראי שפת ערב, פתח זיידאן את שערי הספרות בפני השררות הרחבות של העם, בבהירות ובפשטות הסגנון שבו; והשפעת הסופר הזה נכרת על רב העתונות המצרית, שגם היא ובראשה שני העתונים הגדולים „אלמיקסס“ ו„אל-אהראסי“, פנו עורף אל הסליחה, והתחילו לכתב בלשון קלה ונוחה הטובת לכל הקוראים. מה שאין כן אצל הסופרים הערבים אשר בסוריה, אלה עורם מחזיקים במליצה ובשעשועי ניבים, ומגנונם שלא על כל גדותיו מלים, שרק למהנים יכלים לרדת לסוף מובנו.

זאת היא בעקר סבת התרחקות ההמון הערבי מהספר, והסתפקותו רק בעתונות שהתרכו בתקופה הנוכחית ועלו על כל ארצות ערב כשטף מים רבים, כידוע, לא נברא עדין בין הערבים אשר בסוריה, ארם צובא ופלשתינה, אותו צבור הקוראים הרחב, אשר יתענין בכל הופעה ספרותית חדשה וירגיש צורך נפשי בספר, אין זאת, כי אם מפני הונעת המח ורכו המחשבה, שקריאת הספר דורשת מהקורא, בהיותו מוכרח להפך ולהפך בו, כדי למצא את התוך והרעיון החבוי בקלפה העבה של נכוב המלים ולכן הקוראים של ספר ערבי, הם רק המלומדים, שמספרם מצומצם מאד, בעת אשר הקהל הגדול, אין לו אלא הלקט הקל שהוא אוסף מהעתון הנקרא ברנעי הנפש.

אף כי לא פסקה השפה להיות מדוברת במי כל המליונים הרבים של הגזע הערבי, וגורלה לא היה כנורל אחותה העברית, שנשמנה במשך אלפים שנה בחבי הספרים, ונתרחקה מהדרך החי, המרה את הלשון ונוסף ערנה ורך בעורקיה, הנה שפת ערב, רצונית, הרבור הצרוף והטהור מכל סיגים ופסלת, הוא ענין רק למלומדים לענות בו, רק אלה שלמדו ושנו יודעים לרבר ולנאם בשפה הספרותית מבלי שבושים. העם

(1) היוצא עד היום בעריכת בנו.

מדבר בדיאלקטים השונים, המרוכזים במדה שאין כמוה לשום עם ולשון. אין לראות שום התעוררות והתאמצות לשם טהרת הדבור מכל גדולי הבר שבו, לנקותו ולשפרו ולקרבו אל שפת הספר. המורה עודנו ממשיך לדבר אל התלמיד, ולבאר לו את שעוריו, באותו הדיאלקט ההמוני; וכן הוא השיח והשיג של המשכילים הערבים. משום כך נשאר השפה המדויקת הדקדוקית, מצומצמת בנכולות הכתב, ורק העט ימשל בה, ועודנה כמעט בבחינת השפה הלטינית, שמשלה בימי הבינים באירופא. אילו היה מתגשם אצל הערבים אותו הרעיון, שהובע פעם במסורות העברית, עיד נקוד כל מה שיוצא ממכשש הדפוס, כדי להקל על הקורא את הקריאה, ולהרגיל אותו לדיוק ולכללי המבטא, היה תקון זה מביא רב טוב לעם הערבי, אשר דקדוק לשונו, ובפרט חוקי הנקיד אצלו, קשים ומסובכים שבעתים, מאלה של שפת עבר. אולם לעת עתה לא עלה עדין על דעת הסופרים הערבים הרעיון הזה, והרב הגדול של ספריהם, חוץ מדברי השירה, הולכים ומופיעים בלי נקוד.

כדי לקבל מושג בהיר מהתפתחות המסורות הערביות בתקופה האחרונה, אין לנו אלא להפנות את מבטנו אל המטרופולין של סוריה, זו בירות, אשר הערבים יכנה, שושנת הלבנון. אולם טרם אשר נדבר על האיכות והערך היצירתי, של כל מה שנכתב עיי סופרי העיר הזאת וחכמיה, מן הראוי להקדים מלים אחדות על אדות, הכמות, הענקית, של כל מה שהולך ונדפס עד היום בסרכו הזה, אשר מספר התושבים הערבים שבו, הוא שזה כמעט למספר הישוב היהודי בא"י. באותו זמן אשר אנחנו מסתפקים בשני עתונים יומיים, ואי אלה שבועונים עם ירחון אחד או שנים, המופיעים רק לסרוגים ובהתאמצות גדולה, הנה יש לבירות לבד 23 עתון, שבעה ירחונים ורבעון אחד, ואלמלי שבט הצנוורה והקשי אשר בהוצאת כל עתון, בעקב החק המחייב את כל מויל להפקיד בידי הרשות סאה לירות, בתור ערובה שלא יהא מפרסם דברים שאינם לרוחה, היו בודאי פרים ורבים עוד יותר העתונים, ומספרם היה הולך וגדל. כדי להוכיח שאלה הקימים אתנו היום, הם שארית הפלטה משבעים וחמשה עתונים, אשר הופיעו ויצאו לאור במקום הזה, במשך שלשים השנה האחרונות; והרב הגדול של החותמים והקוראים היו מתוך בירות עצמה, כי העתונות הערבית התפשטה בכל מקום במדה כזו, שקשה למצא עיר בכל הסביבה, שלא יצאו בה עתונים משלה.

אין זו התפרצות כחות עתונאים ומפרותיים, שהולכים ועושים בקיעים בחומת הבערות של העם; כמו כן אין לבקש את סבת ההופעה הזו בצרך וכדרישה הבאה מצד הקוראים, האמת היא, כי העתונות הערבית, וגם חלק מן המסורות בצביונם הנוכחי, אינם אלא סין ספורט. הרבה מן האמת יש בדברי אלפאואידי המוצא, קונקורנציה רבה במקצוע העתונות, והמתאונן מרה על כי, רבים המה המתנפלים על המלאכה הקשה הזאת, והרוצים להחזיק בה, לא מצא אדם משרה נאותה, אם שליט הוא בשפה, הריהו הולך ונעשה לעתונאי, ואם הרחיב ה' את נבולו, סיד הוא בונה לו במה לעצמו, לא ררושה לסופר התקנה והקשרה ובגרות מפרותית, כדי שיצא לו מוניטין, וחבריו הסופרים יסמכו את ידם עליו. הסופר הערבי אינו שומע אלא תהלות ותשבחות כל יסיו, שמו מוכתר תמיד בתארים וכנווי כבוד של, סיפר מהיר ומפורסם, נאון הדור

ומשוחו. רב פעלים ורב מדעים, אשר מעטו נתונים נצוצות של אוריה וכו', כמו שהיו ספורים תהלות ביד רחבה בספרותנו הדתית לכל מחברי. אין בקרת ישרה וחמשת, המגלה לסופר את סוסיו, ונהפוך הוא, כשבא אדם לכתב על אדות סופר ופרי עמו, היהו מצטיד בתשעה קבין של חלקלקות ודבי שבח והודיה, שיש בהם משום שיגרא דלישנא בשיח הרגיל של הערבי.

בתור חזק לכל הנאמר, נתן כאן סקירה קלה על הפאנוואיד, אחד הירחונים המופיעים בבירות, והנמוצים מאד בין הקוראים הערבים בסוריה. את הערכת עצמו מביע מכתב עתי זה, אשר מלאו לו בזמן האחרון שלשים שנה, בדברים האלה: ירחב ויעלץ לבנו, לראות את רבים מחותמינו חולתם משתוקקים אל כל חוכרת שלנו, כתשוקת האיש ואותו אל מטמון יקר, וכלום אפשר אחרת, והמה הלא מצאו בחוכרותינו אוצר מלא מדע ומסר לגדולים ולקטנים, ושוקת אשר ממנה ישאבו יום יום דברי חפץ ותועלת לטוב להם. נדרסנו לעורך הפאנוואיד מאמרים מסופרים אחרים — מה טוב. אם לאו היהו נוסל וממלא בעצמו את כל הירחון; מכנים אי אלה תרומים מהעתונות והספרות הלועזית, על נושאים שונים ומשונים, שאין כל קשר הגיוני ביניהם וקמעים מעתונים אחרים ערכים והמותר ישלים העורך, אשר ידו בכלי, במאמרים משלו. העיקר הוא שמשפר הדמים יתמלא, ואם לא די בכל אלה, הרי ילכלל העורך סתל הספרות הקלסית והמדדנית, ספורים ושירים ומשלים, ויעלם על הגליון.

ובאותו הירחון המוקדש למדע, ספרות, איקונוסיה ואינפורמציה, אין כמעט זכר, בכל הכרכים שהופיעו בשנים האחרונות¹, ליצירה חדשה ומקורית של ספרות יפה ושירה. וכאן מתבלט אחד המוסים אשר בספרות הפירודית הסורית, והוא משמוש הנבולות, יש אשר עתן שנועד רק לעניני יום יום ולפוליטיקה, ימלף את אורחותיו, ובמקום המאמר הראשי שצריך לרזן על שאלה מדינית, יבא שער ארוך, או תרגום רומן גדול מהספרות המערבית, המשתרע בהמשכים רבים עד אין תכלה וקץ. לעומת זה, אותו הירחון ששלט ספרותי גדול תלוי ממעל לשעריו, ישכח את המטרה אשר הציג לו, ויתחיל בנושאים וענינים שמקוםם בעתונות הפופולרית היומיומית, עתים, ידמה העורך של אורגן ספרותי, כי גנות היא לו להצטמצם רק בספרות, והיהו פותח בשירה ומסים באינפורמציה פעימה, שמקומה לא יכירנה בירחון.

אותו החותם של כל בוי טבוע גם באלפואיד, מתחילה החוברת במחקר פילוסופי או פדגוגי וסתם פובליציסטיקה, ונוסרת בפתגמים, בבדיחות ובמצות טובות, שהיו רגילים להדפיס אצלנו, מהעבר השני של דפי הלוח היומי, ומדפיסים עוד היום בעתונות הזדנונית באמריקה. כרי לתת מושג בהיר מתכן המאמרים אשר נתללו במכתב העתי הזה, אין לנו אלא לעבור בסקירה קלה על מה שנרפס שם בכרכים האחרונים, שבהם נסתיסה תקופה של שלשים שנה לאורגן הזה.

בבאו לדבר על צרות העין של הילר, תשוקותיו ומאוייו, וחמצו לרכש לו כל דברי הרי מיעץ הסופר את האב, להטיב את מהלכי בנו בגיל של שש שנים ולתקן את עותתו. אף גם על האב להמנע לתת לילד את כל אשר יחפץ, אלא אך ורק את

(1) הכרכים שהופיעו עד פרץ המלחמה נשרפו לפי דברי העורך עיי נימל פשה.

הדברים שההגיון מרשה וסובל. אחרי נכוב דברים שאין להם שחר, מבלי הבעת כל דעה מקורית ועיונית, עובר פתאם הסופר אל שאלת לסוד הדת בבתי הספר, ונטיעת האמונה בלב הילדים, כי האמונה היא עיקר העיקרים של החיים החברתיים, וכטול לסוד הדת בבתי הספר, כאשר ידרשו אחדים בתקופה הזאת, היא שטות בולטת, כלימה לכל החברה, ומכה לחיי האנושיות. בטוח הסופר הזה, כי האמונה באלהים ריה לכסף ולשעבד את הנטיות והתאוות המזיקות אשר כנוף האדם; כי על כן היא המתג המקשור ומהדק את מושכות הבריות, ורק לאיש המהלך בדרך המוסר יש שווי המשקל של העצבים, מה שאין כן זה אשר עיניו נשואות אל הכבוד, ותאוות בשרים, אל ההוללות והמותרות לאין סדה ושעור, הנה כאשר ירוה את נוו מכל ההנאות האלה, ויסלא את קיבתו עד שבעה, תקוט בהן נפשו, וישוב אל השממון, ולא ימצא נחומים רק במקור הראשון, הבורא והמחיה, הלא הוא האלהים.

אלה הם הקטעים העיקרים של המאמר הפרגוני, יסוד החנודי, אשר בקראנו אותו נזכרים אנו בלי משים במרקים של, שבט מוסרי ויתר ספרי המוסר הדתיים. אחרי סאמר זה, בא מחקר פילוסופי, אשר בו יתחבט הסופר בשאלת נפש האדם, ויצלל במעסקי תאוריות שונות, המתיחסות על ידו לפילוסופי יון ועמים אחרים, והנלפתות בערפלי סלים וטרמינים מדעים, שלא באו אלא כדי לתת צורה רצינית לסאמר. לפי דבריו טעו הפילוסופים היונים בהאמינם, כי יש בקרב האדם נפשות רבות שונות: אחת מרכזה במח, ובידה שלטון השכל, החושב, ההוגה, המבין, המוכיח, הרוצה, והבוחר; ונפש שניה תאותנית או רנשנית שמרכזה בלב; ונפש שלישית מינה וצומחת, והיא מקור החיוניות, וכוי. כמו כן, טעו אלה שסברו כי יש לאדם שתי נפשות: טובה ורעה. האמת היא, כי יש לאדם רק נפש אחת. ראייה לזה, כי היצור האנושי מיחס תמיד את כל פעולותיו השונות, שהמניעים שלהן המה נלגלי המחשבה, הרצון, הרגש והכח הפיזי ל.אניי היחיד שלו, באמרו: אני חושב, אני רוצה, אני נושם וכוי, זה מפני שעלת כל הפעולות הללו, היא כח מניע אחד כולל, כמו שהמספר 4 כולל גם את המספרים 1, 2, 3. המסקנה היא, שנמש האדם יחידה וחפשיה היא, עומדת ברשות עצמה ואינה משועבדת לנף. לה שלטון השכל. העומד סמעל לשלטון הרגש, ואשר סמנו יולד הרצון המפקד על הנוף. בעזרת השכל, ילמד וידע האדם את אשר היה לפניו, ועל ידו יחפץ להרים את המסך המכסה את העתיד, וכך נולד אצל האדם הצורך לתגמולים אחרי המות, לאלה אשר הלכו בדרך הטובה.

בסוף המאמר יבא הסופר לידי התרוממות והשתמכות הנפש, ונומר במשלים ישנים נושנים, שנאמרו כבר לעולמים:

את המות תשוה לנודך תמיד, והתרחקת מן המעשים הרעים, אשר ברנעי המות ינחם האדם כי עשם.

אם תכבד את הוריק בגלל מעשיהם הטובים, למה לא תעשה גם אתה כמעשיהם. האורן הרציני הזה אינו נמנע מלתת לקוראיו, בכל חוברת, גם פרפראות וכדיחות. בכרך האחרון אנו מוצאים למשל בין שאר ההלצות את זו: איש אחד למד וצוה את בנו, כי יכבד את הפין היפה, ויתהלך באדיבות עמו. אם תשב בעגלת הטראמוואי,

אמר האב לבנו, וראית גברת עומדת מאפס מקום, קום תקום ותתן לה את מקומך. ויהי היום ישבו פעם האב והבן בטראמואי, וסרב צמיפות הושיב האב את בנו על ברכיו. באותה שעה נכנסה אשה יפה מאד, או מהר הבן לסלא את מצות אביו, ויעמד על רגליו, ויחמן את האשה לבא ולשבת תחתיו על ברכי אביו.

כדי לעשות את הירחון הזה מושלם בכל המעלות, ומפואר בכל מיני חמרי הקריאה המועילים, משתדל העורך להקציע בכל חוברת מדור מיוחד, הרן בהלכות רפואה והנותן עצות טובות: לצעירים, באיזה גיל להתחתן, ולהוליד ילדים, למען יהיו אלה בריאים בנופם ושלמים ברוחם. ולמנוגעי צרעת הראש, יאמר כי עליהם, למזח את שערות ראשם, לשמשף אחיכ את הננעים פעמים אחדות במי בוריק פושרים, ולהשטר סמזון בלתי בריא, וכל יתר הרפואות של הרופאים הן לשוא וללא הועיל. גם אל הישנים, ישא העורך את אמריו, ועצתו אמונה להם, לפתח את חלונות חדרי משכבם בלילות, ולא להיות כאותם המונים, היראים לפתח אשנב, כי מודעת היא שעד סוף הלילה, האויר הולך ונפסד בחדר הסטות, וכדי להיות בטוח מנשיבת הרוח וצנה, טוב לכסות היטב את הנוף, לפתח רק את מקצתו של החלון, להוריד את הוילון, כדי שתהא מחיצה בינו ובין הרוח, או לסגר רק את התריסים, ולהשאיר את החלונות פתוחים לרוחה.

פרקים מיוחדים מקדישה המערכת של הפאואידי גם לעניני החיים אשר בהם ילמד הקורא, כיצד עושים ריבה ומיני מרקחת שונים, מאפרסקים, שזיפים ופרות אחרים. כן אפשר ללמד במכתב עתי זה, איך מנקים כתמים של בנדים ע"י עסים עשוי ספרות שונים. מעל המצפה, יראה העורך בעינו החודרת, כי מתרשלות הנשים במקצת לטהר ולכבס את בתי הידים שלהן והשמיכות שבהן מתכסים בני הבית, רשול זה יש בו כדי להזיק לבריאות. ועל כן יורה העורך פורמולה הירועה לו, מהרכבת דוזות ססוימות של בוריק, כלור אלומיניום וכו' אמצעי בדוק ומנוסה לנקוי כל מיני מלבושים.

נוסף על כל אלה, ישנה בפאואידי רובריקה מיוחדת, שונות, אשר בה ימצא הקורא כפעם בפעם דברים המעוררים את סקרנותו והמושכים את הלב. מי למשל מהקוראים, לא יבלע בתאבון את אשר יספר על אדות חיי המלכים ונשיהם, ועאכויכ על התלבשת של כל מלכה ומלכה, רוב המלכות והקרובות למלכות, קונות להן ארבע שסלות לשנה, רק פעמים בשנה תלבשנה כל שסלה, ואחיכ תמכרנה אותן, ישנו בית מסחר מיוחד בפריס העוסק במקציע הזה, ומלכות נורבגיה וספרד מוכרות לו את שסלותיהן, העתיקות. ההכנסה השנתית שיש לכל אחת מהן מהמכירות הללו, עולות לארבעים אלף פרנק לשנה, רק מלכת אנגליה לא תמכר את שסלותיה. וחושש העורך, שמא יבא הקורא חלילה לידי טעות, ויחשב שנשי המלכים עצמן מטפלות במכירת בגדיהן, על כן מוצא הוא לנחוץ להוסיף כי, המכירות נעשות ע"י סרסורים או באמצעות החיטות המפורסמות, וכשם שיש ענן לקורא הפשוט לדעת דבר מה גם מחיי המלכים והליכותיהם, כך נצרך להספיק לו אילו ידיעות מטבע החיות השונות, שיש בזה כבר משום למוד ומדע, אנו מוצאים איפוא כפעם בפעם בפרק זה שאלות ותשובות קצרות, כגון אלו: מדוע הפיל הגדול שאינו נרתע גם סנמר וארי טורף, ינוס לנפשו ספני

עכבר קטן? התשובה היא לפי דעת אחד המלומדים, משום שהפיל פוחד מן יכנם העכבר לתוך חטמו ויגע בו לרעה. מפילים ועכברים יעבר העורך אל המרשלים בצרפת. ימנה ויספר את כל אלה שזכו להתעלות למדרגה רמה זו, וישור עתידות, למי מהגנרלים החיים והקיימים. נכוננו עוד תארים כאלה בענלא ובזמן קריב, אחיב ימנה עורף למרשלים, וישוב להגות בחכמת הרפואה. המטפלת כעת בנסיון של הפיכת האשה לאיש והאיש לאשה, או יצלל בעסקי המדע ויספר על אדות התגלית החדשה אשר על ידה. אפשר יהי ללכת על הקיר כשם שהולכים על הארץ.

נמצאו רבים, מראשי הסורים הנוצרים, אשר רצו מתוך שנאה לתנועה הערבית האיטלמית, שהתגברה אחרי המלכת חוסיין בחגיאז ופייצל ברמשק, להוציא את הנוצרים כל תושבי סוריה והלבנון מתוך כלל הערבים, ולהוכיח, כי אלה שני עמים שונים, שאין ביניהם כל קרבה מזעית וקנינים לאמיים משותפים, כי על כן לא יבאו הסורים בקהל הערבים, ועמהם לא יחד כבודם. רוצים הם להפרד מהשותפות הלאמית הזו עם הערבים ולהקרא עם לעצמם. אך כיון שאי אפשר לעם מבלי עבר, בדקו ומצאו שסוריה זוהי פיניקיה, והיו כאלה שהציעו להקרא שוב בשם ההיסטוריו פיניקיים. היו גם חלוקי דעות, כי אחרים אמרו שהסורים הם חטר מנוע האשורים הקרמונים, או בני אספסוף של עמים שונים אשר נתלכדו ונטמעו יחד. אולם הרב נהה אחרי הדעה הראשונה, שהסורים הם הפיניקיים האמתיים.

בינתים סחקו כל המושכים בעט, מהמלון הלאמי שלהם, את השם ערבים, וכל תושבי הארץ הזאת קבלו ברצון את שנוי השם הזה של סורים, או פיניקיים. כעת מורגשת התנכרות מדעת, לכל דבר אשר בשם ערבי יכונה, כאילו לא היה מעולם שום יחס הרדי ושאיות לאמיות משותפות, בין סוריה ויתר ארצות ערב, אף כי עוד טרם חלפו עשר שנים, מאותה התקופה, שבה דרשו העסקנים הלאמיים בסוריה, מאת מושליהם התורכים, בשם כל הערבים, אבטונומיה לבני הנוע הזה, ולא עלה כלל על דעת תושבי סוריה להפרד מיתר הערבים, בתור יחידה לאמית שונה סאלו.

העתונים בבירות והלבנון התחילו אפוא לשיר שירי תהלה לעברו המזהיר של העם הפיניקי, תלמיד סורי שהצטיין בלטרוריו, משחק שהצליח על הבמה, או מנגן שעלתה לו להקסים את הקהל בכנורו, והנה העתונות תסחר לפתח את ספר הזכרונות של הדורות החולפים, ותוכיח, כי אמנם כל אלה הן סגולות מיוחדות, שהטבע חנן בהן את בני פיניקה: עם אשר לו עבר כה עשיר, עם אשר אבותיו נשאו ברמה עד קצות התבל את אבוקות התרבות והמדע, טבעי הוא שער הדור האחרון לא יועם בו הניצוץ של סאור הבינה והכשרון, החבוי בלב כל איש סורי. תהלות ותשבחות נכובות כאלה, מציפות לעתים קרובות את סכתבי העתים בסוריה, ובקראך הקדמות כגון אלה, הנך סחכה בקוצר רוח אל עצם הענין, ומשוה אתה לנפשך, כי הנה ידובר כאן על אודות כוכב חדש סהיה, שהופיע על שמי הספרות והשירה בארץ הזאת, או על דבר תגלית מדעית גדולה שניתנה לאנושיות עיי אחד הסורים. אולם סיר רואים שכל האמרות הרמות האלה, לא באו אלא בשביל לבשר, שפלוני נשא נאום מוצלח ב.קלוב הסורי הספרותי, או שספקיד אלמוני התעלה במשרתו במטשלה, והשיג אות כבוד מהריפובליקה הצרפתית.

לדונמא למאמרים הרבים, המסלאים כעת את כל העתוּת המקומית, ושאיך לסצא בהם אלא התנפחות לאומית ריקה ומחוסרת טעם, נביא כאן קטעים אחדים מהמאמר, הנאוניות בסוריה, אשר נתפרסם בחוברת מאי 1921 של הפאוואיד:

מי שקורא את דברי ימי הארץ הזאת, ישתאה ויתפלא לגודל חכמיה ומשורריה בעבר. אף כי הזמן כסה כבר עליהם וישכיחם, הנה נשארו עוד עקבות אשר לא יכלו הדורות להצפין, והמה עומדים כעדים נאמנים על נאוניותם הנפלאה של הסורים הקדומים. כבר נמנו והודו כותבי דברי הימים על זוך הדעת ועסקות ההבנה אשר לסורים, ומדעת היא, כי המערב נחל מהם את יסודות המדעים והאמנות, אשר אירופה תתימר כעת בהם. מי סאתנו לא יזכור את סמשלת סיניקיה המהוללת, אשר שרידי עתיקות בניניה נצבים וקיימים עד היום, על אף כל המהפכות והכבושים הצבאיים שהיו בארץ הזאת. סבעלבק בואכה בירות עד צידון וצור, נמצאים שרידים המעידים על התפתחות המדע, החרשת והאמנות אצל הסורים הקדמונים.

לא נוכל להקיף בחפזן, את כל המפעלים הכבירים של אבותינו הסורים, לתכלית זו נצרך לכתב כרכים עבים, וכבר דרשו בנושא הזה כותבי דברי הימים בספרים רבים, ובלשונות שונות.

כי נשאו הסורים את לפיד ההשכלה אל ארצות המערב, והיו ללבית אש ולסאור גדול בתוך אפלת אירופה המראית, עד אשר הגיעה לתרבותה הנוכחית. דרך אנדלוזיה, מקום אשר אבותינו השתקעו והקימו בה את הממלכה המהוללה בתפארת המדעים והאמנות, עברה התרבות אל האירופים.

אולם לדאבן הלב, האבות ההם לא ידעו להשאר על הגובה שעמדו עליו, ולא שמרו לסוריה ולא לאנדלוזיה את המקומות הראויים להן. טרוב טוב הלך לבם אחרי הסותרות והשעשועים, ויטשו את כבוד צור מחצכתם. כראות אפוא המערבים את עוזבתם, מהרו לכבשם ולהכניעם, אז חת ונשבר גאון מדעם, מסחרם, האמנות וחרשת המעשה אשר להם.

ובברח מלך אנדלוזיה ואשתו בדמי הליל, ובהכנע הארץ לפני פרדיננד ואיזבלה הספרדים, ככה הנציץ האחרון סוהר עשרת אבותינו.

אז ישימו המערבים את ידם גם על הספרויות היקרות שלנו, ויריקו את יצירות אבותינו ללשונויותיהם, ויעבירו את התרבות סהמזרח למערב. אחר עברה סוריה סכובש אל כובש. העם נאנק תחת כבד עול המסים, דלל מעין הסורים, וכוכב תרבותם התחיל דועך, עד אשר לא נשארו להם בלתי חרבות ושרידי עתיקות.

אולם הכשרונות והסנולות, שבהם חונן עם, לא יתמו עד הדור האחרון, כי על כן קמו בימינו אלה סוריים, אשר לסרות עניות אמצעיהם, עולים הם על המערבים במדע, בחרשת ובמסחר.

ברצותנו, ייחס הכותב את כל אותו העבר המזהיר של הערבים בספרד, לסיניקיים הסורים, ומי יעצור בידו? והוא הולך ונשא בכנפי דמיונו, עד שהוא רואה גם את הנאוטים הסורים אשר בתקופתנו. רמים ונשאים על גאוני אירופה, אולם כשפג סוף סוף

שכרן ההתיסרות וההתפארות של אותו עתונאי, ומתחיל הוא לחשש שמא ישאל הקורא: אים ומי הם חכמי המדע ואצילי הרוח הסורים אשר בימינו, העולים על אנשי השם באירופה? הרי הוא מוסף סיד, הלא המה הסורים אשר הגרו לארצות אירופה ואמריקה. אצלם התפתחו כחות היצירה, יותר מאשר בין אלה הנשארים על המקום. כבר הוברר עפ"י המדע, כי פגלות האדם וכחות היצירה שלו, נשארים צפונים בחבו עד אשר מוצאים הם את התוסכים והמגנים הטבעיים, המצמיחים ומפריים אותם, בחוץ לארץ אין למהגרים אותה דאגת הפרנסה ומלחמת הקיום הקשה, אשר לתושבי הארץ, ועל כן יראו את דרכם פתוחה לפניהם, וכחות היצירה הכמוסים בהם יתבגרו ויחשפו בכל עזם.

ובמקום לספר לקורא על דבר המשוררים ואנשי המדע הסורים, אשר באירופה ואמריקה, לא באה כל ההקדמה הזאת, אלא כדי להגיד שאיזו ילדה בשם בלנשט בת הרוקטור נגיב שורי, אחד מהמהגרים הסורים אשר השתקע מזה שנים רבות במן פולו אשר בברזיל, וחדד לסוריה בזמן האחרון, הוצגה בהיותה בת שנה בתערוכה של ילדים והשיגה בעד הצטיינות והתפתחות גופה החסון, ענק שוהם השוה 120 לירה... ובשנה החמישית להולדתה, הוצגה בתערוכה שניה של ילדים והשיגה פרס עבור שערותיה הנאות, ובהיותה בת חמש וחצי... שוב הוצגה בתערוכה חזקה בפרס עבור יפיה. אולם לא רק באברי גופה סצטינת בלנשט; הילדה הזאת שעוד לא ראתה את האביב השביעי, כבר התפרסמה ויצאו לה מוניטין גם בעולם המזיקה.

ואם מסקמים הנכם בכל המסופר על אדות ילדת פלאים זו, וחושדים בהמסה... הרי מסהר הסופר להבטיחכם, כי הוא בעצמו היה נוכח בנשף אחד, וישמע שם את גנינת הילדה הזאת על הפסנתר, אשר הפליאה את כל שומעיה. הרי לכם אשוא, דוגמא מהכשרון והנאוניות של הנזע הסורי, שעמטו דורות רבים אחרי אשר שקע הכוכב במזרח זרח במערב.

אולם יש בפאואידי גם צדדים חיוביים המנדילים את השפעתו על הקוראים, ביחוד בין אלה אשר מתושבי הכפרים והעירות שבהר הלבנון, הסגנון הקל והפשוט, המצין את העתק הזה, עושהו לפופולרי מאד. בסוכן זה הוא יחיד, ויוצא מכלל כל אורגני הספרות הערבית בסוריה, המתאמצים לדבר בלשון של מליצה, שהקוראים הרגילים אינם נוקקים לה. חוץ מזה יש בו מדור המוקדש לעניני חקלאות, שבו באים מאמרים פופולריים רבים, הרנים על נושאים שונים מענפי הפלחות ומשק הבית, כמו ברירת החזעונים, ידיעת צמר הנסן, הטפול בעופות הבית, מחלות העגלים וכדומה. גם במקצע זה יחיד הוא הפאואידי במינו בין כל העתונים הערביים; ולכפרי או לאותו הטפוס של חצי כפרי וחצי עירוני, המצוי לרב בסביבה הזאת, בין אלה היושבים על ירכתי הלבנון, והמתעסקים גם בפלחות וגם במלאכת יד או בפרקטיה, מספיקות חוברות הפאואידי ידיעות והוראות, שתועלתן מרבה מאד.

לב העורך סיצר על השחתת המדות של הרור הצעיר, והמצב המוסרי הבלתי משביע רצון של הסורים בכלל, והוא אינו פוסק מלשחר את אונם למוסר, וההסון הקורא את החוברות האלה במסבת בני ביתו ושכניו, כפי שנהוג בין יושבי הארץ, מתפעל ומתרשם מהתוכחות התמידיות, עיד תלבושת הלוקסוס של הנשים הסוריות, ומותרות

החיים שהצעירים להוטים אחריהן. אם לקינו בעניותי, אומר הפאואיד, הרי זה רק בגלל הבזבז הרב והתרשלותנו בעבודה. עיי הפורנות המופרזת שלנו, אנו אוכלים גם את הקרן ובאים עד לידי משיטת הרגל. צאו וראו ביום הראשון את קהל המתפללים בצאתו מכותי התפלה, ונוכחתם כי אי אפשר להבחין בין הסוחר העשיר ובין סקידו הצעיר, בין נשי רחנים ובין המשרתות והטבחיות שלהן. כלם לבושים משי והדר ולפי האמנה האחרונה. בחוברת אחרת כותב הפאואיד: האירוסים טוענים: אם הליבנטיני עני הוא, אשם הוא לברו. כי הוא שונא את העבודה ורודף אחרי הבטלה. ואמנם יש קצת אמת בדבר. אבותינו המורים בני פיניקיה, הצטינו בעבודות ובאוסנויות שונות, כגון טקציע הארכיטקטורה, הפסול, הפתוח, הציוה, חרשת בכל מיני מתכת עץ ואבן, יצירת כלי חומר סחרם חכוכית, עשית כלי זיין, טוית חוטים ואריגת משי וכדומה; ואנחנו, להֶתנו, רבם הגדול של צעירינו, מביטים על האמנות כעל דבר שפל, ועל כל מלאכה נופנית כעל זחיתות הכבוד, בשעה שאפילו המלכים באירופה מלמדים את בניהם מלאכות יד היותר פשוטות. כן יסופר, כי וילהלם קיסר למד את כל אחד מששת בניו אומנות מיוחדת, כמו נפחות, נרות, סנדלרות וכדומה, ובארצנו עיני הצעירים נשואות רק אל העבודות הקלות שאינן מינעות את הנוף, כגון סחר ומכר, התחרות, סרסרות וחלפנות. לדאבוננו רבים מהם מסלפים גם את אורחותם ונתעים אחרי משחק הקלפים. על ההורים והמורים מוטלת אפוא החובה למעט בלב הילד את רגש אהבת העבודה. המורים ביחוד המה האחראים בעד הדור הצעיר. על יד בתי האולפנא נצרך ליסד בתי למוד של מלאכה לבנים ובנות.

וגם את העתונאים המורים, האומרים קדוש קדוש לכל הנעשה עיי הממשלה הסטטורית, יעביר העורך תחת שבט בקרתו וישפך עליהם את זעמו. שונא הוא את התרפסותם כלפי הזבזבים, ונפשו סולדת מהכחש והחנופה השוטפים את כל העתונות. ואמנם בין כל סכתבי העתים אשר בסוריה, האורגן הזה הוא היחיד המצטיין בחפשי דבורו, ובבקרתו הישרה על כל הנעשה בארץ עיי כובשיה. כמה וכמה פעמים כבר נדון העורך של הפאואיד למאמר של חרשים אחרים, ולתשלום קנס גדול, בעד זה שלא כוון את דבריו לרוח הממשלה. בהשוותו את העתונות הסורית לעסת זו של אירופה יאמר: שם מכבדים הממשלה והקהל את העתונאים, אצלנו אין הדבר כך, משום שהזורנליסטים שלנו אינם יודעים להעריך את עצמם, ולכן את עבודתם לשם האמת. אם אין כאן חפשי הדבור, ואין לנו האפשרות להגיד את האמת הערוסה, מפני הד החזקה השלטת, נשב ונדם... כי אין כח בעולם אשר יוכל לסנוע אותנו מהשתיקה ולהכריחנו להלחם נגד האמת.

מלבד אורגנים אחדים מעטים מצעיר, כעין אלמוראד אלצאפיי העורך עיי גיאורג אלכורי אלמקדס, אחד הפרוססורים העריבים אשר באוניברסיטה האמריקנית בבירות, שיש בו כבר קורטוב של אירופיות וקצת תכן וטעם ספרותי, הרי כל המובליציסטיקה הערבית אשר בזמננו (יצאת סן הכלל המצרית) עוסדת על אותו הנבה של הפאואיד, ורבים עומד עוד על מדרגה יותר נמוכה, בהיותם מחוסרים גם אותם הצדדים החיוביים המעטים של הפאואיד.

עד כה עוד טרם נגלו כחות של יצירה עצמית אצל הערבים, אם נמצאים מה ושם בתי ספר הגונים, אם יש למצא במרכזים הגדולים ספריות ערביות עשירות, אם חזרו ספרי למוד טובים בלשון הערבית, אם שפה זו נחקרה, פותחה, הרי הכל נעשה על ידי אחרים, ובל נא נשכח, כי הדברים האלה מוסבים אל סוריה, הנחשבת לנקודה המזוהה בין כל ארצות ערב, שהיו תחת סמלת תורכיה, ואם נבא לדון על מצב הספרות הערבית של פלשתינה, ארם-צובה, מיסופוטמיה, תימן וחג'אז, לפי הגבה של של הירחון הבנדדי, אלנאשיאתי אשר לאברהים סאליח שוקר וכדומה, הרי אנו באים לידי הכרה, שאמנם אותו הצבור הקטן שלנו הנמצא בארץ, עם טוריו וסופריו ופועליו, מושבותיו, סדריו ונסוסיו, למרות כל המגרעות שאפשר למצא בהם, מכניסים הם אוצר חיובי חשוב אל תוך המזרח המפגך בהתפתחותו, ולמרות כל ההתנגדות של חלק ידוע מהם אלינו, הנה בתוך העתונות והספרות שלהם, אנו פוגשים לעתים לא רחוקות הבעת כבוד והערצה, אל כל מה שהספקנו לעשות בארץ, וישששומעים אנו גם בע"פ הזדעה מהטובים שבהם, כי אמנם יש להם עוד הרבה ללמוד מאתנו...

מזמירות ערב.

תרגום השירים הערביים העממיים המובאים כאן נעשה עפ"י המקור הערבי והתרגום האשכנזי, הנמצאים בספרו של גוסטף דלמן Palästiner Diwan. בבחירה התכונתי להיקף החיים וגם למיטב השיר. בכל מקום שהמלה הערבית היא בעלת שרש עברי, השתמשתי בה, בצורה עברית כמובן, כדי לשמור על התכונה המקורית של השיר. בכלל השתדלתי תמיד לשמור על רוח המקור בשמוש הלשון, ומשום כך היה צורך במקומות אחדים לבאר את הדברים בהערה בשולי הדף. גם הצורה החיצונית, החרוז והמשקל, נשמרה במדת האפשר.

רוב השירים המכוננים בספרו של דלמן, הם שירי-הזדמנות, והם מושרים כולם, ע"כ קראתי לתרגום בשם "זמירות"¹. מהם נרשמו מפי הפלחים, מהם מפי הַבְּדוּיִים, ומהם מפי העירוניים. אלה של הפלחים הם עממיים ביותר: הפשטות, הצמצום ונושאי-המבצע המעשיים שבהם מזכירים את הסתגמים הפיוטיים והחרוזים, המפורזים בתורה שבעים שלנו (עיין 20, 21, 25, 26, 27), כשם שחיי הפלח האיי ומנהגיו בכלל מזכירים את הפלח העברי מתקופת המשנה (מי יודע אם אין כאן המשך מה בחיים ובשירה). אלה של הבדוים מצמינים כבר בורות האכסוטיים שבהם, בחריפות מליצית ובמון חם ורחב. באלה נשמע הד שירת הגבורה בתניך מן התקופה הראשונה ומשירת ספרד שלנו, שהיתה עברית וערבית מקורית בשוה (עיין השירים 7, 18) ואלה של העירוניים הם הפחות מסוסיים, והיטיב דלמן אשר שָׁעַר, שרובם הובאו סמצרים.

בשירי האהבה של ערביי ארץ-ישראל (ואלה הם הרוב בספר) רוצים החוקרים למצוא מפתח לשירת שיר השירים, ואמנם בשירים הנקראים "נֶצְחָף" (כלומר, תאור העצם הנאהב, עיין השיר 18) נמצא איזה דמיון עם התאורים שבשיר השירים, אבל הרוח הכללית שבהם רחוקה משירת האהבה העברית. ראשית, חסרה בהם האצילות המלכותית שבשה"ש, שהיא, אפשר, גרמה לו להיות מיוחס לשלמה המלך, ואם גם נמצא בהם את הדמיונות המוגזמים

¹ שלשה שירים אחרים, שני שירי אהבה ושיר קינה על סת נרפסו בחריטי חוברת ו'.

והמנושמים שבשהיש. הנה לא נקשיב בהם את נעימות הקול והצניעות הזכה. את המוסיב הערב של. מה יסית ומה נעמת אהבה בתענונים י; והשנית, זה העיקר, רבים משירי האהבה הערביים מקדשים, כנראה, לכנף השנית של אירוס. על זה מעיד מין הזכר של העצם הגאהב (עיין השירים 8, 13, 14, 18 וכ"ו). אמנם דלמן וחבריו משתדלים לטהר את. עם הארץ החביב עליהם בכונות של צניעות והסתר. אבל דלמן בעצמו מודה בהקדמתו ש. במקרים אחדים מכילות המלים בשירי האהבה גם כונה שנית, לא נאה, שאין זה מעניני לגלותה כאין. וכל הבקי קצת בחיי העם יושב הארץ יודע את מצב הענינים כמו שהוא.

אופיית מאד היא העובדה, שאין בין כל השירים שבספר אף סימן לשירים לאומיים ושירי-טבע. הטבע הנזכר בשירי ההזדמנות בא רק דרך-אנב. דלמן כותב: בשביל השנב שבטבע ובשביל בנות-הגונים הדקות שבו, אין לו (לערבי) כמעט הבנה. בשבתו על המעין לא ישיר על מים חיים ועל ירק דשא, כי אם על האהובה המשולה לבאר. עובדה זו יכולה לשמש אילוסטרציה נאמנה למצב התרבותי של העם הזה, ועל עתיקותה של התנועה הלאומית בתוכו וערכה הנפשי. ואעפ"כ אין להכחיש, שיש גם איזה קסם חיוני בשירים הפרטימטיביים האלה — הקסם הצפון בשירת עם דל, העובד את אדמת ארצו הקטנה והדלה. הרמזי והחידתי שבבטוי עלולים, על הרוב, להוסיף עוד על הקסם הזה. לנו, הבאים לתקוע יתדנו בארץ זו, חשוב להכיר את המזמר בה עיי עם ובלשון קרובים קרבת נוע; ביחוד אם נשים לב לעובדה, שרבים מן השירים האלה מושרים גם בפי אחיי תושבי הארץ מאו.

1.

הקוצים הרעים.

(מוסר בשעת הקציר בשדה)

סי יתן ולא נראו.

ולא היו ולא נבראו.

אשר דקרו הנאווה.

והנאווה לה הלכה.

הנערים! השיבוה.

ביצים בתמאה הברוה!

.2

הנערה הנמה.

(כניל)

הנמה נומת עזא
 וכחל קעקע עלי חזה,
 לולי אבוש מהורי
 ארוץ אשק את הנמה.

הנמה נומת בבשה,
 הקעקע יף על פתסה,
 לולי אבוש מהאורחים
 ארוץ אשק את הנמה.

הה הנמה, הה הנמה,
 נצח יארק שלומה!
 אמרו לי אחיק בבור —
 קסצה חיש, נצבה רומה.

.8

קצרת הארז בלבן¹.

(כניל)

נעור הרוח² הקוצר,
 עד אן תישב בצל דרכים,
 הה קוצר בן מלכים!
 — לא אקצר, פס אוני.

(1) לבן—פין חלב חמוץ.

(2) הקוצר חכה בצל לרוח המצנן הנושב אחריהצהריום.

קצרת לבן תסמכני,
למען אכל ואשבע
ויגבר חילי קרבי.

.4

הסוס באין נוהג.

(בעת הריס)

גו הפל, הה עוסי (1)
מלך בחיר סוס־יסי,
מלך בחיר השחורים?
הה שחורה, דשך אי?
דשך אול ומת.
ומת? — בל יקום בית־שחיו (2)
! ! ! ! ! — א ! ! ! ! !

.5

הנערה הלבנה איננה.

(בעת התאו ירוש בתליו את חרקה)

רוי לי, אויה לי!
הלבנים (8) הרסו חילי
לאל חמקו בלילי.
קומו ונשינם
עלי נב בן־חיליו (4)
הה אמת, הה דלה (6),
לבת הנונה מאד נחלה.

(1) חסום חבטל באין הנער הנוהג.

(2) חלק הגוף במקום כולו, בדרך הלצה.

(4) סוסי.

(6) שם האם.

(8) הנעוטים לנערה הלבנה.

.6

הַיְנִשּׁוּף הַמְקוֹנֵן.

(בעת הסחינה בריחים של יד)

קוּמִי שְׁמְעִי הַיְנִשּׁוּף

אִיךָ יְהִנֶּה יֹאמֵר,

יֹאמֵר : הֵה זְמִיקָנָה¹

לִילוֹת־הָאֲשֶׁר פִּסּוּ כְּבָר.

קוּמִי שְׁמְעִי הַיְנִשּׁוּף

אִיךָ יְהִנֶּה בְּלִיל,

יֹאמֵר : הֵה זְמִיקָנָה,

לִילוֹת־הָאֲשֶׁר גָּזוּ כְּצֵל.

.7

עֲלֵי נוֹצוֹת נְעֻמָּה².

(בערכה, בעת טרעה הכבשים והעזים)

הֵה נוֹכְבֵי אִמְל,

אִי הַנְּעֶרָה נְמָה?

תַּחַת לֵב נְסוֹת קְטִיסָה,

עֲלֵי נוֹצוֹת נְעֻמָּה.

.8

שְׁלֵשׁ הַיְמּוֹת.

(בעת השקות העדרים)

וְאַצֵּא הַמִּימָה וְאָרְן,

וְהַצֵּמָא יַעֲפֵר רוּחִי,

(2) נעמה - נעמית, בחייענה.

(1) שם אשת.

שור, בָּאתִי אֵלַי שְׁלֹשׁ יָמֹת,
 לְעִנְיָנִי תִשְׁאַלְנָה סִי. —
 וְלוֹ אֱהִי אֲצֵל אֱהוּבִי⁽¹⁾, הֲהָ אָמִי,
 רִמַּח הַמַּחְנֵדֵב חֲלַפְנִי;
 וְלוֹ אֱהִי אֲצֵל יָסִי⁽¹⁾, הֲהָ אָמִי
 פִּעְמוֹן הַמְּסַתָּה יִסְתַּנִּי;
 וְלוֹ אֱהִי אֲצֵל נְעָרִי⁽¹⁾, הֲהָ אָמִי,
 הֲהָ בְּכָרָה צְחוּרַת שְׁעָר
 אֵלַי יִלְדָה תֵּאֲנַח מָרוּ⁽²⁾

.9

קְרִיאָה אֶל הַיָּמִים.

(כניל)

דָּלוּ דֵי שְׁמֵקֵן⁽³⁾,
 וְהִירוֹקִי⁽⁴⁾ דֵי שְׁמֵקֵן!
 — לְכִי לַיָּמִים, בְּחַסְצָה,
 וְאִם גּוֹדְעָה גְבוּרַתְךָ
 הַמִּימָה תִּלְכִי בְּעַל בְּרַחֲךָ.
 לְבְרִיאוֹתְךָ שְׁתִּי
 מִן הַקָּרִים, מִן הַבְּרִים,
 מִזְעַת בְּתַפִּי תִשְׁתִּי.
 — עֲלֵי מַיִם הַמְּהַלְלִי,
 עֲלֵי מַיִם קוֹל לַחוּ,
 הֲהָ עַל נוֹצַת רְמַחוֹ!

(1) המשורר מסול לבכרה זו.

(2) עשב ירוק תנו לחן.

(3) אחת משלש הימות.

(4) לצאן די שמקן.

אמר: זנב השועל! (1)

הא דליך ותבלך

לילה ישוסף.

לך תלב עזיך! (2)

.10

אם המטר.

(בעת עצירת נסמים)

אם המטר, תהם שמים

מלאי נאדנו מים.

תנבה התתני בשער

והשעורה בעצי יער.

אם המטר השקיני.

הרטיבי מעיל רועני.

רועני חסן הקרח

זה שנתים אינו זרע.

.11

עבודה עד ערב.

(בעת מסא אבנים ובנין)

— הה מורנו (3), פטרנו

ונלך לביתנו;

— הן לא אשפרכם

עד יעריב צלכם.

(1) הנוצה על הרומח דומה לזנב השועל. (2) יחיס לכלות מעשיו, למען יוכלו להפגש סהרה.

(3) קריאת כבוד, מעין "רבי". פה לקבלן.

.12

(כניל)

לעג לקבלן.

מורנו קנה סרד,
צבע הזרזיר צבעהו;
אם ירעב יאכל זקנו,
אם ישבע יתרו עליהו.

.13

על יפי האהובה.

(ליד מדורת האהל)

נשקסתי מעל מצפה רם ונשא,
הה דמעת עיני על לחי הגירו,
ועל פרידתכם, האהוב, עניתי כחי,
ואלין לילי פאיש שניו פאבו,
הה גבינו פתו הקולמוס בדיו,
ובלוריתו פנוצת-העוף לו צבעוה;
קטמו – נצב הסוף ההודי, יבריק
פברד ויאים ממנו טורי שניו,
ולחיו – תפוחי דמשק מזרדים,
ועיניו עיני ליש לו ינעימוהו,
וחוהו רמוני-הדר תלואים,
וצואר הראם צוארו לו יבהילוהו,
וזרועיו – בדי כסה מזקק,
ואצבעותיו – קולמוסי-זהב לו יברום¹.

(1) ברה - חרד; כן בערבית בקל.

.14

הָהָ לְוֵלֵא הַפְּרָנוּךְ!
 (עלי דרכים)
 עֲנִיתוּנוּ¹, נְשִׁיתוּנוּ בְּאַחַת.
 וְלֹא עוֹד זְכַרְתוּנוּ בְּאַחַת.
 הָהָ לְוֵלֵא הַפְּרָנוּכֶם בְּאַחַת
 וְרֹאשִׁי לֹא לָקַח מִמֶּנּוּ² הָאֲהָבָה!

.15

חֲרָטָה לְאַחַר זְמַן.
 (כניל)
 בְּנַפְוֹת סוּדְרוֹ עַל פְּתָסֵי הַפְּשִׁילָן.
 שְׁלֹשׁ שׁוּמֹת עַל לְחָיוּ וְנִדְלָן.
 אֹי לְאִישׁ בִּידוֹ הִיתָה צְפוּרָה וְשִׁלְחָה.
 וַיִּחַל שׁוֹעַ: הָהָ מְתֵי הָאֲהָבָה!

.16

פְּרֵי הַנְּשָׁמִים³

(נָבַי יוֹשֵׁב בִּימֹת הַנְּשָׁמִים לִיד
 סְדוּרָה בְּעֶרְבָה, וּמוֹמֵן רוֹכֵב עוֹבֵר
 לְבוֹא וּלְהַחֲמֵם כַּנְּגֵדָה, וּכּוֹנֵתוֹ
 לְנוֹל אֶת סוֹסוֹ. הֵלֵךְ יוֹרֵד לְכוֹנֵתוֹ
 וּמְשִׁיב לֹא בְרִמּוֹ, שְׁמוּסֵב לֹא לְקִנּוֹת
 סֹאשֵׁר לְנֹכַח)

— הָאִשׁ פְּרֵי הַנְּשָׁמִים.

יְבוֹא יִתְחַמֵּם אֲשֶׁר לֹא יֶאֱמִין.

— פְּרֵי הַנְּשָׁמִים עוֹר הַפְּלָה.

אֲשֶׁר לֹא יֶאֱמִין יְבוֹא וַיִּקְנֶה.

(1) רבים במקום יחידה.

(2) לולא נכזיתי באחבתה.

(3) נשמים - חורף, בערבית 'שָׁמָא' הוראתו נשמים ונש ימות הנשמים.

.17

אָבו עָלוּ הַפִּילִי וְכָטִיב הַנְּדִיב.

(בן חלב אבו עלו שמו. קנח
 בכפר בהסות. וכשזכו לקח אתו
 בדוי להורותו חדרך. אך בדציעם
 לחלב נעלם ועזב את חברוי לבדו.
 ואולם בן אחיו כטיב הכניסו
 לביתו בסכר פנים יפות. כשזכו
 חבר חברוי את השיר הזה)

הָהָ הָרוֹכֵב עָלַי גָּמַל אֲמִין.
 יִתְחַלְחַל מֶלֶךְ הַמּוֹן תְּרַבּוּשִׁים
 עָמְדוּ עַל יַד הַקִּירוֹת.
 צִדַּע גְּמֻלָּהּ מִשְׁמַאל אָבוּ עָלוּ.
 עָפוּ הַמְּנַמְרִי. הַזּוֹכֵל!
 בְּעַרְב הַשֶּׁמֶשׁ יִסְגֹּר דִּלְתָיו
 וַיֵּצֵא מִרְתוֹי: לֹא תַגִּידִי הַגְּנִי!
 תִּרְצֶה נְדִיבוֹת, לֵךְ אֶל כְּטִיב בֶּן בְּמִיל:
 כְּטִיב נְקִיר־כְּפִים, לְזִנוֹת לֹא יִקְרַב,
 לוֹ קִנְקִנִי קִדְוָה עָרִים בְּלִילוֹת,
 לוֹ מִסֵּל יְרוּהָ כָּל צָמָא,
 לוֹ עֵבֶד יֵצוּחַ: הֵא אֶכְלֵ, הָרַעֲב!

.18

הַחוֹשֵׁשׁ לְגֹזֵל גְּמֻלָּיו.

(בארחות הגול וחקרב)

לֹא לִי וְלֹא לָךְ,
 הָהָ מִבְּרִיחַ הַבְּכָרוֹת!

(1) הכלב המנומר; שם ננאי לאבו עלו. (2) אשתו.

לא לי ולא לק.
 זה חיל האהוב¹
 ואין זה חילק.
 הנח חיל המתים
 וזבח את חילק!

.19

למזהל.

(בעת ברית מילה. הדרך הנסול
 הוא סבן שנתיים עד שש. שמחת
 מצוה זו אינה נוסלת משמחת
 חתונה. פולכים את חכחור על
 פום בחוך תהלוכה של ששים
 וששים)

מולהו המזהל

ותנהו לאמו.

דמעיו היקרים²

נולו על שרולו.

מולהו המזהל

תחת צל התאנה.

דמעיו היקרים

נולו על השמלה.

מולהו המזהל

תחת צל התות.

דמעיו היקרים

נולו על הכפות³.

(1) רכוסה של מספחת האהובה. (2) של הנמול. (3) בערבית 'כפות' - קפוסה.

מולה המזהל,
 פרחמי מולידיך¹
 השחזו ספינה,
 הקל את ידיך,
 ואם תכאיב למוסה
 תאלתי אליך!

.20

תְּרִיצִינוּ.

(בעת הלכסת הכלה בבית הוריה
 אחרי תרחיצה בבגדים השלוחים
 לה סאת החתן, מוסר ע"י הנשים
 הקרובות)

אזיה, הפלה, רצינוך ורצינונו
 אזיה, לא היה יום תאמרי: לא תרצינו.
 אזיה, התרצי בתינו, תרצי יציעינו,
 תרצי החמאה העתיקה² בכדינו?
 לו לו לו לו לש³.

.21

תשובת הפלה.

אני הזרה⁴, הכינו כרי⁵,
 אני הזרה, לא נפרדתי מרעותי,
 אני הזרה, לא נפרדתי מאמי,
 מאתרינו זרעו ורדים והדסים⁶.

(1) הוריד.

(2) השיר נמר ביללה צוקנית.

(3) פר הסוס או הנמל.

(4) רק חסאה שוכה תעמר וסן רב.

(5) אני כבר זרה בבית הורי.

(6) בלכתי תוכלו לשמח ולהיטיב לבכם.

.22

הַרְנוּקָה.

(עם תהלכות החתן)

חַי אֱלֹהֵי הַרְנוּקָה — מַה מְסַפֵּן!

בְּגֵדוֹ תָּמִיד מְלַכְלָקָה.

סְבוּנוֹ תוֹךְ שְׂרוּלוֹ.

בֵּין הַשְּׂבָנִים יִתְהַלֵּקָה.

הַיְיָ הַרְנוּקָה וַיִּמַּב לִי.

אָמַר שְׂבָלִי: הַהַחֲתָן

וַיַּעַר בְּךָ הַשְּׂמֹן!

הוּא צָרָה: לְקַחְנֵנוּ הַנְּאוּהָ.

בְּאַלְפָה דִּינָר סָךְ;

הִיא תָּךְ בְּנִי, תֹּאמַר לוֹ:

אָבִיךָ סָרְסוֹר וְלֹא-יִצְלָחָה.

הִיא חַיִּת הַמְּוֹנָה:

יִצְבַּט אֶף יִשָּׁק

עָלֶיךָ בַּר וְכֶסֶת;

הִיא חַיִּת הַרְנוּקָה מֵאֶסֶת

שְׁחֹרָה כְּזֹמַת!

.23

אֶל הַנְּאוּהָ.

(כניל)

הַנְּאוּהָ, נִתְעַרְבָה!

אִם תִּנְצְחֵינִי קַחֵינִי.

אם אֲנַצְחֶךָ אֶקְחֶךָ.

אם תִּנְצַחֵנִי קַחֵנִי :

עֲשֵׂינִי שֶׁרֶת בָּסֶף,

עַל חֶזֶק גַּעְזֵנִי;

עֲשֵׂינִי סוּחַ תְּסַאֲרֵת,

עַל גִּזְוֹן לִבִּישֵׁנִי;

עֲשֵׂינִי עָנִיל בְּתָם,

עַל אֲזַנֶּיךָ תִּלְיֵנִי!

.24

דְּמַעוֹת אֶהְבֶּה יִכְבּוּ אֵשׁ הַגִּיהֶזֶם.

(לשעשוע האורחים)

אִמְדֶּךָ בְּנִמְשֵׁי כָּל עוֹד תֵּרָא עֵינִי.

הִיא אֶתְּךָ בְּגִלְגֶּלְךָ נִגְרוּ נְהָרִים מֵעֵינִי.

וְאִם קוֹמְתֶךָ תִּשְׁנָא אֶתְּ אִישׁוֹנִי וְעֵינִי.

בְּאֵל בָּרָא הַגִּזְוֹן¹ וַיִּצַר הָאוֹר!

לֹא אֶרְפָּה מִמֶּךָ וְאִם יִשְׁרַפְנִי בְּאוֹר;

אִם בִּקְבֹר יִשְׁפֹּטֶךָ וְנָנַע בְּשִׁמְךָ² הָאוֹר

אֶכְבֶּה נִידָהִם בְּשִׁפְעַת דְּמַעַת עֵינִי.

.25

קִבְּלֵת סְנֵי הַחוּגֵג בְּשׁוּבוֹ מִמְּכָה.

בְּעוֹר הַצְּבוּע⁸ — קִדְמוֹ סְנֵי הַחוּגֵג;

בְּהֶלֶךְ וְשׁוּב — קִדְמוֹ סְנֵי הַחוּגֵג;

בְּעוֹר הַנְּהָשׁ⁸ — קִדְמוֹ סְנֵי הַחוּגֵג;

בְּהֶלֶךְ וְחֹזֵר — קִדְמוֹ סְנֵי הַחוּגֵג;

בְּהֶלֶךְ וְחֹזֵר — לְךָ לְךָ הַחוּגֵג.

(1) גן העדן, נשבעתי. (2) נוסד. (8) בבגדי צבעונין.

.26

על מות הרעיה.

הָהָה חֶרֶבֶן בֵּיתִי
 הָהָה יָחַם יְלָדֵי!
 מִי יֵאמֶר לְחַמְכֶם?
 מִי יִכְבֵּם לְמַעַנְכֶם?
 הָהָה חֶרֶבֶנָה, הָהָה בֵּיתִי!

.27

יגון יוקרה.

(מספר על חמת)

מִדְמַעַת עֵינַי אֲרוּהָה אֲרִיץ לְסָנֵי הַיִּזְרָה,
 עַל אֱלֹהִים נָתַנּוּ בְּלִבְ מִנְחָלֵי הַמַּחְתָּה¹;
 הָהָה עֵינַי בְּכִי אֶל שְׂדֵי לְסָנִים,
 וְתֵהִי נְחֻמָּתְךָ לְעוֹלָמִי עַד!

(1) על הסנוחה, שהבעירה בסוחה את יקוד הצער בלב.

מקדש לר"ד יוסף קלוזנר
(לחג יזבלו).

חֲרוּשִׁים בְּשֵׁמוֹת הָעֲרָבִים שֶׁל צִמְחֵי אֲי
וּבְקֶשֶׁר אֲתֵם בְּשֵׁמוֹת הָעֲבָרִים*.)

לנו היהודים ענין כפול בחקירת השמות הערביים של צמחי איי והסלנפלור¹ הערבי. כי מלבד חשיבותם הכללית לכל מתענין בחקירת המורח ובהארתו, לנו יש נחיצות מיוחדת, חיונית, להכיר את שכנינו-קרובינו הכרה שלמה ואת יחסיהם לעולם הצומח שלנו, ובגלל קרבתם אלינו קרבת מקום, גזע ולשון נוכל להעזר במקצת בידיעות האלה בחקר הלשון העברית והערבית בעבר לטובת התפתחות שתיהן יחד כהיה ובעתיד.

לקוט השמות הערביים של צמחי איי. אחד הראשונים שעשה הרבה בענין קבוץ השמות הערביים של צמחי איי והארצות שכנתיה היה, כידוע, הפרופ' Post. הוא נסה לחבר בשפה הערבית את ספרו החשוב *Flora of Syria, Palestine and Sinai*, אולם אך חלק סמנו הדפיס בערבית — אמנם חלק הגון: כארבע מאות עמוד — אח"כ חדל וחבר את ספרו באנגלית, אבל את השמות הערביים של הצמחים המשיך לאסוף והכניסם לתוך ספרו זה. הפרופ' Dalman המשיך את עבודתו של Post בענין השמות הערביים ואסף עוד סכום רב של שמות צמחים מפי הערבים שבאיי ומהספרות הערבית והדפיס אותם יחד עם שמותיו של הפרופ' Post בספר *Die Pflanzen Palestinas* של Dinsmore. אל השמות האלה צורף שם גם מספר שמות שנאספו ע"י Bauer, Haddad Harfouch, Boissier, ונרף V. Müllinen. מספר כל השמות הערביים שנדפסו בספר הזה הוא 1269.

* פרק מתוך ספרי: חרושים במלנפלור הערבי בהשוואה לעברי.

אולם אחרי כל העבודה הרבה הזאת נשארו עוד שמות ערביים רבים של צמחי איי, אשר טרם נאספו ואשר טרם נודעו בספרות העולמית ונם בספרות הערבית. ביניהם שמות כאלה אשר חשיבותם רבה מאד לחקירת שמות התג' והתלמוד והברית החדשה וכנ"ל: עֶדְקָ, חֶטֶן אַבְיָאִין, וְזֶן אִסְוֹד, פְּדֶבֶת אֶל־רְעִי וְאַחֲרֵיהֶם, וְלִקְמֵן נְרָאֵם.

במשך חמש עשרה השנים האחרונות עלה בידי לאסוף באיי מפי הערבים העירוניים, הפלחים, הרועים, הדינים והכרואים יושבי אהל ונודדי מדבר סכום הגון של שמות ערביים אשר לא נתפרסמו עוד ושמשפרם מגיע עד 1450.

תקון באפן רצוני להבליט בזה את אחד התקונים שהכנסתי ברשימת רשימת השמות. השמות: על יד שם כל צמח צינתי את המקום אשר שם הוא מקובל. חשיבות התקון הזה תתברר כאשר נשים לב לעובדות האחרות האלה: (1) עיי כך נתגת האפשרות לבקר את אמתות השם ודיוקו.

הגה דונמה: ,ואחרים יקראו לו (לצלף), תום אֶל תִּיהִ (רִיל שום הנחש) (2). וברי לי שמה נמלה מעות: שם הלוי, הנחש רוצה לאמור ארסי, והצלף אינו ארסי. וגם השם תום (=שום) אינו מתאים לו (3). ואין אפשרות לבדוק אם נכון השם או לאו, ואלו סמן את המקום אשר שם שמע את השם, היינו יכולים ללכת שמה ולברקו.

והנה דונמה אחרת מספריהם של Post ודלמן: שמו הערבי של Artemisia monosperma מדפס בספרו של P. adah וכן הכניסוהו הפרופ' דלמן לתוך הספר Die Pflanzen Palestinas, שהזכרתיו לעיל.

אולם בכל איי הדרומית ובמדבר אשר בין רפה ואל־עריש וקנטרה שמעתי תמיד עֶדְרָ וְלֹא עֶדְהָ, נראה, שבספרו של P. נמלה שניאה שהעברה עיי דלמן הלאה.

ויתכן ניכ שבאזו פנה שמע P. את השם, עֶדְהָ, ואלו סמן את המקום, היינו יכולים לעמוד על כוריו של הדבר.

(2) התועלת השניה שברשימת מקומות השמות היא בזה, שהיא נותנת אפשרות לדעת את התונים אשר שם מקובלים השמות השונים ואמני הסתם.

(1) חלק מהשמות האלה הדפסתי כבר בחוברתי "שמות צמחי איי", הוצאת סורי בתי הספר העברים שבירושלם, תרע"ז.

(2) בר בהלול, 80.

(3) לבאור השם הזה עיין לעיל במאמרו של אהרוני: הנחשים בארץ־ישראל.

ואמנם בדרך זו נתברר שישנם שמות ערביים המקובלים בכל הארץ, כגון שַׁנְרֵק ל־*Ononis antiquorum* (1) או קוּיָן ל־*Carthamus glaucus* (הוא הקוּי העברי), ואחרים שחונן המצתם מגבל מאד, כגון תְרוּפָה וְעֵצָאָת אֶל רְעִי (2) ל־*Cyclamen Catifolium*, אשר שמעתי לעי' רק בטירה ובמקומות הסמוכים לה, או תְּיָ עֶלְמִי ל־*Viscum Cruciatum*, שלא שמעתי כי אם בבית חנינא.

(3) לפעמים מתגלות קפיצות מענינות של השם.

הנה דוגמה: בסביבות ירושלים ובכך כמעט בכל הארץ ידוע השיח *Ononis Nartrix* בשם בְּסוּהָ (ויש יקראו לו גם תַּטְב) ובכפר השלח שם מיוחד לו: שְׁאָתִי, ואת השְׁאָתִי לשיח הזה מצאתי אחיכ סתאם בסביבות הכפר בְּשִׁית שְׁעִי נדרה. האֵיךְ באה השְׁאָתִי הַנֶּה? מהי סבת הקפיצה המזורה הזאת?

(4) יש אשר ידיעת מקום השם יעזור להבנת מוצאו. ל־*Ceterach officinarum* יקראו בסביבות ירושלים, עֶשְׂבֵת אֶל גִּרְחִי (ריל עשב המצעים), אולם בכפר אחד יקראו לו, עֶשְׂבֵת דְּהֶבִיָּה, ריל עשב הזהב.

הכפר הזה הוא עין כרם, בשם עֶשֶׂב הוֹהֶבִי יכנו את הצמח הזה באירופה (כך, למשל, יקראו לו הצרפתים: *Herbe Dorée*, *Dorade*). בעין כרם שוכנים מזמן אירופים שונים, והם המה שהביאו, כנראה, את השם הזה הנה.

(5) יש גם תועלת מעשית בציון המקומות עיי השמות, כי על פי השם הערבי אפשר לקבל מהערבים את הצמח הרצוי, אבל בתנאי שיפנו אליהם בשם המקובל באותו המקום.

(6) על פי השם הערבי אפשר לקבל במלון מתאים את שמו המדעי כמעט באופן בטוח, רק הכרחי הוא התנאי שיהיו רשומים במלון מקומותיו של השם. אותו השם, עֶשְׂבֵת אֶל גִּרְחִי יתן בודאות את *Ceterach officinarum* לסביבות ירושלים (עין כרם, דיר יסין ועוד) ובסביבות ראשון לציון, באר יעקב, רחובות את *Alsine Cineraria*, ועיי נוריס את המרקולית (*Mercurialis annua*). הנה כי כן הולך ומתברר שפרט לכאורה כה קל, כרשימת המקום עיי השם הערבי של הצמח, חשיבותו רבה ומרובת הצדדים.

(1) הוא השְׁאָתִי העברי הנפוץ גם כיום בשדות החריש העזובים שבסביבות ירושלים כמו בימי ישעיהו, ומעם שמו - שהוא משרש שית, בהוראת יסוד במים - יובן לנו כשנסים לב ליסודו שהוא מוצק במקומו, וכיכ קשה לעקרו עד שהערבים ימשלו עליו: «לעקור זית, ולא שית».

(2) ריל ספת הרועיב, וזהו גם חוסרא דרעיא של הסוריים?

עכשו כאשר אנכי שומע או קורא שם ערבי של צמח מבלי אשר שם מקומו יהי מסומן על ידו, הריזו מאבד בשבילי הרבה מערכו, כאותו הצמח אשר בעשביה חסר הפתק, או כמאובן אשר מקום מוצאו כמדם. באופן כזה, גם את השמות הערביים, אשר כבר נאספו— ובעמל כה רב!— נדפסו ונתפרסמו בספרות הוכרחתי לאספם מחדש ולרשםם למקומותיהם.

השמות הנרדפים, כאשר נתבונן לעמודי השמות הלטיניים של צמחי איי המשותפים ובשמות הערביים שכנגדם, נמצא בהם עושר מצד זה והצמחים הסרי שם ערבי. ועוני במקום אחר.

מעבר מזה נמצאים צמחים רבים עמוסי שמות נרדפים לרוב— כך, למשל, יש לה לרקפת (Cyclamen) כעשרים שמות נרדפים— ומעבר מזה כאלה אשר לאחדים מהם אך שם אחד משותף, כגון ה"חוק" המסמן שני עצי פרי שונים (Prunus domestica Prunus persica) ונמ אחד מצמחי הבר (Salvia graveolens), וצמחים רבים אחרים חסרים כל שם. א. השמות הנרדפים (הסינונימים).

את סבת רבוי השמות הנרדפים שהנם הרבה יותר מרובים מכפי שאפשר היה לשער לפי ערך מדת ארצנו הקטנה, יש לבקש בגורמים האלה:
1) בשמות השונים שהיו מקובלים לאותם הצמחים בפי שבטי הערביים השונים ומשפחותיהם.

2) בשמות שנוספו על השמות הערביים מלשונות עמים אחרים— העברים, הארמים, הסורים, וגם היוונים והרומאים ואחרים.

3) בנטיה הרבה של הערבים לדמות את הצמחים לנופים או לחלקי נופים שונים ולכנותם בשמותיהם של אלה. והיות שרנילים המקרים שאותו הצמח עורר בדמיון אחדים השואה לנוף אחד ובדמיונם של אחרים לנוף אחר— הכל לפי משלח היד, הסביבה והדמיון— הלכו השמות הנרדפים הלך ורב. הנה דוגמות אחדות מענינות:

ל-Scabiosa prolifera יקראו הרועים, דְּנֵבֶת אֵל תְּרוּפִי (ריל אלית הכבש), ורוכבי הגמלים יקראו לה, רְבֵבֶת אֵל גִּמְלִי (ברך הגמל). הגמלים השפעו מהפרי אשר בחסוסו הגו מעורר בידם את רשם שמשוף ברך הגמל המתוספסת והרועה תפס בעיניו את צורת העלה, שהיא בצורת האליה של הכבש שהוא רואה כל היום. והנה דוגמה שניה:

לסרחי הרקפת, שילדינו קוראים להם, גזר שלמה, יקראו הערבים העירוניים וחלק מהסלחים, עֵלְיוֹן או עֵלְיוֹן קָרִי, רִיל מקמרת, מקמרת השזפס. בצורה כזו יראה להם הפרח — כאשר יהפכוהו בסיו למעלה.

אולם הרועים אשר בסביבות סירה והכרמל, יקראו לו, עֵצָאָת אֶל רְעִי (מטה הרועים): הם רואים בו צורת ממותם — כאשר יזקפו את הפרח בנבעולו למטה (ובראש פנה יקראו לפרח הזה שם אחר לגמרי. לקמן נראנו). שמות נרדפים מסוג זה הם גם השמות בְּזוּ אל בְּקָרִי (רִיל עֵשִׁינִי הפרה) וקֶעֶב אֶל עֵזְאֵלִי (כסות הצבי) *Trifolium clypeatum*.

בשם הראשון יקרא על צורת הנביע (כשהפרי נתון בו) במצבו הרגיל, ובשם השני — ניכ על צורת אותו הנביע אלא כשפניו הסוכים כלפי מטה. (4) את הסבה הרביעית לרובי השמות הנרדפים יש לראות בצורת פני ארצנו המסוררה להרים, עמקים ונאיות, ובקשר הרעוע והחלש, אשר בין הכפרים הקשורים הרבה יותר אל העיר הרחוקה מאשר בינם לבין עצמם. ומצויות הרבה עובדות כאלה ששמות המקובלים בכפר אחד אינם ידועים כמעט כלל במשנהו, היושב על ידו.

כאלה הם, למשל, השמות, לִיטִיץ' בכפר צובה, חֲזִיזִת אֶל כְּלָפִי בצודף, חרוב אֶל כְּלָפִי בבית שוריק לאותו הצמח *Anagyris foetida*, ואין בני הכפר האחר נוקקים לשמו של הכפר השני.

(5) את הסבה האחרונה הנני רואה באי ידיעתו של ההמון קרוא וכתוב. הספר היה הולך וסולל דרך בעם למספר שמות יותר קבוע. ולבסוף יש לשאול, אם אין בכלל נטיה לערבים להרבות בשמות נרדפים, הן מספר השמות השונים, אשר בהם יכנה הערבי את האריה או את החתול, הוא עצום!

אחרי ראותנו את המון השמות הנרדפים אצל הערבים וגורמיהם, אשר אחדים מהם היו משפיעים בודאי ברב או במעט גם על היהודים, מתעוררת שאלה — האמנם לא היו לעברים בארץ הזאת שמות נרדפים לצמחיהם? והאם אין אנו טועים בבקשנו תמיד לכל שם צמח מיוחד?

— מרור לחוד ודרדר לחוד, שושנה לחוד וחבצלת לחוד, וקוץ לחוד ושמיר לחוד, וצרי לחוד ועזק אינו צמח כלל?

האם לא ניטיב אם נתחיל לבקש את השמות הנרדפים שלנו? — איים? אין אכנס ספק בעיני, שרבים משמותינו הנרדפים של צמחי איי לא נכנסו להוך ספרותנו ואבדו או שעברו לאחרים ולא ידענו.

אך לא ישָׁעַר, שהשמות הנרדפים לא מצאו להם מקום בתניך כלל. ישעיהו השתמש בשמות הצמחים, שהיו מקובלים בסביבות ירושלים ולא בשמרון או בגליל.

ואמנם נתברר לי, שהמרור והרדרר אינם כי אם שני שמות נרדפים לצמח אחד — ל־*Centaurea pallescens* וכן הוא גם בערבית. ומה טעם נקרא דרדר — רעשויה דרידריי (ביר), ריל ענולים בתוך ענולים. עלי הצמח בהיותם צעירים מסודרים, הם ואונותיהם, כעין ענולים בתוך ענולים (במקרה זה ימצאו גם הערבים באור ל־דְרָדְרִי שלהם במדרש שלנו). העלים האלה נאכלים; טעמם מריר; ומכאן שמו השני של הצמח הזה: עברית מרור וערבית מראר⁽¹⁾.

וגם שושנה וחבצלת הם שמות נרדפים וצדקו מאד דברי רז"ל: וכי לא היא שושנה ולא היא חבצלת⁽²⁾.

וגם הצריי והעזקי הם שמות נרדפים לאילן *Pistacia Lentiscus* אצל היהודים, כמו שהנם אצל הערבים (סריס; יֶעֱדְקִי).

וראה, גורל מזור היה לשם עזק גם אצל הערבים וגם אצל היהודים. השם הזה מקובל בפי הערבים גם בחברון, גם בבית גוברין, גם בסביבות דיר-אל-שיך ובעוד מקומות אחרים והוא נעלם מהחוקרים ומהספרות. ואצלנו נמצא העזק מפרש בשבת ניד, ב': בומנין ליה עזק בשמין ולא הכירוהו. חשבו שזהו צמר גפן או כל דבר רך (רשי"א, או ספוני (ערוך)). והנכון הוא שבשם הזה כמו בשם צרי נקרא גם הצמח הגיל וגם השרף שלו. כן יכנו גם הערבים את הצמח הזה בשם "Mastik", וככה גם את השרף שלו. העזקי שבשבת הוא שם השרף של האילן עזק. בספרותנו נשמר אך שם הסריי ושם האילן נשמע מתוכו ומתוך הסינונים הערבי. סריס — עזקי ומתוך ששמעותו של השם עזק. עזק — "aufhacken" (גוניוס), כי יעשו חריצים באילן למען קבל את השרף.

בשרף הזה היו משתמשים הקדמונים. והיונים משתמשים בו גם כיום. בתור *Cataplasme* למטרות דומות לאלה המתיחסים לו אצלנו בתלמוד.

ודומני, שגם השמיר והקויץ הם שמות נרדפים ל־*Carthamus glaucus* כי זהו בן זוגו של השִׁית באותם המקומות אשר ישעיהו מזכירם יחדו.

(1) וכאשר יגדל הצמח יתקשה ויקשה קוצני. וזה יוכנו דברי הסדרש: ספני מה נמשל סצריס למרור — מה מרור זה תחלתו רך וסופו קשה. כך סצריס.

(2) אלא שושנת העסקים אינה חבצלת השרון. שושנה היא *Narcissus Tazetta* וחבצלת השרון היא לרעתי, *Tulipa proacof*.

שורה עוד יותר ארוכה ומרכבת של שמות נרדפים ניכל למצוא בתלמוד וביניהם שמות עברים מהורים כגון צֶלְפָּה (1) ונצפת ואחרים.

ב. השמות המשותפים (ההומונימים).

השמות המשותפים לצמחים שונים הם די מרובים אצל הערבים. סבותיהם הן: או דמיון בשמוש, כגון השם, עֶשְׂבֶּת אֵל גִּרְחִי שהוכרתי, המשוהה לצמחים המשמשים רפואה לפצעים. או דמיון בפעם; בשם, תוחי כפי שהוכרתי לעיל יכנה הערבי גם את עץ הפרי וגם את הצמח *Salvia graveolens* בגלל טעם עפצי (Galles) הצמח הזה, הנאכלים ע"י הערבים, והדומה לטעם פרי העץ הזה. אח"כ הלך השם חוֹחִי ועבר כן *Salvia gra.* ל-*Salvia Syriaca* וגם ל-*Ballota nigra* בצורת חֻחִי כי הם דומים לצמח הראשון קצת בצורתם וקצת בריחם. רק כך אפשר לבאר את השמות, חוֹחִי, חֻחִי, וְחֻחִי לצמחים האלה.

לפעמים בא השם המשותף בגלל צבע העלים, כך יקרא הערבי בשם עֻבְיָרָה (שפירושה אַבְקָה) גם ל-*Heliotropium* (הוא עקץ העקרב שבתלמוד) וגם ל-*Crozophora tinctoria* (שהיא, כפי שהוכיח בזמן האחרון הח' לון, הלשישית שלטו), כי צבע עליהם הוא כאלו פורו עליהם אבק.

ולפעמים יקרו גם מה מקרים טענינים כאותם שראינו בשמות הנרדפים. הנה משל: בשם, שֻׁרְפֵּי אֵל בּוֹסְפִי (ר"ל שפם התתול) יכנה הפלח את העשב *aphaca Lathyrus* שנרעינו מזיקים לתבואה על שם השערה הארוכה הבולטת מבין שני עלעליו, ובאותו השם יכנו העירוניים את העץ *Caesalpinia gilliesii* שינדלוהו בנגות לנוי, כי האבקנים הבולטים בצרורות מתוך הפרחים, הנטויים בכלל לשני העברים, נראים להם כשני שפמיו של התתול ממש. לפעמים ישנן סבות עוד יותר רחוקות הגורמות לשתוף השם, ונמצאים הומונימים ערבים שלא אדע להם שום סבה ומעם. כאלה הם למשל, חי עלם (חי אל אעלם) וי.סמין.

השם הסורי חי עלם נשמר אצל הערבים והוא מסמן אצלם כמו אצל הסורים את ה-*Sempervivum*, וכמו אצל היוונים ἀειξωον, שפירושו הוא ג"כ חי לעלם. את השם חי עלם ל-*Sempervivum* אפשר לשמוע מפי הערבים והערביות בעין כרם, בסביבות הרטוב, על הר הכרמל ובעוד מקומות רבים אחרים. והנה באותו השם חי עלם יכנו בני כפר בית הנינא את השיח *Viscum cruciatum* הגדל אצלנו בתור טפיל על הזיתים ואשר אין שום דמיון וקשר בינו ובין *Sempervivum*.

(1) צֶלְפָּה, כך יש לנקדו ולא צֶלְפָּה, במקום אחר נחתי הוכחות לכך (ועיין הלאה בהערה 12).

ואשר ליסמין, מי מסיפק, שהיסמין הערבי אינו אלא *Jasminum* הנקרא כך גם בסורית וגם בשמות ארוסיות. כנראה זהו גם היסמין שבתלמוד. ומה השתוממתי לשמוע במחוז רם-אללה ואחיכ בביתר אותו השם יסמין ל-*Lomicera Etrusca*, אשר לא אדע למצוא שום קשר בינו ובין היסמין המקובל. ומי יודע, אם גם היסמין שבתלמוד אינו היסמין הזה? ומכאן אזהרה רבה לכל אלה המטהרים להחליט על שם הצמח העברי על פי השם הערבי גרידא.

ההומונימים היהודיים.

כמו בשמות הנרדפים כך עלינו לסנות לספרותנו לבקש שם את ההומונימים שלנו. והתוצאות יכלות להיות חשובות. אוכיר בזה רק את הארו והאזוב. הארו היה לפי התלמוד שם משותף לעצים רבים ושונים והארו שבמצות המצורע (ויקרא י"ד ד') ודאי הוא שלא היה הארו אשר בלבנון. כי לא כל מצורע שבאיי יצוה להביא לו ארו מהלבנון.

ולפי זה יתברר שהאזוב היוצא בקיר הנזכר ע"י הארו אשר בלבנון – גם הוא אינו האזוב של המטהר. ובוה נחליץ מכמה באורי דחק על המבטא: האזוב אשר יוצא בקיר, כי האזוב דאורייתא אינו גדל בקירות. ועם זה נוסלת ההוכחה השניה של *Tristram* ש-*Capparis Spinosa* הוא האזוב יען דרכו של זה לגדל בקירות. האזוב היוצא בקיר אינו אלא הומונים לאזוב ההוא.

ישנם בשמות הערביים של הצמחים גם מקרים כאלה. שאחד השמות משותף לצמחים אחרים ויחד עם זה הנו נרדף גם לשם או לשמות אחרים.

ככה הוא למשל השם. מוציף המשותף גם ל-*Hyoscyamus aureus* וגם ל-*Podongma syriacum* וגם ל-*Echium*, ואותו המוציף משמש שם נרדף לשני שמות אחרים אשר בהם כנו הערבים את ה-*Hyoscyamus aureus* – כַּנְנִי. קֶלֶט אֶל רְעִי.

כזה הוא אצלנו הרדרר, אשר מעבר מזה הנו שם נרדף למרור ומעבר מזה הנו, כפי הנראה מפיו בשביעית, שם משותף וכולל לעוד צמחים קוצנים אחרים (וטמאכל בהמה התוחץ והרדררין).

ג. הצמחים חסרי שם ערבי.

צמחים רבים מצמחי ארץ ישראל נחשבו לחסרי שמות ערביים. אולם הולך ומתברר לי שמספר גדול מאלה אינם חסרי שמות כלל ולפעמים הנם גם עשירי שמות נרדפים אלא שלא ידעו אותם. הנה, למשל, הצמח המויק בתבואה

Cephalaria Syriaca כתב עליו החוקר Leopold Funck (1) בבטחה, שאין לו שם ערבי. זה היה בשנת 1900, ובשנת 1911 פרסם כבר Dalman לצמח הזה שני שמות: מַרְדָּן וְשֵׁלְמוֹן (2) ובשנת 1917 יכלתי כבר לפרסם לו עוד שני שמות: את השם יְוָאן אֶשְׁדֵּ (3), שיש לו ערך רב בהנדרת הזונץ אשר באיונגליון, ואת השם יְשֵׁלְמִי אשר הפרוס אשרסון שאל עליו ב. Z. D. P. V. אם השם הסורי הזה קים עוד כיום באיי (שמעתי בראש פנה ובמקומות אחרים). לפני זמן מה שמעתי בכפר, אָבו מִשְׁאֵלִי (במתחז רם־אללה) שם חדש לי לגמרי לאותו. הסר השם — ל־Cep. Syr.: שֵׁיֶדְמִן. אלא יחד עם זה נתברר לי, שישנם אמנם צמחים רבים ובהם גם נפוצים, שאין להם שם בפי הערבים, למצער באותם השטחים אשר חקרתי אחריהם. אנכי מדגיש את המלים האלה, כי יש לפעמים צמח, שאין לו שם במקום אחד ויש לו שם במקום אחר, כזו היא *Mollucolla Laevis*, אשר אין לה שם בסביבות ירושלים ועיי סג'רה יאמר לכם את שמה כל ילד: אָבו קֶבְעִי (ר'ל בעל גביע), על שם צורת גביעיו הגדולים, וכן קראתיו גם בעברית: בִּרְנִיבִיעִי. בסביבות סג'רה נפוץ הצמח הזה הרבה, וכן הנני נוהג כשאיני מקבל שם ערבי לצמח במקום אחד, הנני הולך לבקשו במקום אחר, אשר שם מרובה אותו הצמח. אבל ישנם צמחים הנפוצים לרבני רבבות, כגון ברוניקה הסורית (*Veronica syriaca*) (4) אשר בשדות שבין, ברכות־שלמה וביתר מכחילים פרחיה שטחים כבירים — ואין שם לצמח הזה שום שם.

השמות העברים.

רב הוא מאד מספר הצמחים חסרי שם עברי. ומי יגיד לנו, מה הוא החלק משמותינו שנשאר לנו לפליטה, וכמה ידות מהם אבדו, נתפזרו בין לשונות אחרות, שנו שם, אָכְלוּ וְלֹא נודעו כי באו אל קרבן. זהו רכוש לשוני רב ויקר לעין ערוך גם במובן העממי הנפשי, כי בשמות הצמחים משתקפת נפשו של העם ומוצאת לה במקצת את בטויה ותקונה, ולכן תרעד כה הנפש לקראת כל גלוי שם עברי עתיק (5).

(1) בספרו *Streifzüge durch die Biblische Flora 1900*.

(2) אנכי שמעתי ספי ערבי פלם: שֵׁיֶדְמוֹן.

(3) כך יקראו לו בכנרת, סידון, סביבות בית לחם מדרום ובמקומות אחרים. בביתר יקראו

לו יְוָאן אֶשְׁדֵּ (פירושו ניב זון שחור).

(4) הילדים יקראו לה יפה. בירוניקה ציונית, עיש צבע חלבן והתכלה של נצתה.

(5) ובה מלים אחדות לחוקרי השמות העברים של הצמחים, אשר בראותם שם עברי,

ורץ לו וקשר עם השמות שבלשונות אחרות וספרו להחלים: שם סורי הוא, ערבי הוא, אשורי

הוראות השמות. ברב השמות הערביים של הצמחים קשה למצוא את מוצאיהם ופעמיהם, אבל חלק הגון מהם מתבאר על

נקלה. נסדרם בסעיפים:

(1) יש שהשמות יראו על שמוש הצמח, כגון, תַּמְבִּי (ריל עצים להסקה) או עֶשְׂבַת אֵל נִיחִי שראינהו לעיל.

(2) יש שירמזו על סגולותיו. כאלה הם השמות, עוֹרְנִי או עֶמְיָה (ריל המעור), שָׁנַע (= המֶשְׁנַע), שְׁכַרְנִי (המשכר).

(3) או על אנדה שהיא: כגון, בֶּזֶק אֵל נְגִיִי לנרקיס, פרוש השם הזה הוא, ירוקת הגביא. בדוֹאֵי תעמרי אומרים: במקום שהגביא ירק שם עלה הנרקיס. או השם, תוֹפַח מִמְּכוֹמִי (= תפוח ארור) לְחֶדֶק *Salanum sanctum*. תפוחי האילן הזה היו מובים למאכל, אלא שמימי סְדְנָא לוזי נתקלל העץ וכיום אי אפשר לאכלם עוד.

(4) ויש שהשם יסמן את תקופת פריחתו של הצמח. כזה הוא הַתְּרִיפָה (ריל פורח בכתו), בְּדִרְנִי – מקדים לפרוח, או בְּשֶׁרֶת אֵל שִׁתְּאֵי – מבשרת הגשמים (היא מתחילה לפרוח כשבועות אחרים לפני הגשמים הראשונים).

(5) או מקום הפצתו, כגון, רַפְסָה. כן יקראו בעזה ל-*Artemisia monosperma* יען הוא נפוץ בסביבות רַפְסִיָה.

(6) או מקום מוצאו: חֶלְסָה מְצִרִיָה.

(7) לפעמים יקשרו שם צמח לשם אחת הדתות. ל-*Adiantum capillus ve-* neris (שער הבנות או כאשר יש שיקראו לה אצלנו, שערות שולמית) יקראו הערבים בביתר, קֶזְזוֹת נְצִרִי; ל-*Acanthus Syriacus* – הזכירו כבר פעם הדיר מִזֵּא – יקראו, שוֹק אֵל יְהוּדִי. ומענין: לשלשה מיני סרמנים אשר על הוף הים חלקו הערבים את שמות שלש הדתות – יש בהם, סֶלְמָן יְהוּדִי, סֶלְמָן נְצִרִי וסֶלְמָן מְשֻׁלָּם.

הוא או פורסי. האם לא היו קולעים יותר אל האמת, אלו היו נוסים לבקש את יסוד השמות הללו, בנבולות האפשריים, במקומם, בשפה העברית?

אמנם, ישנם בודאי שמות של שמות אחרות שנכנסו לעברית, אך ספריתם על המדה. הַצֶּלֶף הוא עברי ולא שואל מהסורים; "האשלני" הוא עברי פהור ולא קלקול מה"עֶשְׂלֵנִי" הערבי או מה"עֶשְׂלֵנִי" האשורי. ועוד דבר אחר, ברור, שחלק מהשמות העבריים שאבדו, הם אולי פי שלשה וארבעה בכמותם מהקיסים אתנו כיום, ברור שרבים מהשמות האלה נכנסו ללשונות העמים השכנים, ובהם הלכו ועברו הלאה, איפה לבקשם? איך לחדור אליהם, והאיך להכירם? הפו לבכם, החוקרים, לשאלה הזאת לחקרה: השמות העבריים של הצמחים בלשונות העמים האחרים.

את השמות האלה חשמע גם על חוף ים יפו. גם ברפיה וגם באל עריש. שמות הצמחים האלה מתבארים על נקלה: קָוֹת נְצִירִי שִׁבְיִתֵר הוּא הַצִּמָּח שֶׁהוֹנֹצְרִים הַתִּירִים בָּאִים לְבִיתֵר לְבִקְשׁוֹ בְּשִׁבִיל לְגַדְלוֹ בְּבֵית לְנוֹי. שׁוֹק אֶל יְהוּדִי — מִפְּנֵי שֶׁהַיְהוּדִים הָיוּ נוֹהֲגִים לְסַדֵּר בְּרֵמוֹתוֹ קְשׁוּמִים. אֲבָל אֶת בָּאוֹר שְׁמוֹת הַדְּתוֹת לְסַרְמִנִים לֹא קִבְּלָתִי עוֹד עַד הַיּוֹם הַזֶּה¹.

8) שְׁמוֹת שֶׁנִּתְּנוּ לַצִּמָּח עַל פִּי דְמִיּוֹנוֹ לְאִיזָה נֹף אוֹ לְחֶלֶק שֶׁל אִיזָה נֹף, כְּגוֹן קָרְן אֶל עֲזוּאֵלִי (קְרִנֵי הַצְּבִי); דְּוִיָּתֵת אֶל גִּידִי (נֶאֱזָן הַגִּידִי); עֶרְפָּה אֶל דְּקִי (כְּרִבְלַת הַתְּרַגְּוֹל); לְשֶׁאֵן אֶל תּוֹרִי.

בְּשִׁפְתֵנוּ נִשְׂאָרוֹ לֵנוּ אֲמֵנָם לְפַלְטָה מִסּוֹג הַשְּׁמוֹת הָאֵלֶּה, אֲבָל בְּמִדָּה זְעוּמָה מֵאֵד: יִדְעָתִי אֶת עֶקֶץ הָעֶקְרִבִי, אֶת הַמְּאֻזְנוֹתִי וְאֶצְרָפָה לָהֶם אֶת אֲבוֹב רֹעֵהִי. שְׁמוֹת מִהֶסוֹג הַזֶּה הָיוּ בּוֹדָאֵי רַבִּים בְּשֵׁפֶה הָעֵבְרִית, כְּמוֹ אֶצֶל שְׂאֵר הָעַמִּים הַשְּׂמִיִּים, וּמֵהֶם כְּאֵלֶּה שֶׁהָיוּ מְשׁוֹתְפִים לְשִׁמוֹת שְׂמִיּוֹת אַחֲרוֹת, וְכֵאלֶּה שֶׁתּוֹרְנָמוֹ אוֹלֵי לְשִׁמוֹת הַלָּלוֹ וְעִבְרוּ לְיוֹן וְלָרֹמִי וְלָעַמִּים אַחֲרֵיהֶם.

הֵגָה דּוֹנְמָא:

הָעֶרְבִים קוֹרְאִים עוֹד כִּיּוֹם הַזֶּה בְּכִנְרַת וּבִמְקוֹמוֹת אַחֲרֵים. לְשֶׁאֵן אֶל תּוֹרִי לְ-*Anchusa*. סוֹרִית — לְשׁוֹן תּוֹרָא, יוֹנִית — *Bouyloosov* (וְהוּא תְּרַנּוּמָה שֶׁל לְשׁוֹן תּוֹרָא), רוֹמִית — *Lingua bovis*, הָעַמִּים הַנְּרַמִּנִים יִקְרְאוּ לוֹ *Ochsenzunge*, וְהַשֵּׁם הַזֶּה נִמְצָא כְּבָר בְּעֵבְרִית הָעִתִּיקָה: לְשׁוֹן אֶלְפִי (אֶלְשׁוֹן אֶלְפִי). יִתְכַן שֶׁהַשֵּׁם הַזֶּה לְשׁוֹן הַשׁוֹר הָיָה שֵׁם שְׂמִי מְשׁוֹתָף עִתִּיק, יוֹכֵל גַּם כֵּן הָיִיתָ שֶׁהַשֵּׁם הַלֵּךְ וְעִבְרִי מִהָעֵבְרִית הָעִתִּיקָה לְשֶׁאֵר הַשְּׁמוֹת. מִכִּיּוֹן שֶׁהִנְנוּ מוֹצֵאִים בְּשֵׁפֶה הָעֵבְרִית הָעִתִּיקָה קְרִיאַת שֵׁם הַצִּמָּח עַפְּיֵי הַשׁוֹאֵת עֲלָיו לְלִשׁוֹן הַפֶּה, מִתְקַבֵּל עַל הַדְּעָת שֶׁנֶּם שְׂאֵר הַלְּשׁוֹנוֹתִי: לְשֶׁאֵן אֶל כֶּלֶב — לְשׁוֹן כֶּלְבֵּאִי, לְשֶׁאֵן עֶצְמוֹר — לְשׁוֹן צִפְרָאִי, לְשׁוֹן אֶמְרָא — לְשֶׁאֵן אֶל חֲמָאֵלִי, הָיוּ בּוֹדָאֵי קִימוֹת בְּעֵבְרִית הָעִתִּיקָה וְהָיוּ חֵיוֹת בְּסִיּוֹת אֲבוֹתֵינוּ².

1) וְגַם מִן אַחַד מְאֻבְנֵי הַבְּנִיָּן מִכּוֹנָה בְּפִי הָעֶרְבִים בְּשֵׁם הַלּוֹי — יְהוּדִי: «מִסְךְ יְהוּדִי, הֵם אוֹמְרִים, שֶׁאֵבֵן זֶה נִקְרָא כֵּךְ עַל קְשִׁיּוֹתָה שֶׁהִיא קְשָׁה כִּיהוּדִי קְשָׁה הָעֶרְפָּה בְּנִגּוֹד לְמִין «מִיּוֹי» הָאֶחָד שֶׁהוּא רֵךְ וְאִשֶׁר עַל כֵּן יִקְרָא מִי רֵךְ («מִסְךְ חִילוֹי»).

2) בְּקֶסֶר עִם הַשֵּׁם הַסּוֹרִי לְשׁוֹן אֶמְרָא, וְהַיּוֹנִי *αρνόγλωσσον* *Plantago* שׁוֹאֵל הַחֵי לְוֹ (Pfl. 242) אִם הַשֵּׁם הַסּוֹרִי אֵינוֹ תְּרַנּוּם מִחִיּוֹנִי. וְחִמְרוּפִי אֲשֶׁרֶסוֹן מְעִיר שֵׁם שֶׁהַשׁוֹאֵת עֵלָּה *Plantago* לְלִשׁוֹן הִיא כֵּה קְרוּבָה, שֶׁהַשְּׂמִים וְהַיּוֹנִים יִכְלוּ לְהַנִּיעַ אֵלֶּיהָ כֹּל אֶחָד בְּפִנֵי עֶצְמוֹ. וְהֵנָּה נִרְאָה לִי, שֶׁהַשֵּׁם הָעֵבְרִי הָעִתִּיק «לְשׁוֹן־אֶלְפִי» מוֹכִיחַ, שֶׁנֶּם מוֹצֵא שְׂאֵר הַלְּשׁוֹנוֹתִי (כְּגוֹן לְשׁוֹן הַכֶּלֶב, וְהַצְּמוֹר וְאַחֲרוֹת) הוּא שְׂמִי עִתִּיק, כִּי שֵׁם כֶּסֶם «לְשׁוֹן אֶלְפִי» אֵינוֹ עוֹמֵד בְּדֶרֶךְ בְּשֵׁפֶה. הַשֵּׁם הַזֶּה מוֹכִיחַ, שֶׁבְּנֵי עַסְנוֹ הָיְתָה לָהֶם הַנְּמִיָּה לְהַשׁוֹת עֵלָּה הַצִּמָּח לְלִשׁוֹן בַּעַל הַחֵי.

צורת השמות. על משקלי השמות הערביים של הצמחים עמד כבר ספיר ז"ל
לפני כשתים עשרה שנה (1). אנכי רוצה לעמד פה על
פרטים אחדים אחרים.

רבים משמות הצמחים הערבים הם מרכבים, ובהם נמצאים רבים אשר להם
שמות לוי כאלה: של הזאב (ענב אל דב), של השד (פול אבליס), של
הנחש (בזת תיה), מדדת תיה, של הכלבים (חרוב אל בלב) וכדומה.
שמות לוי אלה מסמנים בכלל שאותם הצמחים לא יאכלו מפני שהם
ארסיים, וביתר יחוד יורה הכנוי — הנחש' על ארסיותו של הצמח.
וכן נהוג הדבר בשפת הסורים: ענבי תויא, ענבי תעלא, חס המר,
כרמא דתויא, קורמבת כלבא (2).

בעברית הננו מוצאים מסוג זה אך את שני השמות האלה: ירקת החמורי
במשנה (אהלות פרק ח') ו.ענבי דתעלא' בגמרא (נשין, ע'). הכתיב הוא שם
דתאלאי'. יתכן, ששני השמות האלה הם שארית הפליטה מהרבים שהיו לנו, ואולי
היו היהודים משתמשים למטרות האלה בשם הלוי השומה (לוף השומה'
ובהשאלה גם, הדס שומה'). בכל אופן את שם הלוי — נחש' אין אנו פוגשים
כלל בספרותנו, אבל מוצאים אנו גם אצלנו את השם נחש במונח ארס:
לא יאכל אדם בצל מפני הנחש שבו' (ערובין כ"ט).

האנדרמות. בשמות הערביים של הצמחים מרוכות מאד האנדרמות, וביתור
מדרום הארץ לצפון, ולפעמים גם מההרים לים.

הנה דוגמאות:

בדרום יקרא *Andropogon* — צָנָב

ובצפון . . . . . גַּמְיָן.

ולא יתכן שבעל אותה הנמיה יראה את עלהו של *Cynoglossum* ולא יסונו ניכ
ללשון — ללשון כלב; או את עלה *Delphinium* ללשון צפור, וכן את *Plantago* ללשון הסכה.
ובפי הערבים תסמך את השם 'לשאן' סתם (ל-*Salvia hierosolymitana*). בלי כל
שם לוי שהוא. עוד הוכחה לזה שה'לשונותי' אינן סתורגמית אצל הסמים ולא שאולות.
ובאשר לשפתנו המדוברת ההולכת וחזרת למקירה, הייתי רוצה לשמוע בה שוב את השמות
שלה: 'לשון אלוף', 'לשון הכלב', 'לשון הצפור', 'לשון המלה' (ל-*Plantago*) ולשון סתם לעלה
Salvia hier. כי אלה הן 'לשונותי' לשונה.
(1) במאמרו 'שמות צמחי איי בההנדס'.

(2) בשורת שמות הסוג הזה לא הזכרתי את השם סחרא כלבא, כי הוראת שם הלוי
כלבא פה היא אחרת. הח' לוו כותב בנינוע לצמח הזה (Pfl. 270): 'מדוע יקרא הצמח הזה
(*Marrubium vulgare*) 'חשישת אל בלב' לא ידעתי. אולם גם אסף קורא לו סחרא כלבא.
והנה במקומות אחדים שבמבוכות ירושלים (על הר היתים ובכפר השלוח) קוראים לו
הערבים "Jusset il kelb", הקרוב יותר לשם הסורי, והם בארו לי את טעם השם: דרך השיח
הזה לנדול גם לצדי הדרכים ועיי הנדרות והמסוכות והכלב ספנה את עצמו שם לצרכיו.

בהרים יקראו ל-Ononis Natrrix — גִּסְרָה

ועל החוף . . . . . — וְסִבָּה.

וכן יתחלפו לפי המקומות: גִּי'עֲרָה וְדִעְנָה. עֵפֹב וְעֵבֹב.

יש שהאנגרמה תבוא כשהשם עובר מעברית לערבית.

עברית: רגילה. ערבית: רגילה.

עברית: צלף. ערבית: לצף.

ולפעמים יש שבאנגרמה ילך השם הלוך והשתנה או עיי השמטת אות או עיי כפל אות או עיי שנוי שהוא אחר. הצלף נהפך ללצף. שהוא אל-לצף. ופה נשמטה הלמד השניה מסבות פונמיות ונתקבל אל-לצף. והתוקר טריסטרם ואחרים הלכו שולל אחרי השם המסרס הזה. כי שמעו בו צלצל השם אַזֹּב ו (אצף — אַזֹּב — אַזֹּב).

והנה אנגרמה ערבית דומה לה במרום השם שבא משם צמח יוני. והיא — גִּרוֹנְגִּיּוֹס. בשם הזה יקראו הערבים לנרקיס. אולם ללב יקראו לו רונגיוס ויש מקומות שיקראו לו גם נַרְגִּיּוֹס. הַנְרַגִּיּוֹס הוא הנרקיס היוני בבטוי הערבי (ויש שגם הסורים היו כותבים נרניססא. ויש גורסים גם בסדרא רבא נרניס ולא נרקיס). הַנְרַגִּיּוֹס נתן באנגרמה רונגיוס והרונגיוס בכפל הג' את הַנְרַגִּיּוֹס. אשר במשך כמה זמן לא חשדתי בו כלל את הנרקיס היוני. ויש להעיר, שהשם רונגיוס כיכ נכנס לתוך מעמקי העם עד אשר נעשה אצלם לשם כללי לסתם פרח יפה. כמו הַזְנֵבִק או כמו השושנה וההבצלת אצל היהודים והקרינון אצל היונים. יותר מזה. הרונגיוס נכנס גם לתוך הפתגמים של עובדי האדמה לצרכי סמון תקופת עבודותיהם:

רונגיוס ואל חנון.

צב מדריך יא מגינון!

ריל: כשהתחיל לפרוח הרונגיוס (הנרקיס) והכלנית, חבה זרועותיך. המשגעו

(כי חלפה כבר תקופת הזריעה).

וגם לתוך ספרותנו נכנס הנרקיס ודחק מלפניו את שושנת העמקים הפיוטית

שלנו. את שושנת העמקים אשר בשיר השירים.

הגיעה השעה להניח את הנרקיס ולהשיב לשושנת העמקים את מקומה.

קשרי השמות רבים מהשמות העברים נמצאים גם אצל הערבים. כבר הערביים והעבריים. ספיר זיל הביא את שורת השמות: רמון, תאנה, חמה, שעורה, פול, בצל, אבטיח, קצה, שושן, אנס, לפת, ורד, שבת, חרדל, פלפל, לוף, פואה. והשורה עוד לא נמדה בזה. אפשר להאריכה

הרבה. וישנם שמות ערביים, שלא חשובם כלל לעברים, והם עברים. הנה, למשל, הצמח *Datura* - בְּרִשִׁי. ה' איתן והמלומד אהרנסון ז"ל התוכחו הרבה, מה שם יקראו בעברית לצמח הזה. וכוחם החם נדפס בהוברת האחרונה של ועד הלשון¹.

והשם בְּרִשִׁי אין לבקש לו שם עברי מפני שהוא עצמו שם עברי - בְּרִשִׁי, מהשרש העברי העתיק ברש"י. השם הזה נתן לצמח על שם זיז פירותיו שהם כשערות המברשה. בשם בְּרִשִׁי קוראים הערבים לצמח הזה רק בא"י. זוהי עוד הוכחה שפה קבלוהו מהיהודים. במצרים יקראו לו דַמורה.

והנה גם על השם מְתֶנֶן ל *Thymelea hirsuta* שאלוני פעמים רבות, מה יהי שמו בעברית - והוא שם עברי: מהצמח הזה עושים הערבים חבלים עוד כיום. ועל כן נקרא שמו מְתֶנֶן (השם מתן מסמן בעברית כמו באשורית חבל). מה מקום להעיר שלשם הערבי שוּמְרִי בקשו אמנם הקבלה בעברית וינששוהו בשם שְמִיר, אבל מעו קשה. לא שמיר הוא השוּמְרִי הערבי כי אם שְמִיר. הייתי רוצה להדגיש את הדבר למען הוציא את השניאה הזאת, אשר לצערי הכתה מה אצלנו בארץ שרשים עמוקים. השומר הערבי הוא *Foeniculum* והשמיר של ישעיהו אינו כי אם קיץ. השם שְמִיר ל *Foeniculum* נמצא בירושלמי (כלאים פרק א'): שמיר וכרסם מאי נפק מנהון? - פסרושוליון. השם שְמִיר נמצא גם בתנ"ך בצורת שם פרטי לאיש שהשאל בודאי מן הצמח. כפי שהיה מקובל כל כך אצל אבותינו. ונראה לי שהשם שְמִיר רומז לאפן המיוחד שבו שומר הצמח את פירותיו בסלי אשר בראשו. האיש שְמִיר מסמה אשר (דהיא ז' ליד) נקרא גם שוּמֵר (שם ליב). ולא רק שמות בודדים קושרים

(1) זכרונות ועד הלשון העברית, חברת ה' במאמרים: שמות הזוניים לצמחים, מאת אהרן אהרנסון ולמספר הקודם מאת ישראל איתן.

(2) השם בְּרִשִׁי נמצא על מצבה כנענית עתיקה ומהשרש הזה בנרמית - *Bürste*, בצרפתית - *Brosse*, אנגלית - *brush*.

השרש בְּרִשִׁי נמצא בשפתנו גם כשם העץ ברוש. וכאן עוד ראה נוספת, שהברוש שבתנ"ך אינו *Cupressus*, כמקובל אצלנו בזמן האחרון כי אם *Pinus* (המכונה אצלנו ארן) שעניו (ענאו הקטנים) מסודרים בענפיו בצורה סברסתית. *Pinus* הוא המאיים בכל לברוש שבתנ"ך בעוד שהברוש נמצא בננוד נסור אליו. הסירה ברושים ביתחי - לא ב-*Cupressus* היא סקנת. אני ברוש רענן - לא על ה-*Cupressus* נאמר. העץ הזה מסמס להפך בצבעו הכהה עגום ססל התונה והיגון, ולכן ישתלחו על בתי הקברות. ונראה לי שהתאשורי הוא *Cupressus*. השם הזה מצין את אפן גדולו הישר.

את השמות העברים לערביים כי אם גם זוגות סינונימים. כבר הזכרתי את המרור והדרדר, ואת הצרי והעזק. לזוג הזה יש להוסיף עוד סינונים שלישי: מסמיכון המשתף ליהודים ולערבים (וגם לסורים).

ויש להזעים, שהקשר, אשר בין השמות הערביים והעברים, אינו מתבטא תמיד דוק במלים, — הוא מתבטא גם באחד האופנים של הנומנקלטורה המשותפת ליהודים ולערבים, ואשר קראתיה דרך חצאי הסינונימים — השמות הגרדסים למחצה.

וזהו הדבר:

גם הערבים וגם היהודים קוראים לפעמים בשני שמות שונים לשני החלקים של הצמח: בשם אחד לחלק הנמצא על פני האדמה ובשם אחר לחלק המתקים באדמה. הנה למשל: שירני אל עולה (ריל השרנה של הלילית) יקראו לתפוח המתקים באדמה של Colchicum Dec. ולפרח יקראו מַשְׁרַת אל שְׁתָא. וכאשר שאלתי את הערבים: איך יכנו בשני שמות שונים את חלקי אותו הצמח? עני לי: התפוח זוהי האם, הפרח זהו הבן. לאם שם לחוד ולבן שם לחוד. לסקעת יקראו שְׁרַנַת השדי, מפני שיש לה צורת שרנה (מנורת השמן). שם הלוי, השדי נתן לה מפני שהיא ארסית. לפרח יקראו, מכשרת המטרי בגלל תקופת פריחתו. ואפן הנומנקלטורה הזאת נמצא גם אצל היהודים.

הנה דוגמאות: האשלג ואוצרות רוח, התיעה והמררית, החלביצין ונץ החלב. ומפני שהבלשנים והחוקרים לא שמו לב לאפן הנומנקלטורה הזו, לכן לא יכלו להבין את חצאי הסינונימים היהודיים האלה.

על התפתחות אופן הנומנקלטורה הזו המשותף ליהודים ולערבים יחד, השפיע האקלים הארצישראלי. השנה הארצישראלית הנחלקת לשני חלקים — לחצי שנת ימות הגשמים ולחצי שנת ימות החמה — השפיעה על צמחים רבים לפתח להם שני חלקים: אחד בצורה החרפית — והו החלק המתפתח על פני האדמה והשני — הצורה הקיצית המסתתרת בחביון האדמה. בתלמוד הונח לחלק הזה מבטא מיוחד: עיקר המתקיים באדמה: כה אופית היא הצורה הזאת בארץ ישראל. [לפי המדרש נקראת חבצלת על שם זה שהיא חבויה בצעירותה בצל. ואולי נקרא גם הבצל כך מפני שהוא מסתיר את עליו בקיץ בצל].

שאלת הצניעות למרות כל הקשרים האמיצים שראינום קושרים את בשמות הצמחים. השמות הערביים והעברים, ישנו ענף מיוחד בנומנקלטורה הערבית של שמות הצמחים, שאין אנו מוצאים דוגמתו אצל העברים, מפני שאיננו לפי רוח היהודים. השמות האלה הם סעיף מאותם שהזכרתי

לעיל, סעיף מהשמות שנתנו לצמחים עפ"י דמיון לנופים או לחלקי נופים. הערבים, בדמיונם המזרחי ובהשפעת השמש המזרחית יראו בהרבה צמחים או בחלקיהם דמיון תבנית של אברי המין של בעלי חיים שונים. כמעט את כל החלקים המיניים האפשריים של בעלי חיים שונים אשר העין נפגשת בהם, אפילו לעתים רחוקות מאד, אפשר למצוא בין שמות הצמחים.

הרבה צמחים השוו לדדים.

Zygophyllum album נקרא בְּזוּן בְּלָבָה (ר"ל דדי הכלבה)

Ecballium elaterium (1) . בְּזוּן אֶחְמַר (. דדי האתון)

Trifolium clypeatum . בְּזוּן אַל בְּקַר (. דדי הפרה)

לעיקר של Crocus יקראו בְּזוּן או בְּזוּה.

את האפונה Pisum sativum יקראו בְּזוּה, או בהקטנה בְּזוּלָה וכן גם בְּזוּלָה, או בְּזוּלָה. ולפעמים ישעו וידיקו – של הבתולה: בְּזוּן אַל עֲדֵרָה. כך יקראו לפרחים הנחמדים של Helichrysum Sangineum המזכירים להם צורת הדר אצל הבתולות [זהו הצמח שקראתיו בעברית דם המכבים, שם שנתקבל עכשו אצל היהודים כמעט על שני כל כדור הארץ].

וצריך להעיר פה לשם האמת, שגם היונים יקראו לאפונה באותו השם πίζος, כמו הערבים בְּזוּה. השם הוא מאותו השרש ובאותה ההוראה ומכאן השם הלטיני והמדעי Pisum והשם הצרפתי Pois והאנגלי Pea.

הרבה צמחים נושאים אצל הערבים שמות של חלקי זכרות של בעלי חיים שונים ולפעמים גם של האדם. וכך יקראו גם זְבֵד אַל עֶבֶךְ (ר"ל – של הכושי) ל Arum Dioscoridis ול Arum Palestinum. הרועים שברום עוה יקראו ל Plantago זְבִידָה ולתפרחת היפה של Muscari comosum יקראו הפלחים בסביבות עוה זְבֵד אַל חֶמְאָר – של החמור דוקא. ל Orobanche יקראו בסביבות בית נוכרין, זְבֵד אַל אֶרְצִי; ל Palaestina Calendula יקראו, בְּיָן אַל קוֹטְמִי (אשכי החתול); ל Astragalus macrocurpus, בְּיָן אַל חֶמְאָרִי. וישנו צמח ששמעתי לו השם: אבר היון. את הצמח לא ראיתי בעיני, אבל לפי המתואר הוא כנראה Scandix pecten veneris, ויש מקומות בסביבות ראש פנה שיקראו לפרחי הרקפת הגהדרים Cyclamen –. אחור התרנגולי. שושנת הים הנמצאת מדבקת מתחת לסלעים שעל חוף ים יפו ובמקומות אחרים יקראו הערבים „Kuss el Kelb“, ל Cuscuta יקראו. שְׁעֵרְתַּת אַל עוֹלָה (ר"ל שערות השד). גם הצרפתים יקראו

(1) לא ארע סעם השם ירקת החסור. ואולי נקרא כך במי היהודים בלשון נקיה שלא

רצו לכנותו „ביץ, אל חמארי“.

לו באותו השם *cheveux du diable* וכן הגרמנים *Teufelszwirn*, מפני שלצמח צורת שערות והוא מוזיק. גם הערבים יש שיקראו בשם לוי — של השדי לצמח מוזיק. הנה למשל ל *Ammi majus* יקראו הֶלֶה שְׁמֵנִיהִי, אבל השם הניל שערות אל עולה — וצורת השערות שנצמח העבירו מיד את הדמיון של המזרחי אל שערות מסוג מיוחד. ואין לך כמעט ערבי או ערביה בכמה כפרים, שיאמרו לך את השם של הצמח, מבלי שיתפרצו ביניהם לבין עצמם בצחוק ממין ידוע. שאל שאלתי את עצמי, אולי היו גם אצל היהודים שמות כאלה ואברו? אבל ראיתי שאין אצל היהודים אף זכר מהשמות מסוג זה (אצל הסורים תמצא: אשכי כלבא, אשכי תעלא וּבְיִי כלבאי). כאשר שמתי לב אל האגדות הערביות והעבריות על הצמחים, מצאתי ניכר בענינים רבים קשרים ביניהם, אבל כשמניע לענין זה — לצניעות המינית — שם הדרכים נפרדות לנמרי. ויש שאותו הצמח, אשר עורר אצל הערבים באגדה דמיון כניל, עורר אצל היהודים דמיון אחר והפוך. קצר כאן המקום מלהביא את כל אלה פה. במקום אחר נפרטם¹.

בוה נעיר רק שתי הערות אלה:

1) מענין, שאותה הארץ המזרחית ואותה שמש המזרח, ואותם הצמחים והלקיהם, יעוררו דמיונות שונים. אל נאשים אפוא את ארץ המזרח ואת שמשא. 2) רצוננו כביר לחיות עם שכנינו קרובינו חיי שלום אמתי וידידות נאמנה. אבל ממה שראינו, נלמד שאין למשמש את התחומין. בשאלת בתי הספר המשותפים החשובה מאד והמושכת לב רבים וטובים, עלינו לזכור שלדברי שרה אשר בבראשית, פרק כ"א, פסוק י" עור לא אבד לצערנו ערכם, ובניל בני הנער שבשתא כיון דעל דעל על. הזהרו, חכמים, במעשיכם!

ירושלב.

1) כפי הרועים הנמצאים במרחקי השרות, הם ועוזריהם, יש מוצאים להם במין דרכי חייהם במשלים, שיש להצמח עליהם הרבה — על המעשים והמשלים יחד.

ד.

א ר צ נ ו ב ה ו ה.

פ. דיקשטין.

הַמְצָב הַמְשָׁמֵי בְּאֶרֶץ.

א.

ביסוד המשפט של ארץ ישראל מונחות דעות נושנות — עיקרים לקוחים מן הקוראן ומן ההשקפות המשלימיות של ימי הביניים, ומאידך ניסא, קלט המשפט אמנם רק באופן חיצוני גם השפעות שונות מאירוסה. אחרי מלחמת קרים הונהג בארץ ישראל, כמו בכל תדרכיה, במשפט הפלילי והמסחרי ספר החקים הצרפתי של אותה התקופה על כל שבשיו ואפילו עם טעיות הדפוס שבנו. אחרי הכבוש האחרון חדרה במדת-מה התרבות הבריטית, וכך אנו רואים בארץ ישראל משמשים זה בצד זה חק החברות של שנת 1921, שנעשה כמתכונת החקים הבריטיים המודרניים, והחקים היותר פרימיטיביים, המתאימים אולי רק לחיי הברווים הנודדים.

סדרי בתי המשפט לקויים גם במובן המוסרי, השופטים של המשטר הנוכחי הם ברבם אותם של המשטר הקודם, ועליהם נתוספה רק שכבה דקה של שופטים בריטים, התופסים את המקומות העליונים, ואי אילו שופטים יהודים.

תעודת עניות רשמית, לשופטים ילידי הארץ, יכולות לשמש הזכויות המיוחדות במקצוע המשפט שנתנו לבני חוץ לארץ. את הזכויות האלה קובע הסעיף התשיעי של טופס המנדט: השטה המשפטית שתהיה קבועה בארץ ישראל, תשמור על עניני בני חוץ לארץ. כמה זה רחוק מן החק הקדמון שלנו: חוקה אחת תהיה לכם ולנר הנר בתוככם. הסעיפים 66—68 של החוקה הארצישראלית מפרטים את הזכויות האלה, שמהן נהגים אזרחי מדינות אירוסה, אמריקה ויפן, הרעיון של הסעיפים הגיל הוא, שכל נתן חויל יכל לדרוש, ששופטיו יהיו בריטיים. פרימי זכויותיו תלוים בטיב המשפטים: בענינים קלי ערך הוא יכול לדרוש שופט בריטי רק במדרגה שניה, מדרגת הערעור; בדיני מסונות הוא יכול לדרוש רק שאחד השופטים יהיה בריטי, ויתרם יכולים להיות בני הארץ; בדיני עונשים, שהרוב בחבר השופטים יהיה מאזרחים בריטיים, הפקודה בדבר חפוש בבית נתן חוץ לארץ, החקירה המוקדמת של נתן חויל וההחלטה עיר שחרורו (או אי שחרורו) בערבות והעמדתו למשפט — מסורות רק לשופט בריטי.

אם אמנם יש להצדיק עד לנבול ידוע את ההשקפה הזאת ביחס לשופטים הערבים, שאינם יכולים להשתחרר ממנהגי המשטר הקודם, הרי זה עלבון בנוגע לשופטים היהודים, שרכשו את השכלתם ואת חנוכם המשפטי באירופה; ביחוד לאותם היהודים, שהנם על צד האמת נתיני מדינות אירופה ואמריקה, אלא שהרגש הלאומי שלהם מכריחם להתאזרח, או, לכל הפחות, שלא לדרוש לעצמם בארץ מולדתם פריויליגיות של בני חו"ל. ידוע גם כן, שכל זכות יתרה שנתנת למעוט ידוע, משפיעה לרעה על מצב הרוב, שאינו נהנה מפריויליגיה. אלו לא היו קיפות הפריויליגיות האמורות, — היתה הממשלה מוכרחת לתקן ולשפר בזמן הקצר ביותר ובאמצעים הנמצאים ביותר את מצב המשפט בכללו. עכשיו שהבריטים ובני חו"ל הם יוצאים מן הכלל, אין הדאגה לתקנת עניני בני הארץ מטרידה ואיננה סאיצה כל כך, ועולם כמנהגו נוהג.

ב.

מקום חשוב בשטה המשפטית בארץ תופסים בתי הדין הדתיים עם סמכותם הרחבה, מבחינה זו עומדת עכשיו ארץ ישראל על מדרגת ההתפתחות הנמוכה ביותר. לא רחוק הזמן, שבו היה הכהן הדתי, הקאדי המזוין בקוראן ובכל מדרשיו ונושאי כליו, השופט והמוסק היחיד בכל דיני מסונות שבין המושלימים. המושג, בית משפט אזרחי, חילוני הוא חדש בשביל התורכים, וגם בית משפט זה משועבד לחוקים, שהם במקורם ובעצם מהותם דתיים. סמכותו של בית המשפט הדתי היא גדולה ביותר ומקפת כמה דברים, שאין להם כמעט שום שיכות על פי השקפות זמננו אל הדת. על פי הסעיפים 62, 61 של החקקה הארצישראלית דנים בתי המשפט הדתיים המושלימים לא רק בעניני נשואים ונירושים — כי אם גם בעניני מזונות, פרנסה, אפיטרופוסות, קביעת יחסין של קטנים ואמוצם, הגבלת ההבשרה המשפטית לזבזונים וחולי הרוח (כלומר האסור עליהם לסכור, לתת ולהעביר את רכושם לאחרים), ירושות, צואות, ירידה לנכסי נמושים ורטושים (כלומר שבעליהם נעלמו, ואין עליהם ידיעות), זו השורה הארוכה של הענינים, שהבריטים מציינים אותם בשם הכולל, עניני המצב האישי, ועל-כל-כזה גם הענין החשוב של הקדשות לטובת המושלימים.

המנדרט, ששם לו לקו להתחשב עם תנאי החיים הקיימים, הטיל על הממשלה הממונה לשמור על החקים הקיימים בנוגע לענינים הקשורים בדת של עדות ידועות (סעיף ט"ז). המנדרט נתן אמנם מרחב ידוע לשנויים ותקונים, חובה גמורה הם רק החקים הקיימים בנוגע להקדשות ולמצב האישי; לא כן השפוט; את המסכות של בתי המשפט הדתיים יש לשמור רק, במדה שימצאו לנכון, ואת אומרת הממשלה יכולה למצוא לנכון למסור את הדברים האלה לבתי משפט אחרים, ובלבד שתעמוד על החוקים הקיימים. וגם בנוגע לחקים נתנו הדברים לשעורים; ביחוד מסכימה הממשלה הממונה, שההשגחה וההנהלה של ההקדשות תהיינה על פי חקי הדת ועל פי פקודות המיסרים-המקדישים (סיפא של הסעיף הנ"ל). הבטוי, ביחודי שבסיפא מוכיח על הרישא, ששם אין ההקפדה גדולה כל כך, ואת אומרת ברבר המצב האישי אין התחייבות נמורה ומוחלטת מצד הממשלה הממונה לשמור על חקי הדת, כי אם החובה להתחשב עם תנאי החיים והתפתחותם.

המשלה הממונה, ששוקדת מטעמים מדיניים לתקנת הערכים בארץ הרבה יותר משמוטל עליה על פי תנאי המסונות, קיימה בחוקה הארצישראלית את כל הסמכות של בתריהמשפט הדתיים המושלימים, כמו שהיתה בימי התורכים. לשם ההרמוניה המדינית ושווי המשקל המשפטי נהנים מזכויות מיוחדות אלו גם היהודים והנוצרים בני הארץ, ועד לנכול ידוע אפילו בני חו"ל. הדבר תזוה ביותר בנוגע לנוצרים, שהרי אין עכשיו מדינה נוצרית בעולם שתמסור לבתי-הדין הדתיים סמכות רחבה ומקפת כל כך. הנוצרי הבא לארץ דומה בנידון זה כאלו הועבר באוירון ההסטוריה על מרחק של ת"ק שנה חזרה. אבל השויון החיצוני המדומה, הסכימטיזציה המשפטית עדיפה בשביל ממשלת איי וקודמת לכל הגיון שבעולם.

2.

היהודים עומדים על מדרגה תרבותית מסותחת הרבה יותר מהערכים, ומרכיבים ביניהם יוצאי אירופה, שהורגלו לתנאי חיים מודרניים. להטיל עליהם את שלטון בית-הדין הרבני בכל מקצעות החיים המנויים לעיל, הנכנסים אל המושג הרחב של המצב האישי, זוהי גזרה שאין רוב הצבור יכול לעמוד בה. מאידך גיסא, אין לשכח כי תחת המסוה הדתי מקבל הצבור הערבי עיי הסמכות המקיפה של בתי הדין הדתיים עצמאות רחבה במקצוע חיים חשוב. אנו היהודים, אסור לנו לזלזל בהודסנות זו ולסמור לבתי הדין הממשלתיים, הכלליים את כל מה שעל פי יסודות המנדט אפשר לקבל בתור הגדרה עצמית.

זוהי הדילמה שעמדה לפני הצבור היהודי בתקופה של הכנת החוקה הארץ-ישראלית ועבודה. פתרון לדילמה זו באופן המשביע רצון נתן עיי אספת הנבחרים בחקת הקהלות. על פיה כל המשפטים שבין יהודי ליהודי נכנסים לסמכותן של הקהלות ואורגני הפדור הלאומי, והם מסדרים לשם זה בית דין של הרבנות ובית דין חילוני (משפט השלום העברי). ולכל אדם מישראל נתנה האפשרות לברור לעצמו בית דין של חול או של קרש, אבל בכל אופן הוא נוקק לבית דין יהודי, ולא לערכאות.

אבל תחת הפתרון הזה שנתקבל עיי באי כח כל הישוב היהודי חתרו מפלגות וקבוצים ידועים, שהגנו על הסמכות הרחבה של בית הדין הרבני. אולם חלק אחד של הקהל התנגד בכל תקף לסמכות של בית דין הרבנים בכל עניני המצב האישי. אלה הן הנשים, שהוכיחו, כי חוקי הירושה שלנו פוגעים בזכויותיהן היסודיות ושוללים מהן את האפשרות לקבל כל חלק בירושה. הסתירה בין צרכי החיים ובין הסמנת הדתית הצרה בולטת יותר מדי בפנה זו, דרישות הנשים הבעו בדי תקף ועזו, והמשלה היכרחה לוותר. לא נשאר לה להממשלה אלא לקבוע בגרון זה סדת יוצא מן הכלל.

החוקה הארצישראלית הכניסה אל סמכותם הסוהלת של בתי הדין הדתיים היהודים רק עניני נשואים, גרושים, מזונות, אשור צוואות, וכן עניני הקדשות והפרשות לצרכי דת. ביתר שאלות, המצב האישי נתנה לבעלי הדין הבריירה לסנות אל הרבנים או לבתי משפט החלוניים האזרחיים הממשלתיים. ואנב היהודים זכו גם הנוצרים: כל מה שנתקן בנידון היהודים נתקן גם ביחס לנוצרים.

ד.

עניני נשואים וגרושים. שלטון בית הדין הרבני במקצו זה הוא בלתי מוגבל. בארצות אירופה התרבותית נתנת תמיד אפשרות לאזרחים, הרוצים להשתחרר מסבל החקים הדתיים, או שמצהירים על עצמם שהם בני בלי דת, לסדר את עניני נשואיהם וגרושיהם ולברר את הסכסוכים הקשורים בענינים אלה ע"י אורגנים אזרחיים וחילוניים. אולם הסדרים האלה אינם ראויים למושבא מפגרת בהתפתחותה, ואם יש בין היהודים, תושבי הארץ, חששים ברעות, שאינם יכולים להחשב כלל וכלל לכמות מבוטלת, הרי הם מוכרחים לותר על רצונם מפני רצון הרוב בארץ שמשתעבד בענינים אלה להנמוניה הדתית.

עניני מזונות שבין איש לאשתו קשורים בדיני האישות ונמסרו לבית הדין הרבני בלי שום תנאים.

מלבד זה קבלו בתי הדין הדתיים שלנו מקצוע חשוב של קיום צוואות. זה סתמיה מאד. אפילו על פי השקפות החרדים, אין בקיום צוואות צד דתי מיוחד, צד של אסור והיתר, שיבדיל אותו למשל מדיני מלוה ולוה, חושבים אנו, כי בנידון זה השפיעה הרבה ההשקפה הנוצרית, שעל פיה יש לצוואה, לרצונו האחרון של ההולך למות מעין ערך דתי, ואיוו קדושה מסתורית חוספת עליה, ומכיון שעורכי החוקה והפוסקים האחרונים בה היו נוצרים, — באה הצוואה במספר הענינים הדתיים המסורים באופן בלתי מוגבל לבתי הדין של העדות הנוצריות והיהודית.

דיני הצוואות בכלל נתקנו בחקי ארץ ישראל על פי מתכנת החקים של הדתות הנוצריות, והיהודים הושוו לנוצרים. לפיכך אנו מוצאים בחקים האלה מושגים זרים לרוח היהדות, כמו הגבלות בכח הצוואה של האדם, אין לצוואה בישראל צורה דתית ואין הצוואה טעונה על פי דינינו קיום רשמי של בית דין, הגבלות בכח הצוואה אמנם יודעת מסורתנו העתיקה (עין משנה, בבא בתרא, ח' ה'), אבל למעשה ההגבלות האלה בטלו, כי רשאי כל אדם להעביר את נחלתו למי שירצה בצורת סתנה, זו הצורה המקובלת בין היהודים לצוואות.

לטובת החפשים ברעות מנהיג החק צוואות חילוניות, אזרחיות המסודרות בכתב בחתימת המצווה ושני עדים, ושקיוסם נמסר לבתי המשפט האזרחיים, אבל ההגבלות של כח הצוואה הקבועות בחוקי הדת כחן יפה גם לנבי הצוואות האלה (מקורות הירושות 1928, סעיף 9, 10).

ה.

מדרד מיוחד קובעים לעצמם עניני ההקדשות, לבתי המשפט הדתיים של המושלימים נמסר, ששום מקיף בעניני היסוד או ההנהלה הפנימית של הקדשות שהוקדשו לטובת המושלימים בפני בית משפט דתי מושלימי (סעיף 52 של החוקה); לעמת זאת קבלו בתי הדין של רבני העדה היהודית, ששום מקיף בכל הענינים הנוגעים ליסוד או להנהלה פנימית של הקדשות או הפרשות לצרכי דת שנעשו בפני בית דין הרבנים ע"פ תורת ישראל (סעיף 53, שם). ההבדל הוא די חשוב, בית חולים, בית יתומים, מטבח וכיוצא בזה, מכיון שאין בהם משום צרך דתי, הרי הם יוצאים משפט הרבנים

וגשמים ע"י בתי המשפט האזרחיים, מה שאין כן בהקדשות המושליטיות. שהם כלם נכנסים לסמכות בתי המשפט הרתיים שלהם. מן הצד הלאומי יש בזה הפסד נמור, שנבולות עצמאיתנו הפנימית מצטמצמים וענינינו נמסרים לשופטים זרים. נראים הדברים, שגם במתנה זו זכינו לא בזכות עצמנו כי אם אנכ אחרים; ההבדל האמור נוצר בעיקר בשביל הנוצרים, ולפי צרכיהם והשקפותיהם, והיהודים, מבין שלא הושאו למושליטות, הרי השוו אותם מבחינה זאת לכל הפחות לנוצרים.

מה שמכאיב ביותר הוא שגם באותם הנבולות, שהתוה החוק לבית הדין של הרבנים, אין הצבור היהודי נכנע לו ומשתרל להצד את סמכותו. והרבר נעשה לא ע"י חמשים בדעות, כי אם דוקא ע"י אנשים ומוסדות מחזיקים בדת. הסבות מינחות בשורה הראשונה בלקויים של בית הדין הרבני שעליהם נעמד להלן, ואחרי כן בחלוקי הדעות והמחלקות לשם שמים ובעיקר שלא לשם שמים שבין הקבוצות השונות של החרדים. עובדה היא, שאחד המוסדות החרדים הכי חשובים והכי גדולים בירושלים, עץ חיים, רשם את רכושו בתור הקדש לפני ה.קריי — השופט הרתי המושליטי.

מכאיב גם כן, שאין הממשלה נוטה להתחשב עם משאלות היהודים וצרכיהם המיוחדים, שאין בהם משום סימטריה אל צרכי יתר העדות. ועדה חילונית לצרכי ההקדשות היהודים לא נוצרה ולא תוצר, המוסד המשפטי היהודי החילוני הקיים, משפס השלום העברי, שנוצר ע"י הצבור בלי רשיון ואשור מלמעלה, לא קבל שום סמכות רשמית, ואין לקוות שיקבלנה בזמן הקרוב, ואם כן גורלם של הקדשות היהודים הוא או להשאר בסמכותה הבלתי מוגבלת של הרבנות, שכל כך רבות התרעומות עליה, או לעבור לידי מוסדות לא יהודים, זו היא המרגיוות המוסרית שבקיומנו בביתנו הלאומי.

ו.

סותר עניני המצב האישי, המסורים לבית הדין היהודי הרתי בתנאי שבעלי הדבר מסכימים לקבל את שפוטו, החשובים ביותר הם עניני ירושה. אם המת היה יהודי, נמסרת לבית דין הרבנים הסמכות לדון על חלוקת עזבונו ולמנות אפיטרופוסים. את העזבון הוא מחלק על פי חקי הדת. מלבד קרקעות מדיניות, אדמת מירוי, שבהן גם הביד הרבני מחויב לדון על פי החק העותומני של שנת 1828-1881 (ע"פ התאריך המושליטי), וכן אם פי שהוא מהנוגעים בדבר הירושה מבקש את בית הדין הרבני לחלק את כל הירושה ע"פ החק העותומני הנ"ל, הרשות לביד הרבנים לותר על דיני התורה ולהשתמש בחק הנ"ל (פקודת הירושות 1923, סעיף 6, חוק 2), כך התקינה הממשלה, אבל תטה אני, אם ישמעו רבנינו לעצה טובה זו, שנשמעה הפעם מפי המחוקק, מפי בעל הדינא דמלכותא, שלדבריו הם רגילים לציית ולהתייחס ביראת הכבוד, אלו קיומו וקבלו עליהם הרבנים לסדר את חלוקת העזבון, בכל פעם שאחד הנוגעים בדבר דורש זאת, ע"פ החק העותומני, והיו מציאים זאת לפעל באופן מסודר, אפשר שלמעשה היה ענין הירושה נשאר בידם.

לפי מצב בית-הדין הרבני הנוכחי אין לקוות לזה, והנוגעים בדבר, שאינם מרוצים בדיני הירושה היהודים או במדרי הדין של הרבנים, לא יבקשו שהרבנים ידונו ע"פ החק העותומני, כי אם ימסרו את דין הירושה לבתי-המשפט האזרחיים. הסדר הקבוע

לשם זה בחק הוא כזה: הניגע בדבר פונה אל נשיא בית-המשפט המחוזי (האזרחי, הממשלתי), והאחרון, אם הוא סוצא זאת לנכון וישרי נותן צו, המונע את בית-הדין הרבני מלדון בעזבון, והענין עובר לבית-המשפט המחוזי, אם צו כזה בא כבר אחרי נטר חלוקת העזבון ע"י הרבנים, החלוקה נשארת בחקסה.

החק העותומני של שנת 1831—1828, שבו השתמשה ממשלת איי כרי לדין על פיז את דיני הירושות של היהודים והנוצרים, שאינם רוצים להכפף לחקי תורתם, הוא אחד ההקים החדשים, המתאימים להשקפות ומננו. הוא משהו אשה לאיש, כת לבן, אחות לאה, נכדה לנכד וכיו. הוא נותן לאלמנת המת או לאלמן המתה את החלק הרביעי של העזבון, במקום שיש יורשים ממדרגה ראשונה (יוצא חלצים, בנים ובני בנים, והבנות בכלל הבנים), ואת חצי העזבון אם יש יורשים רק ממדרגה שניה (הורי המת ויוצאי חלציהם) או סביו או סבותיו של המת, ובתנאים ידועים מקבל האלמן או האלמנה את כל העזבון.

בהשלמת חק זה אנו יכולים להיות סרוצים, אבל אי אפשר לנו שלא להצטער, כי רק ע"י בטול עצמאותנו, וע"י ולוול במסודות הלאומיים שלנו, אנו יכולים לקבל חקי ירושה המתאימים לצרכינו. לא נתנה לנו האפשרות לנהל את עניינינו ע"י מסודותינו שאנחנו ניצור אותם כפי הבנתנו וכפי רוחנו, והחק משליט בחיינו תמיד איזה סדר, של המושליטים, או הנוצרים, או התורכים הצעירים, נותנים לנו ברירה לבחור אחת מצורות החיים הוות, ואין נותנים לנו אפילו בביתנו הלאומי לצור בעצמנו את צורות חיינו. על יתר עניני המצב האישי, המסורים למשרד הרבנות רק בתנאי, הלא הם עניני אפטרופסות, קביעת יוחסין של קטנים ואמוצם, הגבלת ההכשרה המשפטית לכוזבים וחוליה-רוח, ירידה לנכסי נטושים ורטושים, אין חקים מיוחדים, ובהם ביד של הרבנים דן עד שיבוא אחד הנוגעים בדבר ויבקש לספור את הדבר לבית-המשפט האזרחי.

ז.

יתר דיני המסונות, מלבד עניני המצב האישי וההקדשות, מסורים באופן רשמי בלי שום הגבלות לסככותם של בתי-המשפט הממשלתיים, הדנים ע"פ החקים התורכים עם אותם השניים וההוספות המועטות שנעשו בהם ע"י השלטון הבריטי. בשאלות, שאינן נפתרות ע"י החקים האלה, על בתי-המשפט לדין על פי עקרי החוק העממי ותורת הצדק השוררים באנגליה ועל פי אפני הכח הנתן לבתי-המשפט ושופטי השלום באנגליה, ותנאי התנה המחוקק, שאין להכניס יסודות אנגליים אל החיים המשפטיים בארץ-ישראל, כי אם במדה, שירשו תנאי הארץ, תנאי תושביה ובהתחשבות עם אותן ההגבלות שתנאי המקום עושים אותן לדבר הכרחי. זאת אומרת, נפתח חלון לאירופה, אבל הוא אטום בחריטים כבדים.

החיים המשפטיים תלויים הרבה יותר בשיפטים ובסדרי המשפט, מאשר בהק, והרב המכריע ביותר של השופטים בארץ, לא פחות מ־75 אחוזים, הם ערבים, חניכי בתי המשפט התורכים, הידועים למדי בבקשיש ובענוי הדין המכהיל שלהם. יש בארץ מספר ידוע של שופטים בריטים, התופסים את המקומות העליונים בדרגת השופטים, נקל להבין, שאין אנגליה נותנת למושבותיה הנרחות את השופטים המעולים והמצוינים

שלה; ומלבד זאת, אין לשופטים בריטים יחס נפשי סנימי אל צרכי בני הארץ ומשאלותיהם, ואף על פי כן השופטים הבריטים הם היותר טובים בארץ. מספר השופטים היהודים הוא קטן סאר. בבתי המשפט מסדרנה הראשונה (משפט השלום) ישנם: אחד בירושלים, אחד בתל-אביב ואחד בצפת, במדרנה שניה (בתי משפט מחזיים),—אחד בירושלים, אחד ביפו ואחד בחיפה, במדרנה שלישית; בבית המשפט העליון לערעורים בירושלים—שופט אחד. מלבד כל החסרונות והלקויים הפנימיים של בתי המשפט—יוצרת קושי גדול ליהודים המונים למשפט גם שאלת השפה. אמנם, להלכה העברית היא שפה רשמית, אבל הסתורנסנים אינם מוכשרים ברובם לתפקידם, עמוסים בעבודה רבה, ועל פי רוב ממלאים תפקיד זה פקירי המשפט, שיש להם בלעדי זאת עבודה משרדית יותר מדי. במצב דברים כזה קשה ליהודים למסור את כל סכסכיהם לבתי המשפט הממשלתיים, והם מבכרים את בתי המשפט הלאומיים שאינם רשמיים, את משפט השלום העברי, את בית הדין הרבני ואת הבוררויות. גם הרגש הלאומי החי מעכב את היהודים אשר להם ער לתחיה הלאומית מללכת אל ערכאותיהם.

ח.

הלקוי הפרינציפיוני של בית הדין הרבני הוא אפיו הרתי. אין בן דורנו, הרנגל בשם חופש הרתי, יכול להשלים עם העובדא, שצד חשוב מהחיים החלוניים שאין להם קשר עם הרתי יהיה משועבד לבאי כח הרתי. על מושכל ראשון זה יש צורך לחזר דוקא בארץ ישראל, במקום שעל פי השפעת שכנינו, בעלי הרוב, יש נטיה להשלים את הרתי על החיים גם בצבור היהודי. אבל אלו היה המפריע היחיד—הצר הפרינציפיוני הזה, היו אולי מוצאים לו היתר, ובכל אופן חלק הגון מן הצבור היהודי הרחוק מהשקפות פרינציפיוניות דוגמטיות, היה מחויב בכל תוקף במסכות הרבנים, והרגש הלאומי, השואף להתרחק מצורות חיים בלתי לאומיות, היה מסייע להם. אבל דא עקא, שבבית הדין הרבני דבקו גם סומים אחרים, שמכריחים אמילו את האנשים הרתיים, להתרחק מבית הדין הרבני ולבכר עליו את בית הדין הממשלתי האזרחי. הרבנים אין להם הרצון, לסגל את המשפט העברי לצרכי החיים החדשים ולדרישותיו של הרגש המוסרי בזמננו, דבר שהוא קל ביותר בדיני סמונות, מקצוע שהתירו בו חכמינו לתקון תקנות בכל תקופה כפי צרכיה, על פי הכלל, הפקר בית דין—הפקר. רבנינו מתרחקים מזה, ואין דעתם פולדת מלגור עלינו צורות חיים נובלות ותנאי חיים שעבר זמנם. גדולה סוו, אין הם משתמשים למעשה גם בחוק הרתי העברי, ועל פי רוב נהפך המשפט בדיני סמונות בידי הרבנים למשפט של בודרות, ובתור בודרים אין הרבנים מוכשרים ביותר, ומוטב לבעלי הדין לברור להם בודרים סתוך הקהל מללכת לרבנים,—והעיקר הוא ההעדר הנסור של סרר בסובן האלמנטרי בכל מהלך המשפט, במשלוח ההוסנות, בשמיעת הטענות, בבית העדויות, ובסרור ססקי הדין ובמסירתם לצדדים וכיו"ב, דבר שמכביר ביותר על הקהל להזקק למשפט הרבני. במקומות הישוב החדש, בתל-אביב, בחיפה, ברוב המושבות הגיע לידי עליה משפט השלום העברי. סוסד זה הוא פרי היצירה העממית של תקופת התחיה, ובו

אנו יכולים לתלות את תקוות התחיה המשפטית, יש בו התכונות היסודיות הדרושות למוסד, הבא למלא את צרכי החיים החדשים המתהווים בארץ והמשתדל לצור צורות חיים עצמיות לאומיות. מוסד זה הוא לראש ולראשונה לאומי במלוא מובן המלה, התקנות והסדרים, דרכי השפוט והמשפט, — הכל נוצר ע"י יהודים בלי שום כפייה מצד המדינה ומצד הסביבה הנכרית. העובדה המעציבה, שאין הממשלה מכירה בכחו של מוסד זה בתור מוסד משפטי רשמי, יש בה גם טעם לשבח; על ידי כך נשמרת העצמיות המוחלטת של המוסד הזה. בחירת השופטים על ידי ועדי הערים והמישבות, ובחירת שופטי משפט השלום העליון על ידי הועד הלאומי, מכניסה את המוסד הזה אל חוג המוסדות של האבטונומיה הלאומית. המוסד הוא חילוני, משוחרר לגמרי מכפייה דתית, השחרור מדת אין פירושו שחרור ממסורת, אלא הוא מאפשר יחס חפשי ובלתי תלוי אל המסורת הזו. את הטוב לפי דעתו יקבל, ואת הרע ידחה. את רוח המשפט העברי, את נשמתו ישמור סבל משמר, יצפה אותו, יצרנו כבבת עינו, ישקוד על תקנתו, ינדילו ויאדירו, ואת קליפתו ירוק.

יש מונים את משפט השלום העברי בחוסר ספר חקים קבוע, אבל בטשך הזמן יתוקן גם החסרון הזה. בשאלות מהלך המשפט וסדר הדין יש כבר תקנות. בכמה שאלות כבר נערמו פרצדנטים, שהמוסד מתנהג על פיהם ביודעים ובלא יודעים. בתור יסוד מורה דרך למשפט הוכר המשפט העברי המסורתי, שהוא חובה על השופטים ברוחו הכללי, ולא בסעיפיו הבודדים.

הרבה מיקה למשפט השלום העברי המסגרת של בוררות, שבה הוא מוכרח להופיע כלפי חוץ, כדי שהממשלה תתחשב עם פסקי דיניו ותוציאם לפועל. המצב חמור ביותר מפני שדיני הבוררות במשפט השורר עכשיו בארץ עומדים על מדרגה נמוכה ביותר. על החסרונות האלה מחפות המעלות הפנימיות של פסקי הדין, שרכשו להם כבוד והכרה מצד כמה וכמה מן השופטים הרשמיים, ועל כן הם נוטים לקיים ולאשר תמיד את פסקי הדין שלו ולמסור אותם להוצאה לפועל.

סיון תרפ"ג.

הַפּוֹשְׁבוֹת.

לפי המספרים של הממשלה שאינם לנמרי מדויקים ישנם באיי שטחים אלה:
 (1) בצות, יערות, אנשים ובכלל שטחים שאי אפשר לעבד אותם, כחולות שעל שפת הים, מרכב יהודה וכ"י — 704,488 הקטר או 7,660,000 דונמים.
 (2) שטחים הראויים באמת לעבוד, אבל הם שוטמים מאין די עובדים ומסכות מציאליות אחרות (לאטיסונדיות האפנדים וכ"י) — 808,146 הקטר או 3,660,000 דונמים.
 (3) שטחים מעבדים — זרועים או נטועים — 501,404 הקטר או 5,450,000 דונמים.
 (4) שטחים שלפי הסמות הגיאוגרפיות צריכים להיות, אבל עד השנה לא הגבילו אותם (באמת אפשר שאינם במציאות, כי גם הסמות של איי אינן מדויקות) — 805,962 הקטר או 3,840,000 דונמים. ובסיה השטח הכללי של כל פלשתינה (א"י) הוא — 1,820,000 הקטר או 19,800,000 ד"י.

בסוף 1922 נתנה הממשלה האי מספרים של תושבי א"י, גם כן במקרים רבים בקירוב, כי מי סנה את שוכני האהלים שבסחחו באר-שבע, או שבעסק הירדן? ולפי המספרים ההם ישנם בארץ:

מושלים	.	.	.	590,890	נפש
יהודים	.	.	.	83,694	.
נוצרים	.	.	.	73,024	.
שונים	.	.	.	9,474	.
				<u>757,082</u>	בסיה נפש.

יוצא משתי המספרות האלה שעל כל נפש חיה באיי מניע שטח של 26.16 ד"י מארסת א"י.

לפי הנורמה הכללית הזו היינו צריכים כבר לרכש לנו עוד בסוף שנת 1922 שטח של 2,190,000 ד"י ואם גם נוריד לערך 17% ארסה שצריכה להיות לפי הספה ואיננה לפי החשבונות, גם כן היינו צריכים כבר לרכש לנו לפחות שטח של 1,820,000 דונמים!

באמת יש לנו בעת:

א. ביהודה:

(1) צפונה ליפו:

סומל 183 ד"י, מונטיפיורה 105 ד"י, שכונת בורוכוב 300, עיר גנים 1500 ד"י, פרדס י. ל. גולדברג (קפוס) 586 ד"י, בני ברק 1000 ד"י, פתח תקוה עם שכונת התימנים מחנה יהודה 25807 ד"י, עין גנים 766 ד"י, סלונדי (בית היתומים בפניה) 850 ד"י, יהודיה (היהודית) 128 ד"י, יהודיה הערבית (לכפר-נגים של בני פתח תקוה) כ-500

ד'; כפר מליל (עין חי) 4600 ד'; כפר סבא 7291 ד'; חרבת עזון (הכוללת את רעננה; או אחוזת נזיריורק א', אחוזת בני ציון, אחוזת סנדלי וקרקעות של הכשרת הישוב העומדות עוד להסבר) 9000 ד'; גליל וסדרנרעלי 16000 ד'; עיר שלום 2000 ד'; שכונת שונות בסביבת תל-אביב, בסביבת שרונה, בקרבת עיר ננים ושכונת בורוכוב שקניתן עוד לא נמרה, גבולותיהן עוד לא העמדו ובשמות עוד לא נקראו — לערך כ-1890 ד', ובסיה בצמון יפו 72000 ד'. מהשטח הזה אפשר להוציא חלק מגליל וסדרנרעלי ששטבות שונות יוכל לצאת מידינו והיו לנו בחלק מחוז זה: קרקעות בטוחים 56.000 ד', בלתי בטוחים 16000.

(2) מזרח ליפו:

בן שמן 2320 ד'; מזר (אבו שושא) 6960 ד'; חולדה 1890 ד'; כפר אוריה 4800 ד'; הר טוב (המושבה וחות יל גולדברג) 4670 ד'; דיר אבאן 450 ד'; קרית ענבים (דילב) 4026 ד'; מוצא 1084 ד'; עמק הארזים (בית חרשת לשמנים של קליסקר) 140 ד'; רסה (נחלת ישראל בבניא-שמואל) 1800 ד'; כפר עברי (יחד עם שכונות נחלת ישרון, נחלת דוד ועוד פרטים רבים) כ-2000 ד'; קלנדיה (הכוללת עטרות של הקהילה, אחוזת בני-בנדר, נחלות פרטיות והכשרת הישוב) 1417 ד', ובסיה במזרח יפו יחד עם השכונות שמביב ירושלים כ-82.000 ד'. מהשטח הזה יכולים לצאת מידינו עיי משפטים (כפר אוריה) ומסבות אחרות כאלף דונם והיו לנו בחלק מחוז זה: קרקעות בטוחים 31.000 ד', בלתי בטוחים 1000 ד'.

(8) דרומה ליפו:

גיבליה 3000 ד'; מקוה ישראל 2612 ד'; כפר אדולף שטאנר כ-1000 ד'; נחלת יהודה 1001 ד'; ראשון לציון יחד עם שכונת התימנים, שערי-ציון וכו' 14984 ד'; חולות הים של ריל 19500 ד'; נחלת חיים (אמשטין) 1540 ד'; נס ציונה 2718 ד'; קביבה כ-10000 ד'; באר יעקב 2048 ד'; רחובות יחד עם שכונת התימנים, שערים 14196 ד'; קרקעות שנקנו עיי בני רחבות בסביבה כ-1500 ד'; עקרון 12718 ד'; גדרה 6140 ד'; אמחון 1400 ד'; קשטינה 5622 ד'; רחמה כ-5800 ויחד עם השטחים הקטנים שנקנו בחלק מחוז זה ועוד לא הופרשו, כי עוד לא נגמרו הפורמליות הדרושות, יש לנו בחלק זה שביהודה כ-106500 ד'.

מהשטח הזה אפשר להוציא חלק מחולות ראשון לציון, שיש עליו ערעורים מצד קיצוני הערביים וגם חלק מאדמת קביבה, שקניתו המחלטת עודנה בספק מסבות שונות בסיה לערך 16500 ד' והיה לנו בחלק זה: קרקעות בטוחים 90.000 ד', בלתי בטוחים 16500 ד', ובסיה ביהודה 220500 ד', מזה בטוחים 177000 ד', בלתי בטוחים 33500 ד'.
ב. בשמרון¹.

חדרה עם שכונת התימנים, נחליאל 32500 ד'; גן שמואל 501 ד'; חפצי-בה 5900 ד'; יוספיה בחדירה-חיתה של גבי פלו לבני-בנימין 10000 ד'; קרקעות שבין חפצי בה וחדרה שרכישתם עוד לא נמרה כ-2000 ד'; רהביה שבין חדרה וכרכור

(1) יש המתחילים את השמרון מעין חי וכפר סבא ונומרים אותו בקישון, ינור, אבל חקשר שבין פתח תקוה ובנתיחה — עין חי וכפר סבא וכו' — ובין יפו הוא נראה לעין כל ולכן

כ־15,000 ד' ; כרכור של הקהקיל, שלזינגר, אחוזת לונרון א' וכו' 15582 ד' ; קסריה (זכית היקיא) 30000 ד' ; זרעניה 2459 ד' ; בורני 5849 ד' ; טרח 6979 ד' (בנימינה מרכבת מחלקי שוני, בורני, זרעניה וכו' ולכן לא נכנסה בחשבון הקרקעות); שוני (גבעת בנימין) ותל צור יחד 10971 ד' ; זכרון יעקב 7899 ד' ; שויה 7887 ד' ; בת שלמה 4356 ד' ; חרבת חזן כ־2000 ד' ; קברה (גולה) 15356 ד' ; טנטורה 256 ד' ; עתלית עם חברת מלח 7182 ד' ; כרמל (של הכשרת הישוב, אפי'ק, עיר גנים, הרברט שמואלי של יהודי-רומניה וכו' וכו') 6590 ד' ; רושמייה על הכרמל 5000 ד' ויחד עם החלקות הקטנות שעוד לא הפרשו ולא נקראו בשמות 192500 ד' (טירה היא נקודה בלי קרקע).

מהשטח הזה אפשר להוציא חלק גדול מאדמות קיסריה, שעליו מערעים קיצוני הערביים ומתנגדים ליעורו וליבושו, יוספיה שלפי הידיעות האחרונות קנייתה מוטלת בספק, חלק מהרהביה, הרושמייה, שהממשלה עורנה נשפטת עם משיני גבול וחלקים קטנים אחרים בסיה כ־35500 ד' והיו לנו במחוז שטרן: קרקעות בטוחים 157,000 ד', בלתי בטוחים 35500 ד'.

ג. בגליל התחתון (יחד עם עמק יזרעאל).

קישון (חלקות רבות לערי גנים) 3000 ד' ; יניור (כולל אחוזת ציליגוב 3000, גשר 3000 ד' והכשרת הישוב 10,000 ד') 16,000 ד' ; מרחביה (חוה ומושבה) 9415 ד' ; בלפוריה יחד עם יתר קרקעות קהלית ציון 13201 ד' ; תל ערש 14000 (מהשטח 22000 ד' נמכרו כ־8000 ד' לקהלית ציון ליסוד בלפוריה ועוד מושבות); נהלל יחד עם סמוניה (שמריה), ספספה, אפי'קבי 21527 ד' ; ג'ניר 4473 ד' ; רבעי-אל-נצרה 1974 (מהשטח 6974 ד' נמכרו כ־5000 ד' לקהלית ציון ליסוד בלפוריה ועוד מושבות); ססחה (כפרית-בור) 14900 ; סג'רה (אילניה) יחד עם החוה שעברה לאגדת נטעים ועם שכונת היהודים הקורדים 15000 ד' ; שרונה (רמה) 5000 ד' ; ימה (יבנאל) 23200 ד' ; בית-גן 5000 ד' ; פוריה 3445 ד' ; מצפה 2941 ד' ; טבריה מושבה 740 ד' ; מנרה (קרקעות בין פוריה וטבריה שעוד יש משפטים ליקיא עליהם) כ־6000 ד' ; חטין 4000 ד' ; מנרל 6000 ד' ; כנרת (החוה, המושבה, הר כנרת) 6220 ד' ; בתניה א' כ־950 ד' ; מנחמיה עם גשר 10654 ד' ; דגניות א, ב' וני, 3100 ד' ; עין חרוד ותל יוסף 16000 ד' ; גבעת יחזקאל 6000 ד' ; גבע 1500 ד' ; בית אלפא ימין ושמאל (נורים מזרח) 5925 ד' (באמת עוד אדמת נורים העברית לא נחלקה בין 6 הנקודות לחלוטין ושטחיהן עוד לא הוגבלו); קוקיה 1260 ד' על יד עכו בחכירה לחמשים שנה ; אדמת לוביה, כפר סבת וכו' כ־15000 ד' ; אדמת טפחה על יד מנרל כ־4000 ד', אדמה על יד מנחמיה כ־6000 ד' ויחד עם חלקות שונות שעל קניתן עוד לא הודיעו, כי לא נגמרו עוד, ועם אדמות השכונות שסביב טבריה, וחיפה (בת גלים וכו') יהיה השטח הכללי 246000 ד'. מהשטח הזה אפשר להוציא חלק מאדמת יניור, שקניתי מסבות שונות יכלה להבטל, חלק מאדמות מנרה, מאדמות הכפרים לוביה וכו' ומאדמת מנחמיה, שעוד נתנו בתאור זה את עיניי וכפרים-בא ליהודה, את הנקודות לדרום חיפה והכרמל חשבו לשטרן ואת הנקודות לצפון חיפה והכרמל (יניור, קישון) לגליל התחתון.

המשפטים והערעורים נמשכים, בסיה לערך כ־25,000 ד' והיו לנו בגליל התחתון יחד עם העמק: קרקעות בטוחים 221,000 ד', בלתי בטוחים 25,000 ד'. בגליל העליון.

ראש־מנה 20152 ד' (יחד עם חיה, באריה ויתר החלקים); כנען 21885 ד'; מחנים 2000 ד'; אילת השחר 2075 ד'; יסוד המעלה 12223 ד'; משמר הירדן 7569 ד'; תל־חי 1550 ד'; כפר גלעדי 2000 ד'; מתולה יחד עם חמרה 16730 ד'; סירון 2500 ד'; עין זיתים 6016 ד'; פקיעין 105 ד'; קרקע על יד משמר כ־5000 ד' ויחד עם חלקות קטנות שלא הפרשו עוד כ־100,000 ד'. מזה אפשר להוציא רק חלק קטן של האדמות על יד משמר שעוד לא הגבלו בדיוק ולעומת זה להכניס את אדמת הוקף, שקבלה הקבוצה באילת לחכירה רבת שנים, והיה לנו בגליל העליון שטח בטוח כ־98000 ד', בלתי בטוח כ־2000 ד'.

ובכל הארץ מעבר לירדן מערבה (יחד עם הדנגניות וחלק מאדמת מנחמיה, שהם באמת נמצאים כבר בעבר לירדן מזרחה) יש בירינו שטח של 749000 ד'. מזה בטוחים 653000 ד', בלתי בטוחים 96000 ד'. לפי זה חסרים לנו עוד 1,071,000 ד'.

השטח הזה הוא דפיציט קרקעי לאומי שלנו וכל זמן שלא נמלאהו יהיה לנו כמזכיר עון, לבשתנו רק שני מוסדות לאומיים רוכשים קרקעות בא"י: היקיא שיש לה בסיה קרקעות בטוחים ובלתי בטוחים יותר מ־300,000 ד' והקהקיל שיש לה כבר כמעט כ־100,000 ד'; מיתר החברות הלאומיות כדאי להזכיר את קהלית ציון שרכשה לה כבר יותר מ־13,000 ד'. בעלי הון פרטים כמעט שחדלו לקנות קרקע בא"י ולהיפך נגלית בזמן האחרון שאיפה אצל רבים מהם להפטר מנחלותיהם שיש להם מכבר בארץ! מכל הנקודות שחשבנו לעיל ברשימות הקרקעות, מיושבות:

א. ביהודה.

שכונת בורוכוב, עיר ננים, פרדס גולדברג, פתח־תקה עם סחנה יהודה, עין ננים, פלונדי, כפר מליל, כפר סבא, רעננה, בן שמן, חלדה, כפר אוריה, הרטוב (מושבה וחווה), קרית־ענבים, עסק הארזים, רמה (מצפה), עטרות (קלנדיה), מקיה ישראל, נחלת יהודה, ראשון־לציון עם שכונות התימנים שיבת ציון ונור־ציון, נס ציונה, באר־יעקב, רחובות עם שכונת התימנים שערים, עקרון, גדרה, קשטינה, רחמה, בסיה נקודות 27, ואם לחלק את הרטוב לשנים, כי החוה והמושבה הם שני גופים בלתי מאוחדים וכן גם את שכונות התימנים בפתח־תקה, ראשון ורחבות, כי התימנים כעם לבדד ישכנו ואפשר לשער שבמשך הזמן תהיינה שכונות התימנים לנקודות בפני עצמן, אז יהיו לנו ביהודה נקודות מיושבות 31.

ב. בשמרון.

חדרה עם נחליאל, גן שמואל, חפציבה (יתומי בלקינר), כרכור: הקבוצה והחווה של שלזינגר והאחווה של לונדון, קיסריה, זרעניה, מרה, בנימינה, שוני (נבעת בנימין), תל־צור, זכרון־יעקב, שויה, בת שלמה, כברה, עתלית, טירה, פרטל רושמה, בסיה נקודות 18, ואם לחשב את נחליאל כנקודה בפני עצמה, בכרכור לחשב

3 נקודות ובעתלית 2 (כי חברת הסלח היא נקודה מתבדלת לעצמה), אז יהיו לנו בשמרון 22 נקודות מיושבות.

ג. בגליל התחתון.

יניור (אחזת צלינוב), מרחביה (חזה ומושבה), בלפוריה חוה, בלפוריה מושבה, תל עדשו, נהלל, ג'נרי, מסחה, סגירה, שרונה (רמה), יסה, בית גן, פוריה, מצפה, טבריה-מושבה, סנדל, כנרת מושבה וכנרת חוה, הר כנרת, בתניה א', מנחמיה, נשר, דגניה א', דגניה ב', עין-חרוד, תל-יוסף, כפר-יחזקאל, גבע, בית-אלפא, בסיה נקודות 28, ואם לחשב את מרחביה כשתי נקודות, כנרת גם כן שתיים (החזה היא קבוצה של הקהקיל והמושבה היא של יקיא), ואת בית-אלפא גם כן שתיים, כי שם יושבות שתי קבוצות המנהלות 2 משקים והרחיקות זו מזו גם בהשקפות, והיו לנו בגזית נקודות 31.

ד. בגליל העליון.

ראש פנה, מחנים, אילת השחר, יסוד המעלה, משמר הירדן, תל-חי, כפר-גלעדי, מתולה, עין זיתים, פקיעין, בסיה 10 נקודות מיושבות, ובסיה בכל הארץ נקודות מיושבות 83 או יותר נכון, 94.

ואם להוסיף עוד את הישוב החקלאי שבמושבה הנרמנית שרונה: משפחות של חלבנים וירקנים וכו' וגם את הישוב ההולך ונוצר בצמח על יד דגניה ויכלנו להניד שהישוב הכפרי שלנו מרכיב כעת ב-85 — 96 נקודות.

את כל הנקודות המיושבות מחלקים לסוגים שונים שבאמת קשה להגדירם בדיוק. הקהל הגדול מחלק את כל הנקודות המיושבות למושבות ולקבוצות.

באמת ישנן אצלנו כ-11 סוגים של נקודות מיושבות, ואלו הן:

(1) מושבות — סת-חתקוה, כפר-סבא, הרטוב, ראשון לציון, נס-ציונה, באר-יעקב, רחבות, עקרון, נדרה, קשטינה, חדרה, מרח, בנימינה, זכרון יעקב, שויה, בת-שלמה, עתלית, מרחביה, בלפוריה, מסחה, סגירה, יסה, בית-גן, מצפה, כנרת, מנחמיה, ראש פנה, יסוד המעלה, משמר הירדן, מתולה, עין זיתים, פקיעין, ובסיה 32 מושבות.
(2) מושבי עובדים — עין גנים, כפר סליל, בן-שטן, נחלת יהודה, נהלל, כפר-יחזקאל בסיה 6.

(8) מושבי פועלים — שכונות התימנים במושבות: מחנה יהודה, שיבת ציון, שערים, נחליאל (יתר שכונות התימנים בזכרון יעקב, נס ציונה, נדרה, יסה, כנרת וכו' הן יותר מדאי קטנות עוד מלהחשב לנקודות בסוגי עצמן). בסיה 4.

(4) חוות פרטיות — הרטוב, כרכור-שלינגר (חצר הכרמל של לנגה בזכרון קטנה יותר מדאי מלהחשב כחזה בפני עצמה). 2.

(5) קבוצות — חלדה, קרית ענבים, עטרות, גן שמואל, כרכור, תל-צורה, קברה, טירה, כרמל, יניור, מרחביה, ג'נרי, כנרת, הר כנרת, נשר, דגניה א', דגניה ב', גבע, בית-אלפא ימין ושמואל, מחנים, אילת השחר, תל-חי כפר-גלעדי, בסיה 24.

(6) אחוזות — רעננה, רחמה, כרכור, שרונה, פוריה, סנדל, בסיה 6.

(7) ערי גנים וכפרי גנים — רמת גן, בסיה 1.

(8) שכונות בחלקן חקלאיות — שכונת בורוכוב, טבריה-מושבה, בסיה 2.

- (9) קבוצות זמניות — פרדס גולדברג, רמה (מצפה), סלונרי, חפצי-בה, זרעניה, שוני, רושטיה, בלפוריה חוה, תל עדש, בסיה 9.
 (10) נקודות מעורבות ובלתי מנבלות — כפר אוריה, עסק הארוים, מקוה-ישראל, קיסריה, עתלית-מלח, בתניה, בסיה 6.
 (11) גרודי עבודה — עין חרוד, תל-יוסף, 2.

I.

ה מ ו ש ב ו ת .

א.

אם המושבות.

פתח תקוה היא אם המושבות גם לפי זמן רכישתה (תל"ח). גם לפי מספר הנפשות החיות בה וגם לפי פחיר הרכוש הקרקעי והנטיעתי הנמצא בה. הרכוש הקרקעי של פתח תקוה הוא: ארמת סית הקדומה — 21084 ד', מארמת פגשה (היא פניה) נשאר חלק לפית אחרי נכוי שטחה של עין ננים ושל סלונרי, הנחשבות כנקודות עומדות ברשות עצמן — 568 ד', מארמת ברק (בין כה נמכר חלק גדול ממנה לעקר) — 150 ד', הבכריה — 600 ד', הבצה — 1800 ד', ארמת רוקח — 450 ד', ובסיה — 24627 ד'.

הרכוש הנטיעתי הוא:

פרדסים — מהם רבים שנתקלקלו ע"י הארבה בזמן המלחמה ולא טפלו	
בהם אחרי הכבוש וערכם הוא כאפס	6266 ד'
שקדים — רבים מקלקלים עוד מהארבה ומימי המלחמה	6496 .
גפנים — במצב שונה מאד	1528 .
זיתים — מהם מסודרים בין נטיעות אחרות	547 .
עצי פרי שונים (תפוחים, אגסים, שזיפים, חוחים, אגוזים וכו' וכו')	500 .
עצי יער, ברב אקליפטים	753 .
בסיה השטח הנמוע הוא	16085 ד'

ה בני נים — בתים מאבנים, מלבנים וגם מעץ אבל ממויחים מבטנים וגם מבחוץ כ-450; רפתות כ-325; בנינים צבוריים 19; שוק עם חנויות רבות של עץ (בתי תימנים 41, מלכר צריפים).

ה נ פ ש (לפי הספירה בשנת 1922):

71 משפחה של פרדסנים	341 נפש
48 משפחה של כורמים ופולחים	199 .
454 משפחה של תושבים: מקידים, מורים, בעלי מלאכה, סוחרים, חנונים, בעלי פרופיסיות חפשיות מכל המינים, שוחטים, סופרים, רבנים וכו' וכו'	2258 .
181 משפחה של פועלים קביעים	586 .
פועלים בודדים לערך.	161 .

תושבים בודדים (כלי משפחות) . . . . . 5 נמש
 תימנים בנחליאל ובמושבה כ" 500
 בסיה הנמש 4000
 ואם לפי ההשערה נוספו במשך הזמן מחדש סיון תרמ"ב עוד 10% והיה מספר הנמשות בפ"ת כעת לערך 4400.

הרכוש החי — בשנת 1921 היה בקר במושבה 870 גלגלות; נמזלו מהם בחודש מאי 1921 470 ונשארו לשנת 1922 — 400 גלגלות, נוספו כ" 10% והיה מספר הגלגלות 440 (בזה נכללים הפרות, השורים ובני הבקר). סוסים ופרדים (בזה סוסות וסוהים) היו 230, בהוספת 10% לשנה — 258; חמורים 70, בהוספת 10% 77; עזים וכבשים כ" 220; עופות לערך (לפי אומדנה גסה) 8500, כורות לא נמנו.

את התפתחות המושבה אפשר לראות אם נחלק את זכן קיומה לשנים ונשוה את מה שהיתה פ"ת בשנת 1899 (אחרי 2 תקופות של 21 שנה כל אחת).

1922			1899			סוגי המשפחות
ס"ה	עם	בלי	ס"ה	עם	בלי	
	בתים			בתים		
80	51	29	17	13	4	פרדסנים וכורמים . . . . .
48	41	2	64	46	18	כורמים ופולחים . . . . .
206	107	99	49	21	28	פולחים . . . . .
121	121	—	27	17	10	בעלי נחלות קטנות . . . . .
260	—	260	2	2	—	בעלי בתים בלי נחלות . . . . .
74	17	57	25	—	25	תושבים בלי נחלות . . . . .
57	—	—	28	—	28	פועלים תמדיים . . . . .
300	—	—	42	—	—	פועלים מקריים . . . . .
89	?	?	—	—	—	פועלים בודדים . . . . .
75	31	44	6	2	4	אנשים בודדים . . . . .
76	47	29	83	?	?	בעלי מלאכה . . . . .
21	6	15	18	1	17	פקידים . . . . .
—	—	—	4	—	—	מורים . . . . .
216	—	—	4	—	—	מלמדים . . . . .
288	—	—	50	—	—	תלמידים . . . . .
—	—	—	55	—	—	תלמידות . . . . .
160	—	—	37	—	—	תלמידי החדרים . . . . .
8	—	—	—	—	—	ילדים בננים . . . . .
103	39	64	1	—	—	מורה למלאכה . . . . .
29	9	20	6	1	5	מחרים וחנונים . . . . .
8	1	2	4	2	2	עגלונים . . . . .
11	3	8	1	—	—	רבנים . . . . .
			1	1	—	עוסקים בעזרה רפואית . . . . .

מהשיטה הזאת אנו רואים שפרדסנים התרכו מאד במשך 21 שנה האחרונות ונראה הדבר, שהפרדס הוא סוים המקור העיקרי בחקלאותנו הדרומית באזור החול והארמה הקלה; לעומת זאת הפחת מספר הכורמים והפלחים במדה גדולה: במקום 112 שהיו או נשארו לשנת 1922 רק 48 או כ-38%! גדל מאד מספר בעלי הנחלות הקטנות מ-27 עד 206 או כ-763%! ככל העמים בית ישראל: בכל העולם אנו רואים שהנחלות הגדולות הולכות ומתפצלות לקטנות ולקטנטנות וגם אצלנו אותו הפרוצס הולך ונשנה.

אבל מה שמראה לנו הטבלא שלנו הוא שגדול פתח תקוה קשור בעיקרו לא בחקלאות הרגילה, כי אם בחקלאות הזעירה. משטח שנשם מספר משפחות הפועלים התמידיים והמקדיים התרבה, אם כי לא באותה המדה שהתרבו בה התושבים האחרים. 181 משפחה לעומת 65 משפחה, ז"א המספר רק הכפל. וכן רק הכפל מספר בעלי המלאכה. גדול הוא יותר מדאי מספר הפקידים והמורים וביחוד גדול מספר הסוחרים והחנונים.

אבל בשימנו לב ש-699 משפחה 329 או יותר מ-47% מתעסקים בחקלאות פחות או יותר אינטנסיבית ויכלני להגיד, כי התפתחות פ"ת היא עורנה בריאה וכשישתנו התנאים עד כדי כך שבמקום הפועל הור יוכל לעבוד בכל העבודות הפועל מאחינו והיתה באמת פ"ת העירה החקלאית המופתית הראשונה. ואם ההתפצלות של הנחלות הגדולות תמשיך את דרכה הלאה באותה המדה שערך היום ובמקום 85 הפרדסים הגדולים יהיו לנו לפחות 350 - 400 פרדסים קטנים וכן גם ביתר הרכוש החקלאי והיתה לפנינו עיר גדולה חקלאית לטופת.

את פרטי ההתפתחות של פ"ת בתקופת הנ"ל אפשר לראות מהמספרים האלה:

1922	1891		1922	1891	
5110	123	עצי פרי דונמים .	699	205	משפחות . . .
547	944	דיתים . . .	4000	818	נפשות . . . .
—	576	עצי תות . . .	416	97	בתים . . . .
753	207	אקליפטים . . .	294	93	רפתות . . . .
8728	7172	פלחה דרכים וכ"י ד"י .	19	7	בנינים צבוריים .
1599	555	סג'שים ונגות ד"י .	85	22	מספר הפרדסים .
329	164	מספר בעלי נחלות .	6266	923	דונמים של פרדסים
25807	13920	השטח בדונמים . . .	1523	3520	. כרמים . . .
16085	6235	השטח הנטוע בד"י .	6496	—	. שקדים . . .

מהמספרים האלה אפשר שוב להוכיח, שהפרדס הוא המקצע היחיד שאפשר לבטח בו; היותם הפחתו, כי דורשים הם עבודת יד וההתחרות בערבים קשה; התות נחרב כלה, כי אין העבודה החולנית הזאת — גדול משי מתאימה לרוח אחיננו, גם עצי הפרי השונים רבו, אבל לא במדה הרצויה, כי אין עוד השוק לפירות הלולים או סוכחרים; השקדים והנפנים הולכים ומתחלפים; נעקרו הנפנים ונטעו במקומם שקדים; כעת כעבור התקופה השניה ונוכחו, שאין נחת מהשקדים וישונו שוב לנטע נפנים, אבל

בודאי לא ענבי יין, כי אם ענבי מאכל או ענבי צמוקים מהמינים היותר משוכחים; מחוסר קפיטלים זלים לא יוכלו בקרוב לנטוע פרדסים.

על סוגי המתישבים אפשר לרון מהרשימה דלקסן; בשנת 1922 היו בפ"ת: אופים 12, מסעדות 6, בעלי מלונים 4, רופאים 2, רופא עינים 1, רופא בהמות 1. רופאי שנים 8, עורך דין 1, שוטרים 2, סופרים 2, מנהל רכבת 1, מנהל תלנרף ותיליפון 1, מנהל השקאה 1, צלמנים 2, בעלי מספרות 2, בעלי ראי נע 1, מנהל בית האריזה 1, חיטאי 1, טכנאי 1, —אלו נוספו בשנים האחרונות. מלבד בעלי המקצוע שהיו במושבה גם בתקופה הראשונה. המוסדים שנוספו בשנים האחרונות ושלא היו במושבה בתקופה הקודמת הם: הרכבת מפ"ת לראש-אל-עין, תחנת הרכבת, הדאר, התלנרף והתיליפון, בית רפוא, עתון, ת"ת, נצח ישראלי 8 מוסדים, מכון להשקאה, פלשתינה, בית הפועלים של הקקיל, בית האריזה (שבינתיים הפסיק את עבודתו), בית חרשת לחסצת הציטרת, יקב ליין, בית חרשת לכהל, בית חרשת טכני, שוקים עם חנויות (2 שוקים), בית המזרחי, שכונת התימנים נחליאל, מושב העובדים עין-ננים.

ההסתדרויות הקימות כעת בפ"ת הן: אנודת הפרדס, אנודת השקר, הועד החקלאי, אנודת החרדים, אנודת המתקדמים, אנודת בני בנימין, אנודת המזרחי, 8 ההסתדרויות הפועלים, אנודת נשים, צופים, סככים, סוכן האפיק, הלואה וחסכון (כ 1200 חבר). נגשים לבנין בית למוסד חשוב זהו, קפת מלוה חקלאית, משפט השלום, מועצה עירונית.

ע"י הארבה והמלחמה הניעה המושבה למשבר נורא, הכרמים והפרדסים הונחו וכדי להשיבם לאיתנם ולתקן את הבתים וכל יתר הבנינים הסתככה המושבה בחובות עצומים ותחת עול החובות האלו עוד נאנק החלק הגדול של בעלי פ"ת.

ההתפתחות הולכת כדרכה: חדרו לפ"ת בשנים האחרונות מאות משפחות של חקלאים ועיריים, מחזיקי פרות חלב, מגדלי ירקות, טבקי, עובדים בבהמותיהם אצל אחרים, מגדלי עופות וכו'. רבו גם הפועלים החקלאיים והתפתחה התעשייה החקלאית; הרכבת הועילה בהרבה להתפתחות זו, אבל עוד המושבה עומדת ומיחלת לבסוסה: לבנקים זולים, לקרקעות ולבנינים, לסדרון השקאה מרכזית גדולה, להשקאת החמרה (כל 5000 הדונם השוטמים כעת), לבנין מוסדות על ארסת סלונדי, ליסוד מושבים וכפרי ננים בסביבתה ובהיקפה וליסוד בתי חרשת רבים לשמורים, ולכל יתר תוצאות החקלאות.

ב.

כ פ ר - ס ב א .

רחוק ממקום ישוב עברי — כארבע שעות בעגלה סיפו וכשתי שעות ספתח תקוה לא יכלה נקודה זאת להתפתח; היא נכ לא מצאה לה את הנואלי (יק"א או נדיב אחר) הנכון ורק לפני המלחמה בנתה שם. עוראי 16 בתים למתישבים הראשונים והנקודה קטה לתחיה. נטעו אלפי דונמים שקדים (עם זיתים) ואקליפטוסים ויער כפר-סבא היה משמח את עין הנוסעים מטרחק רב.

פרצה המלחמה ונשרפו כל הבתים, נעקרו כל העצים וכל האדמה נעשתה חסירות הגנה ותמלא חתחתים ומוקשים ופצצות ורמוני יד ומכל יושבי הנקודה לא נשאר אף אחד! כולם המלחמה לקחה עליה ההסתדרות הציונית להקים את הריסות המושבה; נבנו שוב בתים וגם היער שב לתחיה; מהגרים רבים אוו להם את כיס למושבכם והחיים החלו לפכות בזרם כביר; היקיא באה לעזרה לנטיעת כרמי גפנים ותהי התקוה גדולה לעתיד מהיר.

באו הפרעות של שנת 1921 ותשם שוב כיס, כי עקרו, הרסו ולא חסלו על עץ או אבן; ושוב לקחה עליה קרן היסוד לקוסם את ההריסות, אבל הדבר הולך לאט לאט.

מצב המושבה כעת הוא כזה: כל השטח הוא 7281 ד'; מזה נטועים שקדים 900 ד', גפנים 250 ד', זיתים 100 ד', עצי יער (אקליפטוסים) 650 ד' ובסיה 1900 ד'; אבל חלק גדול מהנטיעות נמצא במצב רע מחוסר אמצעים לעבודו.

בסוף 1922 ישבו בכיס 5 משפחות	.	.	.	.	28	נפש
קבוצת צעירים שהתנחלה בכיס	.	.	.	.	5	
בסיה	.	.	.	.	33	נפש

ישבו פה כ־10 שוטרים; ישב רועה שרעה את הבקר של כיס וגם חלק מעדר פית. הלכו ונגמרו בתים רבים (כ־8) והמשפחות מפית עמדו לעבר לכיס. הרנוש החי היה 2 סוסים, 2 פרדות, חמור 1, בקר 18, עופות כ־50. הכביש שיעבור מיפו לטול-כרם דרך כפר-סבא יהיה גורם התחיה לנקודה זו.

ג.

הר טוב (המושבה).

שטחה של כל הר טוב הוא 4670 ד' ומזה נמכר לחוה של י"ל גולדברג 1481 ד'; מהשטח הנשאר נטועים 271 ד', אדמה ראויה לפלחה ולנטיעות 2088 ד' ואדמת הרים וואדים 900 ד' ובסיה 3209 ד'.

הנטיעות במושבה הן: פודים כ־2 ד', שקדים 111 ד', זיתים וקנים 4 ד', משמש ועצי פרי אחרים 20 ד', גפנים 104 ד', זיתים וגפנים מערבים 30 ד' ובסיה 271 ד'. הנפש:

19 משפחות של יהודי בולגריה	.	.	.	.	85	נפש
בודדים	.	.	.	.	5	
פקידים עובדים בתחנה	.	.	.	.	3	
ובסיה	.	.	.	.	93	נפש

(בחה יש עוד 21 נפש).

הרכוש החי:

בקר: פרות, שורים . 28
 בני בקר . 12 = 40 גלגלות
 בהמות: גמלים . 7
 פודים . 4
 חמורים ועיר . 12 = 23 גלגלות

צאן: כבשים .	60	עופות סכל המינים	550
עדים .	100=40	כורות ערביות .	16

מקום המושבה בקרבת תחנת ססלת הברזל הוא מצוין, אבל עד הוסר החוה של יליג לא השתמשו אכרי המושבה בגורם זה לטובתם, כי החומר האנושי לא היה עוד מסגל לחקלאות אינטנסיבית — ירקות, פירות, עופות, דבש לצרכי ירושלים ויפו. גם האריסים שנשארו על מקומם בכפר היו בעוכרי המושבה: מהם עברה הקדחת והגרענת אל היהודים, הם הפריעו בעד רכישת הנקף המונח בין אדמות הרטוב והם היו למחתה לפועל העברי, שלעולם לא יוכל להתחרות בעניים האלה שצרכיהם הם כאפס ושמחים לכל פרוטה שהם סרויחים במושבה והם גם למכשול לאכרים, שאינם מוצאים צורך בעבודה עצמית כי יש להם פועלים זולים מאד.

בהוסר החוה התחילה גם המושבה להתפתח: נבנו בתים אחדים חדשים (רוב המתישבים יושבים בבנין שהשאירו אחריהם המסיתים, הקונים הראשונים של הרטוב), והתפתחה התעשייה החקלאית והמסחר; האכרים הנדילו את הטחנה ואת בית הבד וסדרו גם בית חרשת לשטנים מעשבי ההרים: אוזב, סרמיה, קורנית וכו'. בנו כבש אירופי לשיר והתחילו לגדל עצי פרי שונים, קרבת ירושלים השפיעה לטובה על גדול ירקות וחסה, כי החרדים היו משלמים מחירים טובים בעד החטה ל-שמורה ובעד הירקות לפסח; החלבנים מירושלים היו באים להרטוב לקנות מספוא לפרותיהם.

אחדים מאנשי ירושלים היו באים לחדשי הקיץ להנפש בהרטוב; אחדים גם קנו חלקות ארסה לבנין בתים ולמשקים ועירים; עמדו לרכש שטח גדול לשם בנין עיר גנים ופרצה המלחמה והכל נפסק, אבל ליושבי המושבה הזריזים והנוטים למסחר לא הויקה המלחמה כלל; אחדים גם עשו חיל (הם ידעו תורכית ורוח התורכים) וכתם המלחמה התחילה המושבה להבנות: נבנה בית ספר יפה מאד (בהלואת היקיא), נבנתה כעין חוה קטנה עם מחלבה מודרנית ועם פרות מעיות, התישב בהרטוב (כחוה) רופא; יש שם בית ספר ונן; גם סחצבת אבנים שטמציאה אבנים לירושלים ולתל-אביב. התחנה משמשת מרכז למשלוח תבן לכל המחנות הצבאיות שבארץ וגם למשלוח ענבי חברון למצרים.

נחל שורק העובר במושבה עשיר הוא במים שאינם נפסקים בבארות במשך כל

השנה.

בזמן המלחמה התחילו לסדר כביש מן בביאל-ואד עד הרטוב, נמירתו היתה נותנת רחיפה עצומה להתפתחות הרטוב כפרור של ירושלים.

ד.

ראשון לציון.

בסוף שנת 1922 היו בראשון לציון:

97	משפחה של	אכרים ובני אכרים	897
153	משפחה של	תושבים	630
	תושבים	בודדים	18
	פועלים	תמידים	80

תימנים בשכונותיהם ובמושבה . . . . . 356 נפש
 עולים חדשים שעוד לא הסתדרו 58
ובסיה קבועים . . . . . 1539 נפש
 מלבד פועלים מקריים ומלבד ערבים תמידים יושבי-חצרות.
 הרכוש החי:

בקר: פרות בעדר, בני בקר וכו' . . . . . 154 גלגלות.
 (מלבד פרות גזעיות אחדות המקבלות כלכלתן ברפתות) כ 25 .
 בהמות עבודה: סורים 66
 סוסים 40
 חמורים 28
134 גלגלות.

עופות (לפי אומדנה) כ 2500.
 הכורות קלו, כי שלטה בהן מחלת הרקבת.
 הנטיעות:

פרדסים דונמים 270
 שקרים 3877
 גפנים 4886
 דתים 155
 עצי פרי 270
 עצי יער (אקליפטוסים וכו') דונמים 152
ובסיה נטוע דונמים 9610

בסיה השטח השייך לריל הוא 14634 (ובזה אדמה בלתי מפרשה עוד בסרפנד,
 אדמת חיים אפשטיין בקביבה וכו').
 בנינים:

בתים במושבה היו 245 (יחד עם התימנים), בנינים צבוריים (היקב, בתי הספר
 וכו' 25 (בתי תימנים חדשים בשכונות הקהיל 24).
 מצב המושבה הוא זה: הנחלות נמצלו מעט מעט בין האבות והבנים שלא הלכו
 למדינת הים וכעת במושבה כ-130 בעלי קרקעות; חצרות עם בתים רבים בהם 79,
 רפתות 67; בתים בכלל כ-275; מספר התושבים גדל מאד כ-720 איש (בהוספה של
 10% לשנת תרפ"ט) ורבה עסוקים במלאכה, באמנות יד וגם במסחר, בהוראה ובכל יתר
 מקצועות פעולת האדם.

סוגי הפעולות והעסקים (בשנת 1922) הם אלו (כמובן מספרים אלו מתחלפים
 מיום ליום): 8 פועלים ביקב, 7 פקידים ביקב, 3 פקידים בכרמל, 2 פקידים בועד,
 2 מורים, 1 חימאי, 1 מהנדס, 1 שופט, 1 רוקח, 1 פקיד ברכבת, 2 סוחרים, 2 חנונים,
 2 קבלנים-בנאים, 1 בנאי, 1 נגר, 5 סחחים ובסיה כארבעים אכרים שיש להם לכל אחד
 עוד הכנסה צדדית ולפעמים היא גם עקרית.

מהתושבים היו עסוקים (בשנת 1922) אופים ומאפיות 4, חוכרי אדמה בריל 8,
 אכרי נס-ציונה או כארבעה היושבים ישיבה תמידית בריל 4, אלמנות נתמכות עי

קרוביהן 4. בנאים ומשגיחים בבנינים 4. בלן 1, מוזן 1, סורגת נרבים 1, נגנות 2, בעל דילינינס 1, חלבנים 4, חבתנים 6, חמר 1, חיטים 2, חובשת 1, חנונים 14, סקבל חלוקה 1, טוחן 1, פועלים ביקב 16, יינאי ביקב 1, ירקן 1, פקיד בכרמל 1, מגדל עופות 1, משניח בכרמים 1, סנקרים וקצבים 8, מחזיק מטבח פועלים 1, סבונאים 6, מורים 9, מנהל ביה"ס 1, מילדת 1, מחזיקי מלונים 4, משכירי דירות 4, נגרים 7, נחשתן ביקב 1, נפח 1, נהנים באוטומובילים 2, נתמכים ע"י בניהם 4, סוחרים 4, סנדלרים ועוזריהם 9, סגרים 2, ענלנים (עושי ענלות) 8, ענלונים 5, פועלים 7, פקידים ביקב 6, פקידים בועד 2, פחח 1, קצב 1, בעלת קיוסק 1, רופאים 2, רופאי שנים 2, רוקחים 2, בעל ראי-נע 1, שוחט 1, שוטר 1, שומר 1, שמשים 3, תגרים ותגרניות בשוק 2, אנשים בלי עבודה קבועה 5, אנשים שזה רק באו ועוד לא הספיקו להסתדר 6.

ע"י הכביש שנעשה בכסף קרן היסוד התקשרה ר"ל לימו ונעשתה פרוד לעיר; הנסיעה המהירה (במשך 20-30 רנע) מאפשרת את השמוש בכל המוסדות הצבוריים שבימו ורבים הם כעת שיש להם עסקים בימו ותל-אביב והם יושבים בר"ל ולהיפך. האוטומובילים, ההולכים בכל שעה הלך ושוב, קשרו את גודל ר"ל לגודל תל-אביב ובהתפתח יפו עם תל-אביב תפתח גם ר"ל.

סביב המושבה האם מתרכזות 2 שכונות התימנים, שכונת "אביבה" ומושב העובדים "נחלת יהודה", שנרל סאר ונעשה לנקודה עומדת ברשות עצמה. סביב לכל הים של כרמים; גפנים ושקדים וחורשות של פרדסים ואקליפטוסים ולמערב — השטח הגדול של חולות הים (20000 ד') העומד וממתין לימים טובים, כשישונה המצב הפוליטי לטוב וקיצוני הערביים יחדלו להפריע בעד יעורו ונצולו.

רוח חדשה החלה לפעום בלבות בני המושבה, בלב הרוד הצעיר; רבים מהאכרים הם פקידים ביקב, אבל רבים גם עובדים בו, עובדים משמרות משמרות, כדי שכל בני המושבה יהנו מהעבודה; היקב הוא לב המושבה ואחריו החשוב במסדרים הוא הכרמלי (עם הכרמל המזרחי); הוא שעמד למושבה בשעת המלחמה והציל את הכרמים סבליון, הוא המחמש כעת דרכים להחזיק מעמד בשעת המשבר ליין ולשקדים.

ר"ל היא כעת עיריה עם מועצה עירונית בת 26 חבר בועד הגדול, ששה חברים בועד הפועל, עם זכות הבחירה לנשים (אקטיבית ופסיבית); מלבד הועד הזה יש עוד ועד חקלאי להנהלת עסקי בעלי הקרקעות.

החיים התרבותיים מתבטאים במספרים אלה: בבתי הספר עסוקים 18 מורים, מורות ונגנות; תלמידים 203, בתלמוד תורה (בית ספר החרדים) 80; בן 76 ילד עם שתי נגנות (גם לתימנים בית ספר עם מורה). פה נמצא ועד התאחדות המושבות, ועד בני בנימין, ועד הפועלים, קפת גמילות חסד, ספריה, אגודת נשים, משפט השלום, צופים, מכבים, העזרה הרשוטית מעסיקה הרבה אנשים; בית חולים צבאי, רופא, רופאה, חובשת, אחות רחמניה, רוקח עם עוזרים, מילדת, 8 רופאי שנים, סניטר, בית ההקדש (קאראנטין), עזר ויטירינר עם בית סרפא לבהמות.

את סדור החיים החמריים רואים מספרים אלו: מלונים ומסעדות 5, קצבים 2, מחלבות 2, חנויות לצרכי אכל וכו' 10 מלבד תגרי שוק, בתי חרשת למוז 2, טחנה

לקסח, סאפיות וכ"ו, הספקת מים עם שתי ברכות, פוסתה, תלנרף, תיליסון, דילינגנס, אוטומובילים וכ"ו, תהנת המשטרה.

ה.

נס-ציונה.

בסוף 1922 היו בנס-ציונה:

73 משפחה — 292 נפש; ל-55 מהן היו נסיעות; ל-18 לא היו נסיעות, כי היו תושבים, פועלים, פקידים וכ"ו.

בתים פרטיים היו 35, ליקיא בית אחד, לקהקיל בשביל התימנים 4 בתים, בנינים צבוריים 3 ובסיה 48 בנינים, מלבד חנויות, מטבח פועלים ובניני משק 31.

הרכוש החי היה:

פרות חלב 63, בני בקר 50, חמורים 11, פרדים 5, סוסים 7, עופות כ-1000, כורות 765.

הנסיעות היו:

35 פרדים	—	—	—	1225 ר'	(הגודל הבינוני 35 ר')
22 כרמי שקדים	—	—	—	689	. 31
21 נפנים	—	—	—	446	. 22
2 כרמים של נפנים חיתים	—	—	—	68	. 34
מעט אקליפטים אצל שונים	—	—	—	14	—

ובסיה השטח הנטוע 2442 ר'

כל השטח של ניצ הוא 2798 ר'; מזה נטועים 2440 ר' (האקליפטים הם על המגרשים), מגרשים לבנינים 140 ר', בור בלתי נטוע 55 ר', מגרשים צבוריים, דרכים ורחובות 158 ר'.

מהמספרים הנ"ל אנו נוכחים, שכל שטח המושבה הוא נטוע ואין לאכרים מקום לא לגנות של ירקות ולא לגדול מספוא או לגדול דגנים לצרכי הבית; ואין מקום להתפשט ולהתרבות. לעומת זה מראים המספרים הנ"ל שהגדל של הפרדים והכרמים הוא לערך 30 דונם לפרדים (110 ר' פרדס שייכים ליקיא ולא נכנסים בחשבון), 31 ר' לשקדים ו-22 ר' לנפנים; הדבר הזה גרם, שתמיד היה מצב המושבה הזאת טוב; חוסר האדמה השפיע על אכרים רבים, שרכשו להם מקצעות אחרים סתאימים ועיי זה התפתח מקצוע גדול הרבורים במדה נעלה: 765 כורות!

עם נמר המלחמה התנערה — כי בה עזרתה: השמחים הקטנים של הפרדים והכרמים, האכרות הזעירה היא המצילה את המושבה מכל עקא: האכרים הזעירים עובדים בעצמם וזקוקים הם לפועלים רק בעונת הקטיף, הבציר והאסיף; עובדים כל בני המושבה, הבנים אינם יוצאים למדינות הים כדרך בני מושבות אחרות, עובדים מעט התימנים שבמושבה ועובדים גם פועלים חיצוניים, שאין להם עבודה קבועה במקומות אחרים.

במושבה כעת בית-ספר בעל 4 מחלקות וכן שלומדים בהם גם בני הג'ורניים והתימנים, לבית-כנסת הניחו יסוד, אבל עוד לא נגשו לבנינו; בית מרחץ, מטבח הפועלים,

4 חנויות, פקידות היקיא עם בנינים רבים ופרדסים; רופא, הסתדרות הפועלים, הסתדרות בני-בנימין והסתדרות בני האכרים להתישבות חדשה; ועד המושבה עם זכויות נשים אקטיביות ומסיביות (שתי נשים בועד); ועד חקלאי, גמילות חסד, קמת מלוה; 5 בתים של הקהקיל על ארמת יקיא (8 ד' שנתנו במתנה לשם זה); צריפים.

אבל חוסר הקרקע גורם לדאגה: מה יעשו הבנים שגדלו ושיגדלו? איך להבטיח את קיום המשפחות הצעירות החדשות שלא תצטרבנה להגר לחו"ל?

שאלת הפועלים איננה סחודרת בניצ כמו ביתר המושבות; הבנים העובדים מפחיתים את הצרך בפועלים שכורים ובכל זאת בעונת העבודה המרבה מספר הפועלים הזרים עולה גם עד 250 איש, ששכרם הוא 50—60 למאה משכר הפועל היהודי.

חובות המושבה (החובות הגלויים) היו בשנת 1922 כ־10,000 ליימ, לעומת זה היה הרכוש הקרקעי, הנמיעות, הבנינים, החי והדומם שוה כ־120,000 ליימ ויצא שהאקטיב של המושבה גדול מהפסיב בסכום ענקי של 110,000 ליימ ומצב המושבה העשירה בנכסי ברזל וברכוש חי הוא איתן עד מאד.

נס־ציונה היא המושבה היחידה הרעבה לארטה וכשתשקיט את רעבונה זה, והיתה אז למופת במשקיה הקטנים של נסיעות ובמצבה האיתן.

ו.

ב א ר י ע ק ב.

בשנת 1922 היה המצב בבאר יעקב כזה:
בעלי נחלות 35 שמהם 20 ישבו במושבה, 15 יושבי חוץ.
מספר הנפשות היה:

בעלי רכוש קרקעי	87	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
תימנים	24	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
תושבים	86	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	147.

מבעלי הרכוש הקרקעי הם: 12 אכרים כורמים, 2 כורנים, 3 חנונים, 1 פועל ברכבת, 1 משכיר דירות, 1 קבלן, בסיה 20.

עסוקים בכרמים 48 נפש; בכורות, מרעה וחלבנות 12 נפש, במלאכת יד; נגר, ספר, מכונן 10 נפשות; בהוראה 8; במסחר: חנונים, קבלנים, סוחר 31 נפש; פועלים במושבה וברכבת 17, פקידים ברכבת 17, פקידים במושבה 6, שונים 8 ובסיה 147 נפש.

ה נ ט י ע ו ת :

שקדים 1668.5 ד', אקליפטים 21.5 ד', תפוז ולימונים 11.5 ד', נפנים 20 ד', זיתים עם תאנים ותותים בערבוביה 70 ד'.

בסיה נטוע	1786	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
סגרים	239.5	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
סחצבות, בתי תימנים	12.5	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
ויחד עם הדרכים	2040	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.

הרכוש החי:

פרות לבני ביי 46
 , לתימנים 4
 בני בקר ועגלים יונקים 45
 95

לתימנים צאן; עזים 4, כבשים 8 = 7.

חמורים 9, פרדים 8, סוסים 2 = 14; עופות כ-600; כורות 150.

בנינים:

בתי אבן בינונים 6, קטנים 4 = 10, בית מלון של אבנים 1, בתי אבן גרועים 4,
 בתי עץ הגונים 4, גרועים 5.

רפתות אבן 7, רפתות עץ 5 = 12, בית ספר מאבנים 1, באר עם בנין למכונה 1.
 מהמספרים הנ"ל אנו רואים:

- 1) אין למושבה ארמה למרעה, למספוא, לדגנים וכו'.
- 2) ענף הנטיעה במושבה הם השקדים ובהצלחתם תלויה הצלחת המושבה.
- 3) רבים הם (43%) יושבי חוץ וכל עול ההוצאות והמסים והשמירה מוטל על מספר קטן של מתנחלים קבועים.
- 4) אין כמעט בנינים במושבה; לרבים חסרים בתים ולרובם חסרים רפתות מתאימות להחזקת פרות חלב.

אלו הגורמים מספיקים כבר לבלי לתת למושבה להתפתח. ומאז ירד מחיר השקדים הורע עד סדר מצב המושבה, שאין לה יכלת להשתכר ממקצעות אחרים. תחנת הרכבת הביאה שנויים רבים במצב המושבה: התישבו פה פקידים ופועלים רבים; מהאכרים נעשו לחנונים וגם התחילו לספל במקצעות שונים ורק שליש מהישוב תלוי בכרמים (ראה המספרים). החוקים בהם מפתחים את גדול הדבורים (156 כורות), את המחלבה (46 פרה) והנחשלים יוצאים; מחוסר ארמת פלחה ומחוסר תבן וביחוד מחוסר רפתות מוכרחים אחדים לצאת עם פרותיהם ליפו ובמחלבה שהסתדרה בביי משתתפים רק כ-10 חברים.

המצב הטבעי הוא טוב, מישור יבש ובריא, בין מושבות, על יד תחנה, אבל המצב הכספי הוא רעוע מאד וכלי עזרה צרדית לבנינים עוד חללים רבים יפלו ועוד רבים יצאו עד אשר סוים תתבסס גם באר יעקב והיתה לנקודה קימת.

ז.

רחובות.

רחובות היא כעת עיריה עם מועצה מקומית, ועד המושבה, סוסתה, תלנרף, תלפון, בית מרקחת, קליניקה; בית-עם נהדר עם ספרייה; בתי ספר וגן עם ננות; בית ספר לחרדים; מרכז המתדרות המורים של מושבות יהודה, סככי, צופים, צופות; בית כנסת יפה; יקב שעובדים בו גם האכרים וגם התושבים; הספקת מים לשתייה ולהשקאה עם ברכות גדולות ויפות; הפרדסים בתוך המושבה משפיעים על היופי; בית-מרחץ, שוק גדול עם 16 חנויות; אטליו, מאפיה, אופים, חנות המשביר, בית בד לשמן זית, בית

חרשת למזח, 2 מלונים טובים; הסתדרות המועלים, שני מטבחים של פועלים, שעורי ערב; הסתדרות הכרם, בני בנימין, אנודת נשים; קפת מלוח; הלואה וחסכון, ועד העדר עם אחריות הבהמות, משתלה פרטית גדולה. תחנת מסלת הברזל עם רכבות מיוחדות מרחובות ללוד וחזרה. משטרה. משפט השלום. שכונת תימנים (שערים) גדולה עם כל הדרוש לשכונה עומדת במני עצמה.

השטח של המושבה הוא 14169 ד', מזה נמוע 10651 ד', ובה: פרדים 732,5 ד', כרמים 4101 ד', שקדים 5340 ד', זיתים 857 ד', עצי יער 120 ד' (אין רשימה מפרטת משקדים וזיתים מערבים יחד).

הצרות 111; בתים 155; הצרות צבוריים 7, בתים צבוריים 9.

הרכוש החי: פרות 121, בני בקר ועגלות 79, יונקים 40, לתימנים פרות 6, בסיה 246 גלגלות שמוה כ-20 מעיות והיתר ערביות. פרדים 69, סוסים 13, חמורים 14 ובסיה 96 גלגלות. צאן: עדים 15, לתימנים 38 ובסיה 58. עופות לפי אומדנה כ-5500. הכורות תמו (עי הרקבת).

משפחות לערך 180, בודדים לערך 52, ערביים, תמנים יושבים בחצרות 20.

אשכנזים נפש 817

תימנים 282

שונים 17 1116

נוספו במשך השנה 10% ובסיה כעת כ-1340 איש.

תושבי רחבות נחלקים לפי סוגיהם: פרדסנים, אכרים וכורמים ובעלי אדמה 89 איש; מהם כ-20 שיש להם עוד עסק או מלאכה: 2 סוחרים (אחד מהם בחנות) 3 פקידים באנודת נסעים, 1 יינאי ביקב, 1 פקיד שם, 2 פקידים בועד, 1 חנוני, 1 סופר, 1 זואילוג, 1 נושא מכתבים, 1 סנדלר, 1 רופא שנים, 1 מנדלת עופות, לאחד בית בד לשמן, לאחד משתלה, 1 פועל; כ-5 חיים מהשכרת דירות ומסכירת מנרשים, אחרים חיים מהשנחה על כרמים של יושבי חוץ, כ-64 בעלי כרמים ופרדים וזיתים ואדמת בור עוד יושבי חוץ הם ומלאכתם נעשית ע"י אחרים, וע"כ הפרוטה מצויה ברחבות. התושבים אין להם נחלות כרם או שדה, אבל יש להם מנרשים בנוים או ריקים, ויש היושבים בדירות שכורות ומתעסקים במקצועות חקלאיים, במלאכת יד ובכל מסחר ותעשייה, או פועלים חקלאיים — מספר כלם היה בשנת 1922—858 ומספרם הולך ורב מיום ליום.

התושבים לפי סוגיהם הם: אלמנות 4, אופים 2, בנאים 3, בלן 1, בלי עבודה (עוד)

12, מזון 1, נגנת 1, חובשת 1, חבתן 1, חנונים 12, חיטים 2, טוחן 1, מורים ומורות 11, סכונאים 2, מנדל ירקות 1, סנקר 1, חלבנים 2, משניחים 2, בעלי מלון 2, משכירי דירות 2, סורה למסיקה 1, סורה לאנגלית 1, נגרים 6, נפחים 8, נתמכים ע"י קרובים ומסדים 3, סנדלרים 3, סניטר 1, ספר 1, סופר ומשורר 1, סריסור 1, עגלונים 2, עוזר וטרינר 1, פחח 1, פועלים בכרמים, ביקב וכו' 51, פקידים ביקב, באנודת נסעים, בועד וכו' 4, צורף 1, קצב 1, רצען 1, רוקח 1, רופא 1, רופאי שנים 2, רב 1, שוחט 1, שימר 1, שמשים 2, בעלי רכוש (רנטיה) אחדים.

העולים החדשים ספתחים את מקצעות החקלאות הביתיים, מגדלים בבתים רבים עופות בכמויות גדולות, מגדלים ירקות (כ־44 חצרות), מסדרים מחלבות (2) ומחזיקים פרות (62 משפחה יש להן חלב משלהן, 44 משפחה ירקות משלהן) ולפי זה התפתחות המושבה היא בריאה.

הכביש שיאחד את רחובות דרך ריל עם יפו יתן רחיפה עצומה להתפתחות מהירה של המושבה ועתידה רחבות שתהיה אם מושבות נגב יהודה, כי על כן היא במרכזן יושבת ובריאה היא ויפה.

ח.

עקרון.

מצב המושבה הוא היה תמיד לא מזהיר, החומר האנושי היה בלתי מתאים: אכרים רגילים רק לפלחה והארץ הטובה שנתנה להם היא אדמת גנים. לחיות מפלחה יכלו העובד בעצמו והעקרונים שהתנפלו על המציאה: הפועל הזר הזול — לא יכלו להחזיק מעמד ובכל פעם ררשו עזרה מהיק"א.

רק ע"י עזרה מוסרית ואישית מצד ההנהלה הציונית התחילו העקרונים לטפל במחלבה והמצב הוטב. אבל פרצה המלחמה ושוב ירדה עקרון סאר. בשנת 1921 באה החלטת הנדיב לעזור שוב למושבה: רכשו טרקטורים, מדישה, מכונות קצירה, קנו כמעט לכל האכרים פרות ובהמות עבודה ועגלות וחדשו את המחלבה וגם הושיבו עוד אכרים חדשים ועומדים עוד להוסיף.

המצב הוא כזה:

אכרים 44 משפחה	. . . . .	243 נפש
תושבים 18 משפחה ופועלים אחדים בודדים	. . . . .	83
בסיה	. . . . .	326 נפש

(מלבד ערבים 44 נפש).

הרכוש החי: סוסים וסיחים 7, פרדים 36, חמורים 37 ובסיה 80 גלגלות. פרות עם סבכירות 120, עגלות ועגלים 60, פרות חדשות (מועיות) 7, עגלותיהן 6, שורים 102 ובסיה 296 גלגלות. תרנגלות כאלף. אוזים 280. נטיעות: שקדים 939 ד', נפנים 129 ד', זיתים 449 ד', זיתים עזובים כנענה כ־600 ד', אקליפטוסים צבוריים כ־20 ד' ובסיה נטוע 2132 ד'. השטחים הם כאלו:

לאכרים	. . . . .	9879 ד'
ליק"א	. . . . .	1271
אדמה ריקה	. . . . .	1563
		<u>12713 ד'</u>

בתים 56, חצרות 50.

יש במושבה בית מרקחת, רופא, חובש, טחנת קמח, בית ספר עם גן ונגה, גנת נסיון למספוא, ירקות ושבק, בעלי מלאכה: נפח, חרש, סכר, בנאי וכל יתר האומנות, רב ושו"ב ובית תפלה, בנינים צבוריים עוד מזמן הפקידות, בית מרחץ, 2 חנויות. יש

גם תית לחרדים, אבל בלי תלמידים, כי החרדים שבמושבה שולחים את הילדים לבית הספר הכללי. ועד המושבה עם זכויות רק לנכדים. הסדרות בני בנימין. ספריה של 400 ספר.

אוטומוביל הולך יום יום מעקרון ליפו וחזרה ותחנת נענה היא בקרבת המושבה. התפתחות מושבה זו, שיש לה די ארטה וארמטה טובה סאר ותנאיה טובים: קרבת יפו וקרבת התחנה, תלויה כעת רק בחומר האנושי — אם המתישבים החדשים יתאימו למטרה ואם הדור הצעיר ישנה ממעשי אבות ויתחיל לעבוד בעצמו וירחיק את הזרים הממלאים את המושבה, אז תקוה לעקרון, כי תפרח ותהיה כוילהלמה לנרמנים.

ט.

גדרה.

המושבה זה מזמן עמדה בהתפתחותה: הביולויים הזקנים פוחתים, בניהם יוצאים לחויל ולערי איי והישוב כמעט שפוחת משנה לשנה. התנאים פה הם טובים: המקום הוא בריא סאר, המשק הוא מעורב. בסיה נסוע 2421 ד', פלחה 3170 ד', בלתי מעובד 549 ד' ובסיה השטח הוא 6140 ד'; מהנטיעות 1661 ד' שקדים, 730 ד' נפנים, 10 ד' עצי פרי, 20 ד' עצי יער. גם השטחים הם לא קטנים — על שטח של 5553 ד' 26 אכריות (1921) לכל אכרות לערך 220—225 ד', והארמה היא משבחת ומסוגלת גם לנטיעות וגם לפלחה ולמספוא ולירקות ובכל זאת?

27	משפחות אכרים	.	.	.	.	.	.	.	111	נפש
7	משפחות תושבים	.	.	.	.	.	.	.	25	
9	פועלים קבועים	.	.	.	.	.	.	.	9	145 נפש

פחות מאשר היה לפני 10 שנה!

הרכוש החי: סוסים 9, פרדים 18, חמורים 9 = 36, שורים 21, פרות 72, עגלות 42, עז 1 = 186.

בנינים: בתים פרטיים 30, צבוריים 4, בתים ריקים 8, כי עזבום התימנים ויצאו. רחוק המקום מהישוב ואין לו אפשרות להמציא את תוצאות משקיו העירה וגם חנוך הילדים היה בעוכרי המקום; הילדים חונכו לא לשם להיות אכרים פשוטים, ולכן הלכו רבים מהם מהחקלאות ולא ישובו עוד.

יש בגדרה בית חרשת לכהל מענבים, בית עם ובית-כנסת; בתים עם גנות ונגנים, בית ספר עם גנת ירקות, טחנה, הסמקת סיס לבתים, בית מלון עם חנות. התישבו אחרי המלחמה משפחות עשירות אחדות שייפו את המושבה בבנינים יפים, רופא עם בית מרקחת, שכונת התימנים שנכנתה עיי הקהקיל התרוקנה מחומר עבודה, מרחוק המקום אין גם החלוצים מגיעים עד לגדרה ורוב הפועלים הם ערבים. השבב ב-1921 נתן תוצאות טובות ולכן סרבים לנטעו.

משק רבי-גוני יוכל להסתדר בגדרה רק כשיעבירו כביש דרך המושבה (מראשון דרך רחובות לקשטינה ולעה).

ק ש ט י נ ה.

ענום הוא מצב המושבה הרחוקה מאדם זו. מ"ב המשפחה הנמצאות בקשטינה ל-15 יש רכוש חי פחות או יותר מספיק; ל-8 משפחות אין כלום וארמתן שוטמה או נעדרת ע"י ערבים, משפחת השוחט, 2 משפחות המורים, משפחת סופר, 2 פועלים עבריים, רוסא, 2 שומרים, 2 בלי עסק, אכר אחד הוא חנוני ואכר אחד הוא חוכר הטחנה.

המראה החיצוני הוא ענום מאד: כל הבתים הם בתי עץ העומדים לפול, כי נרקבו מזמן, אין במושבה בית כנסת, בית ועד וכ"י. בית הספר (30 ילד, גן אין) נמצא בבנין עץ רעוע מאד.

רק הודות לקבוצה שרכשה מהיותר נחשלים 775 ד' ומטע יער של 480 ד' ותכנים מכונות ובהמות ופרות גזעיות ועבודה עצמית ורוח חיים חדשים התעוררו אחרים גם מהמושבה ויתחילו לעבוד ויתחילו גם לחפש מקצועות חדשים: מגדלים חמניות לשמן, עושים נסיונות לעשות כבושים מירקות, כי שוק לירקות טריים אין, כמו שאין שוק גם לחלב ולתוצרתו.

יש הספקת מים לבתים וגם להשקאה, יש טחנה ויש בנינים עתיקים שנשארו מזמן הפקירות של הנריב, המצב הוא כזה:

הורים במושבה 52, בנים 58 = 110 נפש.

(בקבוצה 16, הורים, 1 ילד = 17 נפש).

ערבים תמידיים 16, שמהם אחדים בעלי משפחה יושבים בחצרות.

הרכוש החי: פרדות 16, סוסים 8, חמורים 8, שורים 80, פרות 39, עגלות ועגלים ובני בקר 59 = 150, צאן: כבשים 170, עזים 41 = 211, תרנגלות: כ-1000, תרנגלי הודו 14, אוזים 7, ברחים 12, יונים כ-500, כורות אירופיות 5, ערביות 25 = 80, נסיעות: שקדים 218 ד', גפנים 14.5 ד', שקדים חיתים מעורבים 30 ד' = 262.5 ד', אקליפטים לקהיל 480 ד' ובס"ה נסוע 742.5 ד', כל השטח הוא 5623 ד'.

המקצוע העקרי הוא לפי זה הפלחה ולכן מצב האכרים שרבם משתמשים בפועלים זדים רע הוא, רק אלה שמשקיהם הם כבר מגוונים, מצבם יותר טוב, הפולחים שאינם עובדים עבודה עצמית מוכנים תמיד למכור את חלקותיהם ולגדל.

יא.

ח ד ר ה.

כתם המלחמה והארץ נכבשה ע"י האנגלים התחילה התפתחות המושבה ללכת בצעדים ענקיים; מסלת הברזל קשרה את חדרה עם כל המרכזים הישוביים והתחילו להתפתח במושבה החרשת והמסחר. ההתנפלות של 1921 גרמה היזק כספי (חלק מהעדר וכ"י), אבל לא הפריעה להתפתחות המושבה. הסתדרו קואופרטיבים של נוטעים, מחלבה קואופרטיבית, אנודה למכירת אבטיחים, למכירת תפוחי אדמה, מכונות דישה

וקצירה משותפים. בשנת 1922 היו בחדרה 65 בית ונוספו עוד כ־20 בית עיי המתישבים החדשים המרבים לבוא למושבה וריזה זו. באים גם ביכ של אחחות (דוינסקי, ליורפול וכו'); נבנתה חוה יפה לגדול עופות ודבורים (500 כורות מרהיבות עין הרואה). במושבה רופא, בית חולים, מרקחת, בית ספר חדש, בית כנסת, פוסטה, טלגרף, טליון, 2 מלונים, ועד המושבה, חנויות רבות, הספקת מים רק במצב של התהוות. שירי נן לנסיונות באמצע המושבה. בקרבת המושבה מושב תימנים גדול — נחליאל המתפתח כנקודה מיוחדת עם כל המוסדים הדרושים. המושבה מוכרת חציר הרבה של בקיה נודעת ושל עשבי אהו, מוכרת עצים מהיערות.

במושבה טחנה, בתי מלאכה למסגרות ולנגרות, בעלי מלאכה ופועלים. מלבד שכונת נחליאל של הקהילה, יש בקרבת חדרה עוד נ־שמואל עם פועלים רבים המשפיעים על חיי חדרה לטוב. בחדרה בנתה גם, עזראי בתים רבים למתנחלים וכך עזרו נורמים רבים להתפתחות המושבה. בשנת תרפ"ב היו בחדרה גברים 115, נשים 84, ילדים 43, ילדות 41 = 283; פועלים 120, תימנים 109 ובס"ה 512 ובמשך השנה נוספו כ־10% והיה מספר הנפשות כ־560 (הפועלים שיצאו פעם שבו מעט מעט). הרבו ש החי: סוסים 80, פרות 62, חמורים 27 ובס"ה 119. פרות 179, בני בקר ופרים וכו' 217, שורים 19 ובס"ה 415. צאן: עזים 10, עופות כ־2000, כורות 500. נטיעות: הנטיעות הן יחד עם חסציה).

אקלימטים לפרטים	. . . . .	431	ד'
ליקיא	. . . . .	1276	.
		<u>1707</u>	ד'
בס"ה	. . . . .	1707	
דיתים	. . . . .	380	.
שקדים	. . . . .	2181	.
דיתים ושקדים	. . . . .	695	.
גפנים צעירות	. . . . .	75	.
פרדסים	. . . . .	1172	.
		<u>6210</u>	.
ובס"ה נטוע	. . . . .	6210	.

ובס"ה השטח 31855 ד', שמוה חולות על שפת הים הרבה, בצות הרבה, אבל גם הרבה טרעה, שדות בר ומספוא ואדמת נטיעות וירקות ותפוחי אדמה. היער השביח את האקלים וכמעט שחדלה הקדחת במושבה. המשק המעורב והחומר האנושי עם תנאי האדמה הטובים גרמו למושבה שתפתח יפה ותקוה לחדרה שתהיה לפתח־תקוהי שמרונית.

יב.

בנימינה.

לא בחבלי לידה של שנים רבות כי אם כמו במטה קסם הוקמה מושבה זו על בתי, רפתותיה ומחסניה ולוליה וגדרותיה ועצי שדרותיה. איפה הם החרטומים שינידו

לנו את עתידות המושבה הזאת?—יש הכל: בית ובנינים, חצר גדולה; אדמת פלחה כ־60 ד', אדמת השקאה 16 ד', אדמת נטיעות כ־20 ד', מנרש גדול, בסיה כ־100 ד' למשפחה; גם רכוש חי ומכונות מהיותר חדישות וגם המתישבים הם מהפועלים היותר מנוסים שעבדו בקבוצות ובמושבות ולמדו שנים רבות בחו"ל ובקליפורניה; ותחנה קרובה מאד ונדיב על נדיבות יקום, כי מרבה הוא לשלוח בקר מהנזעים המוכחרים ועופות, וזה מכיון זיל כדרישת כל קבוצה ולאיש איש יבנה את חלקו לפי דרישותיו. החוה המופתית הקליפורנית עלתה כבר בהון עצום—פרותיה ההולנדיות עם הרפת המצוינת לפי האופנה האחרונה של אמריקה עלו ביקר; הקבוצה ההולנדית גם כן כבר בלעה די מתכת יקרה וגם לה נתנו פרות יקרות עם רפת כרצונה. ואם בנימינה לא תצליח אז נשכבה בבשתנו ותכסנו כלמתנו!

השטח הנמצא ברשות המתישבים החדשים הוא כעת 3600 ד'; מזה לקליפורניים 1000 ד', להולנדים 400 ד'. הנפש כעת 88 ופועלים (ביחוד אצל הקליפורנאים) 80. הרכוש החי:—1 סוסה, 2 סוים, 84 פרות, 2 חמורים = 89 גלגלות. בקר: פרות 66, עגלות 61, פרים 2=129. צאן: עיזים לבנות 21. לערך 1250 תרנגולות, 250 אוזים ויתר עופות. בנינים: בתי אבן 27 של 2—2 חדרים, 6 של 3—3 חדרים, מאסיה, מחלבה של אבן. רפתות אבן 28, רפת גדולה ומחסן גדול לקליפורנאים ובסיה בניני אבן 64. בתי עץ 4, לולים מעץ 25 בסיה 29. בניני ברזל למכונות, ברכה, מכונת המים, מכסה לבהמות-5. מהתושבים: חובש, מזכיר, שומר, מכונן המים, אופה, חובשת, מספק מהמטביר, חנות המשכיר, מלכד לאכרים הקצועים נבנו בתים גם לבני זיי המעבדים את אדמתם בבורני וחלק בנימינה זה נקרא בורני.

המפיקו לזרע בשנה זו 2128 ד' צמחי חורף וקיץ והמפיקו לנטוע יותר מ־200 ד'. שולחים בכל יום חלב מהמושבה כ־100 ליטר ומהקליפורנים כ־40 ליטר ונוטעים עצי פרי ועושים משתלות ועומדים ותוהים—מה ילד יום.

יג.

ס ר ח.

מרח התחילה להתפתח רק אחרי המלחמה ואחרי ההתנפלויות של 1921. בנו בתים (היק"א), העבירו פועלים מוסחים משוני, בנו בית ספר והבטיחו תקציב לנטיעות ולבסוס, הושיבו שם קבוצת חניכים ממקוה ישראל ומבטיחים יבוש הבצות בסביבה וכביש לתחנת בנימינה, ואם כל אלה יעלו לה, הלא צריכה המושבה להתפתח גם היא. השמחים גדולים, יש גם יער אלונים של 2033 ד' ויש גם צעירים מזיי הרנילים לעבודה עצמית (עד היום עבדו בה רק עיי אריסים ערביים ששלטו במקום שלטון בלי מצרים).

יד.

זכרון יעקב.

זיי היא כעת עיריה, מרכז למחוז עם מושב סקיר הממשלה, משטרה, פוסתה, תלנרף ותיליסון עם תחנת סמלת הברזל בקרבתה וכביש אל התחנה. יש במושבה כל הדרוש לעירה: בתי ספר גדולים, בית כנסת, בית מרקחת, בית חולים, בית הכנסת

אורחים, מאפיות, מחסנים גדולים, טחנת קיטור, יקב, בית בד לשמן, רחבות שלמים עם בתים (42) צבוריים. נוסדה המושבה בחומר אנושי בלתי סתאים וזה לא נתן לה להתפתח עד שקם דור חדש, דור שהתרגל לעבודה עצמית ומעבד שדותיו בידיו ומטפל בכרמיו בידיו ורואה את עתידו בעבודתו הוא ולא בעבודה זרה. המקום בריא הוא מאוד ובה נבנתה החוה היפה, הדר הכרמלי של מר לנגה. יש פה שני מלונים; ועד חקלאי, סניף הכרמל; משפט השלום, הלואה וחמכת; בני בנימין, מתקדמים וכו', חנייות רבות ושוק גדול, כי מכל הסביבה באים הערביים הנה כאל עיר מרכזית לקנות ולמכר, מרכז לפועלים העובדים בווי ובקבוצותיה עם ספריה. אחריות הבהמות; רומא, חימאי וחבר מורים גדול, מושב של תימנים המתעסק בגדול עזים ומצליח מאד.

(הכסף לקניית עדר העזים נתן ע"י קרן היסוד בהלואה).

כל השטח השייך לז"י הוא 7696 ד', מזה נטועים 3619 ד', שיכים למושבה 2408 ד', שיכים לנדיב 1674 ד', הנמיעות הן; פרדים 12 ד', נפנים 2577 ד', זיתים 800 ד', אקליפטוסים וקנים 280 ד' בס"ה 3619 ד'.

משפחות של אכרים 66, תושבים 97, של תימנים 36, של חלוצים 2, של ערבים 42, בס"ה 242 משפחה ובס"ה נפש יחד עם הבודדים (1 אבר, 18 תושבים, 1 תימני, 49 חלוצים, 5 ערביים) 1148; יהודים 998 ערביים 150.

רכוש חי: סוסים 98, פרדים 96, חמורים 67, — שורים 41, פרות 180, עגלים וכו' 180. עזים 880, כבשים 184 בס"ה—1014. עופות לערך כ-8000, כורות 178.

המשק המעורב של נמיעות ופלחה, קרבת התחנה, היקב, המקום הבריא והיפה כלם גורמים להתפתחות בריאה והכל תלוי כעת בחומר האנושי, בדור הבא ובחנכו.

טו.

שׁוּיָה.

המושבה הלכה ונתרוקנה מעט מעט מאכריה, ובניניה הלכו ונהרסו ע"י האכרים, הפקידות והאריסים הודים שקננו בבתים ובבנינים העזובים. עומדים שוממים המבראה, בית הספר, בית הפקידות וכל יתר הבנינים הנהדרים שבנה הנדיב.

ולעזובה במושבה סתאיסה העזובה בנמיעות; לא נשאר כלום מהשקרים, מתו התותים שגדלו עליהם תולעי משי במשך שנים רבות, גם הנפנים מתו מהכניסה או נעקרו לזקנתן ולא חודשו. רק זיתים נשארו מעטים ותאנים בודדות על יד הבתים.

מספר הנמשות הפחת מאד ויחד עם הפועלים 47 איש, ערבים 40 איש.

רק בזמן האחרון התאוששה היק"א ותשב מדעתה להרוס את שויה והיא מבטיחה הלואות לבנינים וכו'. בין כך עברו שמועות שיתומי אוקרינה יסתדרו בשויה ולשם זה יתקנו את הבתים ויסדרו הספקת מים ויתקנו את הדרך מז"י.

אם יתאמתו כל הדברים האלה, אפשר ששויה עוד תקום לתחיה.

הנפ"ש: יהודים 47, ערבים 40.

הרכוש: סוסים 6, פרדים 4, חמורים 10 = 20, שורים 7, פרות 26 עגלות

16 = 49, עזים 206, עופות כ-250.

נטיעות: נפנים 65 ד', זיתים 85 ד', תאנים 42, חרובים 2 ובסיה 194 ד', כל השטח הוא 7287 ד', אבל חלק גדול הוא טרשים ויער וטרעה (מלפנים היו בשויה יותר מ־5500 ד' נטועים נפנים, זיתים, שקדים, תותים ועצי פרי).

טז.

בת-שלמה.

כנורל שויה הוא גם גורל בת-שלמה. גם היא לא התפתחה ומספר נפשותיה הולך ופוחת. נשארו בה כעת 11 משפחה נברים, נשים וילדים—57 איש, פועלים 8, ערבים 16 נפש ובסיה 81 נפש. הרכוש החי: סוסים 8, פרות 9, חמורים 9 ובסיה 26; פרות 68, בני-בקר 69, שורים 34 ובסיה 171; עופות כ־300. מהנטיעות נשארו זיתים כ־40 ד', אקליפטוסים כ־48 ד'; הנפנים הם בחשבון ז"י.

כל השטח הוא 4856 ד', מזה שטח שאינו ראוי לעבוד 1227 ד' (טרשים 1082 ד'!).

המושבה זרעה ב־1922 כ־1550 ד' צמחי חורף וצמחי קיץ.

לאכרים אין שמרי קניה על אדמתם (חוץ מדיר לויטה). גם חוסר מוסדות צבוריים גורם לירידה בלתי פוסקת; הודות לישיבת דיר לויטה במושבה זו היא לא ירדה עד למצבה של שויה. בשנים האחרונות שמה היקיא לב לצרכי האושבה: בונה בית מרחץ, מתקנת בתים עזובים, כי רבים הם המהגרים החפצים להתישב במושבות יקיא. יש מורה, שוחץ, פועלים אחדים תמידיים, נפו לסדר מחלבה, כי יש טרעה רב בהרים וביערות שבסביבה, אבל התפתחות מחלבה זו תלויה בהתפתחות אמה—זכרון-יעקב, אם ז"י תפתח את מקצעות החקלאות הביתיים והחזיקו אחריה גם בנותיה.

חומר אנושי חדש ועזרה תכופה להתישבות יכולים עוד להקים את בת שלמה.

אלה שהודקנו פה כבר אבדו את מרצם בנסיונות במשך שלשים השנה שעברו עליהם פה.

ז.

עת לית.

מושבה קטנה של 12 משפחה איננה יכולה להצליח ולהיות למופת ומה גם מושבה מוקמה בצות ורחוקה מאדם העיר. באמת קיום מושבה זו היה כמעט תמיד עלוב, כי רק בירחי הקיץ יכלו האכרים להביא את תוצאותיהם לחיפה. תחנת האנרי אהרנסון עזרה בהרבה להחזקת המעמד במושבה, אבל המלחמה הרפה את התחנה וגם עשתה שמות במושבה. כתם המלחמה הקימה היקיא את הריסות המושבה, ובין כך נבנתה התחנה עתלית ונוסדה חברת מלח והיקיא עכרה תכניות ליבוש כל הבצות בשמרון ותחי רוח אכרי עתלית; התחילו האכרים לבקר את המקום, להתענין בו, מסקה הברידות וחזק בשחן החיים והרכוש; והתחילה המרוסה המזומנה להיות מצויה מהעבודה הצרדית, גם גדל הישוב ע"י פקדי המלח ופועליו ורב המסחר והתקוות לעתיד יותר טוב כאלו הולכות ומתגשמות.

במושבה 12 משפחה—58 נפש, משפחת השויב, משפחת המורה 7 נפשות,

1 פנוי בסיה 66 נפש. בחברת המלח פקידים רבים ופועלים עברים וערבים במספר

מתחלף 100—300 איש, במושבה ערבים קבועים 10.

הרכוש החי; סרדים 28, חמורים 6 = 29; פרות 23, פרים 2, עגלות 12 = 37, עזים 75, כבשים 28 = 98, תרנגולות כ"600, אוזים כ"10, ברוזים כ"10, נמיעות: שקרים 350; עצי פרי בתחנת הנסיון; דתים 22 ד', תאנים 22 ד', חרובים 11 ד', גפנים 16 ד', תות 11 ד', שקרים 11 ד' = 98, עצי יער ליקיא 60 ד' ובסיה נמוע כ"200 ד'; כל השטח 7132 ד'. מהשטח הזה רק 2923 ד' שיכים לאכרים, היתר שייך לפקידות היקיא כ"1000 ד', כ"2129 ד' הם מרשים ויער וחלק נמכר לפרטים מזי ומחיסה. כל אכר חייב למשלה, לאפיק, ליקיא ולקפת מלוה בזי מ"50 – 90 ליימ, אבל סמסק של פלחה – כמו שהוא בעתלית קשה לשלם גם חוב כזה.

יח.

מ ר ח כ י ה.

המושבה מרחביה הולכת רק כעת ונבנית, כי הארסה (כ"6000 ד') שנמכרה לפני המלחמה לפרטים עבדה או רק בחלקה היותר קטן; כ"5 אכרים התישבו אז ובמשך המלחמה אחד יצא. כעת קונה הקה"ק את הארסה מעט מעט (כבר קנתה 2500 ד' (מלבד ארסת הקבוצה) וקרן היסוד עזרת למתישבים על ארסת הקה"ק להסתדר בצריפים וברכוש קטן. כעת במושבה 6 בתי אבן, כ"10 צריפים ושני בתי חומר והולכים ונבנים רפתות אחדות סצמנט מלבד אלה השלש שישנן מכבר. הנפש במושבה 182, הרכוש: בהמות עבודה: סוסים 17, סרדים 12 = 29; הבקר: פרות 52, פרו 1, בני בקר 32 = 85; עופות כ"450, נמיעות למושבה כ"110 ד' ואקליפטוסים כ"20, אבל הנמיעות הולכות ומזנחות. במושבה מורה, רוסא, סניטר, רוקח, 2 חנויות, הספקת מים לבתים מברכת הקבוצה. התפתחות מרחביה תלויה כעת במצב כספי קרן היסוד, כי למתישבים כמעט שאין שום אמצעים משלהם; קיום המושבה תלוי בקיום הקבוצה, שבלעדיה יחסר גם במחן החיים והרכוש.

יט.

ב ל פ ו ר י ה (מושבה).

המושבה הזאת הולכת רק ונבנית בכספי קהלית ציון ובהלוואה קטנה מצד קרן היסוד. נבנית המושבה על ארסת תל-ערש במרחק קטן מתחנת עפולה וכחצי ק"מ מהכביש נצרת-עפולה. הבתים והרפתות הולכים ונגמרים ולבסוף השנה ישב כבר כל אחד מהמתנחלים איש בביתו ועל חלקתו של 100 ד'. יש למתנחלים מעט רכוש: בקר, סרדות, עופות, גם הארסה היא מארסת העמק המשבחת ועומדים אנו פה בנסיון שני רומה כמעט לנסיגה של בנימינה, רק בפחות אמצעים כספיים ובחומר אנושי פחות מנוסה.

כ.

ס ס ח ה.

בני מסחה נוכחו, שהמשק צריך להיות מרבה גונים ולכן התחילו לנסוע ויגדלו בקר ויזרעו; אבל המלחמה הפריעה בעדם וגם ההתנמלות של השכנים ששרדו את

העדר ולא החזירוהו הוסיפה להרע ובין כך ירד מחיר השקדים והחטה, והמושבה נסתכנה בחובות ולא יכלה להמשיך צוארה מהם. ביחוד מכביד החוב הפרטי (כ־4000 ל"מ ברבית נוראה). ויש אכרים שאין בכחם לשלם גם סם העשור המכביד מאד (כ־50 ל"מ למשפחה!). יש במושבה גם חלב, גם עופות, אבל אין כביש ואין אפשרות להוציא את התוצאות לערים הקרובות (חיפה, טבריה).

במושבה בית ספר עם גנת ירקות ופרחים, בית ועד, תיליסון ותבת דואר; בית תפלה, שתי אכסניות, טחנה והספקת מים לבתים, רופא עם בית מרקחת ורוקח; כעשרה פועלים חקלאיים תימניים.

הנפש: 41 משפחה—235 נפש, תושבים 13 משפחה—64, רוקים 68 = 367 נפש. הרכוש החי: בקר גם כ־100 גלגלות, דק — כ־100; פרדים 84, סוסים 5, חמורים 10 ובסיה 295 גלגלות; עזים 40, עופות מכל המינים כ־1500. נטיעות: שקדים 819 ד', שקדים עם זיתים 116 ד', זיתים 85 ד', זיתים עם נמנים 15 ד', נמנים 293,5 ד' ובסיה נטוע 1328,5 ד'. שטחי הקרקעות הם 14 אכריות כ־250 ד' = 3500 ד'; 22 כ־300 = 6600 ד', מרעה ויער 4800 ד' ובסיה 14900 ד'. האדמה טובה, החומר האנושי כבר השבח מאד, יש מקצעות רבים שאפשר להמציא את תוצאותיהם אל השוק, אבל חסר הכביש הוא בעוכרי המושבה.

כא.

סנירה.

סנירה כמסחה וככל יתר מושבות הגליל עשירה באדמה טובה, באנשים הרוצים לעבוד ועובדים עבודה עצמית, אבל קרובה היא יותר אל הכביש חיפה-טבריה ולכן מצבה יותר טובה. האכרים נוכחו שעליהם לגון את משקיהם והם נוטעים זיתים, שקדים ונמנים ומפתחים את מקצעות המשק הביתי; גם היקיא מאמינה בכחות האכרים והיא באה לעזרתם. נבנו בתים חדשים למשפחות בני האכרים ונבנה בית ספר חדש עם גנה. מצב סנירה היה תמיד יותר טוב, כי עיי החוה — חות הלסוד מלפנים, וחזת אגדת נטעים אחרי כן — היתה תמיד גם עבודה צדדית לאכרים, לכן לא נדרו ולא התחלפו האכרים.

המצב הוא זה:

25 משפחות אכרים—143 נפש, תושבים 2 משפחות ושני פועלים—12 נפש, פקידים בחוה ופועלים—40 נפש, קורדים 20 משפחה—93 נפש בסיה 288 נפש, בנאים זמניים היו (1922) 33 נפש ובסיה 321 נפש.

הרכוש החי: בקר גם ודק כ־200 גלגלות, פרדים כ־68, שורים 10, סוסות 2, חמורים 5 = 85, תרנגולות כ־800, אוזים כ־300.

נטיעות: נמנים צעירות 52 ד', שקדים 1550 ד', זיתים 500 ד', בסיה 2102 ד'; זיתים חמורים כ־28 ד' ובסיה 2130 ד', יער 4500 ד', 33 אכריות של 250 ד' = 8250 ד', 4 אכריות של 125 ד' = 500 ד' (לקורדים), ובסיה השטח הוא 17720 ד', שחלק גדול מסנו הוא הרים, טרשים ויער אלונים (לערך 7620 ד' לא ראויים לחקלאות).

יושבים בכפר הערבי הקורדים המסתפקים במועט ומקבלים גם שכר יותר קטן-ולכן אין חזיון העבודה הזרה כל כך נפרץ בסגירה. חוב כל המושבה הוא קטן לערך 150—250 ליים למשפחה ובשנים כסדרן בלי התנפלויות ומקרים רעים תוכל מושבה זו לשלם חוב כזה וגם להתפתח היטב.

כב—כנ.

י ס ה ו ב י ת נ נ .

נורל שתי המושבות קשור יחד, כי קרובות הן סאד ומה שחסר לבית-גן הקטנה היא מוצאת באחותה הבכירה והגדולה, וממנה גם יראו וכן יעשו אכריה לטוב להם. יסיה היא המרכז במושבות הנדיב בגליל התחתון, אכרים חרוצים ומומחים, עסקנים מבינים את דרישות הזמן, מוסדות מועילים להתפתחות האכרות וכו'. הסתדרות מושבות הגליל העומדת על המשמר בכל הנוגע לאכרים, חברת אחריות הבהמות המקיפה כמעט את כל הארץ, אגודת סנדלי טבק העוזרת לגליליים במקצע זה וכו'. אבל החובות עצמו סאד על מושבה חשובה זו, כי נסתבכה בהן בזמן המלחמה, והחובות האלו מעיקים עליה סאד והמושבה סחפשת דרכים להרבות במקצעות ולגון את המשק. נטיעות כבר ישנן 1587 ועוד מוסיפים לנטוע, מחלבה הולכת ונוצרת, מרבים בגדול עופות, מרבים בגדול טבק ויש בטחון נסור בהצלחת המושבה הזאת, אם רק שאלת הדרכים בחורף תפתר לטובה.

השטח ביסיה הוא 27290 ד', מזה 14000 ראויים לפלחה ולנטיעות, 13290 ד' הרים ומרעה. שקדים ויתים 1817 ד', נפנים 180 ד', אקלימטים 110 ד'. 45 משפחות אכרים, 18 משפחות תושבים—271 נפש, רוקים 8, תימנים 14 משפחה—55 נפש, פועלים עברים—20 נפש ובסיה 846 נפש.

הרכוש החי: סוסים וכו' 22, פרות 70, חמורים 18 = 105, שורים 18, פרות 189, עגלות ועגלים 180 = 387, צאן: לאכרים 70, לתימנים 20 = 90, תרנגלים כ-2000, אחים כ-600.

שני בתי ספר עם ננים וננות, רופא, מרקחת, בית כנסת, מרחץ, 8 חנויות, מלון, בתים רבים ויפים של הסקידות לכל סקידי הצבור. מושב תימנים על 44 ד' שנתנו עיי היקיא למטרה זו; טכונת דרשה משתפת, הספקת מים לבתים, בעלי מלאכה שונים. התימנים והפועלים העברים המצויים תמיד במושבה גורמים שמעטים הם הפועלים הזרים ביסיה וזוהי תהלתה.

בבית גן השטח הוא 5000 ד' שמה 1900 הרים; 16 אכרים בני 250 ד', והיתר ליקיא וכו'.

הנטיעות הן: שקדים 290 ד', נפנים 55 ד', אקלימטים 40 ובסיה 885 ד'. הרכוש החי: סדרים 32, חמורים 6 = 88, בקר סבל התימנים 190, שורים 2 = 192; עופות כ-500.

הנפש: 22 משפחה—94 נפש, ננת וחובשת 2 ובסיה 96 נפש. יושב פה רופא הבהמות של החקלאית; יש גן ילדים, מרחץ, מי מעינות העברו אל החצרות ויש אפשרות לגדל ירקות לסכירה.

כד.

ס צ פ ה.

מושבה קטנה זו בקרבת טבריה היתה יכולה להתקיים לו התפתחה טבריה בצעדים יותר מהירים. צעירה היא עורנה (נוסדה 1909) ונמצאת במצב ההתהוות; עיי המלחמה נפסק הנסיון לגון את משק הפלחה עיי נטיעות וגדול רבורים. מסכת קטנה אין מצפה יכולה לסדר הספקת סים, לסדר מחלבה תמידית מפרות נועיות ומוכרחת היא לטפל ביחוד בפלחה בשדות סוזרים בין הערבים. תקוה למצפה להבנות מהשכונה החדשה שנבנתה בטבריה, אבל גם אכרים חדשים דרושים לזה, כי מעטים הם מאד בעת במצפה: 8 משפחות—81 נפש, שומר, ננת וחמשה פועלים 7 נפשות ובסיה 88 נפש! הרכוש החי: סדרות 12; בקר 18 ובני בקר 26=44; עופות כ־600, בתים 9. הכנסות הפלחה הן קטנות ולרוב מרויחים מן הצד בעבודות בעיר ובסביבותיה. בהתפתח טבריה ושכונתיה תתפתח גם מצפה כשכונה חקלאית.

כה.

כ נ ר ת (מושבה).

מצב מושבה קטנה זו על חוף הכנרת ובקרבת ססלת הברזל הוא די טוב. מלבד הפלחה מגדלים בקר, סוכרים הרבה חלב ומרויחים היטב טעגלונות ומכל עבודה צרדית. ויש ששולחים גם ירקות לרמשק וליהודה. השטח הוא: 7 אכריות של 250 ד', 1 של 650 ד', בסיה 2400 ד'; נטיעות: שקדים 60 ד', פרדסים 38 ד', נפנים ועצי פרי 3 ד', אקליפטים 24 ד', בסיה 125 ד' ונטיעות של היקיא כ־25 ד' ובסיה 150 ד'. הרכוש החי: פרדים 18, סוס 1=19; בקר 120 (כזה פרות חולבות 60), עגלות 50=170. הנפש: 8 משפחות אכרים, 6 משפחות תושבים—49 נפש, מורה 1=50 נפש; 5 משפחות תימנים—25 נפש; קבוצת פועלים כ־15 נפש (עסוקים לא אצל האכרים) ובסיה נפש 90. במושבה חוה של טרירל עם בית יפה ונן ונגה ופרדם וחורשת אקליפטים—אבל הכל לא במצב של התפתחות (הסבות רבות הן, ביחוד המשבר). קרבת הקבוצה וקרבת יתר הנקודות גורם לזה שקיום המושבה בטוח הוא ואין לה סחזור במלוי צרכי צבור, בריאות, מניך וכ'.

כו.

ס נ ח ט י ה.

מקום הנקודה הזאת—על הנבול בקרבת שודדים, גורם לה שהיא איננה מתפתחת לפרות יתר התנאים הטובים; האדמה הטובה, שמע סים, אקלים טוב לצמחים רבים מסחריים, קרבת תחנת גשר וצמח. החומר האנושי הראשון היה גם כן בלתי מתאים ולכן לא הצליחו בגדול צמר־גסן, וגם הנטיעות נעזבו. מחוסר כביש וגשר על הירדן ומסחר תמיד מהתנפלויות רפו ידי האכרים (כ־1921 שדרו מהם 160 גלגלות או את כל העדר והחזירו רק 66!). הגדלת המושבה עיי אכרים חדשים הוא דבר הכרחי

לקיומה והיקיא שמה לב לדבר: קונה עוד אדמה בקרבתה. נותנת תקציב לנטיעות ומבטיחה גם נשר על הירדן.

ובין כך חוסר הבטחון משפיע על הישוב שאיננו מתרבה (21 ילד בבית הספר ובן יחיד!). במושבה 20 משפחות אכרים—110 נפש, 9 משפחות תושבים—20 נפש, מורה ורוקה 2 נפשות, בס"ה 132 נפש. הרכוש החי הוא: פרדים 38; יתר העדר נשרד כ-100 בקר (גם ודק); הנטיעות הן: 18 פרדים קטנים (לרוב נרועים) 59 ד', 10 כרמי זיתים 110 ד', עצים שונים 7 ד', אקליפטוסים כ-6 ד', ובס"ה 182 ד'. כל השטח הוא 8477 ד'. שמוה נתנו ל-20 אכרים לכל אחד 286 ד', וחלק לביתניה. המצב החמרי הוא בכל זאת די טוב, החובות של הנישבה קטנים (בס"ה כל המושבה חיבת כ-1800, לייט) ולולא הפחד התמירי וההתנפלויות, היו האכרים שמחים בחלקם.

כו.

ראש פנה.

בזמן האחרון שקעה שוב שמשו של ר"ם. היה לה שטח גדול של 20152 ד' (מלבד הכנען יותר מ-22500 ד'), היו נטיעות 3883 ד', היה גדול בקר על המרעה השמן, היו גדול משי ובתי ארג, בתי חרשת ליין, לצמקים, לשמנים ולכל תעשייה, מרכז לגדול טבק משבח והיתה ראש פנה מרכז לכל הצפון, עיר הומיה, אבל נשם הנדבות לא הועיל במלחמה עם חוסר הדרכים (הכל נעשה על גב פרדים וחמורים!) וביחוד עם רע לב האנשים: מחוסר דרכים התנונו כל החרשות. בזמן המלחמה נהרס כליל מצב המושבה, כי עשו התורכים שמות והרעו בכל אשר סנו ולא לשם צרך הברחה, כי אם רק לטען השחית. היקיא וגם הממשלה נתנו לה הלוואות לא מספיקות והמושבה נסתככה בחובות פרטיים ואלה בעוכריה. רבים הם בריס האזורים חיל לצאת מן המצר, אבל עוד אין עזרתם במ. הכביש שהעבר דרך ר"ם בזמן המלחמה נותן תקוות לחלק מהאכרים לסדר את משקיהם באופן יתר אינטנסיבי, מעורב ומנוון. בקוותם לשלוח את תוצאות משקיהם לערי יהודה.

המצב כעת הוא כזה:

אכרים נפש 216, תושבים 241 = 457.

הרכוש החי: סוסים 24, פרדים 75, חמורים 40 = 139; בקר: פרות במושבה 75, במרעה אצל הבדוים 120 = 195; שורים כ-100, עגלים כ-100 ובס"ה 396. עזים כ-250 כבשים כ-250 = 500; עופות כ-1800.

נטיעות: נפנים 105 ד', נפנים חיתים 57 ד', נפנים ושקדים 16 ד', שקדים 22 ד', שקדים חיתים 13 ד', חיתים 18, אקליפטוסים 104 ד'; נטיעות צעירות (בחייה וכ"ו): נפנים 88 ד', אקליפטוסים 25 ד' ובס"ה 448 ד'. בתים פרטיים 85, צבוריים 12. אכריות 39 על שטח של 13900 ד'. הרוב מעבד את אדמתו רק ע"י אריסים ערביים וחלק בעזר האריסים ומצב כלם הוא לא מזהיר והם מתעסקים גם במקצועות לא חקלאיים: סוחרים, ספסרים, חנונים, בעלי מלון, פקידים; חלק קטן משפע ע"י הקבוצות

(מחנים ואילת השחר) ועובד בעצמו ומצבו לא רע, כי גם מים די יש להשקאת גנות ולגדול ירקות.

מהתושבים: 8 חנונים, 8 סוחרים, 2 נגרים, 1 בנאי, 1 בעל בית בד, 1 נפה, 6 חייטים, אחד, אחד — תופרת, ענלון, קצב ומנקר, שען, ספר; 2 פחחים; אחד, אחד — רופא, ויטרינאר, מילדת, חובשת, מהנדס, שוחט, מזכיר, אינסטרומנטור לגדול טבק, עושה שמיכות, רופאת שנים, מורה; 3 שששים, 2 פקידו דואר, 2 בעלי מלון, 7 מורים.

בית הספר עם גנה למופת; בית הכנסת, בית עם גדול, גן לטיול, חורשה יפה, בית מרחץ, 3 מלונים, פוסתה, תלנרף, תיליפון, ספריה, משפט השלום, עזרת נשים, שעורי ערב, חובבי הבטה העברית, ועדה מקומית לקהיל, ארגון חקלאי הגליל העליון, צופים, צופות, בני בנימין, קשר של דיליגנסיס תמידית עם צפת וטבריה, ומעבר אוטומובילים ותורים ההולכים לרמשק, מחנה סרדיוטיס מן על בטחון החיים והרכוש, קרבת הקבוצות גם כן מגדיל את הבטחון וגם את הפרנסה, לעומת זה קרבת הכפר העתיק דניאני הוא למתה לפועל העברי וגם לצנינים לישובנו, כי נוסף גם הוא על שונאינו.

כח.

משמר הירדן.

המלחמה הרעה מאד למושבה: כל נטיעותיה חרבו, נשארו במושבה עצים בודדים והמצב שנוצר אחרי המלחמה מפריע בעד התעוררותה; ההתנפלויות מאחורי הגבול מרגיזות את הנחשלים והם אחד אחד עוזבים את מקומם; במושבה אין שוחט, בחנות הקטנה אין אף הצרכים היותר הכרחיים וכל צרכי הצבור נמצאים בכנין אחד של הפקידות: חובשת, בית סרקחת, בית הכנסת, בית הועד, בני בנימין וכו'.

תמונה מהמצב נותנת הרכבת המשפחות: 1 משפחת אלמן, 2 משפחות אלטנות, 2 משפחות עגונות, 2 של יתומים או 40% הן משפחות מחוסרי הורים וכמובן שמשפחה עוזבים. העבודה היא כלה ערבית וגם חליבת הפרות ערבית היא, המושבה ע"י כל זה הולכת וקטנה, אבל הצעירים עוד מלאים תקוות: אם יסדרו את שאלת המים לשתיה ולהשקאה ויוסיפו עוד איזו עשרות אכרים (כבר נקנתה אדמה כ-4000 ד' לשם זה), אז תתבסס המושבה ותוכל להתקיים; בוטחים ביחוד בגדול הטבק, אבל הדבר תלוי יותר בשלום הארץ, כיבוש הבצות ובשנוי שטת המשק.

הנפש: 16 משפחות אכרים — 83 נפש; דרג, רוקחת, עוזר ויטרינר, ושתי משפחות של מורים — 7 נפשות, בנאים (היקיא תקנה את הבתים ההרוסים) 20 ובסיה 90 נפש. רבוש חי: פרדות 25, סוסים 3 = 28, בקר: 79 נסים, 51 בני בקר = 130; עופות כ-500.

נטיעות: אקלימטים צבוריים כ-50 עץ, זיתים כ-10 עץ, השטח כלו הוא 7869 ד', מזה 13 אכריות בנות 250 ד', 8 בנות 150 ד'; כשלשה אכרים כבר נטעו מעט נפנים, היתר מסתינים לתקציב שהבטח לנטיעת 25 — 30 ד' נפנים לכל אחד.

כט.

יסוד הסעלה.

המושבה הזאת היושבת על הגבול אין לה בטחון החיים והרכוש הדרוש להתפתחות תמידית; קרבת הרי נפתלי, שבהם תמיד מסתתרים שודדים, איננה נותנת למושבה להגדיל את העדרים שהיו יכלים לרעות בכצות הרבות. מרכים הם לנדל עופות ובחדשי האביב (1922) היו מוציאים 4000—5000 ביצים לשבוע לשוק צפת ואין קונה! מהנטיעות הרבות (כ־1500 ד' פרדסים, גפנים, זיתים, תאנים וכי') נשאר רק זכר: איזו עשרות עצי תפוז ורמונים, איזו מאות תותים ואקלימטים, בעיקר סתעסקים האכרים בפלחה ומוציאים בה את ספוקם ומגדילים אותה ולוקחים גם אדמה בחכירה מערביים; רוב העבודה היא באריסים ובשכירים ומ־82 משפחה רק 8 עובדות בעצמן, 5 עובדות יחד עם אריסים בחמשית מהיבול, 5 מוסרות את אדמתן לאריסים והן עוסקות בדיוג ובעסקים אחרים, 12 עובדות באריסים ובשכירים ושתים יצאו מן המושבה.

הנפש: 30 משפחה, שוחט, חנוני, רופא, מורה — 4 משפחות — 154 נפש (גם משפחה אחת נוצרית, קבלן הדיוג במי מרום).

הרכוש החי: סוסים 4, פרדות 41, חמורים 5 = 50; בקר: כל הגלגלות 222; צאן 67; עופות כ־2000.

השטח בירי האכרים 9800 ד'.

ל.

מתולה.

בוטן המלחמה התרוקנה המושבה ובזמן ההתנפלויות על חמרה, תל חי וכפר גלעדי שוב התרוקנה, אבל מניסן תרפ"א שבו כ־25 אכרים ובעזר היקיא הנותנת גם לפחיה וגם לרכישת הרכוש החי והרוסם שבה המושבה לתחיה והתנערה. בונים את הבתים הפרטיים והצבוריים ועיי זה טרויחים האכרים מעבודה צרדית וטוב להם, מהאכרים 2 חנונים, 1 קצב, 1 סרסור, 2 סוחרי טבק, במושבה סלון טוב, בית ספר חדש, רופא, עוזר ויטרינר, רוקח, מילדת, חדשו את הספקת המים. הושיבו במתולה גם קבוצת חניכי מקוה ישראל.

הנפש: 27 משפחות אכרים — 119 נפש, תושבים 88 נפש = 167.

רכוש חי: פרדים 56, סוסים וכי' 10, חמורים 4 = 70; בקר: פרות 54, בני בקר וכי' 50, שורים 4 = 108; צאן 182; עופות כ־400.

נטיעות: גפנים 20 ד', גפנים חיתים 10 ד', זיתים 20 ד', שקדים 4 ד', תאנים 20 ד', אקלימטים 20 ד' ובסיה 94 ד'. כל השטח הוא 16780 ד', אבל החלק היותר שטן, טרני-עיון — נהפך בימות הגשמים לבצה ואין יכלת לאכרים לנצלו, אם לא ייבשו אותו, ולכן העמיד הרור הצעיר דרישות להקטין את השטחים, כדי שלא יצטרכו הזקנים לפרץ גדר ולעבד (נגד התנאי שהתנתה היקיא) עיי זרים ואריסים ויוכלו לעבוד עבודה עצמית, להגדיל את מספר המתישבים, כדי להגדיל את הבטחון ולהקטין את

הוצאות המושבה ולנון את המשק בנטיעות ובירקות בהשקאה. היקיא שמה לב לררישות אלו והיא הולכת ומכססת את המושבה. אבל כל עוד לא השקטה הארץ והנבולים לא הוצבו, עוד גורל המושבה חבוי בערפל.

לא.

עין זיתים.

המושבה הזאת אינה ידועה כלל לחונים הרחבים; כאמת היא גם איננה ראויה עוד לשם מושבה קבועה, כי מתחלפים בה תמיד האנשים ולכן היא הולכת ומדלדלת; חובות רבים עליה בעד סס העשור, סס הארמה וחובות גם למסדות כספיים והארמה בחלקה גם סמשכנה לערבים נושכים מאין תקוה לפדותה. הנפנים והזיתים כמעט שנחרבו כליל; לפי אמרנה יש עוד מ־5000 זיתים כ־2000 זית שכראי לטפל בהם; יש גם כ־1000 ד' פלחה טובה; לנפנים אין כלל תקומה.

יושבות בעין זיתים 5 משפחות עניות (20 נפש), שצננסתן היא מסקורות לא חקלאיים, יושבות ומצפות לימים טובים כשישובו בעלי הארמה שאין איש יודע את מקומם (ברוסיה).

לב.

סקיעין.

איש לא ידע את המושבה הזאת הקימת זה מאות או גם אלפי שנים, כי בין ההרים היא יושבת, רחוק מאדם העיר. היא הולכת וקטנה, הולכת ובטלה; הישוב הזר הולך וגדל, הולך ויורש ודוחק את רגלי אחינו ההולכים ויוצאים. כל הנפש 47 (9 משפחות, 8 בודדים) וכל רכושם; חמור 1, סוס וסוסה בשותפות עם גיי. עופות כ־60. בתים ערביים בלי חלונות ותקרות ורצפות סהדר אחד 15, חנויות 2. ארמה: פלחה 89 ד', כרמים 6.6 ד', גנות בהשקאה 9.25 ד'. ובסיה 106 ד'. נטיעות: עצי זית וקנים וצעירים 291 עץ!

הנברים הולכים שנה שנה לעבוד למנדל ולזכרון יעקב וגם לאסות מצות בצפת. אחדים עובדים את שדותיהם במעדר ואחדים שוכרים בהמה לחרישה. רבם נודדים לארגנטינה ומהם אחדים חוזרים עם צרור כסף אבל אל המקום אינם קשורים יותר ועתידה המושבה הזאת להבטל, כמו שבטלו שפרעם, גירסק, ויתר הישובים בין ההרים.

בְּמִשְׁקֵי־הַפּוֹעֲלִים הַחֲקָלָאִים.

היסוד שעליו הונח הבנין של משק־הפועלים — היא העבודה העצמית. כאן בארץ־האבות השוממה, אשר בנים עלו לישיבה ולעבדה, הרגש יותר מאשר בארץ אחרת — כי יוכלו לשמטה זו רק בכח העבודה החפשית, העצמית. האחזות הגדולות והאכריות שעמדו על עבודת אחרים — שאפו קודם־כל ליצור משק נותן רוֹחִים, — ורוח סנין ימצא, אם לא מנצול הפועל הזול, יליד הארץ, בן התרבות הנמוכה, הניתן לנצול, הוא וביתו. לפני משק הפועלים עמדה קודם כל הפרובלימה של יצירת משק לאומי בארץ, אשר מן המסד ועד הטפחות יהא בנוי על היסוד של עבודה עברית וצרכי־כלכלה לאומיים. בדרך זו הגיעו להכללה זו: משק־פועלים כולל בתוכו חברים האוכלים את לחמם טיניע כפסי.

אולם בזה עדיין לא נאמר הכל. הכח הפועל בעליה איננו זה של כובש־ארץ; נורמים פסיכולוגיים עמוקים, סמויים מן העין, אבל נטועים בנשמת האומה, דוחפים אותנו ומצווים לעלות מבין הגלות ומחלאתה אשר שקענו בתוכם — אל חיים משופרים ומוסריים יותר. לא נכון הרבה, כי רק מתוך הלחץ האיכונומי של ההמונים שלנו ומן הקטסטרופה של היהדות האוקראינית ניזונית העליה. זוהי קודם־כל, עליה מוסרית לאומית, המסמנת תקופה חדשה ומהירה בדברי ימי התרבות שלנו. כל סאורע תרבותי פחות או יותר חשוב המתהווה עתה בכל תפוצות הגולה — מסביב לתנועה זו הוא מתהווה ומסנה הוא יונק, ומכאן נובע הצווי, שהוא המשך ההכללה הקודמת: מבלי לנצל עבודת זולתם, זהו היסוד האידיאלי, אשר עליו בנוי המשק של הפועלים, צווי אשר עם היותו שולל — הוא־הוא הנותן חיוב וחיוניות לתנועה.

ותנאי שלישי — וזו כבר לא הסטרה, אלא האמצעי — הבנין הקואופרטיבי של משקי־הפועלים. זהו היוון, אשר רכש לו הפועל בעולם, ברצותו להקים לו את משקו, משק־הפועלים. גם כאן בארץ ידע הפועל והכיר, כי זאת היא הדרך ליצירת המשק שלו. במקום הנצול ורכוש הרכוש העמיד לו את העזרה־ההדרית ורכוש כחות־העבודה. כי השוק אינו יודע חסד וכל המחיל — זוכה, בעבודה ובמכירה הקואופרטיבית מצא לו משק־הפועלים את עודה־הרוחים, אשר בו יצא להתחרות אל השוק בפירות התוצרת שלו. כך יצר לו הפועל את הקבוצה החקלאית, הקטנה והגדולה, את המטבח המשותף, את המשבירי — עד בנקי־הפועלים ועד, החברה להתישבות חקלאית, העומדת להתאשר.

עתה קימות בין משקייהפועלים צורות אגוד שונות. קיימת במקומות שונים צורת האגוד הראשונה: הקבוצה הקטנה, האינטימית. קבוצה זו נוסדת על-ידי גרעין קבוצתי מצומצם, המכנים אל תוכו חברים קרובים לרוחו, הססגולים לחיות חיים משותפים. הקבוץ מתרחב באופן כזה במספרו — מ־20 עד 40 חברים. אנשים אלה עובדים יחד, אוכלים במטבח משותף אחד ומתחלקים שווה בשווה בפירות-העבודה. צורת אגוד זו נתקלה במכשולים שונים, פנימיים וחיצוניים. החומר האנושי לא תמיד מתמוגז יפה. הקורבה הנפשית, זו המחברת אנשים לתנועה ולמעשה רב — לא תמיד מספיקה, כדי לקשוד אנשים אלה לעבודת יום-יום ולקטנות אשר בחיים הפרחאיים. צורת-אגוד זו גם פוגרת את הקבוץ במספר-אנשים מנבל, באותו זמן שצרכי המשק והתפתחותו דורשים לעתים קרובות הרחבת הקבוצה במספר אנשים. מצד שני יש לקבוצה הקטנה יתרונות שלה. אלה שהסתגלו לחיים קרובים בעבודה — נעשים למשפחה אחת קרובה, משפחת-עבודה, והדאגה למשק, לעבודה, לצרכים החברתיים והתרבותיים — היא משותפת במדה שווה לכלם. המטבח תופס את המקום של הבית במשפחה, פנה משותפת לאחר יומיהעבודה, בימי השבתות והחגים — ומתהוים קשרים נפשיים פנימיים בין כל אנשי הקבוץ, המאפשרים יצירת הן סקומי וחיי תרבות משותפים.

לעומת שיטה זו קמה הקבוצה הגדולה. אז נאמר: הקבוצה הקטנה אינה הדרך לעליה המתמפרצת, התובעת התרחבות ואינטנסיביות בהתישבות — זוהי רק הדרך ליחידים, למעולים במובן החברתי, ועל-כן אין לעשותה לשיטת-ישוב כללית. הקבוצה הגדולה קושרת את האנשים על סמך העבודה תחת הנהלה מסודרת ואחראית, יודעת-מקצוע, ובמשק ענף ומתפתח המוכשר יותר להתחרות בשוק. הקבוצה הגדולה מסוגלה לפתח מקצועות-עבודה שונים, להכנים ולבלוע אנשים חדשים במקצועות, לפי הצורך; לפתח את העבוד האינטנסיבי, המודרני, במכונות-עבודה ובמכשירים חדישים; היא מוכשרה להמציא לעובדיה את רוב צרכיהם במזון מתוצרת המקום ונגז להוציא במדה מספקת פירות אל השוק; הקבוצה הגדולה יודעת גם להתקשר עם חברים שאינם עובדים כסדר בתוך המשק, אשר בתקופות-עבודה שונות הם עובדים עבודת-חוץ ועל ידי-כך הם מכניסים עודף של רוחים למשק, הזקוק לסעד ביחוד בשנים הראשונות לקיומו, ואלה האנשים מרחיבים גם את מרת-ההצרכה על פירות-התוצרת של המשק ועל-ידי-כך מתרחבת היכלת היצרנית שלו במקצועות-עבודה שונים, על סמך של צרכים בטוחים. הקבוצה הגדולה מאפשרת גם את התפתחות התעשייה החקלאית בתוכה ומקצועות-עבודה הקרובים לחקלאות ולצרכי המשק שלו. החיים החברתיים בקבוץ מתבטאים בהתאמת צרכי-התרבות, הכלכלה והחברה בהרמוניה קבוצית אחת, אטנם, כבכל צבור גדול, ישנם אנשים אקטיביים יותר ואקטיביים פחות במובן הצבורי, וישנם אנשים הפורקים לנמרי את העול הצבורי מעל עצמם ומתבודדים באהליהם. עובדא זו, כמובן, אומרת, דרשוני, אולם זאת היא צרה הכתובה בכל ארגוני-הצורה צבורית פחות או יותר גדולה ונחוץ להלחם בה, כאשר נלחמים בכל טפיליות צבורית. באופן כללי, היחיד, האינדיבידואל, הנהו יותר חפשי לעצמו בקבוצה הגדולה וזה עוזר להתאקלמותו של צבור רחב, מגוון — בעבודה אחת ובסדר אחד.

את החומש האישי ואת האיניציאטיבה המבודדת הנמורה חפש לו חלק של צבורנו ומצא במושב העובדים. השרה הכללי שהוא קנין הקהיל סחולק חלקות-חלקות וכל אחד עובר את חלקתו וגם אוכל מפירות-עבודתו. כאן ניתנת האפשרות לפרט להגדיל את האיניציאטיבה שלו. במשק הכללי אין האחריות הכללית על המשק גדולה כל-כך. וכאן השכר הניתן בצד העבודה בולט יותר לעין. והוא נמדד לפי סדתי-ההתאמצות הפרטית ולכן רואה את עצמו הפרט אחראי יותר על עבודתו ומרבה את נכסיה. ישנם גם גורמים אחרים העוזרים להתבדלות זו. בין אלה—שאלת המשפחה. אשר עדיין לא מצאה את פתרונה הנמור בחיי הקבוצה הגדולה והקטנה, ועד אשר ימצא הפתרון הנכון—הולך לו האיש, אשר עברו עליו פרקי-נסיונות חברתיים רבים ואשר נפשו עיפה עתה מהם—ובונה לו בית לעצמו ולמשפחתו. ברור בכל זאת, כי העבודה המבודדת מקשה בהרבה על התפתחות המשק. התפתחות זו היא אמיתית יותר וגם נמונה יותר בסובן של השכלול הטכני והכשרון בהתחרות בשוק. קים גם מעצור רציני: כל התרחבות בעבודה ואינטנסיביות בה—דורשת ידים עודפות; משק מבודד, הנמצא ברשות העבודה של היחיד עומד במקרה זה לפני דילימה—או להשאר במדרגת העבודה הפרימיטיבית והאקסטנסיבית, או לרכוש לו ידיים-עודות מן החוץ. זהו הנסיון הקשה, אשר בפניו עומד המתישב הפרטי. ועליכן גם עתה כבר עמדו החברים במושבי-העובדים על הצורך בעבודה משותפת בענפי-עבודה שונים וכן בקניה ובמכירה כללית של התבואות וצרכי-החיים. עם שיטת התישבות זו כתור משק של פועלים יעברו ודאי מושבי-העובדים לעבודה משותפת יותר בענפי-עבודה שונים, בעיקר בנטיעות ובפלאה.

קיים עדיין פה ושם מושבי-פועלים אחדים. הושיבו פועלים חקלאים על שטח-אדמה מצומצם בקרבת מושבות-אכרים קימות, בתקוה, כי הפועלים ימצאו עבודה במושבות אלה בעונות-העבודה. בעתות-הסנאי יעבוד הפועל במשק הבית שלו, אשר יתן לו תוספת של שכר ומירות. אולם תוספת זו היתה לעיקר, כי עד היום הזה לא חדר הפועל העברי אל המושבה העברית. גם לא הפועל התימני, זה שהתאקלם יותר בתוך הסביבה המקומית והמסתגל יותר לתנאי-העבודה הקשים. עתה רואים נחיצות להפוך את המושבים האלה למשקים המסוגלים לפרנס את בעליהם. עד כמה שזה ניתן, מסיפיים עליהם קרקע ומסדרים את המשק הביתי שיוכל להכניס יותר.

לעומת זאת מתגבש עתה הרצון אצל הפועלים העירוניים לבנות לעצמם שכונות-שדה עירוניות. בשכונה זו יקבל הפועל העירוני מנשי-אדמה (5 עד 10 דונמים, לערך)—לחקלאות אינטנסיבית, קלה. להחזקת מחלבה, לול, מכרה, ירקות בשביל הבית ולמכירה בשוק העירוני הקרוב. העבודה בעיר על-פירוב אינה מספיקה למשך כל ימות השנה ותמיד נשארים ימים פנויים שהפועל יוכל לנצל אותם לעצמו, אם תהיה לו אחוזת בית וכן. חלק מזה הוא יוציא השוקה—ושוק יש לו קרוב ובטוח—והשאר ישמש לו לצרכי ביתו. משק זה יקל על מצבו של הפועל העירוני בעתות של חוסר העבודה. החחרת כאן באופן כרוני מדי שנה בשנה. באשר זה הוא תנאי הכרחי לכל ארץ של עליה. ענין זה של שכונת-פועלים נמצא בנדר של הצעה תכופה, אשר אלפי פועלים בירושלים, יפו וחיפה מעונינים בה ומחכים לפתרונה. נסיון כזה במשטב קטן נעשה כבר בבנין שכונת בורוכובי ביפו.

יש להזכיר גם את משקיה פועלות. קשה לה לפועלת לחדר לענפיה העבודה השונים, גם לאלה העבודות, אשר היא מסוגלה למלאותן באופן יפה. עובדא זו קימת גם בחקלאות, וברור לסדי, כי אם לא תבא לעזרת המשק הפועלת החקלאית, הרי יסבל מזה המשק. אין לרבר כבר על הלכוי החברתי שיש ברבר. ועוד זאת, העבודה המקצועית היא על-פירוב קלה יותר מהעבודה הבלתי-מקצועית, שהיא עמוקה בה על-פירוב (המטבח, המכסה וכ"ו) ולמען תוכל להתמיד בעבודה היא צריכה ללמוד מקצוע. לצורך זה נוצרו משקים סיוחדים לפועלות, בהם מתמחית הפועלת בענפיה עבודה שונים בחקלאות, באלה המתאימים לה יותר: בירקנות, במחלבה, בלול, במכורה, במשתלת-עצים, בעבודות מטבח וכ"ו. בפנישה של באריכח המשקים האלה (סיון שיז) עמדה שאלה, אם לקבל את המשקים האלה כמשקים עצמיים, המתקיימים כמטרה לעצמם, או כמשק-מעבר, אשר תפקידם העיקרי הוא — להרחיב את ידיעת המקצוע בין הפועלות, למען הכשיר לנו חוג רחב של פועלות, אשר תדענה לנהל ענפיה עבודה אחראיים — במשקיה הפועלים הקיימים.

במשך השנתיים האחרונות גדלו משקי הפועלים גם בכמות וגם באיכות. עד יסוד ההסתדרות הכללית (תרפ"א) היו קיימים 26 משקי-פועלים שהכילו בקרבם כ-700 פועל; שטח הקרקע אשר היה תחת ידם הגיע עד 25,000 דונמים. בשנתיים האחרונות נוספו 12 נקודות-ישוב חדשות, המכילות בקרבן למעלה מאלף פועל והיושבים על שטח של 42,000 דונמים. מהמשק החד-גוני (פלחה, בעיקר) עוברים עתה אל המשק המגוון. ביחוד, מתפתחת יפה המחלבה. זהו עתה הענף המכנס ביותר. המשקים משתדלים להכניס גזעים משובחים, המבטיחים רוח יותר. במשקים שונים הוכנסו כבר פרות מדמשק, בירות, הולנדיה, צרפת ועוד. יש מקומות שרכשו לעצמם פרים מגזע משובח ועתה יש להם עגלות מעורבות, המסוגלות יותר להתאקלם בתנאים המיוחדים של ארצנו. תעשית החלב (נבינה, חסאה ועוד) טרם התפתחה במשקים כראוי, אבל גם כאן ישנן איראלה התחלות. אמנם, לפי תנאי השוק הקיימים כראוי למשק יותר למכור את החלב החי מאשר את תוצאותיו. נעשה משהו גם במקצוע של גרול עופות; במשקים אחדים נרכשו גם אינקובטורים. מקצוע זה עם התפתחותו עלול אף הוא להכניס רוחים טובים למשק. גם המכורה הוכנסה למקומות שונים.

הירקנות היתה בימי המלחמה ענף-עבודה, שנתן הכנסה יפה, אבל הדבר היה תלוי במקרה. הצבא הגרמני שהיה חונה אותו זמן בקרבת המשקים שלנו קנה במשקים של הפועלים הרבה ירקות — ובמחירים טובים בערך. לאחר המלחמה ירד הענף הזה מאד, נמצאו לנו מתחרים קשים בארץ וגם במצרים. מחירי הירקות הגיעו עד לדיוטה התחתונה ולא היה כראוי יותר לגדל אותם. אבל בכל-זאת המשיכו המשקים לעשות ננות-ידיק לעצמם. ננה זו, מבלי לחשב את חשבון ההוצאה וההכנסה שלה, היתה לתועלת רבה במשקים, ביחוד בשנתיים האחרונות, בשעה שחסרה לגמרי הפרוטה המזומנת והיו חסרים צרכי-מזון ראשוניים. את עודף הירקות מוכרים בשוק הקרוב ואף הוא מכניס מעט פרוטות מזומנות.

הפלחה נשארה אף עתה ענף-העבודה העיקרי במשק, הדורשת את רב ימי העבודה בשנה ומעסיקה את רב הידים בקבוץ. אבל במקום גדולי-הדגן שתפסו תחלה כמעט את המקום היחיד במלחה, הכנסו עתה במדה מרובה גדולי-מספוא לצרכי הארזה והרפת. הרבר הזה מאפשר גם מחזור-זרעים רדיקלי יותר, והקרקות אשר בירינו, שרובן מנוצלות מאד וארמתן כחושה — משתבחות במקצת על-ידי-כך. מובן, כי למען היטיב את קרקעותינו באופן יסודי — נחוץ לזבלן, אולם לא בבת-אחת ולא במשך שנה אחת יעשה הדבר. בינתיים ענף זה של הפלחה איננו מכניס ביותר, נורסת לכך גם שיטת-העשור, הנזלת את החלק הגדול של ההכנסה. אמנם, בענף זה עוסקים עתה במשקים, בעיקר, כדי ההספקה-העצמית, לאנשים ולבהמות, — וישנם משקים אחדים אשר גם בשביל כך אין להם תבואות במדה מספקת.

גם בעבודת-הנטיעות נעשה מעט בתוך מסקייהסועלים. רב המשקים נטעו כרמי שקדים וזיתים. יש שנטעו גם כרמי-ענבים. במקומות אחדים עושים גם גני-פירות (תפוחים, אגסים וכדומה). נוטעים גם חורשות של אקליפטוס ועצי-אורן שונים. בענף משקי זה נעשו, אמנם, שניאות שונות, מחוסר ידיעה ומפני שלא נמצאו מומחים אשר יטפלו באופן קבוע במקצוע זה.

בשנה האחרונה נעשו במקומות אחדים גם נסיונות במזרע הטבק. על תוצאות עדיין מוקדם לדבר. בימי המלחמה היו מרבים לזרוע בעמק יזרעאל וכן במקומות אחדים את השושפום, עתה אין עוסקים בזאת. אין שוק בטוח בשביל כך. גם החקלאות שלנו שמה הרבה תקוות על התפתחות התעשייה בארץ. ישנם הרבה פירות שדורשים עבודה, אשר אפשר היה לפתח את גרולם בארץ, לו נמצאו כאן אותם בתי-החרושת אשר היו מעבדים את הפירות הטריים. ישנם גם הרבה פירות שמחירם היה עולה, לו היו בתי חרושת לשמורים. ענף זה של חקלאות עדיין עומד במדרגה נמוכה בארץ, וזה משפיע על מצבה של החקלאות בכלל.

שאלת השוק היא השאלה המעסיקה מאד את המשק החקלאי שלנו. הננו נמצאים במצב, אשר יחד עם חדרתנו לתנובת השרה, שהנשם ירד בעתו, שהברד לא יכנה, והקדים לא ישרפנה — אנו צריכים להתפלל עוד תפלה אחת קצרה: שימצא לה הקונה אשר ידרשנה. תעשייה אין בארץ, הפירות נמכרים חיים, כדרך יצירתם, כמעט בסחור אל הקרקע. המושך במשך הזרע אנום למשוך גם בתרמיל הסחורה שלו; מן השרה ישר לבית הצרכן. השוק המקומי אינו מסותח כל עיקר. דרכי-הסחור רק עתה החלו לקשר ערים בודדות וחבלים נרחים. סחירי ההובלה נבוהים בערך. ערים גדולות, לפי המסשטב המקובל באירופה או באמריקה, אין בארץ. ישנן שלש ערים, שכח קליטתן אינו גדול ביותר, ומעט הכסף שמצטבר באלה הערים הדלות רובו מוצא חוצה-לארץ, לקנית חמרים גלמיים, מכוונות, מכשירי-עבודה וגם צרכי-מזון. לעתים קרובות עולה ההובלה מעיר הופית שבאיטליה לעיר-החוף שבארץ כוול יותר מאשר סכפר או ממושבה לא רחוקה לאותה העיר. תוסף לכאן את היבולים הדלים, את שערי-הכספים הנבוה מאד, את שיטת-המסים המקלקלה השלטת בארץ, זו הסטילה את מס העשור גם על שחת הגדלה באחו, ותמצא, כי ההתחרות בשוק קשה מאד, — ולא לחנם נמכרות קופסאות-

השמורים הסקולקלות של אוסטרליה על-פני הפירות הטריים שבארץ. מחירי-העבודה שלנו גבוהים, מפני שצרכי-החיים עולים ביוקר, וצרכי-החיים עולים ביוקר, מפני ששער-הכספים הוא גבוה. סבה בסבה סבוכה; כדי להקל על המצב נחוץ להשתרל עד כמה שאפשר לא להיות תלויים במשך השנים הקרובות בחוץ-לארץ ובשוק-העולמי. סוף-כך-סוף, הרי יכול חקלאי להוציא את מזונותיו מן הקרקע גם כיום. התברר, כי בשנות הבסוס הראשונות לחקלאות הלאומית שלנו — נחוץ להעמיד אותה קודם-כל על ההזנה העצמית. המשק אשר ידע להזין את עצמו מתנובת עבודתו, בהמצאת הצרכים העקריים למזונותיו — הרי כבר קנה לעצמו זכות קיום, אם גם לא יכניס בשנים הראשונות רווחים. טוב, אם נקח בחשבון את כספיה-השקעה, שהוכנסו לקרקע ולהכשרתה ולבנין המשק ונחשוב אותם כהלוואה המשתלמת מן המשק באחוזים מן הרווחים השנתיים — במשך השנים הקרובות, תמצא כל עבודתנו בנרעון לא-יכולה; אולם דמי-השקעה אלה הנם אליבא דאמת השקעה לאומית בלתי-חוזרת לנאולת הקרקע ולהפרכת שטמותיה — ואין בשום אופן לצרף אותה לתקציב ההוצאות וההכנסות של המשק הצעיר ההולך להבנות. אחרי זאת בא בחשבון השוק הפנימי. המשקים מכונים את תוצרתם להספקת הצרכים הפנימיים של צבורי-הפועלים שבארץ, בערים ובמחנות. לשם כך נוצר. המשבירי זהו עיקר תפקידו. אמנם, המשבירי עדיין לא נצל את כל האפשרות הזאת, עדיין נהוג היה, כי בשעה שתבואות המשקים היו מונחות כאבן שאין לה הופכין — נמכרו ב. המשבירי תבואות חוץ-לארץ; היה קשה לו ל. המשבירי להשתרר בבת אחת על השוק, אבל לאמריקא הוא מתגבר על הלחץ של השוק החצוני ומכניס יותר ויותר את תנובת המשקים למכירה אצלו. המשבירי הוא שהיה העוד העקרי בפתוח המחלבות של המשקים. עכשיו אין כמעט משקי-פועלים אחד, אשר המחלבה שלו לא תהא קשורה עם המשבירי. בענף זה הוא עשה באמת גדולות — וחלב המשבירי נחשב עתה בארץ לחלב המשובח ביותר. המשבירי הכניס במדה נכרת גם את מסכר הירקות של המשקים.

עתה עומדים המשקים בפני שאלה רצינית של יצירת אס-ת-באות מרכזי לכל המשקים, אשר יעמוד בקשרים עם המשבירי ואשר ירכו בתוכו את כל התבואות של המשקים. על-ידי מכירה מרכזית כזאת יקל למשק להחזיק מעמד. מפני שלא יזקק לנפול בידי המסור הפרטי, המנצל את שער התבואות הנמוך שבשעת הגורן ואת מצבו הקשה של המשק, ובמעט כסף מזמין הוא קונה את כל תבואת השנה אשר עלתה לעובדיה בעטל רב ומסבך את מצבם עוד יותר. אסם זה יסמך קודם-כל באופן פנימי למשקים עצמם את התבואות החסרות להם, את עורף התבואות ישתרל האסם להוציא לשוק הפנימי של הפועלים. שוק זה נופא עלול לקנות תבואה במדה מרובה; נחוץ רק לדעת לסדר באופן בטוח את הקרדיט לשני הצדדים — ליצרן החקלאי ולצרכן שבעיר. ברנע שהמשקים החקלאים ידעו לתפוס את השוק הפנימי שלנו — הם כבר מבטיחים במדה מרובה את קיומם.

אחרי זה בא השוק המקומי החיצוני. יש צורך לכן את פתוח המשק גם ביחס לרדישותיו של זה. לכאן מכניס המשק את עורף המרץ שלו. שוק זה מונבל הוא. הרבה מתחרים מתרוצצים בתוכו, פירות החקלאות המקומיים מחירם זול — כל זה אמת

ויציב — אבל את עודף המרץ אפשר בכל זאת להכניס אל תוכו, וזה יהיה הריוח הנקי של המשק. ושוק זה עלול גם להתפתח וישנן גם פירות חוץ-לארץ לרוב שאפשר בנקל להחליף אותם בפירות הארץ, משובחים מהם. הרבה האיניציאטיבה עושה, זו האיניציאטיבה המוציאה את הצרכן מתוך הרגלו — לקנות את צרכיו בחנות קבועה. מפירמה מסורתית, מבלי לשים יותר לב, שמא הוצאו עתה לשוק פירות משובחים מאלה. הרבה מן המסורת הזו שוררת בשוק המקומי — ונחוץ לשבור את הקיר הזה.

את השוק העולמי קשה לנו לרכוש במשך השנים הקרובות. שערי-הכספים שלנו הוא עתה כל-כך גבוה, עד שגם אנגליה ואמריקה אינן מסוגלות לקנות אצלנו. במסקי-הפועלים אין גם הרבה פירות שיש להוציאם לחוץ-לארץ. אמנם, צריך להכניס שווייטסקל בין האקספורט והאימפורט בארץ, כדי שהארץ לא תתדרדר, אולם לא את משקולת החקלאות הפרימיטיבית נוכל לשים במאזנים אלה; בשביל כך נחוץ לפתח את החקלאות, שתוכל להגיע למדרגה גבוהה גם באיכות וגם בכמות פירותיה; ממשלת הארץ צריכה לעזור בדבר הן בשיטת המסים שלה והן בתקון דרכים ונמלים, בהפצת ידיעות מקצועיות, בעזרה כספית לשם פתוח מקצועות שונים; תוסדרנה חברות לעזרה הדדית ולהבטחה מפני קלקול ונוקים. עד הזמן ההוא יכו המשקים שלנו שרשים בפנים הארץ, למצן נוכל לעמוד בפני כל רוח מצויה, כאשר תגיע השעה ונוכל לשלוח את לחמנו על פני המים.

עוד שאלה אחת כלכלית חשובה ממדרגה ראשונה מעסיקה את המשקים: המצאת אשראי חקלאי לזמנים ארוכים. עד הזמן הזה בא האשראי מסקורות שונים: סקדנות ציוניות (קרן-קימת, קרן-היסוד, אפי'ק), מי'קיא, מסוסדות של פועלים (קפאיי, בנקי-הפועלים ובצורות שונות עיי. המשבירי) וכן מסקורות ארעיים (קהלית ציוני, הבנקים של הברנדיסיים וכדומה). בין הלואות אלה ישנם כספים שהולכים להשקעה והמעלים את ערך הקרקע והמקום (לסקול, יבוש בצות, הקמת בנינים) ועל-כן אין הלואה זו יכולה להוקף באופן ישר על המסיב של המשק (במסקי-הפועלים אין הקרקע ויתר נכסי דלא נדי שייכים לעולם למתישבים נוסא, אלא לקרן-הקימת או לחברות לאומיות אחרות) ואותן ההלואות הניתנות למשק נוסא, כגון לרכישת אינונטר חי ודומם, לזריעה וכיו, ניתנות על-ספירוב לזמן קצר, — המשק עוד טרם הספיק להתבסס באיזה אופן שהוא — וכבר מעיק עליו תשלום ההלואות השונות, שטר רודף שטר ותשלום שטר מחייב הלואה חדשה ושטרות חדשים, מצב זה נוזל את האפשרות לראונו לעצם התפתחות המשק ובמקום זה הוא משרה את הראנה על המשק מראשית בריאתו — להמצאת סכומים לשם פרעון שטרות, ואם להוסיף לכאן, כי סחמת המועקה הכספית המצויה בקופה הציונית — גם ההלואות המוכסחות אינן מתמלאות ולעתים קרובות חסרים הצרכים האלמנטריים — קל להבין, מהו הסבך הכספי שנידן בו משק חדש בשעה שהוא עולה להתישב על הקרקע, וכמה הולך הסבך הזה וגדל במשך השנים הבאות. כדי לרפאות את האנומליה הזאת במקורה נחוץ ליצור קרן לנתינת אשראי לחקלאות לזמנים ארוכים. דבר זה יתן את האפשרות למשקים להתפתח באופן טבעי.

בתוך המשקים קימות עוד שאלות שונות חברתיות. אציין אחדות מהן.

שאלת המשפחה. זו היתה שאלה סבוכה במשך זמן רב. הקבוצות הראשונות נוסדו על-ידי רוקים ורוקות, ואופן-החיים בתוכן אף הוא היה בנוי על סמך של צרכי רוקות. פה ושם היתה איזו משפחה בודדת. הופעתה של זו הביאה אתה פרובלמות חדשות, הקשורות עם העבודה ועם סדור החיים הקבוציים. קודם-כל צפה ועלתה שאלה פרימיטיבית מאד—דירות למשפחות. הרוחק בדירות בקבוצות היה גדול מאד, לפרקים ישבו בחדר אחד 5—6 אנשים ויותר. המשפחה העמידה את הקבוצה במצב קשה בענן המעון, התעוררה גם שאלת הסטכיה-המשותף או מטבח פרטי. השאלה היתה פשוטה: על חשבון מי ניוונה המשפחה ועל חשבון מי סתחנכים הילדים—על חשבון הפרט או על חשבון הכלל. העמדת השאלה הזו גרמה לזאת, כי המשפחה היתה נאלצה לפתח לה מטבח פרטי, והיו גם מקרים מהופכים, שהמשפחה היא שרצתה להברל ופתחה לה מטבח פרטי—וזה הכניס דיסהרמוניה בחיי הקבוצה. מכאן הגיעו גם להתברלות יתרה—לול מיוחד, סדה פרטית ונגת-ידיק. כאן היו טמונים הנרעיונים הראשונים, אשר הביאו את החלק האחד מבעלי-המשפחה לרעיון ההתישבות במושבי-עובדים. — כעת מונות הקבוצות בתוכן מספר לא קטן של משפחות, ולאט-לאט, עם התרבות זו, הרגשו, כי זוהי שאלה הדורשת לה פתרון רדיקלי. נעשה ברור, כי ההוצאות היתרות שנודרת אחריה המשפחה—חלות במרה שוה על כל חברי הקבוצה, אלה הן ההוצאות הכלליות של הקבוצה. זו שצעדה ועברה את הספתן של חיי רוקות. מכאן התחילה גם הקביעות במקום, שהמשקים כלי-כך התפללו לה. היה גם צורך לסדר את העבודה במשק ואת ענפיה—למען תספיק לאשה בקרבת הבית. כך עלו והתפתחו בהיסחיה-הדעת במשקים שונים—לול מסודר, ננה יפה, מתפרה מקומית, המטבח הפתדר יותר יפה וכדומה. כל חיי הקבוצה קבלו צורה יותר מסודרת ונוחה.

עם הופעת המשפחה נתקלו גם בשאלה שניה, שאלת חנוך הילדים. קודם כל עמדה שאלה בדבר הספול בתינוקות. עניני העבודה דרשו סדור בית-תינוקות משותף, ובו אשה אחת או שתיים מטפלות בכל הילדים של הקבוץ. זה היה נסיון חדש וגרר אחריו הרבה וכוזים. לא כל האמהות הסכימו לסמור את התינוקות שלהן לבית התינוקות הכללי, הן חששו, שמא לא תטפל האשה האחרת בתינוקה כיאות, וגם נדמה היה לה, כי יתרוסף הקשר שבינה ובין ילדה, אם לא היא תטפח אותו. אולם הנסיון הוכיח, כי קיים אותו הקשר האינטימי בין הילד ובין הוריו, אם גם הלז סתחנך בבית-תינוקות כללי, ומצד שני מסורים את הטפול בתינוקות לאשה המסונלה לכך ביותר והמסורה לענין זה. טוב, כי נסיון זה עדיין רחוק משלמות—אולם בינתים קימים כבר בתי-תינוקות כאלה במקומות אחדים (כפר-גלעד, עין חרוד ועוד).

בקבוצה נפגשו גם בשאלת בית-הספר. כאן לא עמדה שאלה רנילה של הנהלת השכלה לילד במרה זו או אחרת, היה נחוץ ליצור כאן את בית-הספר החדש, בית-הספר של הפועל. הקרקע היה לא-מעובד, כל מורה במקומו היה מנשש ומחדש לפי כשרונותיו, עד עתה ישנם בקבוצים השונים עשרה בתי-ספר, שבעה מהם מתנהלים על-ידי ועדת-התרבות של הסת' העובדים, אחד על-ידי ועדת-החנוך ושנים (רנניה ונהלל)

שייכים למקום (כשאלת החנוך בקבוצים דנו בהרחבה בפנישת הקבוצות שהיתה בדגניה-סיון, ש. ז.).

לא פחות חשובה היא גם שאלת השתלמות של הבוגרים. הפועל היהודי האינטלקטואלי, גם בפנתו הבודדת ממשיך להתעניין בשאלות חברתיות שונות. הוא מתעסק גם בלמוד מדעים שונים, אשר יעזרו לו בעבודתו. מתעניין הוא, ביחוד, במקצועו, במקצוע החקלאות, אשר התמכר אליו אחרי נדודים ונלגולים שונים.—השדה (ירחון שמושי ומדעי למשק החקלאי המערב, יוצא-לאור ע"י הסתי' הפועלים החקלאיים בארץ-ישראל) נפוץ בערך ב-450 העתקות בקבוצים החקלאים של הפועלים ויש לו קוראים ותיקים. מזמן לזמן עוברים גם סרצים שונים מטעם ועדת התרבות הקוראים הרצאות שונות (ידיעת המולדת, ידיעת הטבע, במקצוע החקלאות וכו'). יחד עם זאת מורגש צורך של השתלמות מקצועית, ישנם ענפים שונים הסובלים בעקב חוסר בעל-מקצוע במקום. לתכלית זו סדרה ההסתדרות פעמים אחדות שעוריה-השתלמות במקצועות שונים בחקלאות (במקוה-ישראל), הנמשכים זמן קצר והמתכונים באופן זה להשלים את הידיעות המקצועיות של החבר, שקלט אותם, על פי רוב, מן האויר, עתה עוברים בתוך ההסתדרות שני אינסטרקטורים חקלאיים, אחד מוסחה בענף המחלבה והשני-בנדול עופות ודבורים, והעוברים מטעם לפעם בכל המשקים.

המשקים משתמשים גם בספריה המרכזית של ההסתדרות הפועלים המחליפה להם בכל פעם את הספרים על-פי דרישת המקום. ספריה זו מונה יותר מאלף ספרים בחקלאות. בתוך המשקים לא ירדה מעל הפרק במשך זמן רב שאלת הקביעות במקום. עם כל שנה, בראשיתה, החלה נדידה בתוך הקבוצים. כמחלה כרונית היה הדבר, סבות שונות גרמו לכך, ולפעמים גם מססיקות, כגון מחלה, אי-התאקלמות בתוך הקבוץ וכו', אבל בינתיים הפריע הדבר במאד למהלך העבודה והתפתחות המשק. כמה זמן עובר עד שהחבר מסתגל למשק ולעבודה במשק, עד שמכיר את סביב השדות, את הבהמות ואמין. בזמן הראשון הוא מביא הפסד בעבודה, ולבסוף, לאחר שהוא מתחיל להבנים—הוא קם פתאום והולך לו. היו גם מקרים, שבעל-משפחה עזבו את המקום, מפני שקשה היתה להם להכות שרשים במקום, או מפני שזו היתה המשפחה היחידה במקום ולא הושם לב לצרכיה ההכרחיים. אולם בזמן האחרון-יש לציין-גדלה הקביעות במקומות. הצעיר היהודי-בעל-המסורת של הנדידה והתלישות—עברה עליו גם כאן תקופת-נסיון זו ויוכל לה. הוא התגבר על עצמו ועל טבעו והמיל את עצמו בתוך חיי עבודה מפרכת, בתנאים קשים, במסגרת של מחלות, לחץ וכדומה—ואף קבע לעצמו את מקומו. הוא כרת ברית, ברית-דמים, עם אס-הארמה, הנחלת ממנו את כל ליחד רעונותו והנותנת לו חיים.

הועידה החקלאית השניה (נתאספה בפתח-תקוה, שבט ש. ז.) דנה על אחד כלכלי של כל המשקים החקלאיים. כבר מזמן רב התבשל הצורך להפוך את הנקודות הבודדות האלה לחטיבה כלכלית אחת, בעלת משקל, שתוכל ליצור את משקה בכחות עצמה.

להרחיבו ולפתחו, ליצור לעצמה מוסדות לאשראי ולאחריות הדדית, שתדע להרחיב את כשרון-האשראות שלה גם בחוץ ואשר תתכשר לכבוש את השוק הפנימי והחצוני. בועידה זו נתקבל, כי ההסתדרות החקלאית מתאשרת בתור קואופרציה התישבותית בשם: חברת התישבות העובדים.

סמכותה: החברה הגה בעלת כל המשקים אשר היא יוצרת, בין באמצעיה ובין בכח האשראי שלה. החברה הגה כמרכן נשאת זכות הבעלות העליונה על כל משקי העובדים הנכנסים לרשותה. החברה הגה בעלת זכות החזים עם החברות בעלות הקרקע, הבנינים וכו' ומוסרת מצדה חזים לירי המתישבים; מארגנת קרדיטים ומחלקתם למשקים; מסדרת (ע"י המשבירי) את הקניה והמכירה וחלופי התוצרת של המשקים; מבקרת תכניות המשקים והבנינים בהתאמה ליסודות החברה ומנמטה; ממציאה עזרה והררכה מקצועית; מבקרת את החשבונות ומהלך העבודה במשקים; מטילה סמים לטובת החברה; מסדרת את ההבטחה של ענפי המשק השונים, את העזרה ההדדית וכו'.
על יסוד ההון העצמי של החברה והאחריות ההדדית של החברים יוצרת לה החברה אפשרות של אשראי חקלאי לזמנים ארוכים, בשביל כסום המשקים הקיטים ויצירת משקים חדשים.
עתה עובדו תקנות החברה ונמסרו לאשור הממשלה.

ההתחלה היא מצערה, אבל ישנו רצון וישנה דחיפה פנימית—לגדול ולצמיחה.

הַמְכוֹן לְחֻקְלָאוֹת בְּתֵל־אָבִיב וְתַחְנוּת־הַנְּסִיּוֹן.

א. סְקִירָה כִּלְלִית.

1) המטרה שהוצגה בפני המכון לחקלאות היא, למצא את הדרכים המובילות להגברת תנובת-האדמה ולהגדלת הכנסות המשקים. זוהי המטרה המונחה ביסוד כל מוסד-חקירה חקלאי. ואעפ"כ נמצאים אנו בתנאים יוצאים מנרד הרגיל. בכל הארצות המתקנות הונחו כבר היסודות לחקלאות מתקנת, ועובד-האדמה כבר הגיע למעלת-חיים גבוהה בערך. שאלת הגברת היבולים היא איפוא שאלת שמור חייו. לנו יש רק מסרת פלחים עתיקה הנותנת לעובד רק סת חרבה, ושאלת הגברת היבולים היא לחס-הקו של העובד. בסצב הקיים אין לראות חיים בחקלאות לפי מעלת-חיים נהוגה בארצות מתקנות אפילו בשנים כתקונן ואיראפשר להחזיק מעמד בשנות-משבר, באשר תבואות שדותינו לפי שפל יכוליהן ולפי גבה צרכי החיים של יוצריהן אינן בנות-התחרות בשוקי-העולם. העובדה הקימת היא, כי רב המשקים שלנו עומדים זה שלשים שנה על אותו גבה ההכנסות שבהן התחילו. ובהרבה מהם יש ירידה גדולה. רק משקיסספר יוצאים מן הכלל.

2) בשנת תרפ"א נעשתה ההתחלה הראשונה לסדור תחנות-הנסיון בתקציב של 3600 ל"מ. החילונו את העבודה בשלשה אזורים הארץ. בבן-שטן בשביל השפלה, במרחביה בשביל עמק יזרעאל, בדנניה בשביל עמק הירדן. שטח של 900 דונם בערך לקחנו לתכלית זו. אנחנו הצגנו לפנינו את הפרובלימות החשובות ביותר בחקלאות הארץ, ואת העבודה הזאת אנחנו ממשיכים בתוספות שונות.

בשנת תרפ"ב הוקצב לנו מהקונגרס סכום של 10000 ל"מ ולשנת תרפ"ג 10500. השנים האלה היו מקדשות לסדור המכון החקלאי על רב מחלקותיו ולהרחבת הענפים בתחנות-הנסיון; רכשנו לנו את מכשירי-העבודה היותר נחוצים בשביל המעבדות השונות. היות שכל הכלים מובאים מחוץ-לארץ נמששים במעצורים רבים, ויש אשר עבודה שלמה אינה יכולה להגמר מפני חסר דבר קטן הצריך לבוא מחוץ-לארץ. על-כל-פנים נמצאים אנו עכשיו במצב כזה שיכלים אנו להמשיך את העבודות, בלי הפרעות יתרות, לפי התכנית שהונחה מראש.

3) במכון לחקלאות סדרו המחלקות האלה: המעבדה החימית, המעבדה האנטומולוגית, המעבדה הפטולוגית, המעבדה לבוטניקה-שמושית, המעבדה לגרול-זרעים, המעבדה לפיסיקה קרקעית, המחלקה לכלכלת-המשק.

בתחנת-הנסיון בבן-שטן נעשתה התחלה לגדול-מקנה ולמחלבה. סודרה בשלמותה מחלקה גדולה לגדול-עופות בתכנית רחבה. הוקצע שטח מיוחד לגדול-ירקות הוגדל

השטח לגדול-טבק, כמו כן סודרו שדות-תרבות לזרעים שתעודתם להרבות את הזרעים שהצליחו כדי לחלקם בין המשקים. כמרכן נעשתה התחלה לסדור משק כלכלי קטן העומד מחוץ לנסיונות. בדגניה הקצע גם שטח מיוחד לקני-סוכר. את התהנה במרחביה לא יכולנו להחזיק השנה מחסר אמצעים, גם האדמה אינה מתאימה ביותר למטרת נסיונות. אנחנו חפשיים מקום אחר בעסק. לפי שעה יעשו נסיונות ליד חות הצעירות בנהלל. בדרך כלל הוצאה לפועל בהצלחה רבה כל התכנית. מהטבע היו לנו במשך שלש השנים הפרעות שונות. בשנת תרפ"א נפגעו במרחביה השדות ממכת העכברים, והשנה היתה לנו המכה הזו בבן-שמן.

4) המחלקה להתישבות סברה למכון לחקלאות את ההנהלה של החנוך החקלאי ושל ההדרכה. לתכלית זו עבדו ארבעה מדריכים: לגדול ירקות. לגדול-סקנה ולמחלבות, לעצי-פרי, לעופות, בזמן שעבודת הראשונים מצטמצמת בנסיעות למשקים וההדרכה, התרחבה הפעולה של האחרונים. סדרו בפתח-תקוה נסיונות לשם הדרכה בזבול עצים וסודרו שעורים קבועים בבן-שמן ללמוד במקצוע גדול-העופות. התלמידות היו חברות מקבוצות שונות ונשלחו מהמשקים, כדי להנהיג אחר כך סקצוע זה במשקים.

חברי המכון הרצו הרצאות במקומות שונים. האנטוסולוג והפוטולוג נוסעים למושבות לחקר את מחלות הצמחים ואת הסזיקים. עוד לא הגיע הזמן להתחיל במלחמת תנופה. ובמלחמת מני שיטתית נגד המחלות והמזיקים טרם שעמדו מתוך חקירה על שיבם. האגרונומים של המכון סדרו השנה שדות הדרכה בהרבה משקים. מגדל הטבק עובר על מקומות גדול הטבק לבחר את הזרעים היותר משובחים, כדי להרבותם וגם נתן הוראות מעשיות למגדלי-הטבק.

5) נעשו איזה התחלות לקבוע קונטקט תדיר בין המשקים ובין המכון. בבן-שמן ובדגניה סודרו פגישות עם באי כח המשקים. שדות הנסיון, השונים בהברלי מראותיהם, מדברים בתמונות חיות לעובר האדמה ומוכיחים לו, עד כמה תלויה תנובת האדמה בגורמים הנראים מסקירה ראשונה לחסרי ערך, כמו שנוי קל בשטת העבוד, בריוח בין השורות, בעמק הזריעה, באופן הרכבת הזבלים. השנויים הפלים האלה קובעים את גדל היבול, מכפילים אותו ומשלשים אותו מהמשקל הנורמלי או מורידים אותו למטה מהנורמלי וחותכים את גורל עובד האדמה.

6) תחנת נסיון היא כעץ אשר יתן את פרוי רק בעבור שש שבע שנים מאחרי הנטעו. כל נסיון צריך לחזור, למצער, במשך שבע שנים, באשר תלוי הוא בכל שנה בנורטי טבע חדשים: בשנוי מזג האויר, במשקעי המים, ברוחות, במחלות ובמזיקים הבאים לסרוגים ולא בקביעות. איננו יכולים איפוא לפרסם את תוצאות עבודותינו ואיננו יכולים להוציא את המסקנות הקבועות. אולם דבר אחד ברור לנו. יש אפשרות להגביר את תנובת האדמה באמצעים פשוטים בלי להרבות בהוצאות. אנחנו השגנו בכל אחת מהתחנות יכולים כפולים ומשלשים רק ע"י צרוף מתאים של זבלים, מרחק מתאים בין השורות, שנוי ידוע בשטת-העבוד. השנויים האלה ביכולים חוזרים זה השנה השלישית ואין לראות איפוא בהם מקריות. כמרכן מנסיונות קודמים שנעשו בבן-שמן בהשבחת גזעי הבקר יש לראות, כי ע"י תערבת-גזעי המקום עם סרי-חוף מתאימים אשר להגביר את תנובת החלב

מי שלש וארבע. אין לראות איפוא בלקוי הכנסות החקלאות מרה מן השמים או מהארץ. בדינו להיות אדוני המצב.

(7) תכנית העבודה לשנה הבאה.

לשנה הבאה ימשיכו כל המחלקות בעיקר את עבודות החקירה שהתחילו בהן ובמקצועות שונים ירחיבו את חוג פעילותיהן. המחלקות לפלחה ולגדול זרעים תרחבנה את שדות הנסיון ושדות ההדרכה במשקים הפרטיים, אחרי אשר שדות הנסיון יתנו לנו תוצאות ידועות היכלות לשמש כנקודות אחיזה והדרכה. למחלקות הפטולוגית והאנטומולוגית תהיה אפשרות לקבוע שמה וסדר ידוע בהגנת הצמחים. עם הנסיונות שאנו רוכשים אפשר יהיה להרחיב את ההדרכה במושבות ולקבוע חבור אסיץ ביניהן ובין המכון. במשך השנה הבאה תהיה לנו האפשרות לפרסם תוצאות מסוימות של חקירות שונות, כמו כן להכין מונוגרפיות אחדות על צמחי התרבות החשובים ביותר אשר בארץ.

ב. העבודות בתחנות-הנסיון.

1. מחלקת הפלחה:

מחלקה זו התחילה את עבודתה בשנת תרפ"א בהנהלת האינג' אר' מרדכי וולקני, בכך שמן, מרחביה ורגניה. השטח שהוקצע לנסיונות בכל תחנה היה כ-800 דונם. מספר החלקות בכל מקום היה מ-1800 עד למעלה מ-2000. במרחביה נעשו הנסיונות במשך שנתים ונפסקו השנה מחסר אמצעים. לעמט זה הגדלנו את השטח בבן-שמן עד קרוב ל-500 דונם ומספר החלקות הוא 2278. בדגניה נשאר השנה כמו שהיה ורק הגדלנו את שטח גדולי השלחין המוקדם ביחוד לנסיונות בקני-סוכר.

הנסיונות נעשו בגדולי דגן, חטה, שעורה, שבולת-שועל, תירס, דורה, קטניות — בקיה, חומצה, ערשום, פול, שעועית ואפונה; גדולי סמא—תלתן, בקיה לחציר, תירס ירוק, דלעת, סלק; גדולי שמן—חמניות, שושום, בטני ארסה, סויה; גדולי עדור—ירקות שונים; גדולי שלחין; קני-סוכר, אספסת.

הפרובלימות שהציגה לפנייה המחלקה הזאת הן:

(א) נסיונות בזבלים אורגניים וחימיים — זמן הזבל היותר מתאים, סוגי הזבלים בצרופיהם השונים, הכמות של כל סוג וסוג וכמה שנים נמשכת פעולת הזבל. בבן-שמן, ששם עסקו בנסיונות זבל מזמן, הוקצע שטח של קרוב ל-200 דונם לברור פרובלימות הזבל ושדה המכיל 150 דונם לבירור שאלת המשך פעולת הזבל. הנסיון הזה הוא לשש שנים, ובמחזור זרעים כזה שדה אחד טוקצה לחטה, השני לבקיה-חציר, והשלישי לתירס. כל שדה הזבלים הזה מכיל 3 כברות, 18 קבוצות, 60 קוטבינציות, ו-1860 חלקות. ביתר התחנות מוקדש ניכ מספר חשוב בתכנית לבירור שאלה זאת. התוצאות הן מענינות בכל המקומות וביחוד ראויות הן לתשומת לב מיוחדת בדגניה, כאשר שם שלט משפט קדים שזבלים וביחוד זבלים חימיים אינם פועלים פעולה רצויה מפני החרב המיוחד של האקלים שם. הנסיונות מראים, זה השנה השלישית, לא רק על ערך הזבל

בשנה הראשונה, כי אם שהפעולה נמשכת כבר השנה השלישית. כדוגמא ישמשו המספרים הבאים המצינים את תגודת היבולים להקטר ובקינ בין המינימום והמקסימום כתוצאה מאפני זבול שונים.

2680—1000	בתרפיב מ	1222—300	בשנת תרפיא מ	חטה. דגניה
2875—890	מ	992—415	מ	מרחביה
1870—396	מ	1100—500	מ	בן־שמן
1880—1250	בתרפיג מ			דגניה
2560—650	בתרפיג מ	2290—600	תרפיב מ	תירס. בן־שמן
		1400—262	מ	דגניה
8250—3525	בתרפיג מ	3760—2349	מ	בקה־חציר. בן־שמן
7910—1992	בתרפיא מ	8100—2720	מ	דגניה

ב) נסיונות שטות עבוד — שטות שונות של הכנת אדמה. חרישה קיצית וחרישה חרפית, השמוש בכלי עבודה שונים ובזמנים שונים, עומק החרישה ואפני קלטור, החרישה הערבית והחרישה בכלים מודרניים. סודרה מחרשה מיוחדת המכילה את היתרונות של המחרשה הערבית והמחרשות האירוסיות. המחרשה הזאת מצטיינת בהכנת כרבי קיץ ופוציאה עבודה רבה וטובה לעומת המחרשות האחרות הנהוגות בארץ. כדוגמא לתגודת היבולים מהמינימום למקסימום משמשים המספרים האלה:

דגניה חטה תרפיב מ 3050—1220.

מרחביה . תרפיא מ 960—1400.

ג) זמני זריעה — הזמן היותר מתאים של כל מין ומין. על פי רב נקבעים משה עד שמונה זמנים, הזמן הראשון מתחיל לפני היורה. לנסיונות האלה יש ערך בכל מקום ומקום, וביחוד יש מיוקים המופיעים רק בזמנים ידועים וכתוצאה מזה הם פוגעים בצמחים הרכים שנודעו בזמן הזה ואינם פוגעים באלה שנודעו אחר כך או לפני הופעתם. כדוגמא באים המספרים האלה:

בן־שמן חטה תרפיא . מ 1450—100 (בארמה לא מיכשרה).

דגניה . תרפיב . מ 2400—550 תרפיג מ 1700—300

מרחביה . . מ 1566—500

תירס מרחביה תרפיב . מ 1874—230

בקה לחציר בן־שמן תרפיא מ 6900—5625

ד) זבל ירוק: נסיונות של השבחת הקרקע בזבל ירוק. למטרה זו השתמשנו במיני קטניות שונים הסתאימים לאדמה כבדה, בצרוף פונים של זבלים חימיים ובלעדריהם, וזמן הזבל היותר מתאים. שדה הזבל הירוק נורע בשנה השניה חטה, ובשנה זו, השלישית, תירס, ולשנה הבאה הבינונו בבן־שמן ובדגניה שדה זבל ירוק חדש כדי להמשיך את הנסיון במשך שלש השנים הבאות. ההבדלים בחטה היו בבן שמן בתרפיב, באדמה שלא קבלה מעולם זבל, מ 1600—900.

ה) ריוח בין השורות — כמות הזריעה היותר מתאימה והריוח היותר מתאים בין השורות. החטה והשעורה נורעות במסלת יד ובמזרעה טורית במרחק של 10 ס"מ בין

השורות עד שמונים. מהרוחים של 40 ס"מ ואילך מקלטרים בין השורות שלש או ארבע פעמים במשך העונה ולשטה הזאת יש היתרונות שהם כתרים בפני רביצת התבואה, נכוש העשבים הרעים שהם מהנורמים היותר גדולים להמעטת היבולים, השארת הקרום העליון במצב תחוח ושמירת הלחות בקרקע המועילה ביחוד להבטחת היבולים גם בשנות בצרת או חסרות מלקוש וכמו כן קמוץ 60% מכמות הזרעים לעמת כמות הזרעים הנהוגה. למטרת הקלטור בין השורות סודרו בתחנה קולטיבטורים מיוחדים עם משדרות קטנות הכרוכות אחריהם. הוצאות הקלטור הן קטנות בערך. כדוגמא באים המספרים האלה:

חטה בן-שמן תרפי"א	.	.	.	מ"מ 600—2450
דגניה תרפי"ב	.	.	.	מ"מ 1200—2182
מרחביה	.	.	.	מ"מ 1000—1583
בקיה חציר בן-שמן תרפי"ב	.	.	.	מ"מ 4325—8483

(ו) צרופים. הנסיונות האלה מרכיבים מקוסבינציות של אפני זבול, זמני זריעה וריוח בין השורות. כדוגמא לתגודת היבולים בין המקסימום והמינימום בהתאם לשנויים בתכנית הנסיונות ישמשו המספרים הבאים:

חטה דגניה תרפי"ב	.	.	.	מ"מ 1500—3110
תרפי"ג	.	.	.	מ"מ 800—2300
בן-שמן	.	.	.	מ"מ 500—1600
שעורה דגניה תרפי"ב	.	.	.	מ"מ 1160—4100
תרפי"ג	.	.	.	מ"מ 1170—3370

התוצאות של השנה, שהן מראות על אותה המנסה בתגודת היבולים, לא נוכל למסור בזה מפני שאנו עומדים עכשיו בעונת הדיש.

תלתן. חקירת סבות אי הצלחת התלתן בסביבות דגניה. לשם זה נעשו נסיונות בתערובות קרקעות שהיו זרועות תלתן ועשירות בבקטריות של אוגרי-חנקן ובקרקעות שלא נזרעו עדין תלתן. התוצאות: תלתן ירוק דגניה תרפי"ב מ"מ 4000—33600.

(ז) השטה הסינית: נעשו נסיונות בחטה ושעורה, הזרעים ברוחים קבועים בזריעה על המקום ובהעברת שתילים מסשתלה לשרה. כיסוד הונחו ששת דמצינסקי ואחרים ונעשו מודיסקציות שונות. מספר החלקות 122 ומספר הקוסבינציות 51. כדוגמא ישמשו המספרים הבאים:

חטה גרעינים דגניה תרפי"ב	.	.	.	מ"מ 1950—4600
קש	.	.	.	מ"מ 5049—9000
שעורה גרעינים	.	.	.	מ"מ 2240—4400
קש	.	.	.	מ"מ 3092—6000

(ח) פלחה חרבה: נסיונות בשטות שונות של הכנת כרב נע ושטות שונות של קלטור ושרוד. המטרה היא להגביר תגובת האדמה בלי זבלים, ע"י שמירת הלחות באדמה, הנברת הניטריפיקציה, השמדת עשבי בר וכמו כן להקטין את ההוצאה בהוציאנו מסחזור הזרעים את כל הגדולים הכרוכים בעבודת ידים ולתת את האפשרות לכבש שטחים גדולים בידים מעטות ולהכשיר את השטחים האלה. כדוגמא משמשים המספרים האלה:

חטה מרחביה תרפ"ב 1938—2205 לנבי 600 היבולים הרגילים.
הוצאות יותר מבטיחות יש לנו מהשנה. אבל החמר לא נכנס עדין לדינו מפני שהרישה טרם נגמרה.

ט) מחזור הזרעים. נסיונות בהשוואת מחזור הזרעים המקובל בארץ עם מחזור של גדולי רגן, מספוא ואחרים.

י) קני הסוכר: למטרה זו הוקצה שטח של הקטר וחצי. מספר הקומבינציות 7, מספר החלקות 64. כהתחלה לוקחו מיני המקום והנסיונות טפלו בשיטות ההשקאה, אופני זבול, אופני שתילה, ריוח בין השורות והשתילים, זמני וריעה. בשנה שעברה סבל הנסיון מהשקאה שלא יכלה לבוא בזמנה ובמדה הדרושה מחסר אינסטלציה מתאימה. אעפ"כ השגנו מהחלקות הטובות יכול של 50 טון להקטר וכמות הסוכר התגודדה בין 12.5%—15.3%. נשארו קנים בשדה במשך חדשים אחדים אחרי עונת הקציר הרגילה, וכמות הסוכר לא נפגעה. השנה הוסיפו חמשה מינים מהיותר טובים אשר בתחנת הנסיונות במצרים העליונה. השנה סודרה ההשקאה והשרה נמצא במצב טוב. בחלקות מסוימות בתור נסיון הקדמנו את עונת הוריעה חדשים אחדים לפני העונה המקבלת בארץ. מנהל הנסיונות האלה היה כשלשה שבועות במצרים העליונה בתחנת הנסיון של החברה לתעשיית הסוכר כדי להתבונן אל העבודה במקום, והביא אתו את החמר הדרוש. נסיונות מקבילים בקני סוכר נעשו השנה גם בבן-שמן ובחנות אחדות בארץ.

בקשר עם עבודת השרה נעשו התחלות ע"י מ. וולקני בחקירת תנועת הלחות בשכבות השונות של האדמה עד עמק של שני מטר בעונת הקיץ החרבה ובעונת החרף הלחה והקרה. החקירה הזאת תבאר את התוצאות של הנסיונות בפלחה החרבה, בקלטור האדמה, ובמחזור במקום שהלחות ממלאה מקום חשוב. תשומת לב תהיה נתונה גם כן לחקירת הלחות של האדמה במטעי-בעל ובמטעי-שלחין.
למטרה זו לוקחים דוגמאות בכל שלשה שבועות משדות בן-שמן, דגניה ונהלל עד עמק של שני מטר, מאות אחדות של דוגמאות לוקחו כבר.

2. מחלקה לבירור זרעים ובחינת-מינים:

א) מחלקת בחינת המינים בבן-שמן, מרחביה ודגניה מתנהלת ע"י ד"ר ל. פינר והתחילה את עבודתה בשנת תרפ"ב. מטרת המחלקה הזאת היא: א. להשוות את מיני התבואות השונים אשר בארץ בינם לבין עצמם ובין המינים הרבים שהובאו מארצות אחרות. אלה שימצאו ליותר מתאימים לנו יחולקו בין המשקים רק אחרי אשר יעמדו בנסיון במשך שנים אחדות. ב. השכחת הזרעים ע"י ברור.

ב) בחינת מיני הזרעים. בשנת תרפ"ג הרחיבו את שדה העבודה הזאת ביחוד בבן-שמן, והכניסו שנויים ידועים אחרי אשר הנסיונות הקודמים הראו על מינים אחדים שהם אינם מצליחים ולהיפך על מינים אחרים שהם נותנים תקוות. מספר גדול של מינים הכנסנו לארץ, ביחוד מהארצות הרומות באקלימן לאקלים ארץ-ישראל, כמו קליפורניה, אפריקה הצפונית, אפריקה הדרומית, אוסטרליה, מצרים, איטליה וצרפת הדרומית.

מספר המינים בבן-שמן בשנת תרפ"ג היה:

א. תבואות חרף.

2	פרנים	5	תלתן	99	חטה
22	סלקי מספוא	3	בקיה	32	שעורה
8	סלקי סוכר	5	אספסת	9	שיש
4	לפת	6	משתה	15	אמונה
4	מדד למספוא	1	רפוס	7	פול
8	צמחי רפואה	2	חרדל	2	עדשים

ב. תבואות קיץ.

5	דוחן ירוק	14	שעועית	27	תירס
8	תירס ירוק	2	חמניות	11	דוחן
24	טבק	4	שומשום	3	דורה
6	אספסת להשקאה	4	קיקיון	2	חומצה
		1	דלעת	8	סויה

בתור אילוסטרציה לתנודת היבול להקטר ובקיץ של המינים השונים באים המספרים האלה: חטה מ'16—8000; שעורה מ'92—4020; שיש מ'64—2940; סלק מ'15—110 טון להקטר.

דחן לנרעינים. הברלי היבולים מתנודדים מ'1270 עד 8800 ק"ג להקטר
 תירס לנרעינים . . . . . מ'410 2210
 טבק מ'580 . . . . . 4200 ק"ג להקטר.

בסיה הכל נבחנו 850 מינים בכך-שמן ב'1060 חלקות. בחלקות המקבילות, המיועדות לקונטרולה אנחנו מבטיחים לעצמנו קביעות יתרה בתוצאות. אף על פי שאר אפסר להוציא מסקנות קבועות ולפרסמן טרם שהן חזרו שנים אחדות, כראי בכל זאת להזכיר שבין מיני החוץ השונים נמצאו אחדים שנתנו יבולים יותר גדולים מאשר המקומיים. לדוגמא, מין אחד מאמריקה נתן 8000 ק"ג להקטר, מין שיש מקליפורניה נתן 4020 ק"ג להקטר, מין אחד דוחן נתן 4000 ק"ג להקטר, מין אחד של סלק בהמות נתן עד 100 טון להקטר, מין אחד של סלק סיכר נתן 28% סוכר. בין מיני הפשתה הנמצאים בנסיונות יש כאלה המבטיחים תוצאות טובות. מלבד התוצאות הסמיות שיש לנו מבחינת המינים נאסף חמר ביולוגי רב ביחס לשאלת האקלום של צמחי חוץ באקלים שלנו. מיני המקום נאספו ונחקרו בכל הארץ. הרבה מהם נזרעו בשדות בן-שמן כדי לאסף חמר בשביל מטרות של ברור.

בשעה שבחטה הקשה, בשעורה ובדורה מצויים בארץ מינים מנוסים ובדוקים הטעינים רק השבחה ונקוי, יש נידולים אחרים, יותר חדשים בארץ, כמו השעועית, האמונה, תפוחי-האדרמה, התירס, האספסת, קנה-הסוכר, הקיקיון, הטבק והרבה מיני ירקות, שבהם אפשר להגביר את היבולים בבת-אחת רק ע"י הכנסת המינים המתאימים מהחוץ.

* כמות הסוכר מתנודדת בסלק הסוכר מ-18.63% עד 24.42%

. . . . . בהמות מ'6.96% 19.99%

מעשבי הבר הנמצאים בארץ נאספו הרבה מינים ונורעו בשדות בן-שמן כדי לחקור את ארחות חייהם ואמצעי המלחמה בהם.

ג) השבחת הזרעים. נעשו תערובות-כלאים בחטה ובשעורה. כלומר: בין מיני הארץ ומיני החוץ, בין מיני החטה הקשה (*Triticum Durum*) ומיני החטה הרכה (*Triticum Vulgarum*) כמו כן בין חטת-תרבות ובין חטת-הקדומים שיצאו לה מוניטין עיי התגלית מחדש של אהרנסון.

כתוצאות החלוקה של מיני הארץ המקובלים לטפוסים מבדלים תשמשנה הדוגמאות האלה:

חטה נלגולית, שרק הוציאו ממנה על פי סגנים חיצוניים את בני מינה, בעלי הטפוסים הזרים המערבים בה תמיד, נותנת יכול ב-16 אחוזים למאה יותר מאשר החטה הרגילה.

שעורה, המעורבה כרגיל בארץ, נבדלת לטפוסים שעורה דו-טורית, ארבע-טורית, שש-טורית, נתנה יכולים להקטר ובקי: במעלה פוהתת 2500, 2880, 3315.

מלבד החלוקה לטפוסים, שהיא נעשית עיי בירור כללי, התחילו בגדול טהורי-הזרע על ידי בירור אינדיבידואלי. העבודה של הגדול התחילה בארבעה מינים של חטה, שבלת-שועל, שעורה, בקיה, פולים, חמניות, תלתן אלכסנדרוני, ושומשום.

בשני מיני חטה ובאחד של שבלת-שועל עבודת הגדול נמשכת כבר זה השנה השניה, והיתה לנו האפשרות כבר להתחיל במסיון בצמחים המוכחים ביותר מהחלקות המקבילות.

לטבק מקדשה תשומת-לב מיוחדת בגלל החשיבות הכלכלית שבו, ביחס למינים, לברור, לאסוף זרעים מהמגדלים ולשטות היבוש והפרמנטציה.

בין גידולי השמן יש לציין ביחוד את הפשתה שמן אחד נתן עד 2700 ק"ג להקטר. אם הפשתה תעוטר בהצלחה כזאת גם במשקים פרטיים, נותנת היא תקוה לתפוש מקום חשוב כמו החטה במחזור-הזרעים.

8. גדול עופות:

א) המחלקה לגדול העופות, המתנהלת עיי ה. י. קרמר, התחילה את עבודתה ביולי שנת 1922, כהתחלה לפתוח מקצוע זה בארץ, התחילו בסדר חות-עופות שתוקנה בכך שמן, שתשמש כמפת והדרכה להמעונינים במקצוע זה. במעלה ראשונה מצאנו צורך להכנים מארצות אחרות עופות טהורי-הנוע מהמשובחים ביותר, במקום בני-התערבת אשר בארץ. למטרה זו הבאנו מחוץ-לארץ את הנועים המתאימים כדי שנוכל לספק את המשקים בביצים לדגירה או למכור להם אפרוחים.

ב) בזמן קצר עלה בידנו לכונן את החוה לפי התכנית המתוה מראש באפן היותר מודרני. לולי העופות, המכונות וכל מכשירי העבודה דומים בכל לאלה שמשמשים בהם עתה בתחנות-הנסיון אשר בארצות-הברית. העופות טהורי-הנוע שהכנסנו הם מאלה הנועים הנותנים את התוצאות היותר טובות בקליפורניה, הארץ הרומה באקלימה לארץ-ישראל.

ג) נבנו בת-תרנגולות סודרניים, בלי הוצאות יתרות, בשביל 600 תרנגולות מסלימות, 50 בני-אחים, מספר מסוים של אכרים וקבוצות יצאו בעקבותינו והשתמשו בדונסאות שלנו לסדור חצרות העופות שלהם בסכומים המצומצמים שיש ברשותם.

ד) הכנסו שניים בארבעה בנינים ששמשו לעופות מקודם בהוצאות קטנות.

ה) נרכשו בסכום קטן בערך של 96 ליים ארבע סדרות ושבעה, ברודרים' מהיותר טובים, בכלים האלה יש לנו האפשרות לגדל 300 אפרוחים בעונה אחת.

ו) הובאו מחוץ לארץ 800 עופות מהוריינו מהמינים האלה:

לנהוץ לבן	148	בר-אוזי פקן	40
אורסינגטון	47	אוזי עמדן	6
רד איסלאנד רדס	88	תרנגולי הדו לבנים	56
פלימוט-רוק	21		

העופות המובאים באו בשלום, הרבה מהתרנגולות הצטינו כתבואת הביצים. הן הטילו ביצים גם בעונת-החורף הקרה ובאביב לפרות שנמצאו בדרך הנסיעה 26 יום.

ז) הביצים מהתרנגולות המובאות השתמשו לצרכי הדגירה והתוצאות הן:

תרנגולות מניל שונה	1500
ברי-אח	250

מספר מסוים של תרנגולות הודו ואחים.

ח) בעונת הדגירה נמכרו למשקים שונים 3257 ביצים לדגירה, מאה אפרוחים, 60 תרנגולים צעירים, 80 ברי-אח, נמצאים אצלנו למכירה 150 בני-אחים, 400 תרנגולים.

ט) לבסוף יש לעורר תשומת לב לדברים האלה:

הביצים, שאנו שולחים לתל-אביב בחותמת בן-שמן, נמכרות ב"50 אחוזים יותר מהמחיר הקבוע בעד ביצי המקום, בעד ביצה טריה, נקיה וגדולה משלמים יותר.

הרקורדים, שנתנו לנו התרנגולות המסלימות, סראים, כי כדאי להחזיק גזעים מהודים, באשר התרנגולות הטילו ביצים באופן טוב מאד בעונת החורף, בזמן שסחיר הביצים גבוה הוא, כדי להקנות את שטות הגדול המתקנות, סודרו שעורים בבן-שמן, למתלמדים היתה הדגמות טובה בבן-שמן לעבוד עבודה מסשית, המתלמדים על פי רוב הם חברי קבוצות ועליהם להנהיג את המקצוע הזה למשקיהם.

לשנה הבאה נשאיר להמשכת הנסיון ולגדול 100 בני-אחים, מספר ידוע של אחים ותרנגולות הודו, 500 תרנגולות מסילות, 100 תרנגולים, אין לפנינו מטרה להגדיל את מספר העופות, כי אם להשביח ע"י בידור את המזעים הקיסים ולגשת לנסיונות שונים אחרי אשר נמצא בדינו די חמר מוכן לכך.

אף על פי שההתחלות שנעשו נתנות תקוה להצלחת המפעל, יש בבל זאת להדגיש, כי הכל נמצא עוד במצב הנסיונות, ורק המשכת העבודה במשך שנים אחדות תראה, אם ההצלחה היתה ארעית או תשאר הצלחת-קבע.

4. הסחלבה:

הסחלבה בבן-שמן נוסדה בשנת תרע"ב, הרבה שנים לפני התחנה, ע"י כותב המורים האלה, החילונו בסנות בירותיות והיינו מביאים פר אוסטריזי, המלחמה המריעה

בעד המשכת תערבת הגזעים בשטה קבועה, באשר המר שהבאנו הזקן ואיראמשר היה להביא אחר, אבל גם המעט שנעשה נעשה בהצלחה.

בזמן הכבוש האנגלי הגיע מספר הנגלות בבן-שמן מרבוי המכעי 110. מסני שבך שמן נמצאת באזור המלחמה, היינו מוכרחים להוציא את הפרות משם; אחרות נהרנו ואחרות נמצעו. חלק נסבר למשקים שלנו וחלק נסבר לאחרים.

בשהתחנה התחילה את עבודתה נוסד ליד התחנה מושב עובדים. המחלבה הקימת נחלקה בין המושב ובין התחנה. למושב נמסרו: 22 פרות ו-12 עגלות מהמשוכחות ביותר מצדולי בן-שמן. בהן יש פרות הנותנות למעלה מ-4000 ליטר ואחת קרוב ל-6000; כשהחילונו את העבודה בבן-שמן, נתנה הפרה היותר טובה 2800 ליטר והרגילות מ-1500 עד 2000. לתחנה נמסרו 8 פרות (מהן שתי גרועות ושש בינוניות), 12 מבכירות, 2 עגלות. כמות החלב בזמן ההוא היתה 28 ליטר ליום. כיום הזה מצב המחלבה הוא: 16 פרות, 6 מבכירות, 6 עגלות. כמות החלב ליום 150 ליטר.

בתכנית העבודה הובא בחשבון להגדיל את מספר הפרות; לנשת לגדול גוער תערבת ולהכניס מספר נגלות הולשטייני; כמו כן להתחיל בגדולי-תערבת לבשר. למטרה זו נשלח לנו מהי ליאופולד רוטשילד פר מובחר רם היחס שורטהון. מחוסר אמצעים לא יכלנו לנשת לעבודה זו.

הסקנה הנמצא בבן-שמן לא שמש השנה לנסיונות, כי אם מכינים אנו הזמר לנסיונות בשביל השנים הבאות. כמו כן יהיה לנו זבל אורגני לשטח של 50—60 דונם, הדרוש לנו לזבול השדות.

5. המשק:

מלבד השטח המוקדש כולו בבן-שמן לנסיונות הקצה שטח מיוחד למשק ועיר ביחידת התישבות בגודל של 200 דונם בערך, שיתנהל לא כמשק נסיונות כי אם כמשק כלכלי. המשק הזה מספק גם מספוא לפרות ולעופות. המשק הזה ישמש לחומר למחלקה לכלכלת המשק.

6. נסיונות בנטעים:

מחסר אמצעים ומחסר מקום מתאים אי אפשר היה לסדר מחלקה מיוחדת למטעים. לפני שנתים סודרה תכנית של זבלים עיי מחלקת הפלחה ונעשו על ידיה התחלות במשכות אחדות. כעת רכזו את העבודה והרחיבו אותה ביחוד בפתח-תקוה ובפרדס הי גולדברג עיי יפו. כמיכ סנה לנו הי קרמינצקי מקום בפרדסו לנסיונות מיוחדים ובגן הפירות שלו. הנסיונות נעשים עיי הדיר נעים — האינסטרומנטור למטעים.

הנסיונות האלה סודרו בפתח-תקוה; בכרמי שקרים על שטח של 22 דונם בערך, מספר הקוסבינציות בכל חלקה הוא 18—28; בפרדסים סודרו הנסיונות גם בפרדס הי גולדברג, כל חלקה תוספת 7—6 דונם, מספר הקוסבינציות בכל אחת 20; בכרמי נפנים על שטח של 6 דונם בערך, בשתי חלקות, בכל אחת מספר הקוסבינציות 18. התחילו בנסיונות בשנה שעברה בגדול לימוני קיץ-ורדלי. הנסיון הזה יחזור גם בשנה הבאה. הנסיונות האלה משמשים גם לחקירה, כדי להשוות את פעולת הזבלים החיסיים בהשוואה לזבל האורורה וגם בתור הוספה לו, וכמו כן לקבע את הכמות הכי מתאימה של

הזבלים השונים לפי סוגי הקרקעות השונים. לוקחו לנפיונות פרדסים וכרמים הנבדלים לפי טיב ארמותיהם.

ג. עבודת המעבדות.

1. מחלקה חיסית.

העבודות האלה נעשו במעבדה החיסית שתחת הנהלת ה' ד"ר פ. מנציקובסקי.

1. זיתים:

הזיתים נבדקו להכלת: (א) השמן, (ב) החלבונים, (ג) האפר, (ד) הזיב, (ה) הפחמימים. הבדיקות נעשו על הבשר, הקליפה והגרעין לחוד. נבדקו 20 דוגמאות ממקומות שונים בארץ-ישראל ובסך הכל נעשו 876 בדיקות.

התוצאות: הדוגמאות שנאספו מאזורי-הארץ השונים, שתפרסמה במונוגרפיה מיוחדת, נסדרו לאחד עשר מינים, שבהם כמות השמן היא לערך:

כמות השמן בזיתים		
בבשר	קליפת החרצן	גרעין
24%—51%	0.5%—5%	31.5%—46%

המשקל הבינוני של הפרי הוא בערך — 7—1.6 גרם.

2. קנה-הסוכר:

קנה הסוכר נבדק להכלת: (א) סכרוזה, (ב) גלוקוזה, (ג) סרק, (ד) המשקל היחסי של המיץ. הקנים נאספו ממקומות שונים בארץ-ישראל. נבדקו 64 דוגמאות ונעשו 112 בדיקות.

הסכרוזה, הגלוקוזה והסרק נמצאים בערך בנבולות אלה:

כמות החמרים בקנה-הסוכר		
סכרוזה	גלוקוזה	סרק
15.8%—8.5%	לערך 1.65%	7.7—12.7%

3. סלק:

35 מינים שונים של סלק, 29 מהם לסאכל בהמות ו-6 מינים לסוכר נבדקו להכלת הסכרוזה והחומר היבש. נעשו 226 בדיקות מתוך 183 דוגמאות.

התוצאות:

סכרוזה בסלק	
סלק לבהמית	סלק לסוכר
20%—8%	24.5%—18.5%

4. זבל עתיק:

נבדקו 10 דוגמאות מסקומות שונים בארץ-ישראל להכלת: (א) הומוס, (ב) חנקן, (ג) סידן, (ד) אשלגן, (ה) זרחן, הורחן, החנקן וההומוס בזבל העתיק נמצאים בערך בכמות זו:

החסרים בזבל העתיק		
הומוס	חנקן	זרחן
2.3%—4.5%	0.4%—0.7%	0.96%—2.4%

5. שסן-זית:

נבדקו 8 דוגמאות של שסן והנבילו את הקונסטנטות דלקסן: (א) חמיצות, (ב) מדרגת הסבון, (ג) המספר של ריכטר-מסל, (ד) המספר היודי, (ה) כמות הנליצירידים המוצקים והנחלים, (ו) המשקל היחסי, מספר הבדיקות 72. על סמך הבדיקות של הדוגמאות הנ"ל באנו לכלל דעה, כי שסן הזית הארץ-ישראלי תופס את המקום האמצעי בין השסן הקליפורני ובין האטלקי. אפשרות השמוש בו לסאכל נראית מתוך הטבלא דלקסן לפי הרבבת החומצות המוצקות והנחלות.

כמות הנליצירידים בשסן-הזית					
מספר הדוגמא	1	2	3	4	5
הנליצירידים הנחלים	91.9%	88.4%	87.8%	91.7%	93.5%
הנליצירידים המוצקים	8.1%	11.6%	12.2%	8.3%	6.5%

6. גרעינים הסכילים שסן:

נבדקו: 1 שסן-קיק; 2 פשתן; 3 חמניות; 4 שומשומים; 5 בוטנים; 6 פיססציות.

נעשו 90 בדיקות על 58 מינים. כמות השסן נמצאת בערך בנבולות דלקסן:

כמות השסן בגרעינים		
שסן-קיק	פשתן	חמניות
43%—50%	34%—39.5%	19.6%—25.6%

7. זקוק יבש של עצים:

נבדקו 8 דוגמאות של עצים לשם הבדלת תנובות הזקוק: (1) פיסמציה;
(2) אילן; (8) זית.

החמרים שנתקבלו מתוך הזקוק הם: (א) פחם, (ב) זפת, (ג) עטרן, (ד) סים מזים.
8. חול הדיונות:

נבדק בהרכבתו החיסית והמינרלוגית חול הדיונות המשמש לשם מטרת חקלאיות וכמו כן למטרות טכניות. ממקומות שונים של הדיונות נלקחו דוגמאות והנבילו את: (א) החמר, (ב) פחמת-סידן, (ג) מלחה-בישול, (ד) הקורץ, (ה) הברזל. חושבים אנו להרחיב את החקירה הזו לכל ארך הדיונות מעזה ועד הכרמל. בזה נתן לדוגמא את הרכבת הדיונות בקרבת תל-אביב.

הרכבת חול הדיונות בקרבת תל-אביב				
חמר	פחמת-סידן	מלחה-בישול	תחמצת-ברזל	צור
0.38%	7.8%	0.018%	0.4%	92.1%

9. חומצת HCN בעשב הסודני:

החציר הסודני מכיל חומצת-ארס, ולתכלית זו נבדק החציר הזה בתקופות גדולות השונות על כמות ה-HCN. נבעולים לחוד והעלים לחוד, (א) עד הקציר הראשון: ב-200 גרם עלים 12 מ"ג חומצה, 200 גרם נבעולים 2 מ"ג חומצה. (ב) הקציר הראשון: כמות החומצה בהן הופחתה עד החציר.

II. הסחלקה לבדיקת חלב.

העבודות בסחלקה זו בהנהלת ד"ר א. חניאל (פיקהולץ) נגעו במקצועות האלה:
א. עבודה מדעית.

במטרות המקצועית אין עוד כל תאור מדעי של מעי הבקר הנמצאים בארץ וסביבותיה; אין עוד כלום עיד מבנה נוסם, עיד מקומם במערכת הזואוטכנית, יכלתם בבשר וטיב חלבם, ידיעות הדרושות להשבתם ולפתוח תוצרתם, בהתאם לנחיצות הזו נאסף ונקבע החומר הדרוש לחקירת מעי הבקר מנקודות המבט הנזכרות. נקבע מבנה נוסם של המעים השונים על ידי מדידות במקומות שונים בארץ מהדרום ועד הצפון אשר באזור האנגלי.

המעים האלה הם: (1) הדמשקי, (2) הבידותי, (8) הצדוני, (4) הערבי בטפוסיו השונים (יהודאי, גילי והגולני). נמדדו עד עכשיו קרוב ל-800 פרות, לא נמדד אסנם עוד בכל הנזעים הנזכרים המספר הדרוש לקביעת מבנה נוסם המדויק, אולם בכל סוג וסוג ישנו כבר המספר המרשה נקודות אחיזה די מספיקות, כדי להשיג מספרים בינוניים. עם מלוי כל המספר הדרוש לכל מע ומע יחולו שנויים רק בעמדות הדיציסליות של המספרים, אולם את התמונה הכללית לא ישנו. יחד עם המדידות נאספו הסתכלויות שונות בתאור צורתם החיצונית ומסניהם השונים, וכדי לקבוע את מהלך התפתחותם של מרות נוסם השונות במשך תקופת גדולם החלו למדוד עגלים בנילים שונים.

לקביעת מקומם של סוגי הבקר הנזכרים במערכת הזואוטכנית לפי ששת Rutimeyer Wilkens, נאסף חומר של אקסמפלרים טפוסיים לשם בדיקתו האוטומיאולוגית בהשוואה עם באי הכח הטפוסיים של המחלקות השונות שבמערכת הנזכרת. לשם הארה על מקורם של המזעים השונים ותאורם בתקופות ההסטוריה השונות, נאסף חמר הסטורי רב.

בלבורטוריה נעשו בדיקות שומן בחלב המזעים הנזכרים בתקופות החליבה השונות. כ־500 בדיקות נעשו עד עכשיו למטרה זו. הבדיקות האלה בקשר עם הסמפרים ע"ד כמות החלב הנחלבת במשך תקופת החליבה, שנתפרסמו מרפתות שונות בספרות המקומית לסוגים המזעיים בעקר, תתנה תמונה בערך בדבר יכלתם בחלב של המזעים הנזכרים. העבודה הראשונה שתוצאות הבדיקות וההסתכלויות הנזכרות תהיה מוכנה לרפום בסוף שנת העבודה הנזכרת.

ב. הפצת השכלה חקלאית.

1) למען לתת רחיפה בהכרת ערכן של בדיקות שומן שמתיות ותקופתיות של כל פרה ופרה לחדר, להשבחת המזעים על ידי ברירת היחידים בעלי היכלת הכי גדולה, נבדק חלב כל פרה לחדר במשקים שונים על שומנו (עין-גנים, נחלת יהודה, שכונת בורוכוב, בן-שמן וכו'). בסך הכל נעשו כ־1500 בדיקות למטרה זו.

2) במקומות רבים נקראו הרצאות בדבר שאלות שונות במקצוע תוצרת החלב והזנת בהמות, כמו על דבר הספקת חלב לערים בארץ, על דבר ערך בדיקות תקופתיות ושמתיות להשבחת המזעים, קביעת כמות השומן והתחלקותו בחלב מזעי המקום השונים, והגורמים המשפיעים עליה, על דבר הזנת בהמות רציונלית וכו'. המקומות שהורצה בהם הם: פתח-תקוה, עקרן, מרחביה, דגניה א', כנרת, תל-יוסף, סחנים וכו'.

3) החמנו לחדרה לחוות דעה בענין סדור מחלבה ורכישת המכונות הדרושות.

4) נרפסו שני מאמרים מקצועיים ב.השרה:

א. להרחבת שוק החלב ולבצורו.

ב. על דבר קרור חלב.

ג. בשים לב לחשיבות שישנה בדיעת שוקי החלב בארץ להרמת תוצרת

החלב ולכוונה, נאספו ידיעות ומספרים על דבר כמויות חלב, מוצאו ודרכי מכירתו, וביחוד בשוק יפו וכמו כן נבדקו 51 בדיקות חלב משוק תל-אביב — יפו על סיכו (משקל ספציפי, שומן, חומר יבש, חומצתיות, בחינת אלכוהול, מציאות ניטרטים, משקל ספציפי של הסירוס, ועל השמוש באמצעים משמרים). על תוצאות הבדיקות האלה נקראה הרצאה באגודת הרופאים אשר ביפו.

III. הסחלקה לפטולוגיה.

בסחלקה לפטולוגיה של צמחים, המתנהלת ע"י הרר, ריכרט, נעשו מהראשון

לאוקטובר 1922 עד הראשון לפאי 1923 העבודות האלה:

1. הנדרת הסחלות:

א. על תבואות נמצאו הסחלות האלה:

1. על חטה: *Tilletia tritici* (Bjerk) Wint; *Puccinia graminis* Pers; *Tilletia levis* Kühn; *Ustilago tritici* (Pers) Jensen.

2. שעורה: *Ustilago hordei* (Pers) Kell. et Sw.; *Puccinia graminis* Pers.

3. שבלת-שועל: *Ustilago avenae* (Pers) Jens.; *Puccinia coronifera* Kleb.

4. על דורה: *Sphacelotheca sorghi* (Lk) Clint.; *Ustilago cruenta* Kühn; *Sphaerella Tulasnei* Jancz.

5. על תירס: *Puccinia maydis* Bèr.

ב. על עצי סרי נמצאו המחלות האלה:

1. על וית: *Cycloconium oleaginum* Cast.; *Bacillus oleae* (Arc.) Trev.; *Antennaria claeophila* Mont.

2. על נטן: *Oidium Tuckeri* Berk.; *Bacillus ampelosporeae* Trev.; *Plasmopora viticola* (Berk. & Cunt.) Berlese et De Toni.

3. על שקד: *Exoascus deformans* (Berk.) Fuck.; *Clasterosporium carpophilum* Lèv.

4. על תפוח הזהב: *Limacinia Penzigi* Sæcc.

ג. על צמחי דגן נמצאו המחלות האלה:

1. על אמונה: *Colletotrichum Lindemutianum* (Sacc) Br. & Cav.

2. על פול: *Uromyces fabae* (Pers) De Bery

3. על שום: *Puccinia allii* (Dc.) Rud.

4. על צנון: *Cystopus candidus* (Pers) Lev.

5. על תות האדמה: *Sphaerella fragariae* (Tull) Sacc.

ד. צמחי אינדרוסטריה:

1. על טבק: *Olpidium brassicae* Woronin; *Alternaria tenuis* Nees; *Aspergillus spec.*; *Apiosporium salicinum* (Pers) Kel.; *Sterygmatoctysis spec.*

ה. צמחי נוי:

1. על-*Thea japonica*: *Pestalozzia Guepinü* Desm.

2. על שושנה: *Phragmidium subcorticium* (Schr.) Wint.

2. עבודת חקירה:

נסיונות מלחמה במחלות:

1. בתבואות: נעשו נסיונות כדי להלחם במחלות של תבואות החרף והקיץ בלבורטוריה ובשרדה בכך-שמן, מטרת הנסיונות למצוא את האמצעי לחסוא הכי טוב בשביל הארץ. חוטאו בקוסבינציות שינות חטה, שעורה, שבלת-שועל ודורה בסורסלין, נחשת-גפריתנית ואוספולון על 140 ערננה.

2. בנפנים: נעשו נסיונות למלחמה נגד מחלת המילדיו אצל אכרים שונים.

3. ביולוגיה של מחלות:

א. בתבואות: התחילו בעבודה לשם חקירת הביולוגיה של מחלות החלורה בארץ, את הספציליוציה, כמות הנגיעות ומציאת הצמחים שעליהם מתקיימת המחלה במשך החרף.

ב. עצים: נעשו הסתכלויות ביולוגיות במחלת הגומם של תפוח הזהב והשקד, העבודה סבלה מחסר אפשרות טכנית של עשית קולטורות טהורות ואינפקציות.

4. סיסטמטיקה: בקשר עם שאלת מחלת החלודה ויחסה לעשבי הבר נאספו כ־50 צמחים ננועי חלודה. העבוד הסיסטמטי יעשה בזמן קרוב ויוסיע בתור תרומה ראשונה למנוגרפיה של החלודות בארץ.

5. הפצת ידיעות: א. ביאורים: תשובות בכתב ובע"פ על שאלות בנוגע למחלות צמחים ונשיות. ב. הרצאות ורמינסטרציות: כעשרים ושתים נסיעה נעשו, כדי לבקר את המצב ההיגייני של הצמחים הקולטוריים במשקים. הרצאות ע"ד מחלות נערכו בעשרה מקומות. במסגרת השעורים החקלאיים, שפורדו ע"י התחנה, נערכה שורה של 4 הרצאות ע"ד מחלות הנשיות בארץ. בשעת אספת המשקים החקלאיים של הפועלים של כל יהודה בבן־שמן הוצגו נסיונות החטוא בשרה והבלט ההבדל בין הערוגות שחוטאו ובין אלה שלא חוטאו.

ג. נכתבו שני מאמרים: אחד — הוראות למלחמה נגד מחלת השדמן של תבואת החרף והשני — מחלת שדמן הרורה והמלחמה בה. שניהם נרפסו בירחון החקלאי, השדה ויצאו גם בחוברות מיוחדות ונשלחו למשקים החקלאיים חנם. ברבע השנה הבא אנו מתכוננים לגשת לעבוד הסיסטמטי של החלודות בארץ, ולפרסום מאמר ע"ד הגומם של תפוחי הזהב.

IV. המחלקה האנטומוולוגית.

החקירות במחלקה האנטומוולוגית שנעשו ע"י ד"ר בודנהיימר בשנת העבודה שעברה נעו במקצעות האלה:

א. עבודות בסיסטמטיקה האנטומוולוגית:
 1) נקבעו למעלה ממאה מוזיקים החיים בארץ. נעברו באופן מונגרפי כנסות־המגן — אחת מקבוצת המוזיקים היותר גדולה בארץ. התוצאות תפרסמה בקרוב בחוברת מיוחדת, שתכיל חקירה של חמשים וחמשה מינים, שבהם נמצאים 6 מינים שלא היו ידועים עד כה.
 2) משיכים חקירת החרקים האלה:

- א. פרפר הנמר (*Zeuzera pyrina*) הפיגע בעץ הוית והתפוח.
- ב. עש־הדגן (*Sitotroga cerealella*) בכל מיני הדגנים.
- ג. זבוב הוית (*Dacus oleae*) פוגע במירות הוית.
- ד. חפושית האפונה (*Bruchus Pisorum*) על האפונים.
- ה. תולעת השקר השחומה (*Lymantria lapidicola* vor. *phoenissa*) על השקד.
- 3) המוזיקים הבאים חבלו השנה את התבואות האלה:
  - א. עכברי השדה (*Microtus Syriacus*) בשרות התבואה.
  - ב. בני העלים (*Aphids*) בשרשי הדגנים.
  - ג. חפושית *Marseulia dilativentris* בכקיה ובדגנים.

ד. משמש הפרחים (*Dionconotus cruentatus*) בתפוחי הזהב ובדגנים.

ה. עש *Scithyrus temperatella* בדגנים.

ו. כנמת-המגן — *Pseudococcus citri* של תפוחי הזהב.

(4) עבודת-הגנה.

א. הגנה טכנית.

(1) המלחמה נגד פרפר הנמר בגן-שמואל נתנה תוצאות שלמות.

(2) נסיונות, במששכים נגד עכברי השדה נשארו בלי תוצאות.

(3) תזכיר בנוגע לקבלת רשיון להכניס לארץ בצילום של טפוס העכברים מלפני

נשאר בלי תוצאות, מפני שמחלקת הבריאות של המשלה מתנגדת לכך.

ב. הגנה ביולוגית.

נחקרו הפרזיטים (טפילים) של זבוב הזית ושל פרפר הכרוב *Pieris brassicae*

וחייהם של אותם החרקים המועילים.

ב. החקירה הביולוגית של תולעת-המשי החיה על הקיקיון (*Samia ricini*).

תולעת המשי *Eri*, הובאה לנמר ידוע, אי אפשר היה להמשיך כהוגן את החקירה הזאת

מחוסר אמצעים. התוצאות המפורטות תפרסמה בקרוב.

ג. המחלקה באה כמנע עם החקלאות המעשית, נעשו 25 נסיעות מיוחדות, נקראו

הרצאות אחדות ונתנו הוראות שונות בעים ובמכתבים.

ד. סובליקציות:

(1) ב.השדה נרפסו המאמרים האלה: פרפר הנמר, עש-הבגדים, תרופות אחדות

נגד המזיקים בארץ-ישראל, שורת מאמרים עיד כנימות-המגן היותר חשובות בחקלאות

הארץ. המאמרים האלה יוצאים בחוברות מיוחדות בשביל לחלקם בין האכרים.

(2) נרפסה במרסליה חוברת: *On some cecidia produced by coccidae*,

in Palestine. ההרצאה הראשונה בדבר בני-ההדגן בארץ-ישראל נרפסה בצורת ביולוגיה.

ה. הפרובלימות החשובות ביותר באנטומולוגיה השמושית הן אלה:

1. קודחי הנזע של הרבה מיני עצי-פרי, *Zeuzera pyrina* בעצי תפוחי-הזהב

ובעצי זית, *Apate monachus* בעצי-הדר, *C. Cariosa*, *Capnodis carbonaria*

ובפרסטידים אחרים וכמו כן *Cerambyx dux* בעצי-שקר ובמשמש. המלחמה במזיקים

האלה היא אמית ודורשת הכנות קודמות. רק ביחס למזיק התפוח והזית הגענו

לתוצאות ידועות.

2. כנייהסגן כמזיקים המוגעים בפרדסים. חקירת המזיקים האלה החילונו באופן

אינטנסיבי וביולוגי מיוחד יתפרסם בקרוב למטרה שמושית. בעיקר יש לרכז את

המלחמה ב-*Chrysomphalus ficus* בנליל, *Lepidosaphes pinniformis* בפתח-התקוה.

כמו כן ב-*Pseudococcus citri*.

3. עכברי השדה כמזיקים המחבלים את תבואות השדה. דרך המלחמה הזאת

היא קשה וארוכה, ושנים רבות דרושות לחקירה אינטנסיבית כדי להגיע לתכלית הנרצה.

4. הארבה *Schistocerca peregrina* הבא מהמדבר פושט בארץ בתקופות-

המסקה ארוכות, אבל יש צורך ביצירת המתדרות ובהכנת חמר להיות מוכן לקדם את

פני הרעה.

V. מחלקה בוטנית.

המחלקה לבוטניקה שמושית ולהכנסת גדולי חוץ תוכל להתחיל את עבודתה השלמה רק כאשר הפרופסור ורבורג יעשה פה את ישיבתו קבע. לפי שעה נעשו עיי הני יעקובסון בהכנה לעבודה זו התחלות שונות במקצועות שונים:

א) סדור רשימה של צמחי החוץ הנמצאים בארץ ביחס לסקור מוצאם ולערכם הכלכלי ואפים הבוטני.

ב) צמחי רפואה. כעבודה מקבילה לצמחי הרפואה הזרועים בבן-שמן בארסה כבדה נודעו ליד המכון מינים שונים בארסת חול.

ג) עשבים רעים. מטרת העבודה לחקור את חיי העשבים הרעים במקום גדולם הטבעי ולמצוא את האמצעים להלחם בהם. בדרך מקבילה לעבודות השדה, הנעשות עיי המחלקה לגדול זרעים, נעשים נסיונות בעציצים. העשביה שמסדרים מכילה איזה מאות מינים מגודרים ומחולקים לפי סוגיהם.

ד) בדיקות סגולות הנביטה של 50 סוגי צמחי בר שנאספו בקיץ העבר ונבדקו במעבדה ובגן ביחס להשפעת גורמים שונים. כמו כן נבדקו זרעי המקום זרעי חוץ של צמחי תרבות על סגולת הנביטה שלהם ועל מהרתם.

השקפה על האגודות המשתפות וקפות-המלוה בא"י.

אגודות משותפות וקפות-מלוה הנן, כידוע, כלי השרת היותר נאמנים להרחבת ולהטבת המצב הכלכלי בכל ארץ וארץ. דברי ימי אגודות אלה מתחילים בארצנו עם יסוד חברת אנגליה-פלשתינה בשנת 1903.

כשנה לפני פתיחת הבנק שלנו מסר הברון רוטשילד את המושבות, שהיו תחת חסותו, להיקיא והיא עשתה בהן תקונים רבים ותפסיק את התמיכות שהיתה הפקידות של הנריב רגילה לתת. בשנה הראשונה לא פסק עוד המן, שפסק הנריב להמושבות בעת אשר שלח אותן משלחנו, שהיו סמוכים עליו. אבל בשנת 1903 החלו כבר המושבות להרניש צורך בהלוואות לזמנים קצרים להנהלת משקיהם, ויפנו אל האפיק בבקשת הלוואות. האפיק לא יכל לתת הלוואות לאכרים ולנוטעים — לכל יחיד ויחיד, מפני שלא יכל לרעת בבירור מצב כל אחד ואחד וסדרת בטיחותו. ויעלה ברעת האפיק להציע לפניו ליסוד קפות מלוה ע"פ התנאים הנהוגים באירופה. היינו, כי כל החברים של איזה קפה באיזה מושבה משתתפים בסכומים ידועים ביסוד קרן ידועה, והבנק יתן לכל קפה אשראי כפי סדרת בטיחותה.

אבל אחרי למוד עמוק את המצב על המקום, מצא האפיק כי לא הגיע עדין הזמן ליסוד מוסדות כאלה ע"פ האופנים האמורים מטעמים אלו: ראשית, קפות כאלו צריכות להוסד לא ע"י הבנק אלא ע"י אנשים עסקנים שישניחו עליהן וישאו באחריות.

שנית, אי אפשר היה להשיג רשיון מהממשלה ליסוד קפות כאלו, ובלי בסיס חקי אי אפשר לנהל עסקי כספים, ובפרט לא רצוי כלל, כי מוסדות שאינם מאושרים יקבלו פקדונות, פן לא יוכלו לקיים את התחייבותיהם ולא יהיה סמי לדרוש ולנכות. ושלישית, בנהג שבעולם קפות כאלו מתיסדות עם קרן קטנה ומסלאים דרישות החברים. רק אחרי אשר יעבור איזה זמן והקפות ירכשו להן אסון מצד הקהל שיכנים להן פקדונות וגם מצד הבנק שיתן להן הלוואות. אבל בנידון דידן הנה האכרים והנוטעים הציעו לפני האפיק דרישות גדולות בכלל, ויש אשר דרשו מאתו בתקופת הסתיו סכומים עד שלשים, ארבעים וחמשים אלף פרנק בפעם אחת לשלם בעת הקציר או הבציר, סכומים שקפות מלוה אינן יכולות להספיק. במצב כזה לא יכל הבנק ולא היתה לו הרשות לתת סכומים גדולים ולכן מצא לנחוץ ולמועיל ליסוד קפות מלוה ע"פ התנאים דלקמן:

בכל מושבה ומושבה יוכלו להשתתף מספר אכרים או נוטעים והיו לאגודה אחת, אשר תבחר לה ועד משלשה עד חמשה אנשים. הועד הזה יקצב סדרת הבטיחות של כל אחד מחבריו, כלומר — גדל סכום ההלוואה שאפשר לתת לכל חבר וחבר. על כל

חבר היה להכניס את החלק העשירי מסכום האשראי שהקציבו לו. אחרי כן עליהם לפנות אל הבנק עם רשימת החברים ולתת לו שטר התחייבות, שכל החברים ערבים כל אחד עבור כלם וכלם עבור כל אחד. על סך התחייבות זו, הסכים הבנק לתת הלוואות ע"פ קצבת הועד, והשאיר לעצמו את הזכות לא לקבל את קצבת האשראי של איזה מהחברים, אם יוכח כי באותו סקרה יש אי זהירות מצד הועד. באופן כזה ובתנאים אלו החל הבנק להרחיב בשנת 1903 את עבודת קפוט-המלוה.

אחרי זמן קצר בא הועד של חברת התמיכה לעוברי אדמה ובעלי מלאכה אשר באודיסה (ועד חובבי ציון) במשא ומתן עם הבנק ויציע לפניו להכניס להבנק שלנו חמשים אלף פרנק למטרת הרחבת הקפוט האלו, ובתנאי כי אם יהיו המסדרים בהקפות יכוסו מהקרן הזו. עברו שנים—שלוש שנים עד שנשתווה הבנק עם ועד חובבי ציון בדבר הנהלת הקפוט האלו. אולם ההצעה עצמה עוררה את הבנק לקחת דבר יסוד הקפוט בידיו במרץ, וידפס חוברות אחדות, שבהן הראה את הנהגת קפוט כאלו בעולם הגדול ואת התועלת שמביאות, ויפיץ אותן בין הישוב היהודי, ואף בא במשא ומתן בעל-פה ובאספות שונות עם העסקנים במושבות ובערים בדבר הרחבת קפוט כאלה. עד אשר בא להבנק הסקרן של חובבי ציון יסד כבר 10 קפוט עם 800 חברים והשקיע בהן כמאתים אלף פרנק סאמצעי הבנק.

במשך עבודתו בסעיף זה בא הבנק לידי הכרה, כי מלבד הסוחרים הגדולים ובעלי חרשת המעשה, שיוכלו להכנס לחוג עסקי הבנק הרגילים, נמצאים שלשה סוגים בישוב היהודי, שבשבילם נחוץ ליסד קפוט מלוה ואנודות משותפות.

הסוג הראשון: סיחרים קטנים ואומנים בערים, וכן אכרים זעירים הזקוקים להלוואות לזמנים קצרים וכל אחד ואחד בזמנים שונים.

הסוג השני: אכרים הדורשים הלוואה בתחלת החרף להחזקת האיננסטר ולזריעות ויכולים לשלם מהגרן של שנה זו.

והסוג השלישי: הפרדסנים הזקוקים להלוואות במשך הקיץ לעבודת הפרדסים ויכולים לשלם מסכירת תפוחי הזהב, במשך החרף.

במצב כזה, החליט הבנק ליסד שלשה מיני מוסדות כספיים, שבביל שלשה סוגי התושבים בארצנו.

התושבים מהסוג הראשון במושבות ובערים יתאחדו לאנודות אנודות, שחבריהן יותר קרובים במצב הכלכלי איש לרעהו. כל אנודה בחרה בועד וזה האחרון קצב קרדיטים לכל אחד מחבריו עפ"י בטיחותו וצרכיו להנהלת המשק, או משלח ידו. כל חבר הכניס עשרה למאה מסכום הקרדיט שנתן לו, וכל האנודה נתנה להבנק סכתב אחריות, כי כל החברים נושאים אחריות הרדית עבור תשלום ההלוואות בדיוק, ויתן הבנק את כל הכסף שדרשה האנודה בשביל חבריה. רוחים קבל מהקפוט ששה וחצי למאה, והקפוט גבו מלקוחותיהן אחד למאה יותר לקרן שמורה.

בשביל הסוג השני, אכרים הזקוקים להלוואה בתחלת החרף עד הגרן, יסד הבנק אנודות משותפות, לכל מושבה ומישיבה. החברים ניכ בחרו להם ועד מקרבם והועד הזה קצב סכומי ההלוואות לכל אחד ואחד לפי צרכיו לעבודתו בחרף ההוא, ואחרי שהנישו להבנק רשימות החברים וסכומי ההלוואות, עשה עמו הועד חוזה בשם כל

האכרים, כי המה מחויבים לשלם להבנק ההלוואות מיבול הגן של השנה היא וכי כל החברים ערבים ערבות הדדית עבור מלוי התחייבותיהם. — האכרים נהלו העסקים בדיוות, כסף הבנק הושב לו בכל שנה ושנה בדיוק נסרץ.

הסוג השלישי, האכרים אשר במשכנות הנוטעים — היו בסצב אחר.

הפרדסנים כל אחד ואחד בפני עצמו, לא יכלו לבא במשא ומתן ישר עם השוקים באירופא למכר פירותיהם, מפני הטמול הרב שיש במשא-ומתן עם הסוחרים והמסורים השונים במדינות שונות וקודם כל, מפני הדרישה לכסף במשך הקיץ על ההוצאות הרבות לפי ערך בעבוד הפרדסים בעונת הקיץ וכדומה, ולכן היה המנהג ביפו וסביבותיה למכר תהיז לפחירים, שהיו נותנים להם דמי קדימה בשביל עבודת הקיץ, והמותר בעת הקטיפה. מובן הדבר, כי בתנאים אלה היו הפרדסנים מכרחים למכר את תהיז במחירים נמוכים מאד.

והבנק בחפצו לסדר עסקי הנוטעים בתנאים טובים בא בהצעה ליסד אגודה משותפת בשביל מכירת הפירות ישר בשוקי אירופא וקבלו הפרדסנים את הצעת הבנק באופנים אלו:

הפרדסנים בחרו מתוכם ועד מנהל; הועד הזה הביא בחשבון בראשית כל קיץ וקיץ מספר התיבות שיוכל להיות בשנה זו לכל פרדסן ופרדסן, ועשה עםם חוזה, שבו התחייבו הפרדסנים למסור את מכירת תהיז רק לאגודה זו. האגודה מצדה עשתה חוזה עם הבנק, שבו הבטיח לה הבנק לתת במשך הקיץ להאגודה הלוואות מזמן לזמן לעבודת הפרדסים של חבריה, וכן גם לקנין תיבות, חמרי ארצה וכדומה, והאגודה מצדה התחייבה להשיב להבנק ההלוואות האלו מפדיון הפירות בחוץ לארץ. הבנק היה בטוח בכספים שנתן שועד האגודה דאג לתת לכל אחד ואחד מחבריו רק סכומים, שיהיה ביכולתו לנכות מפדיון הסחורה באירופא, אפילו כשהמכירה תהיה לא כל כך מהירה. עסקי האגודה ררשו הלוואות לפי ערך גדולות, וכשנה לשנה לפי ערך הגדלת יכול הפרדסים עלו סכומי ההלוואות עד שהגיעו לפני המלחמה לערך 800000 פרנק, ואחרי המלחמה לסכום 750.000 פרנק והאגודה שלמה בסוף כל עונה ועונה עד המלחמה את ההלוואות בדיוק.

אגודות כאלה ובתנאים דומים נוסדו על ידי הבנק ליסוד מחלבות, לגדול דבורים לקנין זבל חיסוי, חנויות משותפות, בית הבר, אגודת נגרים, כורמים, אגודת, אתרוגי וכדומה. ככה נתרצבו הקפות והאגודות לתועלת הישוב היהודי, גם השפעתן הפוסרית היתה גדולה, בהצילן כמה נפשות מישראל משנוררות ורסאות. אל הבנק לא בא האיש בפנים ענומים לבקש תמיכה, כמו שהיה נהוג במוסדות אחרים, אלא בקוסה וקופה לעשות עסק, הוא נתקבל כבעל עסק ומצדו השתדל להשאיר בעל עסק, כלומר לקיים את התחייבותו. הרגלו כבר בארצנו, כי נחוץ לשלם להקפות כמו להבנק, הפסקת תשלום, היא מיתה מוסרית ושומר נפשו רחק סהם, באופן כזה נכנס הבנק בעזרתו הכספית לכל הסוגים בישוב היהודי, והציל אותו מירי המלויים הפרטים ונושכי נשך, ובאותו זמן עיי הסדורים הנזכרים לא נתנו ההלוואות ביד קלה, אלא אחרי ישוב הדעת והבקרת של חברי האגודות בעצמן ודוקא לדברים פרודוקטיביים, והרחיק הבנק את התושבים מענינים ספקולטיביים, הלקוחות בארצנו הבינו את עבודת הבנק, כי ברכה רבה יש בה, ולכן מלאו כל החברים

את התחייבויותיהם על צד היותר טוב. היו להבנק רק הפסדים קטנים בקפות-מלוה, אשר בערים יפו, ירושלים וכו' שנתכסו מהקרן השמורה שנוכרת למעלה.
 עפ"י הסדר האמור למעלה היו לנו עד המלחמה עפ"י החשבון לראשית שנת 1914 :
 25 קפות מלוה עם 1722 חברים שחובם עלה . . . . . 429475.08 פרנק
 25 אגודות משותפות עם 680 חבר ובתוכן גם אגודת הפרדסים
 שחובם עלה 498560.04

928085.12 פרנק.

במשך המלחמה לא יכלו החברים כמובן לסלא את התחייבותם. גם הבנק שהיה סגור עפ"י פקודת הממשלה התורקית. לא יכל לא לנכות ולא לתת הלוואות חדשות על יסודות בריאים.

אולם המצב הקשה של הישוב היהודי אלץ את עסקני הישוב ליסד קפות מלוה אחדות, שעבדו מחוץ למשרדי הבנק ונתנו הלוואות לסוגים שונים לצרכיהם היותר נחוצים, וגם הבנק שלנו היה מוכרח להשתתף בסכומים ידועים בקפות האלה.
 כשנפתח הבנק אחרי כבוש האנגלים את הארץ, בתחלת שנת 1918, סדר כל ההשכונות בקפות המלוה (סוג ראשון) ובאגודות המשותפות (היינו הסוג השני והשלישי). בסוג הראשון היה הפסד של איזה מאות לירה, וינכה את ההפסד הזה מהרבות שנצטברו על קרן חובבי ציון, שהקרשה בשביל כסוי הפסדים; החובות אצל האגודות המשותפות (סוג השני והשלישי) נסתדרו ע"י תשלומים חלקיים והארכת זמן התשלומים לעשרים שנה במשכנתאות כמעט בלי הפסדים.

הרבה יותר גרוע היה סדור החובות בקפות המלוה שנתיסדו במשך שנות המלחמה. מכיון שהיו בהן גם כספי הסיוע וההלוואות נתנו לא לענינים פרודוקטיביים תמיד, לכן נשארו חובות מסופקים בסכום קרוב ל-8800 לירות ויכסה הבנק את החובות האלה מרוחי הבנק ומהרוחים שנצטברו על קרן חובבי ציון.

אחרי המלחמה חדש הבנק את עבודתו עם האגודות המשותפות ואגודת הפרדסים באותם התנאים שלפני המלחמה, אולם מקפות המלוה נשארו רק הקפות בזכרון-יעקב ורחובות ושאר הקפות כמעט שלא המשיכו את עבודתן, הפכה לזאת היא, כי פראשית שנת 1918, יום הפתח עבודת הבנק שלנו פה, פתחו גם ועד הצירים וועד הסיוע את עבודתם ונתנו הלוואות רבות בסכומים גדולים וכלי רוחים או ברוהים נמוכים.

יצא סכלל הלוקחות האלו היה הסוג היותר טוב בהישוב, שלא חסץ לקבל הלוואות מועד הסיוע—ויסד קפות הלוואה וחסכון ביפו, ירושלים, פ"ת, ומכיון שעפ"י החקים החדשים של המשפט האנגלי אפשר היה לאשר קפות מלוה, ע"כ נתיסדו הקפות האלו ע"פ התנאים הנהוגים באירופה, כלומר—החברים משתתפים בקרן-יסוד של הקפה, מקבלים פקדונות וגם הלוואות מאת מוסדות שונים.

אם הקפות האלו תעבדנה בזהירות הנחוצה, יש תקוה כי תתרחבנה ותצלחנה להביא תועלת להישוב היהודי.

בשנת 1921, אחרי שנתרחבו קפות ההלוואה, עשה האפ"ק חשבון עם ראש ועד חובבי ציון מר אוסישקין, וישלם לו את הקרן של חובבי ציון, בשטרות ובמוזמנים והוא מצדו מסר את הכסף לקפת מלוה בירושלים לקרן מיוחדת על שם המנוח ד"ר פינסקר.

תנועת הבנין בארץ-ישראל.

(תר"פ — תרפ"ג)

א.

עם כניסת האנגלים לארץ התחילו החיים לשוב למהלכם הרגיל. לאט לאט שבו המגורשים למקומותיהם ואחרי חתימת השלום התחילו לשוב גם אלה שנמצאו בחו"ל. ביפו ובירושלים התחילו לתקן את ברקי הבתים הישנים, אך לנשת לבנינים חדשים לא היתה שום אפשרות לרגלי סבות שונות וביחוד לרגלי החסר בחמרי בנין והיוקר הרב ששרר בשוקי הארץ ובמצרים. רק אחרי שנפתחה שוב הטבה (נספרי האחוזה של הממשלה) התחילה שוב בארץ התנועה לרכישת מגורים ובנין בתים. מחסור גדול בדירות היה מרגיש בארץ אחרי המלחמה, וביחוד ביפו אחרי מאורעות

מאי 1921.

בו בזמן שלפני המלחמה היו מחירי החדרים ביפו כעשרה פרנק (8 שילינג) ובתל-אביב כעשרים פרנק (15 שילינג) לחדש ובעת המלחמה השכירו בעלי הבתים את הדירות סמך כחנם, כדי שלא יפלו בידי מוסדות הצבא, עלו מחירי החדרים בתל-אביב בשנת תרפ"ג ל- $3\frac{1}{2}$ לירות מצריות, ובתרפ"א משלש עד חמש ליים לחדש. בשנות תרפ"ב-ג ירדו המחירים במקצת — מפני תנועת הבנין הגדולה ולרגלי עקוב העליה — ועמדו על שתי ליים החדר, אבל בעד חדרים בשכיל משרדים ובתרימלאכה משלמים גם עכשיו ברחובות הרצל ונחלת-בנימין חמש — ששנה לירות בעד כל חדר, למרות זאת שנבנה המרכז המסחרי.

בירושלים העלו את המחירים בשנות תרפ"ג-תרפ"א פי שלש ובשנת תרפ"ב גם פי חמש מהמחירים ששררו שם לפני המלחמה. ביחוד קשה שם להשיג חדרים בודדים, בחדר קטן דרים שם 8 אנשים ויותר, מפני הקושי בהשגת חדרים ומפני המחיר הנבזה. התנועה הידועה באירופה בשם "עריינגים", שהתחילה בארץ עוד לפני המלחמה, התרחבה ונדלה בשנים האחרונות.

עשרות חברות נוסדו, אחרי המלחמה, ביפו, חיפה, ירושלים וטבריה לשם רכישת מגורים ובנין בתים, מספר חבריהן הגיע, בקרוב, ל-6000 בתי-אבות, זאת אומרת שהחלק השלישי של הישוב העברי בארץ התארזן באנדות האלה, אבל החברות האלה יכלו להשיג את מטרותן ולגשם את שאיפות חבריהן לבנין בתים רק עיי השנת קרדישים במוסדות הלאומיים שלנו, הכלל שאין חבוש מתיר את עצמו סבית האסורים שורר גם בעולם הפיננסי.

ההסתדרות הציונית מלאה במקצת את הדרישה הזאת והיא באה לעזרה. להזקיקם ביותר, ע"י זה שמסרה לרשותם של אוסישקין וד"ר רוסין עשרים אלף לירות שמרלינג לסדר קרדיט לבנין בתים, כמו לפני י"ג שנה, הניחה היא את היסוד לבנין תל-אביב ע"י זה שנתנה לחברת. אחזת-בית¹ ביפו הלואה של שלש מאות אלף מרנק, כן גם אחרי המלחמה התחילה שוב בארץ תנועת הבנין הודות לעזרתה החשובה. מהסכום הנ"ל הוציאו בירושלים 5462 ל"מ לתקן בתי הבוכרים שנשארו, לרגלי המלחמה, באמצע הבנין או שעמדו להחרב ע"י זה שנעזבו מבעליהם. הלואה של 9100 ל"מ קבלה שכונת המרכז של בעלי מלאכה על שלשים בית ובה נתנה האפשרות לבנין שכונה חדשה על גבול תל-אביב ונחלת-בניסין, 4000 ל"מ קבלה חברת, נחלה² בחיפה והודות לקרדיט הנוסף של חברת. הבונה נבנתה שכונה חדשה על הדרי-הכרמל ועל ידי זה נתנה האפשרות גם לאנשים פרטים אחרים להקים שם את בתיהם, ונוצר ישוב עברי מורדני במורד הכרמל.

הדרישות לקרדיט לבנין בתים הלכו וגדלו, אבל האמצעים של ההסתדרות הציונית לא התאימו לדרישה, ורק חלק קטן מאד מאלה שהתארנו באגרות קבלו הלואות חדשות. ההסתדרות הציונית החליטה לסדר בנק איפותיקאי בא"י, ולשם זה הקדישה חלק מההכנסות של קרן-היסוד ובעזרתו נבנתה השכונה של מחוסרי-דירות³ על יד תל-אביב⁴.

הודות לזה שהעסקנים של חברת. מחוסרי-דירות⁵ באו לדבר בשם אלה שפבלו ממאורעות מאי — אף כי רוב החברים לא היו מסוג זה, ולרובם לא התאים כלל הלחונג. מחוסרי-דירות⁶! — הצליח בידם להשיג מה שלא עלה עד הנה לשום חברת בנין בתים בא"י. הקרן הקימת קנתה בשביל החברה הזאת שטח אדמה בסביבות תל-אביב לבנין 200 בית ויותר, ומסרה לה בחכירה, מלבד זה נתנה הקהקיל לחברה 4000 ל"מ לשם השתתפות בסלילת הרחוב הראשי וסדור הספקת המים של השכונה, חוץ מהסך עשרים אלף ל"מ הלואה איפותיקאית הנ"ל. היא קבלה גם הלואות נוספות מהקבלן היחידי שלה, מהמשרד לעבודות צבוריות ובנין, שבנה לה בתנאים נוחים מאד, (בית כפול של שתי דירות, 4 חדרים עם שני מטבחים מלבני, סיליקטי וכ"י עולה כארבע מאות ל"מ), באופן כזה השיגו בתים כמאתים חברים בלי התאמצות יתרה (כל חבר הכנים מכספו רק כעשרים פונטים), ננשים כבר לבנות בתים גם בשביל סוג ד', כלומר גם בשביל אותם החברים שאינם זקוקים ביותר.

בחברת. מחוסרי-דירות⁷ נרשמו 1232 איש, כאשר החליטו לחלק את החברים לסוגים שונים, בהתאם לסצב הכלכלי והמשפחתי וסדרו תור ידוע לקבלת סג'רש ובית, נפרד חלק מהחברים, כחמש מאות איש, רובם מאלה שמצבם הכלכלי היה יותר טוב, ויסדו להם את חברת. נוה-שאנן⁸. חבריה הכניסו במזומנים, במשך שנה — שנה וחצי, כ"א חמשים ל"מ.

(1) כאשר הברר שמוכרח לעבור הרבה זמן, עד שיסדרו את כל הענינים הפורמליים ועד שהבנק האיפותיקאי יוכל לעבוד באופן רשמי ולסכור את האובליגציות שלו, החליטו בישיבת הועד הפועל של ההסתדרות הציונית במראג לחתמיד, למי שעה, את הכספים ברשות האסיפ לחשבון הבנק האיפותיקאי, שיוסד בשביל הלואות לבנין בתים.

ובעזרת הערבות של קפת-עם' קנו שורה של מרדסים חרבים וארמת בור מצד המזרחי-צפוני של תל-אביב. כיום יש מנרשים לשלש מאות ועשרה חברים, $\frac{3}{4}$ דונם לכל אחד, ובערך חמשים חברים התישבו, לפי שעה, בבתים ובצריפים על מנרשיהם. כל החברים מוכנים, כמוכן, לבנות, אם רק ישינו קרדיט איפותיקאי. על ידה רכש את ארמתו המרכזי המסחרי (כ־50 דונם) וגם נבנתה שכונת צילנוב (כמאה דונם) ובה בתי חברת. המנחילי, בשנת תרפ"ב נגמרו הקניות בארמת ג'בליה, מצד המערבי-דרומי של יפו, לחברות, הכשרת-הישובי, נאולה' וכו' יש שם כששת אלפים דונם. הם סכרו את הארמה לחברת. בית וקן' המונה כחמש מאות חברים. כסספר זה נמצא בחברות, מן-דודי, צעירי-המזרחי וכו' שרכשו להם את ארמתם מאנשים פרטים. סעריכים את שטח הארמה הנמצא שם בידי יהודים קרוב ל־18000 דונם. עדין לא נעשתה שם שום התחלה של בנין מפני חוסר קרדיט איפותיקאי.

נגמרה הקניה וגם נעשתה כבר חלוקת המנרשים ב. עיר נניפי' מצד המזרחי-צפוני של תל-אביב, בדרך לפתח-תקוה. השטח 1600 דונם, מחולק בין 240 חברי. על המקום יושבים כבר כארבעים חברים, בבתים שבנו באמצעיהם הם ובצריפים.

על גבול, עיר ננים' נוסדה בקיץ תרפ"ב, שכונת ברוכובי, המונה כתשעים חברי. השטח, 800 דונם, קבלה בחכירה מהקהיל' במשך הקיץ תרפ"ב נבנו על המקום ע"י המשרד לעבודות צבוריות ובנין 24 בתים, מהם קבלו הלואה איפותיקאית 22 איש. חלק מהחברים יושבים באהלים וצריפים. בתוך השכונה נסלל כביש בעזרת הלואה של ההסתדרות הציונית ע"י העולים החדשים שישבו במחנה מפני חוסר עבודה, את המפקת המים סדרה השכונה על חשבונה וכאשר יגמר כל הסדרה, אפשר יהיה להשתמש גם להשקאת גנות-הירקות.

על גבולי השכונות האלה קנה איש פרטי 186 דונם מידי הגרמנים שבשדונה, חברת. נאולה' התקשרה בקניה על 2200 דונם ב. בני-ברק'. בקרבת המקום נמצאת ארמת כפר-ננים (280 דונם) וגם הפרדסים והשדות של ה' י. ל. גולדברג (560 דונם). — בסך הכל קרוב לחמשת אלפים דונם.

בשנה האחרונה נגמרה קנית הכרמים של מטרי על שמת הים, כ־250 דונם. בשביל השכונות, תקוה' ונחלה'. קנו גם 87 דונם מארמת הגרמנים של שרונה וע"י כך התגדלה שכונת מרכז בעל-מלאכה, נוספה גם ארמת שיד-עלי, 91 דונם, בין רחובות אלנבי ובלפור, כמו כן ארמת רוק 75 דונם, על יד תחנת הרכבת ותחנת-החשמל של רוטנברג. לרגלי זה הפחתה במקצת הספקולציה במנרשים, וכבר אפשר כיום לרכוש מנרש של אלף אמה, בסביבות תל-אביב, בעד 100—200 ל"ים.

65	. . . . .	בשנת תרע"א נבנו בתים בתל-אביב
125	. . . . .	בשנות תרע"ב — תרע"ה
72	. . . . .	בשנת תרפ"א
202	. . . . .	בשנת תרפ"ב
464	. . . . .	בסך הכל

חוץ מזה נמצאים בתל-אביב 886 מעונות בצריפים ובניני עץ, שבהם גרים 918 נפשות ו-140 אהלים שבהם גרים 409 נפשות. אם נוסף את הבתים שבשכונות מרכז בעל-מלאכה ו.מחוסרי דירותי ושל המרכז המסחרי, יוצא שבתל-אביב וסביבותיה נבנו בשנת תרפ"ב יותר משבע מאות בתים. בשנת תרפ"ג רפתה במקצת תנועת הבנין לרגלי המשבר השורר בארץ. בתל-אביב וסביבותיה נמצאים מגרשים מוכנים לבנין אלפים בית, שבעליהם מחכים רק לקרדיט איפותיקאי, אבל יחד עם ההתרחבות הזאת אבדה תיא חלק מסגולותיה. היא כבר חדלה להיות עיר גנים ונהפכה לעיר מסחרית, וכבר יש לה הפרטנויה להתחרות עם יפו והיפה ולהיות עיר החוף של ארץ-ישראל.

בירושלים כמעט שלא נבנו בתים חדשים במשך שנות תר"ם — תרפ"ב מפני העכוב מצד העירייה, שלא נתנה להקים בתים חדשים עד שלא נמרה את התכנית של ירושלים החדשה. הדבר ננסר רק בקיץ תרפ"ב ותיכף התחילו לבנות שתי שכונות, משתי הקצוות של ירושלים: בוגר-בית, לא רחוק מהכביש ירושלים-יפו, ותלפיות, על יד תחנת הרכבת, בקרבת שכונת היונים. כבר הספיקו לבנות שם עשרות בתים ועוד כמאה בתים יבנו במשך הזמן הקרוב. נבנו כעשרה בתים גם בשכונת רוממה (הנקודה הכי גבהה של ירושלים) וכמרבן נגמרו הקניות בשביל שכונת מונטיפיורי ושכונת הפרסים, גם החברות הגדולות, בית ונן, וכנסת-ישראל, מכינות את עצמן לקראת בנין. כל ירושלים מחכה לקרדיט איפותיקאי; המגרשים הריקים סביב השכונות המפורזות כאלו מצפים לגאולה: לקפיטל ולעובדים שיבאו להפיח בהם רוח חיים.

גם חיפה קנאה ביפו אחותה והישוב העברי הקטן שם התחיל גם הוא לרכוש מגרשים בכל פנות העיר כדי לבנות שכונות חדשות.

חברת הכשרת הישוב רכשה בחיפה יותר משלשת אלפים רונם במקומות שונים על הכרמל, על הכרמל האדום ובדרך לנצרת בשביל הקן הקיסת לישראל ובשביל החברות, נוה-שאנן, אחזת הרכרס סמואל מרומניה, נוה גנים, נחלת-יעקב, פועלי הרכבת, קואופרטיב וינוגרדוב וכו'.

הקן הקיסת מסרה בחכירה את אדמתה על יד הדרה-הכרמלי (שדליה) לחברי אנדה לבנין בתים לשם בנין שכונה של 90 בית בערך.

בכל שכונת הדרה-הכרמלי נמצאים כחמש מאות חברים, אבל ברובם עדיין יושבים בחוץ לארץ. על המקום יושבים בבתיהם 51 חבר, חוץ מזה נמצא שם מספר של צריפים שנבנו ע"י העולים החדשים, שחכרו את האדמה למשך שלש שנים.

השכונה השנייה שהולכת ונבנית היא נוה-שאנן על הכרמל-האדום, מספר חבריה 288. כל חבר הבנים כחמשים ליים ועליו להכניס עוד 25 ליים. בשנת תרפ"ב התישבו בבתיים 80 חבר, בצריפים 26 ובאהלים 2. סללו כביש לשכונה וסדרו הספקת המים. על זה נתנו החברים כארבעת אלפים ליים ושלשת אלפים ליים קבלו בהלוואה מאת ההנהלה הציוני למשך חמש שנים, בנו בתים 8 עד 6 חדרים ועלו 300—800 ליים.

הלוואה איפותוקאית קבלו מאת ההסתדרות הציונית בסכום של 180 ליים כל אחד. השכונה השלישית היא בת-גלים, על גדות הים, כאחורי המושבה הגרמנית. מספר חבריה מגיע קרוב למאה. עומדים לרכוש עוד אדמה ומקיים להגיע לשלש מאות

דונם. כל חבר הכנים בשלמות בעד המגרש 180 ליים, נגשו לבנין 40—80 בתים, בעזרת ההלוואה של החברה הארץ-ישראלית להלוואות בניה וחסכוניות בעימי (המקסימום 500 ליים לכל בית). מקוים, שהשכונה הזאת תתפתח מהר מאד, כיון שהיא נמצאת במקום בריא ונוח לבנין, המים נמצאים בעומק של 3 מטר וכל השטח נמצא על יד תחנת-הרכבת ההולכת כמה פעמים ביום ליפו וגם לירושלים ומצרים.

כל זה מראה על התקדמות ידועה בתנועת הבנין בחיפה. יש רק להצטער על זה שישוּב־קטן עברי כזה, המונה בסך הכל 7000 נפשות, התפזר לכל כנפות העיר במקום להתרכז בנקודה ידועה, ויש לפחוד שעי כך יסבלו הענינים הלאומיים של הישוב העברי הצעיר בחיפה.

הישוב בטבריה הגדל במקצת על חשבון צמת אחותה והודות למושבות שבגליל התחתון, משפחות של העולים החדשים, כמעט שלא הגיעו אליה. עוד לפני המלחמה התארנן חלק מתושביה באגדת „אחוות-בית“ ורכשה מיקיא שטח אדמה על יד העיר על סנת להקים שם שכונה חדשה. הודות לקרדיט האיפותיקאי של ההסתדרות הציונית בסך 8000 ליים, שקבלו בשביל 40 בתים, התחילו בקיץ תרס"ב בבנין כמעט בפעם אחת כל מספר הבתים הנ"ל, ויתר החברים מחכים לקרדיט.

בישוב העברי בצפת ובחברון אינה נכרת שום תנועת בנין, להיפך, הישוב העברי הולך ומתמעט. בצפת ירד עד 8600 נפשות ובחברון עד 600 נפשות.

המקומות האלה חשובים לנו גם מפני פעמים פוליטיים, ועל העסקנים שלנו מוטלת החובה לדאוג גם להתפתחות צפת וחברון ולהציל שם את המצב בעוד מועד, כמו כן עליהם להקדיש את תשומת לבם אל אלה המקומות שאין בהם עדין ישוב עברי נכר, כמו צפת, לוד, עזה, באר-שבע וכו'. למקומות האלה יש ערך כלכלי רב ואל נהיה שם מן הנחשלים.

על המושבות שלנו ביהודה ובגליל עובר זה שנתים משבר קשה, ולכן לא היתה נכרת בהן עבודת הבנין. רק פתח-תקוה היא במקצת יוצאת מן הכלל. לרגלי פרדסי תפוחי-הזהב, שנתנו הכנסה הגונה— נבנו בה בתרס"ב ששים בית ותקנו כארכעים בית. גם בחדרה, העשירה באדמתה הפוריה, נבנו 16 בתים וכמספר זה רפתות. מיתר המושבות אין ידיעות חשובות.

עבודה רבה נעשתה בתרס"ב עיי יק"א. היא בנתה את המושבה החדשה בנימינה, הקימה בה עשרות בתים ורפתות, על ידי ההלוואות שלה להאכרים עזרה במקצת גם לבנין בתים במושבות יהודה, שומרון והגליל. אין לנו האפשרות לתת כאן מספרים מדויקים עיד עבודתה החשובה, מפני שהיא אינה מפרסמת את הדיון וחשבון שלה בארץ, וגם התאחדות המושבות לא פרסמה שום ידיעות בנוגע למצב המושבות בכלל ולתנועת הבנין בפרט.

גם הועד המרכזי של ההסתדרות הפועלים החקלאים באיי הצליח בעבודתו, בעזרת ההסתדרות הציונית, במקצת גם עיי יק"א, ועל ידי הקרדיטים של בנק הפועלים עלה

בידו להמציא למשקים החקלאים את הכספים הדרושים כדי לבנות את הבנינים הכי-
הברחיים.

דבר גדול נעשה בשנים האחרונות בארץ ע"י בנין חנויות, משרדים ומחסנים
בערי איי.

בירושלים רכשה חברת הכשרת הישוב סהכנסיה האורתודוכסית היונית מנרש גדול
של 17449 מטר בסבור העיר. היא מכרה אותו לאגודת הסוחרים, שהסתדרו לבנות-שם
מרכז-מסחרי: חנויות ומחסנים בקומה הראשונה, משרדים ודירות בקומה השניה.
בחיפה רכשה חברת הכשרת הישוב בנין גדול ששמש קודם מנור של האחיות-
הקתוליות וסדרה בו מספר חנויות. נוסף לזה יש לה 11041 מטר מנרשי בנין להקים שם
מרכז-מסחרי עברי.

ביפו נכנה ע"י חברת, הבונה פסני גדול של חנויות, מחסנים ומשרדים באמצעים
של חברה פרטית, שנוסדה לשם זה ושבה משתתפים יהודים וערבים יחד.
ביחוד יש לצין את העבודה החשובה של סדור המרכז המסחרי על-יד תל-אביב
בדרך המלך סיפו לשכם.

בהתחלת הקיץ של שנת תרפ"א התאחדו הסוחרים היהודים שביפו לאגדה אחת
לשם קניית אדמה על יד תל-אביב, כדי לבנות שם חנויות ומחסנים. ועד תל-אביב, אשר
לו נמסר הדבר להוציא לפועל, רכש חלקת אדמה, הידועה בשם הפרדס של שיך עלי,
49 דונם, שעלו יחד עם ההוצאות, לסך 26 אלף ל"י, ויא ל-531 ל"י כל דונם.
הבנק האנגלו-רצרי הסכים לתת הלואה בשביל הבנינים בסך 70 אלף ל"י ברבית
של 8% על סנת לשלם במשך חמש שנים. כל בעל מנרש מקבל בתור הלואה 40%
מערך המנרש והבית שיבנה והנותר 60% הוא מוכרח להשקיע בעצמו.

בסיה יהיו במרכז 14 בלוקים בני 18-9 מנרשים כל אחד. על המנרשים יבנו
שורות של בתים המחוברים אחד אל השני בקירות משותפים על שטח יותר מחמשים
למאה, עם חזית כללית אל הרחוב ועם חצר קטנה מאחורי הבית בשביל מעבר.
ועד תל-אביב בא בהסכמה עם עיריית יפו להמשיך את רחוב הרצל משער תל-
אביב דרך ארמת המרכז המסחרי עד לנקודה שבה הוא נפגש עם המשך הרחוב, אשר
התחילו להעביר מדרך ירושלים מערבה לצד תל-אביב, באופן שהולכת ונבראת כעת
דרך המאחדת את תל-אביב ישר עם דרך מקוה-ישראל - ירושלים, ועל ידי זה נברא
קשר ישר בין תל-אביב והמושבות ראשון לציון ורחובות.

בקיץ תרפ"ב התחילו לבנות את הבנינים הראשונים, כעת הולכים ונמרים 12
בתים בודדים ושני בלוקים שלמים. לפי החשבון, אשר עשו המומחים לדבר יעלה כל
בנין בן קומה אחת עם סרתף, ביחד עם המנרש, לאלף ל"י בערך ובנין בעל שתי
קומות לסכום של 1800 ל"י. בהתחשב עם זה שבמרכז המסחרי ישנם 154 מנרשים
יובר על נקלה, ע"פ חשבון סמוצע, כי במרכז המסחרי יושקע עד הבנותו מאתיים אלף
ל"י במנרש ובבנין.

גם הקרקעות הסמוכות לארמת שיך-עלי נקנו ונתחלקו בין מאות בעלים יהודים,
ותנועת בנין חדשה התחילה כבר מצפון למרכז המסחרי עד אחרי שכונת, נוה-שאנץ
ואחרי שכונת צ'לינוב שנבנתה על ארמת נאולה ע"י חברת, המנחילי.

חוץ מבתיים לדירות נבנו גם בנינים צבוריים גדולים, כגון בית הכנסת הגדול בתל-אביב (ברחוב אלנבי) ובית היתומים של דיסקין בירושלים, בתי-המרחצאות, גלי-אביב, מעון הצעירות שבת-א של, אגדת נשים וכו'. כמו כן נבנו בתי-חרושת גדולים שיש להם ערך רב בשביל התפתחות הארץ, כמו הבנין הגדול בן 6 קומות — טחנת הקמח בחיפה (חברה צרפתית בהשתתפות הברון), בית החרושת, שמן בחיפה, טחנת החשמל של רוסנברג ביפו, בשנת תרפ"ב נגמר בנין ביה"ח, סיליקטי בת-א לתעשיית לבנים ורעפים, שנוסד ע"י היה קרימנצקי, ב. נולדברג ז"ל והאינג' ויידנר, דבר חשוב ונחוץ בשביל הארץ נעשה ע"י יסוד בית חרושת למלט, שלא יצטרכו יותר להוציא לחו"ל סכומים עצומים בעד מלט שמביאים מגרמניה, בלגיה, פולניה ויתר הארצות.

חברת הכשרת הישוב קנתה השנה על יד חיפה שטח של 3000 דונם ורשמה אותו על שם חברה לתעשיית מלט, נשרי. החברה הזאת נגשת לעבודת ההכנה ליסוד ביה"ח וברעתה להקים שם בתיים בשביל מאתים פועלים שיעבדו אצלה.

ב.

כל הבנינים האלה נבנים או בעזרת קבלנים פרטיים או ע"י החברות לבנין: הבונה, קדם, המנחילי וכו'. בלעדיהם לא יכלה תנועת הבנין להתפתח. רוב הבונים הם אנשים חדשים בארץ, ולו היו מוכרחים להתעסק בעצמם בכל צרכי הבנין, גם ברכישת חמרי הבנין, גם בסדור העבודה והשנחה על מלואה, היה זה מכביר עליהם סאר, לא נעמד בזה על העבודה של הקבלנים הפרטיים, אף כי נבנו על ידיהם מאות בתיים, ביחוד בתל-אביב, אבל חסרות ידיעות ספורטות מעבודתם, גם ע"ד פעולותיהן של החברות אפשר לדבר רק בדרך כלל, כיון שגם הן לא פרסמו דו"ח מעבודתן ומעסקיהן.

החברה הראשונה והגדולה ביותר היא חברת הבונה, בשם זה סדרו העסקנים הצינניים ברוסיה, בימי קרנסקי, חברת סניות, אבל רוב החותמים על הסניות סגרו לשלם במזומן בעד הסניות ולהעביר את הכסף לחו"ל. חלק מהכספים שנשלם בעד סניות נשאר ברוסיה ואבד את ערכו, בכסף המעט שהסניקים להעביר לארץ התחילו תיכף וסיד, בלי ההכנה הדרושה וכלי נסיון, לבנות דוקא בנינים גדולים בזמן שחמרי הבנין היו ביוקר רב, מפני ירידת המחירים וסבות אחרות הספיקה בזמן קצר לאבד חלק גדול מהונה.

היהודים באנגליה, שגם הם סדרו חברה לבנין בשם הבונה, לא ידעו ללמד מהשניאות של חבריהם ברוסיה ושל חברת, השחרי ביפו, בזמן שהיה צורך בארץ בבתיים, בעלי דירות קטנות, בנות 2—8 חדרים, שאפשר יהיה להשכירם במחירים לא גבוהים בערך, ננשו לבנות בתל-אביב בפעם אחת ארבעה בתיים גדולים בעלי שתי דירות מחמשה חדרים כל אחת, כדי להשכירם במחיר 16 ליים לחדש כל רידה, אחרי כן היו מוכרחים למכור את הבתיים האלה בהפסד רב, במקום להיות חברה-קבלנית שתבנה בתיים על פי הזמנות של אחרים, המשיכה על פי רוב לבנות בתיים על השבונה, ואם

נוסף לזה, שכמעט על כל העבודות שלה הפקידה אנשים חדשים מחויל, שלא היה להם שום נסיון בתנאי העבודה בארץ, שגם הפועלים היו על פי רוב לא מנוסים בעבודת הבנין — אין להתפלא על זה שגם החברה הזאת הגיעה בזמן קצר להפסד של עשרות אלפים ל"ים.

הרבה יותר גרוע הוא מצבה של חברת "קרם". החברה הזאת נוסדה, ע"י יהודים טרומיניה, גליציה וגרמניה, בתור חברת מניות עם הון יסודי של מאה אלף לירות שטרלינג, אבל גם היהודים בארצות האלה, כמו חבריהם ברוסיה, לא סהרו לשלם בעד המניות שחתמו, ולכן הספיקו להעביר רק כעשרים אלף ל"ים לא"י. בינתים סדרה החברה את עסקיה בארץ, כמו שנאה לחברה עשירה בת מאה אלף ל"יש: הפקידה מספר רב של מהנדסים, טכנאים, מודרים, לבלרים וכו', וטובן, שאת כל אלה הביאה דוקא מחויל בהתאם לסדרת המשכורת הנהוגה באירופה ובהתייחסות של בטול גמור לכל הנסיגות שנעשו כבר לפניו בארץ. התוצאות נתלו לעין במשך זמן קצר סאר, רק כעשרים בית הספיקה החברה לבנות בתיא והפסידה עליהם כעשרת אלפים ל"ים. ההוצאות האורגניזציוניות שלה הגיעו גם כן קרוב לסכום כזה; החברה באה לידי משבר, ולפי שעה אין ביכלתה להמשיך את עבודתה.

שונה לגמרי הוא המצב של חברת "המנחילי" ביפו. אמנם, חבריה התרשלו בהעברת הכסף לא"י וחכו, כנראה, עד שמצב המרק הגרמני יוטב, בכל זאת הספיקו להביא 50% מהקפיטל שנרשם. עד כמה שתצליח בעבודתה, קשה להניד מראש, כיון שגם החברה הזאת עשתה שניאה יסודית גדולה — במקום לבנות לאחרים, על פי הזמנות שלהם ועל פי מחיר קבוע מראש או בהוספת אחוז ידוע על מה שיעלה להחברה בעצמה, הלכה ובנתה על חשבונה בפעם אחת 22 בתים על מנת למכרם לאחרים — זוהי כבר ספקולציה, שתוצאותיה תלויות בהרבה סבות כלליות, ואחריתה מי ישורנה. יש להצטער גם על זה, שהחברה התחילה את הצמצום שלה דוקא בשטח המגרש, ובמקום מגרש של אלף אמות המקובל בתל-אביב — שגם הוא לא גדול ביותר — הלכה היא וקבעה מגרש של 662 אמה. לסרות החסרונות האלה יש ערך רב לעבודת החברה הזאת ורצוי מאד שיעזרו לחברת "המנחילי", כדי שתוכל להמשיך ולהגדיל את פעולותיה וכן שימצאו עוד עסקנים, שיסדרו חברות כאלה גם בשביל בנין יתר ערי א"י.

עיד עבודתה של חברת "נכמי" קשה להניד דבר ברור, כיון שפעולותיה בלתי נראות; יש לקוות, שהיא תרע להשתמש בנסיון של החברות שקדמו לה. את המקום הכי גדול בעבודת הבנין בארץ תופש עכשיו המשרד לעבודות צבוריות ובנין שעל יד ההסתדרות הכללית של העובדים העברים בא"י. המשרד הזה נוצר על ידי ההסתדרות, אחרי האחוד של הפועלים בוועידת חיפה (חנוכה תר"ם). פעולתו הרשמית מתחילה מינואר 1921, עם קבלתן של עבודות הכבישים, שנמסרו ע"י הממשלה בשנת 1920 למפלגות "אחדות-העבודה" ו"הפועל הצעיר".

עבודות צבוריות של הממשלה נעשו על ידו, בקרוב, על רבע מיליון לירות מצריות, הרי הן: הכבישים צמח-טכרית, טכרית-טכחה, טכח-ראש-פנה, חיפה-ניידה, פעולה-נצרת, גנין (בסך 160 אלף ל"ים). מהנהלת הרכבת קבל עבודות סוללות, תעלות

וישור בראש-אל-עין-מתח-תקוה. צרימין-לוד וביבנה (בסך 16800 לייט). מהממשלה הצבאית קבל עבודות של תקון דרכים ובנינים (בסך 7600 לייט). עבודות בנין המצבות על קברות הצבא בבאר-שבע ובדיר-אל-בילה (בסך 12600 לייט). כבישי. אחוזת-בית' בטבריה וראשון-לציון-רחובות (בסך 18000 לייט). צריפים בנינן ונשר על הירדן (בסך 8800 לייט). חוץ מזה בנה את בית-המושל ברמלה (בסך 2600 לייט) וסדר צנורות בברכת שלמה (בסך 500 לייט).

רוב העבודות של הכבישים הגדולים נעשו במשך שנת תרי"ט ונגמרו עד הגשמים הגדולים בשנת תרפ"א. בעבודה היו עסוקים כאלפים חלוצים ועולים חדשים. שרובם בכלל לא היו רגילים בעבודה נוספית, ובפרט לא היתה להם שום ידיעה מקצועית בסלילת-כבישים. חסרו המוסמחיות והנסיון גם למנהלי העבודה וגם למהנדסים; ואין שום פלא, שבסוף השנה הראשונה התגלה דפיציט של עשרים ושתיים אלף לייט. את הדפיציט הזה כסתה ההנהלה הציונית בא"י, אולם היא יכולה להכניס באקטיב שלה: שנתנה את האפשרות לאלפים איש להכנס בעבודה בארץ, שעזרה לחלק של הפועלים להתבצר ולהשתלם במלאכה. ללמוד מקצועות חשובים הדרושים לבנין הארץ, כמו עבודה במחצבה, סתות אבנים, סלילת דרכים, עבודת בטון וכל יתר ענפי הבנין.

על ידי זה שנתנה למשרד האפשרות לנסור את עבודת הממשלה בכבוד (המפקידים הנבחרים של הממשלה הביעו באופן רשמי את שביעת רצונם מעבודות אלו ומסרו את תודתם לכל העובדים), רכש לו את האמון מצד נותני העבודה בארץ. טרם שנגמרו עבודות הממשלה הספיק המשרד לעבור לעבודות-הבנין וכיום כבר הצליח להגיע למדרגת הקבלן-הראשי ולרכז בידו את החצי מכל עבודות הבנין בארץ.

במשך שנת תרפ"א הוציא לפועל עבודות בנין בסכום של 21 אלף לייט, ובמשך שנת תרפ"ב קבל 446 בנינים בסך 190 אלף לייט. חוץ מזה עשה, יחד עם חברת רענניה, בנהלל ועין חרוד אג עבודות הישור וסדורי המים בסכום של 25000 לייט ועוד עבודות שונות. באופן כזה יוצא, שבמשך שנתים הספיק להוציא לפועל עבודות רבות-אחריות על חצי מליון לירות מצריות. העובדא הזאת היא נולת-הכותרת של צבור הפועלים בארץ והדבר הזה — שמצמצל אולי כמו אנדה ושלא יכלו לראותו מראש גם האוממיסמסים הקיצוניים — נעשה לאפשרי רק הודות לכח המאורגן של ההסתדרות הכללית המאוחדת, הודות לכח-ההסתגלות והקרבתנות הרבים של העובד העברי בארץ ועל ידי העזרה המקסימלית, שקבל המשרד מצד יתר מוסדות הפועלים, כמו בנק הפועלים והמשכיה, והיחס הרצוי, המעודר שפנש מצד העומדים בראש ההנהלה הציונית בארץ.

עד כמה שידע המשרד להסתגל לצב העבודה בארץ, אפשר להוכח מהמספרים דלקמן: תנועת הפועלים בעבודת המשרד לע"צ.

השנה והחדש	עבודות		ע"פ	ע"פ	עבודות		
	צבוריות	בנין			הממשלה	של חברת ופרטים	
דצמבר 1921 . . .	879	259	1156	470	41%	686	59%
מאי 1922 . . .	895	805	1700	210	18%	1490	87%
אוקטובר 1922 . . .	600	1565	2165	60	8%	2105	97%

מהמספרים הקצרים האלה ברור למדי, עד כמה ידע המשרד לרכוש לו את האמון מצד הקהל. אם השנת עבודה מסומדי הממשלה תלויה בסבות פוליטיות או בתנאים אחרים, שאין פה המקום לפרטם, לא כן הדבר בנוגע לקבלת עבודה אצל חברות ואנשים פרטיים. יחס להם אין מקום לפרוטקציה או השפעה כל שהיא אחרת. פה הכל נלוי, שקול וברור. — מי שיכול להציע תנאים יותר נוחים, להוציא מתחת ידו עבודה יותר מתוקנה, הרי זה מקבל את העבודה; לפי זה, אם עלה בידי המשרד לקבל עבודות גם מאותם החונים, שעד היום אי־אפשר היה לחשדם במטמטיה יתרה לצבור הפועלים ומסודותיו, הרי זה מוכיח באופן הכי בולט, עד כמה ידע המשרד לעיצ ובנין של הסדרות העובדים באי למלא את תפקידו כראוי ולתמוש עיז מקום חשוב בתנועת הבנין בארץ.

מסביב להמשרד הסתדרו קואופרטיבים וקבוצות של תעשייה והובלה, שפתחו ענפים חדשים, שלא היתה לו לפועל העברי דריסת רגל בהם. המשרד סדר בתל־אביב גנריה סכנית, שבה עובדים 32 פועלים וגם בית חרושת של לבנים בירושלים, שעובדים בו 9 פועלים, והספיק עבודה לעשרות ולמאות פועלים עבדים, כמו כן הגדילו את פעולתם גם הקואופרטיבים הקימים, כמו הנגריה הקואופרטיבית, כרמלי בחיפה (60 פועל) והקואופרטיב, עמלי בחיפה, בית חרושת למכונות ויציקה (20 פועל), המוציאים לפועל גם עבודות של המשרד.

סחנות עובדים של המשרד לעבודות צבוריות ובנין סוזרים בכל הארץ, בעשרים ואחת נקודות התקיעו הפועלים את אהליהם, מדן (כפר־נלעדי, תל־חי) ועד באר־שבע (ועד בכלל).

לכל ענפי העבודה הסתגלו העובדים; מנפצים את הסלעים שעל שפת ים התיכון, של הרי יהודה, שומרן והגליל; חופרים, פוללים, עושים קריחות, בונים גשרים, סיכשים בצות, מעבירים תעלות וכו' וכו'. אין עבודה קשה בשבילם. ספקירים את גופם לחום ולקור, לרוח ולמים, ומחרפים את נפשם בבצות העמק והשומרן. מתוך חי עוני ועמל, קדחת ומחסור הם סמשיכים את עבודתם, בקרבנות הם כובשים כל צעד ושעל, מוכנים תמיד למלחמה עם הטבע ועם הפראים שבשכנים, אין דבר העומד נגד רצונם ועוז רוחם! המשרד, בתור כיב צבור הפועלים בארץ, יכול להגיד בגאון: אין לנו סחמור באנשים, הננו מוכנים, המציאו עוד קפיטלים ונבנה את הארץ (1).

ג.

המסודות הפיננסיים.

השאלה הפיננסית היא השאלה המרכזית בתנועת הבנין בארץ. ברור הדבר, שאין לנו סחמור לא באנשים הרוצים לבנות להם בתים לשבת, לא בפועלים היודעים את (1) אין להסיק מזה, שאין שום שניאות וסטרונות בעבודת המשרד. רבים עדין הצללים בעבודתו ויש עוד הרכה פה לבקר, אבל יש לקוות, שהמשרד לא יסלם פעמים שכר־למוד. יחד עם הנסיון שהוא רוכש בעבודתו ויחד עם הנדלת האמצעים הכספיים שיעמדו לרשותו ידע גם לזיטיב, לשפר ולשכלל את הסדרים הפיננסיים ולחיות לכלי כרכה בשביל הפועלים והעובדים בארץ.

עבודות-הבנין, אין מחסור לא בחמרי בנין ולא במגרשים, שאפשר לבנות עליהם. כל השאלה היא, עד כמה ימצאו הסכומים הדרושים לבנין בתים וסלילת דרכים. במשך זמן קצר התעשרנו במעט אחת בשלשה בנקים איפותיקאים. אחד מיסודה של ההסתדרות הציונית, הבנק האיפותיקאי הכללי של ארץ-ישראל בע"מ, השני הבנק מיסודו של הברנדיס באמריקה, החברה הארץ-ישראלית להלוואות בניה וחסכונות בע"מ, והשלישי מיסודה של אמריקה-פלשתינה קוסם. (דיר בנדרלי), הבנק האיפותיקאי העירוני. לדבר ברצינות אפשר רק על שני הבנקים הראשונים, מהותו של הבנק השלישי מכוסה בערפל, ואין איש בארץ יודע ספעולותיו ומעשיו, ומי הם התומכים בכל הענין הזה. על ידי הבנק הברנדיסי נסתדרו ההלוואות האלו:

(א) לבוני-בית בירושלים 26 אלף ל"מ, מספר הבנינים שכבר החלו 55, כשנה זו יבנו לא פחות מששים בית.

(ב) לתלפיות, ירושלים, 12 אלף ל"מ, החלו לבנות ובנו 26 בית.

(ג) בשביל בנינים בלתי גמורים בירושלים, סודרו הלוואות על סך 10 אלף ל"מ.

(ד) לשכונה הבוכרית בירושלים הוחלט לתת הלוואה לבנין רובע חדש, יוצא, איפוא, שכירושלים הוקמו ויוקמו 150 בנינים בעזרת החברה.

(ה) בחיפה הקציבו הלוואה בשביל 30 בנק בשכונה החדשה, בת-גלים, ההלוואות שמודרו בהחלט עד עתה עולות לסכום של 70000 ל"מ.

הבנק האיפותיקאי הכללי לא נמר עוד את כל הסדורים הפורמליים, ולפיכך לא התחיל עדין בפעולות באופן רשמי, את עסקיו מנהלת, לפי שעה, חברת אנגליא-פלשתינה — בכספים של קרן-היסודי שהקדשו לשם זה, עד הנה נתאשרו בקשות על סך חמשים אלף ל"מ ומחכות לתורן עוד בקשות על סכום כזה. שני הבנקים האלה חלקו ביניהם, כנראה, את שדה-פעולתם. בזמן שהבנק מיסודו של הברנדיס רכז את עקר פעולתו בירושלים, נתן הבנק האיפותיקאי של ההסתדרות הציונית את רוב ההלוואות לתל-אביב ובנותיה, וחץ מזה נתן 8000 ל"מ לאחוזת-בית בסבריה וסכום ידוע לחברות בנין בחיפה.

בנק הפועלים בע"מ, שנוסד בסוף שנת 1921, לא שם לו למטרה להלוות כספים לבנין בתים, אבל בדעבר עוד גם הוא הרבה להתפתחות הבנין בארץ ע"י ההלוואות הגדולות שנתן למשרד לעבודות צבוריות ובנין של הסתדרות העובדים העברים ולמשקים החקלאיים. במשך שנת 1921 נתן הלוואות למשרד הניל, ע"י קרן-המלוה של ההסתדרות הציונית, בסך 55 אלף ל"מ. במשך שנת 1922 נתן בנק הפועלים למשרד הלוואות כשבעים אלף ל"מ. חוץ מזה נתן הלוואות למשקים החקלאיים, על יסוד התקציב של ההסתדרות הציונית, בסך 88 אלף ל"מ, שחלק מזה הוציאו לרכישת בהמות עבודה וחלב והחלק הכי גדול לבנין בתים ורפתות.

השנה נוסד, הבנק המרכזי למוסדות שתופיים בארץ-ישראל בע"מ, שביצירתו השתתפו הועד הסיוע המאוחד שבניריווק, היק"א, המועצה להתפתחות איי מיסודה של קבוצת מק וברנדיס והועד הכלכלי לא"י שבלונדון, ההון היסודי שלו הוא, לפי שעה, 80 אלף ל"מ והובסח להמשיך בתמיכתו עד שיעלה הונו למאה אלף ל"מ, תפקידו

של בנק זה הוא, לסייע, באופן מוחשי, להתפתחות הקואופרציה בארץ. בראש הבנק הזה עומד מר א. ל. אסטרמן. כנראה, שבנק זה עדין לא יצא מגדר ההכנות. עיר המעשים שלו בארץ עוד לא ידוע לנו שום דבר קונקרטי. קבלו אשור רשמי של הממשלה האיי. הקרן הקיטת לישראל ו גם חברות-המניות: הכשרת-הישוב ו.גאולה – האחרונה גם הגדילה את הקפיטל שלה לעשרים אלף ליי. כמו כן אושרה החברה, רענניה.

בפתרון השאלה הפיננסית בנוגע לבנין בתים תופשות, כידוע, בחויל מקום חשוב החברות לאחריות החיים והחברות-ההרדיות לחסכון ובנין בתים. גם בנרון זה נעשה צעד חשוב. החברה להלוואה וחסכון בתל-אביב סדרה קבוצה הרדית א' לרכישת מגורים ובנין בתים.

הקבוצה הזאת היא סגורה, משתתפים בה 250 חברי, שכל אחד הכנים דמי קדימה שלש ליי. והתחייב לשלם במשך 11 שנה לירה מצרית אחת בכל חודש (לכסוי ההוצאות מסיף כל חבר שילינג אחד בכל חודש).

מהכסף הנאסף נותנים הלוואות לחברים לבנין בתים 250 ליי. אפשר לשלם שתי ליי. לחדש ולקבל בהלוואה, בהנבלות ידועות, סכום כפול. החברים זוכים בהלוואות על פי גורל. במקרה מות נותנים ליורשים הלוואה בלי גורל.

כל זמן שההלוואה לא נפרעה נשארים הבתים קנין הקבוצה והלווה משלם דמי-חכירה בעד הבית סך 80 ליי. לשנה, כלומר 12%.

התשלומים החדשיים של החברים ודמי החכירה של הלווים מאפשרים לכל חבר לקבל במשך 11 שנה סך מאתים וחמשים ליי. ובה נמרה הקבוצה את תפקידה. יוצא, שכל חבר מכנים לקבוצה, חוץ מההוצאות, סך 138 ליי. וסקבל אחרי 11 שנה סך 250 ליי. בסך הכל תתן הקבוצה לחבריה במשך 11 שנה, סך 82500 ליי. בזה סדמי חסכון של חבריה סך 88250 ליי. ודמי-חכירה בעד הבתים סך 29250 ליי. הנסיון הזה הצליח מאד. במשך זמן קצר נכנסו לקבוצה כל מספר החברים (250 איש) וכבר הסתדרה קבוצה ב' (באי-אלה שנים בתקנתיה) המונה 176 חברי. הקבוצה א' הספיקה כבר לתת הלוואות ל-15 חברים והקבוצה ב' ל-8 חברים, ביחד כחמשת אלפים ליי.

המשבר הפיננסי השורר בארץ עצר בעד התפתחות התנועה הזאת, וחבל מאד שקבוצות כאלה עדין לא הסתדרו ביתר ערי איי.

עומדת עכשיו להסתדר חברה ארצישראלית לאחריות בשם, הסנה, שהנישה את תקנותיה לאשור. הביעו את הסכמתם לחתום על מניותיה חברות אחרות של אחריות במצרים ובאירופה, האורדן, בני ציון, באמריקה וגם יקיא, יש לקוות שברורים שלה אפשר יהיה להשתמש לשם הלוואות לבנין בתים בארץ. ובכלל, תחת הגירת הקפיטלים מן הארץ לקפותיהן של חברות לאחריות מחויל, תועיל החברה הארצישראלית לאחריות לרכוש ולחסכון, שנחוצים כל כך להפרחת הארץ.

כל החברות האלה הקלו ויקלו בהרבה את עבודת הבנין בארץ, אבל קשה לקוות, שלהבא יוכלו להמציא את הסכומים הענקיים הדרושים. להיפך, יש לשער, שקרן-

היסוד עשתה את המכסימום שיכולה היתה לעשות כנרון זה, וכן הדבר עם קבוצת סק בירגים באמריקה. אין גם לקוות שהבנקים האיפותיקאים, שנוצרו על ידם יוכלו לעשות גדולות ושיוכלו להמציא בכל שנה סכומים חדשים על ידי האובליגציות שלהם, שיוצאו למכירה בשוק. הנסיון של הפצת הסניות של הבנק בלונדון אינו נותן תקוות רבות. שעל האובליגציות האלה ימצאו הרבה קופצים. בהתאמצות ידועה אפשר יהיה להשיג על ידי הבנקים האלה איזה עשרות אלפים ליים, ואם יצליח בידי המנהלים של קרן היסוד לעורר את העם, אפשר יהיה ספעם לפעם להגדיל באיזה סכומים את הפונדים האלה, אבל כל זה אינו מספיק בשביל עבודת הבנין בארץ. מוכרחים אנו לחפש אחר דרכים אחרות.

עלינו לדרוש מכל היהודים האמידים והעשירים שבגולה, שכל אחד מהם יבוא לבנות בעצמו או ע"י שליח את ביתו הוא בארץ. יבנה הוא את ביתו בשבילו עצמו, בשביל בנו, בשביל קרובו או לשם רונמה, אחת היא לנו ובלבד שיבנה!

הלא בנו היהודים שלנו את ורשה, וילנה, ברדיצ'ב, קיעו, אודיסה, ווען, ברלין, ניויורק, ציקנו וכו'. אם רוכשים להם בתים גם כיום בכל כנסות הארץ, למה יגרע חלק ארץ-ישראל סארגות אחרות? הלא כל הטענות נגד הציוניות, שהיו למפקחים שלנו בגולה, כבר בטלו ואינן ולמה יעמדו גם עכשיו מנגד?

אם אין לנו עדין האפשרות להוכיח להם, כי החקלאות שלנו בארץ כבר מכניסה רווחים הגונים, יכולים אנו להוכיח את זאת באותות ובסופתים בנוגע לבנין בתים והתעשיה הכרוכה בהם.

אין לפחד מפני קריזים במשך עשרות ואולי גם מאות בשנים. אנו נמצאים עכשיו לק בראשית עבודתנו, ואם מקוים אנו להושיב בארץ, במשך הדורות הבאים, מאות אלפי יהודים, הלא יש צורך להכין בשבילם עשרות אלפים בתים, לכסות את הארץ ברשת של כבישים, סטלות-ברזל ונמלים, ולכן יש כר נרחב לפעולה. אפשר להוכיח להם במספרים מדויקים, כי הבתים בא"י מכניסים, כיום, רנסה כעשרים אחוז ויותר¹, ואם גם נשער שסחירי הדירות ירדו במשך הזמן למחצה,

1) בנרון זה מענינים המספרים שפרסם, ע"ד הכנסות חבתים בתל-אביב, ועד השכנים ביפו בהלחמו נגד חבלי-בתים, שדרשו מהממשלה לכפל את הפרוקלסציה שהגנה על האינפרסים של השכנים.

מהכנסות של הבנינים שנבנו כוסן האחרון יש לצין: "הסנחילי" מוכר כל בית בסך 700 ליים, אם ננכה מזה את הריחוק הנקי של החברה והרכיב שצריך לעלות הקרדיט, יוצא מחיר הבית המגרש וכל הסדור לסך 600 ליים. שכר-דירה בעד שלשה חדרים אפשר לקבל כמאה ליים ויוצא הכנסה בקרוב 17%, בתי "מחוסרי-דירות", בית כפול של שתי דירות, כ"א שני חדרים עם חדרי שמש, עולה לסך 400 ליים. מחיר המגרש והוצאות הסדור עולים בקרוב למאתים ליים וביחד לסך 600 ליים. שכר דירה 6 ליים לחודש כל דירה, במ"ה 120 ליים לשנה או הכנסה של 20%. בתים שנבנו ע"י אנשים פרטים מכניסים עוד יותר מזה.

יכניסו להם 10% ריוח נקי, האם זה לא מספיק? היש מקום אחר בטוח בעולם שנכמי דלא נידי מכניסים יותר?
אסור להסתפק רק בקריאה לנדבות, עלינו לסצוא את הדרך אל הפרט ולדבר על לבו בשם האינטרסים הפרטיים שלו, לקרא אותו לבא לבנות את ביתו הוא ויחד עם זה יבנה גם את הבית הלאומי בארץ האבות והבנים¹.

ליהודים שלנו בגולה יש די הבנה, הם יבינו את לשון המספרים. במשך ארבעים שנה הכשרנו את הארץ עיי התאמצות רבה, יש לנו כבר על מה להראות בארץ. יבואו ויוכחו, אם המסיד אף יהודי אחד בארץ, עיי זה שקנה קרקע באי או עיי זה שבנה בה בתים, להיפך, מאות ואלפים יהודים וערכים התעשרו, מה שיכולנו לקנות לפני ארבעים שנה בסנט, שלמנו בעד זה לפני עשרים שנה פרנק ומשלמים בעד זה עכשיו לירה ואין ספק שסחירי הקרקע והבנינים יוסיפו לעלות.

ד.

תנועת הבנין בקבוצות, בשכונות התימנים ובמושבי העובדים בשנות תרפ"ב-תרפ"ג.

א. ראשון לציון. נבנתה שכונת התימנים החדשה. שיבת-ציון רחמי"ל מזרחית מהמושבה ראשון לציון, במרחק איוו רגעים מהמושבה. נבנו: 18 בית. כל אחד מכיל חדר, מטבח ומרפסת למשפחה אחת, במחיר 218 ליים כל בית, בסיה 2769 ליים. המקור: קרן הקימת לישראל (במכום קטן השתתפו התימנים בעצמם). נבנו עוד: 8 בתים כניל, במחיר 210 ליים כיא, סך הכל 630 ליים, גם כן מהקרן הקימת.
ב. נחלת-יהודה. כל הבנינים נבנו עיי המשרד לעבודות צבוריות ובנין. נבנו 26 רפתות, 4 על 8 מטר, ל-26 המתישבים, במחיר 90 ליים כל אחת, בסך הכל: 2840 ליים. המקור: קרן הקימת לישראל. נבנו עיי המתישבים עצמם.

1) אין מה המקום לפרט את הדבר. בדרך כלל, אפשר לצין את הדרכים האלה: צריך לסדר את חקבורת הציונית בגולה לא רק עיי קריאה לנדבות, אלא לתת את האפשרות לפרטים לחמוך סכומים יודעים ולהכניסם לאיי בדברים שנותנים הכנסה קבועה שנתית.
צריך לקבל תשלומים מאנשים פרטים וחברות לשם בנין בתים באיי בשבילם או בשביל חבריהם. הקבלן יכול להיות המשרד לעבודות צבוריות (ואפילו חברות מסחריות כמו הבונה, "המנחיל" וכו') המוציא לפועל את ההזמנות תחת הבקרת של המתדרות העובדים באיי או של המחלקה הכספית של ההנהלה הציונית.

צריך לחפש גם אחרי רנסיורים. אם נקה בחשבון רק את הסך מאתים אלף ליים, שהישוב העברי מסלם עכשיו שכר-דירה לערכים, יכול ענין זה לפרנס אלף משפחות חדשות באיי, שיש לחן האפשרות להכניס כיא אלפים ליים לשם בנין בתים הדרושים על מנת לקבל רנסה קבועה 10%, מאתים ליים בשנה. מכום שמספיק עכשיו בארץ למחית משפחה בינונית שיודעת להסתפק בטעם.

- ג. בן-שמן. הולכות ונבנות: 12 חצרות, ככל חצר — אורוה, רפת, מחסן ומבכה של 8 על 4 מטר. כל חצר 850 ליים, בסיה 4200 ליים. המקור: קרן-היסוד ברובו והמתישבים בעצמם בחלקו. נבנה ע"י המשרד לעבודות צבוריות ובנין.
- ד. קרית-ענבים. נבנתה רפת גדולה בצירוף 2 לולים מאבני המקום, 20 על 10 מטר, עם עליה. עלו: 2000 ליים. המקור: קרן-היסוד. נבנו ע"י חברי הקבוצה. לתרפיג יבנה בית אחד מאבנים המכיל 8 חדרים, 18 על 9 מטר, שיעלה כ-1000 ליים, ועוד לולים ב-200 ליים.
- ה. עין-חי. הוחל בסוף תרפיג והולך ונבנה: 10 רפתות, 9 על 6 מטר, ובית אחד צבורי 15 על 8 מטר — מבטון. יעלה: 2800 ליים. המקור: קרן-היסוד. הבונים: המתישבים עצמם.
- ו. גן-שמואל. הוחל בתרפיג והולך ונגמר בתרפיג בנין רפת ואורוה מבטון עם עליה על גבו, בערך 16 על 8 מטר. יעלה כ-1200 ליים. המקור: קרן-היסוד. הבונים: חברי הקבוצה בעצמם. בתרפיג תבנה עוד חומה מסביב, שתעלה כ-850 ליים.
- ז. כרכור. נבנה בתרפיג: בית אבנים בן שלשה חדרים, 16 על 5 מטר, גם חומה מסביב לחצר, 60 על 70 מטר. הבית עוד לא נגמר כולו ויגמר בתרפיג. יעלה כ-2500 ליים. המקור: קרן-היסוד. נבנה ע"י המשרד לע"צ ובנין.
- ח. נחליאל. נבנו בתרפיג 10 בתים, בני חדר, מטבח ומרפסת כ"א, מבטון, במחיר: $202\frac{1}{2}$ ליים כ"א, בסיה: 2025 ליים. המקור: קרן-היסוד. נבנה על ידי המשרד לעבודות צבוריות ובנין.
- ט. נהלל. הוחל בשנת תרפיג והולך ונגמר עתה: 60 רפתות, 9 על 6 מטר, מבטון ברזל, במחיר כ-190 ליים כ"א, בסיה: כ-11400 ליים. המקור: קרן-היסוד. הבונים: חברי המושב בעצמם. בתרפיג תבנינה עוד 20 רפתות כגיל ובית צבורי, שיכיל ק"י ביים ועוד.
- י. נבעת-חוקאל. הולכות ונבנות: 80 רפתות של 10 על 5 מטר עם עליה מבטון ברזל. כל רפת תעלה בערך 190 ליים, בסיה: כ-5700 ליים. המקור: קרן-היסוד. הבונה: המשרד לעבודות צבוריות ובנין.
- יא. עין-חרוד. עומדים לבנות רפת מאבנים, 50 על 8 מטר, 1 אורוה מאבנים, 80 על 8, 1 בית כללי מאבנים, יעלה בערך 5000 ליים. המקור: כחצי — קרן-היסוד וכחצי, העובדים בעצמם, בעבודה.
- יב. דגניה א'. הוחל בתרפיג והולך ונבנה עתה: בית בן 2 קומות, המכיל 12 חדר עם מרפסות מלבני מלט. יעלה: 2200 ליים. בתרפיג: אורוה גדולה, שתעלה כ-600 ליים, בסיה: כ-2800 ליים. המקור: מקן-היסוד: 1900 ליים, מקורות שונים כ-900 ליים, נבנה ע"י המשרד לע"צ ובנין.
- יג. דגניה ב'. הוחל בתרפיג והולך ונגמר: 1 רפת 42 על $10\frac{1}{2}$ מטר, 1 בית בן 2 קומות המכיל 12 חדרים ומרפסות, מבלוקים. יעלה כ-4800 ליים. המקור: קרן-היסוד: 8850 ליים, הקבוצה ע"י עבודת חבריה כ-950 ליים, נבנה ע"י חברי הקבוצה, בהשמת המשרד לעבודות צבוריות ובנין.

יד. אילת השחר. הוחל בתרפיב והולך ונגמר: 6 בתים כפולים (כל בית 4 חדרים) 5 על 16 מטר, מאבנים. 1 רפת גדולה 80 על $9\frac{1}{2}$ מטר עם עליה מבטון מזל. הבתים יעלו: 2500 ליים; הרפת תעלה: 2500 ליים. המקור: פקידות הברון. נבנה ע"י המשורר לעביצ ובנק. כמו כן נבנית ברכה, המכילה 20 מטר מים. הבנינים בכל המקומות הנ"ל הוצאו ומוצאים לפועל באמצעות ההסתדרות החקלאית והמחלקה להתישבות של ההנהלה הציונית, ובהשגחת המהגרים של המחלקה להתישבות. שו. תל-חי. נבנה בתרפיב: עליה על הרפת, סבכה 20 על 6 מטר, בור לזבל, 10 על 20 מטר על 2.80 העוסק, מאבנים.

הוחל בסוף תרפיב והולך ונבנה: 2 בתים כפולים (כניל) 4 בתים יחידים (2 חדרים ומרססת), מאבנים. יעלו כ-2000 ליים. יבנה בתרפיב: רפת, מחסן תבואה ולול. המקור: פקידות הברון. נבנה על ידי המשורר לעבודות צבוריות ובנק. שו. כפר-גלעדי. נבנה בתרפיב: 1 רפת 82 על 10 מטר, 1 סבכה 80 על 6 מטר, לולים 80 על 8 מטר — מאבנים. עולה: 8500 ליים. בור לזבל, 8.80 מטר מעקב, ברכה — 20 מים. הוחל בתרפיב והולך ונבנה: 4 בתים כפולים, 8.50 על 4.90 מטר. יעלה: 2400 ליים.

ד"ר י. לוריא.

החנוך בארץ-ישראל בשנות תרפ"א-תרפ"ג.

הקונגרס ה-12 הבין, שהציונות לא תוכל להתקיים בלי העבודה התרבותית, ששמש ומשמשת בסיס לצמיחתם של כחותיה החיוניים והתפתחותם, וזוהו כמעט פה אחד את דעתו שהחנוך העברי הוא חלק בלתי נפרד מהעבודה הציונית. החלטת הקונגרס הסירה לכאורה את ההצעות שנתעוררו בחוגים ידועים על דבר הסתלקות ההסתדרות הציונית מעבודת החנוך. הוא אשר את התקציב של 100.000 ל"מ, שדרשה מחלקת החנוך הוסיף על זה עוד סכום של 15.000 ל"מ לצרכי בנינים.

בספוק ידוע קבלו מחלקת החנוך והמורים את החלטות הקונגרס, אפשר היה לקוות, שהן תאפשרנה את העבודה בבית הספר בלי הפרעה ושהמורים יוכלו איפוא להמסר לה באמון ובבטחון, ושנת תרפ"ב חיתה באמת שנת ברכה בעבודה, שנה של שאיפות ונסיונות.

העבודה הפנימית.

בשנת תרפ"ב עסקו ועד החנוך, המועצות הפרונוניות והועדות השונות בברור שאלות פרינציפיוניות חשובות והרבה תקונים יסודיים הוכנסו בעבודת בתי-הספר. אחת השאלות החשובות שהתלבטנו בה היתה שאלת ההתאמה בין ביה"ס העממי והתיכוני. מצד אחד היו כאלה שדרשו, כי ביה"ס התיכוני יבנה על הבסיס של 8 שנות למוד בביה"ס העממי ושיהיה רק בן 4 כתות עליונות. מהצד השני דרשו שביה"ס התיכוני יכיל בתוכו גם את כל הכתות הנמוכות בלי קשר עם ביה"ס העממי. אחרי מועצות שונות הוחלט: א) ביה"ס העממי נועד ל-8 שנות למוד; ב) השנה האחרונה (השמינית) של ביה"ס העממי היא שנת מלואים והשלמה, ותכניתה צריכה להיות מותאמת לצרכי החיים המעשיים; ג) ביה"ס התיכוני נבנה על הבסיס של 7 שנות למוד הראשונות והוא בן חמש כתות.

שאלת סדר ימי החפ"ש. בשאלת ימי החפ"ש בביה"ס בארץ-ישראל איר אפשר היה לנו להסתמק בפתרון המקובל בארצות אחרות. מצד אחד אין בתי-הספר שלנו יכולים להיות פתוחים בתשרי, לרגלי החגים המרובים החלים בו, ומהצד השני קשה להמשיך את הלמודים בחדשי תמוז ואב לרגלי החג הגדול. למיכך היה נהוג בארץ ישראל שחפ"ש הקיץ היה נמשך חדשים וחצי (מחצי אב עד סוף תשרי), אבל המסקה ממושכה כזאת היתה מרחיקה את הילדים לזמן רב יותר מדי מהלמודים; ונוסף לה מנעו הלמודים בחדש תמוז — עונת העבודה — מאת ילדי המושבות מלהשתתף בעבודה החקלאית. לשם ברור שאלת החפ"ש מודרה אנקושה למורים ולהורים וכמרכן אספנו חמד

מהארצות הסמוכות, ואחרי מים בשאלה זו באנו לידי החלטות אלו: 1) כבתי-הספר שבערים מאריכים את ימי הלמודים בשני שבועות, והלמודים ימשכו עד כ"ה אב; 2) במושבות נסגרים בתי-הספר באמצע תמוז, והלמודים מתחילים שוב בחדש אלול; 3) שנת הלמודים החדשה מתחילה בכל בתי-הספר בכ"ה תשרי.

תכנית למורים. בראשית שנת תרפ"ג נרמסה תכנית מפורטת לבתי-הספר העממיים. בסדרה עברו ועדות שונות במשך כל שנת תרפ"ב. התכנית תכנים אחד בלמוד בתי-הספר ותקל על עבודת המורה.

התכנית שמה לה למטרה, שהתלמיד יהיה סמוג רוח עברית ע"י ידיעת השפה, התניך והספרות העברית. בקשר עם הלמודים העבריים הכנס לתכנית גם למוד התפלות, כדי שהתלמיד ידע אותן ויבין את ערכן המוסרי. בלמוד הניאונרפיה עומדת במרכז המולדת. תשומת לב מיוחדת מוקדשת לארצות הסמוכות לא"י ולארצות החשובות ביותר לתושבי א"י. בדברי הימים נותנת התכנית את ידיעת דברי ימי ישראל, והמורה מתעכב רק על אותם המאורעות בדברי הימים הכלליים העומדים בקשר עם דברי ימי עמנו. בחשבון — שטנו לב ביותר לצד המעשי שבו והרחבנו את התכנית של ההנרסה המעשית. בלמוד הטבע מרגישה התכנית את ידיעת החי והצומח בא"י, וכמרכז היא נותנת מקום גם לידיעות הראשיות בפיסיקה ובכימיה. הושם לב בתכנית גם לעבודות מעשיות, כמו תפירה לבנות ועבודת גנה בקשר עם למודי הטבע.

התכנית הזאת נועדה לבתי-הספר הכלליים שבערים, על יסוד התכנית הזאת יהיה קל להכניס את השנויים שיתאימו לבתי-הספר של החרדים ולבתי-הספר שבמושבות. שאיפתנו היא לסגל את בתי-הספר שבמושבות לתנאיהן המיוחדים, אנו חפצים להמעיט בהם בלמודים העיוניים ולהרחיב על חשבון זה את העבודה המעשית. בפעל קיסים מכבר השנויים האלה ברב בתי-הספר שבמושבות, אבל תכנית ביה"ס במושבה דורשת לא רק עבודה מעשית, כי אם הסתגלות הילדים והתאמת למודיהם לתנאי הסביבה ולא רק ביחס ללמוד המולדת והטבע — אלא גם בבחירת החומר לקריאה, שיחות, חבורים וכו'. קיסים ניכר הבדלים בין תכנית בתי-הספר הכלליים ובין זו שבבתי-הספר שלחרדים, באחרונים נותנים מקום רב ללמודי הקדש ושמים לב לחינוך ברוח המזרחי. בין למודי הקדש תופש מקום רב למוד התלמוד, שמקדישים לו כעשר שעות בשבוע בכתות העליונות. הרבר הזה מכריח את בתי-הספר החרדים להגדיל את מספר שעות הלמודים העבריים ולהפחית בלמודים הכלליים, ביחוד בטבע, ציור, שירה והתעמלות; אולם התכנית של ביה"ס החרדי לא קבלה עדין צורה קבועה. רק עכשיו, על יסוד התכנית של ביה"ס הכללי, קל יהיה לסמן בקיים ברורים את ההבדל שבינו ובין ביה"ס החרדי ולקבוע את הלמודים המיוחדים לביה"ס החרדי.

תכנית בתי-הספר התיכוניים. המועצות הפרדנוניות דנו ניכר בשאלות שונות הנוגעות לסדר תכנית ביה"ס התיכוני. העבודות בנידון זה טרם נגמרו, לרגלי המצב הנוכחי באה הפסקה בעבודת המועצות. הגמנסיה ביפו הוציאה תכנית למודים לפי שתי המגמות הקיימות במוסד — הגמנסיה הספרותית והגמנסיה הריאלית. בקשר עם התכנית נתעוררה שאלה בדבר הדיוש למוד השפה הלטינית בגמנסיה. למוד זה שהיה נהוג בגמנסיות ביפו

ובירושלם לפני המלחמה נמסק אחר-כך, לרגלי השאיפה להכין את תלמידי בתי-הספר התיכוניים לעבודה בארץ. עכשיו מצאנו לנחוץ להכנים עוד פעם את הלטינית, בשביל לתת להבוגרים הרוצים להמשיך את למודיהם בחו"ל את האפשרות להכנס לאוניברסיטאות. שאלת הסמינרים, בישיבות שונות דנו ניכ על הסמינרים. קימים אצלנו 3 מוסדות למורים: ביה"מ למורות ולגננות ביפו, בייס כללי למורים ובייס למורים חרדים — שניהם בירושלם. לרגלי טעמים פרינציפיוניים ותקציביים נתעוררה השאלה בדבר שנויים במוסדות הללו. היו שתי הצעות: א) להפחית את מספר הסמינרים ע"י אחד שני מוסדות: הסמינר למורים הכללי עם ביה"מ למורות שביפו, או הסמינר הכללי עם הסמינר לחרדים; ב) להעמיד את הסמינרים רק על 8 הכתות העליונות (המקצועיות). במקום 5 הקיסות עד עתה. השאלות האלה עוררו וכוחים רבים במעצות השונות ועוד לא נפתרו עד היום. מפני חלוקי דעות עקריים בין העוסדים בראש החנוך בא"י.

מכשירי למוד, עד כה היו בתי-ספרנו העממיים חסרים לגמרי מכשירי-למוד. הלמודים סבלו מאד מזה: הילדים לא יכלו לקבל מושגים ברורים בלמודים שונים, מה שהשפיע כמובן על תוצאות העבודה של המורה. בשנת תרס"ב רכשנו אסף גדול של סמות גיאוגרפיות, תמונות הסטוריות, קולקציות שונות ללמודי הטבע, מכשירים ללמוד חשבון והנרסה, וכו' נמלא החסרון הנדול שהיה מורגש בבתי-ספרנו במשך שנים, בשנה זו נגמרה ניכ הרפסת הגלובוס העברי, היוצא לאור ע"י האידישער פערלאני בהשתתפותנו. ספרי למוד, במשך שתי השנים האחרונות בא שנוי לטובה ביחס לספרי הלמוד. ביחוד יש לשמוח על ספרי הלמוד במתימטיקה ועל ספרי הלמוד להתחלת הקריאה והכתיבה העוסדים על הגובה הפרגוני והגורמים בהרבה להטבת הלמוד בביה"מ. הדייר רונשטיין הוציא את ספרו בחשבון במהדרה שניה מתוקנה. המתחשבת עם השנויים שהתהוו בארץ אחר כניסת האנגלים. ספרו באלגברה וספרו של ה' לריו'נסקי בניאומטריה עזרו גם הם בהרבה להרמת הגובה של ידיעת המתימטיקה בבתי-ספרנו. לצערנו הספרים האלה הם כמעט היחידים שיצאו בשנים האחרונות בארץ. בראשית שנת תרס"ב נעשו הכנות להוצאת ספרי למוד חדשים, אבל המחסור בכסף הפסיק את העבודה, ועבודות רבות שהוחלו בהכנת ספרי למוד בתורת הספרות ותולדותיה, בפיסיקה, כימיה, בטבע ובניאוגרפיה — נפסקו בתחלתן. לעזרת בתי-הספר העבריים בארץ באו ספרי הלמוד שיצאו בכמות גדולה בחו"ל, אבל לא כל הספרים האלה — שחוברו בחסון גדול — עוסדים על הגובה הדרוש, וברכס אינם מתאימים לתנאי-הארץ.

ספריות, בשנים האחרונות בא שנוי לטובה גם ביחס לספרי קריאה לבני הנעורים. קפת הספרי שנוסדה ע"י הסתדרות הסופרים העברים בארץ-ישראל מספיקה מוזן רוחנו מועיל לתלמידי בתי-הספר, הרעיון המונח ביסוד קפה זו, שהתלמידים בעצמם ייצרו להם ספרות באמצעיהם יש בו צד חנוכי טוב, גם מחוץ לארץ מתקבלים הרבה ספרי קריאה, שלא כלם, אמנם, מתאימים לבני הנעורים, על כל פנים נמלא לקוי גדול בהתפתחות ילדינו. שאין להם טנע ומשא עם הספרות האירופית ואין להם, איפוא, היכלת לקבל מושג מהספרות העולמית. הקריאה במספרים אלה תרחיב את השקפת העולם של צעירנו ותועיל גם כן להתעמקות ידיעותיהם בשפה, אמנם גם בזה אנו חסרים עוד הרבה: תלמידי המחלקות

הנמוכות חסרים גם עכשיו ספרי קריאה, והמחסור הזה גורם נזק רב הן בהתפתחות והן בידיעת השפה.

השתלמות הסורים. חסר ספרים פדגוגיים הוא עכוב גדול להשתלמות המורים ולהתקדמותם בעבודה. במשך שנת תרפ"ב עלה בירינו לסדר ספריה מרכזית ע"י מחלקת החנוך, אשר תספיק ספרים מקצועיים למורים, הספריה מונה כיום 2200 ספר בשמות שונות, ביניהם אסף גדול של ספרי חנוך מאנגליה ומגרמניה. במשך שנת תרפ"ב היו בשמוש 880 ספרים שנמסרו ל-160 קוראים. הסתדרות המורים מוציאה על השבועה (בסיוע של ההסתדרות הציונית) דו-דוחון פדגוגי, החנוכי, העוסק בשאלות עיוניות ומעשיות הנוגעות לבתי-הספר התיכוניים והעממיים. לברור שאלות גני-הילדים וחנוך הפעוטות מופיעים הקבצים. נגנוי והעתון, הנגה' היוצאים לאור ע"י הגננות. לרגלי המצב הקשה אין האורגנים האלה מופיעים בקביעות.

בנינים לבתי-הספר. בתי-ספרנו סובלים הרבה מחוסר דירות מתאימות. בהתחשבו עם זה החליט הקונגרס בקרלסברד להקציב 15 אלף ל"ם להקמת בנינים מתאימים לבתי-ספרנו. השכונות החדשות הנבנות כעת בערים הקציבו מנרשים מתאימים לצורך בנין בתי-הספר. אחוזת בית' בטבריה מסרה לרשותנו מנרש בן 12570 מטר מרבע; קרן הקימת בירושלים הפרישה לצורך בנין הגמנסיה מנרש בן 5400 מ"מ; במנרשים של חברת נאולה' הסמוכים לתל-אביב הופרשו 2 מנרשים בשטח 2400 מ"מ, בטקום מרכזי; שכונת בית-הכרם' שע"י ירושלים הקצתה מנרש של 5500 מ"מ; מנרש גדול הוקצה גם בשכונת הדרי-הברטלי' בחיפה. החלונו בעבודת ההכנה לבנין ב"ס בטבריה וקבלנו תכנית מתאימה על יסוד התחרות של תכניות שנקבעה למסרה זו.

ההסתדרות הציונית לא יכלה להוציא לפעל את החלטתה וענן הבנינים נדחה עד שהתחילה לבצבץ תקוה חדשה מעובון כדורי, שהשאיר לבנין בתי-הספר יותר מ-100 אלף ל"ם. המנוח מסר את הכסף לידי הממשלה וזו סדרה בהשתתפותנו ועדות לבנינים. הועדות עברו תכניות ותקציבים לבנין גמנסיה בירושלים, ב"ס לבנים, תחכמוני' ביפו וב"ס עממי בטבריה. הבנינים האלה היו צריכים לעלות עד 30 אלף ל"ם, התכניות נשלחו לאשור לזרת המושבות וקוינו, שבקרוב נוכל לנשת לבנין הבתים, בינתים קמו מכשולים יורדיים באשור הצואה ופרושה, תקוותינו הגדולות שתלינו בעזבון כדורי נכזבו, וגורל הסכומים האלה מחכה עכשיו לפתרון שאינו תלוי בנו. שוב אנו נשארים במצוקת הדירות וכמקודם אנו מוסיפים להוציא סכומים גדולים לשכר-דירה ולהשתמש בכתים בלתי נוחים ובלתי מתאימים לצרכי ב"ס.

עבודת בתי הספר.

הערכת העבודה הפנימית בבתי-ספרנו, שאנו נותנים בזה נוגעת למצב הלמוד והחנוך מבלי להתחשב עם ההריסה והנטיה לירידה, שהולכות ומתחזקות מאמצע שנת תרפ"ג, בעקב המצב הכספי הרחוק השולל מבית-הספר את אפשרות הקיום. מוסדותינו החנוכים התקדמו כלם קדמה רבה הן ביחס לתוצאות הלמוד והן ביחס לצד הטכני של ההוראה. לאט לאט נוצר סדר קבוע, המורים רכשו להם נסיון

בעבודתם ולאט לאט הולכת ונוצרת שמת למוד יותר משוכללה בכל פוני בתי ספרנו ובכל מקצועות העבודה שבהם.

גני הילדים. גני הילדים עוזבים לאט לאט את השטה המרבילית בצורתה הישנה עם חלוקת עבודה קבועה לפי השעות. הגן חדל מלהיות בית-ספר לילדים קטנים, וחיו מתקרבים לחיי משפחה. הגן רואג עכשיו הרבה יותר להתפתחות הנופנית של הילד. הגנת משניחה על נקיון הילד ועזרת לאחות העוסקת ברפוי מחלות העינים והעור. בגנים אחרים סודרו מקלחות. ברוב הגנים סודר מטבח והילדים מקבלים אכל טרי ופשוט במחיר נמוך. ילדים עניים ביותר מקבלים את האכל חנם. בשכונות עניות יש כבר להכיר שנו גדול לטובה בבריאות התינוקות. את הכנת האכל יכלו הגנות להנהיג בן, הודות למסירותן הגדולה. מפני שמחלקת החנוך איננה נותנת שום תמיכה למטבח. בגנים אחרים ותרונות על עבודת השמשות והן בעצמן רוחצות את הרצפות. כדי להשתמש במשכרת שנועדה לשרות בשביל הכנת אכל לילדים עניים.

העבודה בגנים נסדרת בהתאמה לנטיות הילדים. הילד איננו קשור כמו קודם בעבודה מסוימה לפי תכנית שנקבעה מראש ולזמן מסוים. הוא חפשי בבחירת העבודה והמשחק. הוא עוסק בגנה, בעץ, הוא עוזר לגנת בנקוי החדרים, בהכנה לבשול, ברחיצת הכלים, בכביסת המנבות. הגן נותן מקום לפתוח הרמיון של הילד עיי הציוור החפשי. עיי העבודה שהוא עושה לפי חפצו. שמת העבודה הואת היא רחיפה בריאה להתפתחות האינדיבידואליות של הילד.

גם בצורתו החיצונית נשתנה הגן. אין לו כבר הספסלים הארוכים ושלהנות משותפים לכתה שלמה, רהיטים ישנים כאלה נשארו עוד רק בגנים בודדים. על פי הרוב יש לכל ילד הכסא הקטן שלו שהוא יכול להסיעו לכל מקום. השלהנות גם הם קטנים ונועדים רק לשני ילדים. לארך הקירות משתרעות שעוניות והילד מציר עליהן בכל עת שירצה סבלי להפריע לאחרים.

התפתחות הגן בדרכו החדשה נתקלת במכשולים טכניים שונים. העבודה במטבח שוללת חלק גדול מזמן הגנת. איננה יכולה לשים די לב לילדים פסיביים על פי טבעם. הגן איננו מחנך את הילדים למשמעת, אבל על כל פנים יש להכיר בגנים התקדמות. אין השבלוניות הקודמת, אין האוטומטיות בעבודה, אין ההליכה בעינים עצומות אחרי צורות קבועות, יש התעסקות בעבודה, יש יחס יותר חי לילד ולטבעו.

בתי הספר. בראש וראשון יש לציין בבתי ספרנו התקדמות בלמודים העבריים. ביחס לשפה נוצרה השפעה הרדית בין ביהים והצבור. מצד אחד גרם ביהים להרחבת השפה בתוך הקהל והרחבה זו השפיעה מהצד השני על ההתעסקות בדיעת השפה של התלמידים. גדל מספר המשפחות, שהעברית נעשתה לשפת ביתם, ועיי זה גדל גיב מספר הילדים הנכנסים לביהים עם ידיעת השפה. לפי הספירה שערכנו בדבר שפות הרבור בבתי-התלמידים יוצא, ש-48% מתלמידינו בירושלם ו-51% מתלמידינו ביפו — שפת דבורם היא עברית.

שמת הלמוד של השפה העברית הולכת וטובה. למוד הקריאה והכתיבה בבתי-ספרנו חדל מלהיות למוד מיכני. הוא קשור בעבודה העצמית של הילדים; בכיור, בציוור, ובעבודות אחרות. בתיהים עשו נסיונות שונים בנוגע ללמוד הקריאה והכתיבה עיפ

השמות המשובלות, בשמוש באותיות דפוס נפרדות הנתנות לילדים להרכבת מלים, בשמוש להתחלת כתיבה באותיות דפוס ואותיות כתב, והמורים יודעים להשתמש בהצלחה בתוצאות הנסיונות האלה. התניך נלמד בבתי-ספרנו במקורו, אם כי בדלוגים שונים, מלבד בשתי השנים הראשונות של בתי-הספר הכלליים, שבהם משתמשים בספרי המקרא. התלמיד מתחנך לאהבת כתבי הקדש ולהערצתם. בלמוד התניך שמים לב, שבקשר אתו יקבל התלמיד חנוך מוסרי ולאומי וידיעות מספיקות בתולדות ארץ ישראל ובדברי ימי ישראל.

קדמה גדולה יש לצין גם בלמוד החשבון. הידיעות בלמוד זה הן עכשו יותר מבוססות. התלמיד רוכש לו ידיעה רחבה גם בהגדרה מעשית. הוא משרטט ומודד שטחים ועושה צורות הגרסיות מניר ותרשימים של ביהים והמכיבה ומתרגל לעשות ולקרוא תרשימים של בנינים.

למודי הטבע אינם מצליחים במדה הרצויה. אין לנו עד היום די מורים מוסחים במקצוע זה, שידעו לאחד את מוסחיותם עם ידיעת טבע הארץ ועם הנסיון בלמוד. המורה לטבע מלמד את הניכיו בעקר באמצעות ההסתכלות. התלמידים מסדרים לעתים קרובות טיולים להכרת הסביבה. בבתי-ספר שונים מסדרים התלמידים אספים של עצמים ממקצועות הטבע, ועושים בעצמם מכשירים פשוטים בקשר עם למוד הפיסיקה והכימיה.

תשומת לב מרובה מקדשת לשכלול מקצוע הציור. בתי-ספרנו התקדמו בלמוד זה. במחלקות הנמוכות עוסקים הילדים בציור חפשי. בקשר עם העבודה שהם עושים או בקשר עם חמר הקריאה, בכתות הנבחרות מצירים התלמידים סן הטבע. את הציור עים העתקות הרחקנו לנמרי.

בלתי מספיקות הן גם התוצאות בלמוד השירה. אין לנו די שירים מתאימים ואין סגנינות מקוריות. רב המגנינות לקוחות מהגנינה הזרה. איראפטר לדרוש מאת המורה, שיחבר שירים ומגנינות, יוצאים סן הכלל רק בתיים אחדים, שרכשו להם מורים בעלי כשרון ונסיון. המקהלות של בתי-ספרנו ביפו יכלו בשנה זו לערך קונצרטים פומביים, שעברו בהצלחה רבה.

מקצוע העבודה הולך ומתפתח בבתי-ספרנו. אולם השאיפה להרחיב את המקצוע הזה נתקלת בחסר אמצעים, ואנו מוכרחים להסתפק רק בדברים המינימליים, שיכולים להכנס לבתי-הספר בלי הוצאות מרובות. עבודת הגנה נהוגה כמעט בכל בתי-ספרנו, שיש להם מקום מתאים לכך. ביחוד מרהיבים אנו את העבודה הזאת במושבות. מטרת העבודה הזאת היא לקרב את הילדים אל הטבע ולחבב עליהם את העבודה החקלאית. בבתי-ספר אחדים הכנסנו לא רק גנות אלא גם טפול בעופות ונדול דבורים.

אותה הקדמה הכללית, שיש לצין בשטת הלמוד בבתי-הספר העממיים, נכרת גם כן בבתי-ספרנו התיכוניים. בבתי-ספרנו אלו הולכת ומתבלטת הנטייה להכשיר את התלמיד לעבודה בארץ, לפיכך שמים יותר לב להרחיב את ידיעות התלמידים בשפות; אנגלית וערבית. בכל בתי-ספרנו התיכוניים הגדל ספפר השעות המוקדשות ללמוד שתי השפות האלה. בראש בתי הספר התיכוניים עומדת הגמנסיה העברית ביפו גם בספפר תלמידיה

ונם בכחות ההוראה. בשנים האחרונות היא הנהיגה, בהתחשב עם הדרישות החדשות של החנוך, עבודת יד במדה רחבה: נגריה, כריה, גרול עופות, עבודת ננה וכו'. התפתחות יפה יש לציין גם בביה"ס הריאלי בחיפה. קרבתו של המוסד הזה לטכניקום נתנה לו את האפשרות להשתמש גם בבתי-העבודה שלו, והכניס תכנית רחבה במקצוע העמלנות. התלמידים והתלמידות של הכתות הנמוכות לומדים עבודה בניר וכריכת ספרים. תלמידי הכתות הנבחרות עוסקים בנגרות ובעבודה בסתכת. לעבודות האלה מקדיש ביה"ס 10 שעות בשבוע לכל כיתה.

גדולה ההתקדמות בבתי-המדרש למורים. הצלחנו לתת למוסדות האלה מורים בעלי ידיעות רחבות ובעלי נסיון בהוראה. נשתכחה שטת ההכנה של התלמידים להוראה. המורים אינם מסתפקים בנתינת ידיעות, ושעוריהם מכוונים למטרה, שהתלמיד ירכש לו את כל הנחוץ בשביל עבודתו בביה"ס העממי. ישנה קרמה גם בביה"ס למורים של החרדים. המוסד הזה, שבו התאחדו ישיבת המשתלמים, כיתה של בית-מדרש למורים מזרחי ושעורים להכנת מורים בפתח-תקוה, קבל עכשו, בשנת קיומו השלישית, צורת ביים מסודר. יש לו חבר מורים, שמבטיח לא רק את החנוך הרתי של החניכים וידיעה מספקת לגמרי בתלמוד, כי אם גם את הכשרת התלמידים לעבודתם בעתיד.

השאיפות החדשות שבחנוך מצאו את הדרם גם אצלנו, ובתי-ספר אחדים, כמו הנימנסיה ביפו, משתדלים להנהיג בזהירות הנהלה עצמית של התלמידים. התלמידים משתתפים בהשגחה על הספריות, על אספי הטבע וכו'. המורים עוזרים לתלמידים בסדר קבוצות ואנודות לספורט, לטיולים ולהשתלמות בלמודים שונים, הונהג גם משפט תלמידים, המתנהל בהשתתפות מורים.

ההוצאות בשנת תרפ"ב (1).

מצב הכספים בסוף תרפ"א הראה לנו, שההסתדרות הציונית מוכרחה להפחית את תקציב העבודה בא"י ובתוכו גם את התקציב לחנוך. לנו נקבע הסכום — 100,000 ל"מ. ובתוך גבולותיו היה עלינו לסדר את העבודה. בסצב זה הוכרחנו לעשות קמוצים והפחתות בעבודתנו.

השנויים שנעשו בתרפ"ב הם:

(א) הפחתנו את מספר המשרות של הנגנות ב"19; (ב) הפחתנו את מספר שעות הלמוד בכתות בתיה"ס העממיים בשעה אחת בכל כיתה, והעמדנו את מספר השעות בשבוע מ"22 בשתי הכתות הנמוכות עד 34 בארבע הכתות העליונות; (ג) הפחתנו את מספר שעות הלמודים בביה"ס התיכוני והעמדנו אותו על מכסימום של 36 שעות לשבוע, במקום 38 שהיו נהוגות עד אז; (ד) סגרנו את ביה"ס החקלאי בפתח-תקוה, ספני שלהחזקתו לא הספיק התקציב הקטן שהיה בשבילו ברשותנו, וסכומים גדולים לא יכלנו להשיג. ע"י השנויים האלה הפחת מספר המשרות של המורים והנגנות ב"41.

(1) החשבונות של החוצאות וההכנסות שבמספר זה אינם נוגעים לבתיה"ס שבמושבות יק"א. בתיה"ס האלה עברו לרשותנו בשנת תרפ"א, והם מקבלים את תקציבם מאת הנהלת יק"א באמצעות מחלקת החנוך. אנו משתדלים לכמות את החוצאות של בתיה"ס הללו מהכספים שאנו מקבלים לצורך זה מאת הנהלת יק"א ומשכר-למוד, שאנו נובים מהמושבות הנ"ל.

חשבונות תרפ"ב נגמרו בנרעון לא גדול של 226 לייט, ואף הסכום הזה כוסה כמעט בשלמותו מהכנסות שונות, שנתקבלו אחרי סנירת הספרים ע"ח השנה שעברה. יוצא, איפוא, שנשאר רק הנרעון בסך 3831 לייט הנמשך עוד משנת תרפ"א.

הקמוצים בשנת תרפ"ג.

הקשי במלוי התקציב לשנת תרפ"ב הוכיח לנו עוד באמצע שנת הלמודים, שעלינו לדאוג לקמוצים בתקציב החנוך לשנת תרפ"ג. 5 חדשים לפני גמר השנה התחלנו בעבודת תכנית לקמוצים. מטרתנו היתה, שהנוק הנגרם לעבודה בעקב הקמוצים ינע עד כמה שאפשר פחות בבתייהם העממיים, שהם היסוד לחנוך בארץ. לסיכך החלטנו לקצץ רק בקצוות ולעשות את הקמוצים על חשבון ננייהילדים, בתייהם התיכוניים והעבודה בסוריה, ומהצד השני להגדיל את ההכנסה משכר-למוד וגם לשתף את המורים בנרעון. הועידה בקרלסבר הקציבה למחלקת החנוך 70,000 ז. א. כ-80% פחות מהסכום שהוקצב בתרפ"ב ובהתאם לזה היה עלינו להוציא לפעל את הקמוצים שהתכוונו אליהם, והם:

א. ננייהילדים, נסגרו 9 ננייהילדים בערים ובמושבות והפחת מספר הגננות בערים ע"י צרוף כתות. תקציב הגנים לשנת תרפ"ג הוא פחות בסך 8458 לייט (23.8%) לעומת תרפ"ב.

ב. בתייהם העממיים. הקמוצים בבתייהם העממיים הם: 1) הפחתת מספר המורים. בבתייהם שבמושבות הנהגנו את היסוד של לא פחות מ-30 תלמיד למורה באופן פמוצע; בבתייהם שבערים — במקום שחדרי הלמודים מרשים זאת — סדרנו עד 60 תלמיד בכל כיתה. 2) צרוף כתות ואחור מוסדות. בבתיים שונים צרפנו כתות. בטבריה אחרנו את ביהים לבנות עם ביהים לבנים למוסד אחד. הדבר הזה סגש אמנם בהתנגדות גדולה מצד התושבים, אבל ההכרח אלץ אותנו להוציא את הדבר לפעל. 3) סנירת בתיים, סגרנו בתיים בכפר-אוריה ובסוריה, הפסקנו את עבודתנו בצירון והפחתנו את תקציבנו למוסדות החנוך ברמשק, לא מצאנו לאפשר להפסיק לגמרי את העבודה בקהלה הזאת, המונה כ-15 אלף יהודים והנסצאת במוכן התרבותי במצב עלוב וירוד. בתרים עלה תקציבנו ברמשק לסך 4626 לייט ובשנה זו העמדנוהו על סך 1200 לייט.

בסיה הופחת התקציב לבתייהם העממיים בסך 10849 לייט (כ-16.5%) לעומת תרפ"ב.

ג. בתייהם התיכוניים. בשנת תרפ"ב הוצאנו להחזקת בתייהם התיכוניים; הגמנסיה ביפו, הגמנסיה בירושלים וביהים הריאלי בחיפה סך 9949 לייט, סכום זה הוצא אחרי שהפחתנו את תקציביהם לעומת תרפ"א. בשנה זו מצאנו לנחוץ להפחית עוד יותר את התמיכה, שאנו נותנים לבתייהם הללו והעמדנוהו על סך 7549 לייט, ז. א. הפחתה כ-24% לעומת תרפ"ב.

ד. בתייהם לסורים, בשנת תרפ"ב הוצא על בתייהם לסורים סך 11032 לייט ובשנה זו העמדנו את תקציבם על סך 9665 לייט, ז. א. הפחתה כ-12% אחוז מתקציבם הקודם.

ה. בתיה"ס המקצועיים. בשנת תרפ"ב השתתפנו בתקציבי בתה"ס המקצועיים השונים (קורסים למסחר, ביה"ס, בצלאל, בתיה"ס לנגינה בירושלים, יפו וחיפה) בסך 3939 ל"מ. השנה העמדנו את תמיכתנו על סך 2728 ל"מ. בסכום זה נכלל תקציב ביה"ס, בצלאל, העולה השנה לסך 2022 ל"מ.

ו. בתיה"ס למלאכה. הפחתנו את תמיכתנו לבתיה"ס למלאכה, שהגיעה בשנת תרפ"ב לסך 2024 ל"מ, בסך 450 ל"מ.

ז. עבודה תרבותית כללית. בטלנו את כל התקציב הזה והשארנו מסנו רק 800 ל"מ לשנה להחזקת שלשה בתיה"ס לילדי הפועלים בקבוצות ובמושבי העובדים. שעורי הערב לפועלים ועבודה תרבותית כללית נצטמצמו רק בעבודה של הסדרות העובדים המקבלת לשם זה 8600 ל"מ מתקציב העבודה.

ח. היות ואחרי הקטוצים האלה נשקף לנו בכל זאת גרעון בתקציב של השנה הנוכחית, החליטו המורים באספתם הכללית לכסות את הגרעון בסכום 5000 ל"מ, אשר נוכה ממשכרתם במשך השנה.

בס"ה נעשו קטוצים במוסדות החנוך בתרפ"ג בסך 26190 ל"מ:

נגי"הילדים	. . . . .	הפחתה בסך	3458	ל"מ.
בתי-ספר עממיים	. . . . .		10849	
תיכונים	. . . . .		2400	
בתי-סדרש למורים	. . . . .		1366	
בתי-ספר מקצועיים	. . . . .		1216	
למלאכה ומוסדות שונים	. . . . .		450	
שעורי ערב ועבודה תרבותית	. . . . .		1451	
השתתפות המורים ע"י הפחתה ממשכרתם	. . . . .		5000	26190 ל"מ.

את הפחתת ההוצאות במשך 3 השנים האחרונות אפשר לראות עפ"י הלוח הבא:

תרפ"ג (לפי התקציב)	תרפ"ב		תרפ"א			
	הוצאות	הוצאה לתלמיד	הוצאות	הוצאה לתלמיד		
6.331	11130.330	6.291	14588.193	7.679	18853.038	נגי"הילדים . . . . .
7.461	54830.944	9.122	65679.668	9.142	67950.976	בתיים עממיים . . . . .
10.709	7549.960	14.504	9949.665	19.353	12947.470	תיכונים . . . . .
33.445	9665.600	34.582	11031.771	37.170	12006.021	למורים . . . . .
8.956	2722.680	11.320	3939.344	14.267	5492.636	מקצועיים . . . . .
						למלאכה . . . . .
6.224	1574.636	5.113	2024.792	4.450	1767 —	ומוסדות שונים . . . . .
8.096	87474.150	9.515	107213433	10.227	119017141	בס"ה . . . . .

הערך: תקציבי בתיה"ס התיכונים והמקצועיים (מלבד ביה"ס, בצלאל) מסודרים על יסוד השתתפותנו בסכומים מסוימים בהוצאות המוסדות הנ"ל. כמכלא הנוכחית מובאות ההוצאות לתלמיד במוסדות אלה, כפי שהן עולות בהתאמה לסכומים שבהם משתתפת מחלקת החנוך.

הקמוצים שנעשו לא באו בתור תוצאה מהכובז שהיה בעבודתנו עד עכשיו. כל הזמן נהלנו את עבודתנו בצמצום גדול, וכל הקמוצים האלה המזיקים בלי ספק לחנוך נעשו רק מאמס מוצא.

ההכנסות.

א. שכר-למוד. שכר-הלמוד בבתי-ספרנו הולך ועולה מדי שנה בשנה, כפי שמראה לנו הטבלא דלקמן:

תרע"ט	תר"ס	תרפ"א	תרפ"ב	
528.063	925.150	1669.515	1223.735	גנרילדים . . .
3380.893	4442.750	7959.896	9219.125	בתי"ם עסמיים . . .
2367.418	4846.712	6428.280	10045.138	. תיכוניים . . .
40.900	343. —	612.595	860.284	. לסורים . . .
698.391	1523.272	2789.486	2053.755	. מקצועיים . . .
7035.665	12080.884	19459.772	23402.037	בס"ה :

טבלה זו מראה לנו, שההכנסות משכר-למוד בתרפ"ב מכסות 20% מההוצאות. בעקר גדלו ההכנסות בבתי"ם התיכוניים, שהכניסו בשנה שעברה למעלה מ-10 אלפים לייט וכזה כמו 62% מתקציבם (בשנה הזאת תגיע הכנסתם ל-60%). בכלל עלו ההכנסות בתרפ"ב למעלה מ-23 אלף לייט, ז. א. יותר מפי שלשה מכפי שהכניסו בתרע"ט, פי שנים מאשר בתר"ס וכרבע יותר מאשר בתרפ"א. כזה הנענו כמעט עד המקסימום האפשרי, ואין תקוה, שההכנסה תגדל בהדרגה כזאת גם להבא. גדל השתתפות הישוב בהחזקת בתי-ספרנו ויבלט ביחוד, אם נשים לב לזה שמ-90 אלף היהודים הנמצאים כעת בארץ — 80 אלף באו הנה בשנים האחרונות וכרובם הם פועלי-יום, שכירים ובעלי מלאכה, שעוד לא הספיקו להסתדר בארץ. ביסו מניע מספר ילדי העולים הלומדים בבתי-ספרנו ל-35% ואותו האחוז הוא בערך גם בחיפה. יש להביא בחשבון, שהישוב הישן בירושלים, חברון, צפת וטבריה סכיל בתוכו מספר גדול של אנשים המתפרנסים מחלוקה וחיים ברחק גדול. אופית היא בנידון זה חלוקת תלמידינו בירושלים: ממספרם הכללי — 28.8% הם יתומים וילדים עזובים; 5.5% הם ילדים של מחוסרי-עבודה; 6.7% הם ילדי פועלי-יום ומשרתים, ז. א. ילדים שאינם יכולים להכניס גם את הסכום המינימלי של שכר-למוד.

ב. השתתפות הממשלה. הממשלה אינה מכירה בבתי-ספרנו בתור מוסדות ממשלתיים. היא מביטה עליהם כעל בתי"ם פרטיים, ועיב היא מקציבה לנו תמיכה קטנה. כמו לבתי-ספר פרטיים אחרים אשר בארץ, בשנת תרפ"א קבלנו מאת הממשלה תמיכה

בסך—2675 ליימ ובשנת תרפ"ב סך—2379 ליימ. אנו דורשים טאת הממשלה שתפריש לבתי-ספרנו את האחוז שתקציבה לחנוך המתאים לאחוז היהודים בין כל תושבי הארץ. המיט עם הממשלה בדבר השתתפותה המתאימה בהוצאות החנוך העברי נמשך כבר זמן רב וללא תוצאות. בדרישות פנו ועד החנוך, ההנהלה הציונית והועד הלאומי. העתונות האיי תמכה בדרישותינו. במקומות שונים נערכו אספות מחאה נגד היחס השלילי של הממשלה לבתי-ספרנו. נעשו גם אי-אלה צעדים מצד ההנהלה הציונית בלונדון. — וכל התאמצויותינו לא הביאו תועלת. הממשלה אינה רוצה להכיר באוטונומיה של בתי-ספרנו והיא מצטרקת גם בזה, שתקציבה לחנוך אינו מרשה לה להגדיל את תמיכתה לנו. היא היתה רק מסכימה להגדיל במקצת את השתתפותה בתקציבנו בקבלה עליה בתיים אחדים, אשר ימסרו לגמרי לרשותה, אבל מובן שבשל סכום קמץ שתוסיף לנו הממשלה איננו יכולים לסכן את התפתחותם הנורמלית של בתי-ספרנו. לפי המצב הזה אין תקוה להקל בעתיד הקרוב על תקציבנו עיי תמיכה פחות או יותר נכרת מצד הממשלה.

המצב הנוכחי.

נמרנו את עבודתנו בשנת תרפ"ב בחוב למורים בנבול משכרת של 4 חדשים (יוני-ספטמבר). לרגלי המצב הזה היתה תנועה בין המורים לבלי לפתוח את בתיהם, אם לא יסדרו את חוב ארבעת החדשים עיי הלוואות במסודות כספיים בערכות ההנהלה הציונית, ואם לא יובטח תשלום המשכרת להבא בקביעות מדי חדש בחדשו. השאלה הזאת עמדה לפני האספה הכללית של המורים, ורק ההכרה, שסנירת בתיהם תגרום לקטסטרופה כללית בכל ענפי העבודה עצרה בעד קבלת ההחלטה של שביתה. כיום הזה אנו חייבים למורים משכרת בעד 4 חדשים. המצב הזה משפיע לרעה על כל מהלך עבודתנו. במשך השנה לא בא שנוי לטובה, כי אם להפך. לפעמים היינו חייבים למורים משכרת של 6—5 חדשים. המורה עובד במשך כל הזמן מתוך התרגנות והתמררות. מדי פעם בפעם מתבטא המצב הזה באספות המורים השונות. השאלה של שביתה אינה יורדת מעל סדר היום בחיי המורים. אמנם קשה לטורה להשאר שקט כשהוא רעב ללחם, כשהוא נשאר לפעמים בלי הארה בבית או כשהחוננים ובעלי החובות באים לביתו ולפעמים גם מדביקים אותו בביהים ונושים בו את החובות. המצב הזה מכריח אותנו להיות שקועים כל הזמן בדאגות הכספים. אולם לטרות המצב הזה עמדו בכל זאת המורים על משמתם ולא עזבו את ביהים. הודות לזה הצלנו את קיום בתיהם שעמדו לפני הרס. להמשיך את העבודה בתנאים כאלה להבא אין כל אפשרות. מן הנמנע הוא, שהמורה יעבד כל הזמן מתוך זעזוע עצבים ונעדר המנוחה הנפשית הדרושה כל כך לעבודת ההוראה. על ההסתדרות הציונית למצוא את הדרך לפתרון שאלת בתי-ספרנו. איננו מדברים עכשיו על הרחבת העבודה, שהיא דרושה לפי התרחבות הישוב ולפי הגדלת העליה. כמו כן ירדה מעל הפרק שאלת שכלול העבודה הפנימית, חדלנו מללחום על למוד עבודת יד, שזה שנים אנו שואפים להכניסה לחנוכנו. איננו יכולים לאמר עוד בגאווה, שמוסדותינו פתוחים לכל העולים הבאים לארץ. כבר

עכשיו נשארים הרבה ילדים מחוץ לכתיב בתי-ספרנו מחסר היכולת להזמין מורים חדשים ולפתוח כתות נוספות. איננו מדברים עוד על עבודה תרבותית בין הגדולים, שבה עסקנו בשנים הקודמות ואשר הועילה בהרבה להשלטת השפה העברית בשרדות הרחבות של העם. לרגלי הקמוצים הגדולים, שעשינו במשך 2 השנים האחרונות, ירד הישוב מהגבה התרבותי שעמד עליו, ובוהו אנו מסכנים לא רק את עבודתנו התרבותית באי אלא גם את עמדתנו המדינית הקשורה באחוד התושבים ע"י השפה והחנך העברי. והנה עוד לא עברה שנה אחרי שהופחת תקציב החנך ב־30,000 ל"מ, שהוריד כל כך את הגובה התרבותי של עבודתנו, ונשמעים כבר קולות על נחיצות של קמוצים חדשים. הלא יש נבול גם לצמצום בעבודה! אחרי ההריסה החזקה של השנה שעברה אי-אפשר לערער שוב את בנין החנך. הלא סוף סוף איננו יכולים למחוק את התרבות מחיינו החדשים, שאנחנו חפצים להקים, ואנחנו מוכרחים איפוא לתת את אפשרות הקיום לבתי ספרנו. נוצר עכשיו מצב אי-טבעי: בחוגים ידועים מביטים על הכסף המוצא לחנך, כמו על גול מסקצועות עבודה אחרים, ועל המורים כמו על אנשים שמננים על הפרנסה שלהם. צריך שיהיה ברור לכל אחד, שאין פה שאלת המורים, כי אם שאלת התרבות שהיא גורם כל כך חשוב בקיום הציוניות והצלחתה. ואת התרבות צריך להבין בכל היקפה, כפי שהיא נחוצה לעם השואף לתחיה. לפיכך איננו יכולים להסכים למבט קצר-הראי השורר בחוגים ידועים ביחס לחנך, שעל פיו אנחנו צריכים למעט עד כמה שאפשר את דמותו של החנך, להצטמצם אך ורק בחנך עסמי ולהוציא מתקציבנו לגמרי את כתי הספר התיכוניים ואת גני הילדים.

בצמצומים הגדולים שעשינו בשנה זו השתדלנו עד כמה שהיה אפשר לבלי לגעת בבית-הספר העממי, — עד כמה שהיה אפשר, מפני שלגעת גם בו היינו מוכרחים. אם הטלנו על כל מורה מספר ילדים יותר גדול, אם סדרנו מחלקות צפופות — סבל החנך בלי ספק מהשנויים האלה, אבל העקר נצל. כל משא הצמצומים נפל על גני-הילדים ועל בתי-ספרנו התיכוניים. ללכת הרבה יותר רחוק בדרך זו אי-אפשר לנו. באנו עד נבול קיומם של המוסדות האלה, ופה עומדים אנו לפני הריסות חדשות. הרשאים אנחנו לעשות זאת מנקודת מבט של עבודתנו הלאומית בארץ?

למה לנו בתי-ספר תיכוניים? הנוכל לאמר, שבת-הספר התיכוניים הם מוסדות חנך לאמידים, והם צריכים בעצמם לדאוג לחנך ילדיהם? הרבר הזה איננו נכון בנוגע לאיזו ארץ שהיא ולא בנוגע לאיזה עם שהוא ובודאי שאינו נכון ביחס ליהודים בארץ-ישראל. הדימוקרטיה ברוב המדינות של אמריקא נותנת את החנך התיכוני חנם, כמו שהיא נותנת לעם את החנך העממי. לנו העוסקים ביצירת שפה ותרבות עברית — בית-הספר התיכוני איננו פחות חשוב מבית-הספר העממי. השפה העברית לא תוכל להתקיים בארץ, אם היא תשאר רק בחוג הנמוך של ההשכלה. לנו דרושה אינטליגנציה עברית, מפני שבלעדיה יעקר היסוד העברי שאנחנו נותנים בבית-הספר העממי. אנחנו צריכים לתת לצעירינו את האפשרות להשאר בארץ, לקבל בה את החנך הרוש ואת ההסתגלות לתנאי החיים בארצנו. בבתי-הספר התיכוניים אנחנו דורשים השתתפות ההורים במדה יותר גדולה, ואנחנו מקבלים בהם יותר מ־1/2 התקציב שלהם. יותר מזה אי-אפשר לנו ללכת ביחסנו לבית-הספר התיכוני.

ואשר לנגריהילדים, דרושה זהירות גדולה גם פה. גם ביחס לננים איננו יכולים לאמור, שהם מותרות בחנוך העם, הם ממלאים תפקיד גדול ביחס לשפה. הם עושים אותה לשפה טבעית של הילד, הם מכניסים על ידי הפעוטים את השפה העברית למשפחה מאיוו שדרה שתהיה, והם יוצרים לנו במחלקות הראשונות של בית-הספר אותו המרכז העברי, שעל ידו נעשית העברית לשפת בית-הספר וחניכיו.

גם הפחתת המשכרת של המורים איננה אמצעי חדש, השתמשנו כבר בו בשנת הלמודים הזאת. אמנם לא שנינו את הדרגא במשכרת המורים, אבל אמרנו שהמורים צריכים לקבל עליהם חלק מהגרעון, שאנו צפויים לו, ואספת המורים הכללית הסכימה לזה. היא קבלה עליה 5000 לייט, זוהי הפחתה בחשבון ממוצע קרוב ל-7%, וההפחתה הזאת גדולה לעומת משכרת המורים, שהיא בכלל איננה גדולה ופחותה ממשכרת העובדים במקצועות אחרים.

ברור הוא, ששאלת התקציב של החנוך באיי לא תוכל להפתר עיי קמוצים נוספים, אם נשארו עוד אפשרויות לקצוצים, הן קטנות ערך מבלי שתוכלנה לתת הקלה גדולה להסתדרות.

הראגה למצוא פתרון לשאלת החנוך עוררה בשנים האחרונות הצעות שונות, אחת מהן היא למסור את בתי הספר לרשות הועד הלאומי. הלא הוא בא כח היהדות באיי, והוא צריך איפוא להיות המוסר שינהל את כל העבודות הפנימיות שבארץ ובתוכן גם את החנוך. אבל זה נכון רק למראית עין, ובאמת באה הצעה זו או סתוך כונות זרות לחנוך או מחסר ידיעת הסצב, ישנם כאלה, שחפצים לשחרר את הציוניות מעבודת החנוך, כדי להפנות את תשומת לבה לעבודות כלכליות. על הנק שהשמה הזאת תגרום לישוב ולציוניות כבר דברנו, ישנם אחרים, שחושבים שעל ידי העברת החנוך לידי הועד-הלאומי ינתנו לו כח והשפעה, שיוכל להשתמש בהם גם לענינים צבוריים אחרים. אולם הם שוכחים, שהחנוך יש לו תפקיד גדול מיוחד, ואיננו רשאים לסכן את קיומו בשביל מטרות צדדיות, שאינן עומדות בשום קשר ישר אתו.

הנהלת בתי-הספר כשהיא לעצמה יכולה להמצא בידי מוסד, שסמכותו מקובלה בכל הארץ, והועד הלאומי צריך עוד להלחם הרבה על סמכותו זו. ארץ-ישראל מכירה בו בתור באי-כחו בוסן שהוא בא להגן על עניני הישוב או על כבודו לפני הממשלה ולפני מוסדות חצוניים, אולם איננה מכירה בו כשהועד בא בתביעות כלפי הישוב ביחס למסים, תשלומים, או ביחס לזכויות בבחירות או בסדור הקהלות, והמושבות, אמנם, הועד-הלאומי לא קבל עדין מאת הממשלה את הזכויות שהוא דורש, אבל התקלה אינה מונחת רק ביחס הממשלה. גם הקהל הרחב וגם הקהלות והמושבות מתנגדים לנטיה של הועד להרחבת זכויותיו, להטלת מסים ולהתערבותו בענינים הפנימיים של העדות והמושבות. הועד הלאומי חסר אונים להטיל את רצונו על הצבור, הוא לא הצליח בנסיונות שנסה בסדור הקהלות, השפעתו וסמכותו קטנות בארץ, הצבור הארץ-ישראלי המרכב מהרבה עדות קטנות אינו יכול להתמוג על נקלה לצבור אחד, לכל עדה וקבוצה יש הנטיות והפניות המיוחדות שלה, ולפעמים גם השפה והמנהגים שלה, ולהכנת כל האינדיוידר אליות הזאת והאנרכיה שיש בזה, דרוש זמן, דרושה צמיחה, בתנאים כאלה חי הועד

הלאומי ונלחם על קיומו, בהיותו גם בפנים מסודר למפלגותיו השונות. הועד הלאומי אינו יכול גם להשיג את האמצעים המינימליים הדרושים לו להנהלת עבודתו, אין לו האמצעים להחזקת המוסדות המעטים שעומדים ברשותו, — ואיך יעלה על הדעת שבזמן קרוב יוכל הועד הזה לקבל את הסכומים הנדולים הנחוצים לחנוך. מסירת בתי-הספר לועד הלאומי תיצור רק את האיליוויה, שנמצאו בעלים חדשים לחנוך, אבל פרושה הוא להשאירם בלי עזרה, בלי תמיכה ובלי דואג להם.

ועוד דבר, הצלחנו לאחד את כל בתי-הכפר בארץ-ישראל בידי הנהלה אחת, זוהי ההנהלה הציונית, שאת סמכותה מכיר כל העולם וגם הישוב. בתי-הספר הכלליים ואלה של החרדים נכנעים לפני סמכותה, בהיותם בטוחים, שרק תחת הנהלתה הם יכולים למלא את תפקידם בשלמותו בתור מוסדות חנוך בלי כל מלחמה מפלגתית או מדינית. הועד המפקח על כל בתי-הספר לחרדים קבל פעמים אחדות ריזולוציות, שבהן הוא הביע את שביעת רצונו באחוד בתי-הספר, שהביא ברכה רבה לחנוך. אמנם, ישנם גם עכשיו אנשים בודדים בין החרדים המתנגדים לאחוד, אבל אין ביניהם מורים בבתי-הספר לחרדים וטעמיהם אינם חנוכיים, כי אם מפלגתיים ומדיניים. מסירת בתי-הספר לועד-הלאומי תבטל את האחוד הזה. בתי-הספר לחרדים יצאו או מתוך ההנהלה הכללית של ועד החנוך וייצרו להם במה לחוד, את ההודעה הזאת השמיעו כבר פעמים רבות מנהיגי החנוך החרדי. החרדים נלחמים בועד הלאומי בפרוינציפלים ידועים, ולפעמים מתעוררת אצלם גם השאלה בדבר השתתפותם בו, ומסוכן יהיה איפוא להרחיב את מלחמת הרעות והמלחמה המפלגתית המתנהלת תמיד בועד הלאומי גם על שאלת החנוך ובתי-הספר. המלחמות האלה תוכלנה לעבור לבתי-הספר, והפוליטיקה שאנחנו משתדלים להרחיקה מבתי-הספר תכנס לתוכו. החרדים לא יחפצו לסכן את עבודתם ולא יחפצו לסכן את האוטונומיה הפנימית, שבטוחה להם בהסתדרות הציונית. ובכן לא בא לעיני הזמן למסור את בתי-הספר לועד הלאומי לא מצד התקציב ולא מצד בטחון העבודה, מצד שלמותה ואחודה.

אין אמצעים לועד הלאומי — זה ידוע, אבל הועד הלאומי, אומרים, יוכל להשיג כסף בחו"ל, כמו שמשגינה אותו ההנהלה הציונית. הועד הלאומי, בתור בא כח הישוב יוכל גם הוא לשלוח שליחים לחוץ לארץ ולנהל תעמולה גדולה. אבל הועד הלאומי לא יוכל גם הוא להצטמצם בחוג עבודה אחת או נאמר, במקרה שלפנינו, בחנוך. הוא יהיה מוכרח להכניס בתכנית תעמולתו מקצועות שונים של עבודת הישוב, כמו עליה, עבודות צבוריות, צרכי קהלות שונים, רבנות, עזרה לקהלות עניות, מוסדות צדקה וחסד. הוא יבוא לחוץ לארץ בתור מוסד, שיתחרה בהרבה ענינים בהסתדרות הציונית. הוא יזיק לקבוצת הכספים של ההסתדרות מבלי להועיל הרבה לעצמו, מפני שלא יהיו לו אותו הכח, אותה ההשפעה ואותה מכונת העבודה שיש לה. אין ספק, שהועד הלאומי לא יוכל להשיג את כל האמצעים הנחוצים לחנוך ולא יוכל לקבל גם אותם הסכומים, שיכולה לספק למטרה זו ההסתדרות הציונית. הועד הלאומי לא יוכל איפוא לכלכל את עבודת החנוך בארץ-ישראל לא מצד התקציב ולא מצד ההנהלה. ההסתדרות הציונית היא היחידה, שתוכל להבטיח את קיום בתי-הספרנו מצד התקציב, והיא היחידה שתוכל לשמור על אחוד העבודה הזאת ושלמותה, ולפיכך היא אינה רשאית להסתלק מאחריות הזאת.

מב ל א ל ל י ת ל מ ו ר ר י מ

לשנת תרס"ג.

מבצ המושטה	המין		נ ס י ו י נ										ה ל ה						מספר נאחזים	מספר נאחזים	מספר נאחזים						
	מבצ המושטה	המין	ש נ י מ										מספר		תעודה		מקום										
			17 יומ	14-16	11-13	8-10	5-7	2-4	1	0	מקום	מקום	מספר	מספר	מספר	מספר	מספר	מספר									
אבות (אבות) אבות נאחזים נאחזים	8	12	51	70	1	—	3	3	11	24	25	3	2	21	—	50	1	4	53	13	58	8	22	41	14.3	71	נניילרים
176	51	83	73	237	60	23	31	43	54	72	16	11	106	4	189	10	54	107	106	204	30	129	161	64.8	310	בתים עמסיים	
66	11	24	12	89	29	19	18	15	9	12	3	1	62	1	87	69	13	4	7	94	6	86	9	20.9	101	תיכונים	
250	74	158	155	327	89	45	47	69	87	109	22	14	189	5	276	80	71	164	126	356	44	237	201	100.0	482	סיה	
51.9	15.3	32.8	32.2	67.8	18.5	9.3	9.8	14.8	18.0	22.6	4.6	2.9	39.0	1.0	57.1	16.6	14.7	34.0	26.1	73.9	9.1	49.2	41.7			באחזים	

א) על בהים חמסניים נמנים גם מוסדות המלאכה ומיש. על בהים התיכונים - גם בהים לטורים ובהים המקצועיים.
 ב) במספרה זו לא נכללו 16 מורים חלקיים ומינים (22 עמסיים ו-9 תיכונים). מכפר המורים בשנה תרס"ג עולה אטוא במיה ל-487.
 ג) מורים המלמדים בשני מוסדות מסוגים שונים יחשבו למספר שבו הם נחמנים אח רה שעותיהם.

כמו כן אין אפשרות לקבל את ההצעה להוציא את בתיהים מרשות ההסתדרות הציונית וליצור אגודה מיוחדת לחנוך. מצדדי ההצעה הזאת סוברים, שימצאו אנשים בלתי ציוניים שיתרמו לצרכי החנוך, מפני שהחנוך והתרבות באיי הם ענינים הקרובים ללב כל יהודי. גם הצעה זו אינה נותנת מקום לאחוד בתיהים. החרדים והכלליים, תחת הנהלה אחת, מפני שהחרדים יכולים לעבד רק בתנאי, שענין קבוץ הכספים לטובת החנוך ירכז בידי ההסתדרות הציונית. אולם המגרעת העקרית שבהצעה זו היא, שבאמצעות האגודה המיוחדת לחנוך לא יושגו האמצעים הדרושים, יען כי השתרשות האגודה והתערותה בחיים דורשת צמיחה והתפתחות במשך שנים, לפיכך נשארת רק ההסתדרות הציונית היחידה, שיכולה ומוכרחה לקבל את האחריות על החוקת החנוך בא"י. ההסתדרות הציונית לא תוכל להסתלק כעת מעבודת החנוך, מפני שאי אפשר לעקרה ולבטלה מבלי לבטל יחד עם זה את הציוניות עצמה. על ההסתדרות לסצוא את הפתרון לשאלת התקציב של בתיהים. היא צריכה לדאוג לא רק להספקת התקציב, כי אם גם לתשלום המשכרת לעובדים בסדר ובזמן קבוע. אי-אפשר, שהמורה יעבוד במסירות הדרושה, אם לא יקבל את שכרו מדי חדש בחדשו. אי-אפשר שזעזוע באיזה חלק שהוא של עבודתנו יגרם מדי חדש בחדש ועזועים בכל מקצועות העבודה. בשום משק מכורר אין כדבר הזה. המשכרת צריכה להשתלם בקביעות. ובנוגע לתקציב עצמו צריכה ההסתדרות הציונית לותר על שטתה הקודמת ברבר רכז העבודה הכספית בתוך קרן-היסוד. השטה הזאת לא נתנה את התוצאות המקוות וכנראה שלא תתן אותן גם להבא. מתוך כל הנמוקים הנ"ל בא ועד-החנוך לידי מסקנא ברבר הצרך ליצור קפת חנוך מיוחדת בתוך קרן היסוד.

קרן החנוך שתוצר תהיה חלק מקרן היסוד הכללית. היא תעסק באסף כספים לא בשביל סוג ידוע של בתיהים, כי אם בשביל עבודת החנוך בארץ בכלל. כל הכסף שיכנס מקרן החנוך ימסר להנהלה הציונית, ותקציב החנוך יהיה מרכב משני חלקים: (א) מהכסום שיוקצב על ידי ההנהלה הציונית, (ב) מהכנסות הקרן המיוחדת. יצירת קרן זו אינה עלולה, איפוא, להביא שנוי כל שהוא בעבודה הפנימית של בתיהים או בהנהלתם האדמיניסטרטיבית; השנוי הוא רק באופן השגת הכספים לצרכי החנוך. יש לקוות, שקרן חנוך מיוחדת תצליח לסצוא מקורות חדשים להכנסה, כי ימצאו לה תומכים מבין אנשים בודדים ומצד מוסדות וקהלות שיקציבו סכומים שנתיים קבועים לטובת החנוך בא"י.

הפתרון הזה יציל את אחוד הנהלת החנוך, כי כל בתיהים, גם הכלליים וגם החרדים, ישארו קנינה של ההסתדרות הציונית, אשר תעמר בראש עבודת החנוך ותשמר על הזכויות של בתיהים לפי סוגיהם השונים. מציאות בתיהים בידי ההנהלה הציונית היא ערבות בטוחה, שהאחוד הזה ימשך גם להבא.

יצירת קרן חנוך מיוחדת תוכל להקל לאט לאט את המשא הכבד של תקציב החנוך הרובץ על ההסתדרות הציונית, ותתן את האפשרות לא רק לשמר על קיום בתר-הספר, כי אם גם תתן את היכלת להרחבת עבודת החנוך ושכלולה.

ירושלים, אייר תרפ"ג.

ד"ר מ. ברכיהו (ברוכוב).

היגיונה ומדיצינה צבורית.

נבולות המושגים היגיונה צבורית ומדיצינה צבורית עדיין לא נתבררו כל צרכם. עדיין יש חלוקי דעות בין חוקרים שונים בנוגע לקביעת התחומין בין שני מקצועות קרובים אלה. בשעה שבשביל וירכוב, זה שהכנים לראשונה לתוך שפת הרפואה את השם מדיצינה סוציאלית (צבורית), היה המושג הזה שזה לגמרי למושג היגיונה צבורית, הרי עכשו אלה הם שני מושגים שונים, אף כי כאמור אין תחומיהם קבועים ומסוימים למדי, ואסנם בהרבה והרבה מקצעות של המדע המדיציני, אשר בזמן האחרון נעשו כל-כך אקטואליים, קשה להחליט, אם הם שיכים למדיצינה או להיגיונה הצבורית, ואולם בשבילנו כאן, במקום הזה, אין חשיבות יתרה לפלפולי הלכה, חשוב לדעת, מה משני המקצועות האלה, הקרובים והקשורים זה בזה, קים כבר בא"י; אילו תקונים צריך להכנים, אילו מוסדות צריך ליצור מחדש ובעקר באילו מקצועות אנו יכולים לסמוך על עבודת הממשלה ואילו מקצועות צריכים להשאיר ברשותנו, תחת ההשגחה התמידית של הלאום.

מחלות היונקים, שחפת, הזנה בלתי מספיקה, חוסר דירות, נזקי הגוף ולקויי הבאים בשל העבודה, מחלות מדבקות, מחלות הרוח והעצבים וכו' וכו' יש להם סבות צבוריות, ואלו מטילות את צלן הרחב על התרבות הקימת. הן משמשות סקורות עכורים של עוני ולחץ בשביל חלק גדול של הצבור; אבל לא רק זאת בלבד: יש בהן משום סכנה בשביל ההוה והעתיד של העמים, משום כך נעשתה המלחמה בהן לחובה ותפקיד חשוב של כל מדינה תרבותית.

הסדר הקפיטליסטי של זמננו הביא לידי התפתחות הכרכים, לנצול כל כחות העבודה, לרבות זו של הנשים והילדים, ההתפתחות הטכנית ואינטנסיביות המשקים הגדילו את התקלות ואת מספר הנזקים במקומות העבודה.

עם התפתחות הכרכים החלו מציקות שאלות הדירות, המפקת מזון וסיום וכו' וכו', התפתחות מקצועות העבודה ושכלולם מצד אחד וסלילת דרכים חדשות מצד שני פרוו את החיים הפטריארכליים, נתקו את היחיד מכבלי ההרגל והמנהגים של המשפחה והעמידוהו לפני עבודות חדשות ויחד עם זה גם לפני סכנות מוסריות ובריאותיות חדשות, והיהודים, אשר בארצות אירופה היו סגורים ומסוגרים בצורות חיים קפואות ובהרגלים ובנמוסים שנתקדשו קדושת מסורת, גם בהם נעדה ההתפתחות הכללית המהירה לרעה.

כי אחרי שהאמנסיפציה הוציאתם מהגיתו והכניסתם לתוך העולם הרחב, החלו לעלות בשלבי הכלכלה, הגיעו לנובה ידוע, אבל יחד עם זה גם לידי טמיעה ידועה. והטמיעה הביאתם לידי מחלות המין, אלכוהוליזמוס, נשואין מאוחרים ומחלות התנונות אחרות.

מהשנויים הכבירים בחיי המשק ובחיים הצבוריים, נבעו הרבה סבות צבוריות של המחלות, שסכנו לא רק את היחיד אלא גם את הצבור כלו, את הכלל, את העם. הנהלת המדינה, ביאתיכח העם בכל ארץ וארץ ראתה עצמה מוכרחה להגן על בריאות התושבים וליצור לשם זה מכשיר מיוחד בצורת משרד לבריאות העם, המנצח על המלחמה נגד המחלות הצבוריות ומכותיהן, נגד אפני העבודה, מנהגים וארחות חיים, שיש בהם משום החלשת העם, קפוח בריאותו והפחתת דמותו בכמות ובאיכות.

משרד כזה מכיל מחלקות שונות המפקחות על עניני דירות, מרחצאות, הספקת המים, הרחקת הפסולת, צרכי אוכל (וערכם המזון ומחירם, שיהיה שווה לכל נפש), בתי-הספר, היגינה של התעשייה, המלחמה נגד מחלות מדבקות, נגד תמותת היונקים, ענינים וטרנריים וכדומה מן המקצועות המסופותחים ביותר בארץ.

ברם טעות גדולה היא לחשוב, כי המדיצינה וההיגינה הצבורית הן מקצוע חדש לגמרי במדיצינה הכללית, המעשית. אדרבא, רומה, כי ההיגינה הצבורית קדמה בכל מקום למדיצינה המעשית וימיה ימות התרבות בכלל. ולא רק זאת אלא, כמו שנראה להלן, עמד מקצוע זה של המדיצינה אצל עמים קדמונים ידועים על סדרנה נבונה מאד, אולם קודם עלינו לבאר את ההבדל, אשר בין מדיצינה והיגינה צבורית ובין מדיצינה מעשית. מדיצינה מהשקפת הרופא, שאינו עוסק אלא ברפוי חולים בלבד.

ואסנם מוארות באור ההשקפה הצבורית מופיעות המחלות בצבע מיוחד, הן מקבלות ערך מיוחד, לא רק בשביל הפרט אלא גם בשביל הצבור, לא רק בשביל החולה הפרטי אלא בשביל העם כלו.

ערך המחלה מההשקפה הצבורית נקבע ראשית כל ע"י שכיחותה. יש מחלה מסוכנה המסררת את חיי החולה, מענה אותו בענינים קשים ומציקה באופן נורא לסביבתו. מההשקפה הצבורית אין למחלה זו ערך, אם אינה נפוצה ואינה מתרחבת אלא לעתים רחוקות. להפך, פנעים קלים, ז"א שאינם מסכנים את חיי החולה ואינם גורמים לו גם צער מרובה, מקבלים ערך צבורי רב הודות להפצתם.

לא כך משקיף הרופא מנקודת המבט האנטומי-הפתולוגי. הדורש בעקר לשנויים החולניים בארגי הנוף, בשבילו אין שכיחות המחלה ולא כלום. אדרבה בתשוקה מיוחדת הוא מקדיש שימת לבו דוקא למקרים בלתי השכיחים.

ואולם אין המחלה מקבלת ערך צבורי אך ורק הודות לשכיחותה. חשובה גם הצורה, אשר בה מרבה המחלה להופיע. המחלה, כפי שהיא מופיעה בבית החולים ובבית המרפא, אינה דוקא הצורה הטפוסית, היא אינה אותה הצורה, אשר המחלה לובשת אותה לעתים קרובות ביותר ברחוב או בבית החולה. ודוקא צורה זו של המחלה היא שמסעת יותר מהתנאים הסוציאליים וחוזרת ומשפיעה עליהם, מאשר המחלה המתבלטת כל צרכה.

דוגמא אחת מהמחלות החשובות ביותר: טיפוס הבטן.

מההשקפה הצבורית ערך גדול יש דוקא למקרים הקלים, שאינם מתגלים בצורה חריפה וממושכה, מאשר למקרים המובהקים די צרכם, את האחרונים מבדילים, הם שוכבים במטה. הם לא רק מקבלים את המפול הנחוץ להם, אלא הם גם לא מסכנים את הסביבה בהיותם תחת השגחת המטפלים בהם, אולם המקרים הקלים, שאינם נראים לעין זה, בשעה שהחולים אינם מרגישים את עצמם כל כך רע, שאין הרופא חושד במה שיש בהם ואינו מבדיל אותם ואינו נותן להם הוראות זהירות, — דוקא המקרים הקלים האלה הם המפיצים את המחלה בסביבותיהם, דוקא הם הם המסבים נזק נוספי ואקונומי גדול לצבור.

ערך ההשקפה הצבורית של המדיצינה עוד יגדל כשנששים למקצע האתיולוגי, ז. א. למצוא המחלה, הרופא בעל השקפה אנטומית-פתולוגית, כשהוא בא לידי הכרה, שמתג קוך מחולל את השחפת ומוליד בנוף שנויים ידועים, או כי האלכוהול מרעיל בצורה זו וזו את הנוף, הרי הוא בא בדרך חקירתו עד הגבול האחרון, והוא מסתפק בזה, לא כן הרופא בעל השקפת ההינינה הצבורית. צרך ההסתבבות החי בנו עדין דורש תשובה מספיקה על הרבה שאלות: מדוע נולדה המחלה במקרה זה ומדוע לא התפתחה במקום אחר? מדוע בירושלים נפוצה המלריה בשכונת הבוכרים ואין המחלה מצויה בשכונת האמריקאים? מדוע אנו מוצאים מקרים בודדים של סחלת הענבת בין התלמידים, אשר בבתי האולפנא של החרדים, ואין היא שכיחה כלל אצלנו בין תלמידי בתי הספר? מדוע לקווי השלד נפגשים במדה מרובה בין עדת האשכנזים, ביחוד בכתיהים של המזרחי, במדה פחותה בין הספרדים, ורק במקרים יוצאים מן הכלל אצל הנורזים? וכאן הרופא נזכר בעוד הרבה גורמים, שצריכים לקחתם בחשבון: יש השפעות פיזיקליות אשר האדם משפע מהן ושטעונות חקירה; יש מזדה ובניה של הנוף, אשר בתנאים ידועים היא מסייעת, תומכת במכות המחוללות את המחלה ובתנאים ידועים היא מתנגדת להן ומתנכרת עליהן; יש גורמים צביריים חשובים הנובעים מהחיים החברתיים של כל פרט ופרט וכו' וכו', וכאן יש לחקור, עד כמה משפיע גורם זה ומדי מדת השפעתו של גורם אחר.

בשביל רופא מסוג זה, כשהוא בא להגן על האדם הגנה למפרע, לא מספיק כלל לדעת, כי השחפת, הענבת או הזיבה מביאה לידי צורות חולניות אלו ואלו, ידיעה זו ערכה מצער מאד, עליו להכיר לדעת את עולמו הפנימי של האדם וגם את התנאים החצוניים, כמו אקלים, צורת החיים החברתיים, המצב האקונומי, הסביבה הצבורית, השיכות לנוע זה או אחר וכו', כי כלם יחד, בצותא חדא, מצטרפים לחשבון אחד ומביאים את האדם לידי התוצאה — למחלה המרבקת.

הרבה מחלות נולדות איפוא באופן בלתי אמצעי מסבות צבוריות, אולם מספר עוד יותר גדול נולד באופן אמצעי, בתור תוצאות של גורמים צביריים המלוים את הסבות הראשונות, הגורמים האלה בהרכבותיהם השונות יש שמשפיעים על מהלך המחלה, לטובה או לרעה, וכך באים לידי כללים אלה:

א. החיים הסוציאליים יוצרים (או מסייעים) את הפרט למחלות.

ב. החיים הסוציאליים הם נושאי תנאי המהלות.

ג. החיים המוציאליים הם המתוך בין החולה והמחולל.

ד. משפיעים על סה"ל המחלה.

ואולם השפעת החיים הצבוריים תלויה גם במצב הצבורי הכללי. המצב הצבורי אינו מעור אחד. אינו חדגוני. הוא נחלק לכמה וכמה סדרנות: לפי אופן ההזנה, הדירות, התלבושת, העבודה, הנאת החיים, גדול הילדים, השכלת העם... כל זה משפיע על התהוות המחלות ומהלכן. אבל מאידך ניסא הן חוזרות ומשפיעות על המצב המוציאלי, ביחוד על התרבות התושבים, כשרון העבודה, כח ההגנה והיציבות במלחמת הקיום. ואם נשאל את עצמנו, איך אנו יכולים להשפיע בעזרת אמצעים צבוריים על המצבים החילוניים ולהמנע מהם? אז התשובה היא — על ידי היגינה צבורית.

הנה סבות מוציאאליות למחלות היו קיימות מאותו הזמן, שבני אדם יושבים בצבור. זיא מימות אדם הראשון. ואמנם גם היגינה מוציאאלית קימת מזמן שקימת תרבות אצל בני-האדם. אלא שלפנים היו כללי היגינה הצבורית נתנים בצורה של חוקי הדת. ההשגחה על היגינה הצבורית והגשמת חוקיה בחיים היו בעקר בידי הכהנים. חוקי המהרה והבריאות הם בכלל חוקי אלוה סמעל וההולך בדרכיהם עושה את רצון קונו וזוכה לחיי העולם הבא. וכך אנו מוצאים בתרבותיות העתיקות היגינה צבורית ספותחה עד לסאר. היגינה הצבורית של המצרים, הפרסים, ההודים, מקיפה את המזון, מרחצאות, חיי המין, היגינה של הקרקע, קבורה, טהרת המזע, כבוש היצרים והאמקטים...

אולם לסדרנה הנכונה ביותר, לידי סדרנת שיטה שלמה שיש בה גם יסודות התפתחות לעתיד, הגיעה היגינה הצבורית אצל היהודים. בשום ארץ ומדינה לא הרבו כל כך לספל במדיצינה הצבורית ולא היה למדיצינה בתור סדע סעסר וערך גדול כזה. כמו בארץ ישראל העתיקה. עד גלות בכל היתה המדיצינה בידי שבט אחד, שבט לוי. כפי הנראה היו גם המלכים מחויבים ללמוד את תורת הרפואה. כל האנשים שהיה להם תפקיד של השתתפות בהוצאת חקים ובאורם היו מוכרחים לדעת את הרפואה בתור סדע משלים (Nossig. Sozialhygiene der Juden 1894. Deutsche Verlag-Austalt). ואם חלק היגינה בחקי משה מקיף את חקי הנשואין, ההזנה וכללים של מלחמה ושמירה נגד מחלות מדבקות, הרי החלק הסוציאלי כולל בתוכו את החקים האגריים (שמיטה, יובל) בתור שמירה נגד ההתדרדלות (הסופרוזמוס) והבטחת קיומו של שבט לוי, אשר סמנו יצאו הפועלים הרוחניים: מורים, רופאים ומטפלים בחולים.

מלבד החקים הכתובים היו גם חקים ובאורים בעל סה, שנמסרו סדור סדור עד שנתפרסמו בסשנה והוסיפו להתפתח לפי רוח הזמן בגמרא ובספרות התלמודית, באופן שבתלמוד מוצאים צורת קודקס סודרני של היגינה צבורית (שם). והספטיסטיקנים הקלסיים, כמו פריקס, ניופיל, ופאוס ואחרים סתארים בהתפלאות והערצה את יתרונות החקים ההיגייניים של היהודים ומבארים על ידיהם את התמותה הקטנה ואריכות ימיהם של היהודים, וכתוצאה מזה את התרבותם.

בימינו חדלה מסשלת הכהנים, והעם רוצה לשפר את חייו ומעשיו למען ייטב לו ולצאצאיו בעולם הזה. היגינה הצבורית, הגשמתה בחיים וההשגחה התמידית עליה יצאה איפוא מרשות היחיד, מרשות הכהן, ונסמרה לרשות הרבים, לידי הצבור עצמו.

הצבור בעצמו — או יותר נכון בא־כחו, ההנהלה הראשית שלו — הטיל על עצמו את העבודה של סדור החיים ההיניניים, וכך אנו רואים בכל הארצות התרבותיות שימת לב מיוחדת להסתדרות הפניטרית ולהגשמת חקי הסהרה והבריאות של הצבור בהתאמה לדרישות הזמן והמדע.

מובן מאליו, כי כשם שאין שני צבורים שווים לנמרי אחד אל השני עפ"י המצב האקונומי, החברתי והתרבותי, כך גם אין המצבים החילוניים בהם שווים לנמרי עפ"י שכיחותם וחריפותם. ומובן אפוא, שגם האמצעים, גם דרכי ההינינה הצבורית אינם יכולים להיות שווים בכל צבור וצבור.

האלכוהוליסטוס בתור חזיון חולני מסדרנה ראשונה בארצות שונות אינו תופס אצלנו מקום. מחלות המין, אשר, אחרי מתן הזכויות באירופה התמשטמו גם בין היהודים, גם הן אינן תופסות אצלנו באי מקום גדול ביחס להפצתן בין הערביאים. לעומת זה מרובות אצלנו השחפת ומחלות העצבים והרוח. שתיהן אינן תכונות מיוחדות של המזע, אלא פרי החיים הקולטוריים המיוחדים של עמנו בארצות אירופה שונות, שם נוטים היהודים למחלות העצבים והרוח יותר מאשר שכניהם. את הדברים האלה הוכיחו במספרים הרשימות הסטטיסטיות הרשמיות בהונגריה, Pilez בוינא, Baird בלונדון, Marie בצרפת ו־Oppenheim ביחס ליהודי רוסיה.

לכל עם ועם בתור יחידה צבוריות תרבותיות, יש פגעים מיוחדים (בכמות ובאיכות), יש חולשות, לאומיות, חולשות שאינן מצויות אצל עם אחר או עכ"פ לא באותה המדה והחריפות. על גופו ורוחו של כל עם, בתור חטיבה קולטורית לעצמה, רובץ סבל ירושה חולני מאבותיו, מתנאי חייהם הצבוריים והתרבותיים המיוחדים. סבל הירושה המיוחד והאופי הזה מצריך אפוא אמצעים מיוחדים לשם תקון הלקויים והסדקים בביתו הלאומי של העם, אמצעים שאינם יכולים להיות שווים לנמרי אצל כל העמים ובכל הארצות. לכל עם יש אפוא דרישות מדיציניות־היניניות אחרות—בהתאם להרגלי חייו, מנהגיו ותרבותו. וההינינה הצבורית, שבאה למלא את הפגמים החולניים בחיי העם, בעל כרחה מסתגלת לתנאים המיוחדים של העם. אנו יכולים אפוא להחליט, כי המדיצינה הצבורית, בתור חלק של תרבות האומה, חותמה לאומי עממי. מדיצינה צבורית, החסרה את המוסנס הזה, את הגון הלאומי העממי, היא חורה וחסרת צבע בכלל; היא מפשטה, אין לה בסיס ריאלי תחת רגליה ולא תכה שרש בקרקע של חיי העם.

בין ההתחלות התרבותיות, שנעשו בישוב בא"י, אנו רואים גם התחלות של מדיצינה צבורית. יש שהתחלה היתה טבועה יותר בחותם של צדקה וחסד מאשר בחותם התרבות, אבל יש גם שנוסד מוסד לכתחילה לשם סעיף של מדיצינה צבורית בריאה, וכך אנו מוצאים בא"י עוד לפני המלחמה לא רק מוסד לחולי הרוח והעצבים, התחלה של עבודה אנטימלרית בגליל וטפול בתלמידי בתיה"ס, חולי הגרענת, אלא גם מכון פסטר ותחנת הבריאות.

אחרי המלחמה עלתה לא"י, הרסה—קבוצת עודה מדיצינית של ציוני אמריקאי. הודות לאמצעים הכספיים הגדולים, עלה בזמן מועט בידי הקבוצה לרכו סביבה את

החלק הנדול ביותר של הרפואה בארץ. אולם המדיצינה הצבורית, העבודה התרבותית לא תפסה חלק הגון בעבודתה לעומת אמצעייה הנדולים. היא יסדה מחלקה להיגיינה בבת-יהספר, אחיז נתוספה העבודה האנטימלרית (שעברה בינתיים לממשלה) ולסוף נגשה למקצוע של טפול ביולדות, טפול ביונקים ושפת חלב.

השנה נוסד סוף סוף עלייד ההנהלה הציונית ועד הבריאות. מוסד חשוב זה, שכליכך התפללנו אליו, עדין לא מצא את דרכו הנאמנה. עדין צעיר הוא, חסר נסיונות ואמצעים. כשיתפתח ויתרום לירי הנבה הראוי יכיר, כי אם מקצועות סניטריים כלליים, כמו קרנטינה, השנחה על מחלות מדבקיות, הספקת מים, צרכי אוכל וכדומה צריכים להיות בידי הממשלה הדואגת לענינים סניטריים במדה אחת לכל תושבי הארץ, — הרי את החלק התרבותי העסמי אין אנו רשאים למסור לידיה לעולם, כשם שנתחייב בנפשנו אם נטעה למסור לידיה הנהלה בתי-ספרנו או מקצועות תרבותיים אחרים, אף כי חובתה בנידון זה היא לסייע לנו בכל האמצעים העומדים לרשותה.

תרבות העם אינה מתרכזת בביים ולשון בלבד. ועמנו ששכלל סה בארץ בימים קדמונים את המדיצינה הצבורית והעמידה למופת לעמים אחרים, ועכשיו רופאיו עומדים בכל הארצות התרבותיות בראש המדיצינה המודרנית, — עמנו ידע לשפוך מרוחו המתחדשת על המקצע העתיק הזה, על המדיצינה הצבורית. כשועד הבריאות יתפתח יכיר בתעודתו, ישתדל לרכז בידיו את כל סעיפי המדיצינה הצבורית הקיימים בארץ ושיתוספו יחד עם ההתפתחות הכללית: טפול ביולדות, יונקים, שפת חלב, היגיינה של בתי-הספר, התישבות, ביים לאחיות, חברה למלחמה בשחפת, מכון פסטר, ביים למחלות הרוח והעצבים וכו'. בין המחלקות והמוסדות הבודדים האלה יוצר קשר טבעי וחיי. אבל חובת ועד הבריאות תהיה גם ליצור משרד סטטיסטי, להכין חוקים להגנה על העובד וכדומה. המדיצינה הצבורית, שעמדה בימים קדמונים בארצנו על גבה נדול, תתחדש שוב, בבית הלאומי בהתאם לרוח הזמן והמדע (1).

עבודת המלה בעמלית.

חברה זו נוסדה באוגוסט 1922 בהון של ארבעים אלף לייט, המחולק למניות בנות לייט אחת. מארבעים אלף המניות שיכות עשרים אלף לחברת יקיא. 16 אלף למועצה הכלכלית באנגליה (Economical Board) מיסודו של א. סונד והמשת האלפים הנותרות שייכות לאנשים פרטיים.

החברה נתאשרה עיי הממשלה המרכיית בירושלים בחודש אוגוסט 1922. תכלית החברה — תעסית מלה בארץ-ישראל. לשם כך חברה החברה סאת הממשלה לתעסית וחשע שנה את כל הבצות הנמצאות מסביב לאושבה ולכפר עטלית למערבם ולצפונם. במרחק של עשרים ואחד ק"מ דרומית סחיפה. שפח אדמה זה כולל בתוכו לערך 2670 דונם. (1) סחמר סקום אין אנו יכולים לצערנו להדפיס בקבץ זה את כל החמר והמכלאות במקצועות החיגינה הצבורית, כמו היגינה בתי ספר, סניטריות כמושבות וכו', אשר המציא לנו בעל המאמר. המערכת.

חוץ מזה קבלה החברה מיקיא עוד שמה אדמה בן 7000 דונם. בסך הכל משתרעת איפוא האדמה שבבולותיה עובדת חברת המלח' על שמה של 3370 דונם. העבודות הראשונות של חברת המלח' בעתליט התחילו בעקירת היער העבות וביכוס הבצות שכמו את כל השמה הרחב שהחברה חברה מאת הממשלה. בשני החדשים הראשונים עסקו בעבודה זו כשבעים וחמשה פועלים יהודים. נהפרו תעלות לכינוס מי הגשמים והולכתם אל הים והתחילו בעקירת השיחים הפראים שעלו וכמו את פני הקרקע. צריך היה למהר בעבודה זו, משום שמיד אחיכ עמד בנין הברכות לכינוס מי הים ודמנתיחן היו צריכים לנמור עד ימות הגשמים. כל העבודות הללו נמשכו מן הראשון ליולי עד החמשה עשר לדצמבר 1922. העבודה נעשתה בקבלנות ע"י המשרד לעבודות צבוריות של המטרות העובדים. המשרד קבל בשכר הפירת התעלות ובנין דפנות הברכות כשלשת אלפים ל"מ. כל אחד מן הפועלים השתכר בדרך כלל כשלישים חמשה ג'רים ליום. אך היו גם כאלה שהשתכרו כחמשים - שישים ג'ים.

באותו פרק זמן עבדו בעמלית כחמשים אכרים ממושבות שונות (פתח-תקוה וזכרון-יעקב, כרכור, כפר תבור, פגדה ועמלית) ועסקו בהובלת השיחים המעוקרים, ובישור הקרקע לשם בנין הברכות. אחרי שנעקר היער הוצאו מן המקום כחמשים אלף ספרים מעוקבים עפר. אחרי שנמר בנין דפנות הברכות התחילה העבודה להצטמצם מעט מעט ומספר הפועלים הלך והתמעט. בחודש ינואר עבדו בעמלית כשלישים חמשה פועלים יהודים וביניהם מכוננים, משניחים ונגרים. עכשיו עובדים שם כשלישים פועלים יהודים.

בחודש פברואר התחילה הנהלת החברה בעמלית בבנין בתים בשביל הפועלים הקבועים שיעבדו בתעשית המלח ובשביל ההנהלה והמשרד והמפקח מטעם הממשלה על עבודת המלח. נבנו חמשה בתי אבן ושני צריפים ומטבח. בנין הבתים האלה עלה באלף ושבע מאות ל"מ. סהם נבנו ארבעת בתים ע"י ערביים ובית אחד ע"י המשרד לעבודות צבוריות (זה האחרון עלה בשלש מאות ל"מ). עבודות הנגרות נעשו בידי יהודים.

מאז התחילה העבודה, ביולי ש"ע, ועד ראשית מאי הוצאו ע"י חברת המלח' לשכר עבודה לפועלים משוטטים ולבעלי מקצוע יהודים סך 8000 ל"מ ולערך 8000 ל"מ לעגלונים ואכרים יהודים, דמי הובלה והרישה.

מלבד יהודים עבדו בעמלית גם ערביים; באונוספ ש"ע עבדו כשבעים איש בהובלת העצים מן הבצות ובעיקר בנקוי הבצות וגם בזמן האחרון עבדה קבוצה של פועלים מצרים בישור המלח' (המקום שבו נמצאות הברכות שבהן יעשה המלח). עבודה זו שעלתה לסאתים ל"מ נמסרה דוקא לפועלים מצרים משום שהפועלים היהודים ואפילו הפועלים הערביים המקומיים לא היה ביכולתם לעשותה. מלבד זה עבדה קבוצה קטנה של פועלים ערביים בהתקנת הצנורות הגדולים בים, שדרכם מביאים את מי הים אל הברכות. ועוד בעבודות שונות היו עסוקים בזמנים שונים מעשרה ועד חמשה עשר פועלים ערביים.

בסיה נבנו עד עכשיו בעמלית, מלבד הבנינים האמורים, שתי ברכות גדולות לכנוס מי הים ולהתאדותם ושמונה עשר ברכות קטנות, שבהן יוכן המלח, חונחו צנורות לחובלת מי הים אל הברכות ונתקנו בבנין מיוחד משאבות להעלאת מי הים אל הברכות כבה מניעים. וזה מעשה המלח, את מי הים מעלים במשאבות לתוך הצנורות. קופר הצנורות עשרה אינפס. מן הים נכנסים המים אל הברכה הראשונה במרחק מאה וארבעים מטר מן הים. שמה

הברכה הזאת מאחים אלף מסיר, בברכה זו ימצאו המים עד שכמות המלח בהם תגיע עד 10% (כמות המלח בים עפילית היא לפי החקירות המדויקות 8.18%). או יעבירו את המים על ידי משאבה לברכה השנייה המסוכה לראשונה.

דפנות שהי חברכות עשויים קרשים ומטולאים באדמה. מסביב לברכות תעלות מיוחדות לפי הגשמים הנגרים אל הים. אורך כל התעלות הללו, שנעשו כדי למנוע בעד התחוות בצח בסביבות הברכות, מגיע לעשרים קילומטר. תעלות אלו מקיפות גם את הברכה השנייה. שטח ברכה זו טאה וממשים אלף מסיר, בברכה זו עומדים המים עד שכמות המלח בהם תגיע ל 18%, או יעבירו את המים האלו דרך תעלה (ארכה 640 מטר) לשמונה עשר ברכות קטנות (שטחה של כל אחת באופן סמוצע משנים עשר עד המשה עשר אלף מסיר) ובהיות שהברכה השנייה נמוכה מן הברכה הגדולה הראשונה במאה ושלישים מים עוברים המים מן הברכה הראשונה אל השנייה ואל הברכות הקטנות סאליהם דרך התעלות על ידי פתיחת הסכר. בברכות הקטנות עומדים המים לא פחות מחדשים ורק אחיכ מתקבלים נבישי מלח. הנבישים מוצאים ומצפברים בצבורים ונפתחים בפחנת מיוחדת למלח דק, מנהלי העבודה בעפילית מקיום, שהשנת אפשר יהיה לקבל את התוצרת הראשונה באבנוספראוקסובר. או יהיה מקום לשמונים פועלים בערך שיעבדו בתוצרת המלח. כעת נמצאים שם כשלישים פועלים עברים, שעבודתם נמרה לפני זמן מה והם עמקים עכשיו במלילת מסלת ברזל, שדרכה יעבירו את המלח לתחנת מסחיכ בעפילית, אם כי עבודה זו אינה כיכ תכופה החליטו מנהלי הענינים בעפילית להוציאה לפועל עכשיו, כדי לתת את האפשרות לפועלים האכה לעבוד גם לחבא בעפילית. עבודה זו תמשך עוד כשני חדשים וחצי. עבודת הפועלים המצרים כישור אדמת המלחה נמרה והם עובו כבר את המקום. הם עבדו בעפילית כשני חדשים. במשאבות עובדים המשה מכוננים, מלבד זה נמצאים עוד פועלים פחות או יותר קבועים, מחמנאי אחר, המשה נגרים ופניפאר.

עבודת התוצרת עצמה, שבה יהיו עמקים כשמונים פועל, תמשך שלשה חדשים בערך. אחרי נובסבר ישארו רק הפועלים, שיעבדו בפחנת המלח ובעבודת האכספורט. הפחנת תמצא בבנין מיוחד, שכניתו תתחיל בעוד חדשים אחדים. על יד הפחנת יבנה גם מחסן גדול בן 400 מסיר. הובלת המלח מן הברכות הקטנות לשחנה תעשה ע"י מסלת ברזל צרה ומשם יעבר על ידי המסלה הרחבה עד התחנה.

בבנין המסלה הצרה יתחילו מיד אחרי שתתקבל הכמות הראשונה של המלח. יש להזכיר מלים אחדות על הבית המיוחד שנבנה בשכיל המבקר הממשלתי, שתחת השנתו ימצא האכספורט של המלח. כידוע, יש לאחוב העממי התורקיי סונופול על המלח בכל הארץ, ולפי זה אסור יהיה לסכור את המלח בארץ נופא, ולשם השנחה זו ישב בעפילית בקביעות מבקר ממשלתי, הממשלה קבלת עליה התחבות לקנות את כל המלח מעפילית מה שכמובן מבטיח במרה ידועה את הבטים המסחרי של כל העסק. הוצאת המלח לחויל תהיה לנברי חמסית.

מנהל העבודה מטעם החברה - ה' מרדכי סורדין, שהתמחה בתעשית המלח ברוסיה הדרומית ויחסים עם תושבי הכפרים הערבים, הנמצאים מסביב לשטח עבודות חברת המלח, שוכים מאד. הכפרים האלה הם עפילית, סיריה, סואר, ניבעה, עין חוד, סוראפנה, מאנפורת, רק המוכתר של כפר עפילית מוחמד אל עימה היה היחירי שערער על הקונצסיה של חברת המלח. ועדת החקירה הידועה לא החשיבה את תביעותיו סמאת התועלת המרובה הצפויה לכל הסביבה.

ערך עבודה המלחי בשביל הבראת המכיבה של עמלית, רב מאד. עקירת היער של השיחים הפראיים (שבו נאחזו היתושים לרבבות), הפירת התעלות לטי הנשמים השופפים אל הים, ובעיקר בנין שתי חברכות הגדולות לכינוס מי הים במקום שהיו מקודם הבצות הרחבות. כל זה הביא לידי כך שהיתושים שהיו מסלאים את כל המכיבת, פחתו במדה סרובה וניכרת. הבצות המסוכנות ביותר נעלמו. אולם יחד עם זה צריך יהיה עוד לעשות עבודה רבה, כדי שתוסר לגמרי סכנת הקדחת מעל המקום. מקיים שבמשך השנים הבאות, עם התפתחות העבודה ישמרו כל היתושים שבמכיבות עתלים.

(הארץ תתשע"ה).

י. ב"ר.

הַזְכָּרַת נְשׂוֹת.

ד"ר מכם נורדאו.

ביום ג' שבט טת הסופר הגדול והמנהיג הציוני ד"ר מכם נורדאו. שמו היה מכם שמעון בהרב נבריאלי וידפלד. נולד בבודפשט בשנת ה' תר"ט. בשנת 1872 נסר את מחלקת הרפואה באוניברסיטה שבבודפשט. עוד בימי ילדותו נגלה בו כשרון ספרותי, ומהרה נתפרסם בעולם. הוא היה סופר חריף מאד. ספרו 'סרדוכסיס' מתרגם לעברית ע"י ראובן בריינין. ספרו 'ההתנועות' (Entartung), שיצא לאור בשנת 1892, עשה רושם גדול; בו הוריד משאתה את נאות הקולטורה של דורנו. למרות כשרונו המזהיר בברקים נוצצים, שמשכו לב רבים לקראו, לא היה אהוב על האינטלגנציה הנוצרית. נורדאו כבש לו מקום בספרות העולמית ביד חזקה, בכשרונו הבלתי מצוי, אבל הוא נשאר נשע זר בתוך המכיבה הנכריה. הוא בטל את איבסן ואת טולסטוי וכדומה, ונדמה היה לסופרי אירופה כזה, שהופיע פתאם מעולם אחר ומביט בתמהון על כל הנעשה מסביב, שהכל לא לפי רוחו. את מכאובי אירופה לא הוא כאב ונענועיה לא היו נענועיו.

נורדאו סצא את עצמו רק כשנכנס לעולם הציוני, שהזמן שנתחבר עם הרצל, שגם נורלו בספרות היה כגורל נורדאו. בציוניות הכיר נורדאו את עצמו, ומשם נתודע לעולם בכל עצם גדלותו. בעלותו על בסת הקונגרס השיף כאחד הנביאים הקדמונים שהמעין שהקר לבו, לב עמו; כל סבל הנלות וכל תקות הגאולה מצאו בסוי בדבריו הכבירים והלוהטים. ומאמריו הציוניים גלו את עמק נשמתו.

בימי המלחמה העולמית הגלה הסופר הזקן נורדאו מצרפת, כי נתין אוסטריה היה, והלך לספרד, וככלות המלחמה עבר ללונדון ומשם שב לצרפת, אבל כבר כלו כחותיו בגלותו, מצב פרנסתו היה גם כן רע, ורק עורך עתון אחד מבונס-איריים היה שולח אליו תמיד את שכרו הקצוב, גם אחרי שחדל לכתוב, עד יום מותו. מהקופה הציונית לא רצה ליהנות בשום אופן.

שמואל אבא פן.

בכיו סיון מת ר' שמואל אבא פן.

* * *

הוא נולד במודוליה. למד בחדר, בישיבה ובבית-המדרש. הנער הצטיין בכשרונותיו. וביחד עם קרובו, המנוח א. לודוויסול, הלך לאודיסה ושם נעשה ל.אכסטרגוס.

אבל בזמן שהוא נתעורר בו העסקן הצבורי ופן קפץ לתוך ים העסקנות הצבורית. סכנים את עצמו בתעמולה הציונית. מטיף, נואם, קורא סרקי היסטוריה לפני פועלים ופועלות במולדבנקה. כסובן, לא בלי קצת סכנה. אבל מי ישים לב לקטנות כאלו? להאמר ולגלות לסיביריה על אמונות ודעות מדיניות נחשב לכבוד גדול.

יחד עם העסקנות הצבורית נתעורר גם העתונאי שבו. אמנם היו גם שני עתונים עבריים, המליץ במטרבורג והצפירה בווארשה, אבל הם היו רחוקים, ותסיסת החיים גדלה במן ולא יכול כלכל משאה, והוא נכנס — ושוב כמעט בפרק זמן אחד עם לודוויסול — אל העתונות הכללית שבאודיסה. שנחשבה כשלישית כמעט אחרי מטרבורג ומסקבה. אודיסה עם עשרים רבוא יהודיה הטביעה את חותמה על העתונות הכללית על אפה ועל חמתה של זו. ופן נעשה אחד מן החרוצים והזריזים ביותר להשכין את שכינתו של שם באהלי יפת.

באותו סרק זמן נסדה בעולמה של כנסת ישראל ברוסיה שאלת הרבנות מטעם. על כסא הרבנות, חוץ סמועטים ויוצאים מן הכלל, ישבו רוקחים, רוסאים, ווטרניארים, עורכי דין — עמי הארצות נטורים לא רק ביריעת הלשון העברית, אלא אף במדע היהדות בכלל. ומשאת נפשו של פן היתה לכבש את הרבנות: לא ידע פן, שבחללי-האוויר של רוסיה הצארית יש בכחה של רבנות זו רק לקבר את בעליה. ואמנם כשעלה על כסא הרבנות טעם את טעמה המר ובעט בה...

או בא פן — והוא כבר כבן ארבעים — וחזר לבית מדרשו: התחיל שוקד על למדי הנמסיה, נבחן וזכה לתעודת בגרות, והתחיל לומד את מקצוע המשפט. הוכתר על ידי האוניברסיטה בתואר חכם משפטים ונעשה עורך-דין. ובמשך שנים מועטות ראה פן קצת עולמו בחייו.

אבל ימי שלותו לא ארכו. באה המהפכה הרוסית של שנת 1917 ואחריה זו של הבולשביקים. ברחוב היהודים באודיסה השתוככו הקומוניסטים היהודים, ופן יחד עם עוד עסקנים ציוניים נתפס והושם במאסר. ברוב עמל והשתדלות מלטו אותו הפעם משני הצדיקה. וכשנורשו הבולשביקים מאודיסה בסוף הקיץ 1919 סרסם פן בעתונות — ואחר כך בקונטרס מיוחד — את פרשת גלגוליו ומאורעותיו בצדיקה. ולפיכך, כשנברו שוב הבולשביקים ונכנסו לאודיסה בחורף 1920, ברח פן מאודיסה לארץ-ישראל. כפי שנתברר אחר-כך בודאות היה עתיד פן להדון למיתת-ידיה. אילו נשאר באודיסה.

גם מה בא"י הרבה לעבוד לטובת משפט השלום ונלחם בעד כבוד עמו ביחוד
בימי המרעות ואחריהם בעטו השנון, מבלי משוא פנים.
בן חמשים ותשע שנה היה במותו.

אליעזר בן יהודה.

אברה גדולה אברה להסתדרות הסופרים בארץ ישראל ולכל העם העברי במותו
של אליעזר בן יהודה. הראשון במחיי הלשון העברית והראשון בדוברי עברית הוא
ישאר לזכרון עולם בדברי ימי תחיתנו. בתור מחבר המלון הנדול הוא תופש מקום חשוב
בין חוקרי הלשון העברית. בתור עתונאי היה ער תמיד לכל משאלות חיינו והיה הד
נאמן למהלך הרוחות והדעות של הישוב. בתור יושב ראש של ועד הלשון, שהוא היה
גם מיסדו, שקד לתקנת השפה העברית, להרחבתה ושכלולה. זכרי יהיה שמור לנצח
בעם העברי.

יעקב שלמה חזנוב.

בשנה זו נפטר אחד מבני ביליו, ר' יעקב שלמה חזנוב, ממיסדי המושבה גדרה.
הוא היה יהודי תלמיד-יחכם, משכיל ונבון, וראש המדברים באספות ישוביות.

יואל דרובין.

בחדש תמוז נפטר אחד מבני ביליו ר' יואל דרובין, ממיסדי המושבה ראשון לציון.
הוא נפטר בירושלים ועמ"י דרישת חבריו העברה גויתו לראשון לציון ושם מצאה
לה מנוחה.

קורות השנה.

בשנה זו נעשה מסעם הממשלה ספקר התושבים, ותוצאותיו הן:

מספר האוכלוסים בערים:	בירושלים:	יהודים:	88,841	; נוצרים:	14,699	; מושלמים:	18,418
"	"	"	20,162	"	20,898	"	6,850
"	"	"	6,280	"	8,862	"	9,377
"	"	"	4,427	"	422	"	2,096
"	"	"	2,985	"	348	"	5,481

במושבות 18,029 יהודים, סך הכל 88,794 יהודים. לפי ספקר המתדרות העובדים נמצא בא"י קרוב לשבעה עשר אלף פועלים יהודים.

איננו רוצים להצוים כלל, אררכת, נכונים אנו להיות ענותנים, אבל לא עד כדי כפי כמול ישותנו, והרשות לנו לומר, שגם עכשיו אנו תומכים מקום השוכ בארצנו, ועבודת היצירה שלנו נברת למדי, יש לנו משקים חקלאיים, עירוניים ומוסדות תרבותיים. אין עוד הרבה, מי כמונו סרניש מה שעוד חסר לנו: אבל יש טשחו...

וסה שהמסקנו לקנות בארצנו קנינו לא רק בכסף, אלא ביסורים גדולים, בהתאמצות יוצאת מן הכלל. ארץ שוממה נחמכת בעמל יהודים לישוב תרבותי: יהודים סוללים מסלות, מיבשים בצות, זורעים ונוטעים, בונים ערים ושכונות, פותחים בתי ספר, גני ילדים, בתי חולים, מאור חשמלי וכו' וכו'.

אפשר היה לקוות, ששכנינו יכירו זאת וישמחו על שיבת היהודים לארץ ישראל, ומה עינינו רואות? צרות עין שאין דוגמתה מצד חוג ידוע של ערבים. איננו רוצים ביהודים! קנאה ושנאה עורת, שיסודה בפראות עתיקה, בספרת המקשה, שמי שאינו מושלמי הריהו כלב ואסור לו להיות כמו בן אדם (מלפנים היו אומרים על היהודים לרכב על סוס, להתהלך על המדרכות) ועוד הוסיפו על זה האנטישמיים הארופיים נוסף משלהם, ולהגדיל שנאת, כידוע, הוא דבר קל מאד.

איננו אומרים שהיהודים באים לא"י רק בשביל לעשות טובה עם הערבים. כבר נמאס עלינו המוסון הגלותי, שהיהודים באים להתרצות כלפי השכנים התקיפים, שהם היהודים, עושים טובה להם, ולפיכך יש, חשכוני לתת להם לשאוף אויר, כאלו ליהודי, כשהוא לעצמו אין לו הזכות לחיות, כמו שיטנה לשאר בני האדם. אנחנו חושבים שהמוסון הזה משפיל את ערכנו גם בעיני עצמנו. לא בשביל להיות שמיים לאחרים נבראנו ויש לנו הזכות לחיות בשביל עצמנו, אב רק איננו גורמים רעה לאחרים, ומשום כך עלינו לומר ביחוד לשכנינו הערבים בארץ ישראל: אמנם כל מה שאנו עושים מה בארץ חגנו עושים להבין לנו בית לאומי, ולו אנו מקדישים את כחנו ומרצנו, אלא שענינו אינה רעה אם מעבודתנו מניעה טובה גם לכם, אנחנו איננו סאלת המבקשים שלאחרים יהיה רע; אדרבה אנו שמחים, אם אנו גורמים טובה לאחרים, אבל אל

תחשבו שאנו קבלנו על עצמנו תפקיד של שמשים. הישרים שבאומות העולם יסכימו עמנו, ונגד המסקרים בודון גם הפוזמון הגלותי לא יועיל. להם נוח שהמלריה תאכל גם אותם ובלבד שהיהודים לא ייבשו את הבצות; נוח להם לשבת בחשך, ובלבד שהיהודי לא יפיץ את אור החשמל. ומה שמעליב ומכאיב ביותר הוא, שהממשלה הגאורה האנגלית, שהצהירה לעזור לנו בבנין בית לאמי באיי נרתעת מהצטקנות של מוסהיקים וחבריו ורואה אה כל העול והחמס שנעשה לנו ושוחקת ולמעטים גם עוזרת לרעתנו. שערי הארץ מצורים ומסוגרים לפני היהודים, ואינם נכנסים אלא ע"י זקוק משונה, שמוצץ את לשד העצמות. בערים שרוב בנין יהודים אין כותרים בהם להגחלת העיריה לפי ערך מספרם. בעיר שרובה יהודים וכמוכן שרוב המסים הם מהיהודים אין בית הפקידות נותן עבודה ליהודים ומרחיק אותם לא רק ממשרות של כבוד, אלא אפילו מקבוד הרחובות. מהכנסות המסים שאנו משלמים נותנת הממשלה ביד גדיכה לבתי ספר הערבים, בו בזמן שבתי הספר שלנו נחנקים מחסר אמצעים. די לחשוד באיזה יהודי נכבד, שעשה איזה חפא קל, שיוליכוהו דרך רחובות העיר בשלשלאות של כרול כאנס ורוצח, ובו בזמן אנס ורוצח ערבי מונהג הפשי עד שהוא בורח ונמלס... ואין צורך לומר, שהשפה העברית מולולת ע"י הרבה פקידים.

ומה יתחמץ לב כל איש ישר על העלילה, שהעלילו בשנה זו על היהודי רוד בר ברצח חופיק ביי בלי כל ימור, והעתונים הצוררים הריעו על הדבר הזה; החויקו אותו בבית הסוהר כמה שבועות עד שנעלה במשפט כל הזיוף והשקר שהיו בעלילה זו. והזיוף והשקר נראים היו גם בתחלה, ואעפ"יכ לא נמנעו מהושיבו בבית האסורים, אין דבר: הלא יהודי הוא! ואלו באנו למנות אה כל הקולות שנעשו ליהודים רק בשנה זו, היינו צריכים להקדיש לזה ספר שלם.

סוף דבר: ביחס ליהודים מותר הכל. הם אינם יודעים להרעיש עולמות כמוסהיקים וחבריו. היהודים של עכשיו אין כחם אפילו במה, ומכל שכן שאינם יודעים להתגמל ברובים גנובים מאנגלים על כל עוברי דרך. האם עם אנשים כאלה יש מה להתחשב? ולא מתחשבים: הועד הלאומי שלנו עומד בעני במפתח, דופק, דופק וחוזר הביתה בידים ריקניות...

ומכל אלה גדול הכאב, שארץ משה ואחרן, ראובן ובני נד וחצי שבט המנשת החלוצים הראשונים של עם ישראל, ארץ עבר הירדן, נקרעה במקורת אנגליה מעל ארץ ישראל - גזרה שכל ההקפדורה צווחת נדה ככרוכיא...
והו מה שנעשה מבחוק...
וגם מכפנים עוד רבים הפרצים:
בראש וראשונה נשמעה זעקת הפועלים מחוסרי העבודה.

מחוסרי עבודה: וכי עבודה חסרה בארץ-ישראל? וכי הכל כבר נעשה ואין צורך לידים עובדות? והלא רק התחלנו לעשות משהו. הלא עוד רחוק החוף המקוה. הלא עוד רוב הארץ שוממה! יש ויש עבודה, אבל אין הקסימלים הנחוצים לעבודה. בעלי הרכוש שלנו שומרים בחוק-לארץ על אוצרותיהם, מגדילים ומגדילים אותם עד שתבוא מהפכה בצורה בולשביסטית או בירידת הוואלוטה ויהפך הכל לגל אפר, ובתוך כך לא רק שארצנו אינה נבנית כראוי אלא שצעירים איריאליסטים הולכים ומתנונים בכמלה, ברעב, בחולי... בשנה זו רבו מקרי אבוד עצמם

לדעת הצעיר בא לאי, שואף הוא לעשות דבר מה והנחו יושב לא באשמתו בחבוק ידים חדשים על חדשים, כחותיו הולכים וכלים, מתפרנס מפרורים של איזו קפה ריקה, עד שהוא קץ בחייו.

והחמר האנושי תבא הוא יקר מאד. הצעירים הבאים לאי סביאים עמדם רכוש רחני גדול. זהו הרכוש היותר גדול והיותר חשוב של עמנו, ואיך אפשר לכונו אותו, בשעה שבאמצעים לפי הערך קטנים היו יכולים להרבותו, להגדילו ולהקים על ידו את עמנו בארצנו? איך אפשר כי גם באי ספורים בעלי היכלת את כמסם ללוקסוס, לריק ולהבל, להשתתת הגוף והנפש, ובמקום לשים כל מעיניהם להרכות עבודה בארץ ולתת עבודה ומחיה לאחיהם, הם בונים פלשרים דוקא בידי זרים.

קול דמי האחים הצעירים הקדושים והטהורים צועקים אליכם, בעלי רכוש, מן הארסת, מארסת הקדש, שיש בידיכם כעזור להם, ואתם עומדים על דמם ו...

וכשאנו פונים אל הנעשה בתוך הקהלות שלנו, גם כן אי אפשר לשבוע נחת. בוסן שוקני מדין מתאחדים עם זקני סואבי להכחידנו מן הארץ, בתוך קהלותינו נלחח הנפיה להתפוררות, כאלו אנו - כמליצת הגאון פוילנא - נהפכנו כבר לתרוד של רקב עצמות. ביחוד ניכר הדבר הזה בירושלים עה"ק, שחותם התורבן עדיין בולם ברבוי עדותית, כוללית, סיעותיה וממלכותיה, השוממים זה את זה ומכשילים זה את זה. עד שיש בה מקום לבריה משונה, שלא כדאי להזכירו בשמו, שפתאם כמעט מוסר נהפך לאורתודוכס כוח שכל האורתודוכסים כאין בעיניו, ומתלוה אל נרגנים מתרברבים לפוצץ את הקהלה, ולהשניא את עם ישראל בעיני הגויים... והנרגנות עושה פרי באשים למדי, גם הספרדים, גם הבבלים בונים במות לעצמם ומבקשים להפרד מהקהלה העברית המאוחדת בירושלים, וכן בחיפה אי אלה הספרדים בעלי השמעה מבקשים להפרד מהקהלה ולעשות להם קהלה מיוחדת, וגם באו אל המושל ולחשו שם, ובקשו ממנו שיאשר את חבורתם לכד ויתן יפוי-כח לחותם שלהם... מוכן מאליו, שכל זה משפיל את ערכם בעיני הממשלה, כי מי יתחשב עם אנרכיסטים-אנואיסטים-פראים שבאלה, וגם בתל-אביב-יפו - זו הקהלה החדשה, כמה קטנות ומריבות שאינן פוסקות, על המנקרים ועל הקצבים ועל המשניחים ומשניחי משניחים, בעד האשה ונגד האשה וכדומה, ובכל פעם שנופל איזה סכסוך בין עובדים ובין נותני עבודה, מיד אתה שומע קול-קורא "נאראדאוואי", כאילו אי אפשר באופן יותר נאה ליישב את הסתירות...

והעירות החדשות רחובות וראשון-לציון הולכות ובשתדלות ומקבלות מהממשלה אשורים לחוקים מיוחדים, שמהרמים את כל בנין הועד-הלאומי.

ופרוד הלכות נלה גם בין העובדים, החברים ושאנים חברים, מסיעה זו ומסיעה אחרת, פרוד השואף לפוצץ את הסתדרות העובדים.

וקול ישראלי זה האורגן של "אני ואפסי עודי" - קורא: "לא לך תל-אביב ולנו להתחבר יחד; לא לך, עיר הנדחת, ולנו להשתתף בבנין הארץ!"

תל-אביב, שיש בה שתי רבואות יהודים, היתה לנבי "קול-ישראלי" עיר הנדחת...

הנה הם פעם מפרחי הרקבון, טפה מים המרחון שנליו מתרוממים להחניקנו.

ואם אל ה"קולמור-סנגרים" שלנו נפנה, וראינו גם כן איזה חויון מעצב ומזור, במקום להשתדל שמציון תצא תורה, להרפים כאן ספרים הגונים ולהפיצם כנולה ולתת עק ידי זה

אפשרות למופרים ולמדפיסים לשבת באי ולעבוד בת מוסדים מרכזי ספרות בארצות הגולה. בארצות המפורסמות בשנאת היהודים והמופרים מתחמקים מאי ועוברים שמה והכל מפני השכונות הפרוטה. הכל מפני שהקביה זכה את הארצות החן בואלוטח נמוכה... הנפה הקולטורה שלנו. את עצמה היא משפילה ומבישה.

ויד השרים והמננים היתה במעל החז ראשונה...

ואף על פי כן הארץ מתנועתת...

למרות כל המפריעים והמכשולים שמבית ומחוץ הישוב הארץ-ישראלי חולך וגדול, הולך ומתגבר בכל המובנים, בקשי, ביסורים, בדמים הוא הולך ומתפתח. הגה, למשל, בירושלים נבנו שכונות חדשות: שכונת נבעת אליהו, האדמה נקנתה ע"י חברת הכשרת הישוב מהאמפריארכה היונית. על גבול "תל-פיות" - שכונת קריית שמואל. שכונה לסמוס-רידירות למזרחה של ירושלים. שמה האדמה 1000 דונם. כל מגרש שני דונמים. שכונת "תל-פיות", בדרך הכביש ירושלים-בית-לחם. שכונת בית-הכרם ("בנוי-בית") (מלאכת הבנין נעשתה ע"י הסתדרות העובדים). השכונה הזאת היא הראשונה שיש לה תכונת עיר נים. הממשלה הכניסה שמה סייסעין ע"י צנורות. השכונה "רוססה" הולכת ונבנית בקצה רחוב יפו. המקום הוא היותר נבוה בירושלים, 880 מטר מעל שמה הים. בה עשרים וחמשה מגרשים. נוסדה חברת לשכונת "אחוזת-בית". נקנה מגרש ליסוד שכונה מקרן מונטיפיורי. נבנה בית הרב. הונח יסוד לבנין בית-הכרם לפועלים במוצא. נוסדה חברה לחקירת עתיקות. נוסד בית-הספר לבנות של חרדים. סמוך לסאה שערים.

*

בתל-אביב נקנה ע"י חברת גאולה שמה 144,000 אמה סרבעת. במקום הנודע בשם "שיך-עלי" ועוד שמה חשוב סמוך לשכונת צ'לינוב. נבנו בתל-אביב הרכה בתיים. נסלל כביש שמחבר את רחוב אלנבי עם דרך שכם. הונח הכבל ע"י מר רומנברג לסאור חסמל. נתאשרו חברות ספעס הממשלה: א) חברת "שארית-ישראל", בע"מ. המפרה פעולות בנין והכשרת קרקעות. הקרן 5000 ליים סמניות. כל מניה 1 ליים. ב) חברה קואופרטיבית "עיר-שלוש". המפרה לבנות לתבריה עיר נים סביב יפו. ג) חברה קואופרטיבית בע"מ. לסדר אשראי קואופרטיבי להלוואות. ד) חברה רופאים למלחמה בשחפת. ה) נתאשרה חברה אדולף שפנד לבנין שכונה על שמו.

בתג השבועות חג "המסכרי" את הנוכת ביתו החדש בתל-אביב במרכז המסחרי, שעלה ל-4500 ליים.

האפי'ק מתח סניף בתל-אביב. בנק הפועלים קבל רשות מהממשלה להגדיל את מספר הסניות פי שנים (עד 80 אלף ליים). ע"י הלואה והסכון נוסדה קפת "גמילות-חסדים" על שם המנהל הסנוח ר' דוב פולני. במפרה להלוות נצרכים עד חמש ליים בלי רבית ולשלם לשעורין קפנים.

בכספי קרן-הגאולה נקנו שני בתי עולים והקרקע חסמוך לחם.

בא"כח חברה "קריית-יוסף" שבמצרים, הדיר נימלסן, קנה 80 דונם אדמה בקרבת תל-אביב. החלם לקרוא רחוב אחד בתל-אביב בשם בלפור (נתקבל סבלפור סכתב תודה בעד הכבוד הוז ע"ש ראש העיריה, מר דיונגוף).

ראשון-לציון, פתח-תקוה, רחובות נשתנו במקורת הממשלה ממושבות לערים.

בחיפה חולכות ונבנות שכונות עבריות. יש תקות שבשנה זו יפתח הפכניקום. נבנתה מחנה לקסת. בגין המחנה הוא אחד הבנינים הכי גדולים והמפוארים בחיפה. הוא מתווכר בפסיכרול עם תחנת הרכבת. לשם הקלת הפריקה והמעונה. חברת יק"א רכשה לה את רוב המניות של המחנה. חברת הכשרת הישוב קנתה בקרבת חיפה שטח של 300 דונם בשביל התכרה לעשית מלם.

בראשון למאי חגגו המועלים בחיפה חג הגחמ אכן הפנה לבית-מועלים.

בסבריה נוסדה שכונה עברית חדשה "אהוזת-בית" - קרית-שמואל. עבודת הבנין נעשתה ע"י המשרד לעבודות צבוריות.

ובחוץ-לארץ הספיקו לאסוף בשביל קרן-היסוד כשמונה מאות אלף ל"י. ונסכרו באמריקה כל האובליגציות של תל-אביב לעשות בה תעול ובנינים צבוריים. הקהלה הישראלית באינסברוק (סירול) הנהיגה עם הקהלה למובת הקהיק. בהשפעתו של הדיר בציון, שליחה של קרן-היסוד בארם-נהרים. נדב הישיש ג'רג שם-ישוב סבצרה סך מאה וארבעים אלף ל"י לאחר מותו - כל רכושו - לקרן-היסוד. למרות המצוקה הכספית הגדולה נקנה בעסק יורעאל ע"י הקרן הקימת שטח אדמה של עשרים אלף דונם. בצרוף הקניות הקודמות עולה עכשו הרכוש הקרקעי של הקחיק קרוב למאת אלף דונם.

על אדמת "בית אלמא" במזרח לתל יוסף נוצרה נקודה ישובית חדשה לששים איש מחברי "השומר הצעיר". שטח האדמה הוא 5000 דונם. קבוצת דגניה ג' עברה לאדמת ג'ינג'ר שבצמק יורעאל. מפני שאין השטח שבדגניה ג' מספיק להכין מספוא לבהמה.

נוסדה מושבה חדשה "גורי" על שטח 4000 אלפים דונם בכפר אבר-שושה על יד רמלה. המושבה נוסדה ע"י חברת המכבים הקדמונים שבאנגליה. נוסדה חברת "עיר גנים" - מגדלי ע"י יהודים אמריקנים. החברה נוסדה על מניות 200 מניות כל מניה - 100 דולר.

נוסדה המושבה "בנימינה" בין זכרון יעקב ובין חדרה. ככ"א שבט חגגו חג הנכת המושבה. בנהלל בעמק יורעאל נוסד ע"י הג' חנה מיזל בית ספר הקלאי לפועלות. התנהלה הציונית הקדישה לזה 4000 ל"י. כעשרים פועלות מתלמדות במקצוע הבנין, תפיח והרצוף. נוסדו 28000 נפנים על שטח 180 דונם. 1000 עצי פרי שונים. נבנה נשר חדש על הירדן על יד המושבה מנחמיה. נוסד שוק של בהמות בחדרה בכל יום שני.

המושב בלפוריה - החדשה (כ"א 1/4 קילומטר מבלפוריה הישנה) לא רחוק מכביש עפולה-נצרת, הולך ונבנה ע"י החברה האמריקנית "קהלית ציון". שטח האדמה מיועד לע"ע לשלשים איש. כל אחד מקבל 100 דונם. בית ורפת והלואה מהנהלה הציונית 100 ל"מ. את הכל צריכים החתישבים לשלם במשך 26 שנה החל מהשנה הרביעית של ההתישבות.

כל עבודות הבנין וכמו כן עבודת היבוש נעשות ע"י המשרד לעבודות צבוריות ובנין. ידיעות הללו הן מעט מזער, לעמית מה שנעשה באמת במשך השנה בכל נקודות הישוב. שאר ידיעות ימצא הקורא במאמרים הרבים, שהוקדשו בספר הזה לעבודות הישוב השונות. מכל זה נראה, שארץ ישראל עוברת ומתפתחת, ומי שיודע באיזה תנאים קשים נעשתה העבודה, הוא גם ידע לחקיר אותה.

*

כידוע עבדה "הדסה" בא"י עבודה כבירה להבראת הארץ ויושביה מעת שנכבשה הארץ ע"י האנגלים. מספר החולים שנתקבלו בשנת תרפ"ב בתמשת בתי החולים שלה: ירושלים, יפו, צפת, חיפה, סבריה-6936 איש. יהודים 8718, מוסלמים 168, נוצרים 86.

הכריאו לנמרי 4469, חוטב מצבם של 1929, יצאו כלי שנוי לאוכה 810, סתו 228.

לרגלי קצוץ תקציבה הוכרחה "הדסה" להקטין פעולתה. בישיבת בא"י כח "הדסה" עם בא"י כח תל-אביב החלט, שועד הקהלה מקבל על עצמו לתת כשלוש מאות ל"מ לחדש, כדי שהדסה תוכל להמשיך את עבודתה אם גם לא באותה המדה שעבדה קודם.

*

בשנה זו בקר את א"י גדול המרע, שעשה מהפכה שלמה בתורת היחסות שלו, הפרומיסור איינשטיין. הוא הראה את תבתו לא"י עוד בהיותו באמריקה ועורר שם את אחינו להשתתף בקרן היסוד וביסוד האוניברסיטה בירושלים. בכל הימים שהיה כאן בא"י התבונן לכל הנעשה פה, ובהיותו בוועדת המועלים אמר בענותו: הרבה ממה שיכול אני לתת לכם נתתם אתם לי. התעודה הזו, שנתנה מפי נאון המרע לאחיו העמלים בועת אפם בבנין הארץ די חשובה ומספיקה לכתום פיות כל משמינינו ומקמרינינו.

ה.

בקורת וביבליוגרפיה.

ש. קרייס.

ארץ ישראל ושכנותיה.

אנציקלופדיה ניאונרפית-היסטורית לארץ ישראל, סוריה וחצי האי סיני. מאת ישראל זאב הלוי איש הורביץ.

קדמונינו השתמשו הרבה בהמליצה, רב פעלים מקבציאל. את הפתגם הזה אני מעלה לראש מאמרי, כי רואה אני אותו עלול לצייר בקצרה את טיב מחברנו ואת טיב ספרו. באמת רב פעלים היה האיש הזה, אשר חבר את הספר הגדול והחשוב הזה, אבל עשה מעשהו מקבציאל, כלומר אסף וקבץ מכל צד ופנה, מן ספרים ישנים וחדשים, אולם עד חקר הדברים, למען שפט על פי ראות עיניו, לא ירד.

הרב המנוח ישראל זאב הלוי איש הורביץ היה חי צער בירושלים, וככל-היום היה עמוק בהוראת ילדים באהל ממוסדות החנוך שבירושלים – ועל פי זה נוכל לשער, כמה גדלה חבת איי בלבן, ואיך התשוקה להרבות ספרות עמנו היתה בוערת בקרבו. האש הפנימי הזה כנראה אכלהו, ובכן גם לחו ממנו, ויקטף באכיב ימיו, בשנת השלשים ושמנה לימי חייו, בכיא אלול תרע"ח. טרני הוא המאורע הזה, ככל המאורעות הרבים אשר ספרותנו עשירה בהם, ואעפ"כ המעיין שנתפתח הפעם לא פסק לנמריו, כי הגה קם אחריו בנו האברך אברהם הורוביץ, וישנם את מתניו, ויפדה נפש אביו מיד שאול הנשיה, ויצא מחחת ידו ובהשנחתו הספר הגדול הזה, שמצוין הוא גם בהדור שבלולו החיצוני, אשר כל עין רואיו תשמח בו.

אין ספק, שהרב המנוח גדולות עשה, כי נחוצ לנו ספר כזה, אשר כל שמות הערים והכפרים של כל איי לכל מקומות זכרונותיהם בתניך ובתלמוד ובמדרשים ובשאר הספרים נערכים ומבוארים בו, והבהירות שהתנהג בה המחבר גדולה מאד והחקירה נפלאה עד למרבה, וכבר רמזתי, שגם בספרים החיצונים בכל לשונות העמים ידיו רב לו, ודבר כזה בודאי ראוי לרומם ולשבח באיש אשר יושב היה בירושלם ומחונך היה על דרכי הרבנות לבריה, אבל כל המעלות וכל הזכיות האלה לא תפטרנה אותנו מלהביט בחשבון, מה עשה המחבר מדעת עצמו ובאיזה פרטים העשיר את ידיעת הארץ? כי הגה עריכת הדברים לחוד והחקר על מהותם ולידע מקום ישיבתם וזהותם

11 אך עיין מה שהעיר הפוציא לאור לערך ארץ ישראל.

עם המקומות של עכשיו, לחוד, ובמנה האחרונה הזאת, כמדומה לי, לא הצליח המתבר בדרכיו, כי סמך על שווי קץ של הברת השמות, וכזאת לא יעשה. אני הכותב בודאי לא אקטין את החקירה הגעשה על פי המקורות הכתובים, ואנו סתם מצומדים, אשר חדר למודנו וכותלי בית מדרשנו הם הם כל עולמנו – לנו אין ניתן לעשות יותר, אבל להחקירה המופוגרפית ראיתיהעין והמרידה העמדת הגבולים תעלנה יותר, ואני לא ראיתי בכל מרחבי הספר הזה, שעשה מחברנו כזאת.

ראו, מה בין חכמי העמים לחכמי ישראל: הם משומטים בארץ לארכה ולרחבה, חונים על פני השדה, ואת פי יושבי הארץ שואלים לכל פקט ופקט, ואם עוד יתרון רוח ויתרון כח בהם גם בדקרהחפירה יתמכו ורואים, מה מתחת שטחו של הקרקע – ואנו, בלתי אל הספרים עינינו, וחוקרים ודורשים, מה זה אומר ומה זה אומר, היא מלאכת פילולוגיה, שהיא מתרחקת מאד מהגיאוגרפיה האמתית.

רואה אני לנחוק לברר וגם לצמת את המשפט שחרצתי, ולדבר זה יש בידי הוכחות רבות, אך לא אותן לבדן אסדר כאן, אלא כל מה שיש לי להעיר על דברי המתבר כפי סדר הערכים המובאים בספר. מובן שלא יכלתי לבדק ולהרהר אחרי כל מה שאון ותקן המתבר, כי הספר רחבידיים מאד ויש בו להגת הרבה, רק מה שעלה לי בהשקפה ראשונה העליתי על ספר.

אבל, (חקירה לשונית על השם הזה, עיין הערת המוציא לאור) בא בהרבה מקומות ובשנוי נוסחאות רבים, ובא יבא המתבר לידי מסקנא, ששני השמות א ב ל (בבית) ו א כ ל (בכף), יכולים לשמש זה במקום זה וכו' ומי יאמין לשמועה זאת? אלא או זה יכשר או זה יכשר! האם יתכן לאמר, למשל, שהמקום הנקרא, מצודה – על פי תכונתו – יקרא גם, הסנר? אלא העקר א ב ל (בבית) והשאר אינו אלא מעות. גם לי יש חקירה לשונית (וגם גיאוגרפית) במלח א ב ל (מיע הצרפתי כרך נ"ו 40), והמתבר לא חש להזכירו.

אבלונים, (בראשית רבה פ' ל"ג) הוא מפרש – אביקנה, הוא אבילה ליבניה, מה שהוא מתנגד לחוקיהלשון ולמקום-הישוב. מימות רילנד ואילך הסכימו החוקרים שהוא Balanais של היונים והרומים, ובאמת נכתב במקורותינו א ב ל ו נ י מ בסמך, ועיין מה שכתבתי אני במאמרי על המרחצאות במיע, הקרם בחלקו הגרמני א' וב' (דף 28 של ההוצאה המיוחדת). אבל על זה אין אני מקפיד, ויותר נחוק לי להגיד, שמתברנו חטא כאן חטאה גדולה, כאמרו, אנטונינוס נתן את הגליל הזה לרבי באריסות למשך אלפים שנה, ומביא לראיה ירושי שביעית פיו היא יבלונה וכו' וציין על מאמרו של י"מ פ'ינס ב'ירושלים' של לונק V (ואני אוסיף הך; 281), על אדות יבלונא שהוא בלועה דנורי, וכזאת לא אמר פ'ינס שם, אלא אמר: יבלונא היינו נולן בבשן, ואמר זאת דרך אנב בלי שום חקירה, ומאין לו למחברנו לסמך עליו, ומה שהוא רע יותר: להביא בשמו דבר שלא אמרו? ולפי האמת אינו מתקבל על הדעת לא מה שאומר פ'ינס ולא מה שאומר מחברנו, אלא ליבלונה הזאת אין לה שום שייכות עם אבלונים שלנו (כבר חקרתי ודרשתי הרבה על יבלונה הזאת ועל כל הענין בספרי על אנטונינוס ורבי דף 18, והמתבר לא הביאו, ועיין ש' קל"י"ן במיע האנגלי JQR סדר חדש ב')

546, שחקר בו היטב); והנה אם יש פליחה עמי על אחד המקומות שלא יתאחדו, אין לי במה לחפות על פשעו, שאמר, שאנמונינום נתן את הנלייל הזה לרבי באריסות למשך אלפים שנה, ומשך כזה הוא שמות נמורה! ויצא לו הדבר הזה מלשון הירוש' שם, תרין אלפין דשניין, ופרשו כאשר פרשו, וכן מצאתי אצל היר שנוזה, שבע חכמות, הוצ' ב', דף 121 (וגם אותו לא הביא המחבר), ואולי כתבו כזאת גם מחברים אחרים, וכלם בטעות (ועל מה שהוא, דשניין באמת, עיין, אנמונינום ורבי' שם).

אנרא. המקום הזה יצא לו מן העובדא, שנוכרים חטים וותים וכן מור בשם הלאי, אנורי, ובכן הדבר תלוי ברפיון, כי אולי אין כאן שם מקום כלל ואם יש, אין כאן מופת אחר אלא לילך אחר המצאם של החטים והותים ומור האמורים, ומתברנו לא זה דרכו, אלא הוא משער אחת משתי אלה: או שהוא אגורה אשר מצפון אשקלון או שהיא אנדראה על יד הורדום-אנריפס, הרי שהלך לקול שווי ההברה בעלמא, וגם הפריז על המדה, שבקש קרבה בין אנרי לאנריפס, והוא תימה! וגם כאן נשתמט למר מה שכתבו בענין חכמים אחרים, ובתוכם ר' עמנואל לאיף בערך מלין שלי, לעהנווערטרי ערך, אברוס' (דף 7).

אדום. יש בערך זה הרבה חומר היסטורי, אשר באמת שייך לאנציקלופדיא, אשר המתבר רצה בה, ולפי האמת אין מקומו בספר ניאונרפי, והיו דעתי גם בערך או שא ובערכים אחרים, ולא רציתי להאריך. לדעתי ראוי לרמז בערכים כאלה על המאורעות ההיסטוריים, אבל לא לשייץ בהם ארוכות ולחקור בהם.

אדריאם. (הוא במאמר: חירם מלך צור עשה לו פלטרן במנן בין אדריאם לאוקיינוס, תנחו' בראשית סי' ב'), והחליט בו מתברנו, שבכל אופן איננו שם הים האדריטי, כי עד שמה לא הגיעה ממשלת חירם מלך צור, ולא העלה על דעתו, שלראשונה, להפיניקיים היו מושבות רבות בכל שפת הים התיכון (=אוקיינוס), ובכן, לא הושלל גם הים האדריטי, ושנית, הלא במנן (בדרך מיכני) עשה חירם מה שעשה, ואם כן אולי תלוי היה פלטרן שלו מעל להמים, וזה אפשר גם מחוץ לרשותו, וגם כזה כתבתי במקום אחר, ואין להאריך. הכלל בפנה זו, שאי אפשר לכחש, שכצד, אוקיינוס' אין למלת, אדריאס' מובן אחר כי אם הים הידוע.

שקח אני את ההערה המושכלה בערך אונדור, ואף שלא כל מסקנות המתבר תתקיימה, מימ דרכי החקירה שלו טובים. וכן דבר אולם רבתא, ועוד ועוד, שיש למתברנו זכות גדולה בביאורם, אלא לדאבוני צריך אני לעבור עליהם בשתיקה, ומה אעשה, אחרי שכן הוא משפט הבקרת, שעל השבוש היא מעירה, ועל המעולה לא חשים עין.

אזכרות שבבעל. (כיר ס'ם צ'ח). המתבר לא מצא עור כנגד השם אזכרות, ובוה אין אשמה, כי על לא יודע אין איש נתפס, אבל לא התאפק מלכתוב: אולי היתה העיר הזאת מקומו של יהודה אקבריות, תלמידו של ישו הנוצרי, והעיר בדבר הרבה, וכל זה בוקי סריקי, כי לא ראי, איש קריות' (זהו הנכון) כראי אזכרות, ועוד שאולי אזכרות אינו שם מקום כלל, אלא הוא מלשון, אזכרה' שבמקרא, שפירשו בו כמה מפרשים, שהוא החלק המובחר בקרבנות, והוא מקביל ללשון ממנו שמים מטל,

שמובא בביר שם, ונס, זכר' בהושע יד ח' פירשו בו אחדים שהוא לשון ריח נוחח ובכן, אוזרות שבבעלי ענינו פרי מגדים או הריח שעולה מהם בשדה הבעל.

און שארה. בהערה: ראה אוצר המלים לשטינברג וכו'. אין דעתי נוחח בתנא דמסייע הזה, כי בספר מדעי יש לך להתלות באילן יותר גדול. ומדוע לא הביא דעת ניוניום או בן-יהודה וכו'? ואולי ספרים אחרים לא היו באותה שעה תחת ידו.

אחות. לפי הנוסחא בשמואל ב' כינ כיו, בן-אחתי יותר נראה שהוא שם איש, ובאמת יש לנו השם, בענין אחר, בדהי א' ח' ד', ושם אין ספק שהוא שם איש. מתברנו אמנם, כנראה, הניח לו ליסוד את האמור בדהי א' כינ ד': דודי האחותי, ועוד אינו מוכרת, כי גם כאן אפשר שם איש במשמע, מה שברא לו מכאן מעבר למקום: ר' חלפתא דמן, הוה, האמור בירוש' יבמות פ"ג הכין, מראה על חריפות ובקיאות יתרה, ועיין כל ההערה שם, שיש בה כדי להנות. והנה לשורתי: הודי-חוח-אחות חדל מלהביא לראיה, שכבר במקרא דהי א' סי' ח' פסוק ו' איתא אחיה במקום אחות שבפסוק ד', והיה בזה לשטתו סיוע רב. אמנם מה שכתוב עוד: המקום ההוא נקרא גם בשם כוכבא, ומשם יצא הנבור הנערץ שמעון בר כוכבא, והחליט זאת בלי שום ראיה, רק יצא לקול ההברה, שיש בפי הערבים היום שם המקום, כוכב אל-הוהי. — בזה אין אני מודה לו, ועוד אנו צריכים למודיעים.

אילון II. הוא מזכיר המקום, עילברי שהיתה שם משמרה של כהנים כימי המקדש, ועל זה אין אני מתוכח עמו, כי אין בידי לא לקיימו ולא לדחותו. אבל אעיר שבסוף הכרך ישנו מפתח, אשר, יכיל רשימת שמות מקומות עתיקים מהאותיות כ-ת, שנוכרו בכרך זה אנכ ארתי — והשם עילבו חסר.

בערך אילת II, הנוכרת במשנה, מצא און לו לדבר בהשם אליותרופוליס שהוא — בית נוברין, כידוע, וטרח לכאר השם אליותרופוליס בכמה נוונים, והאמת לא חלי ולא מריש, שמובנו (ביונית) עיר-חירות, וכנראה הוסב לה השם הזה מפי היונים לאמר, לא בית-נברים שלכם הוא, אלא אחרי נצחונו יאות לקרא לה עיר של חירות, דהיינו האזרחים היונים יצאו להיות בני-חורין מתחת שעבודכם. בזה אני מוכר מודעה, שלצד חלשותיו של המחבר יקשב, שלא למד יונית ורומית דייספוקו, והיה לו זה למכשול תדירי). והנה סמוך לערך זה הוא מדבר בלשון איסמטא (דף 40), אשר לדעת הערוך וכל המפרשים הוא בלשון, סמטא, המובא לרוב בתלמוד, והוא כידוע לקוח מן הרומית, והנה אם לא רצה לאחד איסמטא עם סימטא, הרשות אתו, אבל איסמטא הזה הוא מאחד עם מקום היכל אליל צדון אקמון (והוא באמת ראוי לקראו אשמון בשיין יונית). והו הרבר אשר אמרתי: הברת-הקול הטעתו למתברנו.

1) כזה הוא פועה פעית נמורה במלת אנפקינן (שקן), נונתא (Goth), שם אומה, ניר דא (מזה הוא מוציא דינר גרדיני, ולפי האמת גרדיניום קיסר היה ברומי), הרודיום נראוי לכתוב בפסום יוני הירודיון, חליקופר (עיין ערך מלין שלי), ועוד הרבה. ברוך 220 בערך גרוזה (לא נמצא בשום מקום במבטא זה) הוא מביא כורסי, ולא הרניש שהנוסח האמתי הוא בורסיף, והוא עיר ידועה בבבל, ואין לה שום שייכות לארץ ישראל. בקשר עם זה אעיר, שלפעמים שעות המחברים הנכרים לא הועתקו יפה, למשל ברוך 101 ערך באר I הערה 2 נכתב סונל, וצריך להיות Müsil, ואולי זו אשמת המוציא לאור.

בערך איילוני ממרא הוא מזכיר, בצדק, את יריד של בוטנה, ונעלם ממנו, שיש לי בזה חקירה רבה במיע הנרמני למדע המקרא (צייטשריפט פיר אלטסטממנ. וויסנשפט כרך כ"ט 1909 דף 311-294), ושם יצאתי נגד החכם המנוח ר' בנימין זאב באכער וכותהו שקבעו יריד של בוטנה בה, כמו שעשה גם מחברנו, באילוני ממרא, ואני קבעתיהו במיסופוטמיה, ומדוע לא זכר מחברנו כל הפלונתא הזאת? לא ראיתי לשום מפרש שיפרש אלקום, במשלי ל' לא, לשם מקום, ומחברנו משער שהוא ארץ כלקים! ולא התחשב לא בהמשך הכתובים, ולא במה שכלקים מלה יגית היא, ולא במה שסוף המלה סמך ולא מים!

אף שאסתכן בנפשי לחטוא נגד מדת הענותנות, אי אפשר לי לכחד תחת לשוני שביחוד על פי אותם המאמרים שיצאו מעטי אוכל לשפוט, שלא סקרה עינו של המחבר בכל הספרות שהיתה נחוצה לו, והטעם בודאי לא שמאסם מלזכור, אלא שלא ידע מציאותם. כאלה כבר הוכרתי במה שלמעלה, ועכשו לדאבוני עוד צריך אני להשלים החסרון, במה שבערך חשוב וגדול כמו אנטיוכיא חדל המחבר להראות על מאמרי שבהאנציקלופדיא האמריקאנית היהודית ובמיע הצרפתי (כרך מ"ה), ובערך באר"י היה לו להזכיר את הוכוח הגדול שהיה לי בענין זה עם שני חכמים גדולים (עיין מיע הנרמני מונאטסשריפט וכו' כרך מ"א 1897 דף 554 עד 564), לעמתו הוא מביא בערך בירות את באמרי בהמאסף, ירושלים' לונץ כרך ו', והוא אינו אלא תוצאותיו של המאמר העקרי ההוא, אלא הכי הוה עובדה, שראה את הקרוב ואשר הוא בעברית ולא ראה את הרחוק ואשר הוא בשפת נכריה, אך גם ההתנצלות הזאת לא תספיק לכל מקום, כי הנה בערך יעזר, שהוא מתאחד עם מכבר-מכירום, לא חש להזכיר מה שכתבתי בה' ירושלים' שם²), מצודת מכוור ודברי נפלאותיה, ובוה אשים קנצי למלין, לבל אקאה כמתהלל. ועתה אחזיר לסדר הערכים.

בקיאותו וטוב עריכת ספרו של המחבר יקאו לנכון ממה שהפריד בטוב טעם ודעת בין המקומות של אותו השם והם משונים, למשל הוא מסדר לא פחות מו' סימנים במלת אפק או אפיק, ועוד יש לו אפקה לחוד, וכן ח' ערכים לו בחצור, וכוה הרבה. כן הפריד לנכון בארצות ארם, וכתב בארם סתם מאמר גדול וחשוב. ידוע על פי המקרא, שבין משפחות ארם נמנה גם מש (בראשית י' כ"ג), ומחברנו מראה על המקום שנקרא בימי התלמוד מזי והיום מי.ס. סימן טוב הוא לו, שגם מקום קטן כזה הובא על ידו בחשבון. ומרשה אני לי להגיד, שכתבתי בענין זה מאמר גדול במיע אנגלי אחד שיוצא לאור בניוירק (Journal וכו' כרך ב'), והוא חדש, והמחבר לא ראהו. על טוב יזכר גם מה שמעריך המחבר בארם של מרים אפפי שאינו אלא אנדה, ואולי טוב היה להדפיס, מקומות' כאלה באותיות אחרות, למען יוכל הקורא לעמוד על בורים על נקלה.

בורני. (קול רחיים בבורני, מגלת תענית פ"י). כתבתי על ערך זה הרבה (עיין הציינים בערך מלין שלי), ואניח, שמחברנו לא קבל דעתי, אבל מדוע לא הזכיר אותה? אמנם מה שהחליט הוא, בשם רא"מ לונץ, שהוא תל-ברנט, לצפון-מערב בית-נוברין,

2) ואולי בדעתו היה להזכירו בערך סכבר, ועל זה ימים יוכיחו.

יוצא לו עוד הפעם משווייהשם, וזה אינו מספיק, והיה צריך, במקום היסטורי כזה, להזמיע את דעתו.

בי מרוניא. השם הזה לקח מן הוהר ומפרשו עוד הפעם על פי שוויי-הלשון, שהוא בתרון בסוריא במחוז ביבלוס. במיב בתרון הזאת אין אני יודע כלום, אבל זאת אדע, שלא הלשון מקביל פה ולא הענין מתאים. ואומר אני, בירטרוניא הזה אינו שם מקום כלל, אלא ענינו פלמין או מצודה, ואיתא, בתי-טירוניהון' בתרגום ירוש' לבמדבר לא י' (עיין ע"מ של לוי), ומובן זה מספיק לכל המקומות שמובאים מתוך הוהר, למשל: הוהר אתי מטבריה לבי טרוניא דחמוי' (בהר היא דף צ"ב ב'), כלומר, רבי אבא הוהר אָתִי מטבריה לפלמין של חמוי' (ולא כדעת מחברנו, שגם חמוי' זה שם מקום הוא). ובכלל, נוהר אני להרבות המקומות על פי הוהר, מפני היראה, שאולי כדוים הם.

בערך בירות מביא המחבר לנכון, שבשנת 502 נהרם כאן בית הכנסת של היהודים על ידי רעידת האדמה; עיין עתה בספרי: סיננולי אלטרטימר דף 25. במאמרי בעיר בירות בירושלים של לונץ כרך י' דף 17, שבו השתמש מחברנו הרבה, הבאתי עלילת-שווא אחת שקרתה בעיר הזאת, וצינתי על Wülfer בספרו Theriaca Jud. דף 185, ועל פי מקרה, שלא באשמתי, נדפס שם הספר בירוש' שם בשבוש, והשבוש הזה חוזר הלילה בספרו של הורוביץ ועוד נתוסף עליו! והמעהו גם המשך הדברים במאמרי שם, וכתב, שהבלבול אירע במאה הי"ב של מספרם, וכזאת לא כתבתי, האמת היא, שאירע במאה הו" של מספרם, שהוא הפרש גדול! ועיין ביותר דיוק בספרי: שטודיען צור ביצאנטיניש-ידישען נשיכטע דף 40 ודף 68.

בערך גבל, העיר שנקראת בפי היונים Byblos, כתב: ובתלמוד בבבלי אולי על שם בבלים שנושבו בה, ובהערה מביא עזרא ד' כ', בבליא, ראה ע' אפרסיא. ועמדתי משתומם על הדבר הזה, שבענין שהוא לקוח מן התלמוד מדוע לא ציין פשוט על התלמוד? אין זה, אלא שבאמת אין כאן אף רושם קל שנבל נקראת בתלמוד—בבלי ולחנם מראה על אפרסיא, ששם לא הובא מזה כלום. ויותר טוב היה לו לציין על ע' בירטרוניא, ששם הוא באמת מביא מהוהר¹⁾, בירטרוניא דבבלי, וכתב, שלדעתו בבלי זו היא בבלוס. וכל זה השערה, וכשל עוזר ונפל עוזר.

בערך דוהי, שם שמצא בירוש' ע"ב פיב היב, הוא בוחר בהנוסחא הזאת, לצובת השערתו, שהיא, אולי נביר-הי. ואני הייתי בוחר בהנוסחא דורי שאיתא בירוש' שבת פ"ד ה"ד, שבנקל תתאחד עם העיר הידועה Dora של היונים (עיין אצל מחברנו ערך דור, ושם הערה 19), ולכל היותר, אם נקבל דוהי לאמת, הלא טוב לתת על לב, שאולי אינו אלא נוסח טעות במקום דיון—Dion (עיין אצל מחברנו בערכו).

לאנשים ידועים מצאנו התואר, איש הבירה, כמו יעזר איש הבירה, ר' יונתן, ר' אחא, ואולי גם פנחס, וברור הוא, שלשון, איש הבירה נרדא בהיא הידועה ישלול שמכוון בו שם מקום, ומרבית האנשים לא יחפשו אחריו בספר ניאונרפי כל עיקר, ואם יחפשו, יתנו עיניהם בערך בירה באות בית, כמו שאיש לא יסדר, הרמה' בהיא אלא

¹⁾ ומח דעתי אני בוהר, כבר כתבתי למעלה.

בריש. ומתברנו ראה לשוב לסדר הכירה באות היא (כן, בצרי) למוכת אלהי-הקהל
שלו! ומה שפירשו בו אחרים שהוא שם תואר, רחה בשתי ידים. ואומר אני, אי משום
קשיותו, יען כי את התארים איש הבירה ושר הבירה נפגש גם בימים מאחרים לחרבן
הבית, בתקופת האמוראים – אין הברח, כי בירה נוסף לא רק על הרהיבית, כי אם
על בירה סתם, שהוא פלמין או בית גדול, והיו אנשים יהודים ממונים על בתיים כאלה
גם בתקופות המאוחרות. וכתבתי בענין כמה פעמים, עיין לאחרונה את מאמרי בהעתן
האנגלי East and West שיוצא לאור בשיקאנו שנה א' 684 (1922), וגם בקדמוניות
התלמוד שלי בפרק ביתי, ולא אטיל אשמה בהמחבר שלא ראה את המאמרים האלה,
כי מקצתם מאוחרים הם למיתתי וגם רחוקים הם מהשקפת-עיני הרבה, אבל הענין
עצמו היה צריך להכריחו לפרש כזאת.

הַלְמָא מְיוֹם. השם הור נתהווה לו למתברנו על פי נוסח מוטעה שאירע לו,
ולפי ברור, שאם לא היה לו, איחודי באמתחתו, לא היה בוחר בו; ומי יאמין לו לשמועתו
חברון. מאמר גדול וחשוב מאד, וכלול בו גם ענין מערת המכפלה, ואסף גם
בוה הרבה, אך לא כמבוקש, ולדעתי כדאי היתה מערת המכפלה, שתקרב עליה
מונוגרפיה שלמה, ועוד חזון למועד, נחכה ליום שיבא.

בערך חשמונה הוא מביא הפסוק יאתיו חשמנים מני מצרים, תהלים ס"ח ל"ב,
ופירש בו שהוא עם שנקרא כזה. מה לנו ולהשערות כאלה הקלושות מהאוויר!

מַבְרִיא. הוא ערך חשוב מאד, כמוכרח על פי הענין, ואת הערך הזה ראוי
להצינו לאות ולדונמא בכל מי שעוסק בעניני אי בדרך אנציקלופדי. בזה הערך הוא
מצא מקום (דף 302) לדבר גם במשפחתו הוא, כי אבי אבי וקנו התישב כאן ופעלו
הרבה למוכת הכלל. אך ירד לעמקי הדברים, יראה לעין מתוך העובדא, שגם פרוטרוט
קטן, שיש בנוקה העיר אשר בנרמניה מטבע אחת של זהב ושל כסף שהמבעו
במבריה, הוא מציין ענין אשר גם להמלומדים בינינו לחדש יחשב. אמנם גם בכאן
צריך לבדוק אחריו בכמה פרטים, וביחוד מה שנוגע לדברי היונים והרומים. הגה
קיסולין שנוכר במבריא, אינו מצודה, אלא מקוה-מים במגדל שעומד לתעלת-המים,
כנוכר בפירוש בערך מלין שלי דף 557. בדברי מחברנו דף 291a קשה לי הלשון
מועצה, מרכבתי משש מאות חברים, ולא ידברו כן בעברית, אלא יסבן לאמר, ועד כן
שש מאות חברים וכדומה. כזאת קשה לי, שם דף 294a, הממשלה הרומאית נקלה
או את יושבי מבריא, שאף שנאמר ונצלתם את מצרים (שמות נ' כ"ב), והו מליצה, ולא
יתכן ברבור פשיט. כל כמה שיוצא המחבר ממחיצת-הרבנות, נדחו רגליו בחלקלקות,
כי כתב (שם דף 294a), בימי ר' יוחנן היתה, כנראה כת של נוצרים במבריא שנהגה
לעבור בסך עם ספר ישו ברחובות העיר, ויצא לו זאת מן האמור בכמה מקומות של
התלמוד: מהו מעבר קומי אהדורי צולמא? ותלוי הכל בפירוש מלת ה, אהדורי, ואני
הכותב פירשתי בו זה כמה, שהוא אליל מצרי, עיין ערך מלין שלי דף 127 והציון
שם, והחכם י. פירס ט בהרווי הצרפתית ל"ח 229 אמנם מתנגד לזה, ויהיה כה ברור
הוא, שלא יתכן לפרשו לשון מחזרים בצלם, וביחוד שהיו מחזרים בצלמו של אותו
האיש, ומתברנו לא חש מדויק בקורות-הימים, האם כבר בימים ההם היה המנהג הזה

להגוזרים, וכל דבורו נופל למצולת-מים, בידענו, שאמנם היהודים אשר בטבריא היה להם כח עצום להעביר את רעת-הגוזרים מעליהם ולא נתנום לשבת בקרבם עד זמני קוסטנטין קיסר, כמובא עיי רילנד דף 1039, ובכך צריך למחוק המאמר הזה מתוך הספר. עוד כתב המחבר (שם), שבטבריא נר אחד היונים שנקרא דומטינוס ובתו היתה ור' יוחנן התרפא על ידה; מאחרי שנאמר סתם, ברתיה דדמטינוס, נראה, שכוונו על ר' הידוע, והוא הקיסר ד', וגם סברה הוא, שרק מאורע כזה נשאר בזכרון היהודים¹. מעבר לרף זה, (294), הוא מדבר ברב, שהיה עונה על השאלה: נתין מי הוא? – של סופיינוס. לפיהו סי' הלז אך מושל טבריא היה, אבל גם כאן מסתבר, שקיסר במשמע ולא אספסינוס, כמו שהעליתי (בטעות) בערך מלין שלי, אלא לרעת ז' פרנקס הובא שם, וכן הובא עיי באכר, אנדת האמוראים בא"י ג' 337, הקיסר סיבירוס. אכן לא נעלים עיין מהעובדא, שבילקוט הנירסא פופיינוס, וידוע איש בשם Pupienus הנקרא גם Maximus. שהיה אנטייקיסר בתחלת המאה החמשית, ולא שרציתי לקשרו עם המעשה שאירע בימי רב, אלא רק על השם שמצוי ברומי אני מזהיר, וכאן אני מזכיר שהקיסר סיבירוס שזכרנו זה תיכף, ואשר הוא נודע בלאו הכי בדברי ימי עמנו (עיין גריק), אולי היה הפרוטוטיפוס למה שנאמר בהגדה אדות חירוס (עיין ערך אדריאס למעלה בזה), שנכתב בהחיים (Vita) שלו: *mechanica opera Romae plurima instituit* – במעשה מנגין יסר הרבה ברומי, ותיכף נאמר בצדו: ליהודים קיים את זכותיהם – איש כזה הישב יוכל להיות אדיר האגדה היהודית!

בזה אסיים את הרשימה הזו, שכבר ארכה לה ביותר. מי יתן שבן-המחבר יעצור כח ויזכנו גם בכרכים הנשארים. כפי ששמעתי ממנו, הכרך הב' יכיל את ערך ירושלים לבד, ועוד יבא כרך ג' שיכיל את האלפא ביתא הנשארת. הוא נתמך בפעולה הגדולה הזאת עיי דודו הרב אהרן טייטלבוים בניוירק, אכן גם יתר עמנו מחויב (ממעים אני לאמר: מחויב) לתמוך בידו, וזאת הם עושים עיי שימהרו לקנות הספר המהודר הזה ותבא עליהם ברכה.

(1) ידוע, שר' יוחנן האריך ימים ביותר, ואין להתפלל אם עוד כבת דומיטיוס היה עסקו.

ספרות רשמית על א"י.

ההתפתחות המהירה של ארצנו מהומן שלאחרי הכבוש נרמה באופן טבעי לכך, שנדלה במדה מרובה ההתענינות בכל הנעשה בה מצד העולם הנדול. ההתענינות הזאת נררה אחריה רבוי התירים המבקרים את א"י, נידול הספרות המוקדשת לארץ והופעות אחרות. הספרות הארץ-ישראלית בכל השונות הולכת ומתרחבת.

בסקירה הקצרה הנבחרת ננע רק בקצת מן הספרים: בספרות הרשמית. שלשה הם הספרים השייכים לענינו ואשר יצאו בשנת תרפ"ג: הספר השמושי של היה לוק וקיי-רוטש, הדין וההשבון המפורט על תוצאות המפקד האי והרצאת הקונסול האמריקאי על המצב הכלכלי בארץ. שנים מן הספרים הללו הוצאו ע"י פקדי הממשלה האי עצמה, ואחד מהם נכתב בידי באיכח אותה הממשלה שהיא הראשונה – אחרי ממשלת המנדט – להתעניית מקיפה בהתפתחותה של א"י. לספרות הרשמית הזאת יש ערך גדול, כי בה לא רק משתקף היחס של החוגים המכריעים אל שאלת ארץ ישראל, אלא גם נכלל חומר רב ומכוסס, המאיר את הצדדים השונים של חי הארץ.

אמנם, יצאו עוד שני ספרים רשמיים בשנה זו: דו"ח של ממשלת א"י, מומן בוא סיר הרברט סמואל עד סוף שנת 1921, וסקירה על הניקופים המושלמים. ואולם הראשון מוסיף רק מעט מאד על הספר שיצא לפני שנה ומחצה (דו"ח מפורט על פעולת הממשלה האזרחית בארץ במשך השנה הראשונה, יולי 1920 – יולי 1921) וגם התישן. והספר השני נונע לנושא מיוחד, שאין לו ערך כללי.

א.

מן הספרים שאנו דנים עליהם כאן, הספר של היה לוק וקיי-רוטש *) הריהו בעל התוכן המקיף והכולל ביותר, והוא גם מיועד לקהל הרחב. זהו מורה-דרך אמתי, המביא את הקורא בכל מקומות הארץ והמסמן לפניו בבקאות ובידיקות את כל שביליה ונקודותיה. אין לך מקצע מן המקצועות המרובים של חי הארץ, אין אף ענף אחד של התעשיה, המסחר והחקלאות שלא ננעו בו מחברי הספר. וחלקים ידועים של הספר מפליאים ממש כרבויו החומר הנהן בהם. המחברים לא רק השתמשו בספרות המקצועית המיוחדת לשאלה זו או אחרת, אלא גם הכניסו בספר חומר חדש, שסודר בשבילם ad hoc ע"י מנהלי מחלקות-הממשלה השונות.

הספר מתחיל בהקדמת המחברים ובמבוא מאת הנציב העליון ומסיים בנוספות: טופס המנדט האי, לוח השמות ומפת מסילות הברזל בארץ. עצם התוכן של הספר מחולק לשבעה חלקים, שכל אחד מהם מכיל משבעה עד שמונה עשר פרקים. שמות החלקים השונים: הגאוגרפיה של הארץ ותולדותיה, העמים והדתות, המקומות המלאים

*) The Handbook of Palestine, edited by Harry Charles Luke, assistant governor of Jerusalem, and Edward Keit-Roach, assistant chief secretary to the Government of Palestine. London, 1922.

ענין, ידיעות בשביל תירים, הממשלה ופעולותיה, אוצרות המבע (סקירה מפורטת על עולם הרומם, הצומח והחי), שונות. בהקדמתם מטעימים המחברים, שהספר נערך בתקופת המעבר אשר בחיי הארץ; בקשר עם אשור המנדט על הארץ נעשים שנוים גדולים בהנהלת הארץ, גבולות השלטון העצמי הולכים ומתרחבים ומעצה מחוקקת קמה בארץ. מחברי הספר רדפו, אמנם, אחרי כל השנוים שנתהוו וצרפום לחומר, ואולם מבקשים הם סליחה, אם יתברר שמרוצת המאורעות הקדימתם ואין הספר כולל את החדושים האחרונים שבאחרונים. נדמה לנו, שדבר זה אינו חשוב. נוגע הוא לפרט אחד, למוסד המחוקק של ארץ ישראל שאינו עדיין אפילו בבחינת בריה קימת, ושעלול ללבוש צורה ולפשוט צורה. ומובן מאלין, שספר ממין זה שלפנינו, ידא מוקדש לארץ ישראל או לארץ אחרת – תמיד יהיו בו פרטים שהתישנו, דהיינו, אלה הפרטים הנוגעים לצד המדיני שבתאור הארץ. די לנו בזה, שמחברי הספר סוקרים סקירה מפורטת על השנוים העקריים שנתהוו במצב המדיני של איי מזמן הכבוש ואילך; הפרטים – אין ערכם גדול, וגם לא יכירם מקומם בזה. מה שחשוב כאמת, זהו תאור הנורמים הכלכליים והחברותיים שעשו את פני איי במשך השנים האחרונות, ציור שלם וכולל מן העבודה הישובית הגדולה הנעשית בארץ. ודוקא עיקר זה חסר מן הספר. משום כך מקבל הספר – בחלקים ידועים – צורה של סקירה היסטורית – ארכיאולוגית נרידה, ואין רוח החיים מנשבת בו למרות הסגנון השוטף והמלבב.

דבר אחד עובר בספר כחוט השני: העלמת היהודי שבארץ. אחת היא לנו, אם בכונה או בלא כונה עושים זאת המחברים, אשר באנטישמיות ודאי אין להאשימם; עובדה היא שזהו הרושם. סיר הרברט סמואל, במבוא הקצר שלו מגיד את מהותה של ארץ ישראל במלה אחת: רבגניות. בזה יש כבר משום הכחשת הערך היחיד והמיוחד, שיש ליהודים וליהדות באיי. והנה באו מחברי הספר וצערו עוד צעד הלאה, וברבגניות זו הבליעו בנעימה את הנון העברי והמעומו את הגונים הערבי והנצרי...

לכל המושבות היהודיות, שהיו הגורם הראשון לתחית הארץ העובדה, מקדיש הספר (המונה שלש מאות עמודים!) רק עמוד וחצי. תל-אביב, זו היצירה היחידה במינה של הישוב העברי החדש, תופסת בספר... ארבע שורות. על תנועת הנון הגדולה, הנעשית באיי בידים ובכסף של היהודים, עוברים המחברים בשתיקה. ומשימא שאינם מזכירים אף במלה אחת את עבודת הלאציו ואת פעולת קבוצותינו ומושבינו החדשים. בדברו על בנקים לקרדיט אפותיקאי, אין הספר מודיע על הבנקים הציוניים הקימים לתכלית זו בארץ, ועל תכנית-רומנברג, על טחנת-הקמח הגדולה בחיפה, על שמן נם כן אינו פולט מלה. את תעשית היין בראשון לציון מזכיר הוא רק דרך אנב. המחברים, כאמור לעיל, מדברים בפרטות נם על התעשייה וגם על החקלאות, אלא שהנטיה לא להבליט את, הצד היהודי היא בעוכם ועל כן אין הקורא מצא בספר זה מה שיש במציאות – תמונה של עבודה רבת צודים, המצעידה את הארץ במהירות מפליאה לקראת התפתחותה הכלכלית והתרבותית. עבודה זו נעשית בעיקר עי היהודים, ואילו שמו המחברים לב לדבר, היה כל הספר מקבל צורה אחרת.

עכשו, שעמדו בראש ובראשונה על עבודתם ויצירתם של הערבים בארץ, מוכן שאין חרושים גדולים בספרם ואין החיים מסכים בתמונה שהם מגלים לפנינו. וכי באמת הסתדרות העובדים העברים עם המשרד שלה לעבודות צבוריות ולבנין, עם בנק הפועלים, עם המשכירי וכיו' היא דבר אשר לסוקר ארץ ישראל של זמננו לא כדאי לשים לב אליו? והדסה? אשר תקציבה כתקציב הממשלה האי לעניי הבריאות – האם לא ראויה היא שהמחברים ספר על אי יקבעו לה פרק מיוחד? היה לוק וקוטרותש מזכירים דרך אנב את המקומות, שיש בהם בתי חולים של, הדסה: (חיפה חסרה!), וזה הכל. על העבודה הגדולה של, הדסה: בהיה ובעבר, על קפת חולים, על בית הספר לאחיות, על הפעולה ההיגיינית בבתי הספר – אף מלה אחת! המחברים מספרים על המענות ליתומים ואינם מזכירים את בתי היתומים שלנו המכלכלים אלפי ילדים.

זהו היחס. את פעולת היהודים, שהיא המציינת את התקופה הנוכחית בתולדות הארץ ושהיא הקו הבולט ביותר בחיי א"י, או משמשים או אינם מזכירים כלל. הגה, למשל, אך מספרים מחברי הספר על תעשית המלח בעתליט: תוצרת המלח ממימי הים התיכון בעתליט היא תעשיה אי חדשה, אשר בעתיד הקרוב לא רק תספק את כל הדרושה שיסנה בארץ, אלא גם תוסף סחורה, לרשימת האכספורט של ארץ ישראל. ותו לא! והנה המקום הנוגע ל, בצלאלי ולפעולתו; חנוך מחני, במובני האמתי, הוא בעיקר פרי ההתאמצות של היהודים. נוסף על מוסד, בצלאלי בירושלים, שבו הלמד העיקרי היא חרושת-המתכת, ובית הספר הטכני המסודר היטב שבחיפה, שניהם בהנהלה יהודית – קים בירושלים בית היתומים של שגלר (מוסד פרוקסאניטי), שמלמדים בו מלאכת קדרים, סנדלרות, נגרות וכיו'. כך הם מעריכים את עבודת, בצלאלי בארץ! על בית הספרים הלאומי, על מכוני-פסטר, על האוניברסיטה העברית ההולכת ונוצרת – אין אף מלה בספר. לעומת זאת מדברים המחברים באריכות על בתי הספר של הממשלה ושל התברות הנוצריות, מדגישים שבבתי הספר הממשלתיים שפת הלמד היא השפה הערבית, מספרים שהקולני האנגלי בירושלים יהפך אולי לבית ספר נבדה, משבחים את בית הספר הערבי הפרטי, רעודת אל-מעארף (שממנו יוצאים, הני בריוני, המשתתפים הקבועים בהפגנות ובהתנפלויות על היהודים), מתנצלים על אשר הממשלה לא יכלה עד עכשו, מפני חוסר אמצעים, לראונ למספר יותר גדול של ילדים מושלמים בבתי הספר, מודיעים על בתי הספר החקלאים של הממשלה בעזה ובתול כרם, על המצב הפרימיטיבי של החקלאות, על היערות – וכל אלה ביחס לערבים. ועבודת היהודים, מה שחדשו הם במקצועות הללו – מאן דבר שמיה. והרי עוד לא היה תיר בארץ, שלא הביע את התפעלותו מכל מה שיצרו היהודים במושבותיהם ובשכונותיהם החדשות ומכל מה שחדשו על שדה התעשיה, החקלאות, ההשכלה והאמנות. האמנם מה שראה אדם, מרחוק בא, הוא בלתי נראה לפקדי הממשלה היושבים אתנו במשך שנים רבות?

בראש הספר באה תמונת מסנד עומר. הנה הסמל! מתוך שפופרת הרוב הערבי בארץ רואים המחברים את כל אשר סביבם, ומכאן כל היחס המחר אל הדברים.

לפיכך הם מאריכים בתאור המקומות הקדושים של המושלמים והנוצרים ולכותל המערבי מקדישים רק ארבע שורות, מרחיבים בספורם על חגי הערכים, מדינים את ערך הארדיכלות המושלמית והנוצרית באיי, ממעטים לדבר על התעשיות החדשות שנוצרו ע"י היהודים, מרבים להשתמש בשמות ערביים וממעטים בתאור היסוד היהודי בכל מקום. כמובן, אם נשים לב לצד הכמותי של הדבר, אולי נודה שלא קפחו המחברים את מקומנו בספר. אבל הרי באו לתת תמונה שלמה מן ההוה ומתהוה בארץ, לתארה מבחינה גיאוגרפית והיסטורית ולהראות את יפיה ואת ערכה. הספר מיועד לתירים וגם לאלה היושבים בחוץ לארץ והרוצים לרכש ידיעות על איי מרחוק. הודות לתכנו העשיר ולהדורו החצוני עתיד הספר להתפשט בקרב החונים הרחבים של הקהל המדבר אנגלית, והעמדה הנבונה של מחבריו מוסיפה על סמכותו והשפעתו! אם בספר כזה קופחה זכותנו וטושטש מקומנו בארץ, הרי זה לא רק מתנגד לצדק המופשט, אלא גם מביא לנו נזק ממשי, מעשי ומדיני כאחד. בטוחים אנו שלא זאת היתה כונת המחברים, אלא שבאן מצא לו בטוי נאמן אותו היחס הידוע של רוב פקדי הממשלה אל עבודתנו ואל שאיפותינו הלאומיות בארץ. שואפים הם הפקידים הבריטים באיי – בטובים שבהם הכתוב מדבר – אל, שווי משקל, דואנים הם לכל יבולע לרוב המושלמי הנוצרי שבארץ תוך כדי הגשמת הכרות בלפור, כפי שמצוה עליהם החלק השני של ההכרזה, ומתוך שמירתם היתרה על חלק זה שוכחים הם לעתים תכופות לנמרי את החלק הראשון, היסודי, של ההכרזה. אין בספרות אלא מה שבחיים והקורות הטבעית של כל לא-יהודי לענינינו משלימה את התמונה.

אכן, מפקדי ממשלת המנדט, שהגשמת הכרות בלפור היא ענינם ותפקידם העצמי והיחיד, יש לקוות אחרת, ולנו הזכות לדרוש שיתוקן המעוות ושבמהדורה השניה של הספר תתואר עבודת היהודים בארץ בהתאם למקומה הנכון ולערכה האמתי.

ב.

יחס אחר והערכה אחרת של עבודתנו מוצאים אנו בספרו של הקונסול האמריקאי בירושלם מר סאוטהרד (*). ספר זה הוא מועט המחזיק מרובה. נושא הרצאתו הוא: האפשרויות המסחריות של ארץ ישראל, בעיקר ביחסן למסחר ולתעשייה האמריקאים. ואולם המחבר נותן יותר ממה שהוא מבטיח. בששים וארבעה העמודים של הספר מוצאים אנו לא רק סקירה מפורטת על כל הצדדים שבשאלת המסחר האיי, אלא גם ידיעות ורעיונות חשובים על ההתפתחות הכלכלית של הארץ בכלל. ה' סאוטהרד לא הגיח שום דבר, אפילו אם יש לו רק שייכות רחוקה אל השאלה, בלי שברר אותו וסמן את השפעתו על המסחר והתעשייה האיי. בנוגע למסקנות המחבר, יכולים להסכים להן או לא (למשל, בנוגע לעתיד המסחרי של ירושלים ולצד המסחרי של תכנית רוטנברג, שבשניהם המחבר הוא ספקן גדול). – אבל מדינים באופן ברור, שדמחבר התאמץ למצוא את כל השאלה עד סוף סופה וגלה לפני הקורא את כל אשר ראה.

* Palestine, its commercial resources with particular reference to american trade by Addison E. Southard, american consul at Jerusalem.

מתוך כך בא לידי הדגשת ערכה של עבודת היהודים בכמה מקומות של ספרו. הנה, למשל, השקפת-המחבר הכללית על תפקיד היהודים בארץ. בפרק, המדבר על הגורמים להתפתחות אי, קוראים אנו: הגורם העיקרי בתחידה המסחרית של אי היא תשומת-הלב הנתנת לארץ, מן הצד הרוחני והמעשי, מאת אחד הגוים היותר פעילים והיותר מבוגרים – במובן המסחרי – שבְעוֹלָם, אשר, כנראה, החליט לבלי לחוס על ההתאמצויות להשגת התוצאות הטובות ביותר מן האפשרויות הקימות בארץ זו. התכנית כוללת קניית קרקעות והכשרתן בשביל העוֹלָם, יסוד מוסדות יהודים להתפתחות הבנין, השקאה וחשמל, בנקים לקרדיט (שיש להם החשיבות היותר גדולה בארץ, אשר אין בה קפיטליזם), השכחה חקלאית ויערות, בריאות-עם, עבודה סוציאלית ומעשים אחרים. את זאת עלול להבנים האלימנט היהודי. את ערך הערכים בארץ ישראל מגדיר המחבר כך: רוב אוכלסי הארץ, שמוצאם הוא ערבי, אין ביכולתם להמציא הן סינסי גדול במדה כל שהיא, אבל הם יתנו רכוש אחר – בנרות נופנית ושכלית, אשר תפעל ותשפיע הרבה על הגורמים הכלכליים השונים בארץ.

את ערך היהודים בתחית אי מטעים המחבר פעם בפעם, כשהוא נוגע בצד זה או אחר של השאלה המעסיקה אותו. כך, בדברו על המצב שנוצר בארץ לאחר המלחמה הוא מזכיר שוב את שאיפות היהדות העולמית ומוסיף: אין כל ספק, שההסתדרויות היהודיות תהיינה מסוגלות להרבות עשות במדה שלא יהיה מסוגל שום שלטון פוליטי ושום עם אחר, והודות להן גם תוצר האפשרות לפעולת כל המדינות במדה שהיא. פרק מיוחד מקדיש מר סאוטהרד לעליה היהודית ומבאר את השפעתה החיובית על התפתחות המסחר והתעשייה באי. הוא כותב: רוב העוֹלָם זקוקים לבגדים ולחפצים אחרים, שצריכים להביאם מחוץ לארץ, נחוצים להם בתים, ועיי כך נתנת דחיפה ישרה לתעשיות הבנין. אלה, שיעסקו בחקלאות, ידרשו מכונות ומכשירים. הקונסול מדבר אחר כך על הפועלים המקצועיים שבין העוֹלָם ונומר: האפשרות של רבוי אוכלסי היהודים האירופיים בארץ ישראל במשך השנים הקרובות, היא, כמובן, דבר חשוב בשביל ההתפתחות המהירה של הארץ. הישימו לב במקומות המתאימים לדברים הברורים הללו של אדם איבִּיקְטִיבִי ומומחה מן המדרגה הראשונה?

בכתבו על תעשית היין ותפוחי הזהב מציין המחבר את תוצאות עבודת היהודים ואת חלוציותם המסחרית במקצוע זה, והוא אינו שוכח גיב להזכיר את בית החרושת לאריזה בפתחתקיה. בדברו על היערות המזונחים, מוצא הוא לנחון להעיר על העובדה של נטיעת עצי איקליפטים במושבות היהודיות. הוא מזכיר את בית החרושת, האמריקני-דני לרהיטים בירושלים, את חברות, הלאה וחסכון, את שמוש המכונות החקלאיות החדשות במושבות היהודיות והרבה עובדות אחרות, שבהן מתבטאות פעולות היהודים במקצועות שונים. הוא מדבר באריכות על תכנית-הרוטנברג ובהביעו את ספקותיו בנוגע לאפשרות של רוחים בעסק זה בעתיד הקרוב, הוא יחד עם זה מרים על גם את חשיבות המפעל, שהוא קורא לו, התכנית היותר חשובה שישנה בשביל התחיה הכלכלית של אי, ומבאר את ערך התכנית בשביל התפתחות התעשייה, הרחבת הטרינספורט והשכחת חיי הארץ בכלל.

מענינת מאד ההשקפה הכללית של המחבר על העתידות הכלכליות של א"י. לפי דעתו, ערך-הארץ המסחרי מונח לא כל-כך בה בעצמה, כמו במצבה הניאונרפי המצוין בתור ארץ המקשרת את העולם הגדול עם ארם נהרים, עבר הירדן וסוריה. סחורות בשביל שלשה מיליונים איש תעבורנה דרך א"י, ומלבד זה – הודות לעליה היהודית – יגדל מדי שנה בשנה מספר האנשים בעלי צרכים מפותחים בארץ נופה. חוסר חמרים נלמיים וחמרי-הסקה, חוסר פחם וכוזל בארץ עושים לבלתי אפשרית התפתחות תעשיות רבות ומצריכים אימפורט גדול בקביעות ולתמיד. התפתחות החקלאות מוקינה את האכרים למכונות ולמכשירים. הארץ זקוקה לקפיטלים גדולים. בכל הענינים האלה תפקיד רבי-ערך יכול להיות לאמריקה, שסחורותיה נתפרסמו כבר לשבח בא"י. יתרונה של אמריקה היא גם השפה האנגלית, המקובלת מאד במסחר הארץ-ישראלי; להשפעה אמריקאית נורמים מוסדות-הדת, החנוך והצדקה האמריקאים. לרבים מתושבי א"י יש קרובים באמריקה; הצלב האדום האמריקאי ועבודת-הסיוע האמריקאית השאירו רושם טוב. שער-הכספים הגמוך באירופה נורם לכך, שהרבה מן הנעשה בארץ תלוי בכסף אמריקה, וחלק גדול של כסף זה יוצא בודאי לקניית מכונות וסחורות אחרות באמריקה נופה. לכמה וכמה מאורחים ומתושבים של ארצות הברית יש השפעה גדולה בתנועה השואפת ליצור בית לאומי עברי בא"י. מרובים גם התירים האמריקאים המבקרים את הארץ. כל אלה יוצרים את האפשרות הנחה בשביל אמריקה לפתח את הקשר המסחרי שלה עם א"י.

ספרם של היה לוק וקיטרוטש הוצא ע"י ממשלת המנדט, ספרו של ה' סאוטהרד – ע"י ממשלה, שאין לה נגיעה ישרה אל ארץ ישראל. אבל מה גדול ההבדל ביחס ליהודים ולעבודתם בארץ! מצד באיכח אמריקה רואים אנו יחס חם ולבבי, הערכה נכונה של שאיפותינו ופעולותינו הלאומיות, ודוקא פקידי אותה הממשלה שהכריזה על הקמת הבית הלאומי העברי וקבלה עליה לסייע לו ככל האפשר, דוקא הם עושים את עצמם כלא-רואים ולא-יודעים כלום מכל התאמצויותינו הכבירות ומעלימים מעיני העולם הגדול את התוצאות הברוכות של עבודתנו. מה מוזר ומה מעליב הדבר!

ג

ספרו של ה' קרוין*) מכיל חומר חשוב וגם חדש, כי זאת היא בעצם הפעם הראשונה, שנערכה ספירה כללית בא"י ונתפרסמו תוצאותיה. על ההפתעות האחרות, שנתגלו בתוצאות-המסקר הרשמיות, בעיקר במספרים הנוגעים ליהודים, כבר עמדה העתונות היהודית עוד בעת שהממשלה פרסמה את הקמעים הראשונים מהרצאת ה' ברון, בחדש דצמבר שעבר. הצבור והעתונות העבריים מסרכים לקבל כמספרים מוחלטים ומדויקים את המספר של 83694 יהודים ואת המספר של 590890 מושלמים בארץ, המובאים בתוצאות-המסקר הרשמיות. בנוגע למספר הראשון קשה בשעה זו

*) Palestine. Report and general abstracts of the census of 1922 taken on the 23. rot of October 1922, compiled by J. B. Barron, Superintendent of the census.

לברר ולמצא את מקור השניאה, ואולם את מקור השניאה בגונע למספר השני מבליטה הממשלה בעצמה, אם ה' ברון מודה בהקדמה לספר: החלק היחיד של האוכלוסין, אשר ממנו לא נתקבלו רשימת ספירה, הם שבטי הברואים של באר-שבע. לא ידענו זאת עד כה. שמענו עיד התקוממות שיכי הברואים בדרום הארץ, שלא רצו לקיים את הספירה למרות כל מיני הקלות שהובטחו להם בנידון זה, קראנו גם עיד מאמר אחדים מהם, אבל בטוחים היינו שסוף סוף התגברה הממשלה על הקושיים וערכה את הספירה במחוז באר שבע כמו ביתר מקומות המדינה, אשר שלטונה פרוש עליה... והנה מודיעים לנו עכשיו, שספירה, בכל זאת, לא נערכה במחוז באר שבע, והמספר ההגון של 75254 ברואים, תושבי המחוז הזה הוכנס לתוצאות הרשמיות של המפקד על יסוד השנאות הישערות שונות, ובכנות דא מותר, כמובן, להתוכח ולא להודות...

מענינים מאד כל שאר המספרים הגתנים בספר, כי הם מאירים צדדים שונים של חיי הארץ והתפתחותה. צריך להצטער שחסרים מספרים עיד התעסקות התושבים; בלעדיהם קשה לעמוד על המבנה הכלכלי של הארץ. כפי שנודע לי, היתה שאלה זו ('occupation'), ברשימת השאלות, שנשלחה בשעתה למושלי המחוזות, אלא שיחד עם זה הוריעו להם, שהשאלה איננה חשובה, ועל כן לא המציאו רוב המחוזות את החומר המתאים, והחומר בדבר ההתעסקות, שנתקבל ממספר מקומות, הוא דל מאד, ועל כן אי אפשר היה להשתמש בו.

מלאים ענין הם המספרים הגונעים לשאלת הלשון. מתברר שגן המספר הכללי של 83694 היודים באי הודיעו 80396 על השפה העברית כעל שפת-האם שלהם. משאר 3294 היהודים רשמו 1946 את האידיית בתור, שפת האם שלהם. יותר משלש עשרה מאות יהודים תושבי ארץ ישראל רשמו, איפוא, עוד שפות אחרות בתור לשונותיהם. וכשאנו קוראים ברשימת הלשונות המתהלכות בארץ: ספרדית - 367 איש, פרסית - 454, פולנית - 52, רומנית - 45, הונגרית - 97 איש וכדומה, מבינים אנחנו שאחינו בני ישראל הם הדוברים בלשונות האלה. וכמה מהם נמצאים ברשימת, דוברי אנגלית, דוברי גרמנית וכו'... המספר הכולל של הלשונות, שמדברים בהן תושבי אי, הוא ארבעים! מסופקני, אם אמריקא יכולה להראות על מספר יותר גדול. 657560 איש רשמו ערבית בתור שפת-האם שלהם, ז. א. שגן המספר הכללי של תושבי הארץ (757184 איש עפ"י התוצאות הרשמיות) רק מאה אלף איש מדברים לא בשפה הערבית. מן השפות האחרות תופסת מקום חשוב בארץ רק הלשון העברית עם שמונים אלף דובריה; בשפה האנגלית, בתור, שפת-אם משתמשים מעטים לפי הערך - בסיה 3098 איש, שרובם ודאי הם הפקידים ומשפחותיהם.

מספר הנקודות המיושבות בארץ הוא גדול מאד - 1013. המספר הזה שולל את האפשרות לדבר על אי כעל ארץ עוובה ושוממה, כפי שהורגל עד כה. אמנם, בין המקומות המרובים הניל יש רק 22 ערים, גדולות וקטנות, המינות את מספר תושביהן מששים אלף ויותר (ירושלים) עד אלפים (כית שאן). בסיה יושבים בערי אי 264317 איש, לאמר, יותר משליש כל תושבי הארץ. כמובן זה ארץ ישראל היא ארץ מודרנית, כמו גם במובנים אחרים. הנה, למשל, שאלת הגשואים, הטבלאות של ה' ברון מראות

שרק פחות מהחצי של אוכלוסי ארצנו, 305288 איש, הם נשואים (נשואות). מספר הנרשמות והאלמנות, הגרושים והאלמנים הוא 53111 (4474 + 8637). אם אפילו נוציא את הגרושים והאלמנים (יחד), יצא לנו מספר עצום: כארבע מאות אלף איש רוקים ובתולדות בארץ ישראל. נחסיר את מספר הנפשות שאינן באות בחשבון כאן, בני ניל ובנות הניל של 15 שנה ומטה, ויוצא שיש בארץ יותר ממאה אלף איש בני-הגשואין שלא באו בברית הנשואין. בין אלה נמנים בודאי הניזרים והניזרות, החיליים והחילויות. חלק מהם, כמובן, עוד יבואו בברית הנשואין. אבל הגה מספרים המעידים, שבכלל מרובים באי הנברים והנשים, שאינם באים בברית הנשואים אף בניל מאוחר. עפ"י הטבלאות הרשמיות, מספר הנברים והנשים בני-הניל של 25 שנה ומעלה הוא 361476, ומספר הנשואים והנשואות בא"י הוא 305288. צריך להודות שכבר דבקה בארצנו, כמו בארצות אירופה ואמריקה, ההופעה של הכרכים הגדולים: המון רוקים ובתולדות וקנות, אלמנות ונרשמות (ים).

הופעה אחרת, אבל משמחת, המזכירה את ארצות התרבות, היא: המספר הגדול של העוללים והילדים הנשארים בחיים. עפ"י הטבלאות יש בא"י 126211 ילדים בניל של פחות מחמש שנים, ו. א. 16,4 אחוז למאה מכל הנפשות שבארץ. השבחת המצב הכלכלי בארץ מומן הכבוש, הטפול בילדים מצד הממשלה וחברות ומוסדות מיוחדים, השבחת התנאים הסניטריים בארץ ובפרט בשטחי האוכלוסין הערביים – כל אלה נורמים להמעטת התמותה בקרב הילדים בני ניל רך. והפרוצנט הניל הוא די נבזה בשביל ארץ ישראל, שכימי הטורקים היתה בה תמותת הילדים רבה מאד מפני חוסר טפול ומפאת התנאים הסניטריים-ההיגיינים הרעים בכלל.

מענין לציין, איך מחולקות ביניהן העדות הנוצריות בארץ. על המספר הכללי של 73024 נוצרים יש 33369 אורתודוכסים, לאמר, כמעט 46% הקתולים הם רק 19,5% מכל הנוצרים הא"י, חלק חמישי, לא יותר – ובכל זאת מה גדולה השפעתם! נזונים הם מן הכחות אשר בחוץ לארץ, ואנו עוד פעם עדים לרבה, שלא הכמות היא העיקר, אלא האיכות, הארנון ועבודה נמרצה לשם המטרה הברורה. כל אלה ישנם לקתוליים... מאידך ניסא, כשאנו רואים בראש משנאינו ומתנגדינו האקטיביים בארץ את הערבים הנוצרים, כל נחשוב עוד שרק הקתולים הם המארגנים את המלחמה נגדנו. הספירה מראה לנו, שהרוב היחסי הגדול שבין הנוצרים הם דוקא האורתודוכסים, ובכן גם הם בלוחמים.

אם אפילו נביא בחשבון את העובדא, שהתוצאות הרשמיות של המפקד אינן מדויקות כל צרכן, בכל זאת יש הרבה ללמוד מהן. אי אפשר בסקירה הנכחית לעמוד על כל החומר הרב הנצבר בספרו של ה' קרון, אבל רוצים אנו להעיר כאן עוד אייאלו הערות הנוגעות לנו היהודים. הנה כי כן יוצא עפ"י הטבלאות הרשמיות, שהיהודים בכלל הם 11 למאה מאוכלוסי הארץ, אבל ביחס לאוכלוסי-הערים לבר היהודים (תושבי הערים) הם כמעט 26%. יש מחוזות שלמים, שאין שם כמעט יהודים. כך, במחוז הדרום (עזה, חברון, באר שבע) היהודים הם רק 0,43% מכלל האוכלוסין, ובמחוז שומרון (שכם, נינין, תול כרם, בית שאן) היהודים הם לא יותר מ-0,55% מכל

התושבים. ובשני המחוזות האלה נמצאים 336800 תושבים, כמעט החצי מכל אוכלוסיי איי. אמנם כמעט אין לך עיר בארץ, שאין בה כלל יהודים, אבל מה מצער מספרנו ברוב הערים! האחו הגדול, לפי הערך, של אוכלוסינו העירוניים מתכלכל על חשבון חמש הערים האלה: ירושלים, יפו עם תל-אביב, חיפה, טבריה וצפת, ואולם בשאר הערים – ומספרן שבע עשרה! – מונים אנו רק עשרות נפש, אם לא פחות מזה. כן יש בעזה בסיה 54 יהודים, בבית שאן – 41, בגנין – 7, ברמאללה – 7, בתול כרם – 23, בבית לחם – 2, בשכם – 16, בלוד – 11, בנצרת – 53, ברמלה – 35, בעכו – 78. ורק חברון מונה עוד 430 נפשות יהודיות. בין ערי איי יש הרבה כאלה, שבהן אפשר היה להרכות את הישוב היהודי, כמו עזה, עכו, באר שבע, לוד, רמאללה והעיקר חברון העלוכה, אלא שחסרים לנו הרצון והיכולת הלאומיים, כנראה. חזיון מעציב אחר: יש ערים, שבהן אנו הרוב או על כל פנים מעוט גדול מאד – בא המחוז ומטביע אותנו בתוכו. בירושלים הגנו יותר ממחצית התושבים, ביפו ובתיא – קרוב למחצית, ואף על פי כן מראות הטבלאות הרשמיות, שבמחוז ירושלים (הגפות של ירושלים, יפו רמאללה, בית לחם ויריחו) הגנו רק 23,84% מכל התושבים. במחוז הצפון נמצאות הערים טבריה, צפת וחיפה, שהגנו שם מרובי אוכלוסין, ובכל זאת מונה המחוז הזה רק 12,43% יהודים! הגורם לכך הם מאות הכפרים הטובים את הערים ואשר אין בהם אף יהודי אחד. והרי בכל יחידה מדינית וטריטוריאלית, כלכלית ותרבותית באה בחשבון לא העיר בלבד, אלא גם הסביבה, וזו האחרונה היא המכרעת. ברוסיה, בפולניה ובשאר ארצות הגולה יש ערים, שאנו שם רוב התושבים, ובכל זאת כאלו תלויים אנו שם באויר לכל דבר רק מפני שהכפר הוא לא שלנו. נשים זאת אל לבנו ונדע לכוון את התישבותנו בארצנו בהשתמשנו בנסיון המר הזה...

בחדש תמוז תרפ"ג הוציא הדפוסמנט הממשלתי לחקלאות דין וחשבון מפורט (רק באנגלית) ע"ד מצב החקלאות בא"י בשנות 1920–1922. גם בדו"ח הזה, למרות שהוא ענין מקצוע ריח הפוליטיקה של ממשלת פלישטינה (א"י) נודף הימנו, ואותה הנסיה למשמש צורתנו ולעבור בשתיקה על כל מה שפעלנו בארצנו. הנה למשל הדו"ח מקדיש כמה וכמה עמודים לבית הספר החקלאי של האיפלקים בארץ, ואין בו זכר לבית הספר החקלאי העברי, מקוה ישראלי ולא להחנת הנסיון החקלאית, ולא לירחון החקלאי, השרה, ועוד לכמה חופעות עבריות חשובות.

בקרת מפורטת על הדו"ח הזה נתן ה' ש. דוד יפה ב,סועל הצעיר' מס. 36–35 שנה זו.

המערבת.

„אגרות אחר-העם“.

אחד מן הסופרים בני-העליה המועטים בדורנו, שהם לא רק סופרים גדולים בעלי כשרונות ספרותיים, אלא גם בעלי אישיות נעלה וכבירה, – הוא הסופר המפורסם בכנויו הספרותי אחר-העם. עד כמה נרצה אישיותו של זה יכלו לשפוט אלה שזכו להכיר אותו לא רק מתוך כתביו בלבד, אלא מתוך היות העולם מקרוב בספרות ובחיים, ועכשו אישיות מצוינת זו מתגלית בסמנים וקוים בולטים לכל מתוך כמה וכמה דפים של „אגרות אחר-העם“, שהכרך הראשון יצא עתה לאור.¹

לא בלבי נולדה המחשבה – אומר בעל האגרות בהקדמתו – לפרסם בעדני חי את אגרותי שכתבתי במשך שנים רבות לסופרים ועסקנים לאומיים מבני דורי – – אבל בין הסופרים היושבים עמי עתה פה באי נמצאו חברים קרובים שעברו עמי יחד זמן רב, בהיותנו עוד בארצות הגולה, וידעו תכונות אגרותי הנזכרות, אשר חלק מהן קראו עוד בשעת כתיבתן, והם, החברים הללו, האיצו בי לנשת בעצמי אל המלאכה הזאת תיכף, בהיותם חושבים, כי החומר הכלול באגרותי ערכו רב לתולדות ספרותנו ותנועתנו הלאומית בדור האחרון, וכי אני בעצמי מוכשר אני יותר מאחרים לכחור מה שראוי להשמר מאיזה צד ולהוסיף ביאור במקומות שיש צורך בכך. כמובן, יש רק לשמוח על זה שקבל איה את דעת חבריו ועיי כך נתלנלה זכות לספרותנו שתתעשר מיד בכמה כרכים חדשים, שאם נשפט על פי הכרך הראשון, המינח לפנינו, ערכם רב באמת בתור חומר חשוב, לתולדות הספרות העברית והתנועה הלאומית או לתולדות נושאייהם של שתי אלה בדור האחרון.

ועל רובן הנדול של האגרות האלה מונח חותם בולט ובהיר של אישיות שאינה מצויה, אדם בעל רוח כביר ואנין-הדעת, בעל עקרים קבועים, איתנים ומוצקים, שכל הרוחות שבעולם החצוני והפנימי לא יזיוום ממקומם; אחד מאצילי הרוח הנדיר מאד לא רק בכבוד עצמו אלא בכבוד הבריות, אוהב אמת לאמתה בכל עצם מרירותה, עושה כל דבר באמונה רבה ובכבד-ראש נמור, ואינו מסיח דעתו אפילו לרנע אחר מהכרת האחריות הנדולה שהוא נושא על עצמו בדבור ובמעשה. ולפיכך איראפטר שלא להכיר באמתותם הנמורה של הדברים, שהוא מעיד על עצמו באגרותיו הפרטיות: „שעות ידועות בכל יום הייתי עוסק בהבלי העוהין, ואחיכ בשובי לחדרי ולספרי ולשלחני, נהפכתי לאיש אחר והייתי בעיני ככהן גדול העובר עברה בקדש-הקדשים, כי אמנם עבודתי בספרות ובצרכי הצבור היתה בעיני קדושה תמיד ובכל כחי הייתי עמל לעמוד במקדשי זה בקדושה ובטהרה (ע' 14); או: „בקומה זקופה יכול אני לעמוד ולהגיד לפני אלהים ואדם, כי במשך שנים רבות מלאתי חובתי באמונה, הקרבתי זמני וכחותי לכל הקדוש לנו, בלי קמון, ומעולם לא המלתי משאי על אחרים ואף לא

¹ „אגרות אחד העם“ כרך ראשון 1896–1898. הוצאת „בנה“ ו„מוריה“. ירושלים-ברלין, הל-אביב, תרפ"ג.

משא הצבור במקום שיכלתי לשאתו לכדי (ע' 15); או: ,אני שמתי לי לחוק לבלתי עסוק בפועל בענינים אלו עד שאוכל לעסוק באמונה, כאשר הסכנתי - - - מוטב שלא אעשה כלום ומן ידוע, מאשר אעשה מלאכת ה' רמיה' (ע' 38); או: יש לי יסודות קבועים כדברים שבין אדם לחברו אשר לא אסור מהם אף אם יהיו חיי תלואים בדי' (ע' 293). על מדות ותכונות קבועות כאלה וכאלה יכולות להעיד נאמנה מאליהן כמה וכמה אנרות בקובץ שלפנינו.

בעלי אישיות כזו אי-אפשר להם שימצאו קורת-רוח בעבודת אחרים, שאינה תמה ושלמה כראוי, ואפילו בתוצאות עבודת עצמם, שלעולם בדרך החיים כהיותם אינן מתאימות למשאת נפשם, ובהכרח רגש האחריות נוקפם תמיד והם נושאים על-צוּם סמנים מובהקים של מצב רוח טרני. וסמני טרניות זו נכרים היטב כרב דפי הספר.

אנרותיו של איה מתחילות (מלבד שתים הראשונות) מאוגוסט שנת 1896, שאז, בבואו ליסד את, השלח, קנה לו את המנהג להשאיר בידו העתק ממכתביו. תקופה חדשה באה אז בחייו, כי נהרס מצבו בעולם המסחר והוכרח לעסוק בעניני ספרות לשם פרנסה, ואחרי שהתגורר ירחים אחרים בוורשא בתור מנהל, אחיאסף הלך לברלין להיות עורך, השלח. והנה בראשית עבודתו החדשה אנו רואים אותו כבר שבע אי-רצון ורוגז, לא זו הדרך לפניו, בכלל רואה אני - הוא כותב במכתבו בעצם החדש הראשון לעבודתו - כי לא ציירתי לי במחשבה תחלה אף העשיריה מכל קושי הענין ולא היה לי מושג ברור מסופרי ישראל ומדלותנו הנוראה מכל הצדדים. לכתוב מאמרי, בהמליץ, לצעיק, לחרף, להתהלל בקול רם, לענות עזות וכדומה - לכל אלה יש לנו, סופרים נכבדים הרבה, וכשאתה פונה למי מכל הקהל הזה בהצעה, שיכתב איזה דבר הנון, הדורש יגיעה והגיון וטוב טעם - הוא משתמש ממך באמתלאות שונות ורוחה בקשי (ע' 8); ולאחר הוא כותב: עניים הם דברי ספרותנו גם במקום זה וגם במקום אחר - ואדם אין. ויש אשר תבוא בלבי מחשבה מרה, אם לא יותר טוב היה ויותר מועיל גם לספרותנו לו הייתי פושט נבלה בשוק בשביל פרנסתי, ובשעות הפנויות הייתי כותב בעצמי איזה דבר לפי טעמי ורוחי, בעוד אשר עתה כל שעותי וכחותי אני מבלה בקריאת מאמרים שאינם שווים כלום או בתקון מעשי אחרים שעל הרוב אינם ראויים לכך מצד עצמם (ע' 11); ולאחר ימים מספר הוא מוסיף להתאונן לפני בעל המכתב שלפני-הקודם: הנני מרגיש היטב כי הסכלתי עשה, בקחתי עלי את המשרה להיות לאב ולכהן לספרותנו העלובה - - - הנני עוסק בקריאת מאמרים המלאים הבל, הנני מתקן ומכין לדפוס דברים שלפנים לא הייתי בעצמי מסכים כלל שראויים הם לראות אור, והנני נושא ונותן עם סופרים שאין כל השכלתם שזה פרוטה (ע' 14). הסופר איה, המעיד על עצמו באחת מאנרותיו: ,אני אינני סיפר, בחסד עליון, היושב אל השלחן בנוח עליו הרוח וכותב וכותב כמעין המתנבר, בועת אפים ובעמל נפש אכתוב מה שאכתוב (ע' 3); ובמקא: ,אם יש איזה ערך למאמרי, וזו רק מפני שאינם נכתבים כל-אחר יד; כל מאמר עולה לי בזמן וכח הרבה יותר ממה שעולים לאחרים אולי עשרה מאמרים (ע' 232); ולאחר מטובי הסופרים הוא מגלה בחשאי לאמר: מימי לא מסרתי לדפוס שום דבר שיצא מעמי בטרם אתנהו למקרא לאיש

אחד או שנים הנחשבים בעיני לבעלי טעם (ובמקום שאין כאלה אסתפק לזה גם בקוראים פשוטים), ואעשה אוני כאפרכסת לשמוע לכל הערותיהם, ובלי חמלה אמחוק ואשנה כל דבר אשר אראה כי עושה רושם לא טוב מאיזה צד, אע"פ שבעיני הוא מוצא חן' (ע' 108), – על הסופר נקיהדעת הזה, המדקדק עם עצמו כחוש השערה, עלה הנורר להיות עורך בישראל ולטפל כל הימים בדברי סופרים קל־יעט וקל־ידעת, שאינם מדקדקים כלל עם עצמם וכותבים בחפזון וברשלנות, כל־אחר ידי, כדי לבור את הבר המעט מן התבן ולהכשיר את מאמריהם לרפוס גם בתכנם וגם בסגנונם. ואין פלא אם הוא מתאנח מקוצר־רוח ומעבודה קשה: 'לע"ע אנכי עובר עבודתי בכל חן, בדם התמצית ממש, ואם בכל זאת לא יעלה בידי הענין, ארע כי אין ספרות לישראל וכו' (ע' 52); ובמקיא: 'בושתי למקרא דבריך, כי, גדולות ונצורות' לספרותנו אתה מקה ממכיע שלי. אדה, אדוני! ספרותנו היתה למדבר ואין איש מתחזק עמי. הנה החוברת הראשונה יוצאה בסוף השבוע הבא, ואני ואלהי יודעים, כמה יגיעות ינעתי על כל שורה ושורה שבה להרחיק כל אולת, בטלנות, טאקטלאזינקייט (אין לי תרנום לזה) וכו', ואחרי כל אלה... (ע' 22); ועוד במכתב אחר: 'תבן לא נתן לי (או יותר נכון – תבן נתן לי), ועוד הם מתאוננים – – – אין לנו כמעט לא ספרות ולא סופרים ואף לא אנשים מן הישוב שידעו לכתוב שנים שלשה עמודים כראוי, כלומר שגם בלשון אחרת היה זה, כראוי. ובעת שיתן ה' ואמסור לרפוס את המאמר הראשון שלא יהיה בו שום מחק ושום תקון מצדי – עבידנא יומא טבא לרבנן. ולא עוד אלא שכפי מעוט יכלתם והבנתם כן נרלה נאותם. רובם (ביחס לזה יש מועט היוצא מן הכלל) חושבים כל פרוא ריקה שפלט עטם, כל ברחנות חסרת טעם לתורה שלמה, שהנוגע בה כמחריב עולם מלא. ועלי להצטרק בלי הרף על, החורבן' שעשיתי, לבקש מחילות, להמתיק את המרור – ולעשות את שלי' (ע' 64–65).

והדבר מובן מאליו עד כמה נרלו על העורך העלוב האף והחמה ועד כמה הרבו סופריו הטרדנים למרר את חייו בטענות ותביעות ותרעומות עד אין קץ. על אחד הסופרים הוא כותב לבעלי, אחיאסף, בחריפות יתרה, שלא כדרכו: 'כידוע לכם, הסופר, החכם' הזה איננו יודע לכתוב אף שורה אחת כהלכה, והרבה מאד היה לי לתקן בסגנונו, (עתה הוא מלא חמה: 'מדוע שנית את הלשון שלי? דבריו ממש') (ע' 36). ולהסופר בעצמו הוא עונה בלשון רכה: 'עיד השנויים בלשונו אוכל לתת דין וחשבון על כולם לפני כ' (ע' 27). ולסופר אחר הוא כותב: 'אינני מודה באשמה זו שאתה מטיף עלי, כי הנני ממית את עצמותם של הסופרים. אדרבא, הנני משתדל להשאיר לכל אחד את מחשבותיו וגם סגנונו. רק שתים אני דורש: שיהיו הדברים מובנים ובלי מליצות יתרות שאינן אומרות כלום, ושיהיה הסגנון כדרכם של ת"ח אמתיים, המדברים בעונה ואינם מבליטים את ישותם ביותר' (ע' 124). ועוד שלישית הוא דרש, שלא להשתמש ב,בטוים חריפים' ביחס לאנשים פרטיים, מפני שכבוד הבריות גדול מאד בעיניו, ועל זה קראו תגר ולא אבו לסלוח גם כמה מטובי סופריו, ובאחד ממכתביו ל,אחיאסף' הוא כותב: 'בימים האלה הודיעני גם פרישמן שקנטור במכתביו אליו מטיף ניב ספק בכשרוני להיות עורך בישראל, מפני שאיני יכול לסבול, בטוים

חריפים' ביחס לאנשים פרטיים (הדברים מוסכים על איוו פרוות מפיליטון שלו), ולמשמע
בטוי כזה הנני מתארם, ככתולה צנועה' (ע' 48).

בכלל היה עורך, השלח' נבדל בהרבה דברים שבטעם מרב סופרי ישראל
שבימיו, כאלו בא מעולם אחר ואיננו חניך, ההשכלה' המהוללה. ביחוד לא יכלתי
להתאפק משחוק – הוא כותב באחד ממכתביו – בראותי, כי עשיתני לתלמידים של
נורדון ובהריב. כנראה, לא ידעת כי בעת שאתה וכל בני-נילך התאבקתם בעפר רגלי
המאורות הגדולים של ההשכלה העברית-הרוסית, ישבתי אני הרחק מכל, הרעשי ושאתי
את מעט השכלתי ממקורות אחרים לנמרי. השחרי לא בא בנבולי, ואת נורדון ובהריב
ידעתי רק בשם. ואחיי, כאשר למדתי לדעת את אלה (אם כי עד היום אינני בקי
הרבה בספריהם), הייתי כבר איש בעל צורה קבועה ולא הוצרכתי לתורתם ולא יכלתי
עוד להיות תלמיד מקשיב להם. ואולי זאת היא הסבה, כי נבדלתי בהרבה דברים מן
הסופרים חבריי (ע' 143). ולאחד שהביע לפניו את תקותו, כי יניע, השלח' בזמן מן
הזמנים למעלתו של, השחרי, משיב איה נמרצות: לו ידעתי כי יהיה, השלח' כהשחרי,
לא הייתי מוצא כח לעמול בו כמו שאני עמל. אם טובים מאמרי, השלח' או ממוצעים –
ישפט כיא לפי טעמו. אבל בעד זה ערב אנכי, כי באלף עמודים מהשלח' לא ימצא
קורא אירוסי כיכ בטלנות ופטפוטי הבל כמו שימצא בכל חוברת מהשחרי. וזה אצלי
העיקר: לחנך את הטעם הטוב של הקוראים עברית, עד שלא ימצאו עוד נחת
באותם המאמרים נעדרי הטעם וחסרי הנמוס שהם בולעים עתה בחשק ושאינ בשום
ספרות אחרת דונמתם. וזה דברי תמיד: כי פעולתו העקרית של, השלח' תראה על
הקוראים לא עיי מה שיש בו כיא עיי מה שאין בו (ע' 58-59).

לחנך את הטעם הטובי לא רק של הקוראים כיא גם של הסופרים – השתדלות
מיוחדת זו מצד איה נכרת היטב מתוך הרבה אנרותיו. וביחוד רבה השתדלותו בדבר
הזה בנוגע לסופר המנוח בדדיטשבסקי. בכלל מלא ענין היחס בין עורך, השלח' ובין
עוזרו זה, שקלו סוביקטיביות. לכאורה אין שני סופרים, שיתנגדו זה לזה כיכ מן הקצה
אל הקצה בטיבם ותכונתם, כמו אלו השנים – ובכיו לא התיחס אליו איה כמורה קפדן
ואפילו לא בבחינת, ימין רוחה ושמאל מקרבתו, אלא התאמץ לקרבו בשתי ידיו, כיון
שהכיר בכשרונו ובישרת לבבו, אף אם זה היה מתחטא לפניו לפעמים כבן-יחיד קפריסי
יותר מדאי, וכמה פעמים נותן העורך מקום לדבריו אעים שאינם לפי רוחו, כמובן,
לאחר שהוא מכשירם, עד כמה שאפשר, לפי טעמו. ובמכתביו אליו הוא לעתים קרובות
משדלו בדברים הנשמעים בנחת. ויש שהוא מניד לו קצת אמת בזהירות: הלא ידעת
דעתי על אופן כתיבתך: נרעין טוב יש תמיד בדברך, אבל הקליפה היא, חשכת עננים
(ע' 76), ובמקיא: בכלל, אחרי כל מה שכתבנו ודברנו איש לחברו בענינים האלה,
כבר ידענו, כי לעולם לא נבין עוד איש את אחיו במקצוע זה. אתה כותב כמו שמצוה
עליך, המלאךי המכה אותך ואומר לך: כתוב! ואני אינני יכול להמרות את פי, מלאכי
האומר לי: רין הגיין לי, יתהון לא הגיין לי (ע' 146). ורק לאחר זמן מרובה פקעה
סבלנותו והוא אומר לו בפה מלא כל מה שהוא חושב על עבודתו הספרותית, מבלי
השתדלות יתרה, להמתיק את המרוי, והמכתב הגדול הזה (ע' 178-181) הוא רב

ענין כלו, מראשו ועד סופו, שכמעט אי-אפשר להלקין ולהוציא ממנו קטעים לדוגמה. ובנוגע להטעם המובי לא היה עורך, השלחי מותר לשום סופר מסופרי ישראל, גם היה מקמני אמנה בדבר הזה אפילו ביחס למעולים שבהם. וכאשר הציעו לפניו בעלי אחיאסף בשם אחד מבחירי הסופרים ליחד לו בהשלחי איוו קרן זוית, שיהא שם חפשי לנפשו מבלי לקבל מרותו של העורך הקפדני, הוא משיב קשות: דרישת פרישמן תוכל לעורר רק שחוק. גם אם הרברט סקנסר היה דורש מאתי ליחד לו רשות לעצמו, שיהיה עושה בו, כאדם בתוך שלוי – לא הייתי עושה זאת. כנראה, יש להאנשים האלה מושג מיוחד להם עיד החובות והזכויות של הסופרים והעורכים (ע' 165).

ככה רואים אנו את עורכו של השלחי, שהיה לו מושג המור מאד עיד חובותיו בתור עורך, מתלבט בעבודתו הקשה ומוצא הרבה רוגז וזעזוע ומעט קורת-רוח. ואם נקרה לזה גם את מצבו החמרי של השלחי, שהיה תלוי בנס ולא יכול להתבסס כראוי, ומדי פעם בפעם עמדה לפניו השאלה המרה, להיות או לחדול, ויחד עם זה המרמ המורד עם אחיאסף (שהיה בשנה הראשונה של השלחי סוכנו הראשי ואח"כ המ"ל שלו), מיום של מלחמה תמידית וחרגנות בלי הרף, – נוכל להבין את מצב רוחו הטרגי של עורך השלחי ושאיתו הכבירה, שהוא מביע לא אחת באגרותיו, להפטר מעניו של זה, ופעם הוא הונה ברוחו הקשה: יש אשר אקוץ בעבודתי ואבקש רחמים מלפני רבון העולמים לפטרני מכל זה וליתן לי יכולת להתרחק מעולם ספרותנו, שאף יום אחד לא ראיתי עוד בו חיים של נחת-רוח, זולתי כעם ומכאובים (ע' 244).

ענין אחיאסף בכלל, שנתן לו לאיה, לענות בו – הוא פרשה בפני עצמה. ענין זה השביע אותו, כעם ומכאובים לא רק בנוגע להשלחי. רצו בעלי אחיאסף לזכות את איה גם בהנהלה הראשית של עניני אחיאסף הרוחניים, ולא נתקרה דעתם עד שלפעמים הראו עליו באצבע כמו על העורך של ספרי הוצאת אחיאסף, הוא מתרגז ומתמרמר וכותב קשות: בהתל באחד הגערים תהתלו בי, יקירי – – – כן לא יעשה. ולולא הייתי עמוס בעבודה שאי-אפשר לדחותה, הייתי הולך לוורשא אל האספה הייתי מבקש מאת הנאספים להסיר מעלי את העטרה אשר היתה למשחק – – – כמדומה לי, כבודי וגם כבודכם דורש, שלא אהיה לכם כגולם, אשר אחרים כותבים חותמים בשמו ככל העולה על רוחם והוא לא ידע. בכל אופן נחוץ לשים קץ למצב כזה, כי לא גולם אני ולא הורגלתי לתת שמי בהקפה, שיעשו בו אחרים כרצונם (ע' 86). ובמקיא: לכי כואב מאד, כי נקרא גם שמי על אחיאסף בעוד שאני יושב הרחק ממקום המעשה ואיני יכול להשניה עליי (ע' 115). ויש שהוא מודיע לשואלי: בהיותי יושב רחוק ממרכז פעולת אחיאסף, אין בכחי להשניח על מעשיו ולקבל עליי אף צל של אחריות באיזה מעשה שיהיה (ע' 165); אבל בזה לא מצא תקן לעצמו והוא כותב לה אחיאסף: דגני מרגיש היטב, כי חמא נדול הוא, ששמי נקרא על אחיאסף, והגני נושא עלי אחריות של דברים שאיני משתתף בהם ואיני יודע טיבם ומהלכם (ע' 216). אבל בכל היותו תקיף בדעתו לא יכול בדבר הזה להסיר מעל שכמו את סבל האחריות, שהיה נושא נגד רצונו, ורושם קשה ומעציב מאד עושה מכתבו שכותב, כמברר תחנונים, לאחד מראשי אחיאסף: בהיותי רחוק ממקום המעשה, יש שהגני

מוכרח לבטל דעתי — — — מפני שאתם מאימים עלי, כי קיום, אחיאסף תלוי בזה ויש שאתם עושים נגד רצוני — — — אבל אתם שיודעים אתם היטב, כי הגני עתה רק ה, אומן החמישי בעגלת, אחיאסף, מחויבים הייתם, לכאורה, לפי מדת היושר, להמעיט את אחריותי ככל האפשרי (ע' 246).

וכעם ומכאובים מנת חלקו של איה בתקופה זו גם בעסקנותו הצבורית, מחוץ לנבול הספרות; ילד השעשועים שלו (אגודת בני משה) נוע לעיניו, וידו קצרה להשיבו לתחיה. אגודה זו לא התגשמה בחיים כפי שעלתה במחשבתו לפניו הגסיון, שהשקיע בו כיכ כחות רוחו הכבירה, לא הצליח, צר לי אמנם — הוא כותב לאחד מבני איי — כי גם באי אין עוד בימ המתנהגים זה עם זה כמוכם — אבל להושיע לא אוכל. אמרתי, גם באיי, כי בחורל רואה אני זה כבר שהקשר נטרופאי (ע' 83). ולאחד בחורל הוא מודיע בכאב עצור, כי חברת בימ באי כמעט אינה במציאות עוד. זה כשנתים שחדל המורמ ביני ובין חברי איי על הענין הזה, ובעיני כבר עבר ובטל מן העולם. אנשים שאינם מהוגנים נדחקו ונכנסו בבריתנו, ובראותי כי המטרה הגדולה שהצבנו לנו מראש לא תושג וכי הענין מקבל צורה אחרת שאינה לפי רוחי, משכתי ידי מזה, כי לבלות זמני לבטלה לא אחפזי (ע' 174 — 175).

והענין של, חבת-ציון עצמה אף הוא קבל או צורה אחרת, צורה חדשה, שאינה לפי רוחו, תחת, חבת ציון הצנועה, משאת נפשו ורוחו זו, שצריכה (לפי מבטאו בהקדמתו הראשונה לעפ"ד), למלאות את הנפש בתור יסוד היסודות, בתור מרכז הרוח, קמה ברעש תנועה חדשה, שבעליה המערביים לא ידעו או בטלו את התנועה הישנה המזרחית והעבירו את המרכז כלפי חוץ — ואיה נעשה לה, איש ריב ואיש מרוץ. הימים ימי ההכנה לקונגרס הראשון, ואיה כותב לאוסישקין; מאמין אני, שהאספה הזאת, שקוראים לה, קונגרס וכה"ע של אוה"ע מדברים עליה בכבוד ראש, תועיל מעט או הרבה להרים כבוד הענין בעיני עצמנו פה בארצנו — — — אבל לקוות לפעולה דיפלומטית — זה הוא, כמדומה לי, דבר שאין לו שחר, כל זמן שאין באי לפחות מאת אלף יהודים עובדי ארמה, ואם תאמר: אם כן, מה תוחלתנו? שאלה זו תוכל להביא לידי יאוש רק, איש מעשה: כמון. אבל אני עודני מחויק באמונת, כי יבוא יום ותפקחנה עינינו לראות, מה היא אי לנו ולחיי רוחנו, ואו נחדל מלפור פרונטותינו על דברים שאין בהם ממש, אך נקבצן על יד ונעשה בהן ענינים קטנים ושלמים שיהיו למופת בישראל, ואז ישוב העם לשאת עיניו לאי ובלי עזרת מודעות והכרזות יתישבו באי אלפים מאחינו ויחיו ויהיו טובים ואז — אחת היא אם במאה העשרים או העשרים ואחת — יבוא גם הזמן לפעולה דיפלומטית (ע' 101 — 102).

מה היא אי לנו ולחיי רוחנו — דברים מעין אלו זרים היו לנמרי לציונים המדיניים החדשים ולענינים קטנים ושלמים שיהיו למופת בישראל היו בונים. לא בדרך ארוכה של התפתחות אמית חשקה נפשם אלא דוקא בדרך קצרה, וחלמו להגיע אל המטרה בקפיצת הדרך ע"י קסמי הדיפלומטיה. בין כה הגיעה שעתה של אספת הקונגרס ובין הנאספים היה גם איה. רושם קשה עשה המכתב הראשון שכתב

מבוי־ליאה לאודיסה תיכף לאחר האספה; מן המאמרים בכה"ע שהגני שולח לכם בזה תראו תכונת האספה בכלל והרושם שעשתה על העומדים מ בחוץ, אבל מבפנים – אי לי אם אומר ואוי לי אם לא אומר – אפשר היה לראות איך ירדנו פלאים – – – ציט חלקים לא ראו מה שלפניהם ונמשכו ככהמה בבקעה אחר הראש, ונומר את מכתבו כמעט ביאוש; מי יודע אם לא היתה זאת האנחה האחרונה של האומה הגוססת (ע' 126). ולאחר ימים אחדים הוא כותב מברלין למקבל המכתב הג'ל: בכתבי לך המכתב הקודם מבוי־ליאה, הייתי במצב התרנשות נפרזה, וכמדומה לי שהפרזתי שם על המדה – – – ואף כי את דעתי בכלל לא שנית, כידוע לך, אינני אוהב דברים, חריפים ומצטער אני על שמהרתי לכתוב לך אז, בהיותי עוד תחת השפעת המקרים בבוי־ליה (ע' 126 – 127). ומאז הוא מתחקה על שרשי התנועה החדשה בכל פרטיה. תודתי לך – הוא כותב לאחר מידידיו בוורשא – על הפרטים שהודעתני ממצב, הצינוניזמוס (כך נהגים לקרוא להתנועה החדשה בני הדרום – – – וכל האומר מעתה, חבת ציון, משתקים אותו) בעירכם – – – גם אצלנו, התנועה רבה, הנערים מתרנשים ומדברים גדולות ומתאספים לאספות, ואנחנו ה, זקנים (זה שמנו בפיהם) כבר עברנו ובטלנו מן העולם (ע' 134 – 135). ולפני ידך אחר הוא מתאונן; צריך אתה לדעת, כי הרוב הגדול מן ה, ציונים חושבים אותי לאויב, כמעט לבוגד, ונמצאו ביניהם אנשים מסוג ידוע אשר נסו גם לקבוע אמונה בלב הקהל, שכל התנודותי נובעת, פשוט, מקנאתי בנרצו של הרצל (ע' 203). אולם באספה הוורשאית שלפני הקונגרס השני נוכח שהפריז קצת ברבר הזה, והוא כותב משם לאודסה; אלמלי ראיתם איך הקיפוני פה רבים מן החובבים הישנים, וגם רבים מן הציונים הצעירים, ואיך נכר היה בפניהם, כי שבעי רצון הם, שנמצא אדם המגיד אל הציונים המדיניים כל האמת בפניהם ואינו וע מפני שאונם והמונם, הייתם מרנישים כמוני, כי האנשים האלה מכירים לי טובה על שהחזרתי להם אבותם, את, חבת ציון הטובה הישנה, ומעתה נכונים הם גם המה להגן עליה בכל כחם (ע' 263). ואין צריך לומר שבכל היותו נלחם ב, שיטה הנלחח בעיניו היה נוהר מאד מלדבר דברים קשים ביותר ביחס לאיש פרטי ולולד בכבוד הבריות; וכשיצא הדיר ק, באניטציה שלו נגר הרצל הועד הווינאי, הוא כותב: צר לי מאד על הדרך המנונה שבחר לו, וצר לי עוד יותר על כי במאמרו ב, המגיד הזכיר את שמי ונותן הסכמה על דברי, ומה יוציאו עלי אחרים משפט, כי בהסכמתי הוא עושה מה שעושה. ואולם לכם איני צריך להגיד, כי בכל היותי מתנגד להאנשים ההם ודרכיהם הזרים, מתעב אני תכסיסי מלחמה כאלו (ע' 222 – 223).

ככה עובר כחוט השני בכל הספר רוח אישיות כבירה ומקורית, המסורה לרעיונה המרכזי בכל לב ונפש וההולכת בדרך־אמת שלה בקו הישרי מבלי נסות ימין ושמאל, אפשר שימצאו בקרבנו אנשים מסוג, מרובי הצדדים, שאישיות זו נחשבת בעיניהם לפעמים ל, חר־גנית, ל, בעלת צד אחד; אבל תכונה כזו קבועה גם לנביא וכך מתאר אותו איה (במאמרו, כהן ונביא); הנביא הוא, בעל צד אחד, רעיון מוסר; ידוע ממלא כל חדרי לבו ובלוע אותו כולו, עם כל חושיו ורנשותיו, עד שאין ביכלת, להסיח דעתו ממנו אף רגע; אינו יכול לראות את העולם אלא דרך אספקלריא של

רעיונו, וכל חפצו ועמלו הוא להנשים את הרעיון בשלמותו בכל חזיונות החיים — — —
 הגביא הוא עיב כח מקורי, פעולתו עושה רושם על תכונת ההרמוניא הכללית, בעוד
 שהוא עצמו אינו נגרר אחר הרמוניא זו, אלא נשאר תמיד בפרטיותו, קיצוני,
 מצומצם, שומר משמרת צד אחד ועינו צרה בכל נסיה לצד אחר. ומי שאינו עוצם
 עינו בכונה מראות נכוחה אי־אפשר לו שלא יראה את השפעת הכח המקורי של בעל
 האנרות ולא יבין עד כמה פעולתו של זה עושה רושם על תכונת ההרמוניא הכללית —
 של הציונות...

תל־אביב, תסז.

ביבליוגרפיה.

א. עתונים יומיים.

הארץ. שנה ה'. נוסד ע"י י. ל. גולדברג. העורך ד"ר מ. גליקסון. תל־אביב.
 דאר היום. שנה ה'. העורכים: אשר ספיר ואיתמר בן אבי, ירושלים.
 ארץ ישראל. שנה א'. העורך ש. שווארץ. יצאו לאור 28 גליונות, ירושלים.

ב. שבועונים.

הפועל הצעיר. השנה השש עשרה. תל אביב.
 אספקלריה. שנה א'. העורך ק. סילמן. ירושלים.
 על המשמר. שנה א', כמה חפשיה, העורך א. ז. בן ישי, ירושלים.
 התורה. שנה שלישית. אורגן המזרחי. בעריכת הרב ל. הכהן פישמן, ירושלים.
 הקונטרס. שנה רביעית. אורגן, אחדות העבודה; תל־אביב.

ג. דו־שבועון.

מסחר ותעשיה. תל־אביב. דפוס, הפועל הצעיר.

ד. ירהונים.

הפועל המזרחי. ירחון, אורגן של הפועלים המזרחים בעריכת א. שירמן,
 חוב' א' שבט, ירושלים.

הפנקס. הסתדרות העובדים העברים בא"י. ירושלים.

החנוך. עתון פדגוגי למורים ולחורים (נוסד בשנת תר"ע) חוברת ג'—ד' בעריכת
 מ. אורחי וד"ר ח. הררי, תל־אביב. דפוס אתין ושושני.

הגנה. ירחון לעניני נגי הילדים. בעריכת יחיאל היילפרין שנה ג' ירושלים.
 דפוס ק. י. סילמן.

השרה. ירחון חקלאי, שנה השלישית, בעריכת הקר בעלי מקצוע. דפוס הפועל הצעיר.
 האדמה. יצאת לאור חוברת י"ב.

כידוע יצאה האדמה בעריכתו של י"ח ברנר ז"ל (י"א חוברות). החוברת האחרונה
 היא כולה מעובונו של ברנר ושל צבי שץ עם פאקסימיליה של ברנר. דפוס אחדות, תל־אביב.

הד"ס. חוברות לספרות יוצאות לאור לעתים מזומנות ע"י יעקב רבינוביץ ואשר ברש. נוסדו בשנה העברה. עד עכשיו יצאו לאור ח' חוברות (האחרונה מחזיקה 192 ע') תל-אביב דפוס הפועה"צ.
קופת הספר. נמסרה ע"י הסתדרות הסופרים בא"י להוצאת ספרי קריאה לילדים. יצאו עד הנה כ"א ספרים.

רשימת הספרים שיצאו בא"י בשנת תרפ"ג.

כל כתבי י"ח ברנר. כרך ראשון הוצ' שטיבל, תל-אביב, דפוס קואופרטיבי הפועל הצעיר. כרך שני, דפוס קואופרטיבי, אחדות.

בעבודה. א. ד. נורדון הוצ' הועד המרכזי של הפועל הצעיר (למלאות שנה למות המחבר). כ"ד שבט תרפ"ג. עם תמונת המנוח ופרוספקט לכל כתביו בעשרה ספרים. דפוס ק' הפועל הצעיר, 24 ע'.

ספר שמואל. ספר זכרון להרה"ג המפורסם בחבתו לציון ר' שמואל מוהליבר. למלאות כ"ה שנה למותו. הוצאת הסתדרות המזרחי. בעריכת הרב י"ל פישמן. ירוש' 246 ע'.
אנרות ראיה. קבוצת מכתבים מאת מרן הרב ר' אברהם יצחק הכהן קוק. (הרב ראיה"ק מפורסם בתור בעל מחשבה ישראלית מקורית ובתור בעל סגנון מקורי ולמכתביו יש ערך חשוב תרבותי).

אנרות אחד העם. כרך ראשון. 1896–1998 הוצ' 'יבנה' ומוריה. 320 עמ'.
תולדות הפילוסופיה החדשה. בחבורה עם התרבות הכללית ועם המדעים המיוחדים מאת וילהלם וינדלברנד. כרך ראשון. הפילוסופיה של תקופת התחיה. תרגם (בצרוף מבוא ורשימת המונחים ופירושים) ד"ר מ. י. גליקסון. הוצאת שטיבל.
תל אביב, תרפ"ג, דפוס הפועל הצעיר. (264 עמודים).
הגיל כרך שני. דפוס הפועל הצעיר.

אגדת התנאים. כרך שני, חלק ב' (הוא החלק האחרון של אגדת התנאים). עם רשימת השמות והענינים לכל ארבעה החלקים. מאת הד"ר בנימין זאב בכר. מתורגם מנרמנית ע"י א. ז. רבינוביץ (244 עמודים). תל-אביב, דפוס הפועל הצעיר. תרפ"ג (החלקים הראשונים א. ב. ג. יצאו בשנות תר"ם–תרפ"ב).

ערכי מדרש. חלק ראשון תנאים. חלק שני אמוראים. ונ"ה בסופו קונטרס לשון-הרמבים בספרו משנה תורה. מאת הד"ר ר' בנימין זאב בכר. מתרגם מנרמנית ע"י א. ז. רבינוביץ (342 עמודים). תל-אביב, דפוס קואופרטיבי, אחדות.

הספר הזה נקרא בנרמנית: Exegetische Terminologie der Jüdischen Traditionsliteratur. הכונה היא מלון של הערכים (קרטונים) שיסודו התנאים בשביל מדרש המקרא וכן של הערכים שיסודו האמוראים למדרש המקרא ומדרש המשנה. ומשום כך נקרא שם הספר בעברית, ערכי מדרש, שכולל מדרש המקרא ומדרש המשנה שנמצא בכל הספרות של תורה שבעל פה. הספר מסיק אור גדול באופן מדעי, כמו על התפתחות הפרטינולוגיה הזאת מעורא הסופר עד אחרון האמוראים ונבאיוה ערכים גם מימי הביניים) וכן על המוכנים השונים שיש בכל ערך וערך. המתרגם הכנים בהערות פיוחדות איוה ערכים שיש בהם משום חדש לשוני (גם מאלה שאינם שייכים למדרש המקרא והמשנה), אחרי שלא נמצאו במלונים או שלא נתבארו שם כל צרכם.

- פסיכולוגיה. ספר למוד למורים ולמתלמדים עם 14 ציורים, מאת פרופ' ו' ירושלם. תרגם ד"ר מ. ברכיהו (ברוכוב). הוצ' מרכז המורים בא"י תל-אביב תרפ"ג. דפוס א. איתן וס. שושני. 306 ע', מלבד הציורים הרבים שבסוף הספר.
- עמנואל קנט. בקרת הבינה המהורה. חוברת ראשונה. תרגם ד"ר יהודה יונביץ. ירושלים 66 ע'.
- ספר-הקונגרס. למלאות חצי יובל לקונגרס הראשון. בעריכת י. ל. יפה. דפוס אתין-שושני. עם תמונת הציורים היושבים בא"י. 309 ע'.
- תורת החי (זואולוגיה). מאת א. אהרני. הוצ' ח' קהלת, 238 ע'.
- תורת החשבון. מדרג ברוך (רוזנשטיין), התצאה חדשה מתוקנת. לקוטים. מפירוש על התורה כי, מאת ר' רפאל מלכי ז"ל, רב ורומא בירושלים באמצע המאה החמישית לאלף הנוכחי. מחברת א', כוללת מאמרים הנוגעים לתולדות ארץ ישראל. נעתקו ונלקטו מכתב היד ויצאו לאור עם הערות מבוא ותולדות המחבר בידי אליעזר בהיר בנימין ריבלין איש ירושלים. דפוס סולמון בירושלים תרפ"ג. 68 ע'. (הספר מאיר על מצב היהודים בירושלים בזמן ההוא).
- קהלת. עיד ספר קהלת מאת י. צ. רמון. פתח-תקוה דפוס התחיה. 30 ע'.
- יובל העלונים. ה. שמענוביץ, דפוס, הפועל הצעיר 46 ע'.
- מאגרות צפת. ה. שמענוביץ. דפוס הפועל הצעיר 38 ע'.
- ספריה משפטית. יו"ל ע"י הד"ר יהודה יונביץ. א. העונשים אחר חתימת התלמוד (חומר לתולדות המשפט העברי) מאת הרב שמחה אסף. דפוס הפועל הצעיר תרפ"ב.
- ב. הפרובלימות היסודיות של המשפט האזרחי מאת הפרופ' י. פוקרובסקי תרגם א. ליטאי. בעריכת הד"ר י. יונביץ ירושלים תרפ"ג.
- מכתבים לכת ישראל. מאת י"ח רבניצקי. (מכתבים אחרים נדפסו ממנו בהחנך ועכשיו הוסיף עליהם) ס"ה 72 עמורים. דפוס הפועל הצעיר, תל-אביב תרפ"ג.
- לשאלת החנוך בא"י. חוברת א' מאת ד"ר ביצ מוסינזון. תל-אביב דפוס אתין ושושני, 24 ע'.
- יום הקהל. ציור היסטורי מתקופת הבית השני מאת ח. ל. זוטא. ירוש' 42 ע'.
- מסכת אדמונים. תלמוד בולשבי (סטירה מעין מס' פורים) מאת אבשלום בר דרומא, תל-אביב דפוס אתין ושושני. 48 ע'.
- הנדה של פסח. עם בדיקת חמץ ועם חד נדיא. סטירה. הוצ' סנונית ירושלים, 30 ע'.
- הזבול. ד"ר תחומי, הוצ' שחור ושותפיו. דפוס אתין-שושני. 128 ע'.
- הפועל. קובץ מאמרים של הסוציאליזמוקרטים העברים בא"י. דפוס נדארד-אשור. תל-אביב 40 ע'.
- לב אחד ודרך אחר. מאת השומרים. דפוס נדארד-אשור ת"א. 9 ע'.
- העיר ומקומה בבנין הארץ. ה. ויסמן. הוצ' ועד השכונות. דפוס נדארד-אשור, תל-אביב. 16 ע'.

המפלגות הסוציאליות בא"י. מאת א. ש. דפוס נדארד-אשור 18 ע'.
ספריה היסטורית (עממית) יוצאה לאור ע"י אליעזר א. הערכים הקדמונים.
דפוס נדארד-אשור. 82 ע'. (החוברת הזו נכתבה בטעם ובדעת והגנו מברכים את
המחבר בהצלחה במפעלו).

חוברת ב' הודו. 82 ע'.

הד הכפרים. שנה ראשונה. א. תמוז תרפ"ג. קונטרסים לעניני החקלאים
והחקלאות. דפוס התחיה. פתח תקוה. העורך ע' בן-עמי.
השלח. ירחון לספרות למדע ולעניני החיים. העורך ד"ר יוסף קלוזנר החוברת
האחרונה של כרך מ'. ובה לצערנו נפסק לעיע השלח מצאת לאור.
אל שן הס"ע. דרמה בחמש מערכות מאת מרדכי ברנשטיין, הוצאת, תרבות'
תל-אביב, תרפ"ג 167 ע'.

ימי חיינו. מחזה בארבע מערכות, מאת ליאונרד אנדרייב, תרגום י. דרשמן.
הוצאת, תיאטרון עברי בא"י, 62 ע', דפוס, אחדות' תל-אביב.
דברי ישראל. דברים הנאמרים לפרושים ולבאורים לכמה פסוקים... מאת
ישראל בר' יצחק גולמבא תל-אביב. דפוס, אחדות', 23 ע'.
קונטרס דבר בעתו. דיני ומנהגי ערב פסח שחל בשבת. מאת חיים הודורף.
תל-אביב דפוס, אחדות'. 15 ע'.

ועד העיר ליהודי יפו. דוח לשנות תרפ"א-תרפ"ב. דפוס נדארד-אשור 35 ע'.
דין וחשבון בנק הפועלים בע"מ. דפוס הפועה"צ.
דין וחשבון של הלואה וחסכון בע"מ תל-אביב דפוס, אחדות'.

ו.
ש ו נ ו ת.

א. ז. רבינוביץ.

הקדמה אצל המקובלים בירושלים.

אידיאה מוסרית יש שהיא מתגלה ונוצצת איזה זמן בכל ימי הדרה, אך מחסר תנאי קיום היא נעלמת מעין רואים, וכנשמה ערמילאית מרחפת בעולם ומבקשת גויה להתלבש בה.

הקדמה, בתור אידיאה, ננלית בין המקובלים בארץ ישראל לפני 166 שנה. הקבלה, השואפת לאחדות ושיון נמורים, היא שהכשירה את הקרקע לצמיחת הקדמה. עוד בימי האר"י אנו מוצאים מעין זה אצל תלמידיו, גורי האר"י, שרבים צוה עליהם, שכל אחד יתפלל תמיד בעד חברו וביחוד שכל אחד יצטרך בצערו של חברו ואהבה זו שמתחילה באהבת חברים, צריכה להתפשט על עם ישראל כולו, ולפיכך חייב כל אחד לקבל על עצמו מצות ואהבת לרעהו כמין לפני התפלה, שאז יוכל להתפלל בעד כלל ישראל (1), וכיחוד נברה שאיפה אידיאלית זו אצל המקובלים בירושלים בתחלת המאה הששית.

כפי הנראה גדולה היתה מאד השפעת המקובל ר' חיים בן עטר ברוח זו היא שהניעה את תלמידיו, גדולי התורה הנלית והנסתרת, ליסוד תכורה קומוניסטית גם בנשמות וגם ברוחניות וכן הועילה השפעת הרב המקובל ר' ישראל יעקב אלנאווי. והנה לפנינו תקנות החברה הנפלאה הזאת:

שטר חברתינו הקדושה הנקרא, אהבת שלום¹ תכון בצדק לעד וכו'.

ברצות ה' בתשובת השבים רוח לבשה אותנו צעירי הצאן, החימ להיות כאיש אחד חברים, והכל ליקובהו (= ליחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה) לעשות נחת רוח ליוצרינו, ועדין נכרת ברית בינינו על פי התנאים הללו שרירין וקיימין:

ראשון הוא שכולנו החימ, שנים עשר איש במספר שבטי י"ק (2) נהיה כולנו אחזבים זה לזה אהבה רבה, אהבת נפש ואהבת הנוף, והכל לעשות נחת רוח ליוצרינו, בדביקו דרוחא חרא, אך בחלוקה לענין הנשים בלבד (3); ואולם איש את רעהו נפשו קשורה בנפשו, שנהיה כולנו השנים עשר נפש אחת רבת תפארת, וכל אחד יעלה

(1) תולדות היהודים בא"י מאת א. ז. רבינוביץ ע' 79.

(2) י"ק במקום יה. הכונה הצפונה בזה היא בודאי לאחד באמת את כל י"ב השבטים, את

כל כנסת ישראל, ושנים עשר החברים יהיו משמשים סמל לכונה זו.

(3) כלומר רק הנפשות חנסייות חלוקות.

ובמחשבתו על חבירו כאלו הוא חלק, אבר ממנו ממש בכל נפש ובכל מאוד באופן שאם היו יהי' איזה צער לאחד ממנו לסייעו כולנו יחד, או כל אחד בפרטות ככל הבא בידו, ועיקרו של דבר להוכיח כל אחד לחבירו אם היו שמע עליו איזה חטא. ובכה"ד (ובכל הדברים) נתחייבנו אנחנו החימ לקשר אהבתנו בתכלית בקשר אמץ וחוק, ומקבלים עלינו מעכשיו... שלאורך ימים ושנים בעולם הבא יסריח כל אחד ממנו הן בעודנו בעוה"ז להציל ולתקן ולהעלות את נפש אחד מחבירינו בכל מה שיוכל ובכל מיני הטרחה שיוכל כל אחד בעוה"ז ובכל אחד הצל יציל את חבירו באופן שאם היו יסכימו מן השמים שאחד ממנו יקח את חלק הטוב מחבר אחד, ע"ד (על דרך) זכה – נוטל חלקו (וחלק חברו), מעכשיו בשביל טובת הנאה שקבלנו כל אחד מחבירו להשתתף בצרתו שלא תבוא, – נתחייבנו בחיוב נמור ושלם בכל לשון ואופן המועיל בדיא ובדיש (בדיני אדם ובדיני שמים) למחול הטוב ההוא לאותו החבר שננור עליו לקחת את טובו, ושלא נהנה ממנו, ואיש את קדשיו לו יהי' על דרך מה שפירש האר"י ב"ש חלקנו עמהם¹). עה"ד הוא נתחייבנו באופן האמור, כללא דמילתא שמעכשיו נתודענו ונתחברנו ונתקשרנו ונתאחדנו כאיש אחד חברים בכל מכל כל לסייע ולעזור ולחזק ולאמץ איש את רעהו לשוב בתשובה ולהוכיח ולהשתתף [איש] בצרתו (של חברו) בין בעה"ז ובין בעה"ב על הדרכים הנאמרים ויותר מהמה... עוד נתחייבנו שכל תקנה וסייג ומנהג טוב שיסכימו רוב חברים לעשות שכולם כל אחד ואחד לברו יתנהג ויעשה הדבר ההוא, זולת אם יהיה לו אונס דמוכח לרוב חברים.

עוד נתרצינו ונאותנו ונתחייבנו שלא לשבח איש אחד ממנו את חבירו ואפילו שהוא גדול ממנו בחכמה ובמנין (השנים) לכל מראה עיניו, ושלא לקום איש מפני חבירו כשאין זר אתנו מלא קומתו) רק הידור בעלמא, ושלא להפציר בכבוד², באופן שנתנהג כאלו כולנו איש אחד שאין יתרון מקצתו על קצתו ובעיני בשר לו לב יודע ערכו וערך חברו ומן השפה ולחוץ מפקנא לית ליה באפי מריה³... עוד נתחייבנו שלא לנלות הדבר הזה שנתחברנו... לשום נברא שבעולם...

עוד נתחייבנו שלא להקפיד שום הקפדה איש על חברו כלל ועיקר, בין בענין התוכחה בין בענין אחר, ואם יחטא איש לאיש, ימחול לו מיד בכל לב ובכל נפש.

כיו נתחייבנו באנוש (=באנודה שלמה) ובקנאים במיד ל"ב (=ובקנין נמור אנב סודר במידי דכשר למיקנא ביה) מיד כולנו כתיקון חו"ל והסכמנו בכל האמור בהסכמה נמורה כתוקף כל ההסכמות הנעשות מימות משרעיה ויהי נועם וכו' וכו' כוננהו. עזרנו אלקי ישענו על דבר כבוד שמך ונוי. ולאות אמת חיש (=חתמנו שמנו) פעה"ק ירושלים תובביא בסדר הנני נתן לו את בריתי שלום שנת ד' יברך, את עמר (=תק"ו) בשלום.

1) כאן אנו רואים שהתכוונו להרחיב את האידאה של הקימונה והשויון לא רק על החיים הארציים כי אם גם על חיי העוה"ב, שלקרושים הם היו מציאות נמורה וברורה שאפשר לסדרה גם כן על פי תורת הקימונה.

2) כמו שנהגו חסידים בימי חכמי התלמוד, ע' ירושלמי בכורים פ"ג ה"ג.

3) כלומר להפציר באיזה איש מפני הכבוד באיזה ענין של כבודים.

4) בלב אפשר שאחד יכיר את סגלת האחד כלפי סגלת חברו, אבל הוא צריך לבלום את

שפתיו לכל יוציא מחשבתו בדבור.

הכל שריר ובריר, הנה אמת הדברים וקיים: שלום מורחי ידיע שרעבי, ס"ט. –
 שמואל אלחדיף, ס"ט. – מיוחס בכר בן יוסף, ס"ט. – הצעיר חיים יוסף דוד אולאי, ס"ט.
 יום טוב אלנאזי (1). – אברהם בעלז, ס"ט. – אהרן הלוי, ס"ט. – יוסף מאנאמאנייא. –
 שלמה בלאיא דוד פירנאנדים ראש ס"ט. – רפאל אלעזר פרחי, ס"ט. – יעקב בוטקו. –
 חיים די ריזה.

הן עתה נתוודענו יחד והסכמנו רוב חברתנו להוכיח בחבורתנו זאת מלכד הנו'
 שני צנתרות הזהב וקבלנו עלינו כל החיובים הנו' באנוש ובקנאים במדליב וקיים.
 אברהם ישמעאל; חיים סגנויניטי.

ניא קבלתי עלי הנו' בכל לב ובכל נפש: הצעיר אברהם אשר, ס"ט.

עוד נתועדנו יחד לבקשת הר' יעקב אלנוי בנפשו אִתָּה ויעשי להשתתף בנפשו
 עם החברה הקדושה הניל ולהיות שקבלנו לאשר ולקיים הכל כאשר לכל בלב שלם
 ונפש חסיצה חתמתי שמי נחת הוא תולעת יעקב אלנוי ס"ט.

נמ אני מקבל עלי כל הניל בכל לב ובכל נפש הן אני איש צעיר: שאול
 במהוריר אברהם מיצט, ס"ט, 2)

בן ציון דינבורג.

תכניתו המדינית של רבי יהודה אלקלעי.

א.

בין אלו המעטים, שסללו דרך לרעיון הציוני הכשירו במקצת את הלכות
 לתנועה לאומית-מדינית בישראל תופס רבי יהודה אלקלעי אחד המקומות היותר חשובים.
 חשיבות אישיותו, שלא עמדו עליה עד עכשיו (כראוי⁸), מרובה היא מכמה פנים, וכיחוד
 מסמנים אותה שני דברים: רכזו הרצון ובהירות המעשה. רבי יהודה אלקלעי היה הראשון
 והאחד בבני דורו שרעיון התקומה המדינית היה לו לתכני-חיים יחידי מיום, שנתן אל
 לבו לחקור ולדרוש עד יומי האחרון. תכני-חיים, מרכז כל מחשבה ומקן כל פעולה.
 והוא היה גם היחיד והמיוחד שהיתה לו תכנית לאומית-מדינית ברורה ושלמה.

1) בעל מלבושי יום טוב על הלכות בכורות של הרמב"ן. הוא היה גאון תלמודי ובעל החתם
 סופר הרבה מאד בשבחיו.

2) ר' חיים רב סבת-שלה (סמוך לזכרון יעקב) העתיק זה מספר ארו בלבנון שחבר ר' יצחק
 בהרב ר' דוב משה פערלאווי, חונה פה וויליקא. וילנא תרנ"ט. ובספר שהוא נאמר: העתק מגוף העקרי
 טבית ננוי של הרב המקובל האלקי כמהו' חיים רפאל ירדיי אכולעפיא ולה'ה מאת בנו מעלת חיים
 יצחק אכולעפיא יציו. עוד הראני רשיח קוק שספר זה נמצא ב'ציון וירושלים' ה' א' הוצ' ר'י בארהב.
 ועפי' הוצ', זו הנהתי מה שצריך היה תקון. יש שם עוד שפר מחבורה זו והוא נוגע רק לעניני
 עבודת הבורא.

3) ביוגרפיה מסורסת של ר' יהודה אלקלעי עוד פרס נכתבה. ומה שנכתב – ש. ל. ציפרון;
 אנשים וספרים – לא מבוסס. מר ציפרון איננו מביא בשום מקום את המקורות מאין שאב את
 ידיעותיו. החומר שיסנו בירי מספיק רק להציב ציונים.

י"ד סריבו, בירת בוסניה, מולדתו של המקובל השבטאי נחמיה חיון, נצר למשפחה ענפה מגולי ספרד¹) שהעמידה מקרבה הרבה חכמים ואנשי מעשה ושאחד מסעיפיה הניע גם ירושלימה, חניך בית המדרש וישיבת החכמים מיסודם של רבני סריבו המפורסמים, שיצאו מרגנזה והתישבו בירושלים, הנאונים לבית פדרו – היה רבי יהודה אלקלעי עוד בנערותו בירושלם ועמד, כנראה, קרוב למחיצתם של מקובלי ירושלים, ועוד מהימים ההם, כנראה, החלו לתסוס בו, מחשבות הנאולה. בתחילה בבחינת, ליבא לפומא לא גליא, הויות והססות, הרהורים ופקפוקים, משאת נפש וספקות. אחרי כן נמלה החלטתו הברורה, כי כל האומרים שאין לדבר בדרש²) הזה מסוב ועד רע שקר ענוי – כי התורה לא נתנה למלאכי השרת, ויגעת ומצאת תאמין. החליט ויצא לחפש דרכים, כיצד להסיר את המסוה מעל, הרבר הסתום והחתום, ושלצ

יתאשו אחינו בני ישראל מן הנאולה. –

ברם, בית מדרשם של המקובלים לא רק עורר בלב רבי יהודה אלקלעי את אידהמנוחה המשיחית ואת נימת המכשרי שמלאוהו עו וסבלנות עקשנית ונמישות והכשירוהו לתפקידו הקשה בעתיד, תפקיד של משמיע ישועה³) ומעורר ענוים; בית המדרש הזה הוא שנתן לו גם את הכוון המעשי והמדיני לחפוש דרכיה של, אתחלתא נאולה.

ב.

הצפייה הפעילית לימות המשיח, הרוחקת את הקץ, לא חדלה מהיות עורקה המניע והראשי של הקבלה גם אחרי מפלתה של התנועה השבטאית. ולא לחנם היה כל מקובל חשוד על שבטאיות. ומתנגדי התנועה ראו את עצמם בסוף מוכרחים לאסור מלחמת תנופה על יסודות הקבלה ועיקריה. כי אם אמנם ע"פ אפיה העיוני-פילוסופי היתה החכמה הגסתרהי הסתכלות במעשי בראשית, הגיון במעשי מרכבה וספר יצירה היה ראשון גלוייה – הנה ע"פ מהותה הצבורית-היסטורית היתה הקבלה מאז ומעולם חכמת-הנאולה, חדירה במעשי אחרית הימים ו,תורת תקון-העולם... ולכן ההבדל הנהוג בין קבלה עיונית לקבלה מעשית הוא במדה ידועה מלאכותי⁴), ויש להשתמש בו בזהירות. לאמתה של דבר, גם הקבלה העיונית לא רק מניעה הראשונים הם מעשיים, אלא גם מנמה מעשית-צבורית מסוימת לה. ומנמה זו היא שזוקקה היתה ביותר להאפלה ולמסתורין. ומכאן גם ההקבלה המתמיהה שבין בעלי הסוד המאפילים ובין דוחקיהקץ ה,מעפילים: כל עליה בהתפתחות תורת הסוד-תנועה משיחית מקבילה לה, וכל משבר ונסיגה בצפייה הפעילית לימות המשיח מצעידה אחור את הקבלה ומכריחה לשנות עמדתה. ברם, כל ירידה היתה רק מדרגה לעליה שבאה בהכרח אחריה. המקובלים לא נלאו לחפש דרכים חדשות, ויגעת ומצאת-תאמין. וכך היה גם אחרי התנועה השבטאית. לא פה המקום לעמוד על תולדות, חפוש דרכי

1) אלקלעי=הקלעי, מקלעת איוב בספר – שנת הולדתו של אלקלעי היא כנראה תקנית.

2) הוא סת בירושלם תר"ח. והשוה IQR כרך י"א עמ' 605.

3) כלומר ע"ד הנאולה. (קול קורא).

4) ולא, כמו שנהוג לחשוב, שחאריי בנה אב לשיטה חדשה מעין זה.

הנאולה אחרי ימי שבתי צבי¹), אולם מה שחשוב בשבילנו הוא, כי ההשקפה ההולכת ונעשית לנחלת צבור מצפי המשיח היא, כי דרכיה של, אתחלתא דנאולה² הם: שיבת בנים לנבולם ונאולת הארץ מידי בעליה הנכרים.

כמובן, להכריז ברכים על הכוון החדש, לקרוא בקול רם למעשים ולפעולות, לדחוק את הקץ לא העיזו בימים ההם, המצב היה בבחינת: מי שמתו מוטל לפניו... מכל צד רבו האורבים ששמרו את מוצא פיהם של החשודים, העלולים להביא כליה על ישראל בהיותיהם. והאבל בלב היה גם כן גדול. חסר היה הבטחון ונחלשה האמונה. כראשונה התאפקו, בכו והתאבלו, ובמסתרים תבכה נפשי – כוונתו על הקץ שהוא נסתר כל כך עד שלבא לפומא לא נליא. על זה תבכה (נפשי...²) אולם לאט, לאט הניחה התנועה ממסתריה. תנועת עליה התעוררה, שמצאה את בטויה בחבורתו של רבי יהודה חסיד. הם שבו לארץ והחלו, לפדות את חרבותיה. עליה זו צריכה היתה לסלול הדרך לשיבת בנים, לאתחלתא דנאולה.

ואם אמנם דרכים לשיבת ציון לא נסללו על ידי עליה זו ונתיבות, לפדיון הארץ לא נראו על ידה, וגם הנשרים שננשרו בין איי לנולה, אשר במזרח אירופה, שמשו רק מעבר ליחידים – אולם השקפותיה של החברה עיד, אתחלתא דנאולה היו לאט, לאט לנחלת הרבים, לקנין כל חוני המקובלים, רק ה, חשודים אין להם העז להביע מחשבותיהם בפומבי ולהוציא מהן את מסקנותיהן, ואילו שאין פחד הרדיפות והחרמות עליהם מכריזים ברכים על השקפותיהם³.

דלעתיה, כותב רבי יהונתן אייבשיץ מפרג, שהיה מימי בחרותו, כידוע, קרוב לחוגים השבתאים, כשיניע עת דודים תנוור המלכות נורות על ישראל ויתגרב לבם ליכך ולדור באי – וישמע ה' את צעקתם וירחם עליהם וישלח לפניהם את משיחו הולך תמים וישיב את שבות ציון כבתחלה⁴.

ורבי חיים בן עמר, חסידא וקדישא, ש, קדושתו הפלא ופלא⁶ בא לידי מסקנא ש, כשתהיה הנאולה מצד הקץ ואין ישראל ראויים לה – יקום שבט אחד מישראל כדרך הקמים בעולם דרך טבע – ויקום ומלך...⁶

וכשיצא רבי יהודה אלקלעי מבית מדרשם של המקובלים, לדרוש בדברי תורה ולהוציא מהם נחמות ובשורות טובות⁷ – עמדו כבר רגליו על דרך, אמנם לא סלולה

1) הדברים יבואו בהרחב בסקום אחר. מה אני מביא רק ציונים אחרים להבנת מצב הרוחות בחוגי המקובלים, הדברים הבאים במרכאות מבלי הערה מיוחדת הם מר' יהודה אלקלעי בספריו ובמכתביו.

2) רבי יהונתן אייבשיץ, יערות דבש ח'ב דף לא ע"ב (דפוס וילנא). והדברים מתארים את מצב הרוחות של החוגים, המצפים בוסנו. אבל מצב רוחות זה ראשיתו בחבורתו של ר' יהודה חסיד.

3) הרבה הועילו להפצת דעות אלו שליחי ארץ ישראל; כי יש קשר אורגני בין השקפות אלו ובין התפתחות מוסדות החלוקה, הכוללים ושד"ריהם. ברם, הדבר דורש מחקר מיוחד.

4) אהבת יהונתן. על הפסרת מ' עקב. פסוק שאי עיניך.

5) כעדות חלמירו רח"ד אוולאי ב, שם הגדולים.

6) אור החיים. במדבר כ"ד י"ג.

7) כך כותב על אלקלעי אלבירם בהן ספרים.

למעשה, אבל כבושה להלכה. השאלה היתה כבר לא, באיזו דרך ללכת, כי אם כיצד ללכת בדרך זו, בשביל להגיע אל המטרה.

ובמל"ן, עירה סרבית עתיקה במדינת אונגריה, שר"י אלקלעי נבחר בה ל"חכם" ושיץ העדה בשנת תקפ"ג לערך – שם חפש לו תשובה על שאלותיו; חפש ומצא. יגעתו ומצאתו-תאמין – היה מאמרו הרגיל של אלקלעי. ברם, הפעם לא רק, ביניעהו תלוי היה הדבר. המקום נרם לכך. ומל"ן היא עיר הנבול. בין אונגריה וסרביה, שהיתה או מדינה תורקית. העיר שוכנת על ה"דנוב", ודרומה, מעבר לנהר הסהה המשתפך אל הדאנוב, משתרעת בילגורד, בירת הסרבים ומרכז תנועת המרד זה עשרות בשנים. במשך השנים האלה, שנות מלחמתה של סרביה בעד חרותה, היתה ומל"ן וסביבותיה מקום מפלגים סתם להמוני אכרים ורועי-חזירים, פליטי חרב התורקים, ועיר מארבי-מעבר לגרודי חרש של ה"הידוקים", בחוריה-עז, הנערים הסרבים, בעלי-הקומה, המתחפשים בבגדי אונגריה ומזדינים בנשק רוסי וממהרים לגנוב את מעבר הנהר ולכוא לעזרת אחיהם הגלחמים מלחמת החירות.

היסודות השונים התמוזו לחטיבה אחת בנפשו של ר"י אלקלעי: גם נימת-המכשור של מקובל מלא-סוד, גם השכלת חכם הכוללי המבין בערכם של ידיעת לשונות וחכמות; גם הסתכלות והתבוננות של וך הרעיון וכדור המבטי¹ בחבלי-הגידה של מדינה מתהווה, ורצון הפעולה של איש יודע דרך בימי צרה... ממרום שלח' איש בעצמותי² – ומחשב הקיצים וצם הצומות היה לאישי-התעמולה ולעושה ומעשה מדיני בישראל.

ג

ואמנם אישי-התעמולה ממדרגה ראשונה היה אלקלעי. קרוב לעשרים מתברות הרפ"ם. ברשיון הציגסורה וכלי רשיונה. בבילגורד ובוניה, בלייפציג ובפרסבורג, בלונדון ובאמשטרדם. בווינא נמצא, הנביר כיה חיים נבריא אל הכהן' ש,התעורר לתת את הכסף להרפ"ם את ספרו, מנחת יהודה; שהוא משתדל בו להוכיח, כי שנת הנאולה היא שנת תיר' וקוטב כל המצות הוא מעשר כספים (למזכת ישוב איי), ציון במשפט תפדה ושכיה בצדקה³ וספרו, מעודד ענוים יצא עי, חברת ישוב ארץ ישראל בישוב קטן שאבאץ במדינת סירבייעין, חברה, שהרבה מחבריה הם מבני משפחת קלעי. וגם מסדר הספר, שנרבה לברי הוא ממשפחה זו. ולא זו בלבד. הוא החליט, להכנס לעובי הקורה ויט שכמו לסבול שלטולא הנברא, לסבוב את ארץ ארומ⁴. מסרביה לווינא, לברסלוי

1) כך כותב עליו דר. סיכאל וק"ש בהמלצתו משנת תר"ב. גורל לה' – בסוף.

2) סופי תבות – משיח. (קול קורא לר"י אלקלעי).

3) יודע סופר' לר"א רוזנפל מאמשטרדם. ר"א רוזנפל כותב, כי אחת הצרות אשר נתהוו מהתלאות אשר עברו על אחינו בני ישראל בעיר דמשק בשנת תיר היא גם כן התהוות הספר הזה, וסתמרמר על אשר נמצא מי שהשתדל להעלות ספר כזה בעט ברול ועופרת לשמצה עדי עד'... הספר איננו תחת ידי. ר' אהרן כהן, העובר בביה"ם הלאומי, העירני עליו והעתיק למעני את הקטע הזה, ותורתו נתונה לו בזה.

4) גורל לה'. בסוף דברי ר' ראובן ברוך.

לצייפציג, לברלין, לפריס, ללונדון, לירושלם. וחוזר חלילה... ובכל מקום הוא מכתת את הנליו, ומדבר על לב שרי צבאות ישראל המתנרכים בעם ועל לב מי לא דבר ה, שיץ של קהלת ספרדים סעמלין יעיא? החל בגדול אדונינו השר ירום הודו וינדל כבודר (מונטיפיורי) וכלה בר' גדליה מיקטין אביד דקיק בריסלוי ובמנדיל שטרן, עורך ומירל של המאסף, כוכבי יצחקי, כרמיה וקרל נטר, בית רוטשילד ואלכירט כהן, שר הצדקותי לבית רוטשילד, המתהלך בין גדולים, ר' אליעזר הורוויץ הראביד דווינא ואדולף ילינק, יוליוס פירשט, מירל האורינט ודר. צונק, ראש חוקרי ישראל, ור' מאיר סאניויל, החכם-באשי בירושלם, ר' לוי יצחק הרב בבוקרשט ודר. מיכאל זקש המטיף בברלין - עם כלם דבר, התוכח והשתדל לעורר אותם לעבודה, ולמה לא חיישו רבנן לדחקא דצבוראי? מכולם הוא דורש: תנו לה' אלהיכם כבוד ואל תעכבו נאולתן של ישראל¹.

בשיחות ווכוחים אלה עם גדולי הדור ברר אלקלעי לעצמו את פרמי תכניתו המדינית - וכשנסדה חברת, כל ישראל חברים היה אלקלעי היחיד שהיתה לפנוי תכנית מדינית ומעשית שלמה וברורה, תכנית הנאולה.

התכנית המדינית.

(התכנית הזו נמצאה באמת כמעט בכל הספרים של אלקלעי, אבל אני בחרתי באותם הקטעים המביעים את הרעיון בצורתו השלמה ביותר. מכל הספרים, כמו שיש לראות עמי הקטעים, היותר חשוב בנרון זה הוא הס', מעורר עניוים; את הקטעים סדרתי ע'פ עניניהם, אחרי כי ספריו של אלקלעי הם ספרי דרוש ותעמולה - ואינם מצטיינים במדור הנינוי.)

א. דרך הנאולה.

a. הנאולה ושיבת ציון. כיון שהנאולה היא דבר כללי נונע לכל ישראל, לכן כל מה שאמרו מעניני הנאולה נאמר דרך כלל. מה שאמרו: כל הקיצין כלו ואין הדבר תלוי אלא בתשובה, ריל תשובה כללית. - ותשובה כללית ריל שישובו כל ישראל לארץ נחלת אבותינו לקבל אלהותו ועול מלכותו ית', לקנות העהיב התחתון חבל נחלתנו. ועל התשובה הכללית צוו כל הנביאים. - (נורל לה' אמשטרדם תריח - הוצאה שניה - סימן טו.)

b. שיבת ציון וההגירה לא"י. אם אין ישראל עושין תשובה אין ננאלין ועושין תשובה אלא מתוך צער וטלטול ומתוך שאין להם מחד. המאמר הזה מדבר בתשובה הכללית. אם אין ישראל עושין תשובה לארץ אין ננאלין, כי הנאולה היא בארץ ואין עושין תשובה בארץ² אלא מתוך צער וטלטול ומתוך שאין להם מחיה: מאן דביש ליה בהאי מתא וכי³ (מעורר עניוים, ויען תרכיר. סעיף יח).

1 קול קורא לריי אלקלעי.

2 במקום: לארץ. הקורסיב תמיד שלי.

3 ב'ם ע'ה ע'ב והמשכו: ולא אויל למתא אחריתא - הוא מן הצועקים ואינם נענים.

c. תעמולה לעליה. וכל בונדן למורי ה' חייבים להתעסק בבנין ירושלים לעורר את לב ישראל אל התשובה הכללית לארץ נחלת אבותינו. (נורל לה'; סימן י"ד).

d. הנאולה וההסתדרות הלאומית. נאולת ישראל מסורה לבית דין הנדול כקביעות המועדים – כי הנאולה הזאת לא יבא גואל לקבצנו, כי אם הבית דין הנדול¹) (שמע ישראל²), סעיף י"ט.

ב. ההסתדרות הלאומית.

a. האספה הכללית. שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד. הפסוק הזה הוא סוד הנאולה העתידה. שמע הוא לשון קבוץ כמו וישמע שאול את העם, רצונו לומר: תחילת הנאולה היא שמע ישראל, שיקבצו ישראל באגודה אחת ובעצה אחת – והאסיפה הזאת תהיה לפקח ולהשגיח על התשובה הכללית לארץ נחלת אבותינו. (שמע ישראל, סעיף א').

b. חברי האספה. והאספה הזאת תהיה מנדולי ישראל יושבי האירוסא. (נורל לה'; סעיף ו').

c. הנשיא. המשיח בן יוסף ימנה מוקני ישראל כמיש ונקבצו בני יהודה ובני ישראל יחדיו ושמו להם ראש אחד ועלו מן הארץ כי גדול יום יורעאל – רצונו לומר: הקביה יתן את רוחו על הקבוץ הנבחר ויודמן שהראש שישמו עליהם יהיה מורע דוד – ויקרא משיח בן יוסף, כי הוא יהיה נמשח מהאספה הנבחרת. (נורל לה'; סעיף 9).

d. הועד-הפועל. והאסיפה הנבחרת ישימו זקנים משגיחים על עניני החברה לקרב התועלת ולהרחיק הנוק. (נורל לה'; בסוף).

ג. העבודה המדינית.

a. עזרת מלכי אירוסא בחצר השולטן. הביטו אל אכרדס אביכם כי הוא התחנן ליושבי הארץ שהם יפגעו בעפרון בן צוחר ויתנו לו את מערת המכפלה בכסף מלא, ללמד דעת את בניו שיבקשו מאת מלכי הארץ שהם יפגעו בארוננו השולטן להשיב לנו ארץ נחלת אבותינו בדבר קצוב, ככל אשר ישת עלינו. (משמיע שלום, א' 8).

b. רשיון הניירה. הנאולה הזאת לא תהיה כי אם בבקשת מלכי הארץ לקרוא לנו דרור לשוב אל ארצנו ואל נחלת אבותינו, ומצות הבקשה הזאת היא לאחינו אנשי נאולתנו הררים בארצות החפסיות אשר כח בהם לעמוד בהיכלי מלך. (נורל לה'; בסוף. מכתבו מאמשטרדם מייב שבט תרי"ח).

1) הבית הנדול, יקראו את מועדי ה' לזמנא כולא לירושלם רלתתא' (שם).
 2) המחברת הו' נרפסה בלי שער; ולכן לא ידוע לי מתי ואיפה נרפסה מחברת זו. כנראה, נרפסה גם מחברת זו בלי רשיון הוקוק (צנמור), כמו שנרפסו מחברתו, פמת יהודה' ודומני, שיבת ציון'.
 3) חסר שער. לא ידוע מתי ואיפה נרפס הספר.

c. עזרת יהודי המערב, ולפי רוח הזמן הזה שמלכי האירופא הם מלכי חסד ורחמים יותר ממלכי הקדם, מהם נשיג את הרשיון תחילה — — יקבצו באנודה אחת ובדעה אחת הנפוצים במלכויות החפשויות דהיינו מלכות בריטאניא, צרפת, עסטרייך, הנקראים מלכי המערב (מעודד ענוים, עמ' 9).

d. הדרישות המדיניות, ולכן את אחי אנכי מבקש לאסוף אנודה אחת כשאר האסיפות, כמו חברות אניות האש וחברות הדרך העשויה מברזל והם יפילו תחנתם לפני כסא אדוננו השולטן יריה לתת לנו את ארץ נחלת אבותינו בדבר קצוב מדי שנה בשנה, כאשר עשו מדינות אחרות היושבות על נהר דנובא, וכשיקרא שם ישראל על ארצנו ועל נחלת אבותינו יתעורר לב כל ישראל לעזור את החברה בנופם ובממונם ואף כי ראשית החברה יהיה מצער, אחריתה ישנה מאד. (מכתב מאמשטרדם. משנת תרי"ח. בסוף גורל לה').

ד. גאולת הארץ:

a. קניית קרקעות, מוכרח שתבא כל הארץ לידינו מקנת כסף. (מעודד ענוים, סימן י').

b. הצדקה כללית (קרן-קימת). וכל בונדל למדי ה' חייבים להתעסק בבנין ירושלים; לעורר את לב ישראל אל התשובה הכללית לארץ נחלת אבותינו — — ואם הצדקה הכללית לפדות ירושלים, והפדיון היא הגאולה במיש כי ימך אחיך ומכר מאחוזתו ובא גואלו הקרוב אליו ונאל את ממכר אחיו ובכל ארץ אחוזתכם גאולה תתנו לארץ, והגאולה היא הפדיון. (גורל לה, סימן י"ד).

c. מלוה לאומי לשם גאולת הארץ. והיה בתת ה' לנו את הארץ יקחו אותה בדרך סחורה, במכתבי אמונה (אקציען)¹ ועיקר סחורת המכתבים היא ביד ישראל והם יתנו כבוד אמונה אומן לשטרי איי (מעודד ענוים י"ט).

ה. ישוב הארץ.

a. ישוב תנאי קודם להגירה. ובודאי כל בעל לב תאזה נפשו לארץ הקדושה. וכך הוא הטבע שכל איש מחאה לארץ אבותיו. אבל דא עקא, בעוה"ז לא יש פרנסה באי ומענת הפרנסה מענה אלימתא היא... עד ישקוף וירא ה' משמים ועורר את לב אחינו בני ישראל לעשות ישוב באי, כדי שיוכלו אנשיה להתפרנס. (קול קורא, תרי"ח. מקום הדפוס חסר).

b. ישוב חקלאי. אכרים וכורמים יביאו מאנשי האיירופא, כי אנשי האיירופא הם מורגלים כנמוס המדיני וידם רב להם בכל מיני אומניות וסחורות. (מעודד ענוים, סימן ל"ג. עמ' י"ט).

c. החקלאות והבנין, והמצודה הראשונה לעולי גולה היא עבודת האדמה — — ואף שאין אנו מכירים בעבודת האדמה, הבאים אל הארץ את בנייהם

1) ר"י אלקלעי לא ידע את ההבדל בין אקציות ואובליגציות, וקורא לאחרונות ולראשונות בשם אחר, אבל כוונתו היא לשטרי איי, כמו שנראה בכל מקום שהוא מדבר ע"ד גאולת הארץ.

יִלְמְדוּן לְעֵבֹד אֶת הָאֲדָמָה. וּבִזְמַן קָצֵר יִהְיוּ גַם אֲצִלְנו אֲכָרִים וְכוּרְמִים וְיוֹנְבִים כְּדָרְךָ כֹּל הָאָרֶץ. (משמיע שלום, א').

...יעוררו את לב ישראל לבנות בית בא"י ולקנות נחלת שדה וזכרם כאשר עשה יעקב אבינו – וכן החברה הק' חברת ישוב א"י ראשית תבואתה תהיה לבנות בתים עד מקום שידם מנעת. יבואו או ישלחו לקנות להם בית במקח השוה ואם לא יבואו קונים למדי יתנו אותם במשחק הנורלות בערי האיירופא ולא תשבת המלאכה למען תהיה עבודה לעניים בחומר ובלבנים ובמלאכת הבנין. (מעודד עניים, סימן צ"ז).

d. העברת עסקיהם של אצילי ישראל לארץ והגירת ההמונים. וכל אצילי בני ישראל יתקעו יחד במקום נאמן לשלוח אחד מבניו או ממשרתיו לעשות מלאכתו ויקרא שמו בארץ ישראל. ואחריהם ימשכו בני ישראל איש איש ממלאכתו אשר המה עושים בחוצה לארץ. (שם צ"ז).

e. התפתחותה של הארץ. וארצנו הקרושה יש לה המעלה הזאת שהיא ארץ סחורה מפני שהיא יושבת על חוף הים הגדול על טבור הארץ והיא היתה לעולם רוכלת העמים, ולכן נשאר לה שם ארץ כנען לשם ולתהלה, כלומר ארץ סחורה. (נורף לה' סימן כ"ב).

f. הנשיא ותפקידו העיקרי. הגואל הראשון דהיינו הראש ששימו בני ישראל עליהם נקרא משיח בן יוסף מפני שהוא דומיא דיוסף; כמו שיוסף שלחו אלהים למחיה לפני אחיו, כן משיח בן יוסף ישלחהו אלהים למחיה לפקח ולהשגיח על אחיו עולי גולה להמציא להם עבודה ומלאכה שיוכלו להתפרנס. (שמע ישראל עמ' 16).

ו. ה פ י נ נ ס י ם .

a. מעשר יחידים להספקת העולים. ציון במשפט תפודה, רצוני לומר במשפט המלוכה, דהיינו מצות המעשר שהיא ממשפטי המלוכה כמיש בספר שמואל (נורף לה' סימן י"ז).

b. מעשר צבורים לטובת הישוב. כל בתי הכנסיות וכל החברות שבכל עיר ועיר יקבלו עליהם להפריש מעשר מהכנסות הקהל אל החברה. חק קבוע לישוב הארץ. (שיבת ציון עמ' ה').

c. שקלים להחזקת התורה. מצות מחצית השקל מעמדת את ישראל ומבטלת כל נזרות קשות ורעות – מחצית השקל היא רמו אל האחרות. ורצה וצוה ה' שיהיו כל ישראל שוין בה: העשיר לא ירבה והדל לא ימעט ממחצית השקל. שקל בנימטריא נפיש. וכל אחד יתן מחצית השקל כופר נפשו כאלו אין לו כי אם חצי נפש ועם רעהו יסלים את נפשו. ולכן יאהב את כל אחד מישראל כנפשו. והאחרות ואהבת החברים תרומם קרן ישראל. – ולקחו את כסף הכפורים ונתנו אותו להחזיק את התורה בעיר קדשנו. (מכתבו של ר"י אלקלעי לריצ קלישר מחדש אייר תרכ"ה. המנד שנה א' – תרכ"ו – ג. 5. עמ' 289).

d. הון פרטי לבנין הארץ. אבל אם ישוב הארץ יהיה מן הצדקות הוא כדבר שאין בו ממש, מפני שאין לו קיום, ולכן החברה הקדושה עליה לישב את הארץ כדרך כל הארץ בדרך סחורה בשטרי אמנה (אקציען) ובגו בתים ונטעו כרמים ויתקנו הדרכים ויעשו אניות ואמניות ובעור השם יראו שכר טוב בעמלם, כי הארץ היא ארץ פוריה. (שיבת ציון עמ' ה').

ז. שאלות התרבות.

a. תחית הלשון העברית. אנחנו מפורים בקצוי ארץ ונעשה אומתנו לשבעים אומות ולשוננו לשבעים לשונות אל כל מקום אשר נפוצו שמה. ולכן מוכרחים אנחנו לעשות לשון אחת לשון מדברת בארצנו הקדושה. ומן הראוי לתת מעלה ויתרון ללשוננו הקדושה - ולכן המצה לערר את המורים לילדי ישורון לדבר עמהם בלשון הקודש (מעודד ענוים, סי' ל"ז-ל"ח).

b. לומדי התורה. האכרים והכורמים והסוחרים והאומנים המה יחזיקו ביד לומדי התורה ויספיקו להם כדי צרכם למען אשר לא יקחו עוד חרפת רעב בגוים. (נורל לה' סימן י"ט).

c. השכלה. המתחסדים המעכבים העבודה והאומניות הלשונות ואומרים בפה מלא כי לא נבראת ירושלים אלא לעסוק בתורה מעשיהם אינם, שאי אפשר בעוהיו להתנהג בדרך העוהיב שאין בו לא אכילה ולא שתיה. (נורל לה' י"ט).

ח. הסדר הלאומי בארץ.

a. בטול העדות. הזקנים אשר ימנו הקיבוץ הנבחר - יעשו אותנו לגוי אחד בארץ כהרי ישראל. ולא יקרא עוד: ספרדים, אשכנזים, צרפתים, פולקים וכדומה, כי אם ישראל יהיה שמנו. זה שאמר הכתוב: בעליו אדונים ואנו מתיחסים אליהם מצד ארץ מגורינו; ספרדים, אשכנזים וכדומה; לכד כך, כשאנחנו עמך, בעיר קדשך, נזכיר שמך; בני ישראל ולא בשמות הבעלים. (מעודד ענוים ל"ח).

b. בטול ההבדלים בעבודת האלהים. ונתתי להם לב אחד ודרך אחד ליראה אותי ולא תהיה תורתנו ועבודת אלהינו מנהג ספרד, אשכנז, פולין, צרפת, איטליה וכדומה, כי אם מנהג ישראל תורה אחת ומשפט אחד. (שמע ישראל סעיף י"ח).

ט. המשמר המדיני בארץ.

הקיבוץ הנבחר והמאושר יעשו את ארצנו הקדושה ארץ החירות ויקראו דרוך בארץ לכל יושביה מבלי הבדל דת ועם כי כל העמים ילכו איש בשם אלהיו ואנחנו נלך בשם ה' אלהינו לעולם ועד. (מעודד ענוים, סימן ל"ט).

י. ההנהגה.

וכיון שהיא חברה כללית יבקשו מאת מלכי הארץ לשלוח מצבאות ה' אשר בצבאותם לשמור את דרך עץ החיים. (מעודד ענוים סי' ל"ט).

אלה הם עשרת הדברים של תכניתו המדינית של ריי אלקלעי.

צפריה.

על דרך הרכבת יפירושלם נסתדרה בזמן האחרון בין יפו-ולוד התחנה צפריה על שם הכפר הערבי הסמוך (مغري). מציאותו של כפר זה נעלם גם מעיני חכמים מובהקים וכשמצאו באיזה מקום בספרות שזכר השם צפריה חשבו בטעות שזוהי העיר צפורי שבגליל.

אבל באמת הכפר צפריה הוא כפר עתיק, והיה זמנים שהיה בו ישוב יהודי וחכמים שונים ישבו שם והפיצו תורתם, ורשמים מעטים נשארו בספרותנו, ואת הרשמים הללו, הגני לאסף כאן.

בדור האחרון להתנאים הגנו מוצאים את התנא ר' סימאי¹⁾ בצפריה, כמפורש בירושלמי: ר' סימאי הורי בכפר ספוריא הלכה כר"מ²⁾. כי ספוריא האמור כאן הוא ביהודה ולא העיר צפורי שבגליל מוכח כבר מהתואר כפר, וביותר יש סמך לזה מהמסופר בבבלי: תיר מעשה ברבי סימאי ורבי צדוק³⁾ שהלכו לעבר שנה בלוד ושבחו באונו⁴⁾ הרי מוכח ששיבתם היתה בסביבה ההיא, והלכו מצפריה ללוד דרך אונן, וכנראה שגם ר' צדוק היה מגרי צפריה. וקרוב לשער שגם תלמידי ר' סימאי שנוכרו לפעמים בשם זה⁵⁾ ישבו על יד רבם בצפריה. החכם המנוח י"ז הורביץ כתב בספרו ארץ ישראל ושכנותיה⁶⁾ שמשפחת בית צפריא הגזכרת במשנה ותוספתא⁷⁾ מוצאה מכפר צפריה, אבל יותר מתקבלת על הדעת השערת שיר שמוצאה מעיר צפורי שבגליל⁸⁾ ואף שבנוגע לשם משפחת בית הפגרים הגזכרת באותה משנה ביחד עם משפחת בית צפריא, במל הורביץ⁹⁾ בצדק השערת שיר, אך בנוגע להשם בית צפריא אין בדבריו כדי להכריע.

בתקופה יותר מאוחרת במאה העשירית הגנו מוצאים זכר להכפר צפריה בספרות השמרונים. בכתי שמרוני שנתפרסם ע"י נרבויר¹⁰⁾ הגנו מוצאים מסופר איך שבימי הכליף המצרי אלמעיו שכבש את פלסטין ומנה למושל רמלה (שהיתה אז העיר הראשית) את עבראללה, והמושל הזה חסד להשומרונים, ומנה מביניהם לפקיד את התקוי בן יצחק לבית אפרים, מכפר צפריה, ונקרא בשם, המושיע בפי הדמון. סגנון הכתי הגרו

1) ארות זמנו של ר' סימאי ע' הורות הראשונים ח"ב צד 52, ובדבר דעותיו השוה תולדות ישראל יעבץ ח"ו צד 202.

2) ירושלמי קדושין, ס"ד ע"ד, שורה ו' מלמטה.

3) מי הוא ר' צדוק זה עוד לא נתברר, והשוה השערת יעבץ שם הערה 6.

4) חולין נ"ו ע"ב.

5) ירושלמי שבת פ"ז ה"ב, ביצה פ"ג ה"ב.

6) ערך בית צפריא (צד 152).

7) משנה ערכין פ"ב ס"ד, תוספתא שם פ"א.

8) ערך מלין ערך אמאים (הוצאת תבונה צד 108).

9) בערך אמאום IV (52 הערה 8).

10) (צד 408) Journal Asiatique, serie 6 Vol. 14

קשה ומשובש, אך עצם הענין ברור ומאושר גם מכתבי שניי) והגני מעתיק בזה הקטע השייך לענינו:

בימי מלך סרים מבניו דכוש מצרים וארע פלשתים ובכליל ימיו אתא מער אלמעו... ומלך ארץ מצרים ואתו ליד פאסטין (=פאלסטין) היא מדונת אלרמלה ואתא נבר עמיר מן מדינת קנת ושמה אבו עבראללה ואוקר לכל שמראי ובלש מגין נבר לתשמשתא ולא אשקה (=אשכה) מלוא בתשמיתא אלא נבר טב מן בית אפרים ושמה התקוי בן יצחק אנרתה ושמה שם עממאי המושיע ודער (=ודייר) בכפר צפריה ועבר באדה כל מלכות פלשתים.

אין ספק שכפר צפריה הנזכר כאן הוא הכפר צפריה הסמוך לרמלה, ולא כמו שטעה החכם מאנן²) לחשב שהכונה לעיר צפרי שבגליל.

מכתבי פ. סמולנסקין וי. ל. גורדון.

י ד י י

לפלא הוא בעיני כי תאמר אשר לא עניתך ואני עניתך בסכתב גדול וצר לי כי הלך המכתב בדרך לא ישוב. כי הלכת לאי יהי היום ברוך לעמך ומי יתן והיית מהמפנים מפלה להעם הבוון והססוי אשר זרים יאכלו כחו ולא ידע יכו בהרפה לחיו ולא ישים על לב. ובעת אשר אלה הווים שוכבים בתרדמת שכרון ולא יראו כי קץ בא הקץ להם אם לא ימלטו על נפשם, הנה קמו חברות אנשים ריקים ופוחזים אוכלי עמם אשר בתרמית לבם יניאו את לב האסללים מבקש מקום מפלט להם. בכל כחי ובכל לבי ורוחי ונפשי אלהום את המלחמה הזאת מלחמת מצוה להציל לקוחים לסות, ותקותי חזקה כי לא לתהו נכלה כחננו. צר לי כי מכתבך ומאמרך יראו אור בהשחר אחרי ירח ימים כי החוברת היא כבר נשלחה להצנזור ואין להוסיף עליה ואתנם בחוברת הייב. ואתה אל תחדל מכתוב וכתוב אלי הרבה בלי חשב ואני אאסוף את כל אלה ויהיו בירי לאות כי גם אעתיקם לשפת אשכנז. ואקוה כי עוד טעם אלך ללאנדאן כי כן בקשני ה' אליסאנס אשר הרבה לדבר עמי בדבר הזה. ואעשה כל אשר המצא ירין גם אתה כתוב לכל סכיריך כי ירבו לכתוב אלי בדבר הזה והיה לאות ולערה כי שקר יענו באחינו כי מואסים המה באי.

אנא חקור ודרוש ככל אשר תמצא ירך על זה האיש נעטמער וככל אשר תדע חודיעני כי הוא יצא כבונד ובליעל להבאיש ריח איי ולהוציא דבת שוא עליה. אנא עשה זאת עד סהרה וככל אשר תדע חודיעני ואולי עוד נקאה פנים באי בקיץ הזה.

אוהבך בכל לב

פ. סמולנסקין.

1 נתפרסם ב"R. E. J. כרך XLV צד 269, והשוה מאנן בספרו The Jews in Egypt and in Palestine Vol. I צד 18 הערה 2.
2 השוה ספרו הנוכר ח'ב צד 424 בערך.

ידידי הנכבד!

הנה האנשים האלה, אנשים של צורה, הולכים אל מקומך ואתה הורם הדרך, אני אבטח כי המה לא יתנו מפני כל וימו שכמם לשאת בעל ועל כן יוכלו להיות לעור גם לך. אני לא כתבתי לך עוד דרך הפאספ, כי על שני מכתבי האחרונים קבלתי מענה כתוב ביד המזכיר א. ש. שולמן, וכן לא יעשה. כי אין חברה בעולם אשר המזכיר בעצמו יכתוב ויענה על מכתבים ויכתוב רק שמו בלי שם ראש החברה או ממלא מקומו, כי אם יתן הדבר בידי המזכיר אז הלא תמצא ידו לעשות הכל ואחריות הדבר תהיה על שולחיו. ואני אדמה כי אדע את האיש שולמן ואת שיחו, ואם הוא הוא אשר ידעתי מה או לאו בר סמכא הוא, ולדעתי יוכל להזיק הרבה איש כזה אשר על דבריו אין לסמוך ברב או במעט, וזה הדבר אשר לא כתבתי לך עוד, אף כי דברים רבים היו לי להגיד לך. אף עוד זאת מדוע לא תודיעני דבר מכל אשר אתך?

הראית את אשר כתב עליך ה' רוקח? למה זה יצא להתעבר כך?

והנני אוהבך הנאמן

ס. סמאלענסקי.

שלום, שלום!

על כי נגעת פעם אחת בכבוד מאמרי, שאלת היחודים' אין לך לבקש פליחה ופחילה וכפרה, כי אם כה היתה מחשבתך, הלא הצדקה היתה לך לכתוב כמחשבתך ואם נוכחת כיום כי שנית תשוב מדעתך וריו. אבל בעיקר הדבר תצדק מאד ואני כבר כתבתי והדפסתי כמעט בר כבר עם דברי עצתך, בחוכמת השמינית אשר היא כבר בידי הצענוור בווארשא, אבל אם תתן הצענוור לעבור את המאמר לרוסיה בסגנון כאשר כתבתי אותו זאת לא אדע, ואשמיעך בשפה ברורה כי בדברים אחרים כונתי לדעתך. ואם לא תתן הצענוור למאמרי לבוא לארצך או אין דרך אחרת בלתי אם ארמים מכתב ואשלחנו לכל ישרי לב.

ובין כה וכה לא אשקופ ולא אנוח ואעשה כל אשר בכחי, ומי יתן ולא נע לריק, אך החובה על כל אנשי לב לעורר את אחיהם איש איש בעירו.

דו"ש בלב נאמן

ס. סמאלענסקי.

המכתב נשאר בידי כשני שבועות, כי אמרתי אולי תשוב החוברת מהצענוור ואשלח לך את העלה ההוא, אך עד היום עוד לא שבה החוברת, וזה כחמשה שבועות הנה שם ולא אדע מתי תשוב כי על כן אשלח את המכתב.

כבוד הרב הנכבד, סגן בין חובבי ציון הר"ר זלמן דוד לעוואנסין נ"י.

על יקרתו האחרונה אשיבנו כי אמנם כן הרר'ש סגליאקאוו הוא איש חי רב פעלים ואלו היה עולה בידי חויצ להכניסו בכריתם היה בודאי סביא להם תועלת הרבה. לעת עתה הוא חולה ויושב בניצא ולא ישוב לפ"ב עד אמצע ימי הקיץ, ועתה דע את אשר לפניך, כי אם הענין אשר אתה הפך להציע לפניו דבר גדול הוא ויש לך תקוה כי ישמע אליך וכי יאקה לך או ראוי לך לנסוע אחריו כאשר הוא שם, כי האדונים האלה בשבתם במדינות הים הרחק ממקומות עסקיהם הם חפשים יותר מעבודה ומקבלים את כל אדם הבא אליהם בסבר פנים יותר יפות.

והנני המכבדך ומוקירך על זרחותך ואמץ לךך,

האוהב אותך באהבת ציון י. ל. גארדאן.

ספ"ב כ"ד א' תרמ"ו.

לכבוד אדם ביקר הר"ר זלמן רוד לעוואנשין, ראשון לציון במאהילב ע"נ דנקפר.
 מרב טרדתי לא הפסיקה לי עד כה השעה לענותך על מכתבך הנכבד מיום י"ט אב; ואחה
 כרחום מלח לי.

בדבר הצעתך ליסד בית מסחר ובית הלואה בא"י לא אוכל לחוות לך דעה וליעץ לך עצה
 יען כי לא עסקן בדברים אלה אני וידעתי בעולם המסחר קלה ודלה. אולי יימב לפנות בדבר הזה
 אל ר' אלעזר פאליאקאב אשר במאסקוי, כי האיש ההוא פניעמו יותר קלה ולבבו יותר חם לצרכי עמו,
 והוכבי ציון במאסקוי מרבים מאשר מה כפי"ב והם יהיו בעוזריך, מנה לך אל אחר מהם ושאל בעצתו.
 ועל דבר הדפסת מאסרך הנה לעשות רצונך חפצתי, ורק שני סכשולים לפני: (א) כי מתחיל
 אתה לספר בננות של עבודת האדמה בא"י ומסיל אתה סמק בתועלת המשתרלים, ולבי דואג מן על
 ידי זה תבשה את ידי העושים בדברי; ובעוד אשר דברייך האחרונים ועצתך החדשה ש פ א יביאו
 תועלת, דברים הראשונים יגרמו היוק וד א י. (ב) כמדומה לי שכבר יעץ כזה גם ה' ויסאצקי, וגם
 באו דברים ענין זה בהסליץ.

עצותיך טובות, והמספרים אשר הביא מאירים עינים ומחכימים פתאים וראוים לבא בדפוס;
 על כן אבקשך אולי תאות לשנות את ראשית מאסרך באופן שלא תרבר עתק על מעשה הקלאניואציאן,
 או כי תתן לי הרשות לשנות כפי ידיעתי; וגם תואיל במובך להזכירני אם הצעתך בדבר בית המסחר
 חדשה היא או כבר קדמוך בה אחרים, ואם יש הברל בינה ובין עצת ויסאצקי, אשר גם ידעתי כי
 כבר אסף סך הנון לטלא עצתו אשר יעץ.

והנני המכבדך ומקירך באמת

י. פ. גורדון.

מושיק י"א אלול תרמ"ז ספ"ב.

בן ציון רובשטיין.

החקלאות העברית ברוסיה הסובייטית בימי המהפכה.

(מוקדש לחלוצים הראשונים של היהודים החקלאים).

עוד מעט תמלאנה מאה ועשרים שנה מעת שהחלוצים היהודים הראשונים עם נשיהם ומסמ
 יצאו מערי מולדתם וילכו רגלי נרק חולים ותינוקות נסעו בעגלות-סכות) למדבריות של דרום רוסיה.
 רעבים וערומים, אבל מלאי הרעיון למצוא מקור כלכלה שיעמידם ברשות עצמם, הלכו וייסדו
 מושבות שקראו להלק מהם שמות עבריים: שדה-מנוחה הגדולה ושדה-מנוחה הקטנה, נהר-סוב יפה-
 נהר כדומה.

באלפי קברים (כלי נזומה) כמו החלוצים את דרכם אל סגמת חפצם. מלכד הרעב. סבלו עניים
 קשים משרירות הלב של הפקידות הצרית, אבל כל זה לא עכב כעד המחנה להמשיך דרכם הלאה,
 ובשנת 1810 כבר היו במדבריות של רוסיה החדשה שבע מושבות עבריות.
 היחס של הממשלה הצרית אל האכרים היהודים היה בעין משחק של החתול עם העכבר.
 מתחלה תמכה בידם ומהרה התחרטה, שוב תמכה ושוב התחרטה עד אשר לאחרונה הוציאה גורות
 המפריעות כעד החיטבותם על הקרקע.

כשהתפרצה המלחמה העולמית בשנת תרע"ד, הרנישו היהודים בראשונה שחקרקע מתמומט
 מתחת רגלם. יחד עם המפריזיות המזויפה נתגברה האנטישמיות האמתית, שעברה להתהוללות של

פוגרומים, מאות אלפי יהודים נרשו מעריהם והגלו למלכים הרחוקים שבמנים רוסיה, בלי כל אמצעי קיום, וסבלי לרעת כלום מחיי המקומות הללו ואיך אפשר להסתגל אליהם.

ובעת שהגרמנים נצחו הביאו ליהודים, שעוד נשארו על מקומם, את הרעב, ועשרות אלפים יהודים מתו בו. האכרים הרוסים עוד ידעו להסתיר מהסנצחים חלק מהתבואה שהיתה להם, אבל היהודים היו לנמרי משוללי הנגה. והדבר הזה הניע את היהודים למהר עד כמה שאפשר לעמוד על הקרקע בשביל הצלת קיומם. ומשום כך בהרבה עירות קמנות וכפרים, ששם אין עבודת האדמה וזה ליהודים, התחילו בעת הכבוש של הגרמנים לעסוק בעבודת האדמה. במקרים רבים עזרו הגרמנים המנצחים לתנועה זו, ולפעמים גם הכריחו את היהודים לעסוק בעבודת האדמה להגדיל את התוצרת שהיתה כל כך נחוצה. כך היה במלך הוראדנה ובחלק של מלך קובנה, שממנו לא הגלו היהודים, ובמלך מינסק ועוד.

היה מעשה בשנת 1919 שהאכרים ששבו לביהם כמחוז פלונים, אחרי ששהו שנים אחדות בנלותם, מצאו ששדותיהם שהשאירו הפקר נורעו על ידי היהודים, והממשלה הסובייטית היתה צריכה להושיב שופטים מיוחדים לברר את הסכסוך שבין היהודים ובין האכרים.

לרגלי המלחמה נעשה מורגש חסר המזון שנע ביחוד ביושבי הערים. והיהודים יושבי הערים הקמנות הבינו שאין להם דרך אחרת לצאת מן המיצר אלא לעסוק בעבודת האדמה. וביחוד נברה תנועה זו אחרי שבאה המהפכה של 1917 שאו נתבטלו כל הגזרות של הצרים נגד היהודים ככלל ועובדי האדמה בארץ.

והרחיפה היותר עצומה לתנועת ההתאכרות של היהודים ברוסיה באה אחרי המהפכה הבולשביסטית. או באו האכרים הרוסים ולקחו מבעלי האחוות הגדולות את אדמתם. ובאווה מקומות נעשו גם היהודים העניים שבעיירות הקמנות לקחת בדל-און מהשלל הגדול ששללו האכרים הרוסים. בעיירות אחרות שבפלכי הומל וצ'רניגוב השתתפו קבוצים יהודים ביחד עם האכרים הרוסים בחלקם של בעלי האחוות הגדולות. וצריך להניד שבראשית החקופה הזאת היה יחס האכרים הרוסים אל חבריהם היהודים ירדותי לנמרי.

לדבר הזה חיו כמה סבות: א) בירח-הרבש של המהפכה הבולשביסטית, כשתגנו האכרים הרוסים את הג חרות האדמה, שהיתה מאות בשנים שבייה בידי בעלי האחוות הגדולות, בעוד שהאכרים, עובדי האדמה, היו ענייהם כלות לקבל איזה חלקת אדמה, — בעת שמחה זו הכירו שיש גם לעניי היהודים הזכות לקחת חלק מאדמת בעלי האחוות ולמצוא בה מקור למחייתם. ב) עיי ההרס שהביאה המלחמה לאכרות הרוסיות, ששללה סמנה את האינבנמר החי והרוסם, לא יכלו האכרים הרוסים לעבד את האדמה שלקחו מירי בעלי האחוות הגדולות, ולפיכך לא נרטו היהודים, שלקחו חלק בשלל שום רעה לאכרים הרוסים. ג) האכרים הרוסים לא היו בראשונה כל כך במוחים שלא יבוא שנוי פתאם בהליכות המדינה; לבם היה עוד מלא פחד מן ישובו ה'פריצים' ויקחו מהם כחוק יד את נחלותיהם, ועוד יענישו אותם עונשים קשים, כנהוג; ולפיכך היה טוב בעיני האכרים הרוסים לשתף עמם את היהודים ולהגביר את כחם, וגם שיוכלו בעת צרה להשתמש בחריפות שכלם של היהודים להצלתם, כמו שאומר המשל האוקרייני: 'צאק בינא מו דו זינאי'.

ובנלל הסבה האחרונה קרה שאספות האכרים הרוסים על פי האיניציאטיבה שלהם נדלו תעמולה בין היהודים שיקחו חלק באחוות הפריצים שכניהם ובאינבנמר שלהם.

כך, למשל, נהלו האכרים הרוסים תעמולה בין היהודים של העירה דצינובקה שיקחו חלק מאדמת ה'פריץ'. שכנם ובאינבנמר וחלק מהיהודים הסכימו להצעתם.

בעירה מנאסמירשצינה (מלך הוסי) הציע הועד של העיר בעצמו ליהודים לקבל חלק מאדמת הפריצים. הועד (פרקאם) חשב את המעשה הזה למעולה של ירדות ולהוכחה שהיהודים אינם עוברים על צד הפריצים.

ימים אחרים נועצה הקחלה היהודית אם לקבל הצעה זו או לא. החמון היה בעד; אלה שהיו יותר עשירים והרב בראשם הראו על הסכנה הנשקפת לכל היהודים אם הפריצים ישובו לנחלתם.

ולבסוף באו לידי פשרה, לקבל רק ארבעים דיסאמיין (40 דונס). ברוב המקומות שבכמרי אוקריינה הכריחו האכרים הרוסים את היהודים לחלק עמהם בנחלת הפריצים. צריכים אנו להגיד שבכל זאת לא הרבה השתתפו היהודים בזמן הראשון בחלוקת אדמת הפריצים. הם ידעו שאם תנבר אחר כך יר הפריצים, אז הם יסבלו מזה יותר מכולם.

ורק כעבור שנה אחרי שראו שהמסמר נעשה קבוע ולארך ימים, קנאו החכמים בהמונים המשוטים שקבלו את הצעת האכרים הרוסים. אבל הם אחרו את המיעד. האכר הייסי לא היה צריך עוד לשותפים מכין היהודים, כי סחד הפריצים כבר לא היה נגד עיניו. וגם המהפכה הסוציאליט שעליה כל כך שמחו האכרים כתחילה, אבדה את חנה בעיניהם אחר כך. הרלו ימי התע והשמחה ובאו ימי החול ואי הספוק. היושר הסוציאלי והצדק נדחה ונסתתר, ופענת היהודים שגם הם צריכים מקור פרנסה כשרה וצריך לתת גם להם אדמה לא סצאה עוד הר בלכות האכרים הרוסים. מלבד זאת ברוסיה הלכנה וליסא הסוביטית היו פונדי האדמה לא רבים. וצרה עין הרוסים ביהודים.

לראבוננו צריכים אנהנו עוד להגיש ש.היושר והצדק של החוק האנררי של ממסלת הסוביטים, שכח ליגמרי להכנים תחת חסותו את ההסון היהודי המובע בים העני. אשם אשם בזה ביחוד הקומיסריאט היהודי, שמתו עיניו טראות הלקויים שבחוק האנררי שעלול הוא לרדל עוד יותר את מצב המוני היהודים, שדלותם הגיעה כמעט עד הקצה האחרון.

רק אחרי שהצרה גדלה לאין חקר קבלו חברי הקומיסריאט היהודי את הצעתי ליסד, מחלקה לסטטיסטיקה כלכלית בתור נסיון, והנהלת המוסד הוה נמסרה לידי כותב המורים האלה. כמעט בלי אמצעים, רק בעזרת שלשה — ארבע חברים ננשתי לעבודה זו. בתור מרכז עבודתי בחרתי בפלך מינסק, ומשם, עד כמה שהיתה אפשרות, הרחבתי את עבודתי גם על הפלכים הקרובים (פלכי וילנא, הוראדנה, הומיל וברוסטה). הזמן ההוא לא היה כלל נוח בשביל עבודה שכזו: אז היתה מלחמת רוסיה — פולין בעצם תקפה. ביחוד היה גדול מאד סחד כל היהודים פן ינצחו הפולנים ואז יבואו הפריצים הפולנים להנקם בהם. ואעפ"כ הרעב נתן בלבם אסך, וחלק מהם החליט לעבור לחקלאות על אדמת הפריצים, ושלא לשום לב גם אל התנגדות האכרים, שבתוכם היו די חוליגנים, וההכרה, שהממשלה הסוביטית אינה מתנגדת אלא גם עוזרת למנמת, חוקה את ידם. ביחוד הצליחו אלה שיסדו את החקלאות על יסודות קולקטיביים, לצורה צבורית זו היתה הממשלה תומכת בנתינת אדמה וגם במקצת באינבנטר. וגם עצם העבודה בתנאים רעים של חסרון אינבנטר לא חיה יכול להצליח בלי עזרת חברים, שעובדים יחד במסירות בכחות משותפים.

רק עברו כששה שבועות מתחלת עבודתי, יכלתי כבר למסור להקומיסריאט היהודי דין והשבון מהחקלאות בתוך היהודים בגליץ של המוסד, סטקא' וסמאטיסטישע עקאנאטישע אבטיילונג. מלוצק — 3 קולקטיבים חקלאים; לובוויץ — 1; ואסלאב — 1; קאסום — 1; קוריניץ — 4; לופה — 1 (קוסונה); רוקין ויצו — 1; סמולקצי — 1; סלאציץ — 1; בוברובנה — 1; מולודימשנה — 1. מלבד אלה, נרשמו עוסקים בחקלאות, מבלי לציין על איזה יסודות: בוילנה — מאה חברים; באיוויץ, קאקין, נאליבובקה — החלק היותר גדול מהתושבים היהודים. ועוד חמשים משפחות ברביקווייה, נאליבוקווייה והורודוק (פלך וילנת) ופורץ.

מאז החלה המחלקה לסטטיסטיקה הכלכלית של הקומיסריאט היהודי (סטקא') לעבוד ביתר עז ומרץ, להסוך את הרעיון של עבודת האדמה בין המוני היהודים ביחוד בעירות הקטנות, לתמוך ולעזור להם, ולהגן עליהם מהמציק והלחץ של הרבה ממשרדי הסוביטים הכפריים, שלפעמים לא רחוקות לא מעט היה ביניהם חוליגנים. והעבודה הזאת הצליחה עד מאד כי בראותם שהממשלה תומכת ועוזרת להתפתחות של עבודת האדמה בין היהודים הנדליו הם בעצמם חיל במלחמתם עם הבכשולים והקשיים המרובים על דרכם לחקלאות, ובמשך זמן לא רב כבר גדל מספר היהודים, ביחוד בעירות הקטנות ברוסיה הלכנה ובליטה הסוביטית, שקבלו חלקי האדמה טאוות הפריצים ועבדו אותם במרץ גדול והראו נפלאות.

יהודים שלא ידעו לרתום סוס ולהשתמש במחרשה הצליחו במשך זמן קצר להיות אכרים מופתים. הקומונה היהודית החקלאית, השחר' בסחוז ציריקוב (פלך הומיל) היתה לנאון ולתפארת

לממשלת הסובייטים. הנה היו מביאים אורחים, למען יוכחו עד כמה יכולה להצליח החקלאות הקולקטיבית ביניהם בין היהודים האחרים נמצאים זקנים, בני ששים שנה, שעובדים בהריצות נפלאה ותנאי החתישות היו שם קשים. חלק גדול מהארמה היה מכוסה בכצות ובשרשי עצים, שהיה צורך להסמם אתריהם ולנקות את הארמה. ביחוד התפתחה בין המוני-היהודים ברוסיה הסובייטית החקלאות הקואופרטיבית, אשר מפני מעמם פוליטיים, תמכה בה הממשלה הסובייטית בכל מאמציה-כחותיה. כל תחום המושבי הסובייטי התכסה ברשת סמיכה של קואופרטיבים וקומונות חקלאיים יהודים שהיו לעתים לא רחוקות לנג ולמופת להאחרים שכניהם ולהקואופרטיבים והקומונות שלהם.

אמנם גדול מאד מספר היהודים עובדי-הארמה וביחוד הקואופרטיבים היהודים שנמלו במלחמתם נגד המכשולים. ביחוד סבלו קשה ברוסיה המועצתית המוני היהודים אשר עברו לעבודת-הארמה, מן המחמור בכלי-העבודה. וזה הביא לידי כליה של הרכה משקים חקלאיים קולקטיביים ופרטיים, כמו שנראה מהמבלא דלקמן:

בסלך הומיל היו:

מהם נשארו בפתיו שנת 1921	מספר הקולקטיבים שנוסדו עד שנת 1921	ס ה ו י ם .
18	30	קלימוביץ
17	32	רוהצ'וב
7	30	הומל
6	12	הורקי
5	9	ביכוב
4	10	רמשיצי
4	7	צ'אוס
3	7	קלינצי
3	6	צירנינוב
3	5	נובוויבקוב
1	4	סוצ'ים
1	7	סור'י
72	169	סה

מ-169 קואופרטיבים דלסלך הומל נשארו במשך שלש שנים פחות מן ההצי. גם נצחונותיו של הצבא הפולני השפיע על חרבן המושבות במדה לא מעטה. למרות הכל, מספר המשקים הקואופרטיבים היהודיים, שנשאר בשנת 1921 הניע ל-72 שסמספר נפשותיהם היה 6245, מהן 3049 מוכשרים לעבודה, זאת אומרת 48 אחוז.

שטח הארמה, שהיה שייך להם הניע ל-8548 דיסיאמין.

באופן סמוצע יוצא לכל נפש במשק היהודי 1,2 דיסיאמין אדמה.

מ-72 הקולקטיבים החקלאיים היהודיים בסלך הומל, אסף הקמסריון היהודי ידעות פחות

או יותר מדויקות מ-62 מהמבלא דלקמן:

באחווים	ספר הארץ (בדפוסיות)	מספר העוברים	מספר הנפשות	מחוז			
2.3	87	24	98	קצמ"ק	ארמיוס	1	
1.5	74	26	50		קורסצ'ב	2	
1.7	63	28	97		Заря	הצמירה	3
1.1	63	35	55		פלצי	4	
2.0	165	69	79		רוזה לוקסנבורג	5	
2.2	92	26	41		Обновление	התחדשות	6
1.1	125	81	117		Борьба	7	
0.2	15	36	70		בלינקוביצי	8	
2.2	90	20	40		עבודה	9	
1.4	150	61	106	תבות	Пальма	חומר	10
—	—	25	58		Вперед	קדימה	11
1.6	235	76	146		Пахарь	פלח	12
1.0	85	45	86		Разсвет	השחר	13
0.9	145	77	157		פרוגרם	14	
2.1	109	37	51	תורה	Надежда	תקוה	15
1.6	64	31	41		Надежда-Труд	תקוה-עבודה	16
1.9	78	21	40		Восходящая Заря	17	
0.7	55	27	75		קולטורה	18	
1.2	11	42	69		החלוק	19	
1.9	95	35	51		סיני	20	
2.1	542	131	253	פולט	אחדות	21	
—	—	33	90		פרוגרם	22	
—	—	27	51		Свет	אור	23
0.6	30	28	53		Свободн. Труд	עבודה חפשיית	24
1.3	110	37	87	א.א.א	קולטורה	25	
1.6	65	25	40		Красн. Звезда	הככב האדום	26
1.2	102	47	82		פרוגרם	27	
1.8	72	23	39		עבודה	28	
1.6	89	30	55	צ'ריקוב	השחר	29	

מחוז	מספר הנמשות	מספר העובדים	שנת האיסוף (כדאי אספנות)	באחוזים			
פוצ'ים	42	28	192	4.6	Восход	30	
מיהילב	44	29	90	2.0	Пролетарій	פרולטריון	31
נובוויבקיב	61	30	100	1.6		עבודה	32
פ	102	64	200	2.0	Побунскій	סובוני	33
פ	152	87	187	1.2	Работник	עובד	34
פ	140	77	250	1.8		עבודה	35
	34	12	121	3.6		אינמרנציונל	36
	51	27	169	3.8	Об'единение	אחדות	37
פ	88	34	200	2.4		עבודה	38
	100	47	118	1.2		חרות	39
פ	66	40	66	1.0	Земледелие	עובד אדמה	40
	81	35	86	1.1	Пріятель	ידיד	41
פ	228	108	400	1.8	Свет	אור	42
	68	32	100	1.5	Ахдут	אחדות	43
	95	61	118	1.2		שמש	44
פ	66	29	105	1.5	Самопомощь	עזרה עצמית	45
	85	45	254	3.0	Искра	זיק	46
פ	33	20	62	1.9		חפש	47
	75	41	116	1.5	Луч	קרן	48
פ	101	46	200	2.0		פרולטריון	49
	71	44	120	1.7	Земля и Труд	אדמה והעבודה	50
	76	25	128	1.7	Трудопашня		51
	104	52	184	1.3	Плуг	מחרשה	52
					— — —	פ"ה	

ישנה ארמה, פחות משתי דיסאיסניות לנפש.

החקלאות היהודית התפתחה יפה גם בפלך ויבסק ובשאר חלקי רוסיה הלכנה המועצתית.

בקומיסריון היהודי היו רק ידיעות מקריות על דבר 48 קולקטיבים יהודים בפלך ויבסק.

וברור הוא שהחקלאות היהודית בפלך חזה עוד גדלה בשנות 2—1921.

גם באוקרינה התפתחה מאד החקלאות היהודית. בחלק היותר גדול של אוקרינה היו קרנות לחקלאות ואלה יצרו תנאים יותר נוחים להתפתחות החקלאות היהודית. מתוך סבות שונות שנזכרו לעיל רצו האכרים האוקריניים שהיהודים יקבלו גם הם קרקע, מלבד היהודים יושבי הכפרים באוקרינה. גם חלק מן התושבים היהודים העירוניים קבלו אדמה מאחוות האצילים. אולם, מתגה' זו לא היתה לארך ימים. הפרעות ביהודים פגעו ראשונה בחקלאות היהודית בכפר האוקריני, ואחר כך בא גם תורה של העירה היהודית. ביחוד סבלו הקוליקסיבים הקומוניסטיים היהודיים: את כל נקמתם בממשלה הסועצתית השקיפו מחנות הפורעים בדם הקולקסיבים היהודיים.

אולם אתרי שהסלמון הסועצתי כבש את אוקרינה בעת האחרונה בשנת 1920, שבה החקלאות היהודית שם להתפתח. אך המקום אינו מרשה לנו לעמוד על פרטיה. גם אין הפרטים—כמו בחקלאות היהודית שבמסביבות אוריסה — ידועים לנו כל צרכם. וצריכים אנו להסתפק בתמונה החלקית שנמנו במאמר הזה.

ז. ס - י.

ת ל - א ב י ב .

א.

התפתחות הישוב בתל אביב.

התפתחותה המהירה של תל אביב נכרת לכל עין רואה. במשך זמן קצר נרדה משכונה בת מאות תושבים לקהילה עברית, המכילה אלפי אנשים. רק ארבע עשרה שנה עברו מהזמן, שששים החברים הראשונים של האגודה, אחוות ביתי עלו על מנרשיהם והתחילו לבנות בתים על השטח שנקרא אחיכ בשם תל אביב, ולמרות שבינתיים פרצה המלחמה העולמית ועכבה את תנועת הבנין כארבע שנים, בכל זאת נרל השטח, מספר הבתים והתושבים עשרת מונים.

קרוב מאד, שגם מיסדי תל אביב נופא לא שערו מראש לאן יוליכום צעדיהם הראשונים ולאילו עמדה יגיעו. הם לא יכלו לחזות מראש, שהגרעין הקמן שנזרע על ידם ייטיב כל כך להקלט ולצמוח ולהשתגשג ולהיות כעבור זמן מועט לאילן כביר רב הענפים. הודות לזה שמתחלת בנינה של תל אביב היא מצמינת בסגולה מיוחדת של צמיחה ונרול בטמפו מהיר, הולכות ונולדות בה לעתים תכופות חלימות ותמורות בכל תכניתה וצורתה, שמחה וחלל ישובה. ולפיכך לא מעטים מגרי תל אביב, שיצאו ממנה ושבו אליה כעבור שנה, הגה קשה להם להכיר את כל הרחובות והמנות שהיו ידועים להם מקדם.

בכדי שנוכל לברר בלי נחמא את מדת התקדמותה של תל אביב, נפנה לעזרת המספרים, שרק הם קנה המדה היותר נכון, שעל ידם אפשר יהיה להעריך ולהבליט את מהלך התפתחותה ולהראות על כל השננים שהתהוו בה, ביחוד ינרל ערך המספרים

כשנשזה כל פרט ופרט מענין מהשנויים, שיגלו בה בערך למסקנות שנתבררו בזמנים שונים וגם במקומות אחרים.

בשנת תרס"ט התחילו חברים מועטים לבנות את תל אביב, בשנת תרע"א בחדש מכת נערך מפקד ויצא, כי מספר הנפשות היה 550. ומאז מוסף הישוב לעלות ולהתרבות במדה הגונה בערך למקומות אחרים שבארצנו, מה שאפשר להוכח מהרשימות הבאות למטה.

הודות להתפתחותה הכבירה של שכונת תל אביב זכתה להעשות עיריה (בחדש אייר שנת תרפ"א), שאליה שיכות גם השכונות העבריות שמסביבתה. והפעם נברר את מצבה של תל אביב במספרים מיוחדים לחוד, ואת השכונות לחוד, ועיזי נוכל לקבל מושג ברור ממדת התפתחותה בעבר ובהווה.

ט ב ל א א.

נר ש ט ו :	זכרים	נקבות	בטי'ה נמשות	נוספו נמשות	נדל מספר הנמשות על
בשנת תרע"א (במכת)	260	290	550	—	—
תרע"ב	363	427	790	240	30,3%
תרע"ג	465	515	980	190	19,3%
תרע"ד (בכסלו)	739	752	1491	511	34,2%
תרע"ה	1017	1009	2026	535	26,4%
תרע"ו	879	934	1813	—	—
תרע"ז	840	997	1837	24	1,5%
תר"פ (בחשון)	951	1133	2084	247	11,6%
תרפ"א (באלול)	1960	1644	3604	1520	42,1%
תרפ"ב	3239	2391	5630	2026	35,9%
תרפ"ג (כשבט)	3429	2855	6284	654	10,4%

על פי הטבלא הראשונה הננו רואים, כי במשך אחת עשרה שנה נדל מספר הנמשות של תושבי תל אביב יותר מפי אחד עשר. ביחוד בולט, כי בשתי השנים האחרונות (תרפ"א ותרפ"ב) נדל אחוז הנמשות שנוספו לישוב של תל אביב יותר מאשר בשנים הקודמות. וגם בשנה האחרונה (תרפ"ג) נוספו לישוב תל אביב במשך ארבעה חדשים 654 נמשות, ואת אומרת הישוב נדל על 10,4%. יוצאות מן הכלל הן שנות המלחמה, שנראו בישוב תל אביב סימני ירידה, ובניסן שנת תרע"ז נתרוקנה לגמרי תל אביב מתושביה, ורק בשנת תרע"ח, כשנכבשה יפו על ידי האנגלים, התחילו התושבים לאט לאט לחזור לתל אביב.

התפתחותה המהירה של שכונת תל אביב נרמה, כי גם בסביבותיה נבנו עוד שכונות חדשות, שבזמן האחרון נספחו לעירית תל אביב. כאמור למעלה כמעט כל השכונות, שבסביבות תל אביב כבר שיכות לנבולות תל אביב כמובן האורחי, והן מקבלות

ממנה מים, שמירה, משמרה וכיו. לפיכך ראוי לצרף לשוב תל אביב גם את התושבים שבנבולותיה, שהתאחדו עם תושבי תל אביב ויהיו לנוש אחד. מלבד נה שלום, נה צדק ומחנה יהודה, שנוסדו לפני תל אביב, יתר השכונות והפרורים שבאזור תל אביב נבנו אחיך, ורוב תושביהם מתפרנסים מהישוב שכתל אביב. ואין ספק שכל מה שתל אביב מוסיפה להתפתח, כן גם מתוספות בנבולותיה ובקרבתה שכונות חדשות. משום כך נחלק את כל השכונות, שבנבולות תל אביב לשני סוגים: א) השכונות שנבנו לפני תל אביב; ב) השכונות שנבנו לאחר כך.

ט ב ל א ב.

ס'ה נפשות	נפשות	באלול שנת תרפ"ב פנו
	946	באהל משה
	823	במחנה יוסף
	616	במרכז בעלי מלאכה
	504	בכרם התימנים
	576	בנורדיה (מקורי דירות)
	355	בשכונת ברנר
4032	212	בנה שאנן ושכונת צ'לינוב
	2017	בנה שלום*
	894	בנה צדק
3200	289	במחנה יהודה
5630		כתל-אביב
12,862		בס'ה

עלינו להעיר, כי באלול שנת תרפ"ב עדיין לא התישבו בבתים שהלכו ונבנו בנורדיה ושכונת צ'לינוב, וכן נוספו גם בתים חדשים בשאר השכונות שעל יד תל אביב. על יסוד המספרים המובאים למעלה נמצא, כי בסוף שנת תרפ"ב נרשמו כתל אביב והשכונות הסמוכות לה 12,862 נפשות, ואחרי שנוכחנו, כי מתשרי עד שבט תרפ"ג נוספו כתל אביב לברה 654 נפשות, באותו הזמן נרל גם הישוב בנורדיה פי שנים. לא נזוים באמרנו, כי בראשית הקיץ שנת תרפ"ג עלה הישוב של שטח עיריית תל אביב כחמשה עשר אלף נפשות.

את הישוב הנמצא בשטח תל אביב אפשר לחלק על פי הדירות לשלשה סוגים: א) תושבי בתים; ב) תושבי צריפים; ג) שוכני אהלים. בראשונה נפנה לשוב שבשכונת תל אביב גומא בלי השכונות.

* המספרים הנוכחים אינם מכילים את כל הישוב העברי שבפרוד נה שלום, כי אם את החלק הנחשב לנבול תל-אביב.

ט ב ל א נ.

בסיה נפשות		נקבות	זכרים	בשנת תרפ"ב דרו
3956	1834	2122		ב-396 בתים
652	283	369		ב-122 צריפים
1022	274	748		ב-314 אהלים
5630	2391	3239		בסיה

עד הפרעות שהיו במאי שנת תרפ"א היה לחיזון בלתי רגיל, שתושבים עבריים יתקעו להם אהלים בנבולות תל אביב, ונס מספר הצריפים עלה באדר שנת תרפ"א לא יותר מששה ובהם דרו רק 26 נפשות. לאחר מאורעות מאי נשתנו פני הדברים ועשרות אהלים נמתחו לכתחלה באופן ארעי בכל המגרשים הפנויים שבנבולות תל אביב ונס בתצרות של אנשים פרטיים, ומספרם נדל מומן לומן. בסוף הקיץ של שנת תרפ"א עלה מספרם ל-183, ובהם שכנו 612 נפשות. לרגלי החשש שבאהלים קשה יהיה לדור גם בימות הגשמים, התחילו להקים צריפים במקומם. גם עיריית תל אביב מצאה לנחוץ לסיע בענין זה ובנתה ששה צריפים שהכילו 22 חדרים, ומאז נדלה התנועה להקים צריפים ומספרם נדל מומן לומן, עד כי נבנו גם שכונות שלמות של צריפים כמו בדרני, ברנר וחלק גדול של נוה שאנן.

ט ב ל א ד.

בסיה נפשות	בהם דרו		אילים	בסיה נפשות	בהם דרו		אילים	באלול שנת תרפ"ב נרשמו
	נקבות	זכרים			נקבות	זכרים		
35	15	20	10	310	139	171	59	בשכונת ברנר
92	45	47	23	153	74	79	28	בנוה שאנן ושכונת צ'לינוב
268	114	154	60	308	139	169	61	במקסרי דירות
12	5	7	4	152	68	84	35	בכרם התימנים
100	37	63	25	28	12	16	7	במרכז בעלי מלאכה
507	216	291	122	951	432	519	190	בסיה

על פי הרשימה האחרונה הגנו רואים, כי בשכונות שעל יד תל אביב נמצאו בסוף שנת תרפ"ב מספר יותר גדול של צריפים ותושביהן מאשר בתל אביב נופא; לעומת זה נמצאו בתל אביב בערך פי שלשה אהלים מאשר בשכונות באהלים שבתל אביב דרו פי שנים נפשות בערך למספר שנרשם בשכונות שעל יד תל אביב. על פי

הרשימה הגיל נמצא, כי בסוף שנת תרפ"ב דרו בתל אביב נופא על כל מאה איש, בבתים כשבעים נפש, בצריפים כשתים עשרה נפשות (11,5) ובאהלים שמונה עשרה נפשות. בחרף שנת תרפ"ג נראה שנוי הגון ומספר הדירים בבתים גדל. על פי המפקד שנערך בשכמ תרפ"ג נרשמו:

ט ב ל א ה.

במ"ה נפשות	נקבות	זכרים	
4973	2391	2582	בבתים
424	185	239	בצריפים
887	279	608	באהלים
6284	2855	3429	בסה

על פי המבלא החמשיה נראה, כי בזמן שהמספר הכללי של התושבים בתל אביב גדל עד שבט יותר מעשרה אחוזים, בכל זאת התקמן המספר הכללי של הדירים בצריפים ובאהלים; ועל כל מאה תושבים שנרשמו בשכמ שנת תרפ"ג נמצאו בבתים דרות שבעים ותשע נפשות, באהלים 14 נפשות, בצריפים כשבע נפשות (6,7). על המבלא א' ראינו, כי בארבעת השנים הראשונות להוסדה של תל אביב היה מספר הנקבות שבתל אביב מכריע את מספר הזכרים. משנת תרע"ה נשתנו פני הדברים. ביחוד התבלט שנוי גדול משנת תרפ"א ואילך. בשנת תרפ"א נרשמו על כל מאה נקבות בבתים 110 זכרים, באהלים 151 זכרים. בשנת תרפ"ב על כל מאה נקבות בכלל נרשמו בתל אביב 135 זכרים, ובאהלים 217. בכל אופן גם המספרים האחרונים מראים על יחס לא נורמלי. כל ההפרשים הבלתי רגילים האלה באו הודות לזה שבתל אביב, וביחוד באהלים, התישב מספר גדול של פועלים רוקים, מה שלא היה שכיח לפני המלחמה.

ב.

תנועת הבנין.

לאחר שקבלנו מושג ידוע על דבר התפתחות הישוב של תל אביב וסביבתה ננסה עכשיו לברר את הפרטים, היותר מענינים של תנועת הבנין בתל אביב ובשכונות הקרובות אליה.

כבר ראינו למעלה, כי בסוף שנת תרפ"ב נרשמו בתל אביב מלבד הצריפים והאהלים 396 בתים, שבהם דרו התושבים מלבד האחרונים נרשמו עוד שלשים וששה בתים, שנבנו לשם מוסדות צבוריים ובתי חרשת. מלבד זה מנו עוד שלשים ושנים בתים חדשים שעוד לא התישבו בהם. הפעם נעוף עין בראשונה לכמות הבתים והחדרים בשנים הראשונות לבנינה של תל אביב ובשנים האחרונות, ולציין את השנויים היותר חשובים שהתהוו בתנועת הבנין.

ט ב ל א ו.

ב ש נ ת	בחרש	מספר הבתים	נוספו בתים	נדל מספר הבתים על	מספר החדרים	נוספו חדרים	נדל מספר החדרים על
תרע"א	טבת	65	—	—	346	—	—
תרע"ב	"	94	29	30,8%	502	156	30,9%
תרע"ג	"	111	17	15,3%	619	117	18,8%
תרע"ד	כסלו	139	28	20,7%	995	376	37,7%
תרע"ה	"	182	48	23,6%	1424	429	30,1%
תר"פ	חשון	200	18	9,0%	1563	139	8,8%
תרפ"א	אלול	242	42	17,3%	2202	639	29,0%
תרפ"ב	"	432	190	43,9%	3423	1221	35,9%

על פי הטבלא הששית הגנו רואים, כי בכל השנים, מלבד שנות המלחמה, נדל במדה הגונה מספר הבתים והחדרים שנוספו בכל שנה. וכאן ראוי להעיר, כי עד חדש חשון שנת תר"פ נוספו רק עשרה בתים חדשים, וצריך היה שבמפקד שנת תרע"ה ירשם המספר 192 בתים, אך הפרש זה בא מפני ששלושה בתים משותפים, וכן גם ששה אנפים בודדים שנמצאו בחצרות נחשבו אז בתור בית אחד, ואחרי שהמספרים שלפני המלחמה כבר נתפרסמו כמה וכמה פעמים לא מצאנו לנחוץ לשנותם הפעם.

בכלל משנת תרע"א עד סוף שנת תרפ"ב נדל מספר הבתים בערך פי שבעה, ומספר החדרים נדל כמעט פי עשרה. ביחוד בולט, כי בשנה האחרונה נדל מספר הבתים באחוז היותר גדול בערך לכל השנים הקודמות, רק בנוגע לאחוז של החדרים שנוספו עלתה שנת תרע"ד, שאז נוספו על 37,7% חדדים ובשנה האחרונה נדל אחוז החדרים שנוספו על 35,9%.

גם בשנת תרפ"ג נמשכה תנועת הבנין במדה הגונה, ויחד עם 40 הבנינים, שכבר נבנו ושמונה בנינים שהולכים ונבנים במרכז המסחרי, נוספו ביתר חלקי תל אביב 120 בנינים חדשים. עלינו להעיר, כי מלבד ארבעים הבנינים, שהתחילו לבנותם במרכז המסחרי עוד בשנת תרפ"ב ונמרו בשנת תרפ"ג, גם החצי מדבתים החדשים שנוספו עד תמוז תרפ"ג, בנינם התחיל עוד בשנת תרפ"ב.

ט ב ל א ז.

הכילו חדרים	בנינים	
3423	432	עד חשרי תרפ"ג נרשמו בתל-אביב
642	120	מתשרי עד תמוז נוספו
267	48	נרשמו במרכז מסחרי
4332	600	בסה

על פי הרשימה האחרונה נמצא: כי בקיץ תרפ"ג עלה על כל בית במדה בינונית 7,1 חדרים וכמאה ועשרים הבנינים החדשים כבר עלה רק 6,3 חדרים על כל בית. לאחר שהתברר לנו מספר הבתים והחדרים, שנבנו בתל אביב, נפנה עכשיו לשכונות שכנולצות תל אביב.

ט ב ל א ה.

באלול תרפ"ב נרשמו	בתים	חדרים	ע"כ בית במ"ב חדרים
בנה שלום	177	1153	6,5
בנה צדק	99	502	5
באהל משה	82	498	6
במחנה יוסף	76	312	4,1
במרכז בע"מ	57	221	3,8
בכרם התימנים	51	94	1,8
במחנה יהודה	33	122	3,6
בנורדיה (בניסן תרפ"ג)	154	302	2,5
בסה	729	3204	4,3

לאחר שנודענו מספר הבתים והחדרים בתל אביב והשכונות שכנולצותיה, נתבונן עוד לשני פרטים, שעל ידם יתבלט לנו ההבדל שבין תל אביב והשכונות בנוגע לבתים בני דיומא אחת ויותר.

ט ב ל א ט.

בשנת תרפ"ב	בתים בכלל	בתים שיש להם יותר מקומה אחת	בתים בעלי קומה אחת	באחוזים
במחנה יהודה	33	14	19	57,8%
במחנה יוסף	76	14	62	81,5%
באהל משה	82	21	61	74,3%
בנה צדק	99	17	82	82,8%
במרכז בע"מ	57	4	53	98,0%
בנה שלום	177	43	134	75,7%
בתל אביב	432	162	270	62,5%

על פי הטבלא התשיעית נראה לכאורה, שדוקא במחנה יהודה יותר קטן אחוז הבתים בני קומה אחת מאשר בשאר המקומות, אך בפועל כבר נוכחנו, כי הבתים שבמחנה יהודה אינם עולים בגדלם על פני הבתים שבשכונות אחרות, והסבה לזה היא שלרוב כבר

טבלא י.א.

בתים סכילים 27 חדרים ויותר		בתים סכילים 16-26 חדרים		בתים סכילים 8-15 חדרים		בתים סכילים 4-7 חדרים		בתים סכילים 1-3 חדרים		
2%	10	10%	46	23%	104	38%	166	24%	106	בתל אביב
-	-	4%	7	27%	48	41%	73	27%	49	בנוה שלום
-	-	2%	2	15%	15	45%	45	37%	37	בנוה צדק
-	-	3%	3	22%	18	43%	36	30%	26	באהל משה
-	-	-	-	11%	9	35%	27	52%	40	במתנה יוסף
-	-	-	-	5%	3	44%	24	51%	30	במרכז בעים
-	-	-	-	9%	3	39%	13	51%	17	במתנה יהודה
-	-	-	-	-	-	9%	5	90%	46	בכרם התימנים
-	-	-	-	-	-	3%	5	96%	149	בנורדיה

על פי הטבלא י"א הננו רואים אפוא, כי בזמן שהבתים הקטנים תופסים בתל-אביב רק החלק הרביעי מכל הבתים, ביתר השכונות, מלבד נוה שלום, עולה מספר הבתים הקטנים משליש עד חצי מכל הבתים, ובכרם התימנים הם תופסים תשעים למאה מכל הבתים, ובנורדיה-96,7%. בנוגע לבתים בני 8 - 15 חדרים, שאותם אפשר לחשוב בין הבתים הגדולים, רק בנוה שלום יש אחוז יותר גדול מאשר בתל אביב נופא, אולם ביתר השכונות יותר קטן אחוז הבתים של סוג נ"י מאשר בתל אביב. ובנוגע לבתים מסוג ד' עולה תל אביב על פני יתר השכונות, ובתים מסוג ה' אין כלל ביתר השכונות. למעלה העירונו, כי בין 432 הבתים, שנרשמו בארץ שנת תרפ"ב נרשמו 36 בנינים, שנבנו לכתחלה לשם מוסדות צבוריים, בתי חרשת ועסקים שונים. אחרי שתל אביב נמצאת בזמן האחרון על מפתן תקופה חדשה של התפתחות עסקים שונים. ראוי יהיה לברר כמה חדרים תופסים הבנינים הצבוריים והמסחריים שבתל אביב. בין הבנינים שנבנו לכתחלה לשם מוסדות צבוריים, בתי חרשת ועסקים שונים נרשמו:

טבלא י.ב.

בניה הכיל	1 חדר	בסיה	1 חדר
10	2	20	
12	3	36	
7	5	85	
8	6	18	
1	10	10	
1	15	15	
1	24	24	
		159	בסיה 86

מלכד 159 החדרים, שתפסו העסקים והמוסדות הצבוריים בבנינים שנבנו לכתחלה לשם זה מנו בסוף שנת תרפ"ב 476 חדרים שהכילו: חנויות, מסעדות, אכסניות, בתי מלאכה, משרדים ומוסדות צבוריים. כשנבנתה תל אביב שאפו מיסדיה, שהיא תהיה מעין נאות דשא בפנה שקמה מתנועת המסחר, ומשום כך תקנו, כי רק בקצה השכונה על יד השער המצאנה החנויות, וביתר חלקי השכונה לא נפתחו חנויות עד השנה האחרונה. אבל לרגלי התגדלות שטח השכונה וכמות התושבים קשה היה למלא אחרי התקנה הגיל, ונדלה הדרישה לפרוץ את הגדר ולפתוח חנויות ברחובות שונים. מאז הלכו ורבו החנויות בפנות שונות שבתל אביב, וגם על יד שער תל אביב הולך ונבנה מרכז מסחרי גדול שיכיל מאות חנויות ובתי מלאכה.

ט ב ל א י ג

באלול שנת תרפ"ב נרשמו בתל אביב: 68 חנויות		הכילו 72 חדרים	
מסעדות	28		89
אכסניות	16		131
בתי מלאכה	40		69
צלמוניות	5		15
משרדים	35		78
מוסדות צבוריים	28		181
בס"ה 220		685	

לפי הרשימה האחרונה נמצא, כי החדרים המשמשים לשם מוסדות ועסקים תפסו כמעט החלק החמשי (18,4) מכלל החדרים שבתל אביב. עלינו לשים לב, כי מלכד 635 החדרים הגיל, שנרשמו בבתיים נמצאו בסוף תרפ"ב עוד שבע מסעדות בצריפים, כעשרה קיוסקים למכירת ספרים, עתונים, סיגרות וכו', כעשרים וחמשה מוכרי גוזו ויותר ממאה רוכלים ותגרנים בשוק שבאהל משה על גבול תל אביב. בקיץ האחרון גדל מספר האחרונים כמעט פי שנים. מספר החדרים המשמשים לחנויות גדל פי שלשה, ועלינו להוסיף, כי מאולף עד סיון נוספו במרכז המסחרי ובמקומות אחרים שבשטח תל אביב כמאה וחמשים חנויות חדשות ובתי מלאכה.

ט ב ל א י ד

חדרים למוכרות	חדרים בכלל	חדרים לתושבים	חדרים לחנויות	חדרים לבתי מלאכה
באהל משה	498	406	51	39
בנה שלום	1153	966	62	45
בנה צדק	502	458	13	13
במרכז בעים	221	194	12	13
במחנה יוסף	312	289	6	10
במחנה יהודה	122	115	3	3
בכרם התימנים	94	90	3	-
בס"ה	2902	2518	150	123

על פי הטבלא י"ח הננו רואים, כי בעוד שאחוז החדרים, המשמשים בתור מעונות לתושבים שבכל השכונות עולה 86%, בתל אביב לבדה עולה אחוז החדרים לתושבים 81,5% מכל החדרים. רק באהל משה יש גם כן אותו האחוז. בנוגע לחדרים, המשמשים לחנויות תופסת אהל משה את המקום הראשון, כי בה נמצא זמן רב השוק של תל אביב. בנוגע לחדרים, המשמשים למוסדות צבוריים תופסת נה שלום את המקום הראשון, כי בנבולותיה נמצאים בתי כנסיות ובתי ספר יותר מאשר בשאר השכונות.

למעלה כבר נזכרנו, כי בבנינים שנבנו לכתחלה לשם מוסדות ועסקים נרשמו 159 חדרים, וכשנסוף לזה עוד 145 חדרים, שהיו פנויים מתושבים בזמן המפקד (לרוב מפני שהיו עדיין חדשים ולא נמורים), נמצא, כי התושבים השתמשו לשם דירות ב-3,119 חדרים. מהבנינים שנבנו לשם דירות.

בין התושבים ישנם שלשה סוגים: (1) בעלי בתים הררים בדירותיהם נופא; (2) דרים חנם (קרובים דרים במעונות מיוחדים של בני המשפחה או משמשים במוסדות צבוריים וכדומה); (3) שכנים, השוכרים דירות בשכר לשם מעונות ועסקים.

ט ב ל א ט ו.

בסי' תפסו חדרים	בסי' דירות	דרו שכנים	דרו חנם	דרו בעלי בתים	
647	647	575	26	46	בדירה של 1 חדר
674	337	248	14	75	" 2 " "
582	194	127	2	65	" 3 " "
552	138	74	6	58	" 4 " "
270	54	33	—	21	" 5 " "
174	29	18	1	10	" 6 " "
70	10	6	—	4	" 7 " "
16	2	2	—	—	" 8 " "
10	1	1	—	—	" 10 " "
48	4	4	—	—	" 12 " "
16	1	1	—	—	" 16 " "
36	2	2	—	—	" 18 " "
24	1	1	—	—	" 24 " "
3119	1420	1092	49	279	

על פי הטבלא מ"ו נראה, כי בעלי הבתים תופסים 19,65% מהדירות שבתל אביב, הדרים בחנם 3,45% והשכנים 76,90% מכל הדירות. על פי המפקד שנערך בתל אביב באילול תרפ"א נרשמו 780 דירות. מזה תפסו בעלי הבתים 161 דירות, שהן 20,6% מכל הדירות, הדרים חנם תפסו 65 דירות (כזה נכללו גם 15 דירות במרתפים) שהן 8,8% והשכנים תפסו 554 דירות שהן 71,1% מכל הדירות.

ט ב ל א ט ו

ב שנת תרס"ב			ב שנת תרס"א			בדירות בעלות חדרים
דרו שכנים	דרו חנם	דרו בעלי בתים	דרו שכנים	דרו חנם	דרו בעלי בתים	
75,3%	823	81,6%	40	43,3%	121	1-2
18,4%	201	16,3%	8	44,0%	123	3-4
5,2%	57	2,0%	1	12,5%	35	5-7
1,0%	11	-	-	-	-	8 יותר
				62,6%	347	
				78,4%	51	
				24,8%	40	
				29,9%	166	
				16,3%	11	
				50,9%	82	
				6,6%	37	
				3,0%	2	
				22,9%	87	
				0,7%	4	
				1,5%	1	
				1,2%	2	

על פי הטבלא מן מתברר, כי בשנה האחרונה נרץ אחוז בעלי הבתים, הדרים בדירות בנות 1-2 חדרים. הגורם הראשי לחיזיון זה הוא בלי ספק, שבשנה האחרונה נבנו בתים רבים על ידי אנשים בעלי אמצעים כספיים מנבליים מאד. וכן ראינו שגם בנוגע לבתים קטנים בעלי 1-3 חדרים נרץ אחוזם בשנה האחרונה יותר מפי שנים. וכן בולטת נטייה גדולה בין השכנים להצטמצם, ולמרות ששכר הדירה ירד בשנה האחרונה במדה ידועה, בכך זאת נרץ אחוז השכנים הדרים בדירות בעלות 1-2 חדרים, ובאותו הזמן הננו רואים, כי אחוז השכנים שדרו בדירות בעלות 3-4 חדרים שבשנת תרס"א עלה עד שלשים אחוזים ירד בשנת תרס"ב עד 18,4%.

בכדי להעריך כראוי את מדת צפיפות הישוב שבתל אביב ננסה להשוות אחוזים אחדים של בעלי דירות קטנות לאחוזים, שנתקבלו במקומות אחרים. אמנם עלינו להודות, כי תל אביב עדיין שכונה מצערה בערך למקומות, המרובים באוכלוסים שכחרי; בכל זאת דוקא משום שהיא עדיין צעירה מאד בשנים, וגם רחוקה הרבה ממדת האוכלוסים שבכרכים גדולים, היתה צריכה להיות פחות צפופה מדמדה הרגילה בערים גדולות. על פי הטבלא מן נמצא, כי בין 1420 דירות שבתל אביב נרשמו 647 דירות בנות חדר אחד, שהן 45,5% מכלל הדירות שבתל אביב. לעומת זה נוכל לראות, כי בראשית המאה הנוכחית נרשמו דירות בנות חדר אחד בורשא 48%, באודיסא 41%, בפמברורג-29%, במוסקבה רק 14%, גם כשנמנה לדירות בנות 1-2 חדרים נראה, כי אחוזן עלה בתרס"ב לשבעים. אמנם כברצין עלה אחוז הדירות המכילות 1-2 חדרים 78,5%, לעומת זה בעיר בליצני רק 63,3% מכלל הדירות הן בנות 1-2 חדרים, ובמינכן רק 57,9%.

וכשנמנה לערי ברימניה יתבלט עוד יותר עד כמה רחוקה תל אביב מרחק רב מהערים הגדולות שבברימניה. בתל אביב רק 13% מתושביה תופסים דירות בנות 4-5 חדרים, בערי אנגליה דקן ומצאון, כי במעונות כאלה דרים כשני שלישי מתושביה! ולא עוד אלא שאחוז הדרים בכרכי ברימניה במעונות בני חדר אחד ושני חדרים פחות הולך מוזמן לזמן, בו בזמן הולך ומתגדל מספר הדרים במעונות בני 4-5 חדרים. בראשית המאה הנוכחית מן בערי אנגליה מעונות בני חדר אחד 4,7%, מעונות בני שני חדרים 11,4%, מעונות בני שלשה חדרים 12,3%, מעונות בני ארבעה חדרים 28,9% מעונות

בני חמשה חדרים % 47,7. המספרים הגוכחים מראים לנו ממש את ההפך ממה שראינו בתל אביב, כי דוקא אחוז הדרים באנגליה בדירות בנות חדר אחד הוא היותר פעוט, וכל מה שהדירות מכילות יותר חדרים, כן עולה אחוז הדרים בהן, עד כי בדירות בנות חמשה חדרים דרים כמעט חצי התושבים שכבריומניה הגדולה. והדבר הגיע לידי כך, שאפילו גם בין פועלי אנגליה מרובים הדרים בדירות בנות 3-4 חדרים, ובהן חיבות ערי אנגליה להעסקנות החרוצה של המוניציפליטיסים, החברות והקואופרטיבים שעוסקים בשקידה בבנין מעונות מרווחים ונוחים לבריות.

לאחר שהתברר לנו מספר הדירות, שתופסים בעלי הבתים והשכנים בתל אביב מענין לברר איזה אחוז תפסו בעלי הבתים בערך לכל התושבים לפני המלחמה ובזמן האחרון. בטבלא י"ט נוכחנו, כי מספר כל הדירות שבבתי תל אביב עלה 1420, אך ממספר זה עלינו לנכות 180 דירות, המשמשות לשם עסקים ומוסדות, נמצא שמספר התושבים שתפסו דירות בבתי תל אביב לשם מען עולה רק 1240.

ט ב ל א יז.

מהם בעלי בתים		תושבים בכלל	בין הדירות בבתי ת"א נרשמו
32,9%	89	271	בשנת תרע"ג
26,4%	113	427	" תרע"ד
22,8%	161	710	" תרפ"א
22,5%	279	1240	" תרפ"ב

על פי הטבלא י"ז נמצא, כי בזמן האחרון קטן אחוז בעלי הבתים בערך לאחוז שהיה לפני המלחמה. בעוד שבשנת תרע"ג בערך על כל שלשה תושבים שבתל אביב מנו בעל בית אחד, בזמן האחרון בערך על כל חמשה תושבים בעל בית אחד. ואם נוסף אל השכנים שבבתים גם חמש מאות בתי אב שבצריפים ואהלים, יצא כי בכל תל אביב רק % 15 בעלי בתים מכל ישובה. לעומת זה, אם נוסף לבעלי הבתים גם את בעלי המגרשים שבתל אביב ישתנו האחוזים במדה הגונה.

מלבד 279 בעלי הבתים שדרו בתל אביב נופא נמצאו עוד ששים בעלי בית, שדרו מחוץ לתל אביב, ונש תשע חברות ומוסדות, שלהם היו שיכים 17 בנינים. על יסוד זה נמצא שרק % 79 מבעלי הבתים דרים בבתיהם שבתל אביב. בשנת תרפ"א מנו בתל אביב 188 בעלי בתים ותשע חברות ומוסדות שלהם בתים בתל אביב, מהם רק 161 בעלי בתים דרו בתל אביב, שיוצא % 82,7 מכל בעלי הבתים.

לאחר שהתברר לנו מספר הבתים והגמשות בתל אביב ננסה לברר כמה נמצאו במדה בינונית נפשות על כל בית בתל אביב ובמקומות אחרים.

מבלא יח.

ה ש נ ה	מספר הבתים	מספר הנמשות	ע"כ בית במ"ב נמשות
תרע"א	65	550	8,4
תרע"ב	94	790	8,4
תרע"ג	111	980	8,8
תרע"ד	139	1491	10,7
תרע"ה	182	2026	12,1
תר"ם	200	2084	10,8
תרס"א	242	2862	11,3
תרס"ב	432	3956	9,1

עלינו להעיר, כי ברשימת הנמשות של תרס"ב חסרות הנמשות של יושבי האהלים והצריפים. על פי מבלא יח נמצא, כי בשנים הראשונות מנו על כל בית במדה בינונית פחות נמשות מאשר בשנת תרע"ד - תרע"ה ובשנים שלאחר הכבוש הבריטי. בנוגע לצריפים נוסף, כי על פי המפקד של תרס"ב יצא, כי במדה בינונית על כל צריף שבתל אביב מנו 5,8 נמשות, ועל כל אהל 3,2 נמשות. גם המספרים האחרונים מראים על צפיפות מרובה, אחרי שרוב הצריפים הם בני 2-1 חדרים. כשנמנה לשכונות שבשטח תל אביב נראה:

מבלא ימ.

ה ס ק ו ם	מספר הבתים	מספר הנמשות	ע"כ בית במ"ב נמשות
בנה שלום	177	2017	11,3
בנה צדק	99	894	9,0
באהל משה	82	946	11,4
במחנה יוסף	76	823	10,8
במרכז בעים	57	616	10,8
בכרם התימנים	51	504	9,8
במחנה יהודה	33	289	8,7

כשנשים אל לבנו, כי במחנה יהודה תשעים אחוזים מהבתים הם רק בני 3 - 1 חדרים, בעוד שביתר השכונות בתים כאלה רק 50% - 30%, נמצא שבשנת תרס"ב נמצא בתל אביב במדה בינונית על כל בית פחות נמשות מאשר בשכונות שבמסביבות תל אביב.

כשנתבונן מעט לערים אחרות נראה, אמנם כמוסקבה בדקו ומצאו במ"ב על כל בית 30 נפש, ובורשא - 123 נפשות, לעומת זה בשנפנה לערי ברימניה נוכח שוב עד כמה תל אביב החדשה רחוקה מהן מרחק רב בנוגע לפרט זה. לדוגמא בעיר מרובת אוכלוסין כמנצ'סטר עלה במדה בינונית רק 5 תושבים על כל בית, בליברפול - 5,5 נפשות, בבריסטול - 5,6; ולא עוד אלא אפילו בלונדון הברירה עלה במדת בינונית רק 7,9 נפשות על כל בית. מסקנות כאלה נתקבלו שמה רק הודות לזה, שמרובים בהן מעונות מרווחים לכל משפחה כאמור למעלה. לאחר שהתברר לנו מספר הנפשות על כל בית בתל אביב ובמקומות אחרים נתבונן עוד לפרט אחד: כמה עלה במדה בינונית נפשות על כל חדר בתל אביב ובמקומות אחרים.

ט ב ל א כ.

ה ש נ ה	מספר החדרים	מספר הנפשות	ע"כ חדר כמ"ב נפשות
תרע"א	346	550	1,67
תרע"ב	502	790	1,57
תרע"ג	619	980	1,58
תרע"ד	995	1491	1,49
תרע"ה	1424	2026	1,42
תר"פ	1563	2084	1,33
תרפ"א	2202	2862	1,30
תרפ"ב	3423	3956	1,15

למעלה ראינו כבר, כי מספר החדרים שבמדה בינונית לכל בית גדול בשנים האחרונות, ועל ידי זה הלך והצטמצם שטח המגורש, המוקדש לחצר ונגה שהקיפו את הבית; אך מהצד השני יחד עם התקנות חללי החצר נפתח מספר הנפשות שעל כל חדר במדה הנונה בערך למספר שהיה בשנים הראשונות להיוסד תל אביב. ביחוד בולט, כי בשנה האחרונה ירד הרבה המספר הבינוני של נפשות לכל חדר והגורם הראשי לחיוון זה היא התרבות החדרים לעסקים ומוסדות, בעוד שבשנים הקודמות מספר החדרים שבהם נמצאו עסקים היה מצער מאד.

אף על פי שבמדה בינונית נפתח והולך מספר הנפשות על כל חדר, בכל זאת גם מספר זה ראוי שיתקמן אמנם בערים וינא ובודפשט מנו בראשית המאה הנוכחית במדה בינונית 1,37 נפשות ע"כ חדר, הרי ישובן מונה כמה וכמה יובלות של שנים. לעומת זה נוכל לראות, שבכרך גדול כמו פרים מנו במדה בינונית רק 1,08 נפשות על כל חדר.

כבר ראינו למעלה, כי לרגלי הפרעות, שאירעו בראשון למאי שנת תרפ"א ניספו בתל אביב טפוסים חדשים של תושבים בצריפים ובאהלים, והודות לזה שאז נולד

דחק נדול בדירות רכו התושבים, שהתישבו גם במרתמים, מה שלא היה רגיל לפני הפרעות. באזור תרפיא מנו 53 מרתמים, שבהם דרו 168 נפשות. באזור שנת תרפיא נרשמו 87 דירות במרתמים וכדמ דרו 237 נפשות. נמצא, כי בשנת תרפיא נרל מספר הדירות שבמרתמים, ובעוד שבשנת תרפיא תפסו הדירות שבמרתמים 4,6% מכל הדירות שבתל אביב, בשנת תרפיא תפסו המרתמים 6,1% מכל הדירות; לעומת זה בשנת תרפיא תפסו הדירים במרתמים 6,2% מכל הישוב שבבתים, ובשנת תרפיא רק 6%. בין הדירות שבמרתמים ישנן 12 דירות, המשמשות לשם עסקים שונים, ויותר שבעים וחמשה מרתמים הם רק לשם מעונות. חמשה מרתמים הכילו כל אחד 3 חדרים, 14 מרתמים הכילו כל אחד 2 חדרים, 68 מרתמים הכילו כל אחד רק חדר אחד. עשרים שבנים שבמרתמים שלמו כיא מחצי ל"מ עד לירה אחת לחדש; שלשים שבנים שלמו 2 - 1 1/4 ל"מ לחדש; 24 שבנים שלמו 5 - 2 1/4 ל"מ לחדש. ביהר שלמו כל 47 השכנים הגיל 1683 ל"מ לשנה. יתר שלשה עשר התושבים שבמרתמים הכילו: 2 בעלי בתים ואחד עשר שבנים שאינם משלמים שכר דירה.

בכדי שתצא לנו תמונה שלמה ממצב הבתים והדירות עלינו להוסיף עוד פרט אחד. באזור תרפיא נרשמו בכל אביב 46 חדרים פנויים מתושבים, שהם 2% מכל החדרים שנרשמו או. בשנת תרפיא נרשמו 145 חדרים פנויים שהם 4% מכל החדרים, ואת אומרת האחו נרל פי שנים. עלית האחו בשנת תרפיא באה עין, שמצד אחד הרבו בשנה האחרונה לבנות בתים חדשים והתרכה מספר הדירות הפנויות; מהצד השני בזמן המפקד נרשמו בתים חדשים, שעוד חלק מהדירים עדיין לא היו מוכנים לקבל דירים. בפועל נוכחו, כי כעבור זמן מה אחר המפקד התחילו להתישב גם בדירות הריקות, ומספרן הלך והתמעט מזמן לזמן.

לאחר שהתברר לנו מספר הבתים והדירות למיניהם וסוגיהם, נפנה לשכר הדירות, שמשלמים התושבים בתל אביב והמכיבה.

בשנת תרפיא שלמו 538 שוכרי דירות בתל אביב 44,931 ל"מ לשנה, ואת אומרת כל שכן שלם במדה בינונית 83,5 לירות מצריות לשנה. בשנת תרפיא שלמו 1022 שוכרי דירות את הסך 70,047 לירות מצריות, שבמדה בינונית יוצא, שכל שכן שלם רק 64,1 לירות מצריות לשנה. נמצא, כי בשנת תרפיא שלם כל שכן על 22,8% פחות מאשר בשנת תרפיא. ראוי לשים לב, כי בין שוכרי הדירות נמנו גם שוכרי חנויות ובתי מלאכה, ששכרם יותר נדול מהשכר שמשלמים השוכרים מעונות על מנת לדור בהם. ואף על פי שמספר החדרים לעסקים וגם אחוזם נרל בשנה האחרונה, בכל זאת הודות לירידת שכר הדירה של הדירות בכלל ירדה המדה הבינונית של שכר הדירה.

למעלה ראינו, כי בשנת תרפיא נרשמו בתל אביב 279 בעלי בתים, הדירים בבתיהם, והפעם ננסה להעריך את שכר הדירה של בעלי הבתים נופא על פי השכר שמשלמים שכנים באותם הבתים.

ט ב ל א כ א.

ב ס י ה	הערכת הדירות של בעלי הבתים	שכר הדירה של השכנים	בשנת תרס"ב עלה לשנה
14,064 ל"מ	3,120 ל"מ	10,914 ל"מ	בונה שלום
" 10,176	" 3,336	" 6,840	בונה צדק
" 12,960	" 3,828	" 9,132	באהל משה
" 5,556	" 2,160	" 3,396	במחנה יוסף
" 6,463	" 2,842	" 3,621	במרכז בע"מ
" 1,644	" 780	" 864	בכרם התימנים
" 1,428	" 564	" 864	במחנה יהודה
52,291 ל"מ	16,630 ל"מ	35,661 ל"מ	בסיה
" 101,273	" 31,126	" 70,047	בתל-אביב
" 153,564	" 47,756	" 105,708	בסיה

עלינו להעיר, כי מלבד הסכום הענקי של 105,708 לירות מצריות, שמשלמים השכנים בתל אביב והסביבה, ישנו עוד חלק הגון בין התושבים הניל כשכנים כבעלי בתים, המשלמים שכר חנויות, בתי מלאכה ומוסדות הנמצאים עדיין בחלקי יפו העתיקה. קרוב מאד, כי בשנים הבאות יתרבו התושבים העבריים, שיבחרו לסדר את עסקיהם בשטח תל אביב והסביבה הקרובה אליה. בכל אופן ברור הוא עכשיו, שצולא מאות הבנינים החדשים שנבנו בתל אביב והסביבה, היו רוב תושביהם מכרחים לגור בבתיהם של לא יהודים (כמו שהגנו רואים גם עכשיו ביפו העתיקה) ולשלם להם את הסכומים העצומים הניל בתור שכר דירה.

לאחר שהתבררה לנו מדת ההכנסה הכללית של הדירות בתל אביב ובשכונות, נחלק את ההכנסה הכללית ע"פ החדרים ונדע כמה במדה בינונית מכנים לשנה חדר בתל אביב ובסביבה.

ט ב ל א כ ב.

כל חדר מכנים במ"ב לשנה	הכנסתם הכללית	חדרים	באלול תרס"ב קנו
11,70 ל"מ	1,428 ל"מ	122	במחנה יהודה
" 12,21	" 14,064	1153	בונה שלום
" 17,45	" 1,644	94	בכרם התימנים
" 17,81	" 5,556	312	במחנה יוסף
" 20,25	" 10,176	502	בונה צדק
" 26,22	" 12,960	498	באהל משה
" 28,85	" 6,463	224	במרכז בע"מ
18,0 ל"מ	52,291 ל"מ	2905	בסיה
" 32,6	" 101,273	3119	בתל-אביב

עים המבליא כיב נמצא, כי בשכונות הסמוכות יותר לנבולות תל אביב שכר הדירה יותר נבזה מאשר בשכונות הרחוקות מנבול תל אביב, ביחוד בולט, כי במרכז בעלי מלאכה שכר הדירה הוא היותר גדול מאשר בשאר השכונות, הודות לזה ששכונה זאת היא עכשיו בלב תל אביב, ובתיה מקיפים את בתי המרכז מכל צד, בעוד שיתר השכונות נמצאות רק בקצה הנבול של תל אביב, נוסף לזה, הבתים שבמרכז בעים נבנו רק בארבעת השנים האחרונות, בזמן ששכר הדירה התחיל לעלות, והשכנים שנכנסו לדירות המרכז היו מוכרחים או לשלם שכר נבזה, בעוד שבשכונות אחרות ישנם עוד שכנים שהתישבו תבף לאחר הכבוש הבריטי, שאז היה שכר הדירה נמוך הרכה בערך לשכר שעלה בשנים האחרונות. השכר היותר נבזה לחדר עולה בחלקה של תל אביב, כמעט פי שלשה בערך לשכר הדירה שבמחנה יהודה ונה שלום, ובערך פי שנים לשכונות הרחוקות מנבוליה.

